

SANANJALKA
60

Toimitus:

Paula Sjöblom, päätoimittaja
Minerva Piha, toimitussihteeri
Salla Nurminen, taloudenhoitaja

Toimitusneuvosto:

Mikko Bentlin, Satu Grünthal,
Pekka Hakamies, Hanneleena Hieta,
Kaisa Häkkinen, Jyrki Kalliokoski,
Kaarina Koski, Leena Kytömäki,
Päivi Lappalainen, Ritva Laury,
Ildikó Lehtinen, Harri Mantila,
Strikka Paikkala, Karl Pajusalu,
Marko Pantermöller, Jari Sivonen,
Jussi Ylikoski

SANANJALKA

SUOMEN KIELEN SEURAN
VUOSIKIRJA

60

2018

Turku
SUOMEN KIELEN SEURA

Taitto Eeva Herrala

ISBN 978-951-9232-84-3

ISSN 0558-4639

eISBN 978-951-9232-85-0

eISSN 2489-6470

Kirjapaino Hermes Oy, Tampere 2018

SISÄLLYS

➤	Jussi Ylikoski: Prolatiivi ja instrumentaali: suomen <i>-(i)tse</i> ja <i>-teitse</i> kieliopin ja leksikon rajamailla.	7
	On Finnish prolatives and instrumentals: <i>-(i)tse</i> and <i>-teitse</i> in between grammar and lexicon.	27
➤	Duha Elsayed, Kirsi-Maria Nummila, Heidi Salmi ja Harri Uusitalo: Finaalirakenne suomenkielissä teksteissä 1500-luvulta nykysuomeen	28
	The final clause in Finnish texts from the 16 th century to the present.	48
➤	Marjatta Palander ja Helka Riionheimo: Miten Raja-Karjalan murre eroaa suomesta? Rajakarjalaistaustaiset pohjoiskarjalaiset kuuntelutestissä	49
	How does the Border Karelian dialect differ from Finnish? A recognition test with North Karelians with Border Karelian roots	69
➤	Tommi Kurki: Kielikäsitysten mosaiikki: havaintoja puhekielen näytteistä	71
	The mosaic of language perception: Observations on colloquial Finnish	90
➤	Marjut Johansson, Jarmo H. Jantunen, Anne Heimo, Mirka Ahonen ja Veronika Laippala: Verkkokeskustelujen kansa. Korpusavusteinen diskurssianalyysi Suomi24-keskustelupalstasta.	96
	<i>kansa</i> ‘a/the people’ in digital discourse: Corpus-assisted discourse analysis in the Suomi24 discussion forum.	116
➤	Lasse Hämäläinen: <i>Candle in the wind</i> . Empiirinen tutkimus nimien muistettavuudesta virtuaalisessa minigolfpelissä	118
	<i>Candle in the wind</i> : An empirical study on the memorability of names in virtual miniature golf.	140
➤	Tomi Visakko: Päämäärät, ongelmat ja tilaisuudet. Eksistentiaalinen rationaalisuus ja kausaalis-evaluatiiviset diskurssikuviot yritysten verkkosivujen visio-, missio- ja strategiateksteissä.	142
	Existential rationality and causal-evaluative discourse patterns in companies’ vision, mission and strategy statements	160
➤	Kaarina Pitkänen-Heikkilä: Ovatko vain substantiivit termejä? Hakusanan valinnasta termityössä	162
	Are terms only nouns? Choosing a headword in terminology work	182
➤	Minna Seppänen ja Kirsi-Maria Nummila: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 1800-luvulla kustantamat vieraskieliset sanakirjat: funktiot, odotukset ja vastaanotto	184
	Foreign language dictionaries published by the Finnish Literature Society in the 19 th century: Functions, expectations and reception.	203
➤	Maria Laakso: Nuorten lokerointi ja kehittyminen Salla Simukan nuortendystopia-romaaneissa <i>Jäljellä</i> ja <i>Toisaalla</i>	204
	Coming of age and the classification of adolescents in Salla Simukka’s YA dystopian novels <i>Jäljellä</i> and <i>Toisaalla</i>	216
➤	Tiina Mahlamäki: Kotiinpaluun kronotoopit suomalaisessa sisällissotakirjallisuudessa	217
	Chronotopes of homecoming in Finnish literature on the Finnish Civil War	237
➤	Maija Mäki ja Eija Schwartz: ”Mä elän niitä paikkoja edelleen”. Elämistilat kulttuuri-perintönä yhden suvun muistelukerronnassa	238
	”Ich lebe immer noch diese Orte“ – Gelebte Räume in der Gedächtnisgeschichte der Familie Lempiäinen	258

Katsauksia

Katri Priiki, Kaarina Mononen ja Hanna Lappalainen: Monitieteinen tutkimushanke nykysuomalaisten kielellisistä elämäkerroista.	260
Kirsti Siitonen: TV-ohjelman dialogi tuo luonnon kotiin.	267
☒ Judit Takács ja Maria Sarhemia: Unkarilaisten henkilönnimien ja nimenvallinnan erityispiirteitä.	274
☒ Jussi Pahikkala ja Sulev Iva: Suomen lounaismurteiden <i>stX</i> -adverbien kahtalaisuus.	286
Pirkko Alhoniemi: Lauri Viljanen, koskenniemeläinen? Kosketuskohtia ja rinnakkaisuuksia. .	294
Tuomas Huomo: Sata vuotta Osmo Ikolan syntymästä. Esimiehen alkajaissanat juhlaseminaarissa <i>Sata vuotta Osmo Ikolan syntymästä</i> 9.4.2018.	307
Katri Priiki: Kertomus Suomen Kielen Seuran toimivuodesta 1.1.–31.12.2017.	309

Arvosteluja

Elina Heikkilä: Yhdyssanojen rajankäyntiä Agricolan sanastossa.	312
Jaakko Leino: Mitä Agricolan pitikään tarkoittaman?	320
Maria Sarhemia, Lasse Hämäläinen ja Väinö Syrjälä: Kielisukulaistemme henkilönnimet. . . .	325
Merja Leppälähti: Liikettä rajalla.	330

JUSSI YLIKOSKI

Prolatiivi ja instrumentaali: suomen *-(i)tse* ja *-teitse* kieliopin ja leksikon rajamailla

1. Aluksi

Tässä artikkelissa tarkastelen suomen ns. prolatiivisia ja niihin liittyviä instrumentaalisia muodoista. Tarkastelun keskipisteenä ovat fennistiikassa lähinnä yhdyssanoiksi luonnehditut ilmaukset, joissa nominatiivimuotoista substantiivia, kuten *sopimus*, seuraa elementti *-teitse*. Näin syntyvien *sopimusteitse*-tyyppisten muodosteiden morfologinen, syntaktinen ja semanttinen olemus on toistaiseksi jäänyt vaille erityishuomiota.

Kattavin kuvaus suomen ja koko itämerensuomen prolatiivista on Inga Suoniemi-Taipaleen (1994) väitöskirja *Itämerensuomalaisten kielten prolatiivi*, jossa aiheen tutkimushistoriakin kuvataan varsin kattavasti. Tutkimuksen lähestymistapa on kuitenkin siinä määrin leksikologinen ja dialektologinen, että prolatiivista ei juurikaan tarkastella lauseopillisesta näkökulmasta. Tästä syystä on osittain ymmärrettävää, että viimeaikaisimmassa väylän ilmausten syntaksia ja semantiikkaa käsittelevässä kirjallisuudessa Suoniemi-Taipaleen tutkimukseen ei ole viitattu (esim. Lehis metsä 2014); samoin huomiotta se on jätetty tuoreimmassa komitatiivien kaltaisten marginaalisempien sijojen olemukseen keskittyneissä tutkimuksissa (Sirola-Belliard 2016).

Artikkelin rakenne on seuraava: Jaksossa 2 luon taustoittavan silmäyksen prolatiiviksi luonnehdittujen *maitse*- ja *meritse*-tyyppisten muotojen tutkimushistoriaan ja prolatiivien eräisiin vähemmälle huomiolle jääneisiin piirteisiin, jotka marginaalisinakin auttavat piirtämään prolatiivien rajoja ja niiden myötä koko ilmiön yleiskuva. Kieliopillisimmat, varsinaisiin substantiiveihin liittymättömät, vanhastaan partikkeleiksi kutsutut muodot (esim. *alitse*, *ylitse* ja *ohitse*) jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Jaksossa 3 nostan tarkastelun keskiöön suomen *-teitse*-aineksen, jota tiettävästi ensimmäistä kertaa käsitellään myös eräänlaisena kieliopillisena suffiksina eikä varsinaisena sanana. Erityistä huomiota saa *-teitse*-muodosteiden itsenäisyys suhteessa *-(i)tse*-ainekeisiin prolatiiveihin: morfologian näkökulmasta tarkasteltaessa *-teitse*-muodosteita on mahdollista pitää erittäin produktiivisina ja säännöllisinä, ja perinteistä funktiokeskeisempi näkökulma tarjoaa

mahdollisuuden pitää *-teitse*-ainesta usein pikemminkin johtimena kuin yhdyssanojen jälkiosana. Lähempi semanttinen tarkastelu osoittaa, että *-teitse*-muodosteet ovat usein lähempänä instrumentaalia kuin konkreettista väylää ilmaisevaa prolatiivia.¹ Jaksossa 4 pohdiskelen kokoavasti sitä, kuinka sijamaisia tarkastellut muodot ovat, kuinka luonnollisena niiden kehitystä voi pitää sekä millaisen roolin ja maineen kielenhuolto on niille ainakin epäsuorasti jo antanut.

Pääasiallisena tutkimusmateriaalina olen käyttänyt CSC – Tieteen tietotekniikan keskus Oy:n Kielipankin mittavia suomenkielisiä aineistoja. Olen rajannut tarkastelun pääasiallisesti nykyaikaiseen (vuosien 1990–2017) kirjakieleen ja paljolti kirjakielen normeja noudatteleviin verkkokeskusteluihin (korpukset 1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä, Suomi 24 virkkeet ja Ylilauta-korpus), joiden laajuus on kaikkiaan 2,94 miljardia sanetta. Otos sisältää kaikkiaan 12 983 *-teitse*-muodostetta, mutta *-(i)tse*-prolatiivien tarkkaa lukumäärää en ole pyrkinyt selvittämään mm. siksi, että aineisto sisältää parikymmentä tuhatta *-(i)tse*-loppuista verbimuotoa, jotka ovat potentiaalisesti homonymisia prolatiivimuotoja (esim. *merkitse*, *tuomitse*, *hallitse*, *harkitse*, *himoitse* ja *iloitse*). Vaikka tutkimusmateriaali on laaja ja osa havainnoista kvantifioitavissa, keskityn lähinnä aiheen laadulliseen tarkasteluun.²

2. Ikuisuuskyseminen: onko *-(i)tse* sijapäätte?

Suomen prolatiivi on ilmiö, jonka synkronisen olemuksen *Iso suomen kielioppi* tiivistää seuraaviin lauseisiin:

Johtimen *-(i)tse*^x sisältävät adverbit ja adpositiot ilmaisevat toiminnan väylää tai reittiä [...], usein myös välinettä, keinoa tai tapaa. Näistä johdoksista käytetty nimitys prolatiivi viittaa jonkin kautta kulkemiseen. *(i)tse*^x-adverbit ovat tie-

1 *Sananjalan* nimetön arvioija on aiheellisesti huomauttanut termien *prolatiivi(nen)* ja *instrumentaali(nen)* vaarapaikoista. Molemmilla on tavallista viitata erilaisiin muotokategorioihin, joilla puolestaan voi olla monia semanttisia tehtäviä: Esimerkiksi ns. prolatiivimuodolla *puhelimitse* ei ilmaista termin etymologian mukaisesti väylää vaan välinettä. Toisaalta *prolatiivinen* ja *instrumentaalinen* toki viittaavat suomen ja muiden kielten tutkimuserinteissä usein myös muiden kieliopillisten aineiden merkitystehtäviin eli erilaisten väylien ja välineiden ilmaisemiseen. Tässä artikkelissa osin instrumentaaliksi nimetty – ja näin varsinaisesta *-(i)tse*-prolatiivista erotettu – *-teitse* puolestaan saa nimensä sen tavallisimmista merkityksistä, mutta keinojen ja välineiden (esim. *oikeusteitse*) lisäksi silläkin on mahdollista viitata väyliin (*alateitse*). Kuten tutkimuksesta käy ilmi, niin muotokategorioiden kuin erilaisten merkitystehtävien tarkka rajanveto on mahdotonta ja epätarkoituksenmukaistakin. Artikkelia viimeistellessäni olen pyrkinyt tarkentamaan sananvalintojani, mutta aiheen labiili luonne jättää runsaasti tilaa muillekin terminologisille valinnoille. Koska elementti *-teitse* liittyy *-(i)tse*-prolatiiviin niin kieli- ja tutkimushistoriallisesti kuin synkronisestikin, *prolatiivi(nen)* toimii yhä myös eräänlaisena kattoterminä molemmille muototyypeille.

2 Kiitän *Sananjalan* arvioijia, Markus Hamusta ja muita lähimmäisiäni arvokkaista artikkelin lopulliseen muotoon johtaneista neuvoista ja kommentista.

tyissä semanttisissa rajoissa produktiivinen, taivutusmainen muototyyppi [...], johon kuuluu 60–70 sanakirjalekseemiä; niistä noin puolet on *teitse*-loppuisia yhdyssanoja, esim. *maanteitse*, *neuvotteluteitse*. (*Iso suomen kielioppi* § 385)

Tässä artikkelissa prolatiivi ymmärretään pääpiirteissään yllä olevan luonnehdinnan mukaisesti. Kyseessä on lähinnä johdin, jolla muodostetaan johdoksia; ei niinkään sija-päate, jolla muodostettaisiin prolatiiviksi kutsuttuja taivutusmuotoja. Jälkimmäinen vaihtoehto on kuitenkin väikkynyt suomen sijataivutuksen kuvauksissa ilmeisesti Lönnrotin (1836) *Mehiläisestä* lähtien, jolloin *sivunta*-niminen muoto mainittiin neljäntenä sijana heti *nimennän* (nominatiivin), *hallinnan* (genetiivin) ja *kohdinnan* (partitiivi) jälkeen. Vaikka prolatiiville ehdotetusta sijastatuksesta on 1800-luvun jälkeen vähitellen luovuttu, vielä Karlssonin (1983, 229) mukaan suomessa on täysin produktiivisten taivutuspäätteiden lisäksi ”yleensä taivutussuffikseina pidettyjä, puoliproduktiivisia sijoja kuten komitatiivi, instruktiivi ja prolatiivi”.

Kysymys prolatiivista ja sen sijamaisuudesta näyttää kuitenkin jatkuvasti suorastaan kiehtovan monia suomen kielen tutkijoita ja harrastajia. Esimerkiksi kielenhuollon tiedotuslehti *Kielikellossa* prolatiivin olemusta on käsitelty useaan kertaan (mm. Länsimäki 1992; Maamies 2015; Lyytikäinen 2015). Laaja-alaisemmin myös muita adverbialisia muodosteita tarkasteleva Anhava (2010) toteaa, että mikäli sijan kriteerit olisivat fennistiikassa yhtä joustavia kuin unkarilaisessa kielioppiperinteessä, sijoiksi voitaisiin suuremmita ongelmitta lukea myös prolatiivit, distributiivit (*pareittain*, *päivittäin*), temporaalit (*maanantaisin*, *päivisin*) ja adjektiiveista saatavat *-sti*-muodosteet (*helposti*, *kätevästi*).

Toisaalta Anhavakin kiinnittää huomiota seikkaan, joka tuntuu toistuvasti toimivan eräänlaisena lakmustestinä, jolla prolatiivi voidaan leimata muuksi kuin sijamuodoksi. Esimerkiksi Itkonen (1986, 481) toteaa, että keskeinen sijan kriteeri on attribuutin säilymisen mahdollisuus, ja antaa epäkieliopilliseksi leimaamansa esimerkin **tällaitse nurkitse*. *Iso suomen kielioppi* (§ 385, 1265) niin ikään mainitsee pariinkin kertaan, että taivutusmuotomaisuudessaankaan prolatiivit eivät saa kongruoivaa prolatiivimuotoista määritettä (**nopeitse postitse*, **myrskyisitse meritse*). Suoniemi-Taipale (1994, 248) toteaa saman, mutta hänen mukaansa tällaisia ”ei ole pakko pitää mielettöminä, vaan ainoastaan nykykäytännön vastaisina”; niitä voi silti kuvitella käytetyn ja käytettävänkin. Samoin Anhava (2010, 240–241) toteaa ilmauksen **lumisitse maitse* epäkieliopilliseksi, vaikka se ei olisi semanttisesti ollenkaan oudompi kuin pelkkä *maitse*. Virallinen kielenhuolto toteaa ykskantaan saman: *pienellä puhelimella* ja *pienin puhelimin*, mutta ei **pienitse puhelimitse* (*Kielitoimiston kielioppiopas* s. 151; *Kielitoimiston ohjepankki* 2018).

Nyky aika tarjoaa aiempaa verrattomasti suuremmat mahdollisuudet seuloa läpi mitavia tekstiaineistoja. Niin Kielipankki kuin tavalliset internethakukoneet mahdollistavat haut miljardien saneiden aineistoista, ja kyllin laajoista tekstimassoista paljastuu kuin paljastuu myös aiemman tutkimusperinteen torjuntia kongruoivia prolatiivirakenteita. Oireellista on, että eräät vastaan tulevista esimerkeistä ovat ilmeisen leikkimielisesti laadittuja (1), mutta vähintään yhtä suuri osa vaikuttaa vakavissaan ja spontaanisti

muodostetuilta (2–4).³

- (1) Kuin ohimennen osoitettiin kuvan avulla, että naissukupuolta edustavat lajitoverimme olisivat **näitse prillitse** tarkasteltavissa ilman vaatteiden aiheuttamaa näköhaittaa.
- (2) Synnytys ei tapahtunut **normaaleitse synnytysteitse** vaan keisanrinleikkaus oli ainut keino – –
- (3) Nyt rakennetaan kojut kannelle, ja saadaan niin monta vertaa enempi tilaa tavaroille sekä matkustaville helpompi pääsy kojuihin kuin muinoin – – kiiveten **jyrkitse portaitse** kansialaiseen hökkeliin. (Kielipankki: KLK [Kotimainen tuotanto 22.12.1934])
- (4) **Rinteen molemmitse sivuitse** johtaa tiet, jotka yhtyvät lehdossa ja jatkuvat leveämpänä valtatieksi etualan läpi vasemmalle. (Linnankoski 1908, 5.)

On toki selvää, että yllä nähtävät rakenteet kuuluvat marginaalisuudessaan kieliopillisuuden rajamaille, mutta toisaalta ne ovat hyvin paljastavia: Jos prolatiivi toimisi yleisemminkin näin, kysymys sen olemuksesta olisi ratkaistu sijastatuksen hyväksi jo aikoja sitten. Oikeastaan voikin sanoa, että yllä nähtävissä esimerkeissä prolatiivi toimii – luonnollisesti tai luonnottomasti – sijana, sillä perinteisen kieliopin käsitteistössä tällaisille ei muutakaan roolia ole tarjolla.

On mahdollista esittää lisääkin argumentteja prolatiivin sijastatuksen puolesta. Attribuutteihin vertautuva syntaktinen kriteeri voivat olla niin ikään substantiiveja määrittävät relatiivilauseet. Jostain syystä tällaiseen arviointikriteeriin ei juurikaan ole kiinnitetty huomiota, mutta Penttilä (1963, 148) – mahdollisesti ainoana – selittää, että esimerkiksi *maitse* ei ole sanan *maa* taivutusmuoto, koska on mahdotonta sanoa **Menemme sinne ihanitse maitse* tai **Menemme sinne maitse, jotka ovat ihanat* (tai: *joka on ihana*). Riittävän suurista tekstiaineistoista löytyy kuitenkin jopa kymmeniä lauseita, joissa seuraavantapaiset prolatiivimuodot toimivat relatiivilauseiden korrelaateina aivan kuin substantiivien *kirje*, *maili* ja *tekstiviesti* kiistattomat taivutusmuodot ikään:

- (5) Jäähyväiset jätin **kirjeitse, jossa mm. toivoin**, että hän joskus löytäisi tytön, jonka myös hänen äitinsä hyväksyisi.
- (6) Samalla saat käsityksen mikä on meininki yrityksessä paremmin kuin **mailitse jossa on helpompi kaunistella asioita**.
- (7) Sen verran laiska olen, että yritän ensin **tekstiviestitse joihin turhan harva vastaa** kun kielitaito on keskimäärin heikko.

Iso suomen kielioppi (§ 385) mainitsee prolatiivien substantiivisuutta pohtiessaan myös sen, että ne voivat satunnaisesti saada genetiiviattribuutin. Tällainen on myös esimerkin

3 Ellei toisin mainita, esimerkkien lähteinä ovat johdannossa mainitut tekstikorpukset.

(4) *rinteen molemmitse sivuitse*, mutta kuriositeettina mainittakoon, että poikkeuksellisen yleisiä sellaiset ovat *silmälaseitse*-muodon yhteydessä. Kieliopin esimerkkiä *Esa Saarisen silmälaseitse* vastaavia rakenteita tuntuvat tuottavan erityisesti kielellä tietoisesti leikittelevät oppineet:

- (8) – – haluan katsella maailmaa omin silmin, en **poplorehtailijan silmälaseitse**. (Kuusi 1974, 13.)
- (9) Tässä on 1800-luvun alkupuolta katseltu **seuraavan vuosisadan silmälaseitse**. (Anhava 2007, 352.)

Yllä nähdyt esimerkit osoittavat, että kysymys prolatiivien olemuksesta ei ole yksioikoinen. Erityisesti relatiivilauseelliset prolatiivit (5–7) tuntuvat monista nykypuhujistakin aivan ongelmattomilta.⁴ Lähimpänä totuutta lieneekin yhä Kettusen (1934, 131) yksinkertainen toteamus, että ”prolatiivimuodot ovat sijamuotojen ja adverbien väliltä”.

Prolatiivien saamia määritteitä suurempi täsmennystä vaativa epäkohta on usein toistettu näkemys, jonka mukaan nykykielen prolatiivi on jonkinlainen jäännös muinaisen sijamuodon suuruuden ajoilta. Prolatiivin alkuperää nimenomaisesti käsittelevässä kirjallisuudessa (ks. Suoniemi-Taipale 1994) tältä on vältytty, mutta kielen arkipäiväisemmissä synkronisissa kuvauksissa kuva on usein kärjistetympi. On totta, että Suoniemi-Taipale (1994, 242–247) esittää argumentteja, joiden mukaan prolatiivin synnyssä on nähtävissä pyrkimys kehittyä kolmiulotteisen paikallissijajärjestelmän neljänneksi ulottuvuudeksi, mutta varsinaista prolatiivisijan sisältänyttä vaihetta hän ei itämerensuomen menneisyydestä esitä. Sitä vastoin esimerkiksi Osmo Ikolan vaikutusvaltaisissa kieliopeissa on lähes puoli vuosisataa puhuttu partikkelinjohtimesta *-itse*, joka ”voidaan katsoa vanhan sijan, ns. prolatiivin päätteeksi” (esim. Ikola 2001, 104). Samoin muun muassa Länsimäki (1992) kuvailee prolatiivia 15 elävän sijan rinnalla esiintyväksi ”lähes kuolleeksi” sijaksi, jonka ”käytössä olevat muodot ovat lähinnä tulkittavissa kiteytyneiksi partikkeleiksi”.

Kaunistelematon totuus kuitenkin on se, että diakroninen kielitiede ei ole koskaan millään tavalla kyennyt osoittamaan, että prolatiivi olisi joskus ollut enemmän sija kuin millaisena se nykykielessä tunnetaan – itse asiassa sijamaisimpia, määritteellisiä prolatiiveja tapaa varmimmin 2000-luvun kielestä (esimerkit 1–2, 5–7). Näyttöä ei ole siitäkään, että prolatiivia olisi aiemmin käytetty produktiivisemmin ja taajemmin kuin meidän aikamme monissa sadoissa *-(i)tse-* ja *-teitse*-muodosteissa.⁵ (Vastaavasta komitatiivisijan vähättelystä *kanssa*-postposition rinnalla ks. Sirola-Belliard 2016, 71–72.)

4 Samaan tapaan voivat havaintojeni mukaan käyttäytyä myös monet distributiiviset ja temporaaliset adverbit, esim. *pareittain*, jotka arvotaan; *maanantaisin*, jotka ovat ruuhkaisimpia.

5 Sijana toimineesta prolatiivista ei itämerensuomessa siis ole jälkiä. Prolatiivisen *-(i)tse*-aineksen alkuperää ovat viimeksi käsitelleet Aikio ja Ylikoski (2016, 141–145), joiden mukaan sen taustalla on muinainen postpositio **šüðik* ’läpi; kautta’, joka on saamelaiskielissä säilynyt itsenäisenä sanana. Näin ollen esimerkiksi suomen *jätse* ja pohjoissaamen *jieŋa čada* ’jään läpi’ palautuvat yhteiseen kanta-muotoon **jähjin šüðik*.

3. Instrumentaalinen -teitse

Tässä artikkelissa syvennyn tarkastelemaan aiemmin prolatiivin alatyypiksi katsottua, mutta varsin vähälle huomiolle jäänyttä ilmiötä, *-teitse*-aineksisia merkitykseltään lähinnä instrumentaalisia muodosteita. Pikaisen tutkimushistoriallisen katsauksen (jakso 3.1) jälkeen tarkastelen puheena olevaa ilmiötä lähemmin ensin merkityksen (jakso 3.2) ja sitten muodon (jakso 3.3) näkökulmista.

3.1. *-teitse*-muodosteiden tutkimuksen taustaa

Jo edellisen jakson aloittaneessa lainauksessa nähtiin, että *Iso suomen kielioppi* (§ 385) mainitsee prolatiivien joukkoon kuuluvan 60–70 sanakirjalekseemiä, joista ”noin puolet on *teitse*-loppuisia yhdyssanoja, esim. *maanteitse*, *neuvotteluteitse*”. Tällaisten *-teitse*-loppuisten muodosteiden määrä on huomattava – kielessä tuskin on muita suffikseja, joiden esiintymistä puolet rajoittuu tiettyyn substantiiviin pohjautuviin yhdyssanoihin. Suomen prolatiivien tutkimusperinteessä tällaiset *Ison suomen kieliopin* kaltaiset huomautukset ovat kuitenkin harvinaisia; *-teitse*-muodosteita ei ole käytännössä juuri tarkasteltu sellaisinaan.

Suoniemi-Taipale (1994) ei erityisesti syvenny *-teitse*-muotoihin, mutta laajan monografian sivuilla niitä toki käsitellään. Kyse on käytännössä suomeen rajautuneesta ilmiöstä; suomen lisäksi karjalasta tavataan sanakirja-arkistojen *kesäteiči*, joka viittaa konkreettisesti kesäteitä pitkin kulkemiseen (mts. 127, 285). Suomen murteiden osalta mainitaan lyhyesti, että prolatiivi *teitse* esiintyy enimmäkseen yhdyssanoissa kuten *maanteitse* ja *rautateitse* (mts. 42). *Nyky-suomen sanakirja* (s.v. *teitse*) esittää yhteensä 20 *-teitse*-muotoa, mm. *maanteitse*, *maateitse* ja *radioteitse*, ja myöhemmissä sanakirjoissa niitä on sekä poisteltu että lisäilty (Suoniemi-Taipale 1994, 90–91).

Kirjakielen *-teitse*-muodoista tekemiään havaintoja esitellessään Suoniemi-Taipale (1994, 109) muuttaa objektiivisen dialektologin äänenpainon puristisemmaksi ja luonnehtii tarkastelemissaan muodosteita toistuvasti kankeiksi. Vuosien 1988 ja 1991 sanomalehtikieltä tarkasteltaessa todetaan, että vakiintumattomimpia prolatiiveja ovat *-teitse*-loppuiset muodot, ”jotka osin ovat kankeita tilapäismuodosteita” kuten *oppisopimusteitse* ja *perintäteitse*; ytimekkäitä sen sijaan ovat prolatiivit *kirjeitse*, *postitse* ja *puhelimitse*. Hivnen armeliaammin ”usein satunnaismuodosteilta tuntuviksi” tekijä luonnehtii Lauri Hakulisen, Heikki Paunosen ja Tauno Särkän teksteistä tapaamiaan muotoja *käännösteitse*, *kontaminaatioteitse* ja *pidentymäteitse* (mts. 111).

Suoniemi-Taipaleen (1994) jälkeen *-teitse*-muotoja ei ole mainittu juuri muualla kuin yllä mainitussa *Isossa suomen kieliopissa*. Hieman yllättäen laajin ja objektiivisin analyysi aiheesta on kuitenkin löydettävissä Länsimäen (1992) lyhyestä kielenhuoltokirjoituksesta:

Teitse esiintyy myös monien yhdyssanojen jälkiosana. Merkitys on tällöin ’jotakin tietä, menetelmää, keinoa tms. käyttäen, jonkin kautta, välityksellä, esimerkiksi *ilmateitse*, *maateitse*, *vesiteitse*, (tauti leviää) *veriteitse*; *alateitse*, *yläteitse*,

kiertoteitse, (paeta rajan yli) *salateitse*; *laivateitse*, *lentoteitse*, *radioteitse*. Joukko tämäntyyppisiä sanoja kuuluu etenkin virka- ja lakikieleen: *asetusteitse*, *hallintoteitse*, *komentoteitse* (sotilaskielessä), *kurinpitoteitse*, *lainsäädäntöteitse*, *ostoteitse* 'ostamalla, ostettuna', *pakkoteitse* 'pakolla, pakkokeinolla, pakkotoimin', (järjestää asia) *sopimusteitse*. (Länsimäki 1992, 9.)

Ajanmukaisin *Kielitoimiston sanakirja* (s.v. *teitse*) antaa elementille samantyyppisen kuvauksen.

3.2. -teitse-muodosteiden semantiikkaa

Länsimäen (1992, 9) ja *Kielitoimiston sanakirjan* luonnehdinta -teitse-muodosteiden merkityksestä on sinänsä oikea, mutta nähdäkseni ei ole itsestään selvää, että niitä luonnehditaan yksiselitteisesti yhdyssanoiksi. On toki totta, että *teitse* sellaisenaan on sana, adverbiksi luettava sijamuodon tapainen prolatiivi. Selvää on sekin, että suomenkielinen ymmärtää esimerkiksi sanan *kiertoteitse* koostuvan *kierrosta* ja *tiestä*. Eri asia kuitenkin on, millä perusteilla esimerkiksi *sopimusteitse* ja *neuvotteluteitse* ovat yhdyssanoja: vaikka *kiertoteitse*-muodon taustalla kyllä on substantiivi *kiertotie*, analogiset ”*sopimustie*” ja ”*neuvottelutie*” ovat selvästi toisarvoisia. (Eri asia on, kun *sopimustiellä* viitataan yhteiskäytössä oleviin yksityisteihin, joiden ylläpidosta ja käyttöoikeuksista sovitaan asianmukaisin sopimuksin.) Muodon *satelliittiteitse* taustalle piirtyvä **satelliittitie* puolestaan on jo aivan hypoteettinen, ja totta onkin, että yhdyssanojen jälkiosaksi esitetään *teitse* eikä *tie*. Mutta onko elementtiä (-)teitse todella syytä pitää yhdyssanojen jälkiosana vai tulisiko sitä pitää -(i)tse-elementin tavoin suffiksina? Kysymystä on tarpeen käsitellä sekä semantiikan että jäljempänä (jaksossa 3.3) nimenomaisesti morfologian näkökulmista.

-teitse-muodosteiden semantiikkaa ei tiettävästi ole esitelty edellä siteerattuja muutamia rivejä enempiä. *Kielitoimiston sanakirjan* (s.v. *teitse*) muotoilema merkitys 'jtak tietä, menetelmää, keinoa käyttäen, jnk kautta, välityksellä' on poikkeuksellisen laaja ja abstrakti, mutta näyttää mahdolliselta jakaa tämä tavoiteltu merkityskenttä kahteen pääryhmään: yhtäältä konkreettisiin, lokaalisiin väylän ilmauksiin eli useimpien tavallisten prolatiivien ns. *prolatiivisiin* merkitystehtäviin ja toisaalta abstraktimpiin *instrumentaalisii*n tehtäviin. Prolatiivisia väyliä ovat tällöin esimerkiksi kiertotiet (*kiertoteitse*) ja jossain määrin myös ”lento- ja vesitiet” (*lento- ja vesiteitse*), instrumentaalisia keinoja ja menetelmiä muun muassa sopimukset, neuvottelut ja valitukset (*sopimusteitse*, *neuvotteluteitse* ja *valitusteitse*) – siis pelkät sopimukset ja vastaavat, eivät kiertoteihin rinnastuvat ”sopimustiet” jne. Erityisen kiinnostavia ovatkin juuri -teitse-aineksen instrumentaaliset funktiot, sillä prolatiiviksi kutsuttuja muotoja on tähän asti kuvailtu ennen kaikkea paikallissijojen ja lokaalisten adpositioiden, adverbien ja partikkeleiden näkökulmasta.

Tässä tutkimuksessa instrumentaalisuudella viitataan laajasti erilaisiin semanttisiin rooleihin, joita ovat erilaisten keinojen ja menetelmien lisäksi myös konkreettiset välineet, joiden ilmaisemiseen käytetään suomessa tavallisimmin adessiivia (*kynällä*, *kirveellä*). Osaa ns. prolatiivisten ilmaisujen instrumentaalisista tehtävistä voi luonnehtia

myös välittäjän ilmaisemiseksi (esim. *diplomaattiteitse*; käsitteiden määritelmistä tarkemmin Seppälä 2010, Luraghi 2014, 121–127 ja Hamunen 2017).

Pääasiassa kvalitatiivisen tutkimuksen aluksi lähestyn aihetta kvantitatiivisesti tarkastelemalla yleisimpiä *-teitse*-muodosteita, jotka samalla antavat koko ilmiön merkitystehävistä jo suhteellisen edustavan kuvan. Taulukko 1 esittää tutkimusaineiston 25 yleisintä *-teitse*-muodostetta ryhmiteltynä keskeisiin merkityskenttiin, joissa niitä käytetään.

Taulukko 1. 25 yleisintä *-teitse*-loppuista muodostetta (yhteensä 11 294 kaikkiaan 12 983:sta) 2,94 miljardin saneen aineistossa (Kielipankki).

<i>-teitse</i> - muodosteen yleisyys	Liikenne ja kuljetus	Oikeus ja hallinto	Lääketiede	Tiedon- välitys	Muu
1.	2670	<i>oikeusteitse</i>			
2.	1842		<i>alateitse</i>		
3.	1247	<i>ulosottoteitse</i>			
4.	904	<i>kiertoteitse</i>			
5.	649	<i>ilmateitse</i>			
6.	628	<i>lakiteitse</i>			
7.	362	<i>rautateitse</i>			
8.	335	<i>meriteitse</i>			
9.	309	<i>maanteitse</i>			
10.	262		<i>sukupuoliteitse</i>		
11.	241	<i>neuvotteluteitse</i>			
12.	218				<i>käymisteitse</i>
13.	208	<i>lentoteitse</i>			
14.	188	<i>lainsäädäntöteitse</i>			
15.	182			<i>radioteitse</i>	
16.	161	<i>vesiteitse</i>			
17.	155	<i>virKateitse</i>			
18.	154		<i>hengitysteitse</i>		
19.	131		<i>veriteitse</i>		
20.	116	<i>maateitse</i>			
21.	77	<i>sopimusteitse</i>			
23.	73	<i>valitusteitse</i>			
23.	73	<i>viranomaisteitse</i>			
24.	56	<i>komentoteitse</i>			
25.	53	<i>diplomaattiteitse</i>			

Taulukko 1 sisältää 25 yleisintä *-teitse*-loppuista muodostetta, joiden absoluuttiset määrät edustavat noin 86:ta prosenttia kaikista kyseeseen tulevista sananmuodoista. Loput 14 prosenttia esiintymistä koostuu kaikkiaan noin neljästä sadasta muodosteesta, joista noin puolet on ainutkertaisia; tähän tapaan kielen muutkin sanat ja muodot jakaantuvat (ks. Sirola-Belliard 2017, 90). Tarkkojen lukujen antamista vaikeuttavat kuitenkin näin laajaan aineistoon osuneet lyöntivirheet ja ortografinen variaatio: ainutkertaisiin osumiin kuuluvat esimerkiksi *oikeus-*, *oikesu-* ja *oikkeusteitse*. On huomionarvoista, että varsinainen prolatiivinen adverbi *teitse* 'tietä, teitä pitkin' on sangen harvinainen. Liki kolmen miljardin saneen korpuksissa se esiintyy vain 21 kertaa, kun taas kompleksisempia *-teitse*-loppuisia muodosteita on lähes 13 000.

Taulukon 1 muodot on ryhmitelty neljän semanttisen teeman mukaisesti ensinnäkin liikennettä ja kuljetusta, toiseksi oikeutta ja hallintoa, kolmanneksi lääketiedettä ja neljänneksi tiedonvälitystä edustaviin ryhmiin. Vaikka jälkimmäiseen ryhmään kuuluva *radioteitse* voi näyttää yhtä yksinäiseltä kuin kokonaan luokittelun ulkopuolelle jäävä *käymisteitse*, koko aineiston tarkastelu paljastaa, että viestinnän alaan kuuluvat *-teitse*-muodosteet ovat sangen produktiivisia: muutaman kymmenen yleisimmän joukkoon kuuluvat myös *nettiteitse*, *satelliittiteitse* ja *kirjeteitse* sekä uniikkeihin osumiin mm. *aanelosteitse*, *huhuteitse*, *lehtiteitse*, *puskaradioteitse*, *soittoteitse* ja *tekstariteitse*. Ryhmät eivät tietenkään ole aukottomia, ja esimerkiksi tietoliikenteen *kaapeliteitse*, *modeemiteitse* ja *usb-teitse* liittyvät niin tiedonvälitykseen kuin konkreettisempaankin sähkövarauksellisten hiukkasten liikkumiseen.

Puhtaimmin liikenteen ja kuljetuksen alaan kuuluvat muodosteet viittaavat toisinaan konkreettisiin teihin (*kiertoteitse*, *rautateitse*, *maanteitse*), mutta valtaosa niistäkin on tulkittava abstraktimmassa merkityksessä 'jtk menetelmää, keinoa käyttäen, jnk kautta, välityksellä'. Tällaisia ovat niin yleisimpiin kuuluvat *ilmateitse* ja *meriteitse* kuin harvinaisempi *lentokoneteitse*. Saman voi sanoa kymmenistä hallintokieleen kuuluvista muodosteista, joista harvinaisiin kuuluvat muun muassa *tuomioistuiniteitse*, *pakkolunastusteitse* ja *vahvistuskanneteitse*. Selvästi oma alansa on lääketiede, jonka terminologia jää ammatti-kieltä tuntemattomille usein suorastaan käsittämättömäksi. Yleisimpiin ilmauksiin kuuluvat *alateitse*, *sukupuoliteitse*, *hengitysteitse* ja *veriteitse* ovat jokseenkin arkipäiväisiä, ja *-teitse*-muodosteiden etymologian kannalta läpinäkyviä ovat alatiesynnytykseen ja hengitysteihin viittaavat muodot. Yleisehköjä ja ymmärrettäviä ovat myös sairauksien tarttuminen ja leviäminen *ihoteitse*, *imuteitse*, *limakalvateitse*, *pisarateitse* ja *seksiteitse*, mutta *-teitse*-muodosteilla viitataan myös erilaisiin hoito- ja tutkimustoimenpiteisiin, joita suoritetaan *tähystysteitse*, *laskimoteitse* ja *valtimoteitse* sekä edelleen esimerkiksi *laparotomiateitse*, *sternotomiateitse* ja *torakoskopiateitse*.

Taulukon 1 muut-ryhmään kuuluva *käymisteitse* on yleisyydessään melko poikkeuksellinen valmistusprosesseihin viittaava ilmaus, mutta puhtaan kieliopillisesti katsottuna se rinnastuu moniin muihin verbipohjaisiin menettelytapojen ilmaisukeinoihin. Oikeuden ja hallinnon alalla asioita hoidetaan mm. *armahdusteitse*, *ilmoitusteitse*, *neuvotteluteitse* ja *perimisteitse*, lääketieteessä *tähystysteitse* ja *rokotusteitse*. Tilanpuutteen vuoksi tässä on

mahdotonta esittää *-teitse*-muodosteiden koko kuvaa, mutta on toistamiseen korostettava, että erittäin suuri enemmistö tutkimusaineiston sadoista muodosteista on ryhmiteltävissä taulukon 1 neljään pääryhmään. Näihin aihepiireihin kuulumattomia ovat muun muassa niinkin tavalliset mutta erilaiset prosessit kuin ajatteleminen ja valuttaminen:

- (10) Mitään ei voi saavuttaa **ajatusteitse**, niinkuin filosofit uskovat.
- (11) Kun nuppi on täysi käydään kuorma purkamassa perävaunuun **valutusteitse** ettei maidon koostumusta rasiteta pumppaamalla.

Vaikka *-teitse*-muodosteiden käyttö näyttää jossain määrin keskittyvän muutamille erityisaloille, niiden rajat ovat häilyviä ja arkipäiväisiä asioitakin hoidetaan mm. *järjestöteitse*:

- (12) Näiden opinahjojen fysiikanopiskelijat ovat jo vuosikymmenten ajan pitäneet yhteyttä toisiinsa **järjestöteitse**.

Vain pieni vähemmistö *-teitse*-muodosteista viittaa kierto- ja maanteiden kaltaisiin konkreettisiin teihin. Muuten kyse on keinojen, menetelmien ja välittäjien ilmaisemisesta, ja niiden parafraseiksi sopivat useimmiten *kautta* ja *välityksellä* sekä morfologisemmista ilmaisukeinoista etenkin keinon adessiivi ja vastaavat infiniittiset muodot (*ajatusteitse* ~ *ajattelemalla*, *valutusteitse* ~ *valuttamalla*; vrt. Hamunen 2017). Näin ollen perinteinen *prolatiivi* on oikeastaan – monien muiden termien tavoin – etymologisesti katsottuna harhaanjohtava termi puhuttaessa muodosteista, joita voi osuvammin luonnehtia instrumentaaliksi, oikeastaan jopa varsinaisesta *-(i)tse*-prolatiivista erotettavaksi *-teitse*-instrumentaaliksi.⁶ Merkitykseltään instrumentaalisia ovat toki myös monet varsinaiset prolatiivit yleisimpiin kuuluvista *puhelimitse*- ja *postitse*-muodoista korpuksen harvinaisimpiin muotoihin (esim. neuvominen *keskustelupalstoitse*, lähettäminen *kirjekyyhkyitse* ja periminen *testamentitse*), mutta *-teitse*-muodosteilla se on selvästi hallitseva merkityspiirre.

Prolatiivisia *-(i)tse*-muotoja ja instrumentaalisempaa *-teitse*-elementtiä vertailtaessa on oleellista huomata, että aiemmin niitä ei oikeastaan ole erotettu toisistaan. On kuitenkin ilmeistä, että kyse on kahdesta erilaisesta, joskin diakronisesti ja synkronisestikin limittäisestä muotokategoriasta: jokseenkin synonyymisia pareja vaikuttavat olevan ainakin *maitse* ~ *maateitse* ja *meritse* ~ *meriteitse*, mutta muut vastaavat parit ovat enemmän tai vähemmän erimerkityksisiä (*autoitse* vs. *autoteitse*) tai frekvensseiltään melko epäsuhtaisia (*kirjeitse* ~ *kirjeteitse*, *puhelimitse* ~ *puhelinteitse*). Kieliopillisimpia prolatiivimuotoja kuten *alitse*, *ylitse* ja *ohitse* vastaavat *ali*, *yli* ja *ohi*, mutta *-teitse*-variantit puuttuvat. Toisaalta monet *-teitse*-muodosteet korvautuvat vaivoin jos lainkaan varsinaisilla prolatiiveilla. Vaikka *käymisteitse* tai ainakin *vahvistuskanneteitse* ja *laparoskopiateitse* leimattaisiin ”tilapäismuodosteiksi”, vastaavia prolatiiveja tuskin on (*?käymisitse*, *?vahvistuskanteitse*, *?laparoskopioitse*).

6 Terminologisista valinnoista ks. viite 1.

3.3. -teitse-muodosteiden morfologiaa

Yllä on käynyt ilmi, että *-teitse*-muodosteita on syytä pitää suurelta osin itsenäisenä instrumentaalisenä muotokategorianaan, jonka luonnehtiminen pelkäsi prolatiiviksi on harhaanjohtavaa. Vähintään kapeakatseista on sekin, että *-teitse*-elementtiä on kohdeltu vain sanana sanojen joukossa, adverbina jonka avulla kieleen luodaan yhdyssanoja (Länsimäki 1992, 9; *Iso suomen kielioppi* § 385; *Kielitoimiston sanakirja* s.v. *teitse*). Jossain määrin oikeampi lähestymistapa on nähdäkseni Suoniemi-Taipaleen tapa puhua tilapäismuodosteista tai satunnaismuodosteista – tällaiset luonnehdinnat eivät ainakaan ota kantaa siihen, ovatko ns. muodosteet, kuten Suoniemi-Taipaleen (1994, 109) mainitsema *perintäteitse*, yhdyssanoja, johdoksia vai peräti taivutusmuotoja.

Jo edempänä todettiin, että jos kyse on yhdyssanoista, niiden jälkiosa ei niinkään ole *tie*-sanana prolatiivinen taivutusmuoto, vaan adverbi *teitse*. On kuitenkin kysyttävä, miksi muodosteiden *vahvistuskanneteitse* ja *laparoskopiateitse* jälkielementtiä olisi pidettävä sanana *teitse* eikä esimerkiksi prolatiiviseen adverbijohtimeen *-(i)tse* rinnastuvana adverbijohtimena *-teitse*. Yksi suurimmista tähän liittyvistä kysymyksistä koskee sitä, mihin muihin vastaaviin sanoihin tällainen yhdyssanoja synnyttävä adverbi suomen kieliopissa ja sanastossa rinnastuisi. Kysymys on vaikea eikä sitä, saati vastausta, näy koskaan esitetynkään.

Nähdäkseni ainakin semanttisin perustein voitaisiin yhdyssanojen sijaan puhua instrumentaalista *-teitse*-adverbijohtimesta, joka rinnastuu *-(i)tse*-prolatiivien lisäksi myös jaksossa 2 mainittuihin adverbijohtimiin *-ttAin*, *-sin* ja *-sti*. Toki yhdyssanatulkinnalle löytyy perusteita, sillä *teitse* on etymologisesti läpinäkyvä kaksitavuinen morfeemi, joka muistuttaa itsenäisiä sanoja sikäli, että rinnasteisissa rakenteissa se voi tavallisten yhdyssanarakenteiden tapaan kokea konjunktioireduktion (esim. *sopimus-* ja *lakiteitse*, *laparoskopia-* tai *torakoskopiateitse*). Tämä ominaisuus ei kuitenkaan estä pitämästä muuten johtimen kriteerit täyttävää elementtiä johtimena; ainakin adjektiivijohdin *-mAinen* voi käyttäytyä samaan tapaan (*Iso suomen kielioppi* § 437).

Vaikka instrumentaalinen *-teitse* vaikuttaakin olevan yksinäinen palanen suomen johto-opin ja yhdyssananmuodostuksen rajamailla, sille on löydettävissä varsinaista prolatiiviakin läheisempi vastine: Yleensä adpositioksi katsottu *kautta* nimittäin on mahdollinen – joskin verraten harvinainen – myös yhdyssananomaisissa ilmauksissa, joita toisinaan voi jopa pitää *-teitse*-muodosteiden synonyymeina. Vakiintuneimpia *-kautta*-muodosteita ovat esimerkiksi *yläkautta* ja *takakautta* (vrt. hieman erimerkityksiset *ylitse* ja *taitse*), mutta samantyyppisillä muodosteilla voidaan viitata myös viestinnän ja oikeuskäytännön menetelmiin sekä sairauksien leviämistapoihin (13–15). Jopa alkoholijuomien valmistuksen voidaan kuvata tapahtuvan paitsi *käymisteitse* myös *käymiskautta* (16):

- (13) Kaupan pitäisi olla sellainen että voi tilata **postikautta**.
- (14) **Sukupuolikautta** tarttuvaa klamydiaa on taas syytetty lapsettomuuden aiheuttajaksi.
- (15) – – koska vapaansoftan tekijöillä ei yleensä ole varaa puolustautua **oikeuskautta**.

- (16) Ehkä jonkun A-lonkeron saattaisi joskus ostaa, koska maku on parempi kuin **käymiskautta** tehdyissä greippikaljoissa, – –

Yllä nähtävät *-kautta*-muodosteet ovat toki paljon harvinaisempia ja luultavasti tyyliarvoltaan arkisempia kuin vastaavat *-teitse*-muodosteet. Käänteisesti myös *teitse* toimii satunnaisesti postpositiona:

- (17) Silloinhan modeemi ei läheta mitään **ilmojen teitse**, vaan pelkästään johdolla yhdistäminen toimii.
- (18) Välillä taas kirjoittaja pyrkii muuttamaan asioita **käytännön teitse**. (Heikkinen 1993, 223.)

Siinä missä monet kielen postpositiorakenteet palautuvat genetiiviattribuutillisiin substantiivien taivutusmuotoihin, lausekkeiden *ilmojen teitse* ja *käytännön teitse* postposition taustalla vaikuttaa olevan ensin merkitykseltään kieliopillistunut sidonnainen morfeemi, joka on ajautunut postpositiokäyttöön analogiateitse, esimerkiksi samanmerkityksisen postposition *kautta* tarjoaman mallin mukaan. On myös paikallaan muistaa, että yllä (jaksossa 3.2) mainittiin ei-suffiksaalisen *teitse*-sanana muuten esiintyvän varsinaisena prolatiivisena adverbina *teitse* 'tietä, teitä pitkin' hyvin harvoin; esiintymiä on vain reilu promille kaikista *-teitse*-loppuisista muodosteista.

Yllä nähdyistä postpositiotapauksista huolimatta *-teitse* on siis vahvasti suffiksaalinen, ja morfologian näkökulmasta sen lähin vertailukohde on varsinainen *-(i)tse*-prolatiivi. Muotoryhmiä sopiikin verrata, sillä ainakin frekvenssin suhteen ne ovat varsin tasaväkiisiä. Jo edellä on mainittu, että *Ison suomen kieliopin* (§ 385) mukaan noin puolet 60–70 sanakirjalekseemiksi katsotusta prolatiivista on *teitse*-loppuisia yhdyssanoja. Suhdeluku on sama nykyisissä suurissa korpuksissa: muutama sata uniikkia muotoa pois lukien vajaan kolmen miljardin saneen aineistossa esiintyy yhteensä 310 vähintään kahdesti esiintyvää *-(te)itse*-muodostetta, joista 152 on *-teitse*-loppuisia ja vain hieman useampi eli 158 muita prolatiiveja. Muotojen suhteellisen kumuloitumisen tarkastelu osoittaa, että frekvenssin laskiessa *-teitse* käy varsinaista prolatiivia yleisemmäksi.

-teitse-instrumentaalin ja *-(i)tse*-prolatiivin esiintymisprofilien ero muistuttaa Sirola-Belliardin (2017, 89–92) tekemiä havaintoja komitatiivin ja essiivin eroista. Komitatiivia on usein luonnehdittu kiteytyneeksi ja jopa epäproduktiiviseksi, kun taas essiivin produktiivisuutta ei ole koskaan epäilty. Sirola-Belliard kuitenkin esittää, että vaikka komitatiivin frekvenssi sinänsä on huomattavasti essiiviä pienempi, olemassa olevien komitatiivimuotojen joukko on sisäisesti varioivampi kuin essiivit, joten vaihtoehtoisesta näkökulmasta komitatiivia voisi jopa luonnehtia essiiviä produktiivisemmäksi. *-teitse*-instrumentaalien suhde *-(i)tse*-prolatiiveihin on vastaava.

Prolatiivien produktiivisuutta ei ole samalla tavalla pohdittu, *-teitse*-instrumentaalien produktiivisuutta tuskin lainkaan. Suoniemi-Taipale (1994, 109–111) luonnehtii jälkimmäisiä usein tilapäismuodosteiksi, mutta muualla (Länsimäki 1992, 9, *Iso suomen kielioppi, Kielitoimiston sanakirja*) niitä pidetään yhdyssanoina, mikä on tavallaan eliminoinut koko kysymyksen. Produktiivisuuden pohdintahan kuuluu vanhastaan lähinnä

johto-opin alaan, kun taas taivutusmuodot ovat määritelmällisesti (lähes) täysin produktiivisia. Yhdyssanojen kuvaus on perinteisesti pärjännyt lähes ilman produktiivisuuden käsitettä, koska yhdyssanojen muodostusta on pidetty niin produktiivisena, ettei asiaa ole juuri tarvinnut pohtia.

-(i)tse-prolatiivin ja *-teitse*-instrumentaalin produktiivisuutta tarkasteltaessa erityistä huomiota ansaitsee kysymys muodosteiden morfologisesta säännönmukaisuudesta. Tämä nimittäin erottaa nämä kaksi ilmaustyyppiä selkeästi toisistaan ja tarjoaa samalla selityksen *-teitse*-instrumentaalin produktiivisuuteen ja ilmeiseen kasvuvoimaan. Suoniemi-Taipale (1994) on perusteellisesti kuvannut prolatiivin yleistymistä suomen kirjakeleissä ja sen kieliopissa *Kalevalan* ja muiden itäisten vaikutteiden myötä; hänen mukaansa prolatiivin kulta-aika ajoittuu noin 1840–1940-luvuille. Vaikka yleinen käsitys ”vanhaksi sijaksi” katsotun prolatiivin alkuperäisestä sijastuksesta on perusteleminen, prolatiiviksi kutsutun *-(i)tse*-aineiden juuret ovat kiistatta vähintään kantasuomalaisessa muinaisuudessa. Instrumentaalinen *-teitse* sitä vastoin vaikuttaa melko nuorelta ilmiöltä. Sen alkuperää ei ole erityisemmin jäljitetty, mutta jo yllä todettiin, että suomen ulkopuolelta on merkintöjä vain karjalan väylää merkitsevistä ei-instrumentaalista ja näin ollen läpinäkyvästä, kieliopillistumattomasta prolatiivista *kesäteiçi*. Suoniemi-Taipaleen *-teitse*-esimerkistö alkaa *Nykysuomen sanakirjasta*, joka sisältää monia instrumentaalisia muodosteita (esim. *kurinpitoteitse*, *lainsäädäntöteitse*). Tämänkään tutkimuksen tarkoituksena ei ole selvittää muodostetypin syntyä sen tarkemmin, mutta ainakin jo 1880-luvun alkupuolella käytössä ovat olleet tietoliikenteen *sähköteitse* ja hallinnon *wirkateitse*; lääketieteelliseksi *suoli-teitse* tavataan jo 160 vuoden takaa:

- (19) Illan kuluessa lähetettiin E. Lönnrotille **sähköteitse** onnentoivotus. (Kielipankki: KLK [*Uusi Suometar* 16.11.1881.])
- (20) Kun noin 17 peninkulman matka tulee läänin eläinlääkärin luo, kerkiää moni elukka henkensä heittää ennenkuin sieltä apua ehtii **wirkateitse**. (Kielipankki: KLK [*Karjalatar* 9.9.1884.])
- (21) Monet oliivat ne, jotka muinoin haweksiivat, jotta vähimmin rawitsewakin rehu, esim. kuiwa ja laiha ruisolki, saisi wäittäwiä aineita kulkemisestaan raawaan **suoli-teitse** ja jotta se waikuttaisi pellossa lannoittawimmin, kuin olisiko sama olki syöttämättä, suorastaan wiety pellolle. (Kielipankki: KLK [*Suomen Julkisia Sanomia* 25.2.1858].)

Mitä *-teitse*-muodosteiden morfologian kuvaukseen ja sen historiaan tulee, ilmiö on kerta kaikkiaan niin yksinkertainen, että siihen ei liene koskaan kiinnitetty erityistä huomiota. Ne ovat morfologisesti yhdyssanoja – tai kuin yhdyssanoja – joissa *-teitse* liittyy nominatiivimuotoiseen substantiiviin. Käytännössä ainoana, mutta yhdyssanojen suhteen odotuksenmukaisena poikkeuksena ovat *-minen*-verbaalisubstantiiveihin pohjautuvat muodot kuten *käymisteitse*, *irtisanomisteitse* ja *perimisteitse*.

Varsinaisten prolatiivimuotojen muodostaminen sen sijaan on vaikeampaa. *Ison suomen kieliopin* mukaan *-(i)tse* liittyy yleensä monikkovartaloon, mutta *i*-vartaloisista

substantiiveista prolatiiveja voidaan saada monikkovartalon (*fakseitse*, *kaapeleitse*) lisäksi myös yksikkövirtaloista (*faksitse*, *kaapelitse*) tai vain jälkimmäisistä (*postitse*). Varhemat suomen kirjakielen kehittäjät Lönnrotista (1841, 30) alkaen pyrkivät toisinaan erottamaan yksikön ja monikon prolatiivit toisistaan (Suoniemi-Taipale 1994, 73–77), mutta vallalle on jäänyt vain yllä kuvailtu hieman epämääräinen ja varsinaisiin sijaparadigmoihin kehnosti sopiva luvuton muotojen vaihtelu. Vaihtelua on käytännössä enemmänkin: *postitse*-muodon rinnalla esiintyy myös monikkovartaloinen *posteitse*, eivätkä myöskään yksikkövirtaloiset *sivutse* ja *puhelimetse* ole tuiki harvinaisia. Mahdotonta tuskin on sekään, että joidenkuiden kielitaju pyrkii tekemään eron yksiköllisten ja monikollisten prolatiivien välillä.

Edes helpoimpien, pelkkiin monikkovartaloihin pohjautuvien prolatiivien morfologia ei loppujen lopuksi ole vailla monitulkintaisuuksia ja tällöin *-teitse*-muodosteiden yhdysanamorfologia osoittautuu helpommaksi vaihtoehdoksi:

- (22) Jos sinulla on velkakirja, voit viedä asian **perintäteitse** eteenpäin karhuttuasi velkaa ensin noi 60 pv.
- (23) Nyt kuitenkin oivalsin, että avopuoliso on saanut **perintöteitse** kuolleen sukulaisen eläkevakuutustuloa noin tonnin kuussa.

Mikäli omaisuudensiirron adverbialit *perintäteitse* ja *perintöteitse* haluttaisiin korvata varsinaisilla prolatiiveilla, tarjolla olisi lähinnä vain kaksitulkintainen *perinnöitse*. Ei liene sattumaa, että *perinnöitse*-muotoa ei käytännössä löydy miljardienkaan saneiden joukosta, vaikka *perintäteitse* ja *perintöteitse* esiintyvät kymmeniä kertoja. Vastaavia esimerkkejä löytää lisääkin: Paikannimien prolatiivimuotojen muodostamisesta ja oikeinkirjoituksesta on keskusteltu useamman kerran (esim. Kettunen 1949, 99; Maamies 2015), ja Lyytikäisen (2015) ehdotuksen mukaisen kirjoitusasun *viroitse* merkitys voisi olla 'Viron kautta'. Tästä syystä on suorastaan hyödyllistä, että homonymian appellatiiviprolatiivin sijaan voidaan käyttää ja nähtävästi aina käytetäänkin muodoltaan ja merkitykseltään yksiselitteistä instrumentaalina *virKateitse*. Voisi ajatella, että ytimekkyyttä ihannoivassa kielenhuollossa *-teitse* olisi joskus leimattu redundantiksi aidon prolatiivin korvikkeeksi, mutta tietävästi tähän ei ole koskaan päädytty, sillä instrumentaalinen *-teitse* on loppujen lopuksi yksinkertainen, mutta ilmaisuvoimainen elementti.

Prolatiivia pitkään propagoanut Lauri Kettunen vetosi myös sukukielen prolatiiveihin huomauttaen, ettei mikään estäisi kehittämästä suomenkin prolatiivia aiempaa yleisemmäksi (Kettunen 1934, 131), sekä toivoskeli optimistisesti, että ”jos kirjoittaja puoleilekilläänkin tuo painettuun sanaan jonkin mielenkiintoisen uutuuden, se pian löytää jäljittelijöitä ja saattaa muuttua kielen normaaliomaisuudeksi” (Kettunen 1949, 99). Leikkimielisiä jäljittelijöitä riittää yhä, mutta vajaan kahdensadan vuoden yrittelyn jälkeen näyttää siltä, että produktiiviseksi sijaksi markkinoitu *-(i)tse*-prolatiivi ei hevin ota tarttuakseen tulevaisuudessakaan. Instrumentaalinen *-teitse* sen sijaan näyttää kehittyneen ja voimistuneen lähes huomaamatta ilman, että kielenhuoltajat olisivat sitä näkyvästi suosineet tai vastustaneet.

4. Yhteenvedoa ja pohdintaa

4.1. Enemmän ja vähemmän sijamaiset prolatiivit ja instrumentaalit

Yllä on tarkasteltu suomen *-teitse*-aineksisia lähinnä instrumentaalisia muodosteita, joita on syytä pitää varsinaisista *-(i)tse*-prolatiiveista melko selvästi, mutta ei erottamattomasti poikkeavana ilmaisutyyppinä. *-teitse*-instrumentaalit ovat morfologialtaan yhdyssanan kaltaisia adverbeja, ja *-teitse*-elementin semanttinen tehtävä on suhteellisen kieliopillinen: Sillä ilmaistaan lähinnä keinoja, etenkin oikeudellisia ja lääketieteellisiä toimenpiteitä sekä tiedonvälityksen välineitä. Adverbeina ja lauseenjäsenfunktioiltaan adverbiaaleina nämä teknisesti rajattoman produktiivisilta vaikuttavat muodosteet muistuttavat sijoja samaan tapaan kuin toisinaan suorastaan sijaparadigman osana kuvatut varsinaiset prolatiivitkin. Varsinaisena sijana *-teitse*-instrumentaalia on mahdotonta pitää, mutta yllä on nähty, että *-(i)tse*-prolatiivilla on havaittavissa myös sellaisia sijoille ominaisia morfosyntaktisia ominaisuuksia, jotka on toistuvasti kielletty (kongruoivia attribuutteja) tai joita ei ole juuri pohdittu (prolatiivin kantasanana toimivan substantiivin tarkoitteisiin viittaavia relatiivilauseita). Omistusliitteet voivat seurata vain *-(i)tse*-ainesta ja silloinkin normaalisti vain kieliopillisimmissa sanoissa (*ohitseni, ylitsemme*).

-teitse-instrumentaalilla on kuitenkin marginaalisesti havaittavissa yksi substantiivien taivutusmuotoihin viittaava ominaisuus – jo yllä varsinaisten prolatiivien yhteydessä nähdyt relatiivilauseet:

- (24) Palkka on korvaus, jonka työnantaja maksaa työpanoksesta ja tämä korvaus on määrätynyt **sopimusteitse**, jossa kumpikin osapuoli hyväksyvät toimenkuvan ja vastuiden sisällöt sekä siitä maksettavan korvauksen, palkan.
- (25) Tutkielmassa tarkastelen työriitojen käsittelyä **neuvotteluteitse**, jossa suurin osa riidoista ratkaistaan, mutta – – (Häggman 2014.)

Esimerkkien *sopimusteitse* ja *neuvotteluteitse* eivät edelleenkään viittaa ”sopimustei-hin” tai ”neuvotteluteihin”, joten relatiivilauseiden korrelaatteja näyttäisivät olevan substantiivit *sopimus* ja *neuvottelu*, joihin liittyvä sijapäätteenomainen *-teitse* on sivulauseen kannalta yhtä merkityksetön kuin mikä tahansa sijapäätte (vrt. *sopimuksessa/neuvottelussa, jossa* – –). Yleisiä tällaiset rakenteet eivät tosin ole. Vaikka toisaalla on mahdollista tavata myös marginaalisia attribuutillisia prolatiivirakenteita kuten *jyrkitse portaitse* (3) ja *rinteen molemmitse sivuitse* (4), *-teitse*-rakenteet eivät sentään kuunaan taipune muotoon **uusiteitse sopimusteitse* tai **pieniteitse neuvotteluteitse*. Itse asiassa pelkkä tällaisten kuvittelu saa moneen kertaan kielletyt attribuutilliset prolatiivit tuntumaan kohtuullisen mahdollisilta myös rakenteissa *?uusitse sopimuksitse* ja *?pienitse neuvotteluitse*. Kyse on kieliopin jatkumoluonteesta, ja ainakin yhdellä jatkumolla prolatiivin tunnus *-(i)tse* on sijamaisempi kuin morfologialtaan yhdyssanamaisempi ja perusmerkitykseltään instrumentaalisempi *-teitse*.

4.2. -teitse-muodosteiden luonnollisuudesta

Erilaisia prolatiiveja on kuvattu yllä sellaisina, kuin ne todellisuudessa esiintyvät. Kuinka luonnollisia prolatiivit ja instrumentaalisemmat *-teitse*-muodosteet sitten ylipäänsä ovat – kuinka luonnollisen kehityksen tuloksina niitä voi pitää? Prolatiiveja esiintyy käytännössä kaikenlaisissa tekstilajeissa. Yleisimmiltä ne vaikuttavat asiateksteissä, mutta valtaosa yllä nähdyistä esimerkeistä on kirjoitettu sisällöltään ja tyyliltään monenkirjavalla Suomi24-keskustelusivustolla. Kun tarkasteltavana ovat jokseenkin harvinaiset kielenilmiöt ja aineistolähteenä miljardien saneiden kokoiset tekstivarannot, seulaan jää myös rajatapauksia, joiden kieliopillisuudesta voi olla monenlaisia näkemyksiä; toisaalta juuri rajatapaukset auttavat parhaiten hahmottamaan ilmiöiden rajoja.

Vaikka prolatiiveihin on aikojen kuluessa kiinnitetty paljonkin huomiota, *-teitse*-aineeksiin muodosteisiin ei paljonkaan ole puututtu. Niitä on käytetty jo ainakin puolentoista vuosisataa, mutta kielenuudistajat ja -huoltajat eivät vaikuta niitä suuremmin kehitelleen eivätkä torjuneenkaan. Lähinnä ainoa raportoitu merkki *-teitse*-muodosteiden tietoisesta luomisesta on *pintateitse* 'postin kuljettamisen tapa silloin, kun se tapahtuu maitse ja vesitse', jonka suomen kielen ohjailun historiaa kuvaava Taru Kolehmainen (2014, 366, 423) mainitsee esimerkkinä vaikutusvaltaisen kielenhuoltajan Hannes Tepon (1898–1953) lahjakkuudesta sepittää satoja yleiseen käyttöön jääneitä sanoja; *pintateitse* käsiteltiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunnassa 4.11.1946. Hallinnon, oikeuden ja lääketieteen alan *-teitse*-muodosteiden kehityksestä ei ole vastaavia tietoja, joten on syytä olettaa niiden kehittyneen suhteellisen tiedostamattomasti – niitähän tavaan runsaasti jo 1800-luvun puolelta (ks. esimerkit 19–21).

Instrumentaalisten *-teitse*-muodosteiden historian tarkempi selvittely on jätettävä tulevan tutkimuksen tehtäväksi, mutta merkityso pillisen kehityksen luonnollisuuden voi todeta lyhyesti: 'kulkuväylää pitkin' -merkityksisen adverbien *teitse* kehittyminen keinon ilmaisimeksi on mitä tavallisin esimerkki merkityksen abstraktistumisesta, merkitsehän myös suomalais-karjalainen *keino* pohjoisimmissa murteissamme yhä suuntaa ja kulku-reittä, esim. *tuota keinova pijättä mennä* (Enontekiö, SMS). Adpositio *kautta* on kehittynyt lokaalisesta instrumentaaliseksi hyvin samaan tapaan (Seppälä 2010). Samanhenkisen merkityksenkehityksen ovat tunnetusti kokeneet myös muun muassa englannin *way* ja tätä ennen latinan *via* sekä *metodin* kreikkalainen alkulähde *metá hodós* 'tietä pitkin' (väylästä keinoksi, välittäjäksi ja välineeksi -kehityksestä yleisemmin mm. Luraghi 2014, 121–127, 142). Yhdenslaisena *-teitse*-instrumentaalinen kieliopillistumisen huipentumana voi pitää harvinaisia, mutta paljastavia tapauksia, joissa *-teitse* liittyy tietä merkitseviin substantiiveihin ja näin osoittaa alkuperäisen leksikaalisen merkityksen kadonneen täydelleen – suffiksin läpinäkyvänä säilyneestä etymologiasta huolimatta:

- (26) – – rata-alueilla, joissa ei ole mahdollisuutta kuljettaa rakentamismateriaaleja ja työn toteuttamiseen tarvittavia koneita **tieteitse**, – – (Vilenius 2016, 7–8.)

- (27) – – asumiskuluista, joita koituu, kun ostaa vaihtoehtoisen kuljetustavan, joko **ilma-, meri-, raide- tai maantieteitse**, jotta voi toteuttaa tämän erityisen matkan. (Ryanair-lentoyhtiön tilausehdot 2015.)

Huomattakoon vielä sekin, että vaikka suomessa toki riittää synonyymisia ilmaisukeinoja *-teitse*-instrumentaalien vaihtoehtoiksi, lähinnä ainoa kiistattoman produktiivinen instrumentaalinen sija on adessiivi, jolle keinon ja välineen ilmaiseminen on vain osa monista funktioista (Karlsson 1995). Vaikka *-teitse*-elementillä olisi pitkä matka mahdolliseksi sijapäätteeksi, jo nykyisellään sitä voi pitää suffiksina, joka on funktioiltaan kielen instrumentaalisimpia. Suomen sijajärjestelmän koon huomioon ottaen ei olisi ollenkaan odottamatonta, että kielessä olisi myös erillinen instrumentaalisija (ks. Blake 2001, 154).

Miksi *-teitse*-elementti loppujen lopuksi halutaankin tulkita, kyse on kielen leksikon kuuluvan sanan jonkinasteisesta suffiksoitumisesta. On sinänsä normaalia, että vapaa lekseemi kehittyy ensin johtimeksi (esim. *lajinen* > *-lajinen*) ja yleensä vasta tämän jälkeen sen voi odottaa jatkavan matkaansa taivutusaffiksiksi, joten tässäkin suhteessa *-teitse* on melko tavallisesti kieliopillistunut morfeemi.

4.3. Prolatiivien ja instrumentaalien luvallisuudesta

Lopuksi on paikallaan tarkastella prolatiiveja ja instrumentaaleja myös kielenhuollon näkökulmasta. Edellä on mainittu, että itämerensuomalaisten kielten prolatiivista väitöskirjan laatinut Suoniemi-Taipale (1994) luonnehtii *-teitse*-muodosteita osin kankeiksi tilapäismuodosteiksi, mutta toisaalta esittää niitä myös arvostettujen fennistien teksteistä. Länsimäki (1992) mainitsee ilmaisutyyppin ilman arvolatausta, vaikka varsinaisia prolatiiveja kuvatessaan arvelee, että muotoja *televisioitse, tietokoneitse, fakseitse* tai *kortteitse* ei käytettäisi ilman huumorimieltä tai teennäisyyttä – prolatiivi on hänen mukaansa lähes kuollut sija, jonka muodot ovat lähinnä kiteytyneitä partikkeleita. Sukupolvea myöhemmin myös edellä mainittuja muotoja on kuitenkin havaittavissa lukemattomissa konteksteissa ilman ilmeistä huumorimieltä tai teennäisyyttä. Faksien ja korttien rinnalle on tullut uusia viestintäkeinoja ja kielenhuoltajien asenteet ovat muuttuneet: Vuonna 2018 Kielitoimiston ohjepankki ja *Kielitoimiston kielioppiopas* (s. 151) kertovat suosituksissaan kansalaisille, että prolatiivit ”tarjoavat usein tiiviin vaihtoehdon postpositiorakenteille tai *-lla*-päätteisille eli adessiivisijaisille ilmauksille”, ja esimerkeiksi käyvät mm. *kännyköitse, netitse* ja *sähköpostitse*.

Jo yllä mainittiin, että Hannes Tepon *pintateitse* kelpuutetaan näytteeksi kielellisestä lahjakkuudesta (Kolehmainen 2014, 366). Prolatiivien korvaamista postpositioista kyseen tulleeseen ennen kaikkea *kautta*; esimerkkien *netitse* on Kielitoimiston vaihtoehto lausekkeelle *netin kautta, valitusteitse* puolestaan toimii ohjeistuksen mukaan vaihtoehtona sanoille *esittämällä valituksen*. Kyseessä ovat siis kielenhuollon vanhat viholliset, sillä kielenhuoltajat ovat sukupolvien ajan vastustaneet sekä ns. tavan adessiivia että alkuperäisestä lokaalisesta merkityksestään liian instrumentaaliseksi kehittynyttä *kautta*-postpositiota (Karlsson 1995; Seppälä 2010; Kolehmainen 2014, 182).

Vaikka tavan adessiivin vastustamisesta on sittemmin luovuttu (Kolehmainen 2003), prolatiivimuotoa *puhelimitse* esitellään yhä kiinnostavasti ”tiivinä vaihtoehtona” adessiiville *puhelimella* (*Kielitoimiston kielioppiopas* s. 151; Kielitoimiston ohjepankki 2018). Ilmaisun tiiviydellä voitaneen tällaisissa tapauksissa tarkoittaa lähinnä sitä, että *puhelimitse* ei ota kantaa siihen, tapahtuuko viestintä yhdellä puhelimella vai useammilla puhelimilla. Samaan tapaan osansa saa edelleen *kautta*, jota *Kielitoimiston sanakirjan* (s.v.) mukaan on keinoa ja tapaa merkitsevissä ilmauksissa useimmiten syytä välttää: *Hakea saataviaan oikeuden kautta* on paremmin ...*oikeusteitse*, mikä on tulkittava kielenhuollon aktiiviseksi myötämielisyydeksi instrumentaalisia *-teitse*-muodosteita kohtaan.

5. Lopuksi

Tässä artikkelissa olen nostanut esiin muutamia uusia näkökulmia suomen kielen *-(i)tse*-prolatiivin ja etenkin sen pohjalta kehittyneiden instrumentaalisempien *-teitse*-muodosteiden morfologiaan, syntaksiin ja semantiikkaan. Vaikka varsinaisten *-(i)tse*-prolatiivien paikasta kieliopissa on monia näkemyksiä ja ainakaan tavallisiksi sijamuodoiksi niitä ei voi kutsua, sijamaisia ominaisuuksia näyttää olevan hivenen enemmän kuin mihin prolatiivien kuvauksissa on yleensä totuttu. Tarkastelu päättyi kielihistoriallisiin ja kielenhuollollisiin havaintoihin, joiden yleisvaikutelma on prolatiivien eduksi: erilaisista kuvausvaihtoehtoista huolimatta prolatiiveissa ei ole havaittu suurempia vikoja, ja nykyinenkin kielenhuolto pitää prolatiivien käyttöä jopa suositeltavana.

Käsittelmäni prolatiivien sukulais- ja naapuri-ilmiöitä on tutkittu tarkoin. Käsittelemme sijastatukseltaan toisinaan kyseenalaistetun komitatiivin olemuksesta on vastikään päivitetty perusteellisesti niin kielitypologian kuin korpuslingvistiikan keinoja käyttäen (Sirola-Belliard 2016; 2017). Prolatiivin alkuperäisimpiä merkitystehtäviä on sen nimityksen mukaisesti väylän ilmaiseminen, ja väylää ilmaisevien adpositioiden kognitiivista semantiikkaa ovat tutkineet mm. Seppälä (2010) ja Lehimets (2014). Substantiivin taivutusmuotoja lähenteleviä prolatiiveja ja merkitykseltään instrumentaalisia *-teitse*-muodosteita sen sijaan on Suoniemi-Taipaleen (1994) jälkeen kommentoitu lähinnä vain kielenhuollon piirissä ja silloinkin varsin satunnaisesti ja lyhyesti.

Suomen kielen prolatiivia on tähän mennessä tarkasteltu lähinnä sanastontutkimuksen keinoin. Toisaalta sitä pyrittiin pitkään pitämään sijamuotona, mutta jälkikäteen arviointuna pyrkimykset ja perustelut ovat olleet melko muotokeskeisiä. Prolatiivia pidetään edelleenkin käteväenä, tiivinä vaihtoehtona esimerkiksi epätoivottavaksi ruotsalaisuudeksi katsotulle *kautta*-postpositiolla, mutta kieliopit eivät ole koskaan varsinaisesti osoittaneet sille omaa merkitysoipillista tonttia, ekologista lokeroa, jossa juuri prolatiivilla olisi selvästi oma tehtävänsä.

Lähemmäs kaksisataa vuotta sitten Elias Lönnrot (1841, 18) arvosteli Reinhold von Beckeriä siitä, että tämän kieliopista puuttui kokonainen sija, prolatiivi. Lönnrot myönsi, että merkitykseltään konkreettinen prolatiivimuoto puuttuu luonnostaan kaikilta abstraktimmilta substantiiveilta, mutta totesi samalla jokaisen ymmärtävän, että vika ei ole

tällöin sijassa vaan substantiiveissa. Vaikka prolatiiveja – saati instrumentaalisempia *-teitse*-muodosteita – ei pyrittäisikään nostamaan osaksi sijataivutusta, sekä deskriptiivisen että preskriptiivisen kieliopin tarpeisiin on pohdittava entistä tarkemmin, mikä on erilaisten prolatiivien paikka kielen morfologian kuvauksessa ja miten niiden semantiikka suhteutuu muihin väylien ja keinojen ilmaisukeinoihin. Jos ja kun kaikki kielenpuhujat eivät pidäkään esimerkiksi prolatiivirakennetta *mailitse jossa on helpompi kaunistella asioita* (6) yhtä kielenvastaisena kuin mitä tutkimuskirjallisuudesta voi päätellä, myös tavalisimpien prolatiivien syntaktiset rajat tarvitsevat uudelleenarviointia.

Lähteet

Aineistolähteet

Päälähteet

- Aller Media Oy 2014. Suomi 24 -korpus (2016H2) [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017021506>
- Helsingin yliopisto 2017. 1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä -korpus, versio 2 [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017091901>
- Ylilauta 2011. Ylilauta-korpus [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2015031802>

Muut aineistolähteet

- ANHAVA, JAAKKO 2007: Valtiomaailman muotoutuminen. *Kanava* 6/2007, 351–355.
- HEIKKINEN, KAIJA 1993: ”Sydämessä on tuskaa”. Puuttuvan läsnäolo naisten elämäkerroissa. ULLA PIELA (toim.): *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista*, 213–235. SKS, Helsinki.
- HÄGGMAN, ANNIKA 2014: *Työehtosopimuksen tulkinta, rikkominen ja siitä johtuvat seuraamukset*. Pro gradu -tutkielman tiivistelmä. Helsingin yliopisto. Saatavilla <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/44928>
- Kielipankki: KLK = Kansalliskirjasto. 2011. Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtikokoelman suomenkielinen osakorpus, Kielipankki-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016050302>
- KUUSI, MATTI 1974: *Poplore*. HANNU LAUNONEN ja KIRSTI MÄKINEN (toim.): *Folklore tänään*, 11–23. SKS, Helsinki.
- LINNANKOSKI, JOHANNES 1908: *Kirot*. WSOY, Porvoo. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00000609>
- VILENIUS, MIKKO JOHANNES 2016: *Rautatierumpujen taustaselvitys*. Insinööriyö. Metropolia Ammattikorkeakoulu. Saatavilla https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/107625/VILENIUS_MIKKO_JOHANNES.pdf

Kirjallisuus

- AIKIO, ANTE – YLIKOSKI, JUSSI 2016: The origin of the Finnic *l*-cases. *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 15: 59–158. Saatavilla https://www.su.se/polopoly_fs/1.356087.1510165998!/menu/standard/file/FUS2016-15_06c-JY_AA-Final.pdf
- ANHAVA, JAAKKO 2010: Criteria for case forms in Finnish and Hungarian grammars. KLAUS KARTTUNEN (toim.): *Anantam Sāstram. Indological and Linguistic Studies in Honour of Bertil Tik-*

- kanen, 239–244. Finnish Oriental Society, Helsinki. Saatavilla <https://journal.fi/store/article/view/52392/16242>
- BLAKE, BARRY J. 2001: *Case*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HAMUNEN, MARKUS 2017: *Juosten vai juoksemalla?* Infiniittisten *ten-* ja *malla-*rakenteiden semantiikkaa ja murrejakaumaa. *Sananjalka* 59, 125–153.
- IKOLA, OSMO 2001: *Nykysuomen opas*. Turun yliopisto, Turku.
- Iso suomen kielioppi = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki. Saatavilla <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>
- ITKONEN, TERHO 1986: Nykysuomen äänne- ja muoto-oppia. *Virittäjä* 90, 465–489.
- KARLSSON, FRED 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. WSOY, Helsinki.
- KARLSSON, GÖRAN 1995: *Suomen kielen tavan adessiivi*. SKS, Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1949: *Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille*. Gummerus, Jyväskylä.
- KETTUNEN, LAURI 1934: *Suomen kielioppi oppikouluille ja seminaareille*. WSOY, Porvoo.
- Kielitoimiston ohjepankki 2018 = Kielitoimiston ohjepankki. Erikoismuotoja: maitse, valitusteitse (prolatiivi). Saatavilla <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/selaus/632/ohje/545>
- Kielitoimiston kielioppiopas = *Kielitoimiston kielioppiopas*, 2015. RIITTA KORHONEN ja SARI MAAMIES (toim.). Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Kielitoimiston sanakirja = *Kielitoimiston sanakirja*, 2017. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Saatavilla URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 28.2.2017 [Luettu 20.3.2018].
- KOLEHMAINEN, TARU 2003: *Rakkauksella – tavan adessiivista*. *Kielikello* 4/2003, 4–11.
- 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. SKS ja Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Saatavilla <https://www.kielikello.fi/-/rakkauksella-tavan-adessiivista>.
- LEHISMETS, KERSTEN 2014: *Suomen kielen väylää ilmaisevien adpositioiden yli, läpi, kautta ja pitkin kognitiivista semantiikkaa*. Tartu Ulikooli Kirjastus, Tartu. Saatavilla <http://dspace.ut.ee/handle/10062/42980>
- LURAGHI, SILVIA 2014: Plotting diachronic semantic maps: The role of metaphors. SILVIA LURAGHI ja HEIKO NARROG (toim.): *Perspectives on Semantic Roles*, 99–150. Benjamins, Amsterdam.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI 2015: Mennäänkö kuopioitse vai sittenkin Kuopioitse? *Kielikello* 2/2015, 37. Saatavilla <https://www.kielikello.fi/-/mennaanko-kuopioitse-vai-sittenkin-kuopioitse>
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1992: Kirjeitse annettu määräys. Suomen kielen prolatiiveista. *Kielikello* 1/1992, 9–11. Saatavilla <https://www.kielikello.fi/-/kirjeitse-annettu-maarays-suomen-kielen-prolatiiveista>
- LÖNNROT, ELIAS 1836: Suomen kielestä. *Mehiläinen*. W. 1936. Maaliskuulta, 10–14.
- 1841: Bidrag till Finska Språkets Grammatik. *Suomi* 4, 11–39.
- MAAMIES, SARI 2015: Twitteritse ja Tampereitse. *Kielikello* 1/2015, 41. Saatavilla <https://www.kielikello.fi/-/twitteritse-ja-tampereitse>
- Nykysuomen sanakirja*. WSOY, Helsinki 1951–1961.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. WSOY, Porvoo.
- SEPPÄLÄ, PIIA 2010: *Kautta*-postposition semantiikkaa. *Sananjalka* 52, 46–66.
- SIROLA-BELLIARD, MAIJA 2016: *Suomen komitatiivi. -ine ja kanssa*. Tampere University Press, Tampere. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0246-7>
- 2017: Suomen komitatiivisija – kiteytynyt vai produktiivinen? *Sananjalka* 59, 81–103. SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja I–*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Valtion painatuskeskus, Helsinki 1985–.
- SUONIEMI-TAIPALE, INGA 1994: *Itämerensuomalaisten kielten prolatiivi*. SKS, Helsinki.

JUSSI YLIKOSKI: *On Finnish prolatives and instrumentals: -(i)tse and -teitse in between grammar and lexicon*

This article discusses the morphology, syntax and semantics of so-called prolatives in Finnish. Due to their case-like morphology and semantics, denominal forms in *-(i)tse* ('by; along; through; via') have, at times, been regarded as manifestations of a marginal local case: the prolative. Prolatives such as *meritse* 'by sea' and *rautateitse* 'by railroad' express concrete paths of motion, but analogous forms may also express mediums and instruments, such as *puhelimitse* 'by telephone'. This article adds to previous studies by presenting observations on marginal yet existing adnominal modifiers that can be considered to be syntactic arguments in favor of the case-like status of prolatives, as seen in *rinteen molemmitse sivuitse* 'along both sides of the slope' and *mailitse jossa on helpompi kaunistella asioita* 'via email where it is easier to embellish facts'.

In spite of remarks on the true prolative, the main focus of this article is on previously under-described denominal formations in *-teitse*, traditionally considered to be compound prolative adverbs based on the noun *tie* 'way; road'. As *-teitse* has only occasionally been noted in dictionary entries and other related lexicological remarks but largely ignored in grammatical descriptions, the present article provides the first grammatical description of formations such as *sopimusteitse* 'by (way of) agreement' (← *sopimus* 'agreement; contract'), *satelliittiteitse* 'by satellite' (← *satelliitti* 'satellite'), *pisarateitse* 'via droplet (aerosol) transmission' (← *pisara* 'drop'), *laparotomiateitse* 'via laparotomy' (← *laparotomia* 'laparotomy') and *käymisteitse* 'by fermentation' (← *käyminen* 'fermentation'). From a morphological and syntactic point of view, the element *-teitse* is a fully productive derivational suffix but has less case-like features than the prolative in *-(i)tse*.

A detailed semantic analysis of *-(i)tse* and *-teitse* suggests that the description of the two elements ought to be mostly kept apart from each other. In spite of its etymology, a major part of the manifestations of *-teitse* are used in non-spatial functions. The most salient function of *-teitse* is to code means and instruments such as judicial and administrative procedures (e.g. *sopimusteitse* 'by way of agreement'), means and channels of communication (*satelliittiteitse* 'by satellite') and medical procedures and instruments (*laparotomiateitse* 'via laparotomy'). The element *-teitse* can thus be characterized as a derivational suffix with predominantly instrumental functions, and in the absence of similar grammatical suffixes in Finnish, *-teitse* deserves more attention than it has traditionally received as a neglected outlier among the so-called prolatives.

Jussi Ylikoski
jussi.ylikoski@oulu.fi
Giellagas-instituutti
90014 Oulun yliopisto

DUHA ELSAYED, KIRSI-MARIA NUMMILA,
HEIDI SALMI JA HARRI UUSITALO

Finaalirakenne suomenkielisissä teksteissä 1500-luvulta nykysuomeen

1. Johdanto

Sekä puhutussa että kirjoitetussa suomen kielessä tunnetaan useita lausemaisia verbien nominaalimuotoihin perustuvia syntaktisia rakenteita. Tässä artikkelissa tarkastellaan näistä yhtä, finaalirakennetta (esim. *Lähdin matkalle **tutustuakseni** paikkaan*). Tarkastelun keskiössä on rakenteen esiintyminen kirjoitetussa kielessä. A-infinitiivin translatiiviin perustuva tarkoitusta ilmaiseva synteettinen rakenne on tunnettu kirjoitetussa suomessa sen alkuajoista lähtien, ja se on olennainen osa myös nyky-yleiskielen ilmaisuväriä. Ilmaisutyyppi on kaikkiaan marginaalinen, ja alhainen esiintymisfrekvenssi sekä määrittelyyn liittyvät ongelmat ovat vaikuttaneet sen tutkittavuuteen ja alueellisen leviämisen kartoittamiseen puhutun kielen aineistoista (Ikola–Palomäki–Koitto 1989, 314–315). Vaikuttaa siltä, että finaalirakenne ei ole vanhastaan kuulunut erityisesti minkään alueen puhekieleen, vaan mahdollisesta puhekielisestä motivaatiosta huolimatta kysymys on kirjakielille tyypillisestä rakenteesta. Samoja piirteitä on muissakin nominaalimuotoihin perustuvissa syntaktisissa rakenteissa (ks. esim. Ikola 1974; Wiik 1981; Hakanen 1986). Finaalirakenteen jokseenkin tuntematon tausta luo kiinnostavan lähtöasetelman sen kehityksen ja käytön tutkimukselle kirjoitetussa kielessä.

Käsillä oleva tutkimus koostuu neljästä osatutkimuksesta, joissa finaalirakenteen esiintymistä analysoidaan eri näkökulmista.¹ Tarkastelun kohteina ovat rakenteen kehitys ja toteutuminen eri aikoina, eri tekstilajeissa ja eritaustaisilla kirjoittajilla. Lähestymistapa on sekä diakroninen että synkroninen. Tietty epäsymmetria osatutkimusten välillä johtuu osin vanhan kirjasuomen ja varhaisnykysuomen kirjallisten aineistojen asettamista rajoituksista, kuten siitä, että käytettävissä oleva data vaihtelee määrältään ja laadultaan eri aikoina, mutta myös artikkelin luonteesta. Artikkelin keskeisenä tarkoituksena on avata

1 Artikkelissa esitellyistä osatutkimuksista ensimmäisestä vastaa Duha Elsayed, toisesta Harri Uusitalo, kolmannelta Heidi Salmi ja neljännestä Kirsi-Maria Nummila.

näkökulmia tarkasteltavaa aihetta käsittelevään jatkotutkimukseen. Tässä artikkelissa esitelyjen osatutkimusten yhteisenä tavoitteena on selvittää, missä ja missä määrin finaalirakennetta on eri aikoina käytetty ja kuka sitä on käyttänyt.

Jokaista osatutkimusta varten on koostettu sen lähtökohtiin perustuva ja kysymyksenasetteluun vastaava tutkimusaineisto. Aineistot esitellään osatutkimusten yhteydessä. Jotta tutkimustulokset ovat vaivattomasti suhteutettavissa toisiinsa ja eri aineistoista tehdyt laskelmat ja päätelmät vertailukelpoisia, ovat kaikki osa-aineistot 35 000 saneen laajuisia. Tarvittaessa esiintymäfrekvenssit on selvitetty suhteuttamalla todellinen sanemäärä 35 000 saneeseen.

Artikkeli jakautuu osatutkimusten yhteistä taustaa esittelevään osaan ja varsinaiseen analyysiosaan. Tutkimuksen tarkoitusta ja tavoitteita käsittelevän johdantoluvun jälkeen luvussa 2 esitellään tarkasteltavana olevaa rakennetta morfologisesta ja syntaktisesta näkökulmasta ja kartoitetaan aiempaa tutkimusta. Luvussa 3 paneudutaan tutkimuskohteeseen edellä esitellyistä näkökulmista. Luvussa 4 kootaan yhteen osatutkimuksissa tehdyt huomioita ja esitellään jatkotutkimusnäkökulmia.

2. Finaalirakenne

2.1. Finaalirakenteen määrittely nykysuomen ja käsillä olevan tutkimuksen näkökulmasta

Finaalirakenne koostuu A-infinitiivin translatiivista, johon kuuluu pakollisena osana possessiivisuffiksi (*tutustuakseni*). Kuten translatiivimuotoiset lausekkeet usein, rakenne ilmaisee tarkoitusta. Sen tyypillisin analyttinen vastine on *jotta*-sivulause (*jotta tutustuisin*). Semanttisesti finaalirakenteen paralleeleja ovat esimerkiksi rakenteet, joissa verbi on MA-infinitiivin illatiivissa (*Hän lähti kisaan kokeilemaan rajojaan*), passiivin VA-partisiipin translatiivissa (*Hän on liian nuori lähetettäväksi ulkomaille*) tai A-infinitiivin perusmuodossa (*Meillä ei ole rahaa tuhлата*). Verbikantaisen *-minen*-johdoksen translatiivimuoto täyttää usein samaa tehtävää (*Tunnustelut hallituksen muodostamiseksi ovat alkaneet*). (ISK § 513–514.)

Suhteessa hallitsevaan lauseeseen finaalirakenne toimii adverbiaalimääritteenä. Infinitiiviin liittyvä possessiivisuffiksi viittaa päälauseen tavallisesti elollistarkoitteiseen subjektiin. Prototyypissä tapauksessa päälauseessa ja finaalirakenteessa ilmaistujen tekojen välillä on kausaalinen suhde: edellinen edistää jälkimmäisen toteutumista, kuten esimerkissä *Hän on ponnistellut lujasti estääkseen neuvottelujen kariutumisen*. Päälause voi ilmaista myös infiniitivirakenteessa ilmaistun toiminnan välttämätöntä tai tarpeellista ehtoa (*Mutta hän ei ole elänyt tarpeeksi kauan kertoakseen löydöstään*). Toisinaan tilanteen aikasuhteet nousevat kausaalista suhdetta tärkeämmiksi. Silloin finaalirakenne ilmaisee pelkästään päälauseessa ilmaistuun toimintaan verrattuna myöhempää toimintaa, esim.

*Edmonton meni jatsoon hävitäkseen seuraavalla kierroksella Minnesotalle.*² Tarkoituksen merkitys puuttuu kokonaan myös sellaisista metatekstuaalisista, tekstiä kommentoivista, ilmauksista kuin *mainitakseni, palatakseni, nähdäkseni* ja *siteratakseni*. Prototyypin finaalirakenne on hallitsevan lauseen kanssa samasubjektinen. (ISK § 513–514.)

Perinteisesti finaalirakenne on määritelty yhdeksi lauseenvastikkeen lajiksi. Siihen vertautuvat esimerkiksi referatiivinen, temporaalinen ja nesessiivinen lauseenvastike. Määritelmän mukaan lauseenvastike on rakenne, joka edustaa täydellistä upotettua lausetta. Jokaisella upotetun lauseen jäsenellä on rakenteessa edustuksensa, eikä mikään hallitsevan lauseen konstituentti ole sen konstituentti. Finaalirakenteessa upotetun lauseen predikaattia edustaa A-infinitiivin translatiivi ja hallitsevan lauseen kanssa samatarkoitteista subjektia siihen liittynyt possessiivisuffiksi. Transitiivisessa tapauksessa finaalinen lauseenvastike saa oman objektin eikä siis jaa sitäkään hallitsevan lauseen kanssa (Ikola 1974, 49–50 ja 87–88). Kalevi Wiik (1981, 24) kutsuu viimeksi mainittua ehtoa *pintamuodon eheyden vaatimukseksi*. *Iso suomen kielioppi* (§ 876) ilmoittaa luopuneensa lauseenvastike-käsitteen käytöstä, koska se aiheuttaa enemmän sekaannusta kuin lisää selvyyttä. Päälauseen kanssa objektin jakava (*Pyysin vettä juodakseni*) ja oman objektinsa saava (*Pyysin lasin juodakseni vettä*) finaalirakenne ovat sekä muodon että merkityksen osalta sukulaiskonstruktioita, joiden jakaminen eri kategorioihin ilmentää enemmän tutkijoiden luokitteluintoa kuin kielen todellisuutta.

Tässä tutkimuksessa finaalirakennetta tarkastellaan sellaisena kuin se on toteutunut kirjakielessä neljän ja puolen vuosisadan aikana. Tiukat finaalisen lauseenvastikkeen muotokriteerit soveltuvat huonosti erityisesti vanhimman tekstimateriaalin käsittelyyn (esim. Agricolan *Sine teet minulle Sian keudhexeni*). Tästä syystä hallitsevan lauseen ja tarkasteltavan synteettisen rakenteen subjektin samaviitteisyyden ja eriobjektisuuden vaatimuksista on luovuttu. Tutkimusaineisto on koottu kahden kriteerin varassa: 1) finaalirakenne vastaa tarkoitusta (ja siten sen tilalle voitaisiin merkityksen ratkaisevasti muuttumatta asettaa *jotta*-lause) ja 2) finaalirakenne on hallitsevassa lauseessa adverbiaalisen asemassa. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät siis A-infinitiivin translatiivin sisältävistä rakenteista kvantum- (*tietääkseni, ymmärtääkseni*) ja fatumrakenteet (*Tauti menee, jos on mennäkseni*) sekä sellaiset leksikaalistuneet A-infinitiivin translatiivit, joissa rakenteeseen kuuluvan objektin voi katsoa sulautuneen infinitiiviin (*sain syödäkseni*).

2.2. Aiempi finaalirakennetta koskeva tutkimus

Finaalirakenteen esiintymisfrekvenssejä on aiemmin kartoitettu murreaineistosta, käännöskielestä ja vanhasta kirjasuomesta. Murreaineistoista rakennetta ovat tarkastelleet Osmo Ikola, Ulla Palomäki ja Anna-Kaisa Koitto (1989, 313–324). Heidän mukaansa

2 Nykysuomen kielenohjailu on suhtautunut torjuvasti myöhemmyyttä osoittaviin tapauksiin, jotka eivät ilmaise tarkoitusta. Esimerkiksi yllä esitetyssä esimerkkitapauksessa ei ole kysymys siitä, että joukkue eteni jatsoon, jotta se häviäisi seuraavan pelinsä. Kielenhuollon suosituksen on katsottava vaikuttaneen tyyppin käyttöön nykykirjakielissä.

finaalirakenne on murteissa varsin harvinainen: aineistossa rakennetta esiintyy yli kolmekymmentä kertaa vähemmän kuin nyky-yleiskielen vertailuaineistossa.³ Käsillä olevan tutkimuksen aineistoihin suhteutettuna murreaineistossa esiintyy noin 0,4 ja yleiskielessä noin 14 finaalirakennetta 35 000 sanetta kohden (ks. Ikola–Palomäki–Koitto 1989, VII, 314). Murreaineistossa upotetun lauseen ja hallitsevan lauseen tekijät ovat lähes aina samat, ja erisubjektisuutta esiintyykin vain yhdessä aineiston tapauksessa (ks. myös Ikola 1974, 49–50).

Sari Eskola (2002) on tutkinut väitöskirjassaan nykysuomen syntetisoivia rakenteita vertailemalla suomennettuja ja suoraan suomeksi kirjoitettuja kaunokirjallisia tekstejä. Tarkasteltavien suomennosten lähtötekstit ovat englannin- ja venäjänkielisiä. Tutkimus osoittaa, että finaalirakenne esiintyy käännöksissä yli kaksi kertaa useammin kuin supisuomalaisissa teksteissä. Eskola esittää, että syy ilmaisutyyppin ylikorostumiseen käänno-suomessa saattaa olla lähtökielisissä rakenteissa; valtaosa tapauksista vastaa englannin finaalisuutta ilmaisevaa *to*-rakennetta ja venäjän vastaavaa *čtoby*-infiittirakennetta. Kiinnostavaa on, että esimerkiksi englannissa tarkoituksen ilmaisemiseen käytetään huomattavasti useammin infiittistä kuin finiittistä rakennetta. (Ks. tark. Eskola 2002, 157–170; myös Eskola 2005.) Kuten tunnettua, kirjoitettu suomi perustuu pitkälti käänno-skieleen, jonka taustalla eli lähtötekstien kielinä ovat nimenomaan edellä mainittujen englannin ja venäjän tavoin indoeurooppalaiset kielet, tärkeimpinä ruotsi ja saksa mutta myös latina ja kreikka.

Leena Nieminen (1985, 27–133, 139) on pro gradu -tutkielmassaan käsitellyt finaallirakenteen esiintymistä Matteuksen evankeliumin eriaikaisissa suomennoksissa Agricolasta nykykieleen. Nieminen kuvaa finaallirakenteen käyttöä aineistossaan ”hajanaiseksi”; eniten esiintymiä on vuoden 1938 Uudessa testamentissa. Myös Pirkko Forsman Svensson (1992, 85–91; ks. myös Vvks, luku 39.4) on tarkastellut finaallirakenteen esiintymistä vanhassa kirjasuomessa, pääasiassa 1600-luvun saarnakirjallisuudessa. Hänen mukaansa A-infiittiivin translatiivin osuus kaikista infiittiiveistä vastaa 1600-luvun saarna- ja asetusteksteissä nyky-yleiskieltä, mutta muodon käyttö finaalisessa merkityksessä on vanhassa kirjasuomessa harvinaisempaa kuin nykysuomessa. Nykysuomen tapaan (ks. Ikola 1974, 49–50; Ikola–Palomäki–Koitto 1989, 315–316) 1600-luvun aineiston finaallirakenteet ovat joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta lähes yksinomaan hallitsevan lauseen kanssa samasubjektisia (Forsman Svensson 1992, 87).

3 Ikolan, Palomäen ja Koiton (1989) tutkimus perustuu Lauseopin arkiston (Turun yliopisto) aineistoon, joka pohjautuu pääasiassa 1900-luvun puolivälin jälkeisillä vuosikymmenillä tehtyihin murrenauhoituksiin (ks. esim. mt.).

3. Neljä osatutkimusta finaalityyppien käytöstä kirjoitetussa suomen kielessä

Tässä luvussa analysoidaan finaalityyppien käyttöä tutkimusaineistoissa. Luvuissa 3.1 ja 3.2 rakennetta tarkastellaan diakronisesta näkökulmasta kautta kirjasuomen historian. Tarkasteltavina ovat kaksi kirjakielen kehityksen kannalta keskeistä lajia, raamatunkieli ja lakikieli. Luvuissa 3.3 ja 3.4 rakennetta analysoidaan puolestaan synkronisesta näkökulmasta. Luvussa 3.3 fokus on yhden kirjoittajan finaalityyppien käytön tekstilajittaisessa vaihtelussa; luvussa 3.4 näkökulma laajenee kieleltään eritaustaisten kirjoittajien ja tekstien tarkasteluun.

3.1. Diakroninen näkökulma: tutkimus Uuden testamentin suomennoksista

3.1.1. Osatutkimuksen lähtökohdat ja tavoitteet

Koska suomen kirjakieli kehittyi käytännössä uskonnollisessa kontekstissa ja koska hengellinen kirjallisuus säilyi vuosisatojen ajan kirjallisuuden valtavirtana, kirjakielen ilmiöiden kehityksen tarkastelu on syytä aloittaa raamatunsuomennoksista. Vanhimpia tekstejä tarkastellaan tyyppillisesti käännöskielenä: analysoitavana on lopputuloksen lisäksi prosessi, jossa kääntäjät ovat hakeneet puhutusta suomen kielestä riittävän hyviä vastineita lähtökielten konstruktiolle. Likimääräinen vastine ilmeisesti ainakin saksan tarkoitusta ilmaiseville *um...zu* ja ruotsin *för att* -tyyppisille rakenteille on löytynyt murteiden A-infinitiivin translatiivista, josta sitten vieraiden kielten taustatuella saattoi kehittyä nykyinen finaalityyppi.

Ensimmäisen osatutkimuksen tavoitteena on selvittää finaalityyppien esiintymistiheys viidessä eri-ikäisessä Uuden testamentin suomennoskokoelmassa sekä suhteuttaa tulokset toisiinsa. Tarkasteltavina teksteinä ovat Mikael Agricolan Uusi testamentti 1548, vuoden 1642 Biblia, Antti Lizeliuksen⁴ toimittama vuoden 1776 kirkkoraamattu, vuoden 1938 kirkolliskokouksen käyttöön ottama suomennos sekä uusien, vuoden 1992 Raamattu. Puolet kustakin 35 000 saneen osa-aineistosta on evankeliumeista ja puolet Paavalin kirjeistä. Agricolan teksteissä, jotka muodostavat aineiston vanhimman osan, evankeliumit ovat saaneet kirjeitä enemmän vaikutteita klassisista kielistä (Itkonen-Kaila 1997, 71–73). Korostetusti tietyltä taholta tulevan käännösvaikutuksen eliminoimiseksi osatutkimuksen aineisto onkin koottu eritaustaisista teksteistä.

3.1.2. Finaalityyppien esiintymisfrekvenssit Uuden testamentin käänöksissä

Uuden testamentin käänöksissä esiintyvien finaalityyppien esiintymisfrekvenssejä koskevat laskelmat on koottu taulukkoon 1. Suhteessa muihin osa-aineistoihin Agricolan teksteissä finaalityyppejä on niukasti; myös 1600–1700-luvun käänöksissä⁵ rakennetta

⁴ Lizeliuksen kirjallista tuotantoa käsitellään myös luvussa 3.3.

⁵ Silva Kiurun (1993) mukaan Agricolan kielen lauserakenteita on tiivistetty kauttaaltaan vuoden 1642 Biblian muun muassa muuttamalla sivulauseita lauseenvastikkeiksi. Yhtenä tyyppinä Kiuru mainitsee Agricolan *että*-sivulauseista tiivistetyt finaalityypit (mts. 55–56).

tavataan harvakseltaan verrattuna 1900-luvun käännöksiin. Rakenteen esiintyvyys Uuden testamentin kielessä onkin vuosisatojen kuluessa moninkertaistunut, ja ero vanhimpien ja 1900-luvun suomennosten välillä on merkittävä. Aineisto on ilmaisutyyppin kirjakielisen käytön kuvaajana erityisen todistusvoimainen, koska kysymys on valtaosin samasisältöisistä teksteistä.

Taulukko 1. Finaalirakenteen esiintyvyys viidessä eri-ikäisessä Uuden testamentin suomennoksessa.

Aineisto	Rakennetta / 35 000 sanetta
1548	8
1642	24
1776	19
1938	87
1992	67

Luvussa 2.2 määritellyn kaltainen finaalirakenne on Agricolan teksteissä suhteellisen harvalukuinen. Varhaisimmassa käännöksessä A-infinitiivin translatiivi ei näytä vielä erikoistuneen tarkoituksen ilmaisemiseen. Sillä onkin myöhempään käyttöön verrattuna enemmän esimerkiksi referatiivista käyttöä (*HERRA aiatteli haiottaxens Tytteren Zionin mwrit*), ja rakenne esiintyy myös asemissa, joissa nykyisin tavattaisiin A-infinitiivin perusmuoto (*hen io cauuan halasi hende nädhexens*). Finaalirakenne näyttää nousseen kirjakieleen muulta taholta kuin kansanmurteista. Todennäköisin selitys on suomentajien havaitsema riittävä funktionaalinen vastaavuus A-infinitiivin translatiivin ja joidenkin lähtökielten rakenteiden välillä.

Mikäli kirjakielen vakiintumisen katsoisi yksiselitteisesti edistäneen finaalirakenteen käyttöä tarkoituksen ilmaisukeinona, voisi olettaa, että tulos olisi sisällöllisesti kumulatiivinen pienimmästä esiintymämäärästä (1548) suurimpaan (1938) ja että kaikki ne raamatunjakeet, jotka muissa tarkasteltavissa teksteissä on ilmaistu finaalirakennetta käyttäen, sisältäisivät rakenteen myös vuoden 1938 suomennoksessa. Näin ei kuitenkaan ole. Jakeittainen kartoitus (evankeliumien ja kirjeiden alusta kohtiin Luuk. 5:14 ja 2. Kor. 10:2⁶), jossa merkitään finaalirakenteen sisältäviä jakeita x:llä ja rakenteen puuttumista vastaavasta jakeesta o:lla sekä asetetaan havainnot ikäjärjestykseen, tuottaa 13 erilaista rakenteen esiintymän ja rakenteen puuttumisen kombinaatiota. Yhdessä ne edustavat 68:aa raamatunjaetta. Näistä useammin kuin kahdesti esiintyviä ovat yhdistelmät oooxo (22), oooox (14), oooxx (9), oxxxx (5) ja oxooo (4). Odotuksenmukaisesti yleisin on tilanne oooxo (ks. esimerkki 2), jossa rakenne esiintyy vain vuoden 1938 käännöksessä. On myös melko tavallista, että rakenne on ilmaantunut vasta uusimpaan suomennokseen (oooox) tai se esiintyy molemmissa 1900-luvun käännöksissä (oooox). Finaalirakenteen

6 Koska 35 000 sanan otos ulottuu eri käännöksissä hieman eri kohtiin, jakeittainen vertailu on toteutettu vain kaikille yhteisen osuuden osalta.

esiintyminen kaikissa suomennoksissa Agricola lukuun ottamatta (oxxxx) on kokonais-esiintymämäärien valossa ymmärrettävää. Rakenteen käväisy Bibliassa (oxooo) sittemmin käännöksiin uudelleen ilmestymättä kuvastaa rakenteen vakiintumattomuutta kirjakielen ensimmäisinä vuosisatoina.

Aineistossa on vain yksi sellainen Uuden testamentin jae, jossa kaikki suomentajat ovat päätyneet likipitään samanlaiseen A-infinitiivin translatiivin sisältävään ratkaisuun (ks. esimerkki 1). Tämä jae esiintyy Markuksen evankeliumissa (Mark. 7:4).

- 1) Ja palio muita ouat quin he otit **pitexens** quin on Jomaastioiten ia emberiten ia cupariastioiten ia Peutedhen pesemiset. (Agricola)

Ja he otit paljo muutakin **pitäxens** / cuin on: juomaastiain / kiwiastiain / ja waskiastiain / ja pöytäin pesemiset. (Biblia)

Ja monta muuta on, jotka he ovat ottaneet **pitääksensä**, jota on: juomaastiain, kivi-astiain, ja vaski-astiain ja pöytäin pesemiset. (1776)

ja paljon muuta on, mitä he ovat ottaneet **noudattaakseen**, niinkuin maljain ja kiviastiain ja vaskiastiain pesemisiä. (1938)

Monia muitakin tapoja he ovat ottaneet **noudattaakseen**, kuten juomamaljojen, saviruukkujen ja pronssiastioiden pesuja. (1992)

Nykykielen näkökulmasta esimerkin 1 rakenteita voi vaivoin pitää finaalisina. Missään tapauksessa niitä ei voi pitää Ikolan (1974) tai Wiikin (1981) näkemyksen mukaisina lauseenvastikkeina. Suurin muodollinen este on relatiivipronominin korrelaattina oleva hallitsevan lauseen ja synteettisen rakenteen yhteinen objekti (Agricolan versiossa intransitiivilauseen subjekti) eli vuoden 1938 käännöksen *paljon muuta* ja sen vastineet muissa käännöksissä (*palio muita, paljo muutakin, monta muuta, monia muitakin tapoja*), mutta myös tarkoituksen merkitys on väkinäinen. *Ottaa, saada* ja *viedä* ovat murreaineistossa yleisiä hallitsevan lauseen verbejä silloin, kun rakenteessa oleva A-infinitiivin translatiivi määrittää päälauseen objektia tai on itse objektin asemassa⁷, esim. *Isävaino otti ne [kivet] ajakses* (Ikola–Palomäki–Koitto 1989, 321–324). *Ottaa/saada/viedä*-verbiä määrittävät finaalityypit saattavatkin edustaa ilmaisutyyppin vanhinta kantaa, joka sittemmin on konstruktionaalistunut omaksi muodon ja merkityksen kombinaatiokseen samalla, kun hallitsevan lauseen verbivalikon laajentuminen on aluksi jossakin rajatussa kontekstissa mahdollistanut rakenteen erillisen objektin ja varsinaisen finaalityypin.

Kun saman jakeen eri-ikäisiä käännöksiä vertaillaan, havaitaan, että useissa tapauksissa kääntäjät ovat tehneet valintansa hallitsevan lauseen adverbiaalin asemassa olevan *jotta*- tai *että*-sivulauseen ja finaalityypin välillä. Myös luvussa 2.1 mainitut vaihtoehdot ilmaisutyyppit ovat käytössä varsinkin uusimmissa teksteissä. Vanhimmissa käännöksissä konditionaalimuotoinen *pitää*-apuverbi MA-infinitiivin instruktiiviin liittyneenä saa usein finaalisia tehtäviä. Esimerkki 2 (Luuk. 1:17) ilmentää sitä kirjavuutta, jolla

⁷ Viimeksi mainitut tapaukset on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle (ks. luku 2.1).

tarkoitusta on ilmaistu (tai jätetty ilmaisematta) viidessä eri-ikäisessä suomennoksessa. Vuoden 1938 käännöksen finaalirakennetta vastaavat Agricolan *pitää* + MA-infinitiivin instruktiivi sekä Biblian ja vuoden 1776 suomennoksen E-infinitiivin perustuva, nykykielen modaalirakennetta muistuttava muodoste. Vuoden 1992 käännöksessä on päädytty ratkaisuun, jossa finiittiverbein (*kulkee, kääntää*) ilmaistut toiminnat ovat samantarvoisia ja jossa mikään aines lauseessa ei ilmaise, että jälkimmäisellä verbillä ilmaistun toiminnan toteutuminen on ensimmäisellä verbillä ilmaistun toiminnan tarkoitus.

- 2) Ja hen edheskeupi henen edhellens Elian Hengen ia Auwun cansa / **ette henen kiendem en pite** Iseden sydhemet Lasteins tyge (Agricola)
 Ja käy hänen edelläns Elian hengellä ja woimalla / **käändäin** Isäin sydämet lastens tygö (Biblia)
 Ja hän käy edellä hänen edessänsä Eliaan hengellä ja woimalla, **kääntäin** isäin sydämet lasten tykö (1776)
 Ja hän käy hänen edellään Eliaan hengessä ja woimassa, **kääntääksensä** isien sydämet lasten puoleen (1938)
 Hän kulkee Herran edelläkävijänä Elian hengessä ja woimassa, **hän kääntää** isien sydämet lasten puoleen (1992)

Finaalirakenteen perustehtävä on täydentää hallitsevan lauseen predikaattia suhteuttamalla se kuvattujen tapahtumien syy–seuraussuhteisiin. Se vahvistaa tekstin koheesiota, mutta sen esiintyminen tai puuttuminen ei useinkaan vaikuta kertomuksen etenemiseen. Siksi sen rinnalla esiintyy evankeliumiteksteissä kirjava joukko käännösvastineita.

3.2. Diakroninen näkökulma: tutkimus lakisuomesta

3.2.1. Osatutkimuksen tavoitteet ja lähtökohdat

Finaalirakennetta käsittelevässä toisessa osatutkimuksessa tarkastellaan rakenteen esiintymistä eri-ikäisissä lakiteksteissä. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, vaihteleeko finaalirakenteen esiintymisfrekvenssi lakikielessä eri aikoina. Rinnakkaiset diakroniset tutkimukset (luvut 3.1 ja 3.2) tuottavat kiinnostavaa vertailtavaa tietoa, sillä vanhaa uskonnollista kieltä ja vanhaa lakikieltä pidetään yleisesti erilaisina. Varhaisen laki- ja virkakielen on myös sanottu olevan uskonnollista kieltä kehittymättömämpää (esim. Rapola 1935, 353; Kuutti 2010, 127). Aineisto on koostettu neljää eri vuosisataa edustavista ja aihepiiriltään mahdollisimman hyvin toisiaan vastaavista lakiteksteistä. Kukin osa-aineisto sisältää 35 000 sanetta, ja sitä pienemmät aineistot on suhteutettu vertailukelpoisuuden saavuttamiseksi yhtä suuriksi. Osa-aineistot esitellään lyhyesti seuraavaksi.

Ensimmäisen suomenkielisen lakikirjan käänsi Tukholman suomalaisessa seurakunnassa työskennellyt pappi Martti (myös Märten tai Martinus Olai) 1580-luvulla. Koska alkuperäinen käsikirjoitus on kadonnut, aineistona hyödynnetään käännöksen vanhimpana kopiona pidettyä Tukholman koodeksia (Pajula 1955, 58–61; Pihlajamaa 2000, 217–224). Aineistoon sisältyy tekstiä maanlainsuomennoksen kuninkaan kaaresta,

naimisen kaaresta, perimisen kaaresta, maakaaresta, rakennuskaaresta ja kauppakaaresta⁸. Aiemmat erilliset maan- ja kaupunginlait jäivät käsikirjoituksiksi, ja ne korvasi vuonna 1734 säädetty valtakunnanlaki, jonka suomennos *Ruotzin waldacunnan laki* painettiin vuonna 1759. Alkuperäisen käännöksen teki Samuel Forseen, ja painoversioon sisältyvät myös Erik Johan Paleenin korjaukset. (Pajula 1960, 90–110.) *Ruotzin waldacunnan lain* aineisto koostuu maa-, kauppa- ja rakennuskaaresta. Monin tavoin ansioitunut, 1800-luvun kansallisiin merkkihenkilöihin kuuluva Elias Lönnrot ei ollut tyytyväinen käännökseen (Lönnrot 1857, esipuhe) vaan teki sen maakaaresta ja kauppakaaresta uudet suomennokset, jotka julkaistiin vuonna 1857 *Suomi*-aikakauskirjassa. Teksti kuuluu aineistoon kokonaisuudessaan. Nykykielen aineisto on kerätty oikeusministeriön *Finlex*-verkkopalvelusta. Siihen kuuluu *Kauppalaki*, *Maakaari* sekä *Maankäyttö- ja rakennuslaki* 19. luvun 133. pykälään asti.

3.2.2. Finaalirakenne lakisuomessa

Finaalirakennetta esiintyy eniten Lönnrotin (1857) käännöksessä. Muissa teksteissä esiintymiä on selvästi vähemmän, mutta Martin (1580-l.) aineistossa niitä on kuitenkin enemmän kuin *Ruotzin waldacunnan lain* (1759) aineistossa ja *Finlexin* (2018) aineistossa. Tarkat esiintymämäärät on esitelty taulukossa 2. Seuraavassa on esimerkkivirkkeet (3–6) jokaisesta osa-aineistosta.

- 3) Ei mahda yxikän metzä wochta itzellens pytä quin kuningas, cosca hän taruitze **nauttiaxens** ia ei mutoin. (Martin maanlainsuomennos, Rakennuskaari, 23 §.)
- 4) Ei mahda myös kengän maalla ylösostaa maan rijstaa, sitä siellä eli cauppacaupungisa **myydäxens**. (Ruotzin waldacunnan laki, Kauppakaari, 6. luku, 1 §.)
- 5) Täysikäinen, joka vihasta ja vainosta repii, siirtää tahi kääntää rajoja ja pyykkejä, tahi välimerkkejä, taikka panee toisia maahan, sillä **hämmentääksensä** toisen rajajuoksun, sakotettakoon neljäkymmentä taaleria ja menettäköön kunniansa. (Lönnrot, Maakaari, 13. luku, 3 §.)
- 6) Jos ostaja haluaa torjua vastaanottamansa tavarän, hänen on myyjän lukuun ryhdyttävä kohtuullisiin toimenpiteisiin **huolehtiakseen** tavarasta. (Finlex, Kauppalaki, 15. luku, 72 §.)

8 *Kaarella* viitataan tiettyyn aihepiiriin kuuluvaan lakikokonaisuuteen.

Taulukko 2. Finaalirakenteen esiintymien määrä lakikielen aineistoissa.

Aineisto	Rakennetta / 35 000 sanetta
Martin maanlainsuomennos (1580-l.)	12
Ruotzin waldacunnan laki (1759)	6
Lönnrot (1857)	31
Finlex (2018)	4

Martin maanlainsuomennos ja *Ruotzin waldacunnan laki* edustavat osatutkimuksessa vanhan kirjasuomen aineistoa. Kuten esiintymämäärät osoittavat, varhaiset lakitekstien kääntäjät eivät ole erityisesti suosineet finaalirakennetta. Varhainen lakikieli olikin vielä varsin kankeaa käännöskieltä. Varhaisnykysuomen kautta edustavassa Lönnrotin käännöksessä vanhempien lakitekstien käännösratkaisuja on korvattu finaalirakenteella. Silva Kiuru (1996, 314–315) on kuvaillut Lönnrotin lainsuomennosten lauserakenteita kaikkiaan äärimmäisen synteettisiksi. Lönnrotin lakitekstin finaalirakenteiden esiintymisfrekvenssin voi todeta vastaavan pitkälti rakenteen käyttöä hänen muussa tuotannossaan, erityisesti oppineille henkilöille tarkoitettujen tekstien osalta (ks. luku 3.4.2). Huomionarvoista on, että julkaisunsa esipuheessa Lönnrot arvostelee aiempaa lakikieltä, erityisesti ”ruotsalaisen lauseen sana sanalta seuraamista”. Finaalirakenne lienee vaikuttanut hänen kielikorvaansa tavoiteltavalta, koska hän on viljellyt sitä useammin kuin aiemmat lainsuomentajat.

Edellä esitetyt esiintymämäärät osoittavat, ettei finaalirakenne ole koskaan ollut erityisen yleinen suomalaisessa lakikielessä, joskin Lönnrotin käännöksessä rakennetta esiintyy huomattavasti muuta aineistoa yleisemmin. Diakroninen tutkimus tuo esiin kielen kehitysvaiheiden keskinäiset erot: eri kausilla lakikieltä on tuotettu eri tavoin. Vanhan kirjasuomen kaudella käännöslakikieli noudatti lähtötekstiä hyvin tarkasti myös rakenteellisesti. Varhaisnykysuomen kaudella lakikieli oli edelleen käännöskieltä mutta tietoinen kielenhuolto vaikutti teksteihin aiempaa enemmän. Nykysuomen kaudella taas lakikieli on supisuomea, jota käännetään tarvittaessa muille kielille.

Kuten edellä taustoittavassa luvussa todettiin, finaalirakenne esiintyy nykysuomen käännöskielessä selvästi useammin kuin alkuperäissuomessa (Eskola 2002, 168–169). Varhaisnyky- ja nykysuomen lakikielestä voidaan tehdä hyvin samansuuntaisia huomioita, sillä vähiten esiintymiä on lähtökohtaisesti suoraan suomeksi kirjoitetussa Finlex-aineistossa. Nykylakikielessä on myös tietoisesti pyritty selkeyttämään hankaliksi mielletäviä rakenteita (Piehl–Räsänen–Kankaanpää 2009). Kiinnostava osatutkimuksen tulos on myös se, että tarkasteltavan rakenteen vähäisen esiintymisfrekvenssin osalta nykylakikieli muistuttaa enemmän kirjoitetun lakisuomen varhaisia vaiheita kuin 1800-luvun lakikieltä. Koska lakikieli on 1800-luvulle asti käännöskieltä, avaisi finaalirakenteen vastineiden systemaattinen selvittäminen lähtöteksteistä mahdollisesti rakenteen käytön taustoja. Tämä on yksi monista tutkimuksen esille nostamista jatkotutkimusaiheista.

3.3. *Tekstilajinäkökulma: finaalin rakenne Antti Lizeliuksen teksteissä*

3.3.1. *Osatutkimuksen tavoitteet ja lähtökohdat*

Finaalirakennetta käsittelevässä kolmannessa osatutkimuksessa tarkastellaan rakenteen esiintymistä 1700-luvun teksteissä tekstilajin näkökulmasta. Tekstilajit liittyvät erottamattomasti kieltä käyttävien yhteisöjen elämään ja muuttuvat yhteisön viestinnän tarpeiden mukaan. Ennen 1700-lukua suomenkielinen kirjoitettu kieli käsitti lähinnä uskonnollisia tekstejä ja laki- ja asetustekstejä. Näitä on käsitelty edeltävissä osatutkimuksissa (luvut 3.1 ja 3.2). 1700-luvulla suomenkieliset tekstilajit monipuolistuivat, mikä mahdollistaa sen, että aineistosta voidaan tehdä laaja-alaisempaa tekstien vertailua kuin edeltävien vuosikatojen kirjallisesta tuotannosta. 1700-luku oli valistuksen aikaa, mikä vaikutti erityisesti julkaistun suomenkielisen tietokirjallisuuden määrään; vuosisadan loppupuolella ilmestyivät myös ensimmäiset suomenkieliset sanomalehdet.

Kolmannessa osatutkimuksessa analysoitavaksi on valittu yhden 1700-luvun kirjoittajan, Antti Lizeliuksen, tuotantoa, jotta finaalin rakenteen käyttöä on mahdollista tarkastella mahdollisimman puhtaasti tekstilajin kannalta. Lizeliuksen tekstit tarjoavat tekstilajinäkökulmasta vanhan kirjasuomen kontekstissa poikkeuksellisen monipuolisen aineiston. Lizelius (1708–1795) syntyi Tyrvällä, ja hänen kielensä edustaa satakuntalais-hämäläistä murretta. Lizelius oli Turun koulun kollega ja Pöytyän ja Mynämäen kirkkoherra. Häntä voidaan pitää suomenkielisen maallisen kirjallisuuden perustajana ja suomenkielisen kansanvalistustyön aloittajana. (Ikola 1976, 6.) Aineisto koostuu seuraavista teksteistä:

1. Pöytyän ja Mynämäen kirkkokokousten **pöytäkirjat**⁹ ovat vuosilta 1756–1761 ja 1761–1771. Pöytäkirjat käsittelevät monentyyppisiä asioita, kuten kirkon ja pappilan korjaamista, pitäjän jyvääntä, köyhäinhoitoa sekä seurakuntalaisten uppiniskaisuutta ja riitoja. (Ks. tark. Ikola 1976, 9.)

2. **Suomenkieliset Tieto-Sanommat** on ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti. Vuosina 1775–1776 ilmestynyt lehti sisältää talonpojille tarkoitettuja kirjoituksia maanviljelystä, karjanhoidosta ja tautien parantamisesta. Lehdessä opetetaan myös maantieteen alkeita ja kerrotaan pieniä ulkomaan uutisia. (Ks. tark. esim. Häkkinen 1994, 151.) Tietosanomien tavoitteena oli ennen kaikkea kansan valistaminen. Tavoitteena voidaan nähdä olleen myös suomen kielen kehittäminen. (Ikola 1976, 7.)

3. Lizelius toimitti **Raamatun** kahteen kertaan, vuonna 1758 ja vuonna 1776. Näistä jälkimmäinen, vanha kirkkoraamattu, on valittu tutkimusaineistoksi. Aineisto käsittelee Matteuksen ja Markuksen evankeliumit sekä osan Luukkaan evankeliumista.

4. ”**Tiedotuskirja** Tämän Mynämäen Pitäjän, erinomattain Pohjanpuolisen korpikunnan Jumalan palveluksen pitämisen muodosta; mutta kaikkein erinomaisesti tämän Bethelin kappelin Wehmalaisten kyläsä alkuperustuksesta, wapaudesta,

9 Pöytyän kirkkokokousten pöytäkirjat käsittävät 5 122 ja Mynämäen pöytäkirjat 12 364 sanetta, yhteensä 17 486 sanetta. Sanomalehtiaineisto käsittää 24 498, Raamatun aineisto 35 000 ja Tiedotuskirja 9 267 sanetta.

wihkimisestä ia toimeen saattamisesta” on käsikirjoitukseksi jäänyt kertomus Mynämäen Vehmalaisten kylän vaiheista. Teksti on vuodelta 1780, ja sitä voidaan pitää ensimmäisenä suomenkielisenä kotiseutututkimuksena. (Häkkinen 1994, 128.) Tiedotuskirja alkaa kaukaa historiasta, suomalaisten pakanallisista palvontamenoista; siinä kuvataan myös kristinuskon tuloa Suomeen ja uskonpuhdistusta. Tämän jälkeen päästään kertomaan Mynämäen kirkoista ja jumalanpalveluksesta. Noin puolet tekstistä käsittelee Vehmalaisten kirkon ja hautausmaan rakentamista ja vihkiäisiä. (Otava 1931, 26; Ikola 1976, 8.)

3.3.2. Finaalirakenne Antti Lizeliuksen teksteissä

Finaalirakenteiden määrä vaihtelee Lizeliuksen teksteissä tekstilajeittain. Alla olevat esimerkit 7 ja 8 havainnollistavat Lizeliuksen finaalirakenteen käyttöä.

- (7) Englantisa on nykyisin yxi köyhä mies, joka kowasa pakkaisesa puitten puuttessa rupeis rikkomaan wanhaa arkkua, josa hän hawaitzi olewan kahden kertaisen pohjan, löytänyt pohjain wälistä 240. Kultra rahaa, jotka hän waiheti, niillä puita **ostaxensa** ja **holhoaxensa** köyhää pesäkuntaansa. (Lizelius 1776, 48.)
- (8) Sitte pyysit Seuracunnan vanhimmat vapautta **saattaxensa** tätä asiata tällä erällä päätöxeen, ettei he tarvitzisi usiammasti tästä vaivaa nähä, johon suostuttua, kysyttin, mikä sijs heidän ajatuxensa olis? (Lizelius 1765, 65.)

Taulukossa 3 on esitetty, kuinka monta finaalirakennetta kussakin tekstilajissa esiintyy 35 000 sanetta kohden. Huomiota kiinnittää ensinnäkin esiintymien vähäinen määrä sanomalehtitekstissä. Sanomalehtiteksti on tavalliselle kansalle suunnattua, ja sen pääasiallinen funktio on kansan valistaminen. Tekstin on oltava helppolukuista ja helposti ymmärrettävää. Ikola (1976, 11) kuvaakin Tietosanomien tyyliä yksinkertaiseksi ja nasevaksi. Hän toteaa myös, että Lizeliuksen oli mahdollista kirjoittaa Tietosanomissa parhaana pitämäänsä suomea ja että lehden kieli onkin selvästi Tyrvään murteen värittämää. Ikolan huomiot sopivat hyvin yhteen sen kanssa, että Lizelius on käyttänyt finaalirakenteen kaltaista synteettistä ja kirjakielistä ilmaisukeinoa tekstissään vain vähän ja ilmaissut finaalisuutta mahdollisesti muilla keinoin.

Taulukko 3. Finaalirakenne Antti Lizeliuksen teksteissä tekstilajeittain.

Tekstilaji	Rakennetta / 35 000 sanetta
Tiedotuskirja	49
Raamattu	20
pöytäkirjateksti	18
sanomalehtiteksti	7

Lizeliuksen raamatunsuomennoksessa on lähes kolminkertainen määrä finaalirakenteita verrattuna hänen sanomalehtitekstiinsä. Siinä missä sanomalehtitekstin kirjoittaminen on ollut vapaata, Raamatun kieleen ovat vaikuttaneet monet kielelliset tekijät, kuten lähötöteksti ja kääntämisen yleiset periaatteet, mutta myös kielenulkoiset tekijät, kuten tuomiokapitulin ohjeet. Raamattua tuli kääntää niin, että sen alkuperäinen sanoma säilyi mahdollisimman tarkkana, mutta toisaalta kielen tuli olla sellaista, että pappien lisäksi tavallinen kansa pystyi sitä lukemaan. Raamatun kielellä on myös pitkät perinteet verrattuna muihin tarkasteltaviin tekstilajeihin. Antero Niemikorven (1996, 50) mukaan Lizeliuksen Raamatun tekstin kielellinen perusrakenne onkin pitkälle samanlainen kuin vuoden 1642 Biblian. Vaikka raamatunsuomennokset tukeutuvat aina myös edeltäviin käännöksiin, voitiin edellä ensimmäisen osatutkimuksen yhteydessä todeta, että finaalirakenteiden määrä vaihtelee huomattavasti suomennoksittain. Rakenteen käytön voikin eri käännöksissä katsoa kertovan kääntäjän valinnoista sekä hänen näkemyksestään ideaaleista käännösratkaisuista.

Käännöskielitausta ei luultavasti ole olennaisesti lisännyt finaalirakenteiden määrää Lizeliuksen raamatunsuomennoksessa, sillä suoraan suomeksi kirjoitetuissa teksteissä tapauksia on lähestulkoon yhtä paljon tai enemmän kuin Raamatussa. Lizeliuksen raamatunkäännöksessä ja pöytäkirjoissa rakenteita on suunnilleen yhtä paljon, vaikka ne edustavat hyvin erityyppisiä tekstejä. Lizelius oli ensimmäinen, joka alkoi käyttää suomea pitäjänkokousten pöytäkirjoissa (Otava 1931, 28–29). Vaikka pöytäkirjat eivät ole käännöskieltä, niissä saattaa olla käännöskielelle tyypillisiä piirteitä, koska ruotsinkieliset tekstit toimivat suomenkielisten pöytäkirjatekstien esikuvina. Pöytäkirjojen tarkoitus on kuvata kokouksen kulku tiiviisti ja tarkasti, ja tekstin tyylin voi katsoa olevan jopa lakonista. Finaalirakenteet ovat tiiviitä ja lyhyitä verrattuna niitä vastaaviin *jotta*-sivulauseisiin. Onkin luontevaa, että rakennetta käytetään tekstilajissa, jolle on ominaista tiivis ilmaisu.

Kotiseutututkimusta edustavassa Tiedotuskirjassa finaalirakenteiden määrä on merkittävästi suurempi kuin muissa tekstilajeissa. Tiedotuskirjan tekstin ei ole ollut tarpeen olla yhtälailla yksinkertaista ja kansankielistä kuin esimerkiksi valistavan sanomalehtitekstin. Tiedotuskirja on myös suunnattu rajatummalta vastaanottajajoukolle, ja sen sisältö on käsitteellisempää, mikä saattaa osaltaan selittää kirjakielisten finaalirakenteiden suurta määrää. Myös aihe voi vaikuttaa rakenteiden esiintymistajuuteen. Tarkoitusten ja edellytysten ilmaisevista saattaa esiintyä enemmän historiaa ja kirkon ja hautausmaan rakentamista ja vihkiäisiä kuvaavassa kertomuksessa kuin monia muita aihepiirejä käsittelevissä teksteissä. Jotta voitaisiin tietää varmasti, onko tekstin aihe osasyynä tarkoitusta ilmaisevan rakenteen suureen frekvenssiin, tulisi tarkastella myös muita tarkoitusta ilmaisevia rakenteita kussakin tekstilajissa.

3.4. Kirjoittajakeskeinen näkökulma: finaalirakenne 1800-luvun asiategsteissä

3.4.1. Osatutkimuksen tavoitteet ja lähtökohdat

Finaalirakenteen esiintymistä käsittelevän neljännen osatutkimuksen aiheena on rakenteen käyttö 1800-luvun asiatyylisissä teksteissä. Rakenteen esiintymistä tarkastellaan sekä kirjoittaja- että tekstilajilähtöisesti. Keskeisinä kiinnostuksen kohteina ovat, kuinka kirjoittajien kielellinen tausta, tarkasteltavien tekstien alkuperä (suoraan suomeksi kirjoitetut ja käännetyt tekstit), tekstilajit ja tekstien kohderyhmä vaikuttavat finaalirakenteen esiintymisfrekvenssiin. Aineisto on koostettu kahdentoista suomeksi 1800-luvun puolivälin molemmin puolin kirjoittaneen ja julkaisseensa kirjoittajan teksteistä. Aineisto perustuu pääasiassa Varhaisnykysuomen tekstikorpuksesta (VNSK) poimittuihin 35 000 saneen otoksiin; aineistoa on lisäksi täydennetty yhdellä teoksella (Keckman, J. H. 1837). Saman kirjoittajan nimissä korpukseen tallennettu data on eritelty tekstilajeittain; lisäksi on erotettu suoraan suomeksi kirjoitetut tekstit ja käännökset. Kaikkiaan finaalirakenne esiintyy 1800-luvun teksteissä varsin samanlaisena kuin nykysuomessa:

- (9) Nämät esimerkit olen antanut **osoittaakseni**, kuinka hankala tämän ruotsinmukaisen konjunktionin käyttäminen on – (Ahlqvist 1872, 49).

1800-luku oli kirjasuomen kehityksen kannalta merkittävä vuosisata. Yksi aikakauden tärkeistä tehtävistä oli suomenkielisen tietokirjallisuuden kehittäminen. Tässä työssä keskeisessä asemassa oli tieto-, valistus- ja oppikirjallisuuden kääntäminen, mutta käännöskirjallisuuden rinnalla julkaistiin myös suoraan suomeksi kirjoitettua kirjallisuutta (ks. esim. Häkkinen 1994; Paloposki–Riikonen 2013). 1800-luvulla suomeksi kirjoittaneet henkilöt olivat tyypillisesti akateemisen sivistyksen saaneita eri alojen asiantuntijoita, joille suomen kieli, kansan suomenkielinen sivistäminen ja suomalaisuusasian ajaminen olivat keskeisiä tavoitteita ja kiinnostuksen kohteita. He osallistuivat omalla julkaisutyöllään kielen kehittämiseen ja sivistyskieleksi saattamiseen ja olivat tästä tehtävästään myös tietoisia. Kirjoittajissa oli äidinkieleltään niin ruotsin- kuin suomenkielisiä henkilöitä, joita taustasta riippumatta yhdisti usein vasta aikuisiällä opittu suomen kielen kirjallinen taito.

Tutkimusaineisto on koottu seuraavien kirjoittajien teksteistä: August Ahlqvist (1826–1889), Gustaf Erik Eurén (1818–1872), Jaakko Juteini (1781–1855), Johan Henrik Keckman (1807–1867), Carl Niklas Keckman (1793–1838), Yrjö Koskinen (Yrjö–Sakari Yrjö–Koskinen, 1830–1903), Elias Lönnrot (1802–1884), Aukusti Juhana Mela (August Johan Malmberg, 1846–1904), Samuel Roos (1792–1878), Karl G. (Samuli) Suomalainen (1850–1907), Pehr (Pietari) Ticklén (1792–1838) ja Antero Warelius (1821–1904). Heistä äidinkieleltään suomenkielisiä olivat Ahlqvist, Lönnrot, Suomalainen, Tikkanen ja Warelius ja ruotsinkielisiä Eurén, C. N. Keckman, J. H. Keckman, Koskinen, Mela, Roos ja Ticklén. Kirjoittajien väliset erot suomen kielen kirjalliseen käyttöön harjaantuneisuudessa voivat

olla huomattavia.¹⁰ Monien kirjoittajien lapsuuden kotiolut olivat lähestulkoon kaksikieliset, he kuuluivat ja myös käyttivät suomea aktiivisesti lapsuudesta asti tai olivat työtehtävissään (esim. maalaislääkäarin työ) harjaantuneet suomen käyttöön. Kiinnostavan lisän kirjoittajien kielellisten taustojen kartoitukseen tuo se, että äidinkieleltään suomenkieliset olivat tyypillisesti kotoisin Itä-Suomesta, savo-karjalalaiselta alueelta, ja äidinkieleltään ruotsinkieliset puolestaan Länsi-Suomesta, jossa he myös tyypillisesti työskentelivät.¹¹

3.4.2. Finaalirakenne 1800-luvun kirjoittajien teksteissä

Seuraavassa tarkastellaan finaalirakenteen esiintymistä 1800-luvun asiatyylisissä teksteissä 1) kirjoittajan äidinkielen, 2) kielimuodon (käännössuomi ja supisuomi) ja 3) tekstilajin näkökulmista. Aineistosta tehdyt laskelmat on koottu taulukkoon 4. Analyysi osoittaa äidinkielen kirjoittajan käyttävän tekstissään keskimäärin 26,5 finaalirakennetta 35 000 sanetta kohden. Kaksikielisellä tai kaksikielisen tasoisella kirjoittajalla (Eurén, Mela ja Roos) taajuus vastaa lähestulkoon äidinkielen käyttöä. Ei-äidinkielisellä ja vasta aikuisiällä suomen käyttöön harjaantuneella rakenteita tavataan keskimäärin 65,5. Äidinkieleltään suomenkieliset kirjoittajat käyttävätkin finaalirakennetta selvästi ei-äidinkielisiä vähemmän. Hyvän esimerkin tarjoaa Lönnrotin ja Ticklénin maailman historiaa esittelevän teoksen, *Muistelmia ihmisen elosta kaikkina aikoina*, käännös (1836–1837).¹² Lönnrot ja Ticklén käänsivät tekstin siten, että ensimmäisen osan työstä suomensi Lönnrot (s. 1–195) ja jälkimmäisen Ticklén (s. 196–). Vertailu osoittaa, että rakenteen käyttö eroaa kääntäjillä merkittävästi: Lönnrotilla esiintyy 48 ja Ticklénillä 115 tapausta 35 000 sanetta kohden.¹³ Lönnrot edustaa äidinkielistä eteläisestä Suomesta, Uudeltamaalta, kotoisin olevaa ja itämurteita suosivaa kirjoittajaa ja Ticklén puolestaan ei-äidinkielisiä Pohjois-Pohjanmaalta kotoisin olevaa länsisuomalaisen puhekielen tuntevaa kirjoittajaa.

Vaikka kaikkien kirjoittajien kielitaustasta ei ole käytettävissä yksityiskohtaista tietoa, voi finaalirakenteen esiintymisfrekvensseissä nähdä selviä kielitaustasidonnaisia tendenssejä. Aineiston perusteella on vaikea pitävästi esittää, kumpi vaikuttaa rakenteen esiintymiseen voimakkaammin, kirjoittajan äidinkieli vai tietyn murteen tunteminen ja käyttö. Tämä johtuu siitä, että aineiston äidinkieliset kirjoittajat edustavat pitkälti itäistä kielenkäyttöä ja ei-äidinkieliset läntistä. Kuten edellä on käynyt ilmi, rakenteen esiintyminen

10 Hyvän esimerkin suomen ja ruotsin kirjallisen käytön hallinnassa ilmenevistä eroista molempia kielii hyvin taitavalla kielenkäyttäjällä tarjoaa Helsingin yliopiston ensimmäinen suomen kielen lehtori, suomen kielen tutkija ja kielenhuoltaja C. N. Keckman. Irmeli Pääkkösen mukaan Keckman taisi oululaisen porvarisperheen poikana puhuttuina molemmat kielet lapsuudesta asti. Sivistyksen kieli ja siten kirjakieli oli hänelle kuitenkin ruotsi, mistä johtuu, että hän varsinkin kiireessä tai taloudellisia asioita käsitellessään vaihtoi kielen ruotsiin. (Pääkkönen 1994, 22–25.) Suomen kielen asiatyylinen käyttö tuotti ongelmia myös äidinkieleltään suomenkieliselle ja suomen kielen asemaa monin tavoin ajaneelle sekä suomen kielen professorina toimineelle Lönnrotille (ks. esim. Krohn 1931, 9–10).

11 Kirjoittajien kielitaustoja ei ole mahdollista esitellä tässä erikseen, mutta ne on huomioitu analyysissa. 12 Suomennoksen pohjana on C. F. Beckerin alun perin saksankielisen teoksen *Weltgeschichte* vuosina 1829–1835 julkaistu ruotsinno C. F. Beckers *Verldshistoria* (ks. Mänttari 2013, 221).

13 Tämä on huomattavasti enemmän kuin muissa osatutkimuksessa tarkasteltavissa Lönnrotin teksteissä.

murteissa on kuitenkin varsin vähäistä (n. 0,4 tapausta 35 000 sanetta kohden; ks. Ikola–Palomäki–Koitto 1989). Tämän tiedon valossa kirjoittajan äidinkieli näyttäytyy murretaustaa merkittävämpänä tekijänä.

Kysymys finaalirakenteen esiintymisfrekvenssistä suoraan suomeksi kirjoitetuissa ja käännettyissä teksteissä on mielenkiintoinen. Eskolan (2002) nykysuomea käsittelevän tutkimuksen mukaan rakenne on käänöksissä yli kaksi kertaa yleisempi kuin supisuomalaisissa teksteissä. Vaikka Eskola tarkastelee kaunokirjallisia tekstejä, voi lähtökohtaisesti olettaa, että alkuperä vaikuttaa rakenteen käyttöön myös muissa lajeissa. 1800-luvun asiateksteissä suoraan suomeksi kirjoitetut ja käännetyt tekstit osoittautuvat kuitenkin rakenteen esiintymisen osalta jokseenkin yhteneviksi, tosin niin, että käänöksissä rakennetta esiintyy jonkin verran enemmän (ks. taulukko 4). Esimerkiksi äidinkieleltään suomenkielisen Ahlqvistin supisuomalaisissa teksteissä finaalirakenteita on keskimäärin 27 ja käänöksissä 32 tapausta 35 000 sanetta kohden. Aineistossa ei-äidinkielisten suoraan suomeksi kirjoitetun tekstin määrä on varsin rajallinen, mutta esimerkiksi sopii Koskisen väitöskirja *Nuija-sota, sen syyt ja tapaukset* (1857–1859). Teoksessa rakenteiden määrä on 76/35 000 (tekstilajin vaikutusta frekvenssiin tarkastellaan jäljempänä). Keskimäärin äidinkieleltään suomenkielisten suoraan suomeksi kirjoitetussa tekstiaineistossa esiintyy 23 ja ei-äidinkielisten 62 finaalirakennetta (ks. suhteista myös taulukko 4).¹⁴

Taulukko 4. Finaalirakenne 1800-luvun supisuomalaisissa ja käännettyissä asiateksteissä eritaustaisilla kirjoittajilla.

Rakennetta / 35 000 sanetta	äidinkieli suomi	äidinkieli ruotsi	yhteensä
supisuomalainen teksti	23	62	42,5
suomennos	29,5	59	44
yhteensä	26,5	60,5	43

Viimeisenä finaalirakenteen esiintymiseen vaikuttavana tekijänä tarkastellaan tekstilajia ja sitä kautta tekstin vastaanottajaa. Vaikka aineisto koostuu asiateksteistä, se on heterogeeninen, sillä siihen sisältyy muun muassa tekstityypin, käyttötarkoituksen, aiheen ja kohderyhmän osalta erityyppisiä julkaisuja. Koska muuttujia on useita ja aineisto suhteellisesta laajuudestaan huolimatta rajallinen, ovat päätelmät yleisluonteisia. Analyysin tulos on, että finaalirakennetta esiintyy enemmän tietokirjoissa, erikoisalojen teoksissa ja oppikirjoissa kuin tavalliselle kansalle ja erityisesti naisille tai lapsille osoitetuissa

¹⁴ Kielimiesten kirjeet muodostavat havaintoja tukevan vertailuaineiston. VNSK:een sisältyy huomattava kirjekokoelma Ahlqvistilta, C. N. Keckmanilta ja Lönnrotilta. Äidinkieleltään suomenkielisten (itämurteista puheenpartta käyttävien ja/tai kannattavien) Lönnrotin ja Ahlqvistin kirjeissä esiintyy 28 finaalirakennetta 35 000 sanetta kohden. Äidinkieleltään ruotsinkielisen C. N. Keckmanin finaalirakenteiden määrä on huomattavasti korkeampi, 78, mikä vastaa käytännössä rakenteen esiintymistä hänen käännetyissä asiaproosatekstissään (73/35 000).

valistusteksteissä. Voidaankin olettaa, että yksinkertaista ja helposti ymmärrettävää tekstiä tavoiteltaessa synteettisen rakenteen käyttöä on vältetty. Vastaava huomio tehtiin edellä Lizeliuksen tekstien osalta (luku 3.3). Kuinka tietoisia kielenkäyttäjien valinnat ovat olleet ja kuinka pitkälle ne perustuvat yleiseen mielipiteeseen erityyppisten tekstien ihanteista, on kiinnostava kysymys, jonka selvittäminen jää myöhemmän tutkimuksen tehtäväksi.

Muiden vaikuttimien minimoimiseksi tekstilajikysymystä on syytä tarkastella äidin-kieleltään suomenkielisten kirjoittajien teksteistä. Esimerkiksi Suomalaisen (1885–1886) naisille osoitettu kielenkäyttöopas sisältää (suhteutettuna) 10 tapausta ja Lönnrotin talonpojille kirjoitettu lääkärikirja 2 finaalirakennetta 35 000 sanetta kohden. Vastaavasti Suomalaisen geometrian oppikirjassa (1876) rakenteita on 28 ja Lönnrotin historiatekstissä 48 tapausta 35 000 sanetta kohden (vrt. myös Lönnrotin lakiteksti 31/35 0000). Monet tekijät, kuten aihe ja kohderyhmä, vaikuttavat syntaktisiin valintoihin ja ratkaisuihin. Vaikka tekstien yksityiskohtainen analyysi ei ole tässä mahdollista, voidaan vaihtelun todeta olevan huomattavaa saman kirjoittajan erityyppisissä asiateksteissä.

Neljäs osatutkimus osoittaa, että finaalirakenteen käyttö 1800-luvun asiateksteissä on kirjoittajakohtaista ja erityisesti äidinkielestä riippuvaa. Muita esiintymiseen vaikuttavia tekijöitä ovat tekstin alkuperä, tekstilaji ja kohderyhmä. Rakenteen käyttö yliedustuu ennen kaikkea ei-äidinkielisillä kirjoittajilla, ja oppineelle lukijakunnalle osoitetuissa teksteissä rakennetta tavataan enemmän kuin yleistajuisissa valistus- ja ohjeistusteksteissä. Vaikka tekstilajien suhde ei todennäköisesti ole Ikolan, Palomäen ja Koiton (1989) tutkimuksessa yhteismitallinen tämän tutkimuksen aineiston kanssa, voidaan finaalirakenteen käytön kuitenkin todeta olevan keskimäärin huomattavasti yleisempää 1800-luvun yleiskielisessä kirjallisessa käytössä kuin 1900-luvun yleiskielessä (1800-luvun aineistossa keskimäärin 43 ja 1900-luvun aineistossa n. 14 esiintymää 35 000 sanetta kohden). Kaikkiaan tutkimustulosten perusteella voi todeta, että kirjakielisenä piirteenä pidettävä finaalirakenne on saanut 1800-luvulla mahdollisesti paljonkin pontta auktoriteettiasemassa toimineille ei-äidinkielisille kirjoittajille ominaisesta kielenkäytöstä.

4. *Kokoavaa tarkastelua*

Finaalirakenne on kirjakielinen ilmaisukeino, jonka käyttöön vaikuttavat monet tekijät. Tässä tutkimuksessa rakennetta on lähestytty tarkastelemalla sen esiintymistä kirjoitetussa suomen kielessä aina kirjakielen alkua ajoista nykysuomeen asti. Artikkelissa on selvitetty rakenteen toteutumista eri aikoina, eri tekstilajeissa, eritaustaisissa teksteissä ja eritaustaisilla kirjoittajilla.

Raamatunkäännösten ja lakitekstien analyysi osoittaa, että varhaisimmassa kirjasuomessa eli 1500-luvun teksteissä finaalirakenteen käyttö on suhteellisen vähäistä. 1600- ja 1700-luvuilla rakenteen suosiossa tapahtuu tekstilajien välillä selvä muutos: raamatunkielessä rakennetta esiintyy yli kolminkertainen määrä lakikieleen verrattuna. Määrällisen huipun finaalirakenne saavuttaa lakikielen aineistossa 1800-luvun puolivälissä ja Uuden

testamentin aineistossa vuoden 1938 käännöksessä. 1900-luvun loppuun ja 2000-luvulle tultaessa rakenteen käyttö vähenee molemmissa aineistoissa. Lakikielen osalta muutos on kuitenkin merkittävästi suurempi kuin raamatunkielessä. Voidaankin todeta, että finaalirakenteen käyttö nykylakisuomessa on hyvin vähäistä. On kuitenkin hyvä huomata aineiston laatuun liittyvä muutos: 2000-luvun lakiteksti ei ole enää käännöskieltä vaan suoraan suomeksi kirjoitettua. Raamatunkielen osalta käyttöfrekvenssi on hyvin toisenlainen. Rakennetta voikin pitää jopa tyypillisenä piirteenä 1900-luvun Uuden testamentin kielelle (vrt. 1900-luvun UT:n käännösten keskimäärin 77 ja yleiskielen n. 14 esiintymää /35 000 sanetta).

Analyysin laajentaminen edellistä monipuolisempaan tekstiaineistoon vahvistaa tekstilajin olevan merkittävä finaalirakenteen frekvenssiin vaikuttava tekijä. Mikäli kirjoittaja pyrkii tuottamaan korostetun selkeää, yksinkertaista ja helppolukuista kieltä, rakennetta käytetään suhteessa vähemmän kuin silloin, kun tällaista tarvetta ei ole. Rakenne onkin harvinainen tavalliselle kansalle suunnatuissa valistus- ja ohjeistusteksteissä, kun taas oppineelle lukijakunnalle osoitetussa kirjallisuudessa sitä esiintyy enemmän.

Nykysuomea koskeva aiempi tutkimus (Eskola 2002) osoittaa finaalirakenteen yliedustuvan käännösteksteissä supisuomalaisiin teksteihin verrattuna. Viitteitä vastaavalaisesta erosta on nähtävissä lakikielen diakronisessa tutkimuksessa. Diakroninen vertailu ei kuitenkaan ole yhtä yksiselitteistä kuin synkroninen vertailu, sillä tekstin koostamisen ja kääntämisen ideaalit poikkeavat toisistaan eri aikoina. 1700- ja 1800-lukujen aineistojen valossa käännöstekstien ja supisuomalaisten tekstien välillä ei kuitenkaan vaikuta olevan erityisiä eroja. Muut taustatekijät tuntuvatkin vaikuttavan rakenteen käyttöön huomattavasti tekstin tuottamistapaa enemmän. Tekstilajin ja vastaanottajan lisäksi merkittäväksi tekijäksi osoittautuu kirjoittajan tausta. Yleistäen voi todeta, että äidinkieleltään suomenkieliset (käytännössä pääosin itämurteiden alueelta kotoisin olevat) kirjoittajat viljelevät finaalirakennetta sekä suoraan suomeksi kirjoittamisessaan että kääntämissään teksteissä selvästi vähemmän kuin äidinkieleltään ruotsinkieliset (käytännössä pääosin länsimurteiden alueelta kotoisin olevat) suomeksi kirjoittavat henkilöt.

A-infinitiivin translatiiviin perustuvat konstruktiot ovat vielä vanhimmassa kirjasuomessa hakeneet muotoaan. Finaalirakenne näyttää tutkimusten valossa kirjakieliseltä rakenteelta, mutta sen alkuperä voi silti olla murteellinen, ja sen kehitys nykyiseen muotoonsa saattaa olla yhteydessä esimerkiksi hallitsevan lauseen laajentuneeseen verbivalikkoon. Sysäys muutokseen on voinut tulla käännösten lähtökielistä, joiden systemaattinen tarkastelu on oman tutkimuksensa aihe. Käsillä oleva tutkimus nostaa esille myös monia muita kysymyksiä ja jatkotutkimuksen aiheita. Näitä ovat finaalirakenteen käyttöfunktiot ja niiden kehittymisen tarkastelu, samoin finaalirakenteen käyttö suhteessa muihin tarkoitusta ilmaiseviin rakenteisiin, kuten *että*- ja *jotta*-sivulauseisiin ja verbikantaiseen *-minen*-substantiiviin translatiiviin. Näitä tutkimalla voitaisiin hahmottaa tarkoitusta ilmaisevien rakenteiden verkosto ja analysoida ilmaisutyyppien keskinäisiä suhteita. Käsillä olevan artikkelin keskeisenä tarkoituksena on toimia avauksena aiempaa kokonaisvaltaisempaan synteettisiä nominaalirakenteita käsittelevään tutkimukseen. Se

osoittaa, että finaalirakenteen kehitystä on mahdollista seurata kirjakielisistä lähteistä ja vielä useista eri näkökulmista. Vastaavalla tavalla voidaan historiallisessa syntaksin tutkimuksessa valaista myös monien muiden rakenteiden käyttöä.

Lähteet

Aineslähteet

- AGRICOLA, MICHAEL OLAI 1548: *Se Wsi Testamenti*. Stockholm. VKS.
- AHLQVIST, AUGUST 1872: Arveluja alkusoinnun altaisesta alkuperäisyydestä. *Kieletär*. 4. vihko, 33–46. Frenczell, Helsinki.
- Biblia* 1776. Saatavilla: www.finbible.fi.
- Finlex-säädöstietopankki*. Saatavilla: www.finlex.fi.
- KECKMAN, JOHAN HENRIK 1837: *Terveiden Opetus-Kirja yhteiselle kansalle*. Frenczell, Turku.
- KOSKINEN, YRJÖ 1857–1859: *Nuija-sota, Sen syyt ja tapaukset*. VNSK.
- LIZELIUS, ANTTI 1756–1761: *Pöytyän kirkonkokousten pöytäkirjoja*. VKS.
- 1761–1771: *Mynämäen kirkonkokousten pöytäkirjoja*. VKS.
- 1775–1776: *Suomalaiset Tieto-Sanommat*. VKS.
- 1780: *Tiedotuskirja*. VKS.
- LÖNNROT, ELIAS 1836: *Muistelmia ihmisen elosta kaikkina aikoina*. VNSK.
- 1838: *Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri*. VNSK.
- 1857: *Kauppakaari ja Maakaari uudesti suomennetut*. VNSK.
- Martin maanlaki = *Kristoffer kuninkaan maanlaki*. VKS.
- Muistelmia ihmisen elosta kaikkina aikoina. *Mehiläinen*. Liite. Suomentaen mukaillut Elias Lönnrot (s. 1–195) ja Pehr Ticklén (s. 196–). 1836–1837.
- Raamattu* 1938. Saatavilla: www.finbible.fi.
- Ruotzin Waldacunnan Laki* 1734. VKS.
- SUOMALAINEN, KARL GUSTAF [SAMULI] 1885–1886: *Suomalaisia Keskusteluja Ajan ratoksi suomenkieltä suosiville Suomen naisille I–II*. VNSK.
- TICKLÉN, PEHR 1837: *Muistelmia Ihmisen Elostä Kaikkina Aikoina*. VNSK.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen korpus*. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. [Viitattu 16.2.2018.] Saatavilla: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml.
- VNSK = *Varhaisnykysuomen korpus*. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. [Viitattu 16.2.2018.] Saatavilla: www.kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/1800_coll_rdf.xml.

Muut lähteet

- BECKER, CARL FRIEDRICH 1829–1835: *C. F. Beckers Werldshistoria*. Niteet 1–12. N. M. Lindh, Örebro.
- ESKOLA, SARI 2002: *Syntetisoivat rakenteet käännössuomessa. Suomennetun kaunokirjallisuuden erityispiirteiden tarkastelua korpusmenetelmällä*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 30. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- 2005: Lauserakenteiden käytön piirteitä suomennetussa kaunokirjallisuudessa. ANNA MAURANEN ja JARMO H. JANTUNEN (toim.): *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*, 225–243. Tampere Studies in Language, Translation and Culture A1, Tampere.
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1992: *Vanhan kirjasuomen nominaalirakenteista*. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature. Department of Finnish. Stockholm University, Stockholm.
- HAKANEN, AIMO 1986: Satakuntalaismurteiden lauseenvastikkeista. *Sananjalka* 28, 17–30. Suomen Kie-len Seura, Turku.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Helsinki.

- IKOLA, OSMO 1974: *Lauseenvastikeoppia. Nykysuomen lauseenvastikkeiden ja niihin verrattavien rakenteiden selvittelyä*. Tietolipas 76. SKS, Helsinki.
- 1976: Antti Lizelius suomen kielen viljelijänä. *Sananjalka* 18, 5–14. Suomen Kielen Seura, Turku.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. SKST 511. SKS, Helsinki.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki.
- ITKONEN-KAILA, MARJA 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Suomi 184. SKS, Helsinki.
- KIURU, SILVA 1993: Agricolan Uusi testamentti ja ensimmäiset Raamattumme. *Virittäjä* 97 (1), 51–68. Kotikielen Seura, Helsinki.
- 1996: 1800-luvun lainsuomennoskieli. RAIMO LAHTI (toim.): *Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa*, 307–316. Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden sekä oikeuden yleistieteiden laitos, Helsinki.
- KROHN, KAARLE 1931: Toimihenkilöt ja toiminnan puitteet. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* 1831–1931. Suomi. 5. jakso, 12. osa, 3–74. SKS, Helsinki.
- KUUTTI, PIRKKO 2010: Varhaiset lainsuomennokset. HEIKKI E. S. MATTILA, SARI PAJULA JA AINO PIEHL (toim.): *Oikeuskieli ja säädöstieto*, 107–129. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki.
- MÄNTTÄRI, PIA 2013: Historiantutkimus. OUTI PALOPOSKI ja H. K. RIIKONEN (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 221–241. SKST 1289. SKS, Helsinki.
- NIEMIKORPI, ANTERO 1996: *Florinuksen Nomenclatura ja Lizeliuksen vanha kirkkoraamattu. Kaksi vanhan kirjasuomen merkkiteosta nykykielen peilissä*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 8. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- NIEMINEN, LEENA 1985: *Lauseenvastikkeiden käyttö Matteuksen evankeliumin eriaikaisissa suomennoksissa*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli. Turun yliopisto, Turku.
- OTAVA, T. K. 1931: *Antti Lizelius ja hänen ”Suomenkieliset tietosanomansa”*. SKS, Helsinki.
- PAJULA, PAAVO 1955: *Ensimmäinen lainsuomennos. Lisiä suomalaisen lakikielen varhaishistoriaan*. SKS, Helsinki.
- 1960. *Suomalaisen lakikielen historia pääpiirteittäin*. WSOY, Helsinki.
- PALOPOSKI, OUTI – RIIKONEN, H. K. 2013 (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*. SKST 1289. SKS, Helsinki.
- PIEHL, AINO – RÄSÄNEN, MATTI – KANKAANPÄÄ, SALLI 2009: Kohti parempaa säädöskieltä. *Kielikello* 2/2009, 19–22. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Saatavilla <https://www.kielikello.fi/-/kohti-parempaa-saadoskielta>. Luettu 10.10.2018.
- PIHLAJAMAA, LAURI 2000: *Tukholman suomalaisen seurakunnan papisto 1533–1999*. Terttu Pihlajamaa Förlag, Tukholma.
- PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1994: *Suomalainen sydäimestä – Carl Niclas Keckmanin toiminta suomen kielen kehittäjänä*. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1935: Hartikka Speitzin vuorityö-asetusten suomennos. *Virittäjä* 39, 344–353. Kotikielen Seura, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- Vvks = *Virtuaalinen vanha kirjasuomi*. Saatavilla <http://www.helsinki.fi/vvks/index.html>. Luettu 4.5.2018.
- WIIK, KALEVI 1981: Mikä lauseenvastike on? *Virittäjä* 85 (1), 21–39. Kotikielen Seura, Helsinki.

DUHA ELSAYED, KIRSI-MARIA NUMMILA, HEIDI SALMI and HARRI UUSITALO: The final clause in Finnish texts from the 16th century to the present

Contemporary Finnish has a compact means of expressing that the action described in an embedded clause expresses the purpose of the action found in the main clause (*Hän on ponnistellut lujasti estä|ä|kse|en* [prevent+INF+TRANSL+POSS.3SG] *neuvottelujen kariutumisen* 'He has made a considerable effort to prevent the negotiations from falling through') or that the main clause action is a prerequisite of the action expressed in the subclause (*Hän ei ole elänyt tarpeeksi kauan kerto|a|kse|en* [tell+INF+TRANSL+POSS.3SG] *löydöstään* 'He hasn't lived long enough to talk about his discovery'). This non-finite construction, named the final clause (*finaalirakenne*) at its most scaled-down meaning can even convey simple posteriority (*Edmonton meni jatkoon pudot|a|kse|en* [fail+INF+TRANSL+POSS.3SG] *seuraavalla kierroksella Minnesotalle* 'Edmonton made the playoffs and/but lost against Minnesota in the next round'). The construction consists of the translative form of the A-marked infinitive. A possessive suffix is affixed to the infinite verb form. It usually refers to the subject referent of the main clause.

The final clause appears to be a formation typical to literary Finnish, even though the translative of the A-marked infinitive has some lexicalised uses in local dialects. This paper was written by a group of researchers of Old Finnish who decided to follow the factors behind its frequency in various old texts. As a result, a pilot study on the final clause was conducted.

The construction was investigated from three different perspectives: 1) diachronic changes in religious and legal texts, 2) the effect of genre, and 3) the author's language background. Corpora samples representing Old Finnish, Early Modern and Modern Finnish, each containing 35,000 words, were determined, and the occurrences of final clauses (or constructions close enough to it) were calculated.

The results show that the final clause, like non-finite clauses in general, was still seeking its shape in the earliest biblical and legal texts. Few occurrences of the final clause could be defined in the 16th century texts. However, the translative of the A-marked infinitive had other uses. The final clause spread rapidly in the 19th century, peaking in legal texts by Elias Lönnrot, and then in the Finnish translation of the Bible in the 1930s.

From the beginning, the final clause had a literal tone to it. Antti Lizelius (1708-1795), parson of the counties of Pöytyä and Mynämäki and founder of the first Finnish newspaper, made frequent use of the final clause in his book *Tiedotuskirja*, a study on local history, while underused it in the newspaper *Suomenkieliset Tieto-Sanomat*, whose main goal was public enlightenment. Texts of several 19th century authors were investigated in the same manner in order to ascertain the effect their language background had on the use of the final clause. The writers' mother tongue appeared to be a greater factor for this than the status of the text in its original form or translated. Non-native Finnish speakers were three times as likely to use the construction than native speakers.

Many other questions arise from the findings of this paper, which is a preliminary introduction to the so far little researched non-finite construction. Nevertheless, it proved possible to follow the genesis and development of the final clause found in available literary sources.

Duha Elsayed
duha.elsayed@utu.fi

Kirsi-Maria Nummila
kirnum@utu.fi

Heidi Salmi
hemame@utu.fi

Harri Uusitalo
htuusi@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

20014 Turun yliopisto

MARJATTA PALANDER JA HELKA RIIONHEIMO

Miten Raja-Karjalan murre eroaa suomesta?

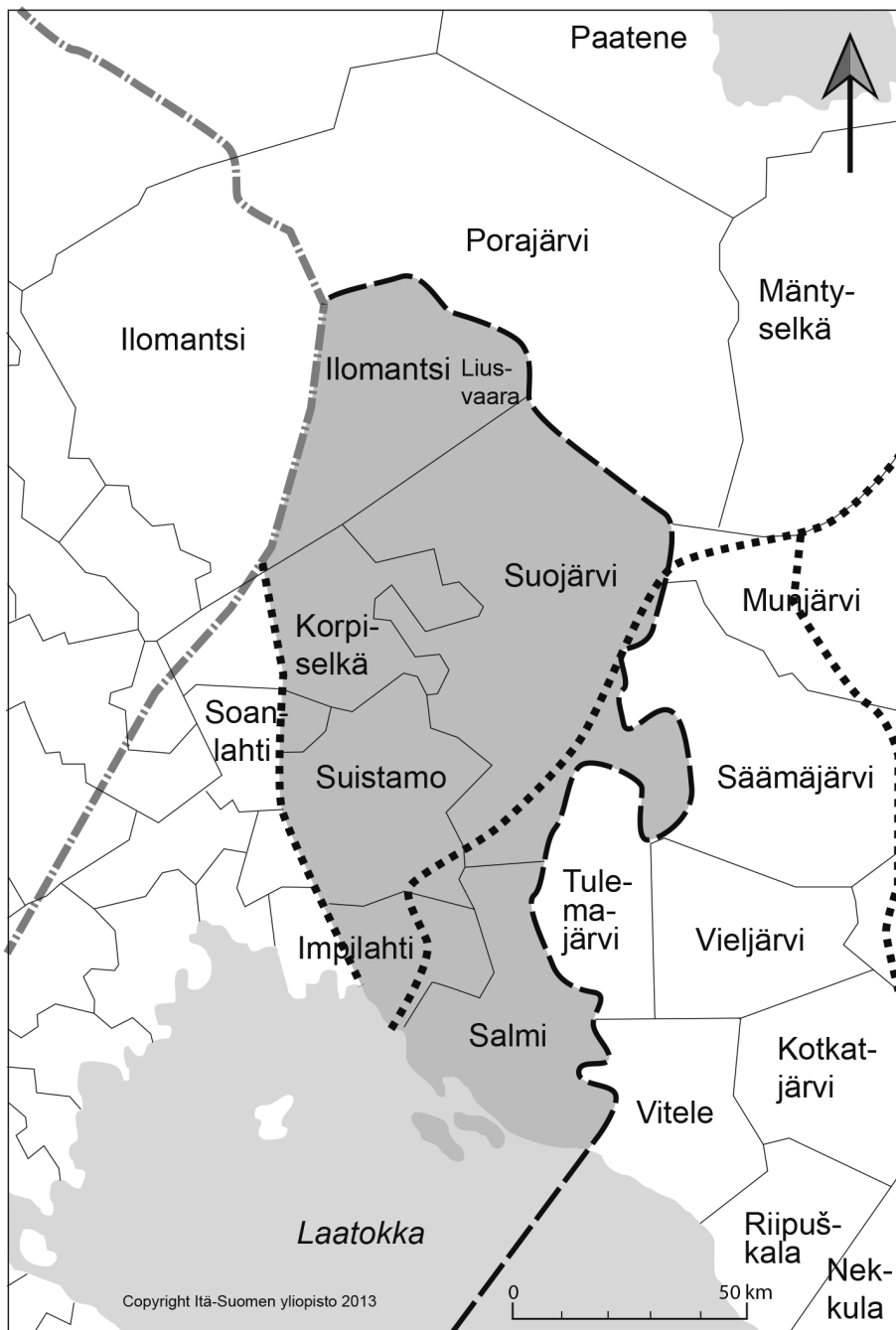
Rajakarjalaistaustaiset pohjoiskarjalaiset kuuntelutestissä

1. Johdanto

Suurella osalla Suomen karjalankielisistä on juuret Raja-Karjalassa, josta karjalaiset evakuoitiin toisen maailmansodan aikana muualle Suomeen ja asutettiin sodan jälkeen Pohjois-Karjalaan, Pohjois-Savoon, Etelä-Kainuuseen sekä osin myös Pohjanmaalle (Sarhimaa 2017, 21). Karjalan kieli on Suomessa autoktoninen eli kotoperäinen vähemmistökieli, ja sitä on maassamme puhuttu yhtä kauan kuin suomeakin (mts.18). Karjalan kielellä ei kuitenkaan ole missään vaiheessa ollut virallista asemaa, ja karjalaisten asuttamisesta suomenkielisille alueille seurasi vähemmistökielen nopea hiipuminen ja sulautuminen valtakieleen. Karjalankieliset asuivat vain harvoin yhteisöissä, joissa kieltä olisi käytetty päivittäin. Siksi karjalan puhujat ovat nykypäivänä harvassa jo Itä-Suomessakin, missä rajakarjalaisten jälkeläisiä asuu vielä tuhansittain.

Raja-Karjalan karjalankielistä aluetta ovat olleet Ilomantsin itäkylät, Impilahti, Korpiselkä, Suistamo, Suojärvi ja Salmi (kartta 1). Etenkin Ilomantsissa ja Korpiselässä on puhuttu varsinaiskarjalan etelämurteita ja Salmissa livvinkarjalaa. Impilahti, Suistamo ja Suojärvi ovat olleet pitäjiä, joissa on puhuttu molempia karjalan päämurteita. Raja-Karjalan kielioloihin on erityisesti 1800-luvulta alkaen ollut vaikuttamassa myös suomen kieli, eniten alueen länsiosissa. (Uusitupa–Koivisto–Palander 2017, 81–84; Sarhimaa 2017, 30–31, 45–46.) Ensimmäisen sukupolven rajakarjalaissiirtolaisista useimmat ovat puhuneet karjalaa lapsuudenkodissaan, tai kieli on ollut heille tuttu lähiympäristöstä. Raja-Karjalassa syntyneiden siirtolaisten lapset ja lapsenlapset eivät välttämättä ole enää itse aktiivisesti puhuneet karjalan kieltä, mutta he ovat kuulleet sitä vanhemmiltaan tai isovanhemmiltaan.

Karjalankielisiä on arvioitu nykyään olevan Suomessa 5 000–11 000. Arviot vaihtelevat sen mukaan, millaista kielitaitoa on pidetty kriteerinä. Karjalan kieltä edes jossain määrin ymmärättäviä ja karjalaiseen kieliyhteisöön kuuluvia on optimistisimpien arvioiden mukaan ajateltu olevan jopa 30 000. (Jeskanen 2005, 277–278; Hämynen 2013, 197, 205;

Kartta 1. Raja-Karjalan karjalankielinen alue (merkitty harmaalla). Pisteviiva alueen länsiosissa osoittaa suomen ja varsinaiskarjalan etelämurteiden rajan. Idempi pisteiviiva erottaa eteläpuolelle jäävän luvvinkarjalan alueen.

Laakso–Sarhima–Spiliopoulou Åkermark–Toivanen 2015, 107–108; Sarhima 2017, 112–115.) Karjalan kieli on kuitenkin sekä Suomessa että Venäjällä uhanalainen, ja sitä on pyritty 1990-luvulta lähtien elvyttämään mm. kielipesien, kaunokirjallisuuden, kielikurssien ja joukkoviestimien avulla (Pyöli 2007; Lemmetyinen 2015, 93–95).

Tässä artikkelissa selvitetään, miten Pohjois-Karjalaan asutetut rajakarjalaiset ja heidän jälkeläisensä tunnistavat karjalan kielen piirteitä kuuntelutestissä. Tutkimus kuuluu kansanlingvistiikan alaan, jonka kohteena ovat maallikoiden havainnot ja käsitykset kielestä. Kansanlingvistisen tutkimuksen avulla pyritään valottamaan sitä, millaisista kielenpiirteistä tavalliset kielenkäyttäjät ovat tietoisia, miten (millaisella sanastolla ja terministöllä) he havainnoistaan puhuvat ja millaisia käsityksiä heillä ylipäätään on kielestä, sen vaihtelusta ja muuttumisesta. Kielitietoisuuden ohella kansanlingvistiikka tutkii myös kieleen liittyviä asenteita. (Palander 2000, 440–441; Mielikäinen–Palander 2014, 11–12.)

Tutkimuksen tavoitteena on vastata seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Millaisiin äänteellisiin, muoto-opillisiin, sanastollisiin, lauseopillisiin tai muihin kielenpiirteisiin rajakarjalaistaustaiset pohjoiskarjalaiset kiinnittävät huomiota kuunnellessaan testitilanteessa rajakarjalaista puhetta?
- 2) Millaisia testiin osallistuneet ovat karjalan kielen hahmottajina?
- 3) Mitä kuuntelutestin tuloksista voidaan päätellä rajakarjalaistaustaisten karjalan kielen hallinnasta?

Esittelemme ensin luvussa 2 kuuntelutestimenetelmän sekä informantit. Luvuissa 3 ja 4 tarkastelemme kuuntelutestin tuloksia. Luvun 5 tarkoituksena on muodostaa kokonaiskuva siitä, miten testiin osallistuneet ryhmittyvät havaintojensa perusteella. Luvussa 6 arvioimme kuuntelutestiä menetelmänä ja tarkastelemme, millaisia mahdollisuuksia tulosten perusteella voidaan nähdä karjalan kielen voimaannuttamisessa nyky-Suomessa.

2. Kuuntelutestin esittely

Kansanlingvistiikassa kuuntelutestejä on käytetty jo 1980-luvulta lähtien. Testeillä on pyritty selvittämään, miten tunnettuja alueelliset tai sosiaaliset puhekielen varieteetit ovat ja millaisten kielenpiirteiden perusteella niitä erotellaan. Kuuntelutesteissä on käytetty aitoa puhekieltä (esim. Niedzielski–Preston 2000, 82–95; Kerswill 2002; Nuppenen 2011), natiivipuhujien lukemia sanalistoja (Morris 2010), aitoja ja imitoituja näytteitä yhdessä (Evans 2002; Purschke 2010) sekä keinotekoisesti manipuloitua puhekieltä (Gooskens–Bezooijen 2002). Kuuntelutesteillä on tutkittu mm. sitä, missä määrin tieto tai oletukset puhujan taustasta vaikuttavat havaintoihin (Niedzielski 1999; Vaattovaara 2012).

Käsillä oleva tutkimus on saanut alkunsa Itä-Suomen yliopiston Raja-Karjalan murteita koskevassa FINKA-hankkeessa.¹ Kansanlingvistikä tarkastelua varten hankkeessa koottiin teemahaastatteluaiaineisto, jonka informantteina on joukko alkuaan Pohjois-Karjalaan asutettuja rajakarjalaisia tai heidän jälkeläisiään. Haastatteluja on 31, ja niissä keskusteltiin informanttien omista karjalan kieleen liittyvistä muistoista, siirtokarjalaisuudesta, karjalan kielen käytöstä sekä karjalan nykytilasta ja tulevaisuudesta. Haastattelu sisälsi kaksi testiä: imitointitestin, jossa informantteja pyydettiin muistelemaan, miten karjalan kieltä puhuttiin heidän lapsuudenkodissaan, ja sen jälkeen rajakarjalaismurteen kuuntelutestin. Suurinta osaa informanteista haastateltiin kahden kesken. Viidessä haastattelussa oli mukana muitakin perheenjäseniä, kuten aviopuoliso, sisar tai lapsi perheeseen, jotka paikoin kommentoivat keskustelussa esiin tulleita asioita. Artikkelissamme otamme kuitenkin huomioon vain kuuntelutestin varsinaisten informanttien kommentit. Näitä informantteja on yhteensä 31.²

Informantit edustavat viittä pitäjää, jotka ovat Ilomantsi (yksilötunnuksissa Ilo), Impilahti (Imp), Suistamo (Suis), Suojärvi (Suoj) ja Salmi. Kolmen informantin vanhemmat ovat eri pitäjistä, toinen Suistamolta ja toinen Suojärveltä (tunnuksena Suis-Suoj). Kahta lukuun ottamatta haastateltavien lapsuuskodin kieli on ollut karjala, joko varsinaiskarjalan etelämurre tai livvinkarjala. Karjalankielisistä poikkeavista informanteista toinen on syntynyt Suistamolla ja viettänyt lapsuutensa karjalankielisessä kylässä, mutta hänen perhetaustansa on ollut suomenkielinen. Toinen puolestaan on pohjoiskarjalainen, joka on asunut impilahtelaisyyntyisen siirtokarjalaisen naapurina lapsuudestaan lähtien kymmeniä vuosia ja tottunut tarkkailemaan tämän kieltä. Päätimme ottaa heidät testiryhmään, koska heillä on ollut pitkäaikaisia läheisiä kontakteja rajakarjalaismurteiden puhujiin ja heidän kommenttinsa ovat paljolti samanlaisia kuin karjalaiskuihin kuuluvilla. Kaikki informantit ovat ei-lingvistikä, mutta muutamat heistä ovat osallistuneet kansalaisopistotasoisille karjalan kielen kursseille aikuisiässä.

Teemahaastattelut on äänitetty vuosina 2012–2013. Informantit ovat syntyneet v. 1917–1969. Haastateltavista käytetään tunnuksia, jotka koostuvat informantin rajakarjalaisen taustapitäjän lyhenteestä sekä syntymävuodesta (esim. Imp-1929). Informantit, joilla ei ole karjalankielistä perhetaustaa, on merkitty asteriskilla (esim. *Suis-1924).

Kuuntelutestissä informantit kuuntelivat noin puolentoista minuutin pituisen näytteen, jossa puhuu v. 1900 syntynyt nainen. Näytteen puhuja on syntynyt Ilomantsin itäpuolisesta, karjalankielisestä naapuripitäjästä Porajärveltä, mistä hän on muuttanut avioliiton myötä Ilomantsin Liusvaaraan 17-vuotiaana (kartta 1). Kun Raja-Karjala luovutettiin Neuvostoliitolle 1944, hän siirtyi perheeseen nykyiseen Ilomantsiin. Näyte on tallennettu v. 1975. Näytteen kieli edustaa varsinaiskarjalan etelämurretta. Puhujan

1 FINKA = Suomen ja karjalan rajalla: näkökulmia lähisukukieliin ja niiden murteisiin (Suomen Akatemia 137479, 2011–2014). Artikkelit liittyvät myös hankkeeseen Muutto ja kielellinen eriytyminen: karjala Tverissä ja Suomessa (KATVE; SA 314848, 2018–2022).

2 Imitointitestissä informantteja oli 32, sillä erään haastateltavan paikalla ollut sisar osallistui imitointitehtävään. Hän ei kuitenkaan kommentoinut kuuntelutestin näytettä.

syntymäpaikka Porajärvellä ei ole kuulunut varsinaiseen Raja-Karjalaan, mutta se on sijainnut aivan rajakarjalaiskylien naapuruuudessa. Näytteessä on suomen kielen piirteitä, jotka voivat olla peräisin jo Liusvaaran ajoilta – rajakarjalaismurteethan ovat vanhastaan olleet sekakoosteisia (ks. luku 1). Pääosin suomalaispiirteet lienevät kuitenkin tarttuneet idiolektiin siirtolaisaikana. Näyte on seuraavassa litteroituina.

kumba minä niitä en lapšuuvesta muissa. ne ol pitkäm matkam piässä mit oli ne kuulu. niitä piti lähtie nää- kärrilöil_ajettii hevosila monet monet, kyläv välit. kuņ käytih. ja tuošša on yksi, Kivilahessa yks Kärkkäine oli. mikäs sillä nimi, olis ku Kärkkäiseksi vaan sanottih minä nyt em muišša mikä sillä nimi on ei se on vasta äskettäin kuollut. ni se oli semmoñi kuulema tietäjä, jos varasti, toine miņkā, ja järkieh [’heti’] mäni sanomah, häneltä hävisi ja se voi varaštoa, pitäis olla semmoñi semmoñi hänem mielem mukah nin, kuuleh se teki sen ei käynyt missäi ja se toi sen iče. käynyt ei minnee paikam piältä mikäv, hänellä lie ollut semmoñi. šitähäj Kivilahessa ho- hoášsettih ihan julki jälki. ta käypi moñ oņ käynyt sen luokše. oisko rahakukkaron tahi mi humalas varastat kuka ni se pidi tuuva takaši. ta anteeksi pyyvellä. šit_ei tullut mitäi. jos ois tahtot se, isändä sen, keltä varasti miņkā nin, se ois tehnyt niin kun vähä mitä hyvää, pahempoa. va s_ei kuka se sitä va eihäj kukai, šemmoišta. kässe tehä.

Informantit kuuntelivat näytteen kerran tai halutessaan kahdesti, ja ohjeeksi annettiin arvioida, 1) miltä osin kuultu kielimuoto muistutti sitä karjalaa, jota informantit olivat kuulleet lapsuudenkodissaan, ja 2) miten se poikkesi Pohjois-Karjalan murteesta. Kokeeseen osallistujat saivat kirjoittaa havaintojaan muistiin kuuntelun aikana, joskin tätä mahdollisuutta käyttivät vain muutamat kuuntelijat. Artikkelin esimerkkeihin informanttien kommentit on litteroitu karkeistetulla suomalais-ugrilaisella transkriptiolla.

3. Raportoidut äännepiirteet

Tässä luvussa käsittelemme niitä äännepiirteitä, joihin vastaajat kiinnittivät testissä huomiota. Viittauksiksi kielenpiirteeseen on tulkittu joko jäljitely muoto tai piirteen kansanomaisen kuvailu. Tavallisesti testiin osallistuneet toistivat näytteen muotoja, jotka olivat heidän mielestään karjalaisia tai Pohjois-Karjalan murteesta poikkeavia. Osa informanteista kuvasi kuitenkin kielenpiirrettä sanallisesti, esimerkiksi *äs, pehmyt* (Ilo-1931) tai *sielä tuli kaks ässee* (*Suis-1924). Taulukkoon 1 on koottu näytteen äänteellisten piirteiden mainintojen määrät yleisyysjärjestyksessä, ja sulkeissa on mainittu näytteessä esiintyviä esimerkkimuotoja. Huomiota kiinnittävien kielenpiirteiden erittely oli monelle haastateltavalle vaikea tehtävä: 31 informantista kahdeksan ei osoittanut yhtään äänteellistä, muoto-opillista, sanastollista tai lauseopillista piirrettä, mutta näytettä saatettiin kyllä luonnehtia yleisemmin. Esittelemme seuraavassa piirteet pääosin taulukon mukaisessa järjestyksessä; poikkeamme siitä vain kuvatessamme muutamia toisiaan muistuttavia ilmiöitä.

Taulukko 1. Näytteestä osoitetut äänteelliset piirteet.

kielenpiirre	haastattelut, joissa kommentoitu
affrikaatta (<i>iče</i>)	14
<i>st : ss ~ št : šš</i> (<i>muissa, hoáššettih</i>)	9
jälkitavujen <i>h</i> (<i>järkieh</i>)	8
diftongiutuminen 1. tavussa (<i>hoáššettih</i>)	8
liudennus (<i>olī</i>)	6
diftongiutuminen jälkitavuisissa (<i>varaštoa</i>)	5
soinnilliset klusiilit (<i>pidi</i>)	5
<i>sk : ss</i> (<i>kässe</i>)	5
<i>š</i> (<i>šitähän</i>)	4
<i>eA > ie</i> (<i>lähtie</i>)	4
* <i>k > Ø</i> (<i>kässe tehä</i>)	3
<i>ht : hØ</i> (<i>tehä</i>)	2
legatoääntämys (<i>šit_ei</i>)	2
A:n loppuheitto (<i>kärrilöil</i>)	2
i:n loppuheitto (<i>yks</i>)	2

On huomattava, että haastateltavien toistamat muodot eivät aina vastanneet alkuperäisiä, vaan muodot saatettiin tuottaa joko oman nykymurteen mukaisina, yleiskielisinä tai hyperdialektaalisina. Termillä *hyperdialektaallinen* tarkoitetaan tässä ”yltiömurteellista” muotoa (Mielikäinen–Palander 2014, 15), joka liioittelee näytteessä esiintyvää muotoa (vrt. termiin *hyperkorrekti*, joka puolestaan merkitsee liioitellun korrektaa muotoa tai ilmausta). Hyperdialektaallinen-termiä (engl. *hyperdialectal*, saks. *hyperdialektal*) on käytetty dialektologiassa ja sociolingvistiikassa muun muassa morfologiaan ja artikulaatioon liittyvistä ilmiöistä (ks. esim. Trudgill 1988, 554–560; Hansen 2012). Epätarkat jäljittelyt voivat kertoa siitä, että kuuntelutestin kielimuoto ei (enää) ole täysin hallussa, mutta ne voivat johtua myös tulkinta- tai muistivirheistä, kaikkihan eivät tehneet muistiinpanoja kuuntelun aikana.

Lähes puolet (14) haastateltavista viittasi **affrikaattaan**, joka esiintyy näytteessä keran sanassa *iče* ’itse’. Karjalan kielen affrikaatta on astevaihtelussa (*kaččuo* : *kačon* ’katsoa : katson’; Turunen 1982, 79). Äännettä ei ole suomen murteissa, mikä on todennäköisesti yksi syy siihen, että informantit ovat herkästi kiinnittäneet siihen huomiota. Affrikaattaa on kuitenkin ollut vaikea jäljitellä. Haastateltavista seitsemän äänsi sen karjalan kielen mukaisena, ja piirrettä kuvattiin mm. seuraavasti:

- (1) *iče. iče* just, nii. pehmmee *če. če.* s_eij_ollu ässä. tai pe- tee *ite.* (Imp-1929)

Kolme haastateltavaa tuotti affrikaatan sijasta konsonanttiyhtymän *tš* (*itše*). Kahdessa tapauksessa affrikaatta korvautui *t*:llä (*ite*, kuten useissa Pohjois-Karjalan murteissa), mutta lisäksi sitä jäljiteltiin *s*:llä (*ise*, kuten Etelä-Savon murteissa), *ts*:llä (*itse*, kuten suomen yleiskielessä) ja hyperdialektaalisesti *th*:lla (*ithe*). Poikkeuksellinen *th*-yhtymällä jäljittely johtunee siitä, että informantilla (*Imp-1949) ei ole omassa perhetaustassaan ollut karjalankielisiä, ja karjalaisen affrikaatan hahmottaminen on siksi ollut hankalaa.

Toiseksi yleisimmin (9 haastattelussa) kommentoitiin **astevaihtelusuhdetta** *st : ss ~ št : šš* (*en muissa, hoáššettih*), joka on ominaista varsinaiskarjalalle (Ojansuu 1918, 28; Leskinen 1998, 379). Suomen murteissa *st*-yhtymällä on heikkoasteinen vastine *ss* suurimmassa osassa kaakkois- ja peräpohjalaismurteita, missä se lieneekin karjalaista alkuperää, mutta muualla ilmiötä ei tavata (Kettunen 1940, 64). Rajakarjalaistaustaisilla siitä oli seuraavanlaisia huomioita:

- (2) tiälä Lieksassa sanotaa että *huastettii*. hän sano että *huassettii* (Suoj-1961)
- (3) Salmassa päin ei, ei sanottu *muis-*, *muissa* (Salmi-1953)
- (4) niitä poikkeemii siihen Suistamon, Suistamom puoleen on tuota, suhuässät ja sitten tämä, tämä ästee, ästee-muoto tai äsäs tämä *paissa* (Suis-1954)

Kiinnostavaa on, että **sk:n heikko aste** (*ei kässe* 'ei käske') mainittiin *st*:n heikkoa astetta harvemmin, vain viidessä haastattelussa. Astevaihtelua *sk : ss* ei esiinny missään suomen murteessa, mutta se kuuluu varsinaiskarjalan etelämurteisiin (Ojansuu 1918, 27; Leskinen 1998, 379). Mahdollisesti näiden havaintojen harvalukuisuuteen vaikuttaa sekin, että muoto [*ei*] *kässe* on aivan näytteen lopussa ja irrallisena lisänä lopputaun jäljessä. Siten sen hahmottaminen verbinmuodoksi on saattanut olla hankalaa. Sen sijaan ensimmäinen *st : ss* -vaihtelusuhdetta edustavista muodoista (*muissa*) on heti näytteen alussa, jolloin kuuntelijoiden tarkkaavaisuus on voinut olla herkempi (ks. Nupponen 2011, 252). Lisäksi *muissa*-muodon lausekonteksti on ollut suomalaiselle tuttu, ja siten muodon merkitys on ollut helpompi ymmärtää.

Jälkitavujen alkuaan **vokaalienvälinen h** on karjalan kielessä säilynyt tai loppuheiton vuoksi jäänyt sananloppuiseksi (*kindahat* 'kintaat', *nälgähine* 'nälkäinen', *padah* 'pataan'; Leskinen 1998, 378–379). Suomen murteissa tällainen vokaalienvälinen *h* on pääosin kadonnut. Näytteessä sananloppuista *h*:ta oli useissa muodoissa, kuten *käytih*, *sanottih*, *järkieh mäni sanomah*, *mielem mukah*. *h*:hon kiinnitettiin huomiota kahdeksassa haastattelussa, esimerkiksi:

- (5) tässäkiituntu niinj kun nämä hoot kyllä aika selekeesti (Ilo-1959)
- (6) järkih tuo o hyvä sana (Ilo-1944)
- (7) se oli mielenkiintone et siellä kumminjki hoota oli aika paljo niissä sanojel lopussa (Suoj-1961)

Ensitavun pitkän a- ja ä-vokaalin diftongiutumista (*hoaššettih, piässä*) kommentoi kahdeksan haastateltavaa. Karjalan kielessä diftongien kvaliteetti vaihtelee: *moa ~ mua, peä ~ piä* (Leskinen 1998, 379), ja variaatiota esiintyy myös rajakarjalaismurteiden sisällä. Diftongiutuminen kuuluu Pohjois-Karjalan savolaismurteisiin: vanhastaan maakunnan pohjoisosissa (Juuasta ja Lieksasta alkaen) diftongiutuminen on ollut *oa, eä* -vaiheessa (*moa, peä*), kun etelämpänä on edetty suppea-alkuisiin *ua, iä* -diftongeihin (*mua, piä*; Kettunen 1940, 154; Rapola 1969, 56–58; Turunen 1959, 215–217). Suppea-alkuiset diftongit ovat kuitenkin 1900-luvun jälkipuoliskolla laajentaneet aluettaan pohjoisemmaksi (Forsberg 1988, 15). Kaikki haastateltavien jäljittelemät muodot edustavat *ua, iä* -diftongeja, myös nykyään Lieksassa asuvan informantin. Tästä voi päätellä, että kuulohavaintoon vaikuttaa pohjoiskarjalainen valtamurre.

Jälkitavujen aa- ja ää-vokaalien diftongiutuminen (*varaštoa, pahempoa*) huomattiin harvemmin kuin ensitavun vastaava ilmiö: viidessä haastattelussa. Piirteellä on rajakarjalaismurteissa ja itäisissä savolaismurteissa yhteinen tausta, mutta historian saatossa kehitys on niissä vienyt erilaiseen lopputulokseen. Karjalan kieleen diftongiutuminen kuuluu, ja diftongin laatu vaihtelee *oa, eä* -asuista *ua, iä* -variantteihin, aivan kuten ensitavussakin (Kujola 1910, 1, 22–23; Turunen 1965, 26; Leskinen 1998, 379). Sen sijaan Pohjois-Karjalan savolaismurteissa jälkitavujen diftongit ovat kehittyneet edelleen pitkiksi vokaaleiksi *oo* ja *ee* (*pahempoo, leipee*; Kettunen 1940, 179; Turunen 1959, 262–263). Enemmistö haastateltavista toisti näytteen *varaštoa, pahempoa* -muotoja *varastua, pahempua* -asuisina, jotka ovat osassa rajakarjalaismurteita kyllä olleet mahdollisia mutta joita näytteen puhuja ei käytä:

- (8) elikkä varastaa *varastua*. – – nin tuo *pahempua* kansaj jäi korvaan (*Imp-1949)

Eräässä haastattelussa *varaštoa*-muotoa jäljiteltiin epätarkasti, mutta jäljitellyn muodon diftongi vastasi näytteessä esiintynyttä (*varassettoa*; Ilo-1929).

Dentaalikonsonanttien liudennus (*ol', mār', pur', lupas', kot'*) kuuluu Pohjois-Karjalan keski- ja eteläosien murteisiin (Kettunen 1940, 175; Turunen 1959, 259–261), missä sen aiheuttajana on yleensä ollut konsonanttia seurannut *i* tai *j*. Liudennus on kuulunut jo muinaiskarjalaan, jossa se on vanhaa venäjän vaikutusta ja josta se on periytynyt sekä suomen itämurteisiin että karjalan kieleen. Karjalassa liudennuksen distribuutio on kuitenkin laajempi: sekä sananalkuinen että sanansisäinen konsonantti voi liudentua etuvokaalin, joskus takavokaalinkin edellä (*tina, nokka, napa*), ja liudennus koskee myös alkuperäisgeminaattoja ja konsonanttiyhtymiä (*ratti, kallivo, lähti*; Ojansuu 1918, 79–88; Leskinen 1998, 379). Kuuntelutestin näytteessä liudennusta oli sanansisäisissä (*ol', ol', semmoñi, moñi*) ja sananalkuisissa konsonanteissa (*ñi, ñimi, tietäjä*). Sitä kommentoitiin kuudessa haastattelussa, esimerkiksi seuraavasti:

- (9) se *tietäjäkkiin* ni siin_oj joku pehm-, pehmonen semmone *tie-, tietäjä*. siin_oj joku pehmonen, sanonti semmone_t_s_ei oon niinj ku jotta *tietäjä*. – – *tī-, tietäjäkskö* [tavoittelee liudennusta *t:*hen] se sano se_on sitä karjalaa. (Imp-1929)

- (10) katon *nimikiin* ni siin_oj joku äänne [tarkoittaa *n:n* liudennusta]. (Imp-1929)
- (11) *moni, moni*, se pehmeys on *mo-*, *mo-ni* [tavoittelee liudennusta]. (Suis-1938)
- (12) sanoo aika nästikkiv vielä se 'olji. sel liudennuksen sinnem mukaa. (Suoj-1961)

Soinnillisia klusiileja *g, d* ja *b* tavataan varsinaiskarjalan etelämurteissa ja livvinkarjalassa, joissa ne ovat venäjän vaikutusta (Leskinen 1998, 378). Suomen itämurteista ne puuttuvat. Näytteessä esiintyivät vain *d* ja *b* muodoissa *pidi*, *isändä* ja *kumba*. Viisi haasteltua mainitsi klusiilien soinnillisuuden, esimerkiksi:

- (13) tässä oli *isändä*. mut siin_on kuitenkin se dee, liudennus [!] tuossa, olin kuulevinani niinj ku *isändä*. Pohjos-Karjalassa kovemmat konsonantit elikkä *isäntä*. (Salmi-1953)
- (14) tuloo (semmonne) laulavala, siel_on se dee tai joku. – – et se eij_oon niinj kun, ääntämys niinj kuj jäykkää ja töksähtelevvää. (Suis-1950)
- (15) *kunpa* ni se on, *kumba* – – *a kumba mie*. semmosi, a niinj kun, että se beekirjaij ja – –. (Suoj-1969)

Sibilanteista näytteessä esiintyi runsaasti suomen murteista poikkeavaa **suhu-s:ää** (esim. *lapsuuvesta*, *luokše*, *takaši*), joka on etenkin sanansisäisissä asemissa varsinaiskarjalalle tyypillisempi kuin livvinkarjalalle (Leskinen 1998, 381; Kunnas 2018, 146 ja siinä mainitut lähteet) ja jota on varsinkin varsinaiskarjalan pohjoisissa murteissa (Turunen 1982, 67). Sen mainitsi kuitenkin vain neljä kuulijaa. Äännettä luonnehdittiin deskriptiivisesti tai se hahmotettiin *sh*-yhtymäksi:

- (16) äs, pehmyt. (Ilo-1931)
- (17) *ässät* vähän suhisee. (Salmi-1953)
- (18) siinä oli nämä ässät ja hoot ja, sanoissa. siinä muutama jäi mieleen *tuosha* ja *olis* ja *muisha*. (*Imp-1949)

Jälkitavujen eA-vokaaliyhtymä on kehittynyt karjalassa *ie*-diftongiksi, kuten näyteen muodossa *lähtie* 'lähteä' (esim. Ojansuu 1918, 109–110), mutta sekä varsinaiskarjalan että livvin alueella vokaaliyhtymästä tavataan useita muitakin variantteja, kuten *iA* ja *ee* (Kunnas 2007, 173 lähteineen). Neljästä informanttien toistamasta muodosta yksi poikkesi *ie*:stä: *lähtiä* (Imp-1946).

Edellä mainittujen lisäksi haastatteluissa tuotiin satunnaisesti esille muutamia muita äänneilmiöitä. Näihin kuuluvat **t:n heikon asteen katoedustus** *ht*-yhtymässä (*tehä* 'tehdä'), **rajageminaation puuttuminen** ([ei] *kässe tehä*), mahdollisesti **elisio** (*kärrilöil_ajettii*) sekä **A:n ja i:n loppuheitto** (*humalas, yks*). Silloin kun informantti ei anna kielenpiirteestä esimerkkimuotoa, metakielinen ilmaus voi olla tulkinnanvarainen. Nähdäksemme kuitenkin seuraavat kuvaukset voivat koskea elisiota tai niin sanottua legatoääntämystä,

jossa loppuheiton kautta konsonanttiloppuiseksi muuttunut sana ääntyy seuraavan vokaalialkuisen sanan kanssa yhteen:

- (19) semmosi_ça kaikki_ça yhistelmäsam-, semmosi_ça, sujuvastim mennee tuo karjalan kieli. – – semmosta hirveej joustavaa se kieli. (Imp-1940)
- (20) puhuu tuossa, ihan niinj ku siihe seuraavaal laus- sanaam mänis toiseel lauseesej. mutta täällähä [Pohjois-Karjalassa] sitä eij_oo. (Suis-1938)

Loppuheittoa (esimerkkien perusteella -a:n tai -ä:n heittymistä) kuvailtiin seuraavasti:

- (21) sanoja niinj kun typistettään tai, näin niinj kuj johonkkiim *siul miul, mis.* – – [Pohjois-Karjalassa] levennettääj ja lavennettaan että, puhutaal levveestij ja ollaan näin_ikkää_ttä niitä kirjaimi_ça tulloo sinnen niinj kul lissää. mut sitte karjalas-, tai niinj kun tässäkkiin nyt kuunteli ni, sieltähän tippuukkiin niitä kirjaimi_ça, pois. (Suoj-1969)

Seuraavassa sitaatissa puolestaan voisi olla kyse joko loppu-A:n tai -i:n heittymisestä, mutta esimerkkimuodon puuttuessa kommenttia ei ole voitu sisällyttää taulukon 1 laskelmiin:

- (22) ja sitte ol, loppu vähä sana kesken aina ja. jotta ei, niitä vokaaliloita, vähä siästivät sielä lopussa. (Imp-1935b)

Loppuheittoon voivat liittyä myös kommentit ”sanojen lyhentämisestä”:

- (23) [Pohjoiskarjalaiset] eivät lyhennäs sanoja tuolla lailla mutta tuota, muuten nin, kyllä tuosta niinj kun helpostit tullee se että Ilomantsissa puhutetaan aika lähellet tuota. (Ilo-1944)

4. Muita kielenpiirteitä

Muoto-opillisiksi tulkittavia havaintoja informantit esittivät vain muutamia. NUT-partisiippia jäljiteltiin *t-* ja vokaaliloppuisena: *ei tullut mitäh; ei tullu mitäh* (Suoj-1969). *tullu mitäh* -jäljittelyllä on imitoitu samalla (tietoisesti tai tiedostamatta) rajageminaation puuttumista. Impilahtelaistaustainen informantti (Imp-1946) kirjoitti näytettä kuunnellessaan muistiin muodot *lie ollu* ja *tullu mitäh*. Todellisuudessa näyte sisältää pelkästään *t-*loppuisia partisiippeja. *käynyt, kuollut, tullut, tehnyt* -tyyppiset muodot ovat ominaisia Raja-Karjalan ja koko varsinaiskarjalan länsiosien murteille (Leskinen 1998, 381; Moshnikov 2014), ja ne ovat kuuluneet myös Pohjois-Karjalan savolaismurteeseen (Kettunen 1940, 32; Turunen 1959, 128–129). Näytteessä esiintyi myös kaksi sisäheittoista partisiippia, *varastat* (< *varastant*) ja *tahtot* (< *tahtont*), jollaisia tavataan sekä varsinais- että livvinkarjalassa (Ojansuu 1918, 66) mutta ei suomen murteissa.

Pronomini *mi* ’mikä’ (*oisko rahakukkaron tahi mi humalas varastat*) havaittiin, mutta kontekstia ei muistettu tarkasti:

- (24) *mi Kärkkäine.* (Imp-1940)
 (25) *a mibä neče on?* (Imp-1923)

Impilahtelaishaastateltava yhdisti *mi*-muodon loppuheittoon:

- (26) *just tuossa lopputavu katos sillä tavalla* (Imp-1940)

mi-pronominin partitiivimuodosta kehittynyt, *kin*-liitteen heikon asteen sisältävä indefiniittipronomini *mitäi* voi karjalan kielessä esiintyä kieltolauseessa (*šit_ei tullut mitäi* 'mitään'). Suomen itämurteissa tällaista *-i(k)*-liitteen käyttöä tavataan vielä paikoin mm. Kainuussa ja Pohjois-Karjalassa, missä sen on arveltu olevan karjalaista perua (Mäkelä 1993, 136; Räisänen 1996, 375–376). *mitäi*-muoto mainittiin kahdessa haastattelussa, esimerkiksi:

- (27) *siell_ei ollu midäi.* minun äiti ois sanonu *siell_ei ollu ni midäi.* elikkä *siel_on* tämmösiä niin kum pieniä sanoja tää *ni*-sana. (Suoj-1961)

Haastateltava muistaa aivan oikein, että karjalan kielessä venäjämäistä lainattua *ni*-partikkelia esiintyy kieltolauseessa pronominin tai adverbien edellä (*ei ni midä, ei ni mis*; I. Savijärvi 1986, 52–62). Näytteessä tätä ei ole, mutta *ei mitäi* -muodon lisäksi näyte sisältää vastaavanlaiset muodot *ei missäi* ja *eihän kukai*, joita kuitenkin ei kommentoitu.

Sanastosta kahden haastateltavan huomiota kiinnitti proadjektiivinen *semmoini*. Salmilaissyntyinen oli havainnut sanastollisen eron kotimurteensa ja näytteen murteen välillä, ja suistamolaistaustainen muisteli vanhempiensa syntymäkylien pientä murre-eroa:

- (28) *semmoni* on Salmis päi *neḱonen* tai *neḱomani*. (Salmi-1953)
 (29) varmastikkini, hän [Loimolan kylässä syntynyt äidinäiti] ois puhunu, ei ois sanonus *semmoini* vaan *semmoine*. (Suis-1954)

Karjalan kielen sanakirjassa *semmoine*- ja *nenkoine*-adjektiiveista on tietoja sekä varsinaiskarjalan että livvinkarjalan alueilta (myös Raja-Karjalasta), vaikkakin *semmoine* on tyypillisempi varsinaiskarjalalle. Raja-Karjalassa muodot *semmoini* ja *semmoine* ovat vaihdelleet. *-ne*-loppuiset muodot ovat olleet tyypillisempiä livvinkarjalalle. Loimola on sijainnut Suistamon itäosissa lähellä Suojärven rajaa, ja sen murre on ollut livvinkarjalaista (Nirvi 1932, 11–16).

Näytteen todettiin olevan helposti ymmärrettävää, koska sanasto oli suomen mukaista:

- (30) *tääh* ol niin selvää niin kum Pohjos-Karjalan, murretta. miusta *mammalla* oli vielä *niitä*, sanoja vielä *semmosi* ja *oudompi* ja *tuntemattomampi* ja *joita piti aina kysellä*. (Ilo-1944)
 (31) suomen kielen, taitonen, ymmärtää kaiken tuosta. – – tuosta puuttu minun mielestä kaikki ne *semmoset* sanat, jotka nyt on, ihan sitten nuija, karjalaisi ja vaikka nyt *aunuksenkarjalaisi* ja *siis sa-*, sanoja jotka eroaa täysin, suomen kielestä. (Suoj-1954)
 (32) [Verrattuna näytteeseen] se mikä tässä Salmisssa oli, Salmim murteessa *nin, sieläp_oli* paljo näitä venäläisiä, sanoja. (Salmi-1933)

Informantit tarkoittanevat karjalaisilla sanoilla sellaista erityisesti venäjämäistä lainattua sanastoa, joka puuttuu suomesta mutta jota on sekä varsinais- että livvinkarjalassa (Turunen 1982, 83–85). Esimerkiksi Salmin murteesta muistettiin sanonta *prosti minu, a'anteeksi* (Salmi-1953), kun näytteessä puhuttiin suomalaisittain *anteeksi* pyytelemisestä. Suistamalla taas verbin *tehä* sijasta olisi ollut *luatie* ja *varastaminen* olisi ollut *vohkimista* (Suis-1934; KKS:ssa ei kuitenkaan ole verbiä *vohkia*). Näytteessä esiintyneestä *hoastoa* 'puhua' -verbistä todettiin:

- (33) se tul' mulle heti kyllä tuossa miellee_tta *huassettaan*. nythän [Ilomantsissa] sanoõtaam *puhutaan*. (Ilo-1929)
- (34) kyllä *huastamisesta* [Suistamalla puhuttiin] mutta ihan yhtä tärkeä ol' *pakistii*. (Suis-1934)
- (35) [Suojärvellä olisi sanottu:] *pagisi*. niim mutta, täälä Lieksassa sanottaa että *huastettii*. hän [näytteessä] sano että *huassettii*. (Suoj-1961)

Vanhastaan rajakarjalaismurteissa onkin käytetty *paissa* (: *pagisou*) -verbiä. *hoastoa*-verbi on uudempaa kieltä, ja se on ollut harvinaisempi. (KKS s.v. *paissa*, *hoastoa*.)

Morfosyntaktisista karjalaisuuksista eräs haastateltava mainitsi passiivimuotoiset verbit:

- (36) siis just tuo että *mentii*, *mentii* ja, *tultiin* ja, *käytii*, *käytii*, *käytii*. *pihassa*.
– – kum *mentii* ulos ni sanottiim *mäntii pihaa*. (Suoj-Suis-1929)

Kuunneltavassa katkelmassa oli useita passiivin imperfektimuotoja (*ajettii*, *käytih*, *sanotih*, *hoaššettih*), mutta ne olivat impersonaaleja eivätkä selvästi monikon 3. persoonan funktiossa – karjalassahan passiivi on syrjäyttänyt monikon 3. persoonan päätteen sisältävät muodot. Oletettavasti testiin osallistuja muisteli karjalalle tyypillisiä *hyö käytih* 'he kävivät' -muotoja (ks. esim. Pyöli 2011, 73–94).

Puhtaammin **syntaksia** edustaa lauseen sanajärjestys, josta huomautti kolme informantia. Näytteen sanajärjestys oli Pohjois-Karjalan murteeseen verrattuna erilainen:

- (37) ehkä sanajärjestys ja tuommonev vähä erilainem mutta kuitenkin niinj kuv vähä sammoo. on tuossa [kuin Pohjois-Karjalan murteessa]. (Suoj-1945)

Tarkempien havaintojen mukaan ero syntyi käänteisestä sanajärjestyksestä:

- (38) tämä sanajärjestys aina heittää niinj ku sielä on että sanotaan takaperim mitem mie, ossaisin selittääs se että. – – ku *oli Kärkkäinen* nin tääl_o aina niinj kun *Kärkkäinen oli*. et se on se niinj kun, käänteisesti. (Suis-1950)
- (39) siinähan tavallaan, palataan takasin siinä samassa lauseessa. *siin_o* hyvin semmosii niinj kun, saksalaistyyppistä lauserakennetta mium mielestä koska tuota joskus ne vähä verbit, on takuulla eri kohassa kum pohjoskarjalassa. (Suis-1954)

Sanajärjestyshavainnoissa on sikäli perää, että vaikka karjalan sanajärjestys on periaatteessa jokseenkin vapaa, objekti on yleisemmin predikaatin edellä kuin sen jäljessä (*kai kezän Jumal tuov*; Ahtia 2014 [1938], 149, 151). Adjektiivivi-, genetiivi- ja substantiiviattribuutti voivat paitsi edeltää pääsanaansa myös seurata sitä (*Midä roavoit ristikanzal oigiel?*; *Izändä on käskij roadajien*; *Ei tule tolku sinus roadajas*; mts. 152–154), mikä on todennäköisesti venäjän vaikutusta (Ojanen 1988, 23). Lisäksi kerrontapuheessa subjekti on usein predikaatin jäljessä (*Pläššimäh ku rubei akka*; mts. 150). Näytteessä esimerkki käänteisestä sanajärjestyksestä on lauseessa *jos varasti, toine minkä* ’jos toinen varasti jonkin, jossa predikaatti edeltää subjektia.

Sanajärjestys on voinut kiinnittää huomiota myös lauseessa *mikä sillä nimi on* ’mikä hänen nimensä on, jossa omistusta on ilmaistu karjalan tapaan adessiivilla tai adessiiviallatiivilla (Ahtian mukaan ”eksternatiivilla”, 2014 [1938], 57) *sillä*. Jos adverbialia *sillä* käytettäisiin suomessa, sanajärjestys olisi *mikä nimi sillä on*. Adessiivin possessiivinen käyttö kuuluu karjalassa, vepsässä ja lyydissä tavattavaan ns. sympaattiseen rakenteeseen, jota käytetään puhuttaessa muun muassa ihmisen tai eläimen psyykkisestä tai fyysisestä tilasta, sairaudesta, sukulaisuudesta tai ihmisten välisistä suhteista. Rakenne tunnetaan myös osista suomen itämurteita. Sympaattinen rakenne on lainautunut itäiseen itämeren-suomeen venäjältä. (M. Savijärvi 1995; Pyöli 1996, 265–270.)

Puheen **prosodisista piirteistä**, kuten intonaatiosta ja rytmistä, oli muutamia huomioita. Intonaatioon viittaa havainto ”äänen ilmeikkyydestä” (Ilo-1939), ja sitä useimmiten tarkoitetaan myös termillä ”nuotti” (Mielikäinen–Palander 2014, 143–144). Ääntämisen ”pehmeydellä” puolestaan voidaan kuvata mm. klusiilien soinnillisuutta, suhusibilantteja ja affrikaattaa mutta myös liudennusta, rajageminaation puuttumista tai legatoääntämystä (ks. myös Palander 2015). Kansanomainen termi ”äänenpaino” voi liittyä monenlaisiin ilmiöihin, kuten äänne- ja muotopiirteisiin, sävelkulkuun tai puheen yleissävyyn (Mielikäinen–Palander mts. 127–128).

- (40) [Kuulosti] karjalais-, puheelta ja nuotilta ennen kaikkee. ja tuota kyllähän tuon erottaa selkeästi tästä Pohjos-Karjalan, murteesta, savolaismurteesta. sanojen ja tuon nuotin takia. – – onhan siinä se pehmeys jotenki. (Suoj-1954)
- (41) nuo äänempainot ja nuo niij ku tavut, tavut niij kuv vähä erilaissii, kuitenkii [kuin omien sukulaisten kielessä]. jotta ehkä sanosin ko näin [et]tä, oisko ollun niij kum pehmeempee tuo kieli kum mitä niij kum meiän äiti ja, nuo käytti. mutta kuitenkii niij kun aika paljo niij ku samantyyppistä. – – en ossoos sitä sannoos sitte jotta onko se rytmitys taj joku siinä se, mikä tekköö vähä, niij ku eri. (Suoj-1945)

Puhenopeutta näytteestä havainnoitiin yllättävän vähän verrattuna siihen, kuinka haastateltavat luonnehtivat karjalan kieltä yleisesti (Palander 2015). Muutamat olivat sitä mieltä, että tavallisesti karjalan kieltä puhuttiin nopeammin:

- (42) minum mummo puhu nopeemmin. rytmi oli nopeempi [mummolla]. (Ilo-1959)

Haastateltavista Ilo-1939, joka on tuntenut näytteen puhujan henkilökohtaisesti, muisteli, että normaalioloissa myös tämä oli puhunut ”vikkelämmin”.

Osa haastateltavista luonnehti kuuntelutestinäytettä kokonaisvaltaisesti, erittelemättä yksittäisiä kielenpiirteitä. Pohjois-Karjalan murteeseen verrattuna näyte oli ”toisellaista” puhetta:

- (43) tuolleen ne huasto nuo vanhemmat ihmiset. – – ketkä on Karjalam puolela syntynä nin ne on, se ov vähä toisellaista. – – no tuo puhetyyli on just semmosta mikä on nuila, oli niillä mitkä on s-, tulluj justtiisa tuota rajan toiselta puolen. – – se oj jotennii semmosta, to- toisellaista se on. kun tiälä puhutaa toisella tavala. tässäkiik kylälä. (Imp-1947)

Erään informantin mukaan taas näytteen murre oli nuoruusvuosien ympäristön rajakarjalaismurretta ”leveämpää”, millä lienee tarkoitettu murteen savolaisempaa väriä:

- (44) se om pikkusel levveempee [kuin Suistamon murre]. on siinä joku sointi semmonej joka ei oo ’ihan sama [kuin Suistamalla]. (*Suis-1924)

Rajakarjalaismurretta kuvattiin ilmaisuvoimaisemmaksi ja elävemmäksi kuin suomen itämurteita:

- (45) hyvin ilmasurikas miusta oli tämä. [Suomen kirjakielessä] pitää kolme sanoa olla ni siel_ol’ yks. yks sana saman asi_{an} ajo ku tiäl kolme pitää olla. suomen_{en} kielessä tai savos. (Suis-1934)
- (46) semmosta elävee jotenki. – – elävempää ja ihmisläheisempää. (Imp-1935a)

Lisäksi kerrontatapaa pidettiin runsaana. Kertoja tarkastelee esittelemäänsä asiaa monelta kannalta, vuolaasti ja monisanaisesti:

- (47) yhden virkkeen tai ’yhden lauseen asi_{an} kerto viis minuuttii. sen piti aina vaan eri sanoin se kerto as sitä samaa asi_{aa} se sano. – – se nauttii vissiin kertoo – – savolainen sanos tuon että, ”sillä tul’ huono omatunto ja sem piti makssoor rahasa” ja se on siinä mutta tämä eei laulaa laulaa lallallaa. niin kul lintu puussa visertää. (Ilo-1953)

Tällaisesta kerrontatavasta informantin mukaan johtuu vaikutelma, että karjalaiset puhuvat paljon ja ovat koko ajan äänessä.

5. Informanttien ryhmittely havaittujen piirteiden perusteella

Kuuntelutestiin osallistuneista rajakarjalaistaustaisista runsaimmin yksittäisiä äänne-, muoto- ja lauseopillisia sekä sanastollisia piirteitä mainitsivat tai kuvailivat 1940–1960-luvuilla syntyneet haastateltavat. Informanteista nuorin, Suoj-1969, poimi näytteestä 11 piirrettä, mikä oli eniten koko testiryhmässä. Muut vähintään 6 piirrettä maininneet olivat Suoj-1961 ja Suis-1954 (kummallakin 7 piirrettä) sekä Imp-1940 ja Salmi-1953 (kummallakin 6 piirrettä). Eniten havaintoja tehneet, lukuun ottamatta Imp-1940:ää, ovat aktiivisia

karjala-harrastajia, jotka ovat jossain määrin tutustuneet myös kirjoitettuun karjalan kieleen. Seitsemän informanttia ei maininnut yhtään yksittäistä piirrettä, muut kommentoivat 1–5 piirrettä.

Vastausten perusteella on muodostettavissa yksitoista erilaista rajakarjalaismurteen hahmottamistapaa (taulukko 2). Eräät informantit sijoittuvat näistä useampaan kuin yhteen, koska haastattelussa annetut vastaukset voivat keskenään edustaa erilaisia hahmotustapoja. Ryhmittelyssä toisena ääripäänä (1) on tapaus, jossa karjalaispiirteitä ei erotettu lainkaan, ja toisena (11) ovat sellaiset haastattelut, joissa näytteen karjalaispiirteitä tuotettiin todenmukaisina; muut hahmottamistavat sijoittuvat näiden väliin. Käymme seuraavassa läpi kaikki taulukossa mainitut hahmottamistavat.

Eräs informantti ei erottanut näytteestä nykyiselle Pohjois-Karjalan murteelle vieraita piirteitä lainkaan (hahmottamistapa 1). Hänen mielestään näyte ei edustanut karjalaa vaan sekakieltä tai suomea:

- (48) ei tuoss_{oo}, karjalaa, juur lainkaan. – – se on ihan, murretta tätä suomen kielej ja karjalan sekotusta. – – sehän on, puhu suomee. – – mut Salmin kielessä on todella niim paljon, salmilaisi_a sanoja. (Salmi-1930)

Informantin oma äidinkieli, Salmissa puhuttu livvinkarjala, eroaa siinä määrin eteläkarjalasta, että näyte kuulostaa jo eri kieleltä. Myös vienankarjalaiset ovat havainneet oman murteensa ja livvinkarjalan eron suureksi, ymmärtämistä vaikeuttavaksi (Kunnas 2013, 294–297).

Informanteista yksi ei kommentoinut näytettä, mutta tutun kielimuodon kuuleminen sai hänet imitoimaan erittäin onnistuneesti näytteen puhujaa, jonka hän oli henkilökohtaisesti tuntenut (hahmottamistapa 2).

Kaksi informanttia tunnisti eron Pohjois-Karjalan nykymurteeseen mutta ei kuvannut eroa tarkemmin (hahmottamistapa 3):

- (49) tämä kuulostaa todella tutulta ja ymmärrettävältä. jotta ihan, ihan eri tavalla [puhuu kuin pohjoiskarjalaiset]. mut hyvin, tulee niij kum Mari-mummo mielleen. (Ilo-1938)

Kolme haastateltavaa tunnisti eron prosodiassa (”nuotti”, ”ääni”, ”äänen ilme”) tai ilmaisu-tyylinä (”elävyys”, ”kerrontatyyli”), mutta ei eritelletty muita yksityiskohtia (hahmottamistapa 4).

Informanteista kuusi kuvasi vieraita piirteitä ylimalkaisesti, antamatta niistä jäljitteleviä esimerkkimuotoja (hahmottamistapa 5):

- (50) no tässäkiit tuntu niinkun nämä hoot kyllä aika selekeesti (Ilo-1959)

Suhteellisen yleistä oli tuottaa vieraat piirteet Pohjois-Karjalan nykymurteen mukaisina (hahmottamistapa 6). Kaikkiaan kahdeksan testiin osallistujaa mainitsi sellaisia muotoja kuin *ite* (pro *iče*) tai *huastettiin* (pro *hoasšettih*). Diftongiutumista ovat oman murteensa mukaisena (*ua*, *iä*) kuulleet myös pohjoissavolaiset testissä, jossa kuunneltavana oli mm. Keski-Suomen savolaismurteiden *oa*, *eä* -diftongeja sisältävä näyte (Nupponen

Taulukko 2. Rajakarjalaismurteen hahmottamistavat kuuntelutestissä.

kielenpiirteiden hahmottamistapa	haastattelujen määrä	informantit
1) karjalaispiirteitä ei erotettu	1	Salmi-1930
2) piirteitä ei kommentoitu	1	Ilo-1917
3) ero P-K:n murteeseen havaittiin mutta sitä ei kuvattu	2	Ilo-1938, Imp-1947
4) vain prosodian ja ilmaisutavan eroa kuvattiin	3	Ilo-1939, Ilo-1953, Imp-1935a
5) vieraat piirteet mainittiin ylimalkaisesti	6	Ilo-1959, Imp-1935b, Suis-Suoj-1934, Suoj-1969, Suoj-1961, Suoj-1945
6) vieraat piirteet tuotettiin P-K:n nykymurteen mukaisina	8	Ilo-1929, Imp-1929, Imp-1940, *Imp-1949, Suis-1934, Suis-Suoj-1936, Suoj-1961, Suoj-1969
7) Pohjois-Karjalan murteesta poikkeavat piirteet hahmotettiin hyperdialektaalisina	9	Ilo-1929, Imp-1923, Imp-1929, Imp-1940, Imp-1946, *Imp-1949, Salmi-1933, Suoj-1961, Suoj-1969
8) Pohjois-Karjalan murteen kanssa yhteiset piirteet hahmotettiin hyperdialektaalisina	2	Suis-1954, Suoj-1961
9) vieraat piirteet tuotettiin yleiskielisinä	1	Imp-1940
10) näytteestä havaittiin muotoja, joita se ei sisältänyt	11	Ilo-1929, Ilo-1944, Ilo-1938, Imp-1923, Imp-1929, Salmi-1933, Suis-1950, Suis-1954, Suis-Suoj-1929, Suoj-1961 ja Suoj-1969
11) vieraat piirteet tuotettiin todennukaisina	19	Ilo-1929, Ilo-1931, Ilo-1938, Ilo-1944, Imp-1929, Imp-1940, Imp-1946, *Imp-1949, Salmi-1933, Salmi-1953, *Suis-1924, Suis-1938, Suis-1954, Suis-Suoj-1934, Suis-Suoj-1936, Suoj-1945, Suoj-1954, Suoj-1961, Suoj-1969

2011, 155–156), sekä savonlinnalaiset, joiden kuuntelutestissä oli näyte Nilsin vanhasta murteesta (Tamminen 2017, 39–40).

Yhdeksän informanttia hahmotti Pohjois-Karjalan murteelle vieraat piirteet hyperdialektaalisina eli todellista ”karjalaisempina” tai muuten näytteestä poikkeavina (hahmottamistapa 7). Tällaisiin tulkintoihin kuuluvat esimerkiksi muodot *varassettoa* ja *varastua* (pro *varaštoa*), *muisha* ja *musta* (pro *muissa*), *ithe* ja *ise* (pro *iče*) sekä *mitiäh* ja *midäi* (pro *mitäi*).

Kaksi haastateltavaa tuotti Pohjois-Karjalan murteiden kanssa yhteiset piirteet hyperdialektaalisisina (hahmottamistapa 8). Testikatkelmasta poimittiin esimerkiksi ilmaus *midä hyväh* (pro *mitä hyvää*) tai *olji* (pro *ol*).

Yksi informantti tuotti vieraat piirteet suomen yleiskielen mukaisina (*itse* pro *iče*: tyyppi 9). Koehenkilö on siis havainnut, että näyte poikkesi Pohjois-Karjalan murteesta (jossa muoto olisi *ite* tai *ihe*), ja jäljitteli kuultua muotoa yleiskielisenä. Myös Nupposella (2011, 157–158) on havaintoja siitä, kuinka kuuntelunäytteessä esiintynyttä savolaismurteen muotoa jäljitellään käyttämällä yleiskielistä varianttia (esim. *ennää* pro *enneä*.)

Peräti 11 informanttia antoi esimerkeiksi muotoja, joita näytteeseen ei sisällynyt lainkaan (hahmottamistapa 10). Muodot saattoivat sisältää näytteessä esiintyvän äänteellisen piirteen, mutta mainittu muoto poikkesi morfologialtaan tai leksemiltään alkuperäisestä muodosta, esim. *muississa*, *muissin*, *em musta* tai *paissa* (pro *en* – *muissa*), *yksšii* (pro *yksi*) ja *järkih* (pro *järkieh*). Murrenäytteen kuuleminen saattoi kirvoittaa eräiden muistista kokonaislauseita, kuten *a mibä neče on* 'mutta mikä tuo on' (Imp-1923), joille ei ollut vastinetta varsinaisessa näytteessä. (Vastaavanlaisista tuloksista Vaattovaara 2009, 142–143; Nupponen 2011, 158–159; Kunnas 2018, 135.)

Taulukossa 2 viimeisenä hahmotustapana (11) on vieraiden piirteiden – vaikkakaan ei välttämättä kaikkien – tuottaminen todenmukaisina (*iče*, *pahempoa*). Tällaista jäljitteilyä oli suurimmassa osassa haastatteluja, peräti 19:ssä, mistä voi päätellä, että useimmille kielimuoto oli tuttu.

Kuten luvussa 2 mainittiin, informanttiryhmässä oli mukana kaksi haastateltavaa, joiden omassa suvussa ei ollut karjalankielisiä mutta jotka olivat elämänsä aikana kuulleet karjalaa lähiympäristössään. Näistä toinen, *Imp-1949, poikkesi kuuntelutestissä muista siinä, että hän jäljitteli suhu-s:ää ja affrikaattaa *h*-loppuisilla konsonanttiyhtymillä (*tuosha*, *muisha*, *ihe*). Jälkitavujen diftongeja hän äänsi suppea-alkuisina (*varastua*, *pahempua*), jollaisia tuottivat eräät muutkin haastateltavat. Toinen suomenkielisen perheen lapsi, *Suis-1924, mainitsi näytteestä kaksi äännepiirrettä, *st*-yhtymän heikkoasteisen variantin sisältävän muodon *muissa* sekä affrikaatalliseksi tarkoittamansa *itše*-muodon. Nämä huomiot eivät juuri poikenneet taustaltaan karjalankielisten havainnoista.

6. Tulosten pohdintaa

Kuuntelutestillä oli tarkoitus selvittää, millaisiin kielenpiirteisiin rajakarjalaistaustaisten pohjoiskarjalaisten huomio kiintyy, kun he kuuntelevat karjalaismurretta. Lisäksi pyrkimyksenämme oli tarkastella informanttien yksilöllisiä eroja karjalan kielen havainnoimisessa ja näiden tulosten perusteella tehdä havaintoja rajakarjalaistaustaisten karjalan kielen hallinnasta.

Testi osoittautui rajakarjalaistaustaisille ei-lingvisteille melko vaikeaksi. Muistinvaraisesti kertakuulemalta ja toisenkin kuuntelun jälkeen näytteestä oli hankala poimia tai nimetä kielenpiirteitä: muotoja oli vaikea muistaa, ja jotkut saattoivat kuulla niitä epä-tarkasti. Osa testiin osallistuneista kirjoitti havaitsemiaan muotoja muistiin kuuntelun

aikana, mikä luultavasti auttoi piirteiden hahmottamista. Kuuntelutesti suosi testiryhmän nuorimpia informanteja, jotka olivat ehkä jo koulutuksensakin ansiosta harjaantuneempia tämääntyyppisiin tehtäviin. Useilla 1950- ja 1960-luvulla syntyneistä oli myös takanaan jonkinasteinen karjalan kielen kurssi, jolla oli tutustuttu lähisukukielen ominaispiirteisiin.

Mainituimmat piirteet olivat fonologisia ja foneettisia; morfologisia, (morfo)syntaktisia, sanastollisia tai prosodisia piirteitä haastatteluissa tuli esille harvemmin (vrt. Nupponen 2011, 165, jossa todetaan suomen murrenäytteiden kirvoittaneen eniten äänne- ja muoto-opillisia havaintoja). Merkille pantavaa on, että informantit eivät kommentoineet näytteen yksikön 1. persoonan pronominia, joka esiintyi (hieman yllättävästi) asussa *minä* kahdesti näytteen alkupuolella. Suomen murteiden eroista ei-lingvistien keskuudessa tunnetuimpia ovat juuri yksikön 1. ja 2. persoonan pronominivariantit, joiden perusteella aluemurteita paikannetaan (esim. Mielikäinen–Palander 2014, 185–193). Pronominit *minä* ja *sinä* ovat kuuluneet livvinkarjalaan, *mie* ja *sie* ovat olleet varsinaiskarjalan variantteja (Bubrih–Beljakov–Punzina 1997, kartta 125; KKS s.v. *mie*, *sie*). Pohjois-Karjalan murteisiin on kuulunut kumpikin muotoasu: Juuasta ja Lieksasta lähtien alueen pohjoisosissa sekä keskiosissa Kontiolahdelta Ilomantsiin saakka on vanhastaan käytetty *minä*, *sinä* -pronomineja ja maakunnan eteläosissa *mie*, *sie* -muotoja (Kettunen 1940, 112). Vaikka osa eteläkarjalaisista informanteista asuu nykyään *minä*, *sinä* -alueella ja livvinkarjalaiset puolestaan enimmäkseen *mie*, *sie* -alueella, pronominien eroa ei testissä kommentoitu.

Kuuntelutesti osoitti, että ne, joille karjala ei enää ole äidinkieli tai aktiivisesti käytössä, hahmottivat kuulemiaan muotoja usein hyperdialektaalisesti tai oman nykyisen kotimurteensa mukaisesti. Kielenainesten poimimatta jättäminen tai karjalaispiirteiden mainitsemattomuus ei kuitenkaan merkinnyt sitä, ettei karjalaa olisi hallittu; päinvastoin, vanhimmissa informanteissa oli sellaisia, joiden vastaukset kuuntelutestissä olivat niukkoja mutta jotka sen sijaan muistivat karjalankielisiä lauseita tai pystyivät puhumaan karjalaa enemmänkin. Näytti siltä, että tutun kielen kuuleminen palautti muistiin karjalankielisiä aineksia.

ELDIA-tutkimushankkeen pohjalta on päätelty, että Suomessa karjalan voimaannuttamisen avainsukupolvi ovat tutkimuksen 50–64-vuotiaat eli v. 1946–1960 syntyneet. Heillä on kielitaitoa, jota he ovat saattaneet välittää lapsuudessaan myös nuoremmille sisaruksilleen. (Sarhimaa 2017, 147, 185–186.) Sisarusten välinen kielenkäyttö on sekä säilyttänyt karjalan kielen taitoa että edistänyt suomalaistumista (mts. 156–160). Omassa testiryhmässämme on 1930-luvulla syntyneitä informanteja, jotka kertoivat edelleenkin puhuvansa karjalaa tavatessaan sukulaisiaan. Saimme myös eräässä haastattelussa näytteen sisarusten välisestä improvisoidusta karjalankielisestä keskustelusta (Palander–Riionheimo 2018, 99–101). Muutamat haastateltavat sanoivat käyttävänsä karjalaa pitäjä- ja sukuseurojen kokouksissa; tosin on todettu, että tällaisissa kohtaamisissa karjalan kielen käyttö voi jäädä vain tervehdyksiin ja kohteliaisuusfraaseihin ja varsinainen keskustelu käydään suomeksi (Pyöli 2013, 177–178). Testimme kuitenkin osoitti, että karjalankielisen puheen kuuleminen voi aktivoida kielitaitoa. Tilaisuuksia tällaiseen lienee nykyään harvassa, mutta ainakaan vielä karjalan kielen tulevaisuus ei ole vailla toivoa.

Lähteet

- AHTIA, EDVARD V. 2014 (1938): *Karjalan kielioppi III. Lauseoppi*. Karjalan kielen seura, Helsinki.
- BUBRIH, D. V. – BELJAKOV, A. A. – PUNZINA, A. V. 1997: *Karjalan kielen murrekartasto*. LEENA SARVAS (toim.): Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 97. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- EVANS, BETSY E. 2002: An acoustic and perceptual analysis on imitation. DANIEL LONG ja DENNIS R. PRESTON (toim.): *Handbook of perceptual dialectology*, Volume 2, 95–112. John Benjamins, Amsterdam.
- FORSBERG, HANNELE 1988: *Pohjois-Karjalan murrenäytteitä*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Joensuu.
- GOOSKENS, CHARLOTTE – BEZOOIJEN, RENÉE VAN 2002: The role of prosodic and verbal aspects of speech in the perceived divergence of Dutch and English language varieties. JAN BERNS ja JAAP VAN MARLE (toim.): *Present-day dialectology. Problems and findings*, 173–192. Mouton de Gruyter, Berlin.
- HANSEN, SANDRA 2012: Dialektalitat, Dialektwissen und Hyperdialektalitat aus soziolinguistische Perspektive. SANDRA HANSEN, CHRISTIAN SCHWARZ, PHILIPP STOEKLE ja TOBIAS STRECK (toim.): *Dialectological and folk dialectological concepts of space. Current methods and perspectives in sociolinguistic research on dialect change*, 48–74. Linguae & Litterae. De Gruyter, Berlin.
- HÄMYNEN, TAPIO 2013: Rajakarjalaisen kieliyhteisön rapautuminen ja karjalankielisten määrä Suomessa. PEKKA SUUTARI (toim.): *Karjala-kuvaa rakentamassa*, 182–213. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JESKANEN, MATTI 2005: Karjalan kieli ja karjalankieliset Suomessa. MARJATTA PALANDER ja ANNE-MARIA NUPPONEN (toim.): *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti*, 215–285. Studia Carelica Humanistica 20. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- KERSWILL, PAUL 2002: A dialect with 'great inner strength'? The perception of nativeness in the Bergen speech community. DANIEL LONG ja DENNIS R. PRESTON (toim.): *Handbook of perceptual dialectology*, Volume 2, 151–171. John Benjamins, Amsterdam.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja* 1–6. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 1–6. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. 1968–2005.
- KUJOLA, JOH. 1910: *Äänneopillinen tutkimus Salmin murteesta*. Suomi IV:10. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KUNNAS, NIINA 2007: *Miten muuttuu runokyllien kieli. reaaliaikautkimus jälkitavujen A-loppuisten voikalijonon variaatiosta vienalaismurteissa*. Acta Universitatis Ouluensis. B 78 Humaniora. Humanistinen tiedekunta, Suomen kielen, informaatiotutkimuksen ja logopedian laitos. Oulun yliopisto, Oulu.
- 2013: Vienankarjalaisten kielikäsitteitä. PEKKA SUUTARI (toim.): *Karjala-kuvaa rakentamassa*, 289–330. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2018: Viena Karelians as observers of dialect differences in their heritage language. MARJATTA PALANDER, HELKA RIIONHEIMO ja VESA KOIVISTO (toim.): *On the border of language and dialect*, 123–155. Studia Fennica Linguistica 21. Finnish Literature Society, Helsinki.
- LAAKSO, JOHANNA – SARHIMAA, ANNELI – SPILIOPOULOU ÅKERMARK, SIA – TOIVANEN, REETTA 2015: *Towards openly multilingual policies and practices. Assessing minority language maintenance across Europe*. Linguistic Diversity and Language Rights 11. Multilingual Matters, Bristol.
- LEMMETYINEN, ANNE-MARI 2015: *Karjalan kielen taival ei-alueelliseksi vähemmistökieleksi Suomessa*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli, Itä-Suomen yliopisto. Saatavilla http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20150497/urn_nbn_fi_uef-20150497.pdf.
- LESKINEN, HEIKKI 1998: Karjala ja karjalaiset kielentutkimuksen näkökulmasta. PEKKA NEVALAINEN ja

- HANNES SIHVO (toim.): *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri*, 352–382. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 705. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistiinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MORRIS, MIDORI YONEZAWA 2010: Regional stereotypes and the perception of Japanese vowel devoicing. DENNIS R. PRESTON ja NANCY NIEDZIELSKI (toim.): *A reader in sociophonetics*, 191–202. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 219. Walter de Gruyter, New York.
- MOSHNIKOV, ILIA 2014: *NUT-partisiipin variaatio Ilomantsin rajakarjalaismurteessa*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli, Itä-Suomen yliopisto. Saatavilla http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20140271/urn_nbn_fi_uef-2.
- MÄKELÄ, MATTI 1993: *Suomen murteiden kin ja kaan, kään -liitteet. Morfologia ja leksikko*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 591. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NIEDZIELSKI, NANCY A. 1999: The effect on social information on the perception of sociolinguistic variables. *Journal of language and social psychology* 18, 62–85. <https://doi.org/10.1177/0261927X99018001005>.
- NIEDZIELSKI, NANCY A. – PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 122. Mouton de Gruyter, Berlin.
- NIRVI, R. E. 1932: *Suistamon keskusmurteen vokalismi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: *”Savon murre” savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana. Publications of the University of Eastern Finland*. Dissertations in Education, Humanities, and Theology No 11. University of Eastern Finland, Joensuu. Saatavilla http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-0354-9/.
- OJANEN, MUUSA 1988: Suomalais-karjalais-venäläisistä kontakteista. MUUSA OJANEN ja ILKKA SAVIJÄRVI (toim.): *Kielikontakteja I. Tutkimuksia venäjän ja itämerensuomalaisten kielten alalta*, 11–32. Kielitieteellisiä tutkimuksia – Studies in Languages n:o 13. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- OJANSUU, HEIKKI 1918: *Karjala-aunuksen äännehistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PALANDER, MARJATTA 2000: Puhekielen tutkimuksen uudet haasteet. *Virittäjä* 104 (3), 436–441. Saatavilla <https://journal.fi/virittaja/article/view/40026>.
- PALANDER, MARJATTA 2015: Rajakarjalaistaustaisten ja muiden suomalaisten mielikuvia *karjalasta*. *Virittäjä* 119 (1), 34–66. Saatavilla <https://journal.fi/virittaja/article/view/41260>.
- PALANDER, MARJATTA – RIIONHEIMO, HELKA 2018: Imitating Karelian. How is Karelian recalled and imitated by Finns with Border Karelian roots? MARJATTA PALANDER, HELKA RIIONHEIMO ja VESA KOIVISTO (toim.): *On the border of language and dialect*, 85–122. Studia Fennica Linguistica 21. Finnish Literature Society, Helsinki.
- PURSCHE, CHRISTOPH 2010: Imitation und Hörerurteil – Kognitive Dialekt-Prototypen am Beispiels des Hessischen. CHRISTINA ADA ANDERS, MARKUS HUNDT ja ALEXANDER LASCH (toim.): *Perceptual Dialectology*. *Neue Wege der Dialektologie*, 152–177. Linguistik – Impulse & Tendenzen 38. Walter de Gruyter, Berlin.
- PYÖLI, RAIJA 1996: *Venäläistyvä aunuksenkarjala. Kielenulkoiset ja -sisäiset indikaattorit kielenvaihtolanteessa*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja n:o 18. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- 2007: Ottua libo jättiä? Aunuksenkarjalan revitalisaatiota Suomessa. PIIRKKO MUIKKU-WERNER, OSSI KOKKO ja HANNU REMES (toim.): *VIRSU III. Suomalais-ugrilaisia kohdekieliä ja kontakteja*, 153–164. Studies in Languages 42. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- 2011: *Livvinkarjalan kielioppi*. Karjalan kielen seura, Helsinki.
- PRESTON, DENNIS R. 1996: Whaddayaknow?: The modes of folk linguistic awareness. *Language Awareness* 5:1, 40–74. <https://doi.org/10.1080/09658416.1996.9959890>.
- 2013: Rajakarjalaiset ja muuttuva identiteetti. PEKKA SUUTARI (toim.): *Karjala-kuvaa rakentamassa*, 159–181. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1969: *Johdatus suomen murteisiin*. Kolmas painos. Tietolipas 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RÄISÄNEN, ALPO 1996: Suomen *kaan*-liitteen alkuperä. *Virittäjä* 100 (3), 375–384. Kotikielen seura, Hel-

- sinki. Saatavilla <https://journal.fi/virittaja/article/view/38888>.
- SARHIMAA, ANNELI 2017: *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa*. Tietolipas 256. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1986: Venäjän partikkeli *ni* karjalassa ja vepsässä. PEKKA HIRVONEN (toim.): *Rusistica II. Tutkielmia venäjän kielen ja itämerensuomalaisten kielten kontakteista*, 52–80. Kielitieteellisiä tutkimuksia – Studies in Languages n:o 6. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- SAVIJÄRVI, MUUSA 1995: Sympaattinen rakenne itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä. MARJATTA PALANDER (toim.): *Murteiden matkassa. Juhlakirja Alpo Räisäsen 60-vuotispäiväksi*, 232–238. Studia Carelica Humanistica 6. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- TAMMINEN, HENRY 2017: Tämän kuluman murretta jotenkii. *Kuinka savonlinnalaiset tunnistavat kotimurteensa erityispiirteet?* Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli, Itä-Suomen yliopisto.
- TRUDGILL, PETER 1988: On the role of dialect contact and interdialect in linguistic change. JACEK FISIĄK (toim.): *Historical dialectology. Regional and social*, 547–563. Mouton de Gruyter, Berlin.
- TURUNEN, AIMO 1959: *Itäisten savolaismurteiden äännehistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 253. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1965: Suojärven murre. LAURI PELKONEN (toim.): *Suojärvi I*, 21–38. Suosäätiö.
- 1982: Raja-Karjalan murteet. YRJÖ-PEKKA MÄKINEN ja ILMARI LEHMUSVAARA (toim.): *Karjala 2. Karjalan maisema ja luonto*, 65–89. Karisto, Hämeenlinna.
- UUSITUPA, MILLA – KOIVISTO, VESA – PALANDER, MARJATTA 2017: Raja-Karjalan murteet ja raja-alueiden kielimuotojen nimitykset. *Virittäjä* 121 (1), 67–106.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikana ja murrealueena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1224, Tiede. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2012: Spatial concerns for the study of social meaning of linguistic variables – An experimental approach. HANNA LEHTI-EKLUND, CAMILLA LINDHOLM ja CAROLINE SANDSTRÖM (toim.): *Folk-målstudier* 50, 175–209. Föreningen för nordisk filologi och författarna, Helsingfors.

MARJATTA PALANDER and HELKA RIIONHEIMO: How does the Border Karelian dialect differ from Finnish? A recognition test with North Karelians with Border Karelian roots

The present study examines non-linguists' perception of Karelian through a recognition test. The test group consists of 31 residents of the region of North Karelia in Finland, representing Karelian-speaking evacuees or their descendants. They were born between 1917 and 1969, and their families come from Suojärvi, Suistamo, Impilahti, Salmi or the eastern villages of Ilomantsi. The test had them listening to a short sample of the South Karelian variety, and their task was to estimate to what extent the sample corresponded to the Karelian spoken in their homes and also to what extent it differed from the North Karelian dialect (i.e. the eastern Savo dialects of Finnish).

The test proved to be difficult for many of the participants: 7 out of 31 did not specify any linguistic features in the sample. Nevertheless, the distinction between the present North Karelian dialect and the Border Karelian sample was recognised, and the sample was described in a general manner. Attention was mostly given to phonological features, most often to the dental affricate (e.g. *iče* 'self'). Moreover, the non-initial *h* (e.g. *järkieh* 'right away') the consonant gradation *st* : *ss* ~ *št* : *šš* (e.g. *muissa* 'remember', *hoășettih* 'was spoken') and diphthongisation of syllable-initial *aa* and *ää* (e.g. *hoășettih* 'was spoken', *piässä* 'away') are features that were most commonly imitated or described. There were very few

comments on morphological, lexical and syntactic features, even though some of the participants had detailed perceptions of how different the word order is between Border Karelian and Finnish.

The participants conceived Karelian features in various ways. Some of them replicated the expressions in a way that reflects the Finnish North Karelian dialect or standard Finnish, or they produced hyperdialectal forms; this implies that Karelian was not their mother tongue or an actively used language. However, more than a half of the participants produced at least part of the forms in a similarly to the original Karelian speaker in the sample. One-third of the participants produced Karelian forms that were not used in the sample.

The youngest informants, born between the 1950s and 1960s, specified more Karelian features than those born earlier. However, some of the older informants appeared to have been stimulated by the sample, remembering other Karelian expressions and phrases and reviving their Karelian language skills. Based on the test, it can be cautiously assumed that Karelian has been familiar among the second and third generation Border Karelians and that using Karelian could be revived if they had more chances to hear and speak the language.

Marjatta Palander
marjatta.palander@uef.fi
Suomen kieli
Itä-Suomen yliopisto
80101 Joensuu

Helka Riionheimo
helka.riionheimo@uef.fi
Suomen kieli
Itä-Suomen yliopisto
80101 Joensuu

TOMMI KURKI

Kielikäsitusten mosaiikki: havaintoja puhekielen näytteistä

1. Johdanto

Puhuttua suomea koskeva tutkimus on laventunut ja kirjavoitunut entisestään 2000-luvun kuluessa. Eräs näkyvimmistä viimeaikaisista tutkimusaloista on ollut kansanlingvistiikka, jossa tarkastellaan ei-kielitieteilijöiden kieltä koskevia havaintoja, asenteita ja metakieltä (ks. esim. Mielikäinen–Palander 2014, 17–20). Suomessa alalta on valmistunut muun muassa kaksi väitöskirjaa (Vaattovaara 2009; Nupponen 2011). Toinen tämän tutkimuksen aiheen kannalta tärkeä tutkimusala on sosiofonetiikka, jota on harjoitettu Suomessaakin (esim. Leinonen 2015), mutta jonka suomea koskeva tutkimus on toistaiseksi valitettavan vähäistä (kuitt. esim. Mustanoja–O’Dell 2007). Sosiofonetiikka ja kansanlingvistiikan erityisala havaintodialektologia eli kansandialektologia (*perceptual dialectology*) edustavat suorastaan samaa yhteistä tutkimusalaa (Foulkes–Scobbie–Watt 2010, 725), kun tarkasteltavana ovat segmentaalisten ilmiöiden lisäksi myös suprasegmentaaliset ilmiöt ja kiinnostuksen kohteena kielenkäyttäjien havainnot kielestä.

Tähänastisessa fennistisessä kansanlingvistisessä tutkimuksessa on tarkasteltu ei-kielitieteilijöiden kielikäsitteitä ja kielihavaintoja eli heidän kielitietoisuuttaan erilaisin menetelmin (ks. aiemmasta tutkimuksesta ja menetelmistä esim. Palander 2011, 17–19; Mielikäinen–Palander 2014, 19–25). Usein – varsinkin tutkielmissa – tarkasteltavina ovat olleet rajatusti jonkin paikkakunnan, alueen tai seudun ihmisten kielikäsitteet (esim. Heikkilä 2014; Haaramo 2015). Esimerkiksi mentaalikartoin on tutkittu ei-kielitieteilijöiden käsityksiä suomen murrealueista ja niiden nimityksistä. Mielikäinen ja Palander ovat toimineet kansanlingvistiikan pioneereina 1990-luvun lopulta lähtien Suomessa. He ovat koonneet tutkimukseensa (2014) aiempien tutkimusten havaintoja, ja tätä tutkimusta voinnee pitää laajimpana tähänastisista esityksistä.

Myös kuuntelukokeita on hyödynnetty aiemmissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Räsänen ja Palander (2015) ovat tarkastelleet tavallisten kielenkäyttäjien havaintojen perusteella piirteiden salienttiutta ja murrepiirteiden keskinäistä vahvuutta, Vaattovaara (2012)

on tutkinut puolestaan, millaisia mahdollisia sosiaalisia mielikuvia ei-kielitetiilijöille syntyy kuultujen puhenäytteiden perusteella.

Tässä tutkimuksessa tavoitteenani on tarkastella taustaltaan erilaisten suomalaisten kielikäsitteitä hyödyntämällä verkkokyselyä, johon sisältyy 12 puhekielen näytteen sarja. Kyselyyn ovat vastanneet sadat suomenkieliset eri puolilta Suomea. Kysyn, millaisia mielikuvia vastaajille syntyy heille entuudestaan tuntemattomasta, anonymististä puhujasta ja miten he pyrkivät määrittelemään hänet, kun he kuulevat vain lyhyen katkelman hänen puheestaan. Toiseksi kysyn, missä määrin vastaajat kiinnostavat huomiota näytteiden prosodisiin piirteisiin, tässä tapauksessa loppunousuun, ja miten he kommentoivat niitä, kun kuuntelukokeen näytteissä on vaihtelevasti sekä segmenttaalisia että suprasegmenttaalisia piirteitä.

2. *Salienssi*

Dennis Preston esittää ei-kielenkäyttäjien kielitietoisuutta koskevassa mallissaan kielitietoisuuden koostuvan neljästä osa-alueesta. Tarkastelen tässä sitä aluetta, jota hän nimittää *saavutettavuudeksi* (*availability*; Preston 1996; 2002, 50–51; Mielikäinen 2005, 98). Keskityn tarkastelemaan suomalaisten kielitietoisuuden saavutettavuutta eli sitä, millaisia kieltä koskevia ilmiöitä kielenkäyttäjät havaitsevat ja millaisia mielikuvia heille niistä syntyy.

Keskeinen käsite tässä on salienssi (ks. esim. Räsänen–Palander 2015 ja siinä mainitut lähteet; Palliwoda–Schröder 2016, 259–262 ja siinä mainitut lähteet). Suurelle osalle salienssin määritelmiä on tyypillistä, että käsite liittyy tavalla tai toisella tietoisuuteen jostakin kielen ilmiöstä tai tämän ilmiön prominenssiin (ks. esim. MacLeod 2015 ja siinä mainitut lähteet). Muun muassa Kerswill ja Williams (2002) esittävät salienssin olevan kielellisen piirteen tai ilmiön ominaisuus, joka tekee ilmiöstä jollain tavalla perseptuaalisesti tai kognitiivisesti prominentin. Hickey (2000) esittää puolestaan, että salienssi tarkoittaa sitä, missä määrin kielenkäyttäjät ovat jostakin piirteestä tietoisia. Preston taas on kehittänyt prosessimallin, jolla hän pyrkii abstrahoimaan kehityskulkua kielellisen variantin havaitsemisesta sitä koskevaan reaktioon. Olennaista tälle mallille on, että vaikka lähtökohta koko prosessille on variantin huomaaminen, voivat nämä kaikki vaiheet olla tiedostettuja tai tiedostamattomia. (Preston 2010; 2011; ks. myös esim. Levon–Fox 2014.) Salientteja voivat olla siis myös vain perseptuaalisesti prominentit piirteet, jotka eivät välttämättä ole prominentteja kognitiivisesti.

Itse käsitteen määrittelemisen lisäksi eri tutkijat ovat pyrkineet määrittelemään salienssille myös kriteerejä (ks. esim. Trudgill 1986; Auer–Barden–Grosskopf 1998). MacLeod tosin kritisoi kriteerilistoja, sillä niiden tulkinta ei ole yksiselitteistä ja salienssi tulee niiden myötä hänen mukaansa määritellyksi turhan yksioikoisesti. Esimerkiksi Trudgillin kriteeri foneettisesta erilaisuudesta on ongelmallinen: variantit voivat olla foneettisesti erilaiset usealla eri tavalla. MacLeod kysyy muun muassa, mikä on riittävä foneettinen etäisyys, jotta Trudgillin mainitsema kriteeri täyttyy. Lisäksi piirteen salienttius riippuu aina myös piirteen sosiaalisesta kontekstista (esim. puhujan alueellisesta taustasta tai

etnisyydestä) ja variantti voi saada eri yhteyksissä hyvin erilaisia sosiaalisia merkityksiä, mitä kriteeristöissä ei ole otettu huomioon. Myös kielenkäyttäjien väliset erot jäävät kriteeristöissä huomiotta: MacLeod referoi artikkelissaan tutkimuksia, joissa on osoitettu, että havainnoijien kokemuksella eri varieteeteista ja myös heidän kognitiivisilla kyvyillään on vaikutusta siihen, mitkä variantit havaitaan ja kuinka hyvin varieteetit tunnustetaan. (MacLeod 2015, 87–89.)

Ráczin mukaan piirteestä voi tulla salientti, jos kuulija pitää sen esiintymistä epäodotuksenmukaisena tai epätavallisena.¹ Tehtyjä havaintoja verrataan omaan kielimuotoon ja projisoituun lingvistiseen normiin. Ráczin määritelmän mukaan salientti piirre toimii kielenkäytössä sosiaalisena tai alueellisena indeksoijana ja se voi olla tiedostetun sijasta tiedostamatonkin. (Rácz 2012, 2–4.) Tässä ajattelussa on nähtävissä jonkinlaisia yhtymäkohtia – erilaisista teoreettisista lähtökohdista huolimatta – myös ns. kolmannen aallon sosiolingvistiikan tutkimuksiin ja Penelope Eckertin (2008; 2012) käsityksiin indeksaalisuudesta. Näissä tutkimuksissa lingvistisen variaation katsotaan muodostavan semioottisen järjestelmän, joka potentiaalisesti ilmaisee yhteisön sosiaalisia suhteita. Erilaisin tyylein ilmaistut kielelliset ilmiöt saavat sosiaalisia merkityksiä, eikä variaatio siis pelkästään heijasta vaan myös rakentaa näitä merkityksiä.

MacLeod problematisoi salienssin määritelmiin sisältyvän pelkistykseen, että piirre joko on tai ei ole salientti, sillä hänen käsityksensä mukaan kyse on asteittaisista eroista (ks. MacLeod 2015, 89–90). Toisekseen muun muassa Levon ja Fox huomauttavat, että jonkin piirteen osoittautuminen jossakin koeasetelmassa salientiksi ei tarkoita, että piirre olisi salientti aina. Heidän mukaansa vuosikymmenten ajalta on sekä kielitieteellisiä että sosiaalipsykologisia tutkimuksia, joissa on osoitettu, että käyttäytymisen ja evaluaation suhde on hyvin kompleksinen ja siihen vaikuttavat useat yksilölliset, sosiaaliset ja kontekstuaaliset seikat. (Levon–Fox 2014, 189; aiemmin esim. Fazio 1986, 2007; Ajzen–Fishbein 2005; Bassili–Brown 2005; Preston 2010.)

3. Kyselylomake, äänitteet ja koeasetelma

Keräsin tämän tutkimuksen aineiston kyselylomakkeella, ja tavoitteenani oli kartoittaa yleisemmin suomalaisten kielikäsitteitä kuunteluttamalla informanteilla valikoituja puhekielen näytteitä. Kyselyyn sisällytin nykysuomalaisesta puhekielestä 12 äänitekatkelmaa. Näytteet valitsin Suomen kielen prosodian alueellinen ja sosiaalinen variaatio -hankkeen korpuksesta, johon äänitekatkelmia on kartutettu hankkeen aineistonkeruusivulla (www.puhu.utu.fi) erilaisin elisitoiduin tehtävin 8.4.2014–31.12.2016. Keruusivustolla vapaaehtoisille suomenkielisille informanteille on näytetty kuvallisia (video tai kuva) tai kielellisiä

1 Piirteestä voi tulla näin salientti, mutta tämä ei liene ainoa tapa varsinkaan, jos kyse on oman idiolektin piirteistä. Esimerkiksi Palanderin (2011, 119) tutkimuksessa, jossa kansanlingvistinen aineisto kerättiin haastatteluun, pohjoiskarjalaiset mainitsivat oman aluemuhteensa piirteitä luetellessaan kaikkein yleisimmin *mie*, *sie* -pronominit, joita suurin osa heistä käyttäneekin.

(tavallisesti ääni, joskus teksti) ärsykeitä, joihin he ovat reagoineet verbaalisesti, ja nämä verbaaliset reaktiot on äänitetty (hankkeesta ja tehtävistä ks. Kurki–Nieminen–Kallio–Behravan 2014; Nieminen–Kurki 2015; kuva 1). Keruusivustolla omaa puhettaan äänittäneitä vapaaehtoisia kehoitettiin käyttämään sellaista kieltä kuin he käyttäisivät tavallisessa arkipäiväisessä vuorovaikutuksessa.

Kuva 1. Esimerkki Suomen kielen prosodian alueellisen ja sosiaalisen variaation tutkimushankkeen keruusivustolla käytetystä elisitoidusta äänitystehtävästä. Karttaopastustehtävä.

Pyrin valitsemaan kyselyn testausvaiheeseen sisältyvät näytteet sen perusteella, että ne poikkeaisivat prosodisilta piirteiltään toisistaan ja niissä olisi niukasti alueellisesti tai sosiaalisesti erottelevia fonologisia, morfofonologisia tai morfologisia piirteitä. Omia ääninäytteitään hankkeeseen tallentaneet henkilöt olivat saaneet halutessaan kuunnella toisten tallentamia anonymisoituja puhekatkelmia ja arvioida niitä. Useita korpuksen näytteitä kommentoitiin ”yleisiksi”, ”tavallisiksi” tai jollakin muulla tavalla neutraaleiksi.² Kommentit eivät ole yllättäviä, koska äänitteitä oli kerätty hankkeessa edellä kuvatulla tavalla juuri prosodisten piirteiden analysoimiseksi tarkasteluun.

Lopullisen kyselyn 12 puhenäytettä ovat eritaustaisilta suomenkielisiltä puhujilta. Näidenkin näytteiden on luonnehdittu kuulostavan usein tavallisilta tai yleisiltä, vaikka niissä on paitsi erottelevia suprasegmentaalisia piirteitä myös jonkin verran alueellisesti tai sosiaalisesti erottelevia segmentaalisia piirteitä. Aineistoa keräsin kyselylomakkeella sekä verkossa että kahdella yliopiston kurssilla. Sähköinen kyselylomake oli vapaasti

² En tarkastele tässä artikkelissa informanttien mielikuvia eri piirteiden neutraaliudesta, koska olen käsitellyt sitä toisaalla (ks. Kurki tulossa).

saatavilla verkossa 22.5.–15.9.2017. Helsingin yliopistossa aineistoa kerättiin Suomi kieliyhteisönä -kurssin osallistujilta helmikuussa 2017 ja Turun yliopistossa kielen vaihtelun kurssin opiskelijoilta heti kurssin aluksi elokuussa 2017.³

Verkkokyselyä mainostin tutkimushankkeen omilla sivuilla (www.puhu.utu.fi) sekä sosiaalisessa mediassa. Osa kyselyn vastaajista oli samoja henkilöitä, jotka olivat äänittäneet aiemmin puhekielen näytteitään tutkimushanketta varten.⁴ Kyselyyn vastasi kaikkiaan 342 henkilöä: verkkokyselyyn saatiin vastaukset 259 informantilta; yliopistokursseilla kyselyyn vastasi 44 opiskelijaa Helsingin yliopistosta ja 39 opiskelijaa Turun yliopistosta. Näytteiden järjestys oli kaikille sama. Kaikki vastaajat eivät kuunnelleet kaikkia näytteitä ja vastanneet kyselyä loppuun asti. Keskimäärin vastaajat kuuntelivat ja kommentoivat 10,1:tä näytettä.

Kyselyn koeasetelmassa kukin vastaaja sai kuunneltavakseen kunkin puhekielen näytteen yksitellen, ja häntä pyydettiin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

- a) Ketkä puhuvat tai voisivat puhua samalla tavalla kuin näytteessä kuultu henkilö (tai ketkä eivät ainakaan puhu näin)?
- b) Kiinnittikö jokin kuullussa näytteessä erityistä huomiota? Jos kiinnitti, mikä?

Avokysymysten välissä informanteille tuli vastattavaksi seitsenkysymyksinen osio, jossa kartoitettiin vastaajien kielikäsitteitä, mutta tässä artikkelissa keskityn vain avokysymyksiin annettuihin vastauksiin. (Ks. liite 1.) Verkossa kyselyyn vastanneet saivat kuunnella näytteen niin monta kertaa kuin halusivat. Helsingin ja Turun yliopiston kursseilla kyselyyn vastanneet kuulivat kunkin näytteen kahteen kertaan.

4. Kuuntelutestien soveltuvuudesta

Kielikäsitusten ja -asenteiden tutkimuksessa on käytetty useita eri menetelmiä (Mieli-käinen–Palander 2014, 21–25; Nupponen 2011, 30–33), myös kuuntelunäytteitä (esim. Nupponen 2011; Campbell–Kibler 2013; Kristiansen–Pharao–Maegaard 2013; Cramer–Montgomery 2016; myös monissa pro gradu -tutkielmissa, mm. Vilhula 2012, Tamminen 2017). Suomea koskevassa kansanlingvistiksessä tutkimuksessa kuuntelukokeita lienee käytetty yleisimmin silloin, kun on pyritty selvittämään, kuinka hyvin informantit tunnistavat eri murteita tai kielimuotoja (ks. esim. Palander–Nupponen 2005, 42–45; Nupponen 2011; Vaattovaara 2009, 136–143).

Nupposen (2011, 31) mukaan informantit ovat kuvailleet kansandialektologisissa tutkimuksissa spontaanisti varieteetteja tai vaihtoehtoisesti tutkijat ovat käyttäneet jotain

3 Kiitän Hanna Lappalaista siitä, että aineistoa sai kerätä hänen kursseillaan. Enemmistö TY:n kurssin osallistujista ei ollut suorittanut ennen tätä mitään vaihtelua tai puhuttua kieltä käsittelevää kurssia.

4 Vain yksi informantti 12:sta puhenäytteessä äänessä olevasta informantista vastasi kyselyyn. Hänen omaa näytettään koskevia arvioita ei ole otettu tarkastelussa huomioon.

johdattelevaa aineistoa, jolla tutkittavat on yritetty saada kuvailemaan kielenkäyttöä. Informantteja on esimerkiksi saatettu pyytää kääntämään yleiskieltä murteelle tai poimimaan murteen tyypillisyyksiä kuuntelu- tai tekstinäytteistä. Nupposen käsityksen mukaan ensimmäisenä maallikolle spontaanisti mieleen tulevat ilmiöt vastannevat parhaiten maallikon käsitystä kielimuodosta. Johdattelevaa aineistoa on tapana käyttää, kun pyritään tutkimaan jonkin piirteen havaitsemista tai halutaan selvittää, mitä piirteitä kielenkäyttäjät tunnistaa johdattelevasta aineistosta. Omassa tutkimuksessani yhdistelen aineksia näistä kahdesta tavasta. Koska informantit saavat kuultavakseen valikoituja näytteitä, heidän huomionsa kohdistuvat tietysti pääasiallisesti sellaisiin aineksiin, joita näytteissä on kuultavissa.⁵ Tässä mielessä tämän tutkimuksen aineisto soveltuu hyvin sen tarkastelemiseen, miten hyvin vastaajat kiinnittävät huomiota näytteissä esiintyviin prosodisiin ilmiöihin.

Informanttien vastausten perusteella ei saada kokonaisvaltaista kuvaa puhujien varieteeteista tai tyyleistä, enkä tähän pyrikään. Tavoite on tällä metodilla ja tällä tutkimusasetelmalla täydentää kuvaa suomalaisten kielikäsitteistä, koska tilanteen ja tehtävän voi olettaa vaikuttavan informanttien havaitsemistapoihin. Tarkoitus on selvittää, millaisia mielikuvia puhujista syntyy, mihin piirteisiin kiinnitetään huomiota ja mahdollisesti millaisia (sosiaalisia) merkityksiä piirteille annetaan.

Toisin kuin jossain aiemmissa tutkimuksissa (esim. Palliwoda–Schröder 2016; Riionheimo–Palander 2017) en pyri selvittämään, kuinka tunnistettavia eri murteet tai varieteetit ovat tai kuinka hyvin tietyt varieteetit tai piirteet tunnistetaan, vaan kuinka hyvin piirteet havaitaan ja miten niitä kommentoidaan. Siksi näytteiksi ei valittu sen kaltaisia näytteitä, jotka olisivat edustaneet siinä mielessä perinteistä käsitystä murteesta, että niissä olisi esiintynyt runsaasti keskeisimpinä pidettyjä segmentaalisia ominaispiirteitä. Tutkimusongelma ja valitsemani lähestymistapa muistuttavat paljon Vaattovaaran (2012) sekä Kurjen ja Siitosen (2014) tutkimuksia, joissa informantteja pyydettiin puhenäytteen jälkeen pelkistetysti arvioimaan, missä kuullulla tavalla puhutaan tai ketkä puhuvat näin. Koska muotoilu ”missä näin puhutaan” ohjaa herkästi vastaajan kommentoimaan puhujan alueellista taustaa, valitsin tähän tutkimukseen kysymyksen, ketkä nykypuhesuomalaiset voisivat puhua näin (liite 1).

5. *Analyysi*

5.1. *Puhujia koskevat kielikäsitteet*

Kuuntelusarjan kaikki näytteet on litteroitu soveltuvien osien käyttämällä puolikarkeaa SU-transkriptiota, jota on täydennetty sävelnousua osoittavin merkinnöin ja hakasulkeisiin lisäyksiä muita prosodisia ominaispiirteitä kuvailevin kommentein. Litteroidut katkelmat

⁵ Tavatonta ei kuitenkaan ole, että informantit ovat toisinaan kuulevinaan näytteissä jotain sellaista, mitä niissä ei esiinny (ks. esim. Nupponen 2011, 157).

on esitetty liitteessä 2. Tarkastelen aineistoa lähinnä kvalitatiivisesti ja osittain kvantitatiivisesti. Kvalitatiivisessa osiossa syvennän tarkasteluani esittelemällä esimerkkejä informanttien avoimiin kysymyksiin kirjoittamista vastauksista.⁶ Informanteille on heidän toisistaan erottamiseksi annettu yksilöintitunnus (esim. V55-HM): aloittava kirjain ilmaisee, onko informantti vastannut verkossa (V), Helsingin yliopistossa (H) vai Turun yliopistossa (T), ja sitä seuraa tunnistenumero sekä kirjainlyhenne (ks. liite 2), joka kertoo karkeasti, miltä alueelta hän on.

Kunkin katkelman kuultuaan informantit vastasivat, ketkä voisivat puhua näytteessä kuullulla tavalla. Sovelsin vastauksiin laadullista sisällönanalyysiä. Tarkasteluni lähtökohdaksi otin teoriaohjatun sisällönanalyysin: sosiolingvivistisestä ja kansanlingvivistisestä teoriasta ja tutkimustuloksista nousevat teemat ohjasivat analyysiäni, mutta etenin analyysissä kuitenkin aineiston ehdoilla. (Laadullisesta sisällönanalyysistä ja sen eri toteutustavoista ks. esim. Tuomi–Sarajarvi 2009, 98–98, 113.) Analyysissä teemoitin vastaukset, minkä jälkeen luokittelin jokaisen vastauksen ala- ja yläluokkiin, kunkin vastauksen joko yhteen tai useampaan luokkaan. Tässä tarkasteltavat luokat ovat puhujan a) alueellinen tausta, b) sosiaalinen tausta, c) tilanteinen konteksti, d) yleiskieli, e) suomenkielisyys, f) henkilön luonteenpiirteet, mielentila ja taidot sekä g) eksplisiittiset vertailut arvioijaan itseensä ja julkisuuden henkilöön. Luokitteluperusteita tai luokkia en päättänyt ennen aineiston läpikäyntiä, vaan aihetyypit muodostin aiempaan tutkimuskirjallisuuteen tukeutuen ja aineistoon pohjaten.

Kolmen ensimmäisen luokan teemoittelu perustui perinteiseen sosiolingvistiikassa käytettyyn perusjakoon diatyyppisestä ja dialektaalisesta vaihtelusta, joista jälkimmäisen piiriin kuuluvat sekä alueellinen että sosiaalinen vaihtelu (ks. esim. Halliday 1978, 35, 225; Paunonen 1982, 35, 98–104). Alueellisen komponentin sisältävät tai niistä yksinään koostuvat vastaukset kommentoivat tavalla tai toisella kuullun puhujan synnyin-, asuin- tai kotipaikkaa, ts. fyysistä ympäristöä. Sosiaalisen komponentin sisältävät tai niistä pelkästään koostuvat vastaukset käsitelivät tavalla tai toisella puhujan oletettua ikää, sukupuolta, koulutusta tai ammattia. Sen sijaan vieraskielisyyttä tai suomenkielisyyttä käsittelevät vastaukset, jotka olisivat sopineet myös osaksi sosiaalista taustaa, rajasin omaksi luokakseen: kaikki näytteissä puhuvat ovat suomenkielisiä, ja siksi oli perusteltua erotella suomenkielisyyttä koskevat ainekset vastauksessa myöhempää analyysiä varten. Tilanteista kontekstia arvioivat vastaukset tarkastelivat puolestaan oletettuja keskustelukumppaneita, muita osallistujia, puhujan oletettua tavoitetta tai päämäärää, tilanteen puitteita tai harvemmin myös topiikkia (vrt. tilanteiseen variaation vaikuttavat tekijät; em. tekijöistä ks. esim. Hymes 1986; Lappalainen 2004, 45–49). Koska aiemmissa tutkimuksissa (esim. Paliwoda–Schröder 2016; Preston 1999, xxii–xl) on tarkasteltu myös varieteettien suhdetta standardivarieteettiin tai informanttien korrektiksi mieltämää kielenkäyttöä, luokittelin omaksi ryhmäkseen myös ne vastausten osat tai vastaukset, jotka kommentoivat jotenkin kuullun suhdetta yleiskielisyyteen, yleiskieleen, kirjakieleen tai kirjakielisyteen.

6 Esimerkit ovat alkuperäisessä kirjoitusasussaan.

Alueellista taustaa kommentoiviin vastauksiin laskin suorien aluepaikannusten lisäksi muun muassa ne vastaukset, joissa ilmaistiin näytteen viittaavaan useaan eri fyyriseen ympäristöön, tai sellaiset hyvin harvinaiset vastaukset, joissa erikseen mainittiin, että puhujan asuin- tai synnyinseudusta on näytteen perusteella vaikeaa sanoa mitään tarkkaa.

Esimerkiksi näyte 6 (ks. liite 2; Kurki tulossa) on vain neljä sekuntia pitkä katkelma, jossa puhuu yli 20-vuotias pääkaupunkiseutulainen: *Ai mitä sä sanoit? en kuulluk ku toi radio huus.*

Näytteen kuulleista 279 vastaajasta 74,9 % määritteli puhujan joko ainoastaan alueellisesti tai alueellisesti ja jotenkin muuten. Selvä enemmistö luonnehti ainoastaan alueellista taustaa (ks. esim. 1–4). Sen sijaan silloin, kun alueelliseen luonnehdintaan liittyi jokin muu määrittystapa, kytkeytyy se kaikissa näytteissä tavallisimmin alueellisen taustan lisäksi puhujan sosiaaliseen taustaan (ks. esim. 5–6).

- (1) *Helsinki* V369-EP
- (2) *Helsinkiiläinen, nopea puhetapa.* V2-KPP
- (3) *Tuntuu aika tutulta. Jotakin 100 kilometriä Hesasta pohjoiseen -aluetta.* V141-HM
- (4) *Hmm ehkä jotkut idän asukit, kenties pääkaupunkiseudulla asuvat* T28-LM
- (5) *nuorisokieltä, Helsingin seutu* V93-SV
- (6) *helsinkiiläinen teini* T39-PK

Sosiaalista taustaa koskeviksi luokittelin sellaiset vastaukset, joissa tavalla tai toisella käsiteltiin vastaajan ikää, sukupuolta, ammattia tai koulutusta (esim. 7–9). Suuri osa näistä vastauksista koski ikää ja sukupuolta, josta sai tavallisesti verrattain selviä vihjeitä puhujan äänenkorkeuden perusteella. Sen sijaan koulutusta ja ammattia koskevat huomiot olivat harvinaisempia.

- (7) *Aika lyhyt, vaikea sanoa. Nuorten puhetapa.* V206-PerP
- (8) *Nuoret, nuoret aikuiset.* V46-SV
- (9) *Nuori nainen. Alempi koulutus.* V98-HM

Tilanteisen komponentin sisältävissä vastauksissa kommentoitiin oletettuja muita osallistujia kuin näytteessä puhuvaa henkilöä, tilanteen oletettuja sosiaalisia tai kulttuuriisia puitteita tai puhujan tavoitteita tai päämääriä (10–12). Yleiskielisyyttä kommentoimien vastausten joukkoon laskettiin myös ne harvinaiset tapaukset, joissa erikseen esikoitiin, etteivät yleiskielisesti puhuvat ihmiset puhu kuullulla tavalla.

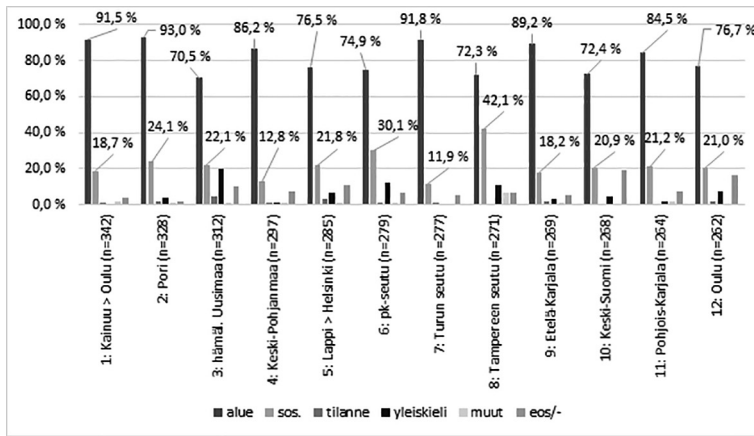
Eteläkarjalaisen näytteestä 9:

- (10) *Kirjakieltä yrittävä karjalainen.* V154-HM
- (11) *yleiskieltä käyttävä jonkin murrealueen edustaja Etelä-Suomesta* H7-PK

Näytteestä 7:

- (12) *Tosi voimakkaasti lounaismaalainen puhuja. On varmaan viettänyt lähes koko ikänsä samoilla seuduilla. Ei joutune töissään edustamaan asemaansa, vaan useimmiten vain puhumaan omana itsenään. Lounaismaalaisuus kuului lähinnä intonaatioissa, ääntötavassa ja sanojen muodoissa. V83-HM*

Kuvio 1. Miten informantit kuvailevat tai määrittelevät katkelmien puhujat? Vastaukset avoimiin kysymyksiin tyytetyinä yläluokkiin. Alueellisen ja sosiaalisen määrittelytavan yleisyys prosentiosuuksina.⁷

Päällimmäisin havainto puhujien määrittelyä koskeissa tuloksissa on se, että selvästi muita yleisempää oli määrittellä puhuja joko pelkästään alueellisin perustein⁸ tai ainakin niin, että osana määrittelyä oli mukana jokin alueellinen komponentti (ks. kuvio 1). Edelliseen havaintoon nähden on entistäkin kiinnostavampaa, että hyvin yleisesti useat vastaajat kommentoivat, että näytteet eivät olleet heistä kovinkaan murteellisia tai että ne olivat tavallisia (esim. 13–16, jotka kommentoivat näytettä 3). Siitä huolimatta näyte näytteeltä selvä enemmistö vastaajista mielsi, että puhuja on tai pitäisi olla paikannettavissa jotenkin alueellisesti, vaikkei tehtävänannossa kehoitettukaan erikseen näin toimimaan.⁹

⁷ Tilastollista merkitsevyyttä on tarkasteltu χ^2 -testillä frekvenssien pohjalta. Määrittelytapojen väliset erot ovat tilastollisesti merkitseviä ($X^2 = 408,31$; $df = 44$, $p = 0,000$). Jos kaikki ryhmät otetaan huomioon, muodostuu alle viiden suuruista odotettuja lukumääriä enemmän kuin 20 %, minkä vuoksi testit on tehty samoilla ryhmillä kuin kuviossa 1: χ^2 -testin vaatimusten vuoksi on kaksi runsaasti alle viiden suuruista odotettuja lukumääriä sisältävää ryhmää pitänyt yhdistää (tilanteinen + muut tai yleiskieli + muut). Riippumatta siitä, mitkä ryhmät yhdistetään, tulos on tilastollisesti merkitsevä, $p = 0,000$, ***). En vertaile erikseen opiskelijoiden ja muiden vastauksia tässä artikkelissa. Joka näytteessä selvästi yleisin määrittelytapa sekä opiskelijoilla että muilla oli määrittellä puhuja alueellisesti. Tosin muilla kuin opiskelijoilla alueellinen määrittelemine oli tilastollisesti merkitsevästi vielä yleisempää kuin opiskelijoilla lukuun ottamatta näytettä 8.

⁸ Vastauksista 81,9 %:ssa puhuja määriteltiin pelkästään alueellisesti.

⁹ Tässä ei tarkastella sitä, miten osuvia informanttien paikannukset olivat, vaan huomio kiinnittyy siihen, millaisia mielteitä kuullut näytteet herättivät kuulijoissa ja millä tavoin he pyrkivät luonnehtimaan kuulemiansa puhujia.

- (13) *Aika murteetonta, oisko jyväs kylästä länteen...* V210-KS
- (14) *Tämä kuulostaa aika tavanomaiselta yleissuomalta. Joitakin murrepiirteitä olin kuulevinani mutten osaa paikantaa kaupunkia/seutua. Ehkä Kouvola tai Loviisa* V218-Uu>PK
- (15) *Koulutetuhko, geneerinen; ei ehkä varsinaissuomalainen eikä pääkaupunkiseutulainen – ehkä hämäläinen?* V324-PK
- (16) *Neutraali puhekieli Etelä-Suomesta, ei Helsingistä.* V369-EP

Hämäläisellä Uudellamaalla syntynyt ja edelleen asuva puhuja (näyte 3; ks. liite 2) määriteltiin harvemmin alueellisesti kuin muiden näytteiden puhujat. Silti hänenkin alueellista taustaansa kommentoi peräti 70,5 prosenttia vastanneista.

Tulokset ovat hyvin samansuuntaisia kuin Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen osatutkimuksessa, jossa kuuntelukokeen äänitesarja koostui paitsi nykysatakuntalaisista näytteistä myös valikoiden muualta Suomesta poimituista nykypuhesuomen näytteistä: vastaajat pyrkivät määrittelemään kuulemansa ihmisäänit yleisimmin juuri alueellisesti. (Kurki–Siitonen 2014.) Tämä ei tarkoita kuitenkaan sitä, etteikö kuulluissa näytteissä voisi olla sellaisiakin aineksia, jotka kantavat sosiaalisia merkityksiä (esim. Vaattovaara 2012). Tämän tutkimuksen ja satakuntalaishankkeen tulokset viittaavat kuitenkin siihen suuntaan, että useat piirteet ja puhettavat saattavat luoda kuulijoille päällimmäisenä mielikuvan puhujan alueellisesta taustasta tai että he arvelevat kielen varioivan ennen muuta alueellisesti. Tilanne vaikuttaa olevan tämä siitakin huolimatta, että suomalaisen puhutun kielen variaatio on hyvin erilaista kuin vuosikymmeniä sitten ja että siihen vaikuttavat hyvin monenlaiset tekijät alueellisen taustan lisäksi.¹⁰

Vaikka monesta informantista koesarjan näytteet – ja ilmeisesti arkielämässä kuullut tavat puhua suomea – vaikuttavat ”tavallisilta”, edellä esitetyt havainnot viittaavat siihen, että eri piirteet kantavat kielen muuttumisesta ja murrepiirteiden tasoittumisesta huolimatta myös alueellisia merkityksiä tai että alueella (esim. ”Helsingillä”) on erilaisia sosiaalisia merkityksiä (esim. ’urbaanius’). Käsittelen toisaalla (Kurki tulossa) tätä samaa kyselyaineistoa, mutta siinä artikkelissa tarkasteltavana on se, kuinka paljon kuullut näytteet muistuttavat vastaajien omaa puhetapaa, ja osittain myös se, mitä vastaajat pitävät neutraalina tai tavallisena puhuttuna suomena. Siinä ilmenee, että nekin informantit, joista kuullussa koesarjan oululaisnäytteessä 12 ei ole mitään erityistä tai jotka kertovat pitävänsä sitä jotenkin tavallisena tai neutraalina, tulevat käytännössä sijoittaneeksi kuullun puhujan ainakin alueellisesti. Usein he tulevat määritelleeksi hänen sosiaalista taustaan-sakin. Esimerkiksi informantti V252 KPP>PK>KS vastaa ytimekkäästi, ettei oululaisnäytteessä ole mitään erityistä (esim. 17). Kuitenkin kommentoidessaan myöhemmin samaa

¹⁰ Osa informanteista on toki voinut kuvitella, että tehtävään piti antaa nimenomaan alueellinen paikan-nus. Tehtävänanto ei siihen johdatellut, ja vaikuttaa epätodennäköiseltä, että näin suuri enemmistö – varsinkin verkossa vastanneista – olisi tehnyt omilla tahoillaan saman yksioikoisen tulkinnan.

näytettä hän tulee osoittaneeksi, että neutraaliudesta huolimatta näytteessä on jotakin, millä välitetään alueellisia tai sosiaalisia merkityksiä (esim. 18). Tämä on hyvä esimerkki siitä, että piirteiden ei tarvitse olla tiedostettu, jotta sillä voisi olla merkitystä ja se voisi olla sosiaalisesti salientti (ks. esim. Rácz 2012, 3; Levon–Fox 2014; Kurki–Siitonen 2014, 176–187).

(17) *Ei. Aika samanlaisia näytteitä. V252-KPP>PK>KS*

(18) *Hmm.. siistiä oli puhe. Ei tätäkään pysty kyllä helpolla sijoittamaan. Jäläkeen sana vois viitata esim oulun tai joensuun seudulle V252-KPP>PK>KS*

Olen toisaalla (Kurki tulossa) tarkastellut sitä, mikä puheessa koetaan neutraaliksi ja tavalliseksi. Tutkimuksessa käy ilmi, että osa vastaajista ei tunnista oman seutunsa varieteettia, koska pitää sitä tunnusmerkittömänä, tavallisena, geneerisenä tai neutraalina. Vastaajien erilaisiin kielikäsitteisiin vaikuttaa heidän oma taustansa (esim. Levon–Fox 2014). Kuulovaikutelmia suhteutetaan tyyppillisesti toisaalta omaan kieleen tai oman lähipiiriin varieteettiin, toisaalta projisoituu normikieleen, joka suomenkielisille lienee yleiskieli tai yleispuhekieli, millaiseksi itse kukin sen sitten mieltääkään (Rácz 2012, 2–4; Kurki tulossa).

5.2. Loppunousu

Tarkastelen seuraavaksi, miten suprasegmentaalisiin piirteisiin kuuluva loppunousu havaitaan ja millaisia mielikuvia siihen liittyy. Tarkastelussani keskityn ennen muuta näytteeseen 8, jossa äänessä on alle 18-vuotias opiskelijatyttö Pirkanmaalta.

Kuuntelunäytteitä arvioineet vastaajat on jaettu seuraavassa analyysissä ryhmiin sen mukaan, mikä on heidän alueellinen taustansa. Kultakin informantilta on kysytty hänen syntymäpaikkansa ja nykyisen asuinpaikkansa lisäksi paikkakuntia, joilla hän on asunut pisimpään lapsena ja aikuisena. Ne informantit, joilla vähintään kaksi neljästä osatekijästä sijoittuu samalle alueelle, on määritelty vastaajana tämän alueen edustajaksi.

Suomen kielen perussävelkulusta esitetään yleensä kolme keskeistä seikkaa: 1) Suomen kielessä puhunnoksen perussävelkulkumallina on koko lausuman ajan laskeva perussävel, jossa sävelkuvio suuntautuu jatkuvasti yhä alemmas, vaikkakin painollisissa tavuissa nousee hetkellisesti ylöspäin. 2) Intonaatio ei erottele lausetyyppejä toisistaan. Muun muassa kysymyslause muistuttaa pitkälti väitelausetta, ja merkittävin ero on, että kysymyksen perussävel alkaa korkeammalta ja pysyy korkeammalla koko puhunnoksen ajan. 3) Puhejakson päättävä puhunnos eroaa sellaisesta, jonka jälkeen sama puhuja jatkaa puhettaan. (Ks. esim. Iivonen 1998, 317; Kurki–Nieminen–Kallio–Behravan 2014, 189.) Edellä kuvattua laskevaa perussäveltä, laskevaa deklinaatiokäyrää, kutsutaan myös pisteintonaatioksi. Sen ohella esiintyvää keskeneräisyyttä ja jatkuvuutta ilmaisevaa sävelkulkua nimitetään pilkkuintonaatioksi, ja siinä perustaajuus liikkuu pisteintonaatiota korkeammalla eikä laske pisteintonaation kanssa yhtä alas kuin aivan ennen puhunnoksen loppua. (Wiik 1998, 118–119; ks. esim. Anttila 2008, 71.)

Puhunnoksen lopussa esiintyvää sävelkulun nousua on toisinaan pidetty suorastaan täysin suomen intonaatiojärjestelmään kuulumattomana (Hirvonen 1970, 79), toisinaan sen esiintymistä on pidetty mahdollisena kaikukysymyksissä ja dialogipartikkeleissa (esim. Iivonen 2001, 140, 151; ks. myös Stenberg 2012, 35–36, 38). Iivosen mukaan kysymysten loppunousuissa ei ole kuitenkaan kyse mistään varsinaisesta kysymysintonaatiosta, vaan kuulijan huomioon ottamisesta tai häneen vetoamisesta. Lausuman kysyvyys voidaan ilmaista eri keinoin, muun muassa alun korkealla perustaajuuden huipulla, yleisesti korkealla Fo-tasolla tai jossain tapauksessa loppunousulla. (Iivonen 2001, 141, 146.)

Suuri osa tähänastisesta suomen prosodiaa koskevista tutkimuksista koskee yleis-kieltä ja lukupuhunaa, ja niiden aineisto on tyypillisesti tallennettu laboratorio-olosuhteissa. 2000-luvulla Sara Routarinne (2003) on tarkastellut keskusteluanalyttisestä viitekehystä käsin pääkaupunkilaisten koululaistytöjen keskusteluja ja niiden kerronnassa esiintyviä lausumanloppuisia sävelkorkeuden nousuja eli loppunousuja. Tätä ennen loppunousuja ei ole juuri todennettu esiintyneen tai esiintyvän Suomessa kaikukysymyksiä lukuun ottamatta. Ilmiöstä on kyllä yksittäisiä kuvauksia Rovaniemen, Tornionlaakson, Jällivaaran murteissa, joissa niiden esiintymistä on selitetty ruotsin tai saamen vaikutuksena, ja siitä on tehty satunnaisia havaintoja kaksikielisistä yhteyksistä, muun muassa Helsingistä. Sitä on voinut esiintyä myös idiolektaalisesti. (Iivonen–Nevalainen–Aulanko–Kaskinen 1987, 242 ja siinä mainitut lähteet; Routarinne 2008, 126–127 ja siinä mainitut lähteet.) Wande (1982, 52) kuvailee ilmiötä ”kertomissäveleksi” ja arvelee sitä esiintyvän laajemmin Pohjois- ja Itä-Suomessa, mutta hän ei erittele tätä mitenkään laajemmin. Täysin varmaa ei edes ole, onko näissä kaikkiaan kyse samasta intonaatiosta kuin Routarinteen havainnoissa. Nimittäin osalle Jällivaaran intonaatiotapauksia on Wanden (mt., 51) mukaan ominaista jyrkkää sävelkulun nousua seuraava sävelkulun lasku ennen loppua. Routarinteen loppunousua ei pidä sekoittaa sävelkuvioon, joka on ominainen osalle hämäläismurteita (ks. Yli-Luukko 2010).

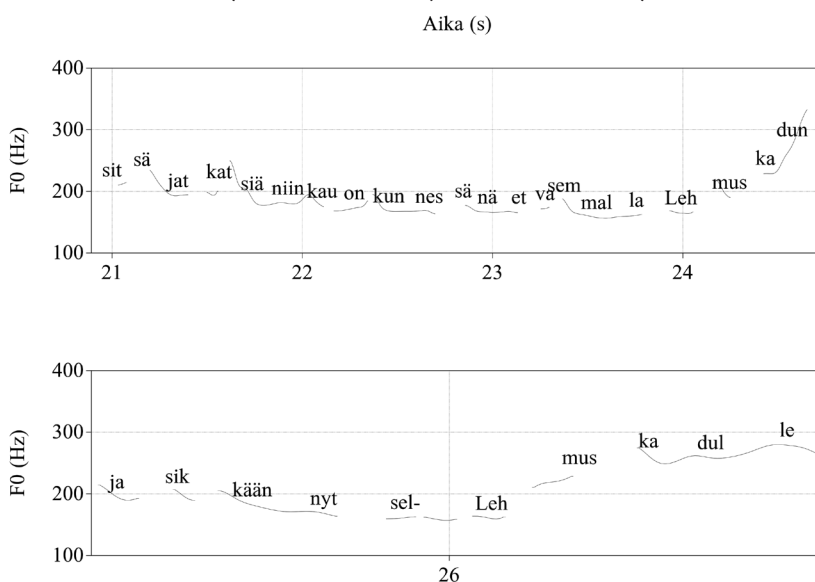
Routarinne (2008, 125) kertoo ennen väitöstutkimuksensa aloittamista huomaneensa, että intonaatio ilmaantui – yksittäisiä idiolekteja yleisemmin – eteläsuomalaisten tyttöjen puheeseen 1990-luvun aikana. Hän esittääkin, että ilmiö saattaa olla yleistymässä myös muualla ja muiden kuin nuorten naisten puheeseen (Routarinne 2003, 16). Toisaalta Routarinne on tehnyt kieliaineistoihin satunnaisia pistokokeita, jotka viittaavat siihen, että loppunousun esiintyminen ei rajoitu vain nuorten naisten kieleen (mt., 302). Samaan päätelmään viittaa myös se, että prosodiahankkeen aineistoon on kertynyt loppunoususta esimerkkejä useilta informanteilta, jotka kaikki eivät suinkaan ole pääkaupunkiseudulta, nuoria tai naisia. Routarinteen (mt., 302; 2008, 140) mukaan loppunousu on keskustelun osallistujille keino määrittää yhteistä maaperää ja varmistaa seurattavuutta.

Koesarjan näytteessä 8 Tampereen seudulla asuva alle 18-vuotias tyttö neuvoo reittiä (ks. kuva 1). Parissa muussakin koesarjan näytteessä on yksittäisiä kohtia, joissa lausuman lopussa sävelkulku nousee, mutta tälle näytteelle on ominaista, että loppunousuja sattuu lyhyeen 30 sekunnin katkelmaan useita (ks. kuvio 2).

Näyte 8: alle 18-vuotias koululainen Tampereen seudulta. Asunut samalla seudulla ikänsä.

okei eli ekaks sää meet, ↑Kustaankatua, pitkin, ja sit sä käännyt öö-, vasemmalle, Puistokadulle. sit sä jatkat sitä Puistokatua et se menee, läpi, ↑Rantapuiston. kunnes sä tuut öö- aa-, Pohjankadulle, jaa, siis sä käännyt, ↑vasemmalle, ↑Pohjankadulle. sit sä jatkat si(t)ä niin kauan kunnes sä näet vasemmalle ↑Lehmuskadun. sik sä käännyt sel- käännyt ↑Lehmuskadulle. ja sit sää, käyt poimimassa sen sun ↑kaverin [nauraen sun kaverin] sieltä. (32 s; karttaopastus)

Kuvio 2. Intonaatiokäyrä (Fo) kuunteluserjan kahdeksannen näytteen katkelmasta

Rajaan tarkasteluni seuraavassa siihen, millaisia mielikuvia näyte ja ylipäätään siinä esiintyvät nousevat sävelkulut herättävät vastaajissa. Koska Routarinteen havainnot koskevat ennen muuta nuorten pääkaupunkilaisten tyttöjen puhetta ja koska näyte on tamperelaiselta nuorelta opiskelijalta, on vastaajat jaettu kolmeen ryhmään: niihin, joilla on taustaa hämäläismurteiden alueella; niihin, joilla on taustaa pääkaupunkiseudulla (Helsinki, Vantaa, Espoo); sekä muihin.

Näissäkin tuloksissa silmiinpistävää on, että merkittävälle osalle vastaajista huomio ei ole kiinnittynyt näytteen kielessä erityisesti mihinkään. Pääkaupunkilaisista vastaajista noin neljänneksestä (10/41) näytteessä ei ole mitään erityisesti huomiota herättävää. Muista vastaajista kokee tilanteen samanlaiseksi noin puolet (49,5 %, 93/188) ja hämäläistaustaisista yli puolet (25/42). Ryhmien väliset erot ovat tilastollisesti merkitseviä ($\chi^2 = 11,5062$; $p = 0,003$). Niistä, jotka eivät ole havainneet näytteessä mitään erityistä, suuri osa on jättänyt vastauskohdan tyhjäksi, mutta yksittäiset vastaajat ovat erikseen vastanneet, ettei mikään kiinnitä huomiota.

Niillä, jotka ovat näytteessä havainneet jotain erityistä, huomio kiinnittyy hyvin erilaisiin seikkoihin. Useat ilmiöt tulevat mainituiksi vain yksittäisissä vastauksissa. Poikkeuksen muodostavat kaksi piirrettä, jotka ovat loppunousu ja yksikön toisen persoonan persoonapronominit (ks. taulukko 1). Jälkimmäisen piirteen havainnointia kuvastaa hyvin se, että eri vastaajat raportoivat kuulleensa eri variantteja. Vaihtelua on *sä*- ja *sää*-varianttien välillä, minkä lisäksi osa vastaajista raportoi näytteessä kuuluvan joko *sie*- tai *siä*-variantti. Pääkaupunkiseutulaisista piirteeseen on kiinnittänyt huomiota jopa kolmannes vastaajista, mutta hämäläisistä ja muista vastaajista vain reilu kymmenesosa. Ryhmien erot ovat tilastollisesti merkitseviä ($\chi^2 = 12,1996$, $p = 0,002$). Aiemmassa tutkimuksessa on havaittu, että persoonapronomineista on tullut tavallisten kielenkäyttäjien puheessa yleisin piirre, jonka perusteella aluemurteita erotetaan. Yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan persoonapronomineihin kiinnitetään huomiota, varsinkin jos ne poikkeavat omasta murteesta. (Ks. Mielikäinen–Palander 2014, 185–200.)

Taulukko 1. Eniten mainintoja saaneet, näytteen 8 kielenkäyttöä koskevat ilmiöt hämäläismurteistaustaisilla, pääkaupunkiseutulaisilla ja muilla vastaajilla.

min		pääkaupunkiseutulaiset (n = 41)		muut (n = 188)		
kommentoitu ilmiö	n	kommentoitu ilmiö	n	kommentoitu ilmiö	n	% vastaajista
loppunousu	9	loppunousu	19	loppunousu	56	29,8 %
yks. 2. pers. pron. <i>sä</i> 3, <i>sää</i> 1, <i>sää</i> ~ <i>sä</i> 2	6	yks. pers.pron. <i>sää</i> 7, <i>sä</i> 4, <i>sie</i> ~ <i>sä</i> 1, <i>sä</i> ~ <i>sää</i> 2	14	yks. 2. pers.pron. <i>sä</i> 14, <i>sää</i> 6, <i>sie</i> 1 <i>sä</i> ~ <i>sää</i> 1 <i>siä</i> ~ <i>sää</i> 1	23	12,2 %
				<i>l</i>	6	3,2 %
loppuheitto loppuheitto 1, A:n loppuheitto 1	2	loppuheitto	2	loppuheitto loppuheitto 2, ei loppuheittoa 3	5	2,7 %
<i>s</i>	1	<i>s</i>	2	" <i>sä</i> -passiivi"	5	2,7 %
" <i>sä</i> -passiivi"	1	<i>sit</i> 'sitten'	1	"intonaatio"	3	1,6 %
intonaatio"	1	"intonaatio"	1	"nuotti"	3	1,6 %
<i>d</i>	1	<i>l</i>	1	<i>sit</i> 'sitten'	3	1,6 %
takainen ääntämys	1			<i>d</i>	2	1,1 %
				diskurssipartikkelit	2	1,1 %
				"vokaalien pidentämistä"	2	1,1 %
				"painotus"	2	1,1 %
				"rytmi"	2	1,1 %
				<i>s</i>	1	0,5 %
				äänenkorkeus	1	0,5 %
				"sanojen loput"	1	0,5 %
				"nouseva diftongi"	1	0,5 %
				" <i>elikkä</i> "	1	0,5 %
				"geminaatan lyhentämistä"	1	0,5 %
				pikapuhemuodot <i>meet</i> , <i>tuut</i>	1	0,5 %
ei mikään piirre	1			ei mikään kielenpiirre	2	1,1 %

Pääkaupunkiseutulaisista loppunousun havaitsi melkein puolet, mikä on tilastollisesti merkitsevästi ($\chi^2 = 6,44$; $p = 0,04$) enemmän kuin hämäläistaustaisista, joista ilmiön havaitsi vain noin viidesosa, ja muista, joista loppunousun havaitsi vajaa kolmasosa (ks.

esim. 19–24). Pääkaupunkilaisissa on sekä yliopistossa suomea opiskelevia vastaajia (24) että muita (17). Pienen aineiston perusteella pääkaupunkiseudulla muut havaitsivat loppunousun selvästi opiskelijoita paremmin ($x^2 = 3,94$; $p = 0,047$): sikäläisistä opiskelijoista loppunousun on havainnut vain kolmannes (8/24), mutta muista pääkaupunkilaisista jopa kaksi kolmasosaa (11/27). Se, mistä tämä johtuu, jää tämän aineiston pohjalta selvittäväksi tulevilla prosodiahankkeen julkaisuissa.

- (19) *Pääkaupunkiseudun puheelta kuullosta ja nuoren ja naisen, mies ei käyttäisi tuota kesken lauseen nousevaa äänenpainoa.* V139-PerP
- (20) *Yleispuhekieli, ei mielestäni murrepainotusta tai sitten liian lähellä omaani etten erota.* V158-PKR
- (21) *Nuoret. Puhe aloitetaan sanalla ”elikkä”. Puheessa kuuluu selvästi nykynuorille (varsinkin eteläsuomalaisille) tyyppillinen loppuniekku, intonaation kohoaminen lauseen lopussa. Ärsyttävää...* V189-EP>KPP>KS
- (22) *Kiekuilevat alle kolmekymppiset kaikkialla Suomessa.* V248-KPP
- (23) *Pääkaupunkiseudun puhetapaa vastaava näyte. Monet sanat painotettu Suomen kielen vastaisesti, eli paino sanan lopussa.* V311-LM¹¹
- (24) *nuori etelä-suomalainen voi puhua näin... sanojen soinnin loppunousut viittaavat kähelle kehäteitä.* V338-SV

Yllä olevissa esimerkeissä käyvät hyvin ilmi ilmiön toisaalta nuoruuteen (ks. esim. 19, 21, 22, 24), toisaalta pääkaupunkiseutuun tai eteläsuomalaisuuteen liittyvät mielikuvat (19, 21, 23, 24). Osa informanteista ei havaitse loppunousua, ja osa arvelee oman taustansa selittävän sitä, ettei näytteessä erotu mikään erityisesti (20). Toisaalta kommentoissa näkyy arveluja siitä, että näytteen puhetapa loppunousuineen olisi yleinen tai yleistymässä etelästä muuallekin (20–22). Kiinnostavaa on myös, että loppunousun havainneista informanteista vain hyvin pieni osa arvioi vastauksissaan ilmiötä negatiivisesti tai positiivisesti: Positiivisesti intonaatiota luonnehti kaksi pääkaupunkiseutulaista ja yksi muiden ryhmään kuuluva. Negatiivisesti sävelkulkua puolestaan kommentoi pääkaupunkilaisista vain kolme, hämäläistaustaisista kaksi ja muista informanteista kahdeksan informanttia (ryhmien väliset erot eivät ole tilastollisesti merkitseviä, $p = 0,66$). Suhtautuminen on tavallisesti neutraalia, tai negatiivista suhtautumista ei raportoida.

Kun tarkastellaan kootusti, millaisia mielikuvia näytteessä 8 puhuvasta nuoresta naisesta syntyy, on nähtävissä, että käsitykset vaihtelevat suuresti eri vastaajien kesken (ks. taulukko 2). Sangen moni yhdistää kuitenkin näytteen nuorten tai nuorten aikuisten puhetapaan sekä alueellisesti Helsinkiin, pääkaupunkiseutuun tai yleisemmin Etelä-Suomeen. Tämä koskee niin hämäläistaustaisia, pääkaupunkiseutulaisia kuin muitakin

¹¹ Maallikoiden kielenkäytössä *paino(s)tus*, *paino* ja *painottaminen* voivat viitata kansanlingvististen tutkimusten mukaan (Mielikäinen – Palander 2014, 126–128) hyvin erilaisiin asioihin: yleisesti murreeroihin, sävelkulkuun ja yleissävyyn, äänteiden kesto- ja laatuun tai äänteiden huomiota herättävään esiintymiseen tai puuttumiseen. V311-LM kommentoi kahdessa eri vastauksessaan painoa ”lopussa”, minkä vuoksi se on varauksin yhdistetty loppunousuun.

vastaajia. Hämmäläistaustaisilla vastaajilla esiintyy jonkin verran vastauksia, joiden mukaan puhuja voisi olla rajatummin Tampereelta, Pirkanmaalta tai Hämeestä. Tällaisia vastauksia ei pääkaupunkiseutulaisilla tai muilla vastaajilla ole. Hämmäläistaustaisten sama hämmäläisvaikutelma ei johdu ainakaan hämmäläiseksi lauluksi nimitetystä sävelkuviosta (Yli-Luukko 2010) tai tamperelaisille tyypillisestä tremulantin ääntämyksestä (ks. Mustanoja–O’Dell 2007), koska ne eivät ole tälle näytteelle ominaisia. Vaikuttaa siltä, että näytteessä on kuitenkin informanteille jotakin perseptuaalisesti, muttei kognitiivisesti prominenttia ja siten salienttia. Tämä voi liittyä CVCV(X)-tyyppisten sanojen vokaalien keston (ks. Kurki tulossa).

Taulukko 2. Vastaajien mielikuvat näytteessä 8 puhuvasta henkilöstä. Vastaukset luokiteltuna määrittelytavoittain.

hämmäläistaustaiset vastaajat (n = 42)		pääkaupunkiseutulaiset vastaajat (n = 41)		muut vastaajat (n = 188)		
puhujaa määrittävä seikka	n	puhujaa määrittävä seikka	n	puhujaa määrittävä seikka	n	% vastaajista
nuori/nuori aik.	14	nuori/nuori aik.	15	nuori/nuori aik.	59	24,5 %
pk-seutulainen	10	pk-seutulainen	15	eteläsuomalainen	32	13,3 %
eteläsuomalainen	9	nainen/tyttö	7	pk-seutulainen	30	12,4 %
tamperelainen, hämmäläinen, pirkanmaalainen	8	helsinkiäinen, uusmaalainen	5	helsinkiäinen	19	7,9 %
helsinkiäinen, stadilainen, uusmaalainen	7	eteläsuomalainen	4	nainen/tyttö	18	7,5 %
nainen/tyttö	4	tamperelainen, hämmäläinen	4	tamperelainen, pirkanmaalainen, hämmäläinen	10	4,1 %
kaksikielinen/suomea vieraana kielenä puhuva	4	kaupunkilainen	4	keskisuomalainen	7	2,9 %
		maassamuuttaja	4	lounaissyomalainen	6	2,5 %

6. Kokoavaa tarkastelua

Olen tarkastellut edellä suomalaisten kielenkäyttäjien kielikäsitteitä kuuntelukokeiden avulla. Kuuntelukokeita on hyödynnetty suomalaisessa tutkimuksessa ennenkin, mutta tässä tutkimuksessa on poikkeuksellisen, tosin ei ainutlaatuisen (ks. Riionheimo–Palander 2017), laaja informanttijoukko. Lisäksi, kun tavallisimmin kuuntelukokeita on käytetty suomalaisessa tutkimuksessa varieteettien tai piirteiden tunnistamiseen, on tässä kiinnostuksen kohteena yleisemmin se, millaisia mielikuvia informanteille syntyy erilaisista puhenäytteistä: miten he määrittelevät kuulemansa puhujan, mihin piirteisiin he kiinnittävät huomiota ja erityisesti, mitä huomioita he mahdollisesti tekevät loppunoususta?

Monen vastaajan mielestä useat näytteissä kuullut puhettavat kuulostavat ”tavallisilta” tai ”yleisiltä”. Silti suurelle enemmistölle vastaajista on ominaista, että he kuullessaan tuntemattoman henkilön puhuvan pyrkivät määrittämään hänet nimenomaan alueellisesti. Tavallista on, että mielikuva muodostuu vain alueellisen taustan perusteella tai alueellisesta taustasta yhdessä joidenkin muiden osatekijöiden kanssa. On eri asia, mitä vastaaja kuulee puhenäytteestä, mitä hän tiedostaa kuullessaan ja mitä hän raportoi kuulevansa. Niilläkin seikoilla, joita puhuja ei tiedosta tai raportoi kuullessaan, on merkitystä (ks. 5.1; Kurki tulossa).

Kielenpiirteet kantavat käyttäjistään erilaisia sosiaalisia merkityksiä, jotka voivat kytkeytyä muun muassa puhujan alueelliseen (Kurki tulossa) tai sosiaaliseen taustaan. Loppunousu vaikuttaa piirteeltä, jonka tavalliset kielenkäyttäjät yhdistävät nuoruuteen ja pääkaupunkiseutulaisuuteen tai laajemmin eteläsuomalaisuuteen. Ilmiöstä saa toisen käsityksen, kun tutustuu puheaineistoihin: Niissä on todisteita siitä, että loppunousua ei esiinny vain nuorten eteläsuomalaisten naisten puheessa. Esimerkiksi prosodiahankkeessa on vastaavia esimerkkejä miesten puheesta (ks. myös Routarinne 2003, 301). Ilmiötä on esiintynyt ilmeisesti jonkin verran ennenkin, mutta koska sitä ei ole dokumentoitu tarkasti, on epäselvää, onko sitä esiintynyt vain tietyillä alueilla vieraiden kielten vaikutuksesta ja satunnaisissa idiolekteissa. Osa suomalaisista tiedostaa ja tunnistaa hyvin loppunousun, mutta osa ei nähtävästi kiinnitä siihen mitään huomiota. Osa vastaajista mieltää, että loppunousu on yleistymässä.

Se, miten kielikäsitteitä kartoitetaan, vaikuttaa siihen, millaisia vastauksia saadaan. MacLeod (2015, 89) esittää, että tutkimatta eri yksilöiden eri piirteitä koskevia käsityksiä voimme tehdä kaksi oletusta, jotka saattavat olla virheellisiä: 1) Oletus, kuinka odotamme yksilöiden mieltävän tietyn piirteen, voi olla väärä. 2) Oletus, että kaikki kielenkäyttäjät mieltävät piirteen samalla tavalla, voi olla virheellinen. Kuuntelukokeet täydentävät ja monipuolistavat suomalaisten kielikäsitteistä saatavaa kuvaa. Sosiaalinen salienssi ja kielikäsitteet ovat dynaamisia. Siihen, kuinka jokin piirre havaitaan ja luokitellaan, vaikuttavat tehtävä-, yksilö- ja tilannekohtaiset tekijät. (Esim. Levon–Fox 2014; Preston 2010, 2011.) On havaittu, että sama informantti voi suoriutua erilaisissa testeissä aivan eri tavoin (esim. Palander–Riionheimo 2018).

Eri informanttiryhmiä ja informantit, kuten ne, joilla on erilainen murretausta, voivat mieltää piirteen eri tavalla ja kiinnittää huomiota eri ilmiöihin (Hickey 2000; ks. taulukko 1). Vaikka tutkimuksessa on pyrittävä yleistyksiin, on huomattava, että kieliasenteita ja -käsitteitä koskevissa tuloksissa näyttää olevan suuria yksilöllisiä eroja, jotka täytyy ottaa huomioon. Yleistyksiä on toki mahdollista tehdä, mutta jatkossa tarvitaan tutkimusta, jossa tarkastellaan yhä monipuolisemmin suomalaisten kielikäsitteitä. Näin toivottavasti paljastuu yleisten suurten linjojen takaa pienempiä yksityiskohtia. Niiden avulla pystytään luomaan laajempi mosaiikkimainen kuva, johon on mahdollista sovittaa hyvin erilaiset yksilöiden dynaamiset käsitteet.

Lähteet ja lyhenteet

- AJZEN, ICEK – FISHBEIN, MARTIN 2005: The influence of attitudes on behaviour. DOLORES ALBARRACIN, BLAIR JOHNSON ja MARK ZANNA (toim.): *The handbook of attitudes*, 173–221. Psychology Press, New York.
- ANTTILA, HANNA 2008: *The effect of interrogative function on intonation in spontaneous and read Finnish*. Pro gradu -tutkielma. Puhetieteiden laitos, Helsingin yliopisto. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe200807301740>
- AUER, PETER – BARDEN, BIRGIT – GROSSKOPF, BEATE 1998: Subjective and Objective Parameters Determining ‘Saliency’ in Long-term Dialect Accomodation. *Journal of Sociolinguistics* 2 (2) 163–187. DOI 10.1111/1467-9481.00039.
- BASSILI, JOHN – BROWN, RICK 2005: Implicit and explicit attitudes. Research, challenges, theory. DOLORES ALBARRACIN, BLAIR JOHNSON ja MARK ZANNA (toim.): *The Handbook of attitudes*, 543–574. Psychology Press, New York.
- CAMPBELL-KIBLER, KATHRYN 2013: Connecting attitudes and language behavior via implicit sociolinguistic cognition. TORE KRISTIANSEN ja STEFAN GRONDELAERS (toim.): *Language (De)standardisation in Late Modern Europe. Experimental Studies*, 307–329. Novus Press, Oslo.
- CRAMER, JENNIFER – MONTGOMERY, CHRIS (toim.) 2016: *Cityscapes and Perceptual Dialectology, Global Perspectives on Non-Linguists’ Knowledge of the Dialect Landscape*. Language and Social Life, volume 5. de Gruyter, Berlin.
- ECKERT, PENELOPE 2008: Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics* 12, 453–476.
- 2012: Three waves of variation study. The emergence of meaning in the study of variation. *Annual Review of Anthropology* 41, 87–100. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>
- FAZIO, RUSSELL 1986: How do attitudes guide behaviour? RICHARD SORRENTINO ja EDWARD HIGGINS (toim.): *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behaviour*, 204–243. Guilford, New York.
- 2007: Attitudes as object-evaluation association of varying strength. *Social Cognition* 25(5), 603–637. <https://doi.org/10.1521/soco.2007.25.5.603>
- FOULKES, PAUL – SCOBIE, JAMES M. – WATT, DOMINIC 2010: Sociophonetics. WILLIAM J. HARDCASTLE, JOHN LAVER ja FIONA E. GIBBON (toim.): *The Handbook of Phonetic Sciences*, 703–754. 2nd edition. Wiley-Blackwell, Chichester, UK. <https://doi.org/10.1002/9781444317251.ch19>
- HAARAMO, ANNIKA 2015: *Se on niin erilainen ja siksi jopa hauska. Kansanlingvistinen tutkimus hämääläismaallikoiden lounaismurretta koskevasta käsityksistä*. Pro gradu -tutkielma. Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto.
- HALLIDAY, M. A. K. 1978: *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. Edvard Arnold, London.
- HEIKKILÄ, MAIJASTIINA 2014: *Lounaissuomalaisten murrekäsityksiä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, Kieli- ja käännöstieteiden laitos, Turun yliopisto.
- HICKEY, RAYMOND 2000: Saliency, stigma and standard. LAURA WRIGHT (toim.): *The development of standard English 1300–1800, Theories, descriptions, conflicts*, 57–72 Cambridge University Press, London.
- HIRVONEN, PEKKA 1970: *Finnish and English Communicative Intonation*. Väitöskirja. Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 8. Turun yliopisto, Turku.
- HYMES, DELL 1986 [1972]: Models of the interaction of language and social life. JOHN J. GUMPERZ ja DELL HYMES (toim.): *Directions in sociolinguistics. The ethnography of communication*, 35–71. Blackwell, Oxford.
- IIVONEN, ANTTI 1998: Intonation in Finnish. DANIEL HIRST ja ALBERT DI CRISTO (toim.): *Intonation systems. A survey of twenty languages*, 311–327. Cambridge University Press, Cambridge.
- 2001: Intonation of Finnish Questions. WIM A. DOMMELEN ja THORSTEIN FRETHEIM (toim.): *Nordic Prosody, Proceedings of the VIIIth Conference, Trondheim 2000*, 137–151. Peter Lang, Frankfurt am Main.

- IIVONEN, ANTTI – NEVALAINEN, TERTTU – AULANKO, REIJO – KASKINEN, HANNU 1987: *Puheen intonaatio*. Gaudeamus, Helsinki.
- KERSWILL, PAUL – WILLIAMS, ANN 2002: 'Saliency' as an explanatory factor in language change. Evidence from dialect levelling in urban England. MARI C. JONES ja EDITH ESCH (toim.): *Language change. The interplay of internal, external and extra-linguistic factors*, 8–110. de Gruyter, Berlin.
- KRISTIANSEN, TORE – PHARAO, NICOLAI – MAEGAARD, MARIE 2013: Controlled manipulation of intonational difference. An experimental study of intonation patterns as the basis for language-ideological constructs of geographical provenance and linguistic standardness in young Danes. TORE KRISTIANSEN ja STEFAN GRONDELAERS (toim.): *Language (De)standardisation in Late Modern Europe. Experimental Studies*, 355–374. Novus Press, Oslo.
- KURKI, TOMMI tulossa: Tavallisuus puhekielessä. Keski- ja pohjoispohjalaisten puhekieltä koskevia kielikäsitteitä.
- KURKI, TOMMI – NIEMINEN, TOMMI – KALLIO, HEINI – BEHRAN, HAMID 2014: Uusi puhe-suomen variaatiota tarkasteleva hanke. Katse kohti prosodisia ilmiöitä. *Sananjalka* 56, 186–195.
- KURKI, TOMMI – SIITONEN, KIRSTI 2014: 2000-luvun hanke Satakunnan puhutusta kielestä. Pronominit ja sananrajat nykysatakuntalaisen puheen ilmentäjinä. SUVI HEIKKILÄ (toim.): *Virtaa läpi vainioiden, Kokemäenjoki Satakunnan historiassa*. Satakunta XXX. Satakunnan Historiallinen Seura, Harjavalta.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 964. SKS, Helsinki.
- LEINONEN, ANNE 2015: ”Riittää kun saa selvää”. *Vieraalla aksentilla tuotettu suomi nuorten arvioimana*. Väitöskirja. Jyväskylä Studies in Humanities 275. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- LEVON, EREZ – FOX, SUE 2014: Social Saliency and the Sociolinguistic Monitor. A Case Study of ING and TH-fronting in Britain. *Journal of English Linguistics* 42 (3), 185–217. <https://doi.org/10.1177/0075424214531487>
- MACLEOD, BETHANY 2015: A Critical evaluation of two approaches of defining perceptual saliency. *Ampersand* 2, 83–92.
- MIELIKÄINEN, AILA 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan? *Sananjalka* 47, 98–118.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. SKS, Helsinki.
- MUSTANOJA, LIISA – O'DELL, MICHAEL 2007: Suomen *d* ja *r* sosiofoneettisessa kentässä. *Virittäjä* 113, 56–67.
- NIEMINEN, TOMMI – KURKI, TOMMI 2015: Prosovar-hankkeen väliraportti. Puheaineiston keruusta verkossa sekä havaintoja aineistosta. MONA LEHTINEN ja UNTO K. LAINE (toim.): XXIX Fonetikan päivät, Espoo 20.–21.3.2015, 29–34. *Tiede + teknologia* 7/2015. Aalto-yliopisto, Espoo.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: ”Savon murre” savolaiskorvin. *Kansa murteen havainnoijana*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 11. University of Eastern Finland, Joensuu.
- PALANDER, MARJATTA 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitteet*. SKS, Helsinki.
- PALANDER, MARJATTA – NUPPONEN, ANNE-MARIA 2005: Karjalaisten ”karjala”. MARJATTA PALANDER ja ANNE-MARIA NUPPONEN (toim.): *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti*, 15–55. *Studia Carelica Humanistica* 20. Humanistinen tiedekunta, Joensuun yliopisto, Joensuu.
- PALANDER, MARJATTA – RIIONHEIMO, HELKA 2018: Imitating Karelian. How is Karelian Recalled and Imitated by Finns with Border Karelian Roots? MARJATTA PALANDER, HELKA RIIONHEIMO ja VESA KOIVISTO (toim.): *On the Border of Language and Dialect*, 85–126. *Studia Fennica Linguistica* 21. SKS, Helsinki.
- PALLIWODA, NICOLE – SCHRÖDER, SASKIA 2016: Perceptual Dialectology, speech samples, and the concept of saliency. Initial findings from the DFG-project ”Lay Linguists’ perspective on German regional varieties: Reconstructing lay linguistic conceptualizations of German in a perceptual dialectology approach”. JENNIFER CRAMER ja CHRIS MONTGOMERY (toim.): *Cityscapes and Per-*

- ceptual Dialectology, Global Perspectives on Non-Linguists' Knowledge of the Dialect Landscape*, 257–274. Language and Social Life, volume 5. de Gruyter, Berlin.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. M. K. SUOJANEN ja PÄIVIKKI SUOJANEN (toim.): *Sosiolingvistiikan näkymiä*, 35–110. Gaudeamus, Helsinki.
- PRESTON, DENNIS R. 1996: Whaddayaknow?: The modes of folk linguistic awareness. *Language Awareness* 5, 40–74. <https://doi.org/10.1080/09658416.1996.9959890>
- 1999: Introduction. DENNIS R. PRESTON (toim.): *Handbook of perceptual dialectology*, xxiii–xxxix. Benjamins, Amsterdam.
- 2002: Language with an attitude. J. K. CHAMBERS, PETER TRUDGILL ja NATALIE SCHILLING-ESTES (toim.): *Handbook of language variation and change*, 40–66. Blackwell, Oxford.
- 2010: Variation in language regard. PETER GILLES, JOACHIM SCHARLOTH ja EVELYN ZEIGLER (toim.): *Empirische Evidenzen und theoretische Passungen sprachlicher Variation*, 7–27. Peter Lang, Frankfurt.
- 2011: The power of language regard. Discrimination, classification, comprehension and production. *Dialectologia, special issue II*, 9–33.
- RÁCZ, PÉTER 2012: *Saliency in Sociolinguistics. A quantitative approach*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philologischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg.
- RIIONHEIMO, HELKA – PALANDER, MARJATTA 2017: Rajakarjalainen kuuntelutesti. Havainnoijina suomen kielen yliopisto-opiskelijat. *Lähivertailuja* 27, 212–241. <https://doi.org/10.5128/LV27.07>
- ROUTARINNE, SARA 2003: *Tytöt äänessä. Parenteeseit ja nouseva sävelkulku kertojan vuorovaikutuskeinona*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 903. SKS, Helsinki
- 2008: Miksi intonaatio nousee? SARA ROUTARINNE ja TUULA UUSI-HALLILA (toim.): *Nuoret kielikuvassa, kouluikäisten kieli 2000-luvulla*, 125–145. Tietolipas 220. SKS, Helsinki.
- RÄSÄNEN, MAARET – PALANDER, MARJATTA 2015: Kansandialektologinen testi murrepiirteiden keskinäisestä murteellisuusjärjestyksestä. *Virittäjä* 119, 4–33.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- STENBERG, MARIKA 2012: *Venäläisten maahanmuuttajien suomen kielen intonaatio kysymyksissä ja omistulauseissa*. Pro gradu -tutkielma. Kielten laitos, Jyväskylän yliopisto.
- TAMMINEN, HENRY 2017: *Tämän kulumun murretta jotenkii. Kuinka savonlinnalaiset tunnistavat kotimurteensa erityispiirteet?* Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli, Itä-Suomen yliopisto.
- TUOMI, JOUNI – SARAJÄRVI, ANNELI 2009: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 5. uudistettu painos. Tammi, Helsinki.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. SKS, Helsinki.
- 2012: Spatial concerns for the study of social meaning of linguistic variables – an experimental approach. *Folkmålsstudier* 50, 175–209.
- VILHULA, KAISA 2012: *Pääkaupunkilainen puhekieli kahden paikallisen ryhmän kuulemana ja keskustelemana*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli, Helsingin yliopisto.
- WANDE, ERLING 1982: *Tornedalsfinskan och dess särdrag*. SIGURD KLOCKARE ja ERLING WANDE (toim.): *Finska språket i Tornedalen*, 40–73. Fören. Norden, Stockholm.
- WIİK, KALEVI 1998: *Fonetiikan perusteet*. WSOY, Porvoo.
- YLI-LUUKKO, EEVA 2010: Hämäläinen laulu – puheen melodinen jaksottaminen. *Virittäjä* 114, 396–409.

TOMMI KURKI: The mosaic of language perception: Observations on colloquial Finnish

This article investigates the perception of colloquial Finnish samples under the theoretical framework of perceptual dialectology. It describes a subset of a data from a larger project exploring regional and social variation in Finnish prosody. The subset was drawn from an online questionnaire which

consisted of 12 recorded samples of colloquial Finnish. These samples have been characterised as “usual” or “normal” by different informants in the pilot study. Respondents of the questionnaire were asked to answer the following questions after hearing each sample: Which speakers would speak in the same way as the person just heard? Did something special catch your ear in the sample? 259 Finnish-speaking, non-linguist respondents with various regional and social background answered the online questionnaire. In addition, 83 students from the University of Helsinki and the University of Turku listened to the same samples and answered in the same questions while participating in a course.

The article also discusses the concept of salience. The same data subset (the online questionnaire) is also investigated in Kurki (forthcoming), wherein the respondents’ answers let us assume that there may often be something perceptually, but not necessarily, cognitively prominent in the samples. Many respondents note that the samples sound the same, although the reported subjective distances from the respondents’ own idiolects vary from one sample to another.

First, the article investigates how the informants perceive the speakers, that is how they describe and define a speaker right after hearing the sample. The data taken from the questionnaire is examined by content analysis. In this analysis, the data was organised around the following factors: the assumed regional background of a speaker; the assumed social background of a speaker, situational context, comparison to the standard Finnish, Finnish as a foreign language; an assumed trait, skills and state of mind of a speaker; explicit comparison between a speaker and a celebrity or a respondent. The analysis shows that the majority of respondents had defined the speakers regionally. This often also concerns speakers, whom the respondents find them sounding “normal” or “usual”. The result is interesting, especially when one keeps in mind that the respondents were not explicitly asked to specify where they believe the speakers come from.

Secondly, this article examines conceptions related to final rises in Finnish intonation. This is based on the perceptions of segmental and suprasegmental features in these 12 samples discussed in Kurki (forthcoming). The analysis of final rises in the present article focuses on the eighth sample in which the speaker is a 17-year-old female from the province of Pirkanmaa. Usually, the intonation of declaratives and narratives in Finnish is characterised as a falling declination, and final rises are considered rare and not to occur systematically. Routarinne (2004) investigated the conversations of teenage girls from the Finnish Capital Region, and found out that final rises are fairly common in their speech. This article investigates how the final rises are perceived. The respondents were divided into three groups: respondents from the Capital Region, respondents from the regions of Häme and Pirkanmaa and speakers from other parts of Finland.

Almost half of the respondents from the Capital Region perceived final rises, which differs statistically significantly from the respondents from Häme and Pirkanmaa (only one-fifth) and those from other parts of Finland (approx. one-third). Many respondents perceive final rises as a manner of speaking typical for adolescents and young adults, especially females. Final rises are found to be regionally typical for Finns living in Helsinki, the Capital Region or southern Finland. Surprisingly, final rises are seen as a neutral or positive feature; it is rarely seen as negative.

In general, the linguistic units and features of colloquial Finnish index meanings, some of which are social and some regional meanings. However, when scholars are concerned with perception and social salience, they aim to grasp dynamic phenomenon. Whether and how a linguistic feature is perceived and how it is classified depend on a range of individual, situational and task-specific factors. A scholar’s task is to outline the best overall picture possible from the small changing tiles of a large and complex mosaic. Utilising perception tests, with both their strengths and limitations, is a useful and functional tool in this process.

Liite 1

Ote luennolla käytetystä kyselylomakkeesta

KUUNTELUNÄYTE 2

- Ketkä nykysuomalaiset puhuvat mielestäsi näin? Vaihtoehtoisesti voit kertoa, ketkä eivät ainakaan puhu näin.
- Miltä kuulemasi puhenäyte kuulosti? Valitse vaihtoehdot, jotka ovat mielestäsi kuvaavimpia.

	5	4	3	2	1	0	en osaa sanoa
täysin yleiskielinen (kirjakielinen)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	täysin puhekielinen ☐
täysin omaa puhetapaani vastaava	☐	☐	☐	☐	☐	☐	täysin omasta puhetavastani poikkeava ☐

	5	4	3	2	1	0	en osaa sanoa
miellyttävä	☐	☐	☐	☐	☐	☐	epämiellyttävä ☐
luonteva	☐	☐	☐	☐	☐	☐	epäluonteva ☐
ystävällinen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	tyly ☐
vakuuttava	☐	☐	☐	☐	☐	☐	epävakuuttava ☐
virallinen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	epämuodollinen ☐

- Kiinnittikö puhenäytteessä jokin erityisesti huomiota? Jos kiinnitti, mikä?

Liite 2

Kyselyn näytteet litteroituina ja informanttien alueorientaatiota selittävät lyhenteet

NÄYTE 1: Kainuussa syntynyt ja lapsuutensa elänyt yli 30-vuotias insinöörimies, joka muuttanut aikuistuttuaan Oulun seudulle (kesto 21 sekuntia; ärsykkeenä 10 eroa kuvissa)

siinä, vasemman puoleises_ei palamua tuolla, jorppakor rannalla niij kuin tuossa okeassa. oikeampuoleisess_øj kaks hyppivätä kallaa, vasemmampuoleisess_ei ok ko yksi. oikeampuoleiselta kuvasta puuttuu puska tuolta jo- vuorrej juuresta.

NÄYTE 2: Porilais syntynyt ja Porissa asuva alle 30-vuotias nainen, joka opiskelee yliopistossa.

no siis ko sää täst ny lähdet ni heti ensimmäisest vasemmal. sit sitä Puistokatuu suaraa suaraa suaraa, sit joe jälkee, tulee risteys ni siit vasurii. sit sitä suaraa tulee, Lehmuskadu risteys ni käännyt siihe Lehmuskadulle, ja sit siit tulee se ensimmäine kyytiläine. sit vedätte vaa suaraa. tulee semmone teeristeys [t-risteys], nii käännytte siit oikeelle, sitä Ruustinnakatu ajatte, ni sit siält tuleeki Kalle jo vastaa ja se tulee kyytii. (kesto 29,5 s; ärsykkeenä karttaopastus)

NÄYTE 3: Hämmäläismurteiselta Uudeltamaalta syntyisin oleva ja siellä asuva yli 40-vuotias tutkija. Työskentelee pääkaupunkiseudulla. (30 s, karttaopastus)

Käyt ottamassa Kallej kyytiin ja, tuut [hidastus], pikkusem matkaa [hidastus:] takasin siinä lukee [painotus:] Kauppakatu. Meet sitä suaraan taas joen ylitte se muuttuu Maaherran kaduksi. sit tulee Ul- Ulriikan katuu, älä mees sinnev vaam meet vielä eteempäin., [painotus: koko lause] siinä oij Kustaan katuu. käännyt sinne' oikeelle. siitä joen ylitte. ja kohta vasemmalla näkyikin tämmönen ja näkyikin [painotus:] Kisällin katuu ja sieltä, oijkin tämä ravintalo Kruunu.

NÄYTE 4: Veteli – Kokkola: Syntyperäinen keskipohjalainen alle 30-vuotias mies, joka muuttanut maaseudulta Kokkolaan aikuisena. Toisen asteen koulutus, työskentelee asentajana.

Ajat sitä niij kauan suoraan että tulee, [painotus/hidastus] Ruustinnan katuu elikkä se on niij ko kolomas risteys käännyt siitä taas oikealle. ja melekeen tiem päähä että tulee Lehemuskatu ja siitä vasemmalle ja het seuraava oikealle. (14 s; karttaopastus)

NÄYTE 5: Lapissa syntynyt ja lapsuutensa viettänyt alle 30-vuotias pääkaupunkiseudulla työskentelevä opettaja.

no nii ekä siinä, videolla dinosaurus kattoo, kauhuelokuvaa sateisena ja, myrskysenä iltana. ja sitä pelottaa. sitte, ilmeisesti sen kämppis tai joku kaveri lintu, tullee kotia, ja, tota jättää läukun siihen sohovalled dinosaurukseve vieree ja... (24 s; nähdyn videon referointi):

NÄYTE 6: Syntyperäinen yli 20-vuotias pääkaupunkiseutulainen, joka muuttanut hiljattain Itä-Suomeen opiskelemaan.

Ai mitä sä sanoit? en kuulluk ku toi radio huus. (4 s, repliikki keskusteluun)

NÄYTE 7: Turun pohjoispuolella Vakka-Suomessa syntynyt ja Turun seudulla elävä yli 40-vuotias nainen. Toisen asteen koulutus, viranomaisasiakaspalvelutehtävissä.

siihe, hänël luakses yhtäkki tule tämmönen sininel lintu. se ov varmaa jokù hänëñ kaveri. se sinisel linnum mukån_ilmesesti ol jokù tämmönev verinev veitsi ja, nyt se näke jottaim painajaisuni et, et se sininel lintu hyökkää päälle. se herä yhtäkki painaisunest ja, katto ikkunast ulos ko se näke ko toi se sininel lintu lähte kävèlemä [tonaalinen nousu koko viimeisessä sanassa] jonneki. (20,5 s; nähdyn videon referointi)

NÄYTE 8: alle 18-vuotias koululainen Tampereen seudulta. Asunut samalla seudulla ikänsä.

Ks. luku 5.2.

NÄYTE 9: yli 50-vuotias eteläkarjalainen, kaupungissa ikänsä asunut opettajanainen.

aa- tost tota niin nii oikeempuolimmaiselt kalalt puuttuu toine e-, siis vasemmampuoleine evä. ja, dinosaurukses ei näytä olevam mittää, eroavaisuutta. öömontas virhettä miul nytt_on, löytyny? aa- joo, tulivuoren, tuolta vasemmalt puolelt puuttuu pensaita, toisest oikeempuolimmaisest kuvast, ja. (31,5 s; 10 eroa kuvissa):

NÄYTE 10: yli 20-vuotias keskisuomalaisessa maaseutukunnassa lapsuutensa elänyt nainen. Käynyt lukion, muuttanut Jyväskylään ja työskentelee myyjänä.

jatkat sitten takasin Lehmuskadulle, ja, Lehmuskatu päättyy jollon sunn_om pakko kääntyy, oikeelle ↑Ruustinnañkaulle. jota jatkat tonne' iham päätyy asti, mistä otat toisen, mieshenkilöñ ↑kyytii. jatkat takasteppäin, niin kunnes tuut Ruustinnañkaun ja Kauppakavun ↑risteyksee... (19 s; karttaopastus)

NÄYTE 11: Koko ikänsä Pohjois-Karjalan pohjoisosissa elänyt insinöörinainen.

minä òesin tarvinnu just niitä mustaviinimarjoja. eikkö sulla niitä oom missää jemmassa? ihar riittäsi semmonen kahvikupillineñ kaks korkkeintaan niitä. (15 s; vapaamuotoinen repliikki keskusteluun)

NÄYTE 12: yli 30-vuotias oululaissyntyinen ja Oulussa asuva korkeakoulutettu nainen. Työskentelee teknisellä alalla.

no nii, eli lähet tästä, Kustaanañkadulta tonne' oikeelleppäin. ja käännyt ensimmäisestä vasemmalle, Puistokadulle. aa- jatkat sitä suoraan, sillan yli, ja sillan, jällekeen ensimmäisestä, otat vasemman. ja siitä ensimmäisen ristin-, ylitte, siin_on Tammikatu ja sitte... (20 s; karttaopastus)

Alueorientaatiolyhenteiden selitykset

Informantit on jaettu alueittain ryhmiin, sen mukaan, missä he ovat syntyneet, eläneet suurimman osan lapsuudestaan ja aikuisuudestaan ja missä he asuvat nyt.

EP = eteläpohjalaismurteet (eteläpohjalaismurteiden alueella)

EK = kaakkoismurteet

HM = hämäläismurteet

KPP = keski- ja pohjoispohjalaismurteet

KS = savolaismurteet, Keski-Suomi

LM = lounaismurteet

PerP = peräpohjalaismurteet

PK = pääkaupunkiseutu

PKR = savolaismurteet, Pohjois-Karjala

SV = savolaismurteet, Savo

Uu = hämäläismurteet, Uusimaa

Tommi Kurki

tommi.kurki@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

20014 Turun yliopisto

MARJUT JOHANSSON, JARMO H. JANTUNEN, ANNE HEIMO,
MIRKA AHONEN JA VERONIKA LAIPPALA

Verkkokeskustelujen kansa

Korpusavusteinen diskurssianalyysi Suomi24-keskustelupalstasta

1. Johdanto

Tässä artikkelissa tutkimme, miten sana *kansa* käsitetään Suomen suurimmalla keskustelufoorumilla ja millaisia diskursseja siihen liittyy. Kansa on ymmärretty antiikin ajoista lähtien ainakin kolmella tavalla: kansanjoukoksi, tavallisiksi ihmisiksi ja kansakunnaksi (Müller 2016, 22). Nykyiset verkkokeskustelut tarjoavat näkemyksen siitä, miten keskusteluihin osallistuvat representoivat kansaa tänä päivänä.

Internetin myötä mahdollisuudet kirjoittaa julkisesti ovat mullistuneet (ks. Kauranen 2013). Sosiaalisessa mediassa kansalaisten ilmaisemat mielipiteet muodostavat varsin suuren osan nykyistä julkista verkkokeskustelua, minkä vuoksi kirjoittajien käsitys kansasta on kiinnostava tutkimuskysymys. Lisäksi suuret aineistot, kuten tässä tutkimuksessa käytettävä Suomi24-keskustelupalstaan perustuva iso Suomi24-korpus (Aller Media Oy 2014; Lagus–Pantzar–Ruckenstein–Ylisiurua 2016), avaavat uudenlaisen näkökulman kansan määrittelyihin ja kansaan liittyviin diskursseihin.

Sosiaalisen median verkkokeskustelut ovat tilanteista, kirjoitettua sosiaalista vuorovaikutusta. Keskustelujen aiheet ja kielellinen toiminta vaihtelevat hyvin paljon keskustelupalstan alustalta toiselle, eivätkä keskustelut edusta mitään tiettyä yhtä keskustelutyyppeä (*activity type*, Levinson 1992; ks. Arendholz 2017; Johansson 2017). Näillä moninaisilla palstoilla keskustelijoiden kielenkäyttö on arkista ja epämuodollista, ja sitä voidaankin luonnehtia nykyaikaiseksi vernakulaariksi ilmaisuksi tai julkiseksi kansankieleksi (Coupland 2014; Johansson 2017, 8). Tämän lisäksi keskustelijat ilmaisevat kommenteissa omia tai kierrätettyjä näkemyksiä ajankohtaisista asioista, joihin heillä ei ole aina valtaa tai mahdollisuutta vaikuttaa (ks. Papacharissi 2014; Johansson 2017, 6–8). Toisin kuin internetin alkuaikoina toivottiin, mielipiteiden vaihdosta sosiaalisessa mediassa ei ole syntynyt sellaista kansalaiskeskustelua, jossa ratkottaisiin yhteiskunnallisia ongelmia (van Dijk–Poell 2013; Papacharissi 2014). Yhteiskunnallisista ja poliittisista aiheista käytävät verkkokeskustelut perustuvat hyvin usein irrallisten erimielisten mielipiteiden

esittämiseen ilman, että keskustelijoiden välille syntyy minkäänlaista yhteisymmärrystä (Kleinke 2010; Johansson 2017, 5).

Tässä artikkelissa lähestymme kansaan liittyviä diskursseja korpusavusteisen ja laadullisen digitaalisen diskurssianalyysin keinoin. Monimenetelmällinen lähestymistapa valottaa aineistoa kahdesta näkökulmasta ja antaa mahdollisuuden esittää kaksi toisiaan täydentävää tulkintaa. Tutkimuskysymyksemme ovat seuraavat:

- 1) Millaisia diskursseja verkkokeskustelijat liittävät *kansaan*?
- 2) Miten kirjoittajat representoivat ja asemoivat kansaa eri diskursseissa?

Tutkimuksemme ytimessä on kahtalainen diskurssin käsite. Määrittelimme diskurssin tilanteiseksi kielenkäytöksi kontekstissa (Stubbs 2001, 11–13). Toiseksi ymmärrämme diskurssin dialogisena kielenkäyttönä ja merkityksen rakentamisena sosiaalisessa toiminnassa (Fairclough 1992, 128; ks. myös Stubbs 2001, 5; Partington–Duguid–Taylor 2013, 2–3). Käytämme suppeampaa diskurssin käsitettä korpusavusteisessa analyysissämme (luku 4) ja laajempaa määritelmää digitaalisessa diskurssianalyysissä (luku 5). Eri diskurssit tai diskurssityypit liittyvät diskurssin käsitteeseen. Tällä tarkoitamme tekstin tai vuorovaikutuksen sisältöä, ominaisuuksia ja jäsennyttä (Östman–Virtanen 2011, 275). Diskurssityypit ovat eri alojen diskursseja, kuten uskonnollinen tai poliittinen diskurssi. Representaatiolla tarkoitamme sosiaalisia, kognitiivisen tietämisen muotoja, jotka voivat koskea useita erilaisia asioita (yksilöitä, yhteisöjä, käsitteitä jne.) ja jotka voivat olla yksilöllisiä tai yhteisöllisiä (van Dijk 2006, 128).

Käsittelemme ensiksi sitä, miten kansa on määritelty ihmistieteissä kielitieteestä folkloristiikkaan (luku 2), minkä jälkeen esittelemme teoreettisen viitekehyksen, aineiston ja käytetyt menetelmät (luku 3). Analyysi käsittää avainsanojen ja diskurssiprosodioiden tarkastelun (luku 4) ja sen, miten kansaa representoidaan ja mikä sen merkitys on sosiokulttuurisessa konteksteissa (luku 5). Näistä merkityksistä muodostuvat verkkokeskusteluissa esiintyvät näkemykset kansasta suurimmalla suomalaisella keskustelufoorumilla. Artikkelin päättyy johtopäätöksiin (luku 6).

2. *Monitulkintainen kansa-käsite*

2.1. *Kaksijakoinen kansa*

Näennäisestä neutraalisuudestaan huolimatta kansa on monitulkintainen ja varsin monisyinen käsite, jota on yritetty määritellä vuosisatojen ajan. Monitulkintaisuutensa sekä historiallisten ja ideologisten painolastiensa vuoksi on jopa esitetty, että koko termiä ei tulisi edes käyttää tieteellisenä käsitteenä (Knuutila 2008 [1982], 405). Määritelmät riippuvat määrittelijöistä ja heidän tarkoituspäristään: Halutaanko määritelmällä yhdistää ihmisryhmiä vai erottaa? Sijoittaako määrittelijä itsensä kansaan kuuluvaksi vai ei? (Kurki 2002, 52–58; Mikkola 2009, 37.) Kysymys on myös siitä, näyttäytykö määriteltävänä

oleva kansa yksilöiden välisenä vuorovaikutuksena vai laadullisena kollektiivina (Knuutila 1992, 47–48). Tätä jatkuvaa määrittelyä nimitetään *kansapuheeksi* (Anttila–Kauranen–Löytty–Pollari–Rantanen–Ruuska 2009, 21). Poliitikassa nykyisille populistipuoleille on tyypillistä vetoaminen kansaan ja kansan tahtoon. Populistit näkevät itsensä eliitin vastakohtina, kun taas aiemmin nimenomaan eliitti pyrki erottamaan itsensä kansasta. (Müller 2016; ks. myös lukua 2.2.)

Sanaa *kansa* käytetään usein merkityksessä ’jonkin seudun asukkaat’, ’tavalliset ihmiset’ tai ’me suomalaiset’, mutta sillä voidaan tarkoittaa yhtä lailla alemmaa yhteiskuntaluokkaa. *Kansalla* tarkoitetaan myös ’ihmis- tai kansajoukkoa’ tai ’kansakuntaa’ (Kauranen 2013, 25–26; Tieteen termipankki, kielitiede s.v. *kansa*). Kielitoimiston sanakirja (KS sv. *kansa*) määrittelee *kansan* ’kulttuuriltaan ja kieleltään yhteen kuuluvaksi ihmisryhmäksi, jonkin valtion väestöksi, seudun asukkaiksi, väeksi, työväeksi, alemmaksi yhteiskuntaluokaksi tai suureksi ihmisjoukoksi’. Erityisesti alemmista yhteiskuntaluokista koostuvaa kansaa on määritelty valtaapitävien ja yhteiskunnan eliitin piirissä jo satojen vuosien ajan uskonpuhdistuksen, valistuksen, kansallisromantiikan sekä kehitysoptimismien näkökulmista (Kurki 2002, 52–58; Liikanen 2003, 257–258). Näissä määritelmässä kansaa kuvattiin usein vastakohtien avulla: eliitti oli sivistynyttä ja oppinutta ja pyrki jatkuvasti kehittymään, kun taas kansa oli sivistymätöntä ja oppimatonta eikä kyennyt kehittymään (Kurki 2002, 52–58).

Zacharias Topeliuksen *Maamme kirjassa* (1876) kuvaama kansa koostuu ”erisukuisista ja erikielisistä” kansanryhmistä:

Tässä maassa asuu siis erisukuista ja erikielistä kansaa – – Harvat ovat niin sekoitumatonta sukuperää, ettei heidän suvustaan jonkun suonissa ole virrannut eri kansakuntain verta. Mutta se on sanottu, että kaikki, jotka tunnustavat tämän maan isänmaakseen ja rakastavat tätä sellaisena, – kaikki, jotka tottelevat tämän maan lakia ja tekevät työtä tämän hyväksi, – ovat yksi kansa. (Topelius 1876, 71.)

Seuraavina vuosikymmeninä Topeliuksen näkemys sai kuitenkin väistyä ja suomalaisista ryhdyttiin rakentamaan kansallisromantiikan ja nationalismien hengessä kulttuurisesti ja kielellisesti yhtenäistä kansaa muun muassa keräämällä suullista perinnettä ja kansanrunoutta sekä kodifioimalla kirjakieli (ks. esim. Anttonen 2005, 81–94, 161–166; Mikkola 2009, 37–38; Tervonen 2014, 138–143). Yksi keskeisiä kansallisen identiteetin rakentajia oli Elias Lönnrot (Karkama 2001). Autonomisen Suomen suuriruhtinaskunnassa kansan yhtenäisyyden korostamisella oli myös poliittisia tavoitteita. (Liikanen 2003, 271.)

Vuosisanvaihteessa julkisessa keskustelussa pohdittiin, muodostuiko kansa esimerkiksi rodun, kielen vai maantieteellisten rajojen mukaan. Vai tarvittiinko kansan yhdistämiseksi yhteinen historia? Tällä tavoin määrittelemällä voitiin ihmisryhmiä sekä yhdistää että erottaa. Esimerkiksi sortotoimien aikana esitetty ajatus yhteisen kärsimyksen yhdistämästä suomalaisesta kansasta oli yritys ylittää kieli- ja luokkaerot poliittisten tavoitteiden ajamiseksi. (Anttila ym. 2009, 18–19.) Silloinkin, kun yhteisten tavoitteiden ajamiseksi kansalla viitattiin koko Suomen väestöön, pysyi kuva kansasta silti kaksijakoisena. Yhtäältä kansaan kuuluvia ihannointiin ja toisaalta heitä paheksuttiin ja väheksyttiin (Apo 1998,

88–89; Tieteen termipankki, folkloristiikka s.v. *kansa*). Etenkin kansaan kuuluvia talonpoikia ihailtiin ahkerina, raittiina, siveellisinä, rehellisinä, valistettavina ja kunnollisina, kun taas maattomia ja kaupunkien työläisiä pidettiin kehittymättöminä, laiskoina, impulsiivisina, aggressiivisina sekä ”alhaisia mielihaluja” toteuttavina. Pahinta oli, että nämä ryhmät ryhtyivät sosialismin levitessä järjestäytymään ja vaatimaan itselleen oikeuksia ja valtaa. Sisällissodan syttyessä ero näiden kahden kansan välillä kärjistyi entisestään, kun talonpojat liittyivät valkoiisiin ja työläiset punaisiin. (Apo 1998, 91–92, 96, 101–102, 117.) Yleisen käsityksen mukaan taistelu yhteistä vihollista Neuvostoliittoa vastaan eli ”talvisodan ihme” yhdisti jälleen kansan (Apo 1998, 117). Käsitys ”poikkeuksellisen yhtenäisestä” Suomen kansasta on elänyt näihin päiviin asti. Tämän käsityksen rakentamiseen ja ylläpitämiseen ovat osallistuneet myös eri alojen tutkijat, kuten kansallisten tieteiden edustajat ja historioitsijat. (Anttonen 2005, 87–88; Tervonen 2014, 137–162.)

Kansa on aktiivisesti vastustanut yhteiskuntaluokkaansa ja elämäntapaansa kohdistuvaa kritiikkiä. Folkloreaineistoissa on lukemattomia anekdootteja, kaskuja ja sananlaskuja, joissa pilkataan ja ivataan herroja ja herrojen tapoja. Herrojen ohella arvostelun kohteena ovat olleet papit, nimismiehet, tuomarit ja muut virkavallan edustajat. Kansaan kohdistettu kritiikki käännetään näissä usein nurin päin: likaisuus kuvataan merkiksi työteliäisyydestä ja vanhojen ja paikattujen vaatteiden käyttö merkiksi säästäväisyydestä ja tarkasta taloudenpidosta. (Mikkola 2009, 247; ks. myös Apo 1995; Knuuttila 1994; Pöysä 1997.) Tarkastellessaan kansanretoriikkaa eli niitä politiikkaa koskevia puhetoimia, joilla ihmiset kommentoivat valtiollista politiikkaa, arvioivat poliitikkoja ja selittävät historiallisia ja ajankohtaisia asioita yksilö- ja yhteisötasolla, Pauliina Latvala (2013, 29–30, 33–36) huomauttaa, että kansan poliitikkoja koskeva arvostelu on ollut rajua (mt., 220–221.)

2.2. *Kansa nykyisessä populistisessä diskurssissa*

Nykyisin sana *kansa* esiintyy tiuhaan populistisessä poliittisessä diskurssissa, eikä sen merkitys ole kovin yksiselitteinen. Populismi tarkoittaa eri maissa hyvin erilaisia poliittisia suuntauksia: se voidaan liittää vahvoihin ja karismaattisiin johtajiin, poliittisiin puolueisiin tai ruohonjuuritason poliittiseen aktiivisuuteen, kuten teekutsuliikkeeseen Yhdysvalloissa (Müller 2016, 9). Keskitymme tässä ainoastaan populistisen diskurssin luonteeseen ja sen yleisimpiin väitteisiin kansasta. Jan-Werner Müllerin (2016, 19–20) mukaan keskeisintä populismissa on moraalinen ja yhtenäinen maailma, jossa kansa asetetaan korruptoitunutta ja moraalisesti arveluttavaa eliittiä vastaan. Ainoastaan populistit voivat edustaa kansaa: “There can be no populism, in other words, without someone speaking in the name of the people as a whole” (mts. 20). Kuitenkaan kukaan ei tunne ”koko kansaa” tai kaikkia kansan jäseniä: kansa ja kansakunta ovat representaatioita, tai kuvitteellisia yhteisöjä, kuten Benedict Anderson (1983) asian ilmaisee.

Populismi esiintyy aina edustuksellisen politiikan ”varjona” tavoitteenaan haastaa muita politiikan toimijoita (Müller 2016, 101). Patrick Charaudeaun (2011) mukaan populistinen diskurssi nousee esiin ja voimistuu erityisesti yhteiskunnallisten kriisien

yhteydessä. Samoin se pyrkii osoittamaan demokraattisten järjestelmien epäkohtia (Müller 2016, 76). Populistiselle diskurssille on ominaista ideologinen yhtenäisyys, uskottavan ja kiinnostavan omakuvan rakentaminen ja omien arvojen esiintuominen.

Populistinen diskurssi voidaan myös kuvata tyytymättömyyden diskurssiksi, joka on epätarkkaa ja joka kohdistuu salajuonien ja vääryyden paljastamiseen. Siksi populistit esittää itsensä usein uhrina tai väärinkohdeltuna. (Müller 2016, 42.) Populisti etsii myös vastustajia, jotka ovat syyllisiä. Vastustajia ovat eristäytynyt eliitti, kapitalistit tai omasta kannasta poikkeavat poliittiset toimijat. (Charaudeau 2005; 2011.) Populistinen diskurssi pyrkii polarisoimaan ja valmisteleo jyrkkää vastakkainasettelua ja konfrontaatiota (Müller 2016, 42). Charaudeau (2011) mukaan populistisessa diskurssissa on kolme pääta-voitetta: vastustajien osoittaminen epäuskottaviksi, kansan arvion palauttaminen ja oman aseman legitimointi. Populisti on kansan johtaja, joka palauttaa kansalle menetetyt voiman ja päätösvalan, jotka yhteiskunnallinen koneisto, eliitti, on vienyt. Täten populistisen diskurssi on myös hyvin moralistista ja moralisoivaa diskurssia (Müller 2016, 42). Populistilla on ideaali ”oikeasta” kansasta, jolla on historia, traditio, ja joka on sen vuoksi oikea ja autenttinen. (Charaudeau 2011; Müller 2016). Poliittisen, yksiarvoisen maailmankäsityksen mukaan populistit ovat ainoa oikea taho edustamaan moraalisesti oikeamielistä ja erehtymätöntä todellista kansaa (Müller 2016, 20).

Historialliset representaatiot kansasta (luku 2.1) sekä populistisen diskurssin representaatiot kansasta (luku 2.2) rakentavat ideologisia näkemyksiä. Osana ideologioita käsitykset kansasta tuottavat eri ryhmien omakuvia, jäsentävät identiteettejä, toimintaa, normeja ja suhteita muihin ryhmiin (van Dijk 2006). Ne ovat suhteellisen pysyviä, minkä avulla ryhmien jäsenet voivat jäsentää yhteisiä toimiaan ja vuorovaikutusta (mts. 117).

3. Monimenetelmällinen lähestymistapa ja aineisto

Tutkimuksessamme käytämme kahta menetelmää, korpusavusteista ja digitaalista diskurssianalyysiä. Monimenetelmällisissä tutkimuksissa yhdistetään yleensä kvantitatiivisia ja laadullisia menetelmiä (Creswell 2013, 14–16; Johansson–Kyröläinen–Ginter–Lehti–Krizsán–Laippala 2018), ja niin tehdään tässäkin tutkimuksessa. Monimenetelmällistä lähestymistapaa voidaan soveltaa laajojenkin korpusten analyysiin.

Laajat tekstiaineistot eli korpuukset yhdistyvät diskurssintutkimukseen korpusavusteisessa diskurssintutkimuksessa (*corpus-assisted discourse studies*, CADS). Menetelmässä käytetään laajoja sähköisiä tekstiaineistoja ja korpusmenetelmiä yhteiskunnassa yleisten ja jaettujen merkitysten selvittämiseksi. CADS yhdistää siis kaksi lähtökohdiltaan erilaista tarkastelutapaa: etupäässä laajojen tekstimassojen analyysiin soveltuvat kvantitatiiviset menetelmät ja diskurssintutkimuksen laadulliset menetelmät. (CADS:sta mm. McEnery–Xiao–Tono 2006, 111–113; Lee 2008, 86–87; Partington ym. 2013, 10–11; Jantunen, painossa.) Niin sanotulle perinteiselle diskurssintutkimukselle ja korpustutkimukselle on kuitenkin yhteistä se, että aineistoina käytetään todellisia tekstejä ja tulkinnat nojaavat toisteisuuteen ja säännönmukaisiin esiintymiin (Jantunen, painossa).

Tarkastelemme sanan *kansa* esiintymiä aineistonamme Suomi24-korpus (Aller Media Oy 2014; Lagus ym. 2016), joka on koottu Kielipankkiin Kansakunnan mielenliikkeet (HY) -hankkeessa Korp-hakukäyttöliittymän kautta käytettäväksi. Korpus on avoin tutkimusaineisto, joka on luotu Suomi24-keskustelufoorumista. Foorumilla on noin 1,4 miljoonaa käyttäjää viikoittain, ja se on Suomen suosituin verkkokeskustelufoorumi. Aineistomme on vuosilta 2001–2016, ja se käsittää 2,4 miljardia sanetta. Ensimmäistä korpusavusteista analyysiä varten eristimme tekstikappaleet, joissa sana (lemma) *kansa* esiintyy. Yhteensä *kansa*-sanan esiintymiä on noin 829 000. Toisessa, digitaaliseen diskurssianalyysiin perustuvassa osiossa käytämme Korp-palvelimen 1 000:ta ensimmäistä konkordanssiesiintymää *kansasta*. Koska toisessa analyysissä lähestymistapa on laadullinen, tässä ei tavoitella tilastollista otantaa. Näistä esiintymistä poistettiin ensiksi toistuvat lauseet, jotka olivat keskusteluketjujen edeltävien kommenttien toistoa. Analyysissä aineistoesimerkit esitetään sellaisenaan korjaamatta kielivirheitä.

Tutkimuksessa aineistoa lähestytään kahdella tavalla. Ensiksi käydään läpi koko aineisto korpusavusteisessa diskurssianalyysissä (luku 4). *Kansa*-sanan käyttöä tarkastellaan avainsana-analyysin (*keyword analysis*) avulla. Avainsanat ovat ilmauksia, jotka kuvaavat aineistoa tilastollisesti nimenomaan sanaston näkökulmasta: menetelmä paljastaa ilmaukset, jotka esiintyvät tutkimusaineistossa odotettua useammin tai harvemmin vertailuaineistoon nähden (ks. Scott–Tribble 2006)¹. Avainsanat kuvaavat muun muassa tutkittavan aineiston sisältöä, tekstilajipiirteitä tai kielivarianttipiirteitä (ks. sisältö-, genre- ja kielivarianttiavainsanoista Jantunen 2011). Tässä analyysissä avainsanojen ajatellaan heijastavan *kansa*-sanan käyttöön liittyviä diskursseja. Avainsanat on laskettu vertaamalla kappaleiden sanastoa koko Suomi24-aineistoon, ja saneiden sijasta on käytetty Finnish Dep Parserin (Luotolahti–Kanerva–Laippala–Pyysalo–Ginter 2015) tunnistamia lemmamuotoja. Avainsanoista on tarkasteluun otettu 300 merkitsevintä lemmamuotoa.

Avainsanat on ryhmitelty tässä tutkimuksessa merkitysryhmiin, joiden avulla päästään kiinni niin sanottuihin diskurssiprosodioihin. Niillä tarkoitetaan sanojen ominaisuutta esiintyä tietyissä diskursiivisissa konteksteissa, mikä voi kertoa kielenkäytön funktioista tai asenteista (Stubbs 2001, 65–66). Kun on haluttu erityisesti korostaa ilmauksen kontekstisidonnaisuutta ja merkityksen muodostumista sanaa laajemmasta kokonaisuudesta, ilmiöstä on myös käytetty nimityksiä *semanttinen preferenssi* ja *semanttinen prosodia* riippuen tarkastelun tarkkuudesta (mm. Sinclair 1996, 87–88). *Evaluatiivinen prosodia* -termillä (mm. Partington ym. 2013, 58–61) korostetaan puolestaan arvottamista ja tekstin evaluatiivista harmoniaa diskurssin tuottamisessa. (Ks. myös Hunston 2007; Stubbs 2001, 65–66.) Nimenomaan diskursseihin keskittyvässä tutkimuksessamme pitäydymme diskurssiprosodia-käsitteessä (luku 4).

1 Sanojen frekvenssien ero tutkimusaineiston ja vertailuaineiston välillä todennetaan tilastollisella testillä, joka varmistaa, että ero ei johdu sattumasta. Tavallisesti testinä käytetään log-uskottavuutta (ks. <http://ucrel.lancs.ac.uk/llwizard.html>). Tätä käytämme myös tässä artikkelissa.

Tutkimuksen digitaaliseen diskurssianalyysiin perustuvassa analyysissä (luku 5) *kansan* esiintymiä tarkastellaan merkityskontekstissa pragmaattisesta lähtökohdasta (Thurlow–Mroczek 2011; Helasvuo–Johansson–Tanskanen 2014; Hoffmann 2017, 6). Analysoimme, miten kansa kontekstualisoidaan eri diskurssityypeissä. Otamme huomioon avainsana-analyysin tuloksia tarkastellessamme, miten kielellinen toiminta ilmaistaan ja mitä *kansalla* tarkoitetaan kontekstissa (Gumperz 1992, 43–45; van Dijk 2006). Tässä analyysissä kiinnitämme huomiota ensisijaisesti lausetyyppeihin, verbeihin, määreisiin tai muihin kielellisiin elementteihin siinä, miten ne rakentavat merkitystä (ks. van Dijk 2006). Kiinnitämme huomiota siihen, miten *kansan* esiintymät asemoidaan. Asemoinnilla tarkoitetaan sitä, miten toimijat esittelevät itsensä tai toisensa tiettyssä tilanteessa ja miten he indeksoivat oman toimijuutensa (Goffman 1990 [1959]; Harré–Langenhove 1999). Asemointi voi olla eksplisiittisesti ilmaistua tai se voi olla implisiittistä, epäsuoraa. Asemoinnilla toimijat voivat ilmaista myös suhdetta toisiin (relaationaalisuus) ja sitä, miten he suhtautuvat asiaan (samanmielisyyss–erimielisyyss) (DuBois 2007, 163; Weizman 2008, 14). Analyysissä nousee esille myös suhde valtaan. Valta nähdään diskursiivisena, eli toimijoiden suhde valtaan voidaan merkitä diskurssissa esimerkiksi asymmetrisenä suhteena tai muilla tavoin (Fairclough 1992, 203; van Dijk 2006, 117).

4. Avainsanoista diskursseihin

Tässä luvussa tarkastellaan merkitysryhmiä, joita avainsanat muodostavat. Tätä varten analyysiin otettiin 300 avainsanaa. Näistä osa paljastui lähemmän tarkastelun jälkeen vain yhden kirjoittajan tai muuten toistaiseen viestinnän esiin nostamiksi sanoiksi, ja ne poistettiin tarkastelusta. Jäljelle jäi 269 avainsanaa, jotka jaettiin merkitysryhmiin. Merkitysryhmät, niiden frekvenssit ja osuudet kaikista avainsanoista esitellään taulukossa 1.

Taulukko 1. Avainsanojen jakautuminen merkitysryhmiin.

Merkitysryhmä	Frekvenssi	Osuus %
Uskonto	119	44
Politiikka ja valta	64	24
Etnisyys	17	6
Yhteiskunta	16	6
Paikka	9	3
Määrä	7	3
Henkilö	6	2
Kaupankäynti	5	2
Luonne	4	2
Aika	3	1
Muut	19	7
Yhteensä	269	100

Merkitysryhmistä selvästi suurin on uskonto, joka kattaa lähes puolet tarkastelluista avainsanoista. Tämä sisältää sekä raamatullisiin henkilöihin viittaavia nimiä, kuten *Efraim* tai *Joel*, viittauksia raamatun jakeisiin (29:18), juutalaisuuteen liittyviä sanoja (*lehtimajanjuhla*, *pakkosiirtolaisuus*), paikkoja (*Babylon*, *Assyria*), uskonnollisia ryhmiä (*hebrealainen*, *itäjuutalainen*) ja uskonnolliseen kieleen kuuluvia kehotuksia (*menkää*, *opettakaat*). Lisäksi tässä merkitysryhmässä on runsaasti muita uskontoon liittyviä sanoja, kuten *jumalaapelkääväinen*, *pakanakansa*, *palmunoksa*, *teurasuhri* ja *valheprofeetta*. Aineiston valossa näyttää siis siltä, että uskonnollinen diskurssi on voimakkaasti läsnä kansasta puhuttaessa: kansaa representoidaan paljon uskonnollisena yhteisönä ja siihen liitetään uskonnolliset tapahtumat ja teokset tai kansaa käsitellään uskonnollisissa teoksissa, lähinnä Raamatussa.

Toinen suuri merkitysryhmä ja siten avainsanojen esiin nostama diskurssiprosodia on politiikka ja valta. Avainsanoissa näkyvät hallintoon ja hallintoelimiin viittaavat sanat (*hallintokoneisto*, *kansanäänestys*, *puoluevalta*, *vallanpitäjä*, *valtiopäivät*, *hajotti*, *karkottaa* [maasta]), itsenäisyys ja siihen nykypäivänä ja historiallisesti liittyvät ideologiat (*kansallisuusaate*, *kansansuvereniteetti*, *Suur-Suomi*) ja ulkomaiset tahot, jotka liittyvät tiiviisti Suomen politiikkaan (*EU*, *Nato-jäsenyys*). Lisäksi merkitysryhmä sisältää sanoja, jotka viittaavat ulkomaihin ja ulkomailla tapahtuvaan toimintaan (*vaalitarkkailija*, *länsimielinen*). Monet sanat viittaavat myös kansan kahtiajakoon (*loiseliitti*, *oligarkki*, *riistopoliitikka*, *valtaeliitti*) tai heijastavat voimakasta, usein negatiivisesti sävyttynyttä toimintaa, jossa kansa on sorron kohteena (*kauhistaa*, *kurjistaa*, *köyhdyttää*). Näiden perusteella kirjoittajat liittävät *kansaan* kriittisiä käsityksiä yhteiskunnasta ja sen jakautumisesta. Lisäksi muutaman avainsanan perusteella kansasta keskustellaan impulsiivisena ja helposti innostuvana (*villitä*, *juovuttaa*).

Verkkokeskustelujen *kansaan* liittyy siis selvästi poliittinen diskurssi, mikä tukee monia luvussa 2 esitettyjä aiempia tulkintoja ja pohdintoja kansan käsitteestä. Ensinnäkin avainsanojen perusteella voidaan arvioida, että hallinto ja ideologiat ovat keskeisiä tekijöitä siinä, miten kansa ymmärretään verkkokeskusteluissa (ks. myös lukua 5). Lisäksi yhteiskunnan epätasa-arvoon viittaavat avainsanat vahvistavat, että kansan käsite liitetään verkkokeskusteluissa vahvasti myös Müllerin (2016) kuvaamaan populistiseen näkemykseen poliittisesta diskurssista, jossa kansan kahtiajaolla ja epätasa-arvolla on selvä rooli. Nykypäivän populismin lisäksi avainsanat viittaavat myös piirteisiin, joilla kahtiajaossa vähäosaisempaa kansanosaa on kuvattu historiassa.

Näiden kahden suuren merkitysryhmän jälkeen tulevat ryhmät ovat selvästi pienempiä. Etnisyys ja yhteiskunta kattavat molemmat 6 % avainsanoista. Etnisyys pitää sisällään useita kansalaisryhmiä (*indoeurooppalainen*, *arabikansa*, *suomensukuinen*), yleisesti aiheeseen viittaavia sanoja (*kansallistunne*, *heimoaate*) ja muita ihmisryhmiin liittyviä avainsanoja (*heimo*, *kansakunta*). Yhteiskunta taas sisältää yhteiskunnan eri kerroksiin liittyviä sanoja (*työväestö*, *sulatusuuni*) sekä maanpuolustusta ja oikeusjärjestelmää merkitseviä sanoja (*puolustustahto*, *Valtionoikeus*). Lisäksi, samoin kuin politiikka ja valta -merkitysryhmään, myös yhteiskunta-merkitysryhmään kuuluu yhteiskunnan kahtiajakoon viittaavia termejä (*rahaeliitti*, *pummieliitti*, *orjakansa*, *veropakolainen*). Osa

yhteiskunta-kategoriaan luokitelluista sanoista voitaisiin ryhmitellä myös poliittisiksi sanoiksi, koska muun muassa talouteen liittyvät päätökset ovat yleensä juuri poliittisia päätöksiä. Ryhmittelyssä on kuitenkin lähdetty liikkeelle perusmerkityksestä, ja siten ryhmät on pidetty erillään; samalla on päästy hienojakoisempaan jaotteluun. Jos ne taas halutaan nähdä yhtenä kokonaisuutena, kasvaa vallan ja politiikan diskurssin osuus entistä suuremmaksi.

Loput merkitysryhmät ovat pieniä. Paikka-, määrä- ja henkilö-ryhmät sisältävät nimiensä mukaisesti paikkoja (*puronnotko, asuma-alue*) ja paikkakuntia (*Satakunta, Palestiina*), määrää ilmaisevia sanoja (*viisimiljoonainen*) ja henkilöitä (*Grimberg, Aurejärvi*). Pienimmät merkitysryhmät kaupankäynti, luonne ja aika käsittävät joitain viittauksia kauppaan (*asebisnes, eurovaluutta*), kansojen luonteeseen (*katajainen, uppiniskainen*) ja ajan ilmauksiin (*aamurusko, huomispäivä*).

5. *Kansan representaatiot ja asemointi eri diskurssityypeissä*

Digitaaliseen diskurssianalyysiin perustuvassa tarkastelussa aineistosta nousevat esiin uskonnollinen, poliittinen ja yhteiskunnallinen diskurssi. Analyysissä erotettiin pääasialliset asemoinnit ja representaatiot, jotka osoittavat, miten *kansa* ilmaistaan suhteessa valtaan ja millainen toimijuus kansalle annetaan. Seuraavassa avaamme näiden keskeisimpien kontekstualisointien merkityksiä lähemmin aloittamalla uskonnollisista diskursseista.

5.1. *Uskonnollinen diskurssi*

Kirjoittajat asemoivat *kansaa* historiallisena tai uskovana kansana:

- 1) *Israelin kansa* oli Vanhan Testamentin aikana Jumalan luvattu kansa
- 2) Juutalaiset ovat erityisasemassa, koska ovat *Jumalan valittu kansa*.

Esimerkit 1–2 ovat sellaisia, joissa kirjoittaja tulkitsee *kansaa* raamatullisessa, intertekstuaalisessa merkityksessä. Kuten jo luvussa 4 kävi osittain ilmi, paikannimet (*Israel*), uskonnolliset ryhmät (*juutalaiset*) ja viittaukset uskonnollisiin auktoriteetteihin ja henkilöihin (*jumala, herra*) ovat aineistossa yleisiä. Nämä esimerkit kuvaavat joko *kansaa* ihmisjoukkoa tai kansan ryhmäidentiteettiä. Aineistossa on myös useita suoria sitaatteja Raamatusta (ks. myös lukua 4).

Verkkokeskustelu sisältää kuitenkin myös uskontoteemaisia asemointoja, joissa kirjoittaja kuvaa uhriutumista ja syyllistää:

- 3) Mitä pahaa me *Herran kansa* olemme tehneet sen ansaitaksemme?
- 4) No onhan tämä *kansa* unohtanut, kirkot ammottaa tyhjyyttään, synti rehottaa kirkon johtoa myöten.

Esimerkissä 3 kirjoittaja lukee itsensä osaksi *Herran kansaa* ja tekee subjektiivisen tulkinnan. Hän esittää retorisen kysymyksen, jossa hän asemoi itsensä kansan joukkoon

me-pronominin avulla. Kysymys sisältää erimielisyyden ilmauksen ja kyseenalaistuksen (*mitä pahaa*), minkä vuoksi siitä välittyy *Herran kansan* kokema vääräys ja uhrin asema. Esimerkissä 4 kirjoittaja arvioi kansan etäännyntä uskonnosta, mitä hän kuvaa kognitiivisella verbillä *unohtaa*. Tämä esimerkki sisältää myös epäsuoran syytöksen (*synti rehottaa*), jossa kirjoittaja on tyytymätön vallitsevaan uskonnollisen asenteeseen.

5.2. Poliittinen ja yhteiskunnallinen diskurssi: kansa ilman valtaa

5.2.1. Tyhmä kansa

Kansaa määritetään usein adjektiivilla *tyhmä* toteamuksissa, huudahduksissa tai retorisissa kysymyksessä, jolloin viitataan kansalliseen ryhmään. Kansa ei ole kuitenkaan pelkkä ihmisjoukko tai ryhmä tavallisia ihmisiä. Ensimmäisen asemoinnin muodostaa eräänlainen kansan omakuva tai kirjoittajan havainnoima kuva Suomen kansasta (esimerkit 5–9):

- 5) Uskomattoman *tyhmä kansa* nimeltä Suomi.
- 6) Suomen *kansa on tyhmää*.
- 7) On tämä *kansa tyhmää!*
- 8) Ei *Suomen kansa* voi olla oikeasti näin *tyhmää!*
- 9) Siis että *Suomen kansa* olisi *umpityhmää?*

Aineiston *tyhmän kansan* ilmauksissa on myös merkityksiä, joissa kansa jää ulkopuoliseksi yhteiskunnallisesta toimijuudesta. Ulkopuolisuus toteutuu suhteessa yhteiskuntaan, jossa kansalla ei ole valtaa. Kansa asemoidaan ymmärtämättömäksi kielteisissä ja pejoratiivisissa yhteyksissä:

- 10) Ei *tyhmä kansa* huomaa mitä on tekeillä ja mistä globalisaatiossa on kyse.
- 11) *Tyhmä kansa* ei ymmärrä politiikkaa, poliittisia päätöksiä.
- 12) *Tyhmä kansa* ei huomaa, mitä on tekeillä.
- 13) *Tyhmää kansaa* käytetään hyväksi.
- 14) Joo, kyllä, tämä *kansa on tyhmää* ja kaikenmaailman pekkaperät käyttävät sitä hyväkseen surutta.

Esimerkeissä 10–12 on kognitiivisia verbejä (*ymmärtää*, *huomata*), joilla kuvataan kansan rajallista kapasiteettia ymmärtää poliittisia toimia. Kansa on myös poliittisten toimien passiivinen kohde, joka ei ymmärrä puolustautua, mikä ilmaistaan esimerkeissä 13–14 ilmaisulla *käyttää hyväksi*. Näissä asemoinneissa kirjoittaja valittaa, millaista kansa on. Valittaminen onkin tyypillistä kielellistä toimintaa tässä osassa aineistoa. Sen avulla kirjoittaja ilmaisee voimakkaan mielipiteensä kansan ymmärtämättömyydestä ja asemasta, jolle ei voi mitään, kuten ilmenee seuraavista esimerkeistä 15–16:

- 15) *Suomen kansa* ei ymmärrä kuin kurituksen kautta, mitä tekevät.
- 16) *Suoman* [*Suomen*] *kansa* on herkkäuskoista ja helposti johdateltavissa olevaa porukkaa.

Tässä käsitys kansasta kehittymättömänä ja impulsiivisena palautuu vanhaan näkemykseen kansasta (vrt. lukua 2). Tyhmän ja ymmärtämättömän kansan tekojen seuraukset ovat valituksen kohteena, erityisesti poliittisissa yhteyksissä:

- 17) *Tyhmä kansa* ansaitsee arvoisensa koalitiion joka tässätapauksessa on EU.
- 18) Vittu että *kansa on* sitten saatanan *tyhmää* ja Kokoomus senkun porskuttaa :)

Esimerkeissä 17–18 kansa ja sen tyhmyys liitetään poliittisiin toimijoihin. Tyhmyys on suhteessa vääränlaisiin päätöksiin, joita kansa on tehnyt, kuten myös seuraavissa esimerkeissä 19–20, joissa ei ole adjektiivia *tyhmä*, vaan tyhmyys ilmaistaan toisin:

- 19) Pohjolassa asuu *sinisilmäisten hölmöläisten kansa* joka mieluusti maksaa kreikkalaisten elämisen.
- 20) Onko *kansa tolloa*, kun antaa kusitolppien ja hallitusten näin toimia vain varakkaiden ehdoilla?

Esimerkeistä 19–20 käy ilmi, että kansaa petetään ja että kansa maksaa. Palaamme näihin teemoihin seuraavassa alaluvussa.

Verkkokeskustelun *tyhmän kansan* merkitys on siis lähellä ymmärtämätöntä ja sivistymätöntä kansaa tai rahvasta (ks. lukua 2). On mielenkiintoista, että kirjoittajat asemoivat itsensä useimmiten *tyhmän kansan* ulkopuolelle, eli he itse eivät kuulu tähän joukkoon. Tämän vuoksi he pystyvät arvostelemaan tietämätöntä kansaa. Verkkokeskustelussa siis uusinnetaan kansaan kohdistuvaa paheksuvaa ja väheksyvää suhtautumista. Kirjassaan *Tyhmän kansan teoria* Seppo Knuutila (1992, 26–27) huomauttaa, että kansanihmisiin on ollut taipumus suhtautua kahtalaisesti: yksilöinä järkevinä ja ajattelevina, mutta joukon jäseninä heitä on pidetty yhtä aikaa myös tyhminä ja harhaanjohdettavina.

5.2.2. *Kansa uhrina ja petettynä*

Tyhmän kansan lisäksi kirjoittajat kuvaavat kansaa joko uhrina, joka kärsii tai jota on petetty:

- 21) Viis siitä, jos *kansa kärsii nälkää ja kuolee* kurjuuteen.
- 22) Vaikka *oma kansa työttömänä* ja eläkeläisiltä viedään leipä suusta.
- 23) Samaan aikaan *kansa* täällä pohjolassa *kärsi* laman kourissa.
- 24) Suomessa huonot johtajat, huonot liksa, *kansa kärsii*.

Esimerkit 21–24 nostavat esiin kansan kärsivänä ja köyhänä (*kärsii nälkää, kuolee kurjuuteen*). Kansa jää yhteiskunnassa osattomaksi (*työttömänä*) tai sitä nöyryytetään

yhteiskunnassa (*viedään leipä suusta*). Kärsimyksen syy ei ole kansassa itsessään, vaan yhteiskunnallisissa oloissa (*liksa, johtajat*). Näissä esimerkeissä kirjoittajat ilmaisevat mielipiteensä vallitsevasta yhteiskunnallisesta tai poliittisesta tilanteesta. Tilanteet viittaavat nykyhetkeen tai menneeseen; esimerkki 24 viittaa lamanaikaisiin vaikeuksiin. Tällainen kärsimys ei kuitenkaan koske pelkästään Suomen kansaa:

- 25) *Kreikan kansa* on kuusi vuotta *kärsinyt* julmista leikkauksista, mutta velkojat vaativat yhä lisää.
- 26) *Kreikan kansa* on nälkäkuoleman partaalla ja siltä ei voi ummistaa silmiään, mutta poliitikot, jotka syyllistyivät tähän Kreikan kansanmurhaan on pantava pois viroistaan koko EU alueella ja heidät on tuomittava vankilaan rikoksista ihmisyyttä vastaan

Esimerkeissä 25–26 kriisi ei ole kotimainen, vaan Kreikan velkakriisi 2010-luvun vaihteessa. Kärsimyksen lisäksi kansa on köyhää meillä ja muualla:

- 27) *Me köyhä kansa* palataan kiljun keittoon ja ostetaan halpaa viinaa venäläisiltä ja virolaisilta trokareilta.
- 28) Neuvostoliittokin oli sosialistinen ja sen luonnonrikkaudet ovat maailman suurimmat, mutta *kansa oli rutiköyhää*.

Köyhyys ja kärsimys syntyvät nöyryytyksestä ja siitä, että kansaa petetään:

- 29) Suomalainen on otollinen *kansa kusetukseen*
- 30) Mutta *kusetettu kansa*
- 31) Kaikki etuudet pois, ja *kansa kyykkyy*

Esimerkissä 29 kirjoittaja viittaa epäsuorasti *kansan tyhmyyteen (otollinen kusetukseen)*, minkä vuoksi nöyryyttäminen on helppoa. Esimerkeissä 29–31 ei kuitenkaan mainita, kuka tai ketkä ovat nöyryyttäjiä, mutta se selviää muista yhteyksistä. Koska kansaa petetään monin tavoin, kansa joutuu myös maksamaan:

- 32) *Ja kansa maksaa*.
- 33) *Ja kansa maksaa veroista*.
- 34) Valtio maksaa=siis *kansa maksaa*.
- 35) Suomen *kansa siis maksaa* ja kreikkalaiset nauraa.
- 36) Kataisen virka maksoi siis Kuusi miljardia ja *kansa maksaa* koska kokomus [sic] niin päätti.
- 37) Juttu on niin että pankit ei luo mitään rahaa vaan pelkkää velkaa jonka *kansa lopuksi maksaa*.

Esimerkki 32 on toteamus maksajan velvollisuudesta. Muissa esimerkeissä (33–37) kirjoittajat mainitsevat, mitä tai mistä maksetaan (esim. *veroista*). Esimerkissä 35 tulee esille kirjoittajan katkeruus, joka kuvataan muiden pilkkalla (*kreikkalaiset nauraa*). Aineistossa

toistuu kansan alisteinen asema ja kansan kuvaaminen uhrina tai petettynä monin tavoin. Kansan maksumiehen rooli toistuu. Jotkut kirjoittajat eivät pidä tätä kuitenkaan kansan omana syynä, vaan syyllisiä ovat eliitin jäsenet:

- 38) Muutamien rikollismielisten johtajiemme ansiosta *muu kansa joutuu kärsimään*.
- 39) Voitot porvarien laariin ja *köyhä kansa maksaa*.
- 40) *Tavallinen kansa on maksumies* ja rikkaat nauravat ja poimivat vaan veronkevennyksiä.
- 41) Eliitti tuhlaa ja *tavallinen kansa maksaa*.
- 42) Kun *kansa ajetaan köyhyyteen* ja nälkäkuolemaan eliitin juhlat alkavat.

Näissä esimerkeissä kansa asetetaan vastakkain eliitin edustajien kanssa (*johtajat, porvarit, rikkaat*), jotka esitetään epärehellisinä ja pilkallisina (*rikollismieliset, nauravat*). Kansa esitetään esimerkeissä 38–42 poliittisten päätösten kohteena, eikä kansalla ole valtaa. Nämä kirjoittajat hakevat siis syytä kansan aseman heikkouteen. Esimerkeissä toistuu se, että kansa tuottaa eliitille varat (*kansa maksaa – eliitti tuhlaa*), mistä seuraa kirjoittajan mukaan äärimmäinen kärsimys (*köyhyys, nälkäkuolema*). On ilmiselvää, että kirjoittajat ilmaisevat tässä voimakasta erimielisyyttä vastakkainasetteluilla ja kärjistyksillä.

Tämän kaltainen puhe kansasta on samanlaista kuin populistinen diskurssi, jossa toimija esittää itsensä uhrina ja joka etsii vastustajia, jotka ovat syyllisiä (ks. lukua 2; Müller 2016, 2). Kansalla ei ole valtaa, ja kansa jää myös politiikan ulkopuolelle:

- 43) Miksi *kansa* jaksaisi korvaansa heilauttaa tuollaisten pönöttyneiden proffien puheista.
- 44) Faktahan se on, että poliitikkojen päätökset ovat kaukana siitä mitä *kansa* haluaa.
- 45) *Unohtui* eu-kritiikki ja *kansa* kun oma vallanhimo vei voiton.
- 46) Eliitti *unohtaa kansan* ja omat periaatteet ja vaalilupaukset, kun pääsee valtaan.

Vastakkainasetteluun kuuluu, että eliitti nähdään vallanhimoisena eikä kansa ole syyllinen ongelmiin. Näissä merkityksissä on myös ironiaa (*pönöttyneiden proffien*) tai avointa ivaa (*oma vallanhimo, eliitti unohtaa [...] omat periaatteet*). Sama katkeruus ja alistuneisuuden käsittely näkyy esiintymissä, joissa kirjoittaja viittaa omaan kansaan:

- 47) Kuka elättäisi ne viis miljoonaa pakolaista, jos ja kun *omakin kansa* velkaantuu ja jotkut näkee ehkä jo nälkää.
- 48) Muun maalaiset elintasopakolaiset ovat tärkeämpiä kuin *oma kansa*.

Esimerkeissä 47–48 vastakkainasettelu on oman kansan ja maahanmuuttajien välillä. Kansa nähdään yhtenäisenä ihmisjoukkona, joka kärsii. Kärsimys on myös aiheena niissä muutamissa viesteissä, joissa kirjoittaja viittaa *tavalliseen kansaan*:

- 49) kreikan *tavallinen kansa* ole siihen syypää
- 50) Katkeruuteen on johtanu se, että Soinilla on varaa ruokaillla eliittipaikoissa, kun *tavallinen kansa* näkee nälkää.

Tavallisen kansan merkitys on näissä esimerkeissä lähellä alistettua kansaa tai uhria.

Tässä luvussa esitettyjen esimerkkien kielellinen toiminta vaihtelee valittamisesta syytöksiin. Kansa asemoidaan uhrina, petettynä ja alistettuna toimijana, joka ei kykene yhteiskunnalliseen toimintaan. Kirjoittajat toistavat näkemystä ilman valtaa olevasta kansasta, joka joutuu rahoittamaan yhteiskunnan toiminnat, vaikka se ei sitä haluaisi. Kirjoittajat luovat vastakkainasetteluja toisaalta kansan ja eliitin edustajien, toisaalta maahanmuuttajien ja oman kansan välillä. Kirjoittajien käsitykset kansasta ovat myös paheksuvia ja väheksyviä (ks. lukua 2). Kyseessä on tyytymättömyyden diskurssi, jossa toimija on uhri tai kaltoin kohdeltu. Tässä esiintyy myös polarisoitunut maailma, jossa kirjoittaja haakee arveluttavia vastustajia kansalle. (Müller 2016, 42; ks. luku 2.)

5.3. Poliittinen diskurssi: kansa haluaa valtaa

Aineisto sisältää myös viestejä, joissa kansa esitetään toimijana. Näissä viesteissä kansalla on ainakin pyrkimys toimintaan kohti valtaa. *Kansa* esiintyy jonkin kognitiivisen verbin tai havaintoverbin, kuten *tietää*, *havaita*, *tajuta*, yhteydessä. Näistä selkeimpiä ovat *tietää*-verbin kanssa esiintyvät tapaukset:

- 51) Kyllä *kansa tietää!*
- 52) mutta kyllä *kansa tietää*
- 53) Kyllä *kansa tietää* ja kateus opettaa
- 54) Kyllä *kansa tietää* mikä on Vennäjän [sic] uhka.
- 55) Nykyisenlainen maahanmuutto on täysin turha menoerä, joten on hyvä, että *kansa tietää* mihin sitä rahaa tuhlaataan.

Kuten yllä olevista esimerkeistä 51–55 käy ilmi, *kansa tietää* -ilmaus toistuu erilaisissa yhteyksissä. Esimerkki 51 on yksittäinen, ilman muuta kontekstia esiintyvä lausuma. Se oli alun perin Suomen Maaseudun Puolueen vaalilause ja Veikko Vennamon lentävä lause (Wiberg 2011, 267). Se on stereotyyppinen, toteava ilmaus, jolle voidaan antaa myös ironinen merkitys, kun kirjoittaja vihjaa, että kansa ei ole täysin tietämätön. Esimerkeissä 54–55 tietäminen kohdistuu naapurivaltioon (*Venäjä*) ja maahanmuuton kustannuksiin. Näissä lauseissa tietämisen ilmaus voi toimia eräänlaisena varoituksena tai uhkauksena. Toisaalta kaikissa esiintymissä tietämisen kohde ei ole selvä, sillä aineiston perusteella ei ole aina mahdollista selvittää, mitä kansa oikein tarkalleen tietää. On mahdollista tulkita esimerkit 51–55 siten, että kirjoittaja laskee itsensä osaksi kansaa ja täten ilmaisee oman samanmielisen kantansa näiden lausumien kautta.

Tässä osassa aineistoa on myös tapauksia, joissa *kansa* esiintyy jonkinlaista havahtumista kuvaavan verbin kanssa: *kansa huomaa*, *herää*:

- 56) Onneksi *kansa viimein heräsi* ja alkoi äänestämään oikein.
- 57) Mutta onneksi *kansa viimein heräsi* ja alkoi äänestämään oikein tietäen tasan tarkkaan missä on sosialisti tai kommari, siellä ei ole demokratian häivääkään jäljellä.
- 58) Niistä välittyä puolueen todellinen kuva ja tämän on *kansa huomannut*, se näkyy kannatuksen laskuna.
- 59) Hyvät ajat ovat Persuilla ohi, huijaus meni liian pitkälle, *kansa huomasi* asioiden todellisen tarkoituksen, oman edun tavoittelun.

Esimerkeissä 56–59 kirjoittajat esittävät menneisyyteen sijoittuneen poliittisen tilanteen, jossa kansa on oivaltanut jotakin ja josta on seurannut oikeanlainen poliittinen toiminta (*äänestämään oikein*, esimerkki 56). Kun *kansa huomaa* tai *herää*, siitä seuraa kirjoittajien tulkinnan mukaan oikeanlainen poliittinen toiminta, esim. *Kansa heräsi – oikein äänestämisen*.

Samanlaista tulkintaa kirjoittajat esittävät seuraavissa esimerkeissä, joissa he käyttävät kognitiivista *tajuta* verbiä:

- 60) Kreikkalaiset päättäjät ja kansa ovat nyt tämän *tajunneet*.
- 61) Samaa kusetusta kaikki Persujen vaalipuheet kuin aina ennenkin, mutta nyt on onneksi Persujen kannatus kääntynyt laskuun, *kansa on tajunnut* joutuneensa kusetetuksi.

Samankaltainen toimintajärjestys esiintyy myös menneisyyteen sijoittuvien toimintojen kuvauksessa *kyllästyä*-verbin kanssa.

- 62) Lopulta [Venäjän] *kansa kyllästyi* valehteluihin ja kantoi kommunistit paskakaivoon.
- 63) Kun lipsuu lupauksista liian paljon, jossain vaiheessa *kansa kyllästyy*.

Aineistossa on myös esimerkkejä kansan poliittisesta toiminnasta, äänestämisestä ja sen seurauksista, jossa toiminta ilmaistaan verbillä *äänestää*:

- 64) Jos *kansa* olisi nyt viisas ja *äänestäisi* Soinin porukoita, korvausten saaminen olisi täysin varmaa.
- 65) Siksi *kansa* sangoin [sic] joukoin riensi *äänestämään* tätä ainoaa oikeaa puoluetta: Kokoomusta!
- 66) Jos *kansa* *äänestää* väärin, kuten Kreikassa, rangaistus on ankara.

Esimerkeissä 64 ja 66 esitetään toive (*jos*) jostakin asiantilasta ja jokaisessa esimerkissä 64–66 kansan toiminta kuvataan suhteessa äänestämiseen. Kansan toimintaa kuvataan myös kognitiivisella *päättää*-verbillä; näissä tapauksissa päätökset liittyvät myös yhteiskuntaan:

- 67) Demokraattisessa maassa *kansa päättää*.

- 68) Onneksi Suomen *kansa on päättänyt* jo kauan sitten, että tätä maata ei vallata.
- 69) Toisinsanoen *kansa päättää* aivan konkreettisesti mitä se haluaa ja mitä ei ja hallintokoneistolla on sen jälkeen vain yksi tehtävä, nimittäin TOTEUTTAA KANSAN TAHTO.

Esimerkeissä 67–69 kansa esitetään demokratian toteuttajana, joka pystyy ohjaamaan kansakunnan kohtaloa itse. Esimerkissä 69 esitetään vaatimus yhteiskunnalle. Kansa on tässä yhtenäinen kansajoukko, jolla on oma tahto.

Aineistossa *kansa* yhdistetään myös puhetkoa kuvaaviin verbeihin *sanoa* ja *puhua*:

- 70) Eduskuntavaaleissa Suomen *kansa sanoi* NATO:lle ei.
- 71) Joten pulinat pois *kansa on puhunut* ja käyttänyt demokratian antamaa mahdollisuutta vaikuttaa ja ne toopet jotka eivät sitä ole käyttäneet voivat huutaa tuuleen niin paljon kuin tahtovat se vain ei auta mitään eikä johda mihinkään.

Nämä edustavat puheteolla tehtäviä poliittisia päätöksiä. Esimerkissä 70 käsitellään suomalaisten kantaa poliittisen äänestystilanteen jälkeen, esimerkki 71 kuvaa yleisempää näkemystä äänestyksen jälkeisestä tilanteesta.

Tässä alaluvussa analysoiduissa esimerkeissä kansan oivallusta seuraa oikeanlainen poliittinen toiminta eli näissä kirjoittajat arvioivat kansaa älykkäänä. Kansan älykyys kohdistuu epäkohtiin, joita esiintyy poliittisessa järjestelmässä ja päätöksenteossa; tässä suhteessa nämä esimerkit edustavat tyypillistä populistista diskurssia (ks. lukua 2). Samoin tässä esitetty kuva kansasta on yhtenäinen: kirjoittajat ovat samaa mieltä kansan kanssa ja sen auktoriteettiin he tukeutuvat.

5.4. Poliittinen diskurssi: kuva kansasta

Aineistossa *kansa* esiintyy toisinaan myös positiivisissa konteksteissa, joissa kansaa kuvataan tai määritellään jollakin tavoin:

- 72) En usko siihen: *Suomen kansa* on ihan järkevää suurelta osin.
- 73) Suomalaiset ovat *sivistynyt kansa*, joka osaa myös englantia, joten eiköhän me osata ajatella omin aivoin.
- 74) *Suomen kansa* on rauhantahtoista – se on ihan totta. Suomessa on ollut katovuosia, puutetta ja nälkää ihan luonnonolosuhteiden vuoksi mutta sisulla kansa täällä selvisi.

Suomen tai muiden maiden kansoja määritellään *järkeväksi, ei-tyhmäksi, vauraaksi, rehelliseksi, ryhdikkääksi, valveutuneeksi, viisaaksi, osaavaksi, vastuuntuntoiseksi, ystävälliseksi, ahkeraksi* tai *älykkääksi*. Esimerkeissä 72–74 kansa ei ole uhri, petetty, eikä alistunut, vaan kirjoittajat arvostavat kansaa jonkin ominaisuuden tai keskustelun kohteena olevan asian

vuoksi. Myös kirjoittaja kuuluu tähän kansaan (*eiköhän me osata*). Kirjoittajien arvioinnin kohteet vaihtelevat uskonnosta yhteiskunnallisiin asioihin.

Näiden lisäksi aineistossa on esiintymiä, joissa *kansa* viittaa johonkin kansakuntaan (ks. myös lukua 4):

- 75) Nouse jo oi *Ranskan kansa* kohtaamaan vihollises silmästä silmähän
- 76) Aikanaan sitten *Venäjän kansa* saa oman tuomionsa.
- 77) Ei *venäjän kansa* ole paha vaan venäjän johtajat on niitä jotka aiheuttavat konfliktit

Näissä esimerkeissä kirjoittajat määrittelevät kansakuntia. Esimerkit sisältävät poliittista tulkintaa, kuten esimerkeissä 76 ja 77, joissa kuvataan Venäjän eri aikojen yhteiskunnallista ja poliittista tilannetta.

6. Lopuksi

Tutkimustehtävämme oli tarkastella, miten kansasta puhutaan Suomen suurimmalla keskustelupalstalla, Suomi24:ssä. Ensimmäiseksi tarkastelimme *kansaan* liittyviä avainsanoja ja merkitysryhmiä, joiden avulla pääsimme kiinni tilastollisin perustein aineistossa esiintyviin *kansa*-sanon diskurssiprosodioihin ja sitä kautta verkkokeskustelijoiden *kansaan* liittämiin diskursseihin. Diskursseista tavallisimmat olivat uskonto, politiikka ja valta, etnisyyt ja yhteiskunta; uskonto oli näistä ehdottomasti yleisin. Tämä kertoo siitä, että *kansa* esiintyy usein uskonnollisessa kielessä. Erityisesti Raamatun tapahtumia käsittelevissä teksteissä käytetään usein viittauksia sanaan *kansa* puhuttaessa muun muassa uskonnollisista ryhmistä.

Politiikka ja valta -diskurssissa korostuivat hallintoon ja hallintoelimiin liittyvät sanat, itsenäisyys ja ideologiat. Ne näyttävät, että *kansa* liitetään vahvasti edelleen itsenäisyyteen ja ajatukseen yhdestä kansasta ja yhdestä maasta. Lisäksi negatiivisesti sävyttyneissä epätasa-arvoon liittyvissä merkitysryhmissä näkyy yhtäältä populismi, mutta toisaalta myös historiassa tavattu käsitys kansasta vähempiosaisena. Pienen etnisyyserkitysryhmän sisältämät kansalaisryhmiä merkitsevät avainsanat kertovat kansalaisryhmien olevan myös tärkeä osa siitä, miten kansa verkkokeskusteluissa käsitetään. Samoin kuin politiikkaan ja valtaan liittyvät avainsanat, myös yhteiskunta-merkitysryhmän avainsanat liittyvät kirjoittajien käsityksiin yhteiskunnan kahtiajaosta ja epätasa-arvosta.

Toinen tutkimuskysymyksemme koski sitä, miten verkkokeskustelun kirjoittajat representoivat ja asemoivat kansaa eri diskursseissa; tarkastelussa olivat uskonnollinen, poliittinen ja yhteiskunnallinen diskurssi. Kansa asemoitiin uskonnollisessa diskurssissa historiallisena tai raamatullisena kansana. Kansa oli myös uskova kansa, johon joukkoon kirjoittajat kuuluivat. Kirjoittajat ilmaisivat erimielisyyttä, kyseenalaistusta tai syytöstä ei-uskonnollista käytöstä kohtaan. Poliittinen ja yhteiskunnallinen diskurssi jakautuivat

kahtia: kansaan, jolla ei ole valtaa tai joka pyrkii kohti sitä. Ilman valtaa olevaa kansa kuvattiin *tyhmäksi kansaksi* huudahduksissa, toteamuksissa tai retorisisissa kysymyksissä. Kirjoittajien ilmaisema kielellinen toiminta oli tässä tapauksessa pääasiassa joko valitus tai syytös, joilla he osoittivat paheksuntaansa ja väheksyntäänsä kansaa kohtaan. *Tyhmä kansa* oli yhteiskunnan ulkopuolinen, ymmärtämätön ja sivistymätön, eivätkä kirjoittajat kuuluneet tähän joukkoon. Kansa oli myös vailla valtaa tapauksissa, jotka osoittivat *kansan uhrina, petettynä ja alistettuna*. Näissä kirjoittajat valittavat ja syyttävät, ja he ovat tyytymättömiä asemaansa. *Kansa uhrina* asemoidaan vastakkain yhteiskunnan eliitin kanssa: kirjoittajat vastustivat eliittiä ja pitivät eliittiä vääryyden syynä. Kun kansa pyrki kohti valtaa, se asemoitiin toimijaksi. Tässä kirjoittajat käyttivät havainto- ja puhetekoverbejä, sekä episteemisyyttä ilmaisevia verbejä, kuten *tietää*. Kirjoittajat kuuluivat tähän kansaan, joka on älykäs ja joka on havainnut epäkohdat järjestelmässä ja toiminut sen mukaisesti. Viimeinen asemointi oli suhteellisen positiivinen kuva kansasta poliittisessä diskurssissa. Tällöin kansa kuvattiin kansakuntana (*Suomen kansa*) tai jonkinlaisena ihmisjoukkona, esimerkiksi sivistyneenä tai sisukkaana kansana.

Kansaa koskevat merkitykset antavat kirjoittajille mahdollisuuden rakentaa omakuvaa, erottautua tai legitimoida asemaansa siten, että toiset kirjoittajat tunnistavat yhteisen jaetun representaation (ks. van Dijk 2006, 121). Analyysin perusteella kansan representaatiot sisältävät stereotyyppistä ja yleistävää, tuttua diskurssia, joka toistaa olemassa olevia käsityksiä kansasta.

Lähteet

- ALLER MEDIA OY 2014: *Suomi 24 -korpus* (2016H2) [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017021506>
- ANDERSON, BENEDICT 1983: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.
- ANTTILA, ANU-HANNA – KAURANEN, RALF – LÖYTTY, OLLI – POLLARI, MIKKO – RANTANEN, PEKKA – RUUSKA, PETRI 2009: *Kuriton kansa: Poliittinen mielikuviutus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Vastapaino, Tampere.
- ANTTONEN, PERTTI 2005: *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Finnish Literature Society, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/sff.15>
- APO, SATU 1995: *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Hanki ja Jää, Helsinki.
- 1998: Suomalaisen stigmatisaation traditio. PERTTI ALASUUTARI ja PETRI RUUSKA (toim.): *Elävänä Euroopassa: Muuttuva suomalainen identiteetti*, 83–128. Vastapaino, Tampere.
- ARENDHOLZ, JENNY 2017: Message boards 2017. CHRISTIAN R. HOFFMAN ja WOLFRAM BUBLITZ (toim.): *Pragmatics of Social Media*, 125–149. Mouton de Gruyter, Boston/Berlin.
- CHARAUDEAU, PATRICK 2005: *Le discours politique. Les masques du pouvoir*. Vuibert, Paris.
- 2011: Réflexions pour l'analyse du discours populiste. *Mots. Les langages du politique*, 97. Saatavilla <http://mots.revues.org/20534>
- COUPLAND, NIKOLAS 2014: Sociolinguistic change, vernacularization and broadcast British media. JANIS ANDROUTSOPOULOS (toim.): *Mediatization and Sociolinguistic change*, 67–97. Walter de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110346831.67>
- CRESWELL, JOHN W. 2013: *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*.

- Sage, Los Angeles.
- DIJCK, JOSÉ VAN – POELL, THOMAS 2013: Understanding Social Media Logic. *Media and Communication* 1 (1), 2–14.
- DIJK, TEUN VAN 2006: Ideology and discourse analysis. *Journal of Political Ideologies* 11 (2), 115–140.
- DUBOIS, JOHN 2007: The Stance Triangle. ROBERT ENGLEBRETSON (toim.): *Stancetaking in Discourse. Subjectivity, Evaluation and Interaction*, 139–182. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and Social Change*. Polity Press, London.
- GOFFMAN, ERVING 1990 [1959]: *The Presentation of Self in Everyday Life*. First published by Anchor Books, USA, 1959. Penguin Books, London.
- GUMPERZ, JOHN 1992: Contextualization revisited. PETER AUER ja ALDO DI LUZIO (toim.): *The Contextualization of Language*, 123–154 John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/pbns.22.04gum>
- HARRÉ, ROM – VAN LANGENHOVE, LUK (toim.) 1999: *Positioning Theory: Moral Contexts of International Action*. Blackwell, Oxford.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – JOHANSSON, MARJUT – TANSKANEN, SANNA-KAISA 2014: Johdatus digitaaliseen vuorovaikutukseen. MARJA-LIISA HELASVUO, SANNA-KAISA TANSKANEN ja MARJUT JOHANSSON (toim.): *Kieli verkossa: näkökulmia digitaaliseen vuorovaikutukseen*, 9–28. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HOFFMANN, CHRISTIAN R. 2017: Log in: Introducing the pragmatics of social media. CHRISTIAN R. HOFFMANN ja WOLFRAM BUBLITZ (toim.): *Pragmatics of Social Media*. De Gruyter Mouton, Berlin/Boston.
- HUNSTON, SUSAN 2007: Semantic prosody revisited. *International Journal of Corpus Linguistics* 12 (2), 249–268. <https://doi.org/10.1075/ijcl.12.2.09hun>
- JANTUNEN, JARMO H. 2011: Avainsana-analyysi annotoidun oppijankieliaineiston tutkimisessa: Alustavia havaintoja. ESA LEHTINEN, SIRKKU AALTONEN, MERJA KOSKELA, ELINA NEVASAARI ja MARIANN SKOG-SÖDERSVED (toim.): *AFinLA-e, Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 3, 48–61. Saatavilla <https://journal.fi/afinla/article/view/4456>
- painossa: Korpusavusteinen diskurssianalyysi (CADS): analyysesimerkki homouden ja heterouden digitaalisista diskursseista. LAURI HAAPANEN, LIISA KÄÄNTÄ ja LOTTI LEHTI (toim.): *AFinLA-e, Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 11.
- JOHANSSON, MARJUT 2017: Everyday opinions in news discussion forums: Public vernacular discourse. *Discourse, Context and Media* 19, 5–12. <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2017.03.001>
- JOHANSSON, MARJUT – KYRÖLÄINEN, AKI-JUHANI – GINTER, FILIP – LEHTI, LOTTI – KRIZSÁN, ATTILA – LAIPPALA, VERONIKA 2018: Opening up #jesuisCharlie. Anatomy of a Twitter discussion with mixed methods, *Journal of Pragmatics* (129), 90–101.
- KAURANEN, KAISA 2013: Mitä ja miksi kansa kirjoitti? LEA LAITINEN ja KATI MIKKOLA (toim.): *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, 19–54. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KARKAMA, PERTTI 2001: *Elias Lönnrot ja ajan aatteet. Kansakunnan asialla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KLEINKE, SONJA 2010: Interactive aspects of computer-mediated communication. Disagreement in an English and German public news group. SANNA-KAISA TANSKANEN, MARJA-LIISA HELASVUO, MARJUT JOHANSSON ja MIA RAITANIEMI (toim.): *Discourses in Interaction*, 195–222. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/pbns.203.15kle>
- KNUUTTILA, SEPPÖ 1992: *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1994: *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2008 [1982]: Yksilö ja yhteisö - perinnetieteiden yhteiskunta? SEPPÖ KNUUTTILA, ULLA PIELA ja SINIKKA VAKIMO (toim.): *Entinen aika, nykyinen mieli*, 404–416. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 46. Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy, Helsinki.
- KURKI, TUULIKKI 2002: *Heikki Meriläinen ja keskustelija kansanperinteestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAGUS, KRISTA – PANTZAR, MIKA – RUCKENSTEIN, MINNA – YLISIURUA, MARJORIIKKA 2016: *Suomi24. Muodonantoa aineistolle*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- LAPPALAINEN, PERTTI 2002: *Poliittisen tyylin taito*. Vastapaino, Tampere.
- LATVALA, PAULIINA 2013: *Kerrottu politiikka. Muistitietotutkimus arjen poliittisesta kulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEE, DAVID 2008: Corpora and discourse analysis. New ways of doing old things. VIJAY BHATIA, JOHN FLOWERDEW ja RODNEY JONES (toim.): *Advances in Discourse Studies*, 86–99. Routledge, London.
- LEVINSON, STEPHEN 1992: Activity type and language. PAUL DREW ja JOHN HERITAGE (toim.): *Talk at work. Interaction in Institutional Settings*, 66–100. Cambridge University Press, Cambridge.
- LIKANEN, ILKKA 2003: Kansa. Fennomanian kansa-käsite ja modernin politiikan kieli. MATTI HYVÄRI-NEN, JUSSI KURUMÄKI, KARI PALONEN, TUIJA PULKKINEN ja HENRIK STENIUS (toim.): *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, 257–307. Vastapaino, Tampere.
- LUOTOLAHTI, JUHANI – KANERVA, JENNA – LAIPPALA, VERONIKA – PYYSALO, SAMPO – GINTER, FILIP 2015: Towards universal web parsebanks. *Proceedings of the International Conference on Dependency Linguistics* (Depling'15), 211–220. Uppsala University, Uppsala.
- MCENERY, TONY – XIAO, RICHARD – TONO, YUKIO 2006: *Corpus-based Language Studies. An Advanced Resource Book*. Routledge, London.
- MIKKOLA, KATI 2009: *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MÜLLER, JAN-WERNER 2016: *What Is Populism?* University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- PAPACHARISSI, ZIZI 2014: On networked publics and private spheres in social media. THERESA M. SENFT ja JEREMYS HUNSINGER (toim.): *The Social Media Handbook*, 109–119. Routledge, London ja New York.
- PARTINGTON, ALAN – DUGUID, ALISON – TAYLOR, CHARLOTTE 2013: *Patterns and Meanings in Discourse. Theory and Practice in Corpus-assisted Discourse Studies (CADS)*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- PÖYSÄ, JYRKI 1997: *Jätjän synti. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki.
- SCOTT, MIKE – CHRISTOPHER, TRIBBLE 2006: *Textual Patterns: Key words and Corpus Analysis in Language Education*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- SINCLAIR, JOHN 1996: The Search for Units of Meaning. *Textus IX*, 75–106.
- STUBBS, MICHAEL 2001: *Words and Phrases. Corpus Studies of Lexical Semantics*. Blackwell, Oxford.
- TERVONEN, MIIKA 2014: Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta. PIRJO MARKKOLA, HANNA SNELLMAN ja ANN-CATRIN ÖSTMAN (toim.): *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, 137–162. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- THURLOW, CRISPIN – MROCZEK, KRISTINE R. 2011: Introduction. Fresh Perspectives on New Media Sociolinguistics. CRISPIN THURLOW ja KRISTINE R. MROCZEK (toim.): *Digital Discourse. Language in the New Media*, xlii–xlii. Oxford University Press, New York.
- TIETEEN TERMIPANKKI 2017. Saatavilla <http://www.tieteentermipankki.fi>
- TOPELIUS, ZACHARIAS 1876: *Maamme kirja. Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa*. G. W. Edlund, Helsinki.
- WEIZMAN, ELDA 2008: *Positioning in Media Dialogue*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/ds.3>
- WIBERG, MATTI 2011: *Politiikan sanakirja. Inhorealistin versio*. Siltala, Helsinki.
- ÖSTMAN, JAN-OLA – VIRTANEN, TUIJA 2011: Text and discourse linguistics. JAN ZIENKOWSKI, JAN-OLA ÖSTMAN ja JEF VERSCHUEREN (toim.): *Discursive Pragmatics*, 266–285. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

MARJUT JOHANSSON, JARMO H. JANTUNEN, ANNE HEIMO, MIRKA AHONEN AND
VERONIKA LAIPPALA: kansa 'a/the people' in digital discourse: Corpus-assisted dis-
course analysis in the Suomi24 discussion forum

The objective of this paper is to analyse how participants in the largest discussion forum in Finland called Suomi24 use the word *kansa* 'a/the people'. Our main research questions are: 1) What kinds of discourses the forum participants relate to *kansa* to and 2) what kinds of representations the participants associate to *kansa* and what kinds of meanings they construct for the term in the discussion forum.

Our theoretical and methodological approach is based on corpus-assisted and digital discourse analysis. Studying the data from two different perspectives with two different methods will give two complementary views on the use of *kansa* in discourse. In the first part of the study, we analysed the 2.4-billion-token Suomi24 data in its entirety, applying corpus-assisted discourse and keyword analysis in order to analyse the discourses and representations that the discussion participants associate with to *kansa*. For this, we extracted all paragraphs where the lemma *kansa* was used. Altogether, the data contain about 829,000 occurrences of the lemma.

In the second phase, we executed qualitative digital discourse analysis wherein we focused on the positioning of the *kansa* by examining the type of linguistic action in the utterances where it was used. This includes what kind of relation and agreement or disagreement forum participants expressed in relation to the topic they were writing about.

The first analysis showed that the most frequent discourse topics associated with *kansa* were religion, politics and power, ethnicity and society. These topics indicate that *kansa* is often represented through religion and that *kansa* in the discourses is strongly related to the nation-state, that is, independence, government and ethnic groups. Furthermore, *kansa* is often associated with inequality in society, as a part of the people are seen as disfavoured.

The second analysis, based on digital discourse analysis, reveals that the word *kansa* is used in five ways. First, *kansa* is positioned in either a biblical sense or as religious people who blames others. Secondly, forum participants call them *stupid people* and they complain and place blame while showing disregard towards the people. For the third way, the people was described as victim, betrayed and oppressed without access to power, wherein the participants complain and make accusations. Fourthly, through the use of both cognitive and speech act verbs, the people were described as a social actor that shows intelligence which the forum participants are a part of. The last category is mixed, having people as a representative of a nation or described with having some type of quality, such as *sisukas kansa* ('a persistent people' or 'a people with perseverance').

The results show that *kansa* ('a/the people') is used in very familiar and stereotypical ways. This word functions as part of an ideological discourse that allows participants to build their self-image, distinguish themselves from the people or legitimise their own position in a way that other participants recognise the shared and reproduced representation of the people. This representation is thus part of a new kind of public vernacular discourse produced by ordinary people on various social media platforms. However, these representations of *kansa* did not present any novel ways of understanding people.

Marjut Johansson
marjut.johansson@pp.inet.fi
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
20014 Turun yliopisto

Anne Heimo
anne.heimo@utu.fi
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
20014 Turun yliopisto

Jarmo H. Jantunen
jarmo.h.jantunen@jyu.fi
Kieli- ja viestintätieteiden laitos,
suomen kieli
40014 Jyväskylän yliopisto

Mirka Ahonen
mimaah@utu.fi
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
20014 Turun yliopisto

Veronika Laippala
veronika.laippala@utu.fi
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
20014 Turun yliopisto

LASSE HÄMÄLÄINEN

Candle in the wind

Empiirinen tutkimus nimien muistettavuudesta virtuaalisessa minigolfpelissä

1. Johdanto

Erisnimet ovat taloudellinen viestinnän keino. Niiden avulla voidaan viitata yhteen tiettyyn kohteeseen lyhyesti ja yksinkertaisesti mutta silti selkeästi ja ymmärrettävästi. On huomattavasti helpompaa ja käytännöllisempää sanoa ”Jonne Virtanen” kuin ”se lähistöllä asuva teinipoika, joka jatkuvasti juo energiajuomia ja päristelee mopollaan pitkin kyliä”. Nimen käyttö keskustelussa kuitenkin edellyttää, että puhuja muistaa nimen ja kuulija tunnistaa sen sisältämän viittauksen. Mikäli näin ei ole, joudutaan turvautumaan edellä esitetyn kaltaisiin pidempiin, kuvaileviin ilmauksiin. (Ks. myös Ainiala–Saarela–Sjöblom 2008, 17.)

Aiemmissa tutkimuksissa on havaittu, että nimien muistaminen on selvästi vaikeampaa kuin appellatiivisten sanojen tai biografisen informaation. On esimerkiksi helpompaa muistaa, että henkilön ammatti on leipuri (engl. *baker*) kuin että tämän sukunimi on *Baker* (McWeeny ym. 1987). Toistaiseksi on epäselvää, mistä nimien muistamisen vaikeus johtuu, mutta mahdollisia selityksiä on esitetty useita: nimiä käytetään muuta sanastoa harvemmin, niitä ei voi korvata samankaltaisilla synonyymeillä eivätkä ne useinkaan kuvaile viittauskohteensa ominaisuuksia (Brédart 2016, 482–487). Asiaan saattaa vaikuttaa myös, että ihmisen on havaittu käsittelevän nimiä eri aivoalueella kuin muuta sanastoa (Müller 2010).

Koska nimien muistaminen on tärkeää mutta vaikeaa, lienee luontevaa ajatella, että se olisi yksi nimistöntutkimuksen keskeisistä tutkimusaiheista. Tähänastisissa tutkimuksissa aihe on kuitenkin ollut varsin vähän esillä. Esimerkiksi onomastiikan merkittävimmissä käsikirjoissa sitä käsitellään melko lyhyesti ja kapea-alaisesti (Wippich 1995; Brédart 2016). Yleisemmistä tutkimussuuntauksista aiheeseen liittyvät lähimmin ns. *nimikompetenssitutkimukset*, joissa selvitetään, kuinka hyvin henkilöt tuntevat asuinympäristönsä paikannimiä (ks. Ainiala 2016a, 374–377). Nimikompetenssiin vaikuttavat kuitenkin muistin ohella useat muut tekijät, joten näiden tutkimusten tuloksista ei voi vetää suoria johtopäätöksiä nimien muistamiseen.

Laajemmin nimien muistamista on tutkittu kognitiivisen psykologian näkökulmasta. Näitä tutkimuksia vetävät yhteen mm. Gillian Cohen ja Deborah Burke (1993), Richard Hanley ja Cohen (2008) sekä Bennett Schwartz (2014). Tutkimukset ovat valtaosin keskittyneet henkilönnimien muistamiseen, joskin myös joitakin kaupallista nimestä (Ahn-La Ferle 2008; Luna-Carnevale-Lerman 2013) ja paikannimiä (Kalakoski-Saariluoma 2001) käsitteleviä tutkimuksia on tehty. Näiden tutkimusten fokus on kuitenkin ollut pääasiassa siinä, kuinka hyvin erilaiset ihmisyksilöt ja -ryhmät muistavat nimiä. Vähemmälle huomiolle on jäänyt nimien *muistettavuus* eli se, kuinka hyvin mikäkin nimi muistetaan ja mitkä tekijät muistamiseen vaikuttavat. Muistettavuutta sivutaan lyhyesti muutamissa tutkimuksissa (yhteenveto näistä ks. Hanley-Cohen 2008, 132–133), mutta pääasiallisena tarkastelukohteena se on ainoastaan Tina Lowreyn, L. J. Shrumin ja Tony Dubitskyn (2003) artikkelissa.

Nimien muistettavuuden jättäminen vähälle huomiolle on nähdäkseni merkittävä puute aiemmissa tutkimuksissa. Jo arkikokemuksen perusteella lienee selvää, että toiset nimet muistetaan toisia paremmin, vaikka niiden viittauskohteet olisivat keskenään jokseenkin samankaltaiset ja yhtä tärkeitä. Moni suomalainen esimerkiksi muistaneekin, että Perun pääkaupunki on Lima, mutta kuinka moni muistaa Perun naapurimaan, Ecuadorin, pääkaupungin nimen? Eroa selittänee lähinnä se, että *lima* sattuu olemaan suomen kielen sana. Mikäli tiedettäisiin tarkemmin, millaiset tekijät nimen muistettavuuteen vaikuttavat, voisivat tulevaisuuden nimenantajat ottaa tämän huomioon ja luoda helpommin muistettavia nimiä (ks. myös Usunier-Shaner 2002).

Tässä artikkelissa tarkastelen nimien muistettavuutta empiirisen muistikoeaineiston pohjalta. Olen kerännyt aineiston suomalaisessa verkkopeliyhteisö Aapelissa sijaitsevan Minigolf-nimisen pelin pelaajayhteisön avulla. Esittelen Aapelia, Minigolfia ja Minigolfin radannimiä luvussa 2 ja muistikokeiden toteutusta luvussa 3. Tämän jälkeen analysoin kokeiden tuloksia, luvussa 4 kvalitatiivisesti ja luvussa 5 kvantitatiivisesti. Luvussa 6 vedän yhteen tutkimuksen keskeisimmän annin.

2. Aapeli, Minigolf ja radannimet

Olen käsitellyt Aapelia, Minigolfia ja Minigolfin radannimiä myös useissa aiemmissa kirjoituksissani (erityisesti Hämäläinen 2017; 2018; ks. myös Hämäläinen 2016a; 2016b), joten tyydyn tässä yhteydessä tekemään tiivistetyn yleiskatsauksen näihin aiheisiin.

Aapeli (www.aapeli.com) on suomalaisen Apaja Creative Solutions Oy:n vuonna 2002 perustama verkkopelisivusto. Se sisältää noin 50 erilaista verkkopeliä, jotka ovat pääosin suhteellisen yksinkertaisia ja ajalliselta kestoaltaan lyhyitä. Sivusto on suomalaisella mittaapuulla varsin menestynyt: sinne on rekisteröity 15 vuoden aikana yli 5 miljoonaa käyttäjätiliä. Sen suurimmat suosion vuodet ajoittuvat vuosiin 2005–2010, jolloin se tavoitti parhaimmillaan viikoittain yli 100 000 suomalaista. Näihin aikoihin sille perustettiin myös useita vieraskielisiä tytärsivustoja, jotka tunnetaan nimellä Playforia. Nykyisin noin 60 prosenttia käyttäjistä on ulkomaalaisia. (Hämäläinen 2017, 50.)

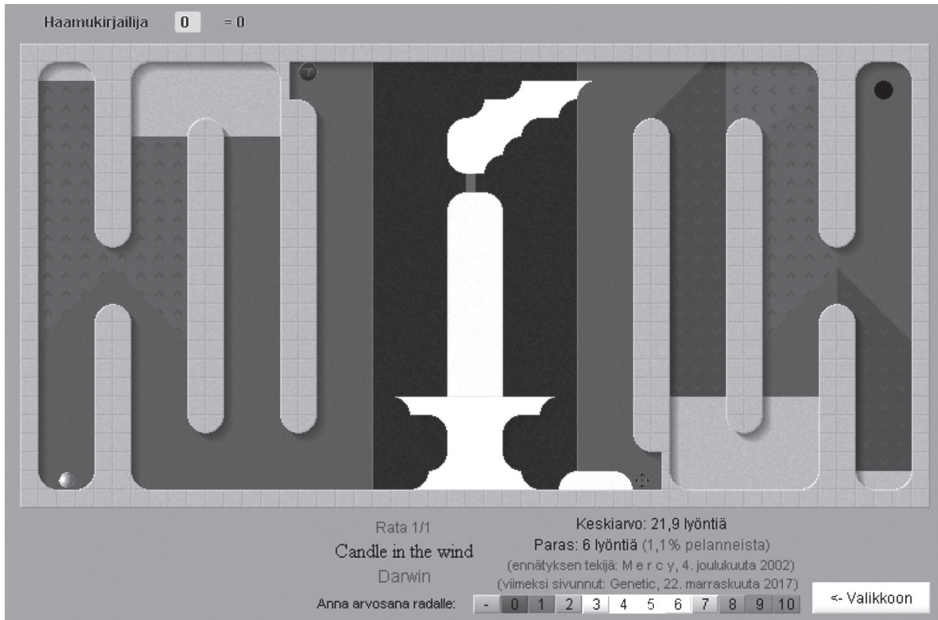
Minigolf (Aapeli 2002) on yksi Aapelin vanhimmista ja suosituimmista peleistä. Sen perusidea on sama kuin reaalimaailman minigolfissa: saada pallo lähtöpaikasta erilaisten esteiden ohi reikään mahdollisimman vähin lyönnein. Aapelin Minigolfissa radat ovat kuitenkin keskimäärin selvästi pidempiä ja monimutkaisempia kuin reaalimaailmassa. Peli myös sisältää useita elementtejä, joita reaalimaailman minigolfissa ei ole, kuten mutaa, jäätä, suota, magneetteja ja maamiinoja. Peliä voi pelata yksin tai reaaliaikaisesti sivuston muita käyttäjiä vastaan. Minigolfiin voi tutustua tarkemmin koostamani esittelyvideon (Hämäläinen 2016c) avulla.

Minigolfin ympärillä on pelin julkaisemisesta lähtien toiminut pienehkö mutta tiivis aktiivisten harrastajien yhteisö (Hämäläinen 2017). Siihen kuuluu laskutavasta riippuen 30–100 jäsentä. Yksi keskeinen osa yhteisön toimintaa ovat verkkokeskustelut jäsenten välillä. Näissä keskusteluissa jaetaan kokemuksia pelitapahtumista ja pohditaan mahdollisia parannuksia ratojen ennätystuloksiin. Koska pelin radat ovat hyvinkin erilaisia, on tärkeää kontekstualisoida nämä tapahtumat ja pohdinnat. Tämä tapahtuu radannimien avulla. Yhteisön jäsenet eivät kuitenkaan muista kaikkia radannimiä, mikä aiheuttaa ongelmia keskustelujen etenemisessä, kuten yhteisön IRC-keskusteluista poimitut esimerkit 1 ja 2 osoittavat. Mikäli kertoja ei muista radannimeä, kuten esimerkissä 1, ei hänen kertomuksellaan ole juurikaan informaatioarvoa. Mikäli taas vastaanottaja ei muista nimeä (*Blue Screen*), kuten esimerkissä 2, joudutaan häntä auttamaan radan ominaisuuksia kuvailemalla (*uus; lukee että error; Darwinin 2012*). Tämä keskeytys saattaa ohjata keskustelun sivuun alkuperäisestä aiheesta.

- (1) <Koopaa> jes vedin jonku radan 3
<Koopaa> en muista nimee
- (2) <stradlin> meneekös blue screen muuten 3
<adi_MiE> järkyttävää
<adi_MiE> en muista rataa
<stradlin> uus
<stradlin> lukee että error
<adi_MiE> eikun joo reps
<ses> darwinin 2012

Minigolfissa on kaikkiaan 2 072 rataa, ja jokaisella radalla on nimi. Nimi on pelatessa koko ajan näkyvillä pelialueen alapuolella (kuva 1). Nimen radalle antaa sen suunnittelija eli ns. ratamestari. Valtaosa radannimistä, 84 prosenttia, on englanninkielisiä. Muunkielisiä – useimmiten suomea, latinaa, italiaa, ranskaa tai saksaa – on 5 prosenttia ja 3 prosenttia internationalismeja eli ilmauksia, jotka esiintyvät jokseenkin samanlaisina useissa eri kielissä ja joita siksi on vaikeaa luokitella miksikään tietyksi kieleksi (mm. *Enigma, Inferno, OK, Safari, Sonata*). Loput 8 prosenttia ovat tekosanoja eli eivät edusta mitään tunnettua kieltä.¹

1 Olen lainannut termit *internationalismi* ja *tekosana* Paula Sjöblomin (2006) suomalaisia yritysnimiä käsittelevästä tutkimuksesta.

Kuva 1. Näkymä Minigolfin peli-ikkunasta. Radan nimi (*Candle in the wind*) alhaalla keskellä.

Radannimet Minigolfissa ovat uniikkeja, eli pelissä ei ole kahta täysin samanlaista nimeä. Sen sijaan keskeinen osa nimisysteemin rakennetta ovat ratasarjat eli sellaiset kahden tai useamman radan ryhmät, jotka on nimetty yhtenevällä tavalla ja jotka usein ovat myös saman ratamestarin ajallisesti lähekkäin tekemiä sekä pelillisesti tai ulkoasultaan samankaltaisia. Sarjan radat nimetään useimmiten juoksevan numeroinnin avulla (*Zab 1 – Zab 2 – Zab 3; Swinging – Swinging II – Swinging III*), mutta osat voidaan erottaa toisistaan myös lisäämällä tai vaihtamalla jokin nimielementti (*Water Par Four – Water Par Four Edit; Dream of Four Strokes – Dream of Six Strokes – Dream of Ten Strokes*). Sarjat koostuvat useimmiten kahdesta tai kolmesta mutta enimmillään jopa 10 radasta. 27 prosenttia Minigolfin radoista kuuluu johonkin ratasarjaan.

Nimenantoperusteidensa mukaan radannimet voidaan jakaa neljään pääluokkaan: (1) radan rakennuselementteihin, (2) muotoihin tai (3) pelaamiseen liittyviin sekä (4) radan ominaisuuksiin liittymättömiin nimiin. Radan elementteihin liittyy 23 % nimistä, mm. *First water then acid, Icy hill* ja *Water corners*.² Radassa esiintyvään muotoon liittyy 24 % nimistä, mm. *KSM, Pull the Anchor Up!* ja *Pyramid*. Radan pelaamiseen liittyy 36 % nimistä, mm. *Dream of Four Strokes, Easy job* ja *Try once*. 29 % nimistä ei liity millään

2 Kaikki tässä kappaleessa mainitut radannimet esiintyvät muistikokeissa. Kuvat radoista ovat nähtävissä liitteessä 1.

havaittavalla tavalla radan ominaisuuksiin. Tähän ryhmään kuuluu ns. nimikkoratoja eli yhteisössä arvostetun pelaajan tai ratamestarin mukaan nimettyjä ratoja (esim. *Moetikoit-sijae*, *Star paw*), viittauksia populaarikulttuuriin (esim. *Easy for MacGyver*, *ice ice baby*) sekä ratamestarien itse keksimiä tekosanoja (esim. *Eone*, *Fivagon*, *Siwali*, *Zolo*). Nimi voi kuulua samanaikaisesti useampaan kuin yhteen mainituista pääluokista. Esimerkiksi *ice ice baby* liittyy samanaikaisesti rataelementtiin (jää) sekä populaarikulttuuriin (rap-artisti Vanilla Icen kappale). Tämän vuoksi luokkien summa (112 %) ylittää 100 %.

Tutkimuksen aineistolähde on suomalaisen nimistö tutkimuksen kontekstissa varsin poikkeuksellinen. Pääasiallinen peruste sen valinnalle on oma läheinen ja pitkäaikainen suhteeni Minigolfiin. Olen harrastanut peliä vuodesta 2005 lähtien ja ollut etenkin 2010-luvulla aktiivisesti mukana pelaajayhteisön toiminnassa. Pitkä kokemus pelistä ja pelaajayhteisön kulttuurista on auttanut minua useissa tutkimuksen vaiheissa, muun muassa koehenkilöiden etsimisessä sekä radannimien ja koetulosten analysoinnissa. Nimen muistettavuuteen vaikuttavat muutkin tekijät kuin itse nimen ominaisuudet, kuten kohteen tärkeys ja kiinnostavuus kontekstissaan. Kontekstin ymmärtäminen onkin tällaisen tutkimuksen toteuttamisen kannalta erittäin tärkeää.

3. Muistikokeet

Aineistoni koostuu kahdesta asetelmaltaan päinvastaisesta muistikokeesta. Viittaan niihin jatkossa ilmauksilla *koe 1* ja *koe 2*. Kokeessa 1 osallistujille näytettiin 50 kuvaa Minigolfin radoista, ja heidän tehtävänä oli pyrkiä muistamaan kunkin radan nimi. Kokeessa 2 osallistujille puolestaan näytettiin 50 Minigolfin radannimeä, ja heidän tehtävänä oli vapaamuotoisesti kuvailla kunkin radan ominaisuuksia. Molemmissa kokeissa kaikille osallistujille näytettiin samat 50 kuvaa tai nimeä samassa järjestyksessä. Kyseiset radat valittiin arpomalla kaikkien Minigolfin ratojen joukosta³.

Kokeeseen 1 osallistui 26, kokeeseen 2 puolestaan 20 henkilöä. 13 henkilöä osallistui molempiin kokeisiin, joten kaikkiaan kokeisiin osallistui 33 eri henkilöä. Heistä 31 on äidinkieleltään suomenkielisiä, yksi saksankielinen ja yksi turkinkielinen. Kaikki osallistujat ovat miehiä, iältään 18–40-vuotiaita, mikä vastaa aktiivipelaajien yhteisön demografista profilia. Osallistujat ovat Minigolfin aktiivisia ja pitkäaikaisia harrastajia sekä pelaajayhteisön jäseniä. He ovat pelatessaan nähneet kokeissa esiintyvät radat nimineen useita kertoja, joten mahdollinen nimien osaamattomuus kokeissa todellakin johtuu siitä, että nimiä ei muisteta, eikä siitä, että nimiä ei tiedetä.

Kokeiden välillä oli pitkäaikainen aika: koe 1 toteutettiin heinäkuussa 2014 ja koe 2 marraskuussa 2015. Tämän vuoksi en usko, että kokeeseen 1 osallistuminen on vaikuttanut kokeen 2 tuloksiin, vaikka osa koehenkilöistä olikin samoja. Molemmat kokeet suoritettiin

3 Otosta ei ole balansoitu siten, että se sisältäisi tietyn määrän tiettyjä ominaisuuksia edustavia ratoja. En halunnut ennakkoon olettaa, millaiset muuttujat saattaisivat vaikuttaa muistettavuuteen.

verkon välityksellä, koe 1 sähköisen kyselylomakkeen⁴ avulla ja koe 2 IRC-yksityiskeskustelussa minun ja osallistujan välillä. Fyysisen valvonnan puute toki jätti koehenkilöille mahdollisuuden yrittää huijata vastaamisessa erilaisten kuva-aineistojen, kuten Minigolfin ratalistan (Taatei.com 2018) avulla. Koetuloksissa ei kuitenkaan näy merkkejä huijaamisesta, eikä siihen nähdäkseni ollut syytäkään, sillä en julkaise tuloksia yksittäisten koehenkilöiden menestyksestä.

Kummassakin kokeessa vastauskentät olivat avoimia, joten vastauksissa on runsaasti vaihtelua. Tämä tekee niiden arvioimisesta haastavaa. Yksinkertainen jako oikeisiin ja väriin vastauksiin jättäisi paljon informaatiota huomioimatta, sillä osa vastauksista ei ole täsmälleen oikein mutta lähellä oikeaa. Aidossa keskustelutilanteessa jo tällainen lähelle oikeaa osuva nimi saattaa riittää viittauksen tunnistamiseen. Toisaalta oikea nimi lienee lähes oikeaa nimeä helpompi ymmärtää ja siten paras vaihtoehto. Siksi olen päättänyt jakamaan vastaukset kolmeen ryhmään: oikein (2 pistettä), osittain oikein (1p) sekä väärin (op). Väärin-kategoriaan olen sisällyttänyt myös ne varsin runsaslukuiset tietueet, joissa koehenkilö ei ole vastannut mitään.

Olen koonnut alle joitakin esimerkkejä kokeen 1 vastausten pisteytyksestä ratojen *Beach Mission: Acid Factory* ja *Hollowalls II* kohdalla. Kuten esimerkeistä 3 ja 4 havaitaan, olen antanut 2 pistettä myös joistakin hyvin pieniä virheitä sisältävistä vastauksista (*Beach Mission I – Acid Factory; Hollowalls II*), mikäli olen tulkinut, että nämä virheet eivät olennaisesti häiritsisi nimen ymmärrettävyyttä aidossa keskustelutilanteessa. Vastauksista, joissa ratasarjan numero on väärä tai puuttuu (*Hollowalls IV* ja *Hollowalls*), olen antanut 1 pisteen. Muutamissa tapauksissa olen tulkinut vastauksen vääräksi, vaikka se sisältäisikin jonkin oikean nimielementin (*Acid Castle, On the Beach*). Nähdäkseni näin kauas oikeasta nimestä jäävää viittausta olisi lähes mahdotonta ymmärtää aidossa keskustelutilanteessa.

- (3) **Beach Mission: Acid Factory**
 Beach Mission I – Acid Factory (2p)
 Acid Factory (1p)
 Acid Beach Mission (1p)
 Acid Castle (op)
 On the Beach (op)

- (4) **Hollowalls II**
 Hollowalls II (2p)
 Hollowalls IV (1p)
 Hollowalls (1p)

⁴ Lomake on nähtävissä osoitteessa www.elomake.helsinki.fi/lomakkeet/52113 (viitattu 21.5.2018). Vastaajille antamani ohjeistus taas on tutkimusta varten perustamassani foorumiavauksessa osoitteessa www.aapeli.com/community/forums/topic/186190 (viitattu 21.5.2018).

Kuva 2. *Pull the anchor up!*

Kokeessa 2, jossa koehenkilöt saivat kuvailla ratoja vapaamuotoisesti, vastausten kirjo on vielä suurempi. Koehenkilöt ovat voineet kertoa esimerkiksi, kuka radan on suunnitellut, milloin se on julkaistu, mikä on radan ennätystulos ja kuka sitä pitää hallussaan, tai millaisia elementtejä ja muotoja rata sisältää. Ohjeistin koehenkilöitä kuitenkin vastaamaan suhteellisen lyhyesti, jotta kokeesta ei tulisi liian työlästä. Yleensä olen tulkinut riittäväksi vastaukseksi kolmen ominaisuuden mainitsemisen. Esimerkiksi radan *Pull the anchor up!* (kuva 2) kohdalla olen arvioinut vastauksia seuraavasti:

- (5) contrickin tekemä / oli aikoinaan tumego:n uniikki / kolmen lyönnin rata jossa yritetään nimensä mukaisesti kuvastaa ankkurin muotoa / ankkurin voi joko kiertää ylhäältä tai mennä läpi hiekan päältä, ahtaasta kolosta / perusrata, joka voi käydä hermoille (2p)⁵
- (6) 3 lyönnin con-trickin / tumen ennätys / reunat seinä, vesi viistoraitoja (2p)
- (7) taiderrata, keskellä ankkuri / hiekkaa ja vettä jonkun verran (1p)
- (8) kolme lyöntiä. paljo vettä (1p)

5 Osa koehenkilöistä antoi vastauksensa useassa osassa, rivinvaihtonäppäintä käyttäen. Tilan säästämiseksi olen korvannut rivinvaihdon /-merkillä.

4. Muistikokeiden tulokset

Tässä luvussa esittelen muistikokeiden tulokset sekä laadullisia havaintoja niistä. Kaikkien kokeissa esiintyneiden nimien läpikäyminen on tässä yhteydessä mahdotonta, joten tyydyn poimimaan tuloksista edustavimpina ja kiinnostavimpina pitämiäni esimerkkejä. Aiheesta tarkemmin kiinnostuneet voivat lukea myös liitteen 1, joka sisältää kommentit kustakin nimestä.

Koetulokset on koottu taulukoihin 1 ja 2, joissa nimet ovat saamiensa yhteispisteiden mukaisessa järjestyksessä. On syytä huomata, että vaikka pistemäärä kuvaa nimen menestystä kokeessa varsin hyvin, ei se ole aivan täsmällinen mittari. Vaikka olen antanut luokille ”oikein”, ”osittain oikein” ja ”väärin” numeeriset arvot, ovat ne todellisuudessa nominaalisia. Ei siis voida yksiselitteisesti todeta, ovatko neljä oikeaa vastausta ja kahdeksan osittain oikeaa vastausta yhtä hyviä tuloksia keskenään, vai onko jompikumpi niistä parempi.

Minigolfin radannimien muistaminen ei ole pelin aktiivisille harrastajillekaan helpoa. Kokeen 1 kaikkiaan 1 300 vastauksesta olen tulkinnut oikeiksi 285 (21,9 %), osittain oikeiksi 133 (10,2 %) ja vääriksi 882 (67,8 %). Kokeen 2 kaikkiaan 1 000 vastauksesta olen puolestaan tulkinnut oikeiksi 250 (25,0 %), osittain oikeiksi 91 (9,1 %) ja vääriksi 659 (65,9 %). Nimien välillä esiintyy kummassakin kokeessa suuria eroja. Jotkin nimet on muistanut enemmistö vastaajista, joitakin taas ei yksikään vastaaja.

4.1. Koe 1

Kokeen 1 (taulukko 1) selvästi parhaiten muistettu nimi on *Candle in the wind* (kuva 1). Nimi viittaa sekä radan keskellä sijaitsevaan suureen kynttilän muotoiseen figuuriin että Elton Johnin samannimiseen kappaleeseen. Molemmat nimeämisperusteet näyttävät selvästi auttavan nimen muistamista. Myös muut populaarikulttuuriin liittyvät nimet (*ice ice baby*; *Squary Movie 1*; *Easy for MacGyver*; *Run Forrest, Run!*⁶) löytyvät taulukon yläpäästä. Radan muotoihin puolestaan kärkipään nimistä liittyvät myös *Star paw*, *Squary Movie 1*, *Screwdriver & screws* sekä *Ball road*.

Myös yhteys radan pelaamiseen näyttää helpottavan nimen muistamista. Toiseksi muistetuin nimi on *Narrow squeak* – radassa edetään useita kapeita alamäkiputkia pitkin⁷. Kolmanneksi muistetuin nimi *Dream of Four Strokes* puolestaan motivoituu siitä, että radan paras mahdollinen tulos on neljä lyöntiä, mutta sen saavuttaminen on vaikeaa. Myös toinen radan ihannetulokseen liittyvä nimi, *Water Par Four*, mahtuu kymmenen parhaiten muistetun nimen joukkoon. Sen sijaan nimet, joiden yhteys radan pelaamiseen on vähemmän ilmeinen, kuten *Senoz*, *Hazardous*, *Meeting place* ja *Grand Slam II*, löytyvät pääosin taulukon loppupäästä.

6 Nimet viittaavat rap-artisti Vanilla Icen kappaleeseen, Scary Movie -nimiseen kauhukomedialokuvien sarjaan, tv-sarjaan Ihmemies MacGyver sekä elokuvaan Forrest Gump.

7 Idiomiksi *narrow squeak* voitaneen suomentaa ’nipin napin’. Kirjaimellisesti *narrow* kuitenkin tarkoittaa kapeaa tai ahdasta.

Taulukot 1 ja 2. Kokeiden 1 (vasemmalla) ja 2 (oikealla) tulokset.

Radan nimi	2p	1p	op	Pist
Candle in the wind	19	3	4	41
Narrow Squeak	15	2	9	32
Dream of Four Strokes	12	4	10	28
ice ice baby	12	2	12	26
Star paw	12	2	12	26
Evac Enim	10	3	13	23
Fortress-1	10	2	14	22
Squary Movie 1	9	4	13	22
Water Par Four	7	8	11	22
Easy for MacGyver	8	4	14	20
Screwdriver & screws	7	6	13	20
Beach mission: Acid factory	6	7	13	19
Nab Geometry	8	3	15	19
Ball road	7	4	15	18
Hollowalls II	4	10	12	18
Unreal Reality	9	0	17	18
Diagonal boredom	7	3	16	17
Magnet Cannon	6	5	15	17
Small can be tricky III	3	11	12	17
Captain of the bath tub	6	4	16	16
Run Forrest, Run!	8	0	18	16
Zolo	8	0	18	16
Playcards	6	2	18	14
"Hip hip hurray"	6	1	19	13
Icy Shot II	2	9	15	13
Retsetigub V	2	9	15	13
Bob, Smile & Murder Mary	3	6	17	12
Helix	6	0	20	12
Acid Twins	4	3	19	11
Dangerous Accelerator	4	2	20	10
Euphoric	5	0	21	10
Hydrating effect	5	0	21	10
Jigsaw	5	0	21	10
Hitchhiker	4	1	21	9
Calicula	4	0	22	8
Sweep	4	0	22	8
Terrace	4	0	22	8
Yackety Yak	4	0	22	8
Senoz	3	1	22	7
WeeWoo	3	1	22	7
Flush Brim	3	0	23	6
Hazardous	3	0	23	6
Icy hill	2	2	22	6
Meeting place	3	0	23	6
Micro	3	0	23	6
No Comment	3	0	23	6
Downhillargh	2	1	23	5
Basic Z-4	1	2	23	4
Grand Slam II	0	4	22	4
Fivagon	0	0	26	0

Radan nimi	2p	1p	op	Pist
Acid Twins	9	4	7	22
Hookup & Siam	10	2	8	22
KSM	9	4	7	22
M-balls	10	1	9	21
Pull the anchor up!	9	3	8	21
Siwali	9	3	8	21
Dance Sucker	10	0	10	20
Hooked at the horn	9	1	10	19
Stone Passage Race II	8	3	9	19
Boring Mill	9	0	11	18
Bunker of Death	9	0	11	18
Moetikoeitsijae	8	2	10	18
First water then acid	8	1	11	17
Try once	6	5	9	17
Just a Gigolo	8	0	12	16
Typhus	7	2	11	16
Da Bomb	7	1	12	15
Halfed	6	3	11	15
Estimation Quarter	6	2	12	14
Tricky Trio	5	4	11	14
Normal Battle	6	1	13	13
Waveform	4	5	11	13
Caverun	5	2	13	12
Cucumber	6	0	14	12
Sugar Hills	6	0	14	12
Blue Moment	4	3	13	11
Chains of misery	4	3	13	11
Tower	4	3	13	11
Round an' round	5	0	15	10
Seven Holes	5	0	15	10
Sideways	2	5	13	9
A River Runs Through It	3	2	15	8
Bouncy Rooms	4	0	16	8
Eone	3	2	15	8
On the bank	4	0	16	8
Trick	4	0	16	8
Water Monday	3	1	16	7
Carol	3	0	17	6
Easy job V	2	2	16	6
Insomnia	3	0	17	6
Pyramid	2	2	16	6
Acid Ridge	2	1	17	5
Minimalism I	0	5	15	5
Tradcave II	1	3	16	5
Beware water III	0	4	16	4
Easy job	0	4	16	4
Bendable	1	1	18	3
Swinging III	1	0	19	2
Upset	1	0	19	2
Water corners	0	0	20	0

Ratasarjaan kuuluvien ratojen nimet keräsivät runsaasti osittain oikeita vastauksia. Sarjan nimen muistaminen oli yleistä, sarjanumeroiden taas harvinaista. Nimistä *Icy Shot II* ja *Resetigub V* ratasarjan nimen muisti 11 vastaajaa mutta heistä vain 2 muisti oikean sarjanumeron. *Icy Shot* -sarjaan kuuluu kolme ja *Resetigub*-sarjaan viisi osaa, joten on mahdollista, että oikein vastanneetkin ovat pikemminkin arvanneet tai päätelleet kuin varsinaisesti muistaneet oikean numeron.

Ainoa nimi, jota yksikään koehenkilö ei muistanut, on *Fivagon*. Nimi on tekosana, jossa *Fiv*-saattaa liittyä radan viiteen huoneeseen ja *-gon* monikulmioihin. Tulkinta on kuitenkin epävarma ja edellyttää nimen alkuperän perusteellista analysoimista. Kokemukseni mukaan useimmat pelaajat eivät tätä harrasta, joten heille nimi näyttäytynee opaakkina. Myös kokeen 1 kolme muuta semanttisesti läpinäkymätöntä radannimeä (*Calicula*, *WeeWoo* ja *Zolo*) muistettiin suhteellisen heikosti. Kahdeksaa oikeaa vastausta nimeen *Zolo* voidaan pitää varsin pienenä määränä, sillä kyseessä on useiden pelaajien mielestä yksi Minigolfin legendaarisimmista radoista⁸.

Taulukon häntäpäästä löytyy myös useita nimiä, jotka sisältävät ymmärrettäviä englanninkielisiä ilmauksia mutta eivät liity radan ominaisuuksiin: *Jigsaw* 'lehtisaha, palapeli'; *Hitchhiker* 'liftaaja'; *Sweep* 'lakaista, pyyhkäistä'; *Micro* 'pieni, miljoonasosa, mikroaaltouuni, mikrotietokone'; *No Comment* 'ei kommenttia'. Vaikuttaisi myös siltä, että harvemmin käytettyä englannin kielen sanastoa sisältävät nimet (mm. *Flush Brim*; *Hydrating effect*; *Yackety Yak*) on muistettu keskimäärin melko heikosti. Tämän voi tulkita johtuvan siitä, että osa koehenkilöistä ei tunne kyseisiä sanoja eikä näin ollen pysty ymmärtämään niiden mahdollista yhteyttä radan ominaisuuksiin.

4.2. Koe 2

Radan muotoihin liittyvät nimet on muistettu hyvin myös kokeessa 2 (taulukko 2). Kuudesta parhaiten muistetusta nimestä tällaisia on neljä: *Acid Twins* sisältää kaksi identtistä haposta ja kiviseinästä rakennettua figuuria, jotka muistuttavat ihmisen kasvoja. Radassa *KSM* reitti aloituspaikasta reikään kulkee kirjainten K-, S- ja M-muotoisten putkien sisällä. Nimi *M-balls* tulee radan keskellä sijaitsevista pyöreistä kiviseinämuodostelmista, jotka yhdessä muodostavat ison M-kirjaimen. *Pull the anchor up!* (kuva 2) taas liittyy radan keskellä olevaan suureen ankkuriin.

Kärkisijan nimien *Acid Twins* ja *KSM* kanssa jakaa *Hookup & Siam*. Nimi on anagrammi kahden pitkäaikaisen aktiivipelaajan (*Humis* ja *Koopa*) nimestä. Anagrammi saattaisi muutoin olla vaikea huomata, mutta ratamestari on aikanaan paljastanut nimen taustan yhteisön IRC-kanavalla. Useat koehenkilöt mainitsivatkin vastauksissaan nimen yhteydestä pelaajayhteisön jäseniin. Sen voi otaksua edesauttaneen nimen muistamista, sillä myös kaksi muuta kokeissa esiintynyttä nimikkorataa (*Star paw* kokeessa 1 ja *Moetikoitsijae* kokeessa 2) on muistettu varsin hyvin.

⁸ *Zolon* minimitulosta (3 lyöntiä) pidetään yleisesti yhtenä Minigolfin helpoimmista ja tavoitelluimmista toistaiseksi saavuttamattomista ennätystuloksista. Eräs aktiivipelaaja on jopa rekisteröinyt Aapeliin käyttäjänimen *saan zolon* 3.

Lisäksi vaikuttaa siltä, että pelillisesti tärkeiden ja kiinnostavien ratojen nimet muistetaan hyvin. Taulukon 2 kärkipäässä on useita ratoja, joiden ennätystulos on pitkään ollut uniikki⁹, mm. *Dance Sucker*, *Hooked at the horn*, *Boring Mill* ja *Just a Gigolo*. Varsin hyvin on muistettu myös *Estimation Quarter*, joka kuuluu monien aktiivipelaajien suosikkeihin (kuten esimerkin 9 vastaus osoittaa) yksinkertaisen mutta silti runsaasti taitoa vaativan rakenteensa vuoksi. Joissakin tapauksissa nimi puolestaan on muistettu siksi, että rata on poikkeuksellisen tylsä tai huonosti suunniteltu ja herättää siksi negatiivisia tuntemuksia. Tästä kertovat ratoja varsin voimakkainkin sanankääntein evaluoivat vastaukset nimiin *Siwali* (esimerkit 10–11) ja *First water then acid* (esimerkit 12–13). Molemmat nimet sijoittuvat kokeen 2 kärkipäähän.

- (9) paras rata, 5 lyönnin, 5 huonetta / nurmea, jäätä, hiekkaa, mäkeä
- (10) about maailman tylsin rata, jossa pelkkää vettä ja ruohoa.
- (11) siwali on sellanen ytylsä vettä rata / 7 lyönnil
- (12) hoegin sotkurata missä bouncee reunalla –
- (13) vittumainen neljän lyönnin rata. vasen ja oikea laita on sellasta puolikasta salmiakkikuviota. hyi vittu.

Ratasarjojen kohdalla voi tehdä saman havainnon kuin kokeessa 1: vastaajat pystyivät usein muistamaan, millaisia ratoja sarjaan kuuluu, mutta vain harvoin sen, mikä sarjanumero liittyy mihinkin ratiaan. Vielä kaksiosaiseen sarjaan kuuluvan *Stone Passage Race II:n* kohdalla useimmat pystyivät muistamaan tai pääättelemään, kumpi radoista on kyseessä, mutta kolmiosaiseen ratasarjaan kuuluvien nimien (*Beware water III*, *Minimalism I*, *Swinging III*, *Tradcave II*) kohdalla muistaminen oli useimmille mahdotonta.

Kokeessa esiintyi runsaasti tilanteita, joissa nimi toi vastaajan mieleen väärän radan. Näin tapahtui paitsi ratasarjojen kohdalla, myös silloin, kun nimi on samankaltainen jonkin toisen radannimen kanssa. Esimerkiksi nimen *Round an' round* muisti oikein 5 vastaajaa, kun taas 9 vastaajaa alkoi kuvailla joko rataa *Round and Round* tai *Awound an' awound*. Nimen *Pyramid* kohdalla puolestaan 4 vastaajaa kuvaili oikeaa rataa, 9 vastaajaa taas jotakin neliosaisen *Pyramid adventure* -sarjan radoista. Sekaannuksia tapahtui runsaasti myös sellaisissa nimissä, jotka liittyvät radan pelaamiseen, esim. *Estimation Quarter*, *Try once*, *Bouncy rooms* ja *Swinging III*.

Kokeen 1 tavoin kokeessa 2 oli yksi rata, jonka nimeä kukaan vastaajista ei muistanut: *Water corners*. Tätä voi pitää jonkinlaisena yllätyksenä, sillä nimellä on selvä yhteys radan ominaisuuksiin, kulkureitin kulmissa sijaitseviin pieniin vesilammikoihin. Lammikot ovat kuitenkin kiviseinien rajaaman pelialueen ulkopuolella, joten pallo ei voi päätyä niihin – niinpä radan voi pelata läpi kiinnittämättä lammikoihin lainkaan huomiota. Nimen muistamista lienee vaikeuttanut myös se, että sanat *water* ja *corner* esiintyvät Minigolfin

⁹ Uniikilla tarkoitetaan Minigolfissa ennätystulosta, johon on pystynyt pelin historiassa vain yksi pelaaja. Ne ovat harvinaisia ja siksi erittäin arvostettuja saavutuksia. Ks. myös Hämäläinen 2016c, 6.29.

radannimistössä melko taajaan ja ne ovat näin saattaneet johdattaa koehenkilöiden ajatukset useisiin eri ratoihin.

5. *Mitkä tekijät vaikuttavat muistettavuuteen?*

Edellä esitettyjen kvalitatiivisten havaintojen pohjalta voidaan tehdä alustavia johtopäätöksiä siitä, millä tekijöillä on vaikutusta nimen muistettavuuteen. Nämä johtopäätökset on kuitenkin syytä tarkistaa laskennallisesti. Tässä luvussa tarkastelen, millä tavoin erilaisia ominaisuuksia edustavat nimet on muistettu kokeissa. Käsittelen omista alaluvuissaan viittä muuttujaa: nimenantoperustetta, nimen kuulumista ratasarjaan, nimen kieltä, nimen pituutta sekä radan pelillistä kiinnostavuutta. Lopuksi esitän lyhyen huomion ratojen koejärjestyksen vaikutuksesta tuloksiin.

Analysoin tuloksia Pearsonin χ^2 -testin avulla, joka on yksi yleisimmistä nominaaliasteikkolisiin muuttujiin sovelletuista tilastollisista testeistä. Konventioista poiketen ilmoitan testien tulokset (ns. *p-arvot*) tarkkoina arvoina¹⁰ sen sijaan että tyytyisin ilmoittamaan, alittuvatko yleisimmin käytetyt tilastollisen merkitsevyyden rajat ($p < 0,05$; $p < 0,01$; $p < 0,005$; $p < 0,001$). Koska käytetty aineisto on kaikissa χ^2 -testeissä samansuuruinen, eri muuttujien *p*-arvoja keskenään vertailemalla voidaan arvioida, mitkä muuttujista vaikuttavat nimen muistamiseen vahvimmin ja mitkä vähemmän. Tarkastelen myös, missä taulukoiden soluissa havaittu tulos poikkeaa odotetusta eniten. Tästä kertoo ns. standardoitu jäännös eli havaitun arvon ja odotusarvon neliöity erotus¹¹. Yksittäisen taulukon solun standardoitua jäännöstä pidetään yleensä tilastollisesti merkitsevänä, kun se on yli 1,96 (esim. White 1970), mutta mitä suurempi luku on, sitä vahvempi on muuttujan vaikutus koetuloksiin.

Artikkelin pituusrajoituksen vuoksi pystyn esittämään vain kiinnostavimpia poimintoja χ^2 -testien tuloksista. Täydelliset taulukot havaituista arvoista, odotusarvoista ja standardoiduista jäännöksistä löytyvät liitteestä 1.

5.1. *Nimenantoperuste*

Luvussa 4 osoitin, että tuloslistojen yläpäässä esiintyy runsaasti radan ominaisuuksiin, etenkin muotoihin, liittyviä nimiä, mm. *Candle in the wind* ja *Pull the anchor up!*. Tämä antaa olettaa, että nimenantoperuste on yksi nimen muistettavuuteen olennaisimmin vaikuttavista tekijöistä.

Kuten luvussa 2 totesin, jotkin Minigolfin radannimet kuuluvat samanaikaisesti useampaan kuin yhteen nimenantoperusteiden luokkaan. Jotta χ^2 -testi toimisi

10 Paikoitellen olen ilmaissut tulokset kymmenpotenssimuodossa: esimerkiksi $1,4 \cdot 10^{-12} = 0,000\ 000\ 000\ 0014$.

11 *Standardoidun jäännöksen* (engl. *adjusted residual*) ohella suomessa käytetään termiä *χ^2 -kontribuutio*, ks. Vehkalahti 2014, 184.

ongelmattomasti, on jokainen nimi sijoitettava vain yhteen noista luokista. Tämän vuoksi olen tätä testiä varten valinnut kunkin nimen ensisijaisen nimenantoperusteen. Esimerkiksi *Candle in the windin* ensisijaisena nimenantoperusteena olen pitänyt radassa esiintyvää muotoa (kynttiläfiguuri) enkä intertekstuaalista viittausta, sillä yhteys muotoon lienee ilmeisempi eikä edellytä radanulkoisen maailman (musiikkikappaleen) tuntemista.

Tulkintani mukaan kokeen 1 nimistä 11 liittyy ensisijaisesti rataelementtiin, 12 radassa esiintyvään muotoon, 16 radan pelaamiseen ja 11 ei liity radan ominaisuuksiin. Olen koonnut näiden neljän ryhmän prosentuaaliset vastausjakaumat taulukkoon 3. Kuten taulukosta havaitaan, ryhmien välillä on huomattavia eroja. Radan muotoon liittyvien nimien kohdalla 2 tai 1 pisteen vastauksia on yhteensä 45 %, radan ominaisuuksiin liittymättömien nimien kohdalla vain 17 %. χ^2 -testin tulos ($\chi^2 [6] = 67,39; p = 1,4 \cdot 10^{-12}$) osoittaa, että erot luokkien välillä ovat tilastollisesti erittäin merkitseviä. Standardoituja jäännöksiä tarkastelemalla voidaan todeta, että etenkin radan ominaisuuksiin liittymättömien nimien osittain oikeiden vastausten määrä on huomattavan pieni (st. jäännös 25,40) ja muotoon liittyvien nimien täysin oikeiden vastausten määrä huomattavan suuri (st. jäännös 10,34).

Kokeessa 2 esiintyneistä nimistä 16 liittyy ensisijaisesti rataelementtiin, 6 radassa esiintyvään muotoon, 14 radan pelaamiseen ja 14 ei liity radan ominaisuuksiin. Taulukko 3 kertoo, että parhaiten on muistettu radan muotoon liittyvät ja radan ominaisuuksiin liittymättömät nimet, heikoiten taas radan pelaamiseen liittyvät nimet. χ^2 -testi osoittaa, että erot luokkien välillä ovat tilastollisesti merkitseviä ($\chi^2 [6] = 31,10; p = 2,4 \cdot 10^{-5}$), joskin vähemmän selvästi kuin kokeessa 1. Erityisesti radan pelaamiseen liittyvien nimien täysin oikeiden vastausten määrä on merkillepantavan pieni (st. jäännös 8,93).

Taulukko 3. Koevastausten jakauma nimenantoperusteiden perusteella (%).

Peruste	Koe 1			Koe 2		
	2p	1p	0p	2p	1p	0p
Rataelementti	18,5	14,3	67,1	25,0	8,1	66,9
Radan muoto	30,8	14,1	55,1	31,7	15,0	53,3
Pelaaminen	21,4	11,1	67,5	16,1	11,4	72,5
Ei liity omin.	16,4	0,7	82,9	31,1	5,4	63,6

Radassa esiintyvään muotoon liittyvät nimet on siis muistettu parhaiten kummassakin kokeessa. Tämä on linjassa aiempien tutkimusten kanssa. Esimerkiksi Serge Brédart ja Tim Valentine (1998) sekä Kethera Fogler ja Lori James (2007) ovat havainneet nimen olevan helpompi muistaa, mikäli kohteen nimen ja ominaisuuksien välillä on selkeä ja ymmärrettävä yhteys. Fogler, James ja Crandall (2010) puolestaan ovat todenneet, että kohteensa fyysisiä ominaisuuksia kuvaavat nimet muistetaan paremmin kuin mentaalisia ominaisuuksia kuvaavat. Radan muoto voitaneen rinnastaa fyysisiin ominaisuuksiin, sillä

yhteyden nimeen voi usein nähdä vain rataa katsomalla. Radan pelattavuus puolestaan muistuttaa enemmän mentaalista ominaisuutta, sillä nimenantoperuste ei ole aina päällepäin (varsinkaan kokemattoman pelaajan) nähtävissä, vaan sen ymmärtäminen edellyttää radan pelaamista. Kokeiden tulokset ovat myös osin vastakkaiset. Radan pelaamiseen liittyvät nimet on muistettu kokeessa 1 melko hyvin mutta kokeessa 2 selvästi heikoiten, radan ominaisuuksiin liittymättömät nimet puolestaan kokeessa 1 heikoiten mutta kokeessa 2 varsin hyvin. Tätä ristiriitaa voidaan osittain selittää kokeessa 2 esiintyneillä virheellisillä muistikuvilla. Radan pelaamiseen liittyvät nimet sopisivat yleensä kuvailemaan useatakin Minigolfin radoista, joten koehenkilöt ymmärrettävästi aika ajoin erehtyivät muistelemaan väärää rataa. Sen sijaan radan ominaisuuksiin liittymättömät nimet herättivät väärää muistikuvia harvoin, ne joko muistettiin oikein tai ne eivät herättäneet mitään mielikuvia. Tätä havaintoa vahvistaa se, että radan ominaisuuksiin liittymättömien nimien osittain oikeiden vastausten määrä jäi molemmissa kokeissa hyvin pieneksi.

5.2. Kuuluminen ratasarjaan

Yhdeksi selitykseksi nimien muistamisen vaikeudelle on tarjottu niiden alhaista käyttöfrekvenssiä (Burke ym. 1991; Brédart 2016, 485–487). Koska nimet viittaavat vain yhteen kohteeseen, ei niitä yleensä käytetä yhtä usein kuin lukuisiin tietyyppisiin kohteisiin viittaavia appellatiiveja. Minigolfissa ratasarjojen nimet kuitenkin viittaavat useaan kohteeseen, joten niitä on tarpeen käyttää keskimäärin useammin kuin muita nimiä. Toisaalta nimien samankaltaisuus voi tehdä niiden erottamisen toisistaan vaikeaksi. Ratasarjaan kuulumisen voi siis potentiaalisesti sekä helpottaa että vaikeuttaa nimen muistamista.

Kokeessa 1 esiintyneistä radoista johonkin ratasarjaan kuuluu 12 ja ei kuulu 38 rataa. Kuten taulukosta 4 havaitaan, nämä kaksi ryhmää ovat keränneet täysin oikeita vastauksia jokseenkin yhtä paljon, mutta osittain oikeita vastauksia on ratasarjaan kuuluvien nimien kohdalla valtavasti enemmän. Tilastollinen merkitsevyys on tämän tutkimuksen toiseksi suurin ($\chi^2 [2] = 78,97; p = 7,1 \cdot 10^{-18}$), ja valtaosan siitä muodostavat erot osittain oikeiden vastausten määrässä (st. jäännökset 52,87 ja 16,70).

Kokeessa 2 esiintyneistä radoista johonkin ratasarjaan kuuluu 10 ja ei kuulu 40 rataa. Päinvastoin kuin kokeessa 1, ratasarjaan kuuluvat nimet on muistettu muita heikommin. Ne ovat keränneet enemmän osittain oikeita mutta toisaalta selvästi vähemmän täysin oikeita vastauksia kuin ratasarjaan kuulumattomat nimet. Nämä erot ovat tilastollisesti merkitseviä ($\chi^2 [2] = 21,39; p = 2,3 \cdot 10^{-5}$), joskaan eivät yhtä selvästi kuin kokeessa 1.

Taulukko 4. Koevastausten jakauma ratasarjaan kuulumisen perusteella (%).

Ratasarja	Koe 1			Koe 2		
	2p	1p	0p	2p	1p	0p
Kuuluu	21,2	23,4	55,4	14,5	15,0	70,5
Ei kuulu	22,2	6,1	71,8	27,6	7,6	64,8

Kokeiden päinvastaisia tuloksia voidaan selittää ennen kaikkea kokeiden toteutus- ja pisteytystavalla. Suhteellisen vaivattomassa kokeessa 1 epävarmatkin vastaajat arvailivat hanakasti ja saivat usein vähintään yhden pisteen, kun taas työläämmässä kokeessa 2 vastaajat eivät ryhtyneet yhtä innokkaasti epävarmoihin arvauksiin ja jäivät pisteittä.

Yleishavainto molempien kokeiden osalta on kuitenkin sama: ratasarjaan kuulumisesta on muistettavuuden kannalta sekä etua että haittaa. Sarjojen nimet muistetaan yksittäisten ratojen nimiä paremmin, mutta oikeiden sarjanumeroiden muistaminen on harvinaista. Tälle havainnolle voidaan löytää analogioita myös reaali maailmasta. On esimerkiksi todettu, että suomalaisessa kadunnimistöissä yleiset ryhmä- eli aihepiirinimet, yhteisen teeman mukaan tietyille alueelle luodut kadunnimet, helpottavat paikan etsijää löytämään oikean alueen mutta vaikeuttavat täsmälleen oikean kadun löytämistä (mm. Närhi 1999, 26–27; Ainiala 2016b, 109–110, 116).

On myös syytä huomauttaa, että ratasarjat eivät ole muistettavuuden kannalta täysin yhtenäinen kategoria, vaan ryhmän sisällä on vaihtelua. Tuloksissa on havaittavissa viitteitä siitä, että kaksiosaiseen sarjaan kuuluvat nimet (mm. *Siwali*; *Stone Passage Race II*) muistetaan useampiosaiseen sarjaan kuuluvia paremmin ja lisäyksen tai vaihdon sisältävät nimet (mm. *Beach Mission: Acid Factory*; *Dream of Four Strokes*) numerosarjan sisältäviä nimiä paremmin. Näihin alaryhmiin kuuluvien nimien määrät muistikokeissa ovat liian pienet, jotta havaintoja voisi vahvistaa laskennallisesti. Havainnot ovat silti kiinnostavia, sillä niitä voidaan mahdollisesti soveltaa myös muihin nimikategorioihin. Lisäyksen sisältävät nimet vertautuvat esimerkiksi reaali maailman paikannimistöön liitynnäisiin taikka elokuvien jatko-osien nimiin (esim. *Terminator 2: Judgment Day*), vaihdon sisältävät nimet puolestaan paikannimistöön vastakohta- ja variointinimiin. Vaihtelu erityyppisten ratasarjojen muistettavuudessa olisikin hedelmällinen jatkotutkimuksen aihe.

5.3. Nimen kieli

Nimen kieli vaikuttaa sen ymmärrettävyyteen ja siten mahdollisesti myös muistamiseen. Minigolfin radannimet ovat valtaosin englantia, jota koehenkilöiden, verkossa aktiivisesti toimivien nuorten aikuisten, voidaan olettaa osaavan keskimäärin varsin hyvin. Muunkielisten nimien (pois lukien suomenkielisten nimien pieni joukko) sisällön ymmärtäminen sen sijaan saattaa olla haastavampaa, tekosanojen kohdalla ajoittain jopa mahdotonta. Luvussa 4 teinkin laadullisen havainnon, että tekosananimet on muistettu keskimäärin varsin heikosti.

Kokeen 1 nimistä englanninkielisiä on 45 ja tekosanoja 4 (*Calicula*, *Fivagon*, *WeeWoo*, *Zolo*).¹² Kuten taulukosta 5 havaitaan, tekosananimet ovat keränneet selvästi vähemmän sekä täysin että osittain oikeita vastauksia. Tilastollinen merkitsevyys ($\chi^2 [2] = 17,45$; $p = 0,00016$) ei kuitenkaan ole yhtä selvä kuin luvuissa 5.1 ja 5.2, sillä tekosananimien määrä otoksessa on hyvin pieni. Joka tapauksessa tulos vahvistaa käsitystä siitä, että taustaltaan

¹² Olen jättänyt internationalismiksi tulkitsemani nimen *Helix* tämän tarkastelun ulkopuolelle.

ymmärrettävä nimi on helpompi muistaa (luku 5.1; Brédart–Valentine 1998; Fogler–James 2007).

Taulukko 5. Koevastausten jakauma nimen kielen perusteella (%).

Nimen kieli	Koe 1		
	2p	1p	0p
Englanti	22,6	11,3	66,2
Tekosana	14,4	1,0	84,6

Kokeessa 2 tekosananimiä oli vain kaksi kappaletta (*Eone, Siwali*), joten en nähnyt mielekkääksi lähteä tekemään χ^2 -testejä tai muita päätelmiä niiden perusteella.

5.4. Nimen pituus

Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on yleensä oletettu, että lyhyet nimet muistetaan pitkiä paremmin (esim. Sjöblom 2016, 460). Tutkimustietoa aiheesta on vähän, mutta ainakin Hanleyn ja Eleanor Chapmanin (2008) tutkimus kaksi- ja kolmiosaisen henkilönnimien muistamisesta tukee oletusta. Syitä lyhyiden nimien helpompaan muistamiseen ei yleensä eksplikoida, mutta luultavasti päättely perustuu yksinkertaisesti siihen, että lyhyessä nimessä on vähemmän muistettavaa ainesta kuin pitkässä. Nimen pituus voidaan toki määritellä monella tapaa, ainakin kirjain-, tavu- tai sanamäärän perusteella. Tässä artikkelissa tarkastelen nimiä niiden sanamäärän perusteella. Olen kuitenkin tehnyt χ^2 -testit myös kirjainmäärän perusteella (ks. liite 1), ja tulokset ovat samansuuntaisia.

Kokeessa 1 esiintyneistä nimistä 15 sisältää yhden sanan, 20 kaksi sanaa ja 15 kolme sanaa tai enemmän¹³. Kuten taulukosta 6 havaitaan, pitkät nimet on muistettu selvästi lyhyitä paremmin. Vähintään kolmen sanan nimet ovat keränneet eniten sekä täysin että osittain oikeita vastauksia, ja kahden sanan nimet on muistettu yhden sanan nimiä paremmin. χ^2 -testi kertoo, että tilastollinen merkitsevyys on koko tämän tutkimuksen suurin ($\chi^2 [4] = 94,94; p = 1,2 \cdot 10^{-19}$). Suurimmat poikkeamat odotusarvoista ovat osittain oikeiden vastausten luokassa, joita on yhden sanan nimissä erittäin vähän (st. jäännös 28,80) ja vähintään kolmen sanan nimissä erittäin paljon (st. jäännös 27,46). Tämä lie-nee täysin odotuksenmukaista. Yhden sanan nimissä harvoin tehdään virheitä – ne joko muistetaan kokonaan tai ei ollenkaan – kun taas pidemmät nimet ovat alttiimpia pienille virheille. Yllättävää sen sijaan on, että pitkät nimet ovat keränneet lyhyitä enemmän myös täysin oikeita vastauksia.

Kokeessa 2 esiintyneistä nimistä 19 sisältää yhden sanan, 18 kaksi sanaa ja 13 kolme sanaa tai enemmän. Kuten taulukosta 6 voidaan havaita, vähintään kolme sanaa sisältävät

13 Olen laskenut erillisiksi sanoiksi myös artikkelit, prepositiot, &-merkin sekä ratasarjojen sarjanumerot.

nimet ovat keränneet eniten oikeita vastauksia, mutta erot ryhmien välillä ovat varsin pienet. χ^2 -testin tulos ($\chi^2 [4] = 6,11; p = 0,191$) kertookin, että erot eivät ole tilastollisesti merkitseviä.

Taulukko 6. Koevastausten jakauma nimen pituuden perusteella (%).

Nimen pituus	Koe 1			Koe 2		
	2p	1p	0p	2p	1p	0p
1 sana	15,4	1,5	83,1	24,7	9,5	65,8
2 sanaa	22,5	10,4	67,1	21,9	9,4	69,2
Enemmän	27,7	18,7	53,6	30,4	8,1	61,5

Koetulokset ovat siis jälleen vastakkaiset: kokeessa 1 pitkät nimet on kenties odotuksenvastaisesti muistettu lyhyitä paremmin, kun taas kokeessa 2 nimen pituudella ei ole ollut tilastollisesti merkitsevää vaikutusta sen muistamiseen. Ristiriitaa voitaneen osittain selittää luvuissa 5.1 ja 5.2 käsiteltyjen muuttujien vaikutuksella. Lyhyet ja pitkät nimet ovat myös nimeämisperusteiltaan jossain määrin erilaisia: yhden sanan nimistä peräti 38 % ei liity radan ominaisuuksiin, kun taas kaksisanaisista nimistä tällaisia on 25 % ja useampisanaisista nimistä 24 %. Kuten luvussa 5.1 havaittiin, radan ominaisuuksiin liittymättömät nimet muistettiin kokeessa 1 selvästi huonoiten, kokeessa 2 puolestaan varsin hyvin. Ratasarjoihin kuuluvien ratojen nimet puolestaan ovat keskimäärin muita pidempiä¹⁴. Kuten luvussa 5.2 havaittiin, ratasarjoihin kuuluvat nimet muistettiin kokeessa 1 selvästi paremmin mutta kokeessa 2 jonkin verran huonommin kuin sarjoihin kuulumattomat nimet.

Edellä esitetyt yhteydet radanimien pituuden sekä nimenantoperusteen tai ratasarjaan kuulumisen välillä luonnollisesti pätevät vain Minigolfissa, joten koetuloksista ei voi tehdä suoria rinnastuksia muihin nimikategorioihin. Oletukseen siitä, että lyhyet nimet muistettaisiin pitkiä paremmin, on kuitenkin ilman tarkempaa tutkimustietoa syytä suhtautua varauksella.

5.5. Radan pelillinen kiinnostavuus

Nimen muistettavuuteen vaikuttavat luonnollisesti muutkin tekijät kuin itse nimi ja sen ominaisuudet. Erityisen tärkeänä tai kiinnostavana pidetyn kohteen nimen muistaminen on todennäköistä, sillä nimeä on luultavasti tarpeen käyttää usein ja motivaatio sen oppimiseen on korkea (Burke ym. 1991; Hanley–Chapman 2008).

Minigolfissa radat voivat olla hyvinkin erilaisia keskenään. Toiset radat ovat lyhyitä, helppoja ja yksinkertaisia, toiset taas pitkiä, vaikeita ja monimutkaisia. Myös ratojen pelillisessä kiinnostavuudessa on valtavia eroja. Aktiivipelaajien näkökulmasta tärkeimpiä ja

¹⁴ Ratasarjoihin kuuluvien ratojen nimet sisältävät keskimäärin 2,45 sanaa ja 13,0 merkkiä, ratasarjoihin kuulumattomien puolestaan 1,97 sanaa ja 11,3 merkkiä.

kiinnostavimpia ovat yleensä vaikeat radat, kun taas helpot radat ovat tylsiä ja yhdentekeviä. Toisaalta kiinnostavuus muodostuu usean tekijän summana. Vaikka esimerkiksi radan pituus ja tiettyjen rataelementtien käyttö korreloivat jossain määrin kiinnostavuuden kanssa, ei kiinnostavuutta voi pelkistää yksin näihin muuttujiin. Jotta voin tarkastella kiinnostavuuden vaikutusta nimen muistamiseen, on minun ensin määriteltävä tämä muuttuja kunkin radan osalta.

Olen jakanut muistikokeissa esiintyneet radat kolmeen ryhmään: pelilliseltä kiinnostavuudeltaan tavallisiin, tavallista tylsempiin sekä tavallista kiinnostavampiin. Käytän näistä ryhmistä jatkossa nimityksiä ”tavalliset”, ”tylsät” ja ”kiinnostavat”. Kiinnostavuus on toki jossain määrin subjektiivista, eri pelaajat pitävät eri ratoja kiinnostavina. Olen pyrkinyt ottamaan tämän huomioon. En siis ole tehnyt luokitusta omien mielipiteideni mukaisesti vaan kokemuksiini perusteella arvioiden, mitä mieltä yhteisön jäsenet keskimäärin ovat kustakin radasta. Olen näyttänyt tekemääni jakoa joillekin yhteisön jäsenille, ja he pitivät sitä onnistuneena.

Radan kiinnostavuus riippuu suuresti myös pelimuodosta. Yksinpelissä kiinnostavimpina pidetään sellaisia ratoja, joissa on mahdollista saavuttaa uusi rataennätys tai sivuta harvinaista ennätystulosta. Moninpelissä¹⁵ sen sijaan kiinnostavimpia ovat radat, joissa pelaajien välille voi syntyä suuriakin eroja. Sama rata voi siis olla yksinpelissä kiinnostava mutta moninpelissä tylsä tai päinvastoin. Tästä syystä olen tehnyt erilliset ryhmitteyt yksin- ja moninpelin osalta.

Taulukko 7. Koevastausten jakauma radan yksinpelikiinnostavuuden perusteella (%).

Kiinnostavuus	Koe 1			Koe 2		
	2p	1p	0p	2p	1p	0p
Tylsä	13,1	11,5	75,3	17,5	10,0	72,5
Tavallinen	25,6	9,2	65,2	23,1	8,8	68,1
Kiinnostava	27,4	10,0	62,6	34,1	8,2	61,3

Yksinpelistä olen luokitellut kokeen 1 radoista 17 tylsiksi, 18 tavallisiksi ja 15 kiinnostaviksi. Kuten taulukosta 7 havaitaan, kiinnostavien ja tavallisten ratojen nimet on muistettu jokseenkin yhtä hyvin mutta tylsien ratojen nimet selvästi heikoimmin. χ^2 -testin tulos ($\chi^2 [4] = 30,99$; $p = 3,1 \cdot 10^{-6}$) vahvistaa, että erot ovat tilastollisesti merkitseviä. Erityisesti tylsien ratojen oikeiden vastausten määrä on huomattavan pieni (st. jäännös 15,61). Kokeen 2 radoista olen luokitellut yksinpelin kannalta tylsiksi 16, tavallisiksi 16 ja kiinnostaviksi 17.¹⁶ Kiinnostavat radat on muistettu parhaiten ja tylsät heikoiten. χ^2 -testin

15 Sanaa *moninpelejä* käytetään useilla suomenkielisillä pelisivustoilla (ml. Aapeli) useamman kuin yhden pelaajan peleistä silloin, kun tarkkaa pelaajamäärää ei ole spesifioitu (vrt. *kaksinpelejä*, *nelinpelejä*).

16 Rata *Blue Moment* ei esiinny yksinpelissä lainkaan, joten olen jättänyt sen tämän luokittelun ulkopuolelle.

tulos ($\chi^2 [4] = 25,74$; $p = 4,3 \cdot 10^{-5}$) osoittaa, että erot ovat tilastollisesti merkitseviä. Eniten odotusarvosta poikkeava kiinnostavien ratojen oikeiden vastausten suuri määrä (st. jäännös 11,01).

Moninpelin osalta olen luokitellut kokeen 1 radoista 16 tylsiksi, 19 tavallisiksi ja 15 kiinnostaviksi. Kuten taulukosta 8 havaitaan, kiinnostavien ratojen nimet on muistettu parhaiten mutta tylsien ratojen nimet yllättäen hieman tavallisia paremmin. Erot luokkien välillä kuitenkin ovat suhteellisen pienet. χ^2 -testin tulos ($\chi^2 [4] = 22,50$; $p = 0,00016$) ylittää tilastollisen merkitsevyyden rajat, joskin niukemmin kuin useimmilla muilla muuttujilla. Suurimman osan tästä merkitsevyydestä muodostavat osittain oikeat vastaukset, joita on tylsien ratojen kohdalla paljon (st. jäännös 6,35) ja tavallisten ratojen kohdalla vähän (st. jäännös 10,35). En osaa selittää tätä kuin sattumalla: tylsien ratojen luokkaan on osunut seitsemän ja tavallisten vain kaksi ratasarjaan kuuluvaa nimeä, mikä aiheuttaa poikkeamat osittain oikeiden vastausten määrässä.

Kokeen 2 radoista olen luokitellut moninpelissä tylsiksi 19, tavallisiksi 17 ja kiinnostaviksi 14. Kiinnostavuus korreloi jälleen vahvasti koemenestyksen kanssa: kiinnostavat radat on muistettu parhaiten ja tylsät heikoiten. χ^2 -testin perusteella tilastollinen merkitsevyys on hyvin selvä ($\chi^2 [4] = 43,15$; $p = 9,6 \cdot 10^{-9}$). Etenkin tylsien ratojen täysin oikeiden vastausten määrä on huomattavan pieni (st. jäännös 16,04).

Taulukko 8. Koevastausten jakauma radan moninpelikiinnostavuuden perusteella (%).

	Koe 1			Koe 2		
	2p	1p	0p	2p	1p	0p
Kiinnostavuus						
Tylsä	19,5	14,2	66,3	14,4	11,4	74,2
Tavallinen	21,9	5,7	72,5	28,6	5,6	65,8
Kiinnostava	24,6	11,8	63,6	33,9	10,7	55,4

Tulokset kertovat, että kiinnostavien ratojen nimet muistetaan paremmin kuin tylsien ja yhdentekevien. Tämä on täysin odotuksenmukaista. Pelaajat kiinnittävät kiinnostaviin ratoihin enemmän huomiota, ja niistä myös keskustellaan useammin, joten niiden nimien osaaminen on tarpeellisempaa. On kuitenkin syytä huomata, että tilastolliset merkitsevyydet eivät ole yhtä suuria kuin esimerkiksi nimenantoperusteen tai ratasarjaan kuulumisen kohdalla. Voidaan siis todeta, että nimen muodolla ja sisällöllä on suuri vaikutus sen muistamiseen.

5.6. Ratojen järjestys muistikokeissa

Muistikokeiden radat esitettiin kaikille koehenkilöille samassa järjestyksessä. Kummankin kokeen ensimmäinen rata (*Narrow squeak* ja *Acid Twins*) löytyy aivan tuloslistojen huipulta, minkä vuoksi on syytä epäillä, että ratojen esiintymisjärjestys kokeissa on voinut

vaikuttaa tuloksiin. Varsinkin koe 2 osoittautui melko raskaaksi, joten vastaajien vireystila ja suoritustaso ovat saattaneet laskea sen aikana.

Tulkinnalle löytyy myös lievää laskennallista tukea. Olen jakanut kummankin kokeen radat kolmeen samansuuruiseen ryhmään niiden koejärjestyksen perusteella. Kuten taulukosta 9 nähdään, kummassakin kokeessa viimeiseen kolmannekseen kuuluneet radat on muistettu hieman muita huonommin. Tulkintaa kokeen 2 raskaudesta tukee se, että luokkien väliset erot ovat siinä tilastollisesti merkitsevämmät ($\chi^2 [4] = 12,09$; $p = 0,017$) kuin kokeessa 1 ($\chi^2 [4] = 9,11$; $p = 0,058$).

Taulukko 9. Koevastausten jakauma ratojen koejärjestyksen perusteella (%).

Koejärjestys	Koe 1			Koe 2		
	2p	1p	op	2p	1p	op
Radat 1–17	23,1	9,7	67,2	27,6	9,7	62,6
Radat 18–34	22,4	13,1	64,5	27,4	10,6	62,1
Radat 35–50	20,2	7,7	72,1	19,7	6,9	73,4

Ratojen järjestyksen vaikutus koetuloksiin on kuitenkin selvästi pienempi kuin aiemmin tässä luvussa käsiteltyjen muuttujien. Ei myöskään ole havaittavissa, että koejärjestys olisi vaikuttanut analyysin tuloksiin muiden muuttujien osalta. Ratojen esiintymisjärjestys oli arvottu, joten erilaisia ominaisuuksia edustavien nimien voidaan olettaa jakautuneen varsin tasaisesti kokeiden eri vaiheisiin.

6. Lopuksi

Aiemmat tutkimukset ovat osoittaneet, että nimien muistaminen on vaikeampaa kuin muiden kielen sanojen. Tutkimuksissa ei kuitenkaan ole juuri huomioitu sitä, että nimien muistamisessa on eroja paitsi ihmisyksilöiden, myös erilaisten nimien välillä. Tässä tutkimuksessa on selvitetty, mitkä tekijät vaikuttavat nimen muistettavuuteen. Aineistona on käytetty verkkopeliyhteisö Aapelissa sijaitsevaa virtuaalipeliä, Minigolfia. Pelin aktiiviset harrastajat ovat osallistuneet kahteen toteuttamaani muistikokeeseen, joista toisessa heidän tehtävänä on ollut muistaa pelin radannimiä niiden kuvien perusteella ja toisessa kuvailta ratoja niiden nimien perusteella. Koetulokset osoittavat suuria eroja nimien muistettavuudessa. Jotkin nimet muisti enemmistö koehenkilöistä, joitakin taas ei yksikään henkilö.

Jo tuloksia kvalitatiivisesti analysoimalla on mahdollista havaita useita syitä, miksi toiset nimet muistetaan ja toisia ei. Näiden havaintojen perusteella valitsin tarkempaan kvantitatiiviseen analyysiin viisi muuttujaa: nimenantoperuste, kuuluminen ratasarjaan, nimen kieli, nimen pituus sekä radan pelillinen kiinnostavuus. Nimenantoperusteiden

ryhmistä parhaiten muistettiin radan muotoihin liittyvät nimet, heikoiten taas kokeessa 1 radan ominaisuuksiin liittymättömät nimet ja kokeessa 2 radan pelaamiseen liittyvät nimet. Ratasarjojen nimet muistettiin yksittäisten ratojen nimiä paremmin, mutta nimiin kuuluvat sarjanumerot muistettiin vain harvoin oikein. Englanninkieliset nimet muistettiin tekosananimiä paremmin. Pitkät nimet muistettiin kokeessa 1 lyhyitä paremmin, kokeessa 2 taas nimen pituus ei vaikuttanut sen muistamiseen. Radan pelillinen kiinnostavuus edesauttoi nimen muistamista. Kokonaisuudessaan voidaan todeta, että nimen muistettavuus on monen tekijän summa. Siihen vaikuttavat niin nimen kuin itse kohteen ominaisuudet.

Voidaan pitää kiinnostavana, että kahden muistikokeen tulokset ovat monelta osin erilaiset tai jopa päinvastaiset. Molemmat kokeet pyrkivät simuloimaan todellista keskustelutilannetta, joskin eri rooleissa: kokeessa 1 koehenkilö asetettiin puhujan, kokeessa 2 kuulijan asemaan. Toisaalta tulosten eroavuus ei välttämättä ole yllättävää, sillä kyseessä on kaksi jossain määrin erilaista kognitiivista prosessia. Kokeen 2 tehtävästä voitaisiinkin puhua nimen *muistamisen* sijaan esimerkiksi nimen *tunnistamisena*.

Muistikokeet olivat sekä onomastiikan että fennistiikan kontekstissa toteutustavaltaan varsin poikkeuksellisia, joten lienee syytä arvioida lyhyesti niiden onnistuneisuutta ja käyttökelpoisuutta jatkossa. Koe 1 oli nähdäkseni kokonaisuutena varsin onnistunut. Koe 2 tuotti runsaasti mielenkiintoista, myös jatkotutkimusten kannalta käyttökelpoista aineistoa. Toisaalta se oli koehenkilöille varsin työläs, mistä kertoo lievä suoritustason lasku kokeen loppua kohden. Vaihtoehto radan vapaamuotoiselle kuvaamiselle voisi olla pyytää koehenkilöitä vastaamaan muutama radan ominaisuuksiin liittyvään monivalintakysymykseen. Ratojen määrä (50 per koe) oli varsin suuri – pienempikin määrä olisi riittänyt tarpeeksi suuren aineiston keräämiseksi. Toisaalta potentiaalisten koehenkilöiden määrä oli varsin pieni, joten päätin varmuuden vuoksi kerätä mieluummin liikaa kuin liian vähän aineistoa. Kokeiden toteuttaminen verkon välityksellä ei aiheuttanut ongelmia. En havainnut merkkejä vilpistä koetilanteissa, ja muutoinkin käytännön järjestelyt sujuivat hyvin.

Empiiriset kokeet ovat nähdäkseni mainio tapa tutkia nimien muistamista. Niiden avulla on mahdollista kerätä suurehkojakin aineistoja kohtuullisella vaivalla. Toinen vaihtoehto olisi analysoida autenttisia keskusteluaineistoja, mutta nimien muistamiseen liittyvien katkelmien löytäminen niistä olisi työlästä. Niinpä aineisto luultavasti jäisi pienemmäksi ja tilastollinen merkitsevyys saattaisi jäädä saavuttamatta.

Nimien muistaminen on tärkeää ja hyödyllistä. Tämä tutkimus antaa olettaa, että onnistuneella nimenannolla voidaan vaikuttaa huomattavasti siihen, kuinka hyvin nimi muistetaan. Tutkimuskohteena toki oli vain yhden verkkopelin nimistö, mutta sillä on useita yhtymäkohtia muihin erisnimikategorioihin, kuten kadunnimiin, maaseudun perinnäiseen paikannimistöön sekä erilaisten taideteosten nimiin (ks. myös Hämäläinen 2018). Olisi kiinnostavaa nähdä vastaavanlaisia tutkimuksia myös muista nimikategorioista. Todennäköisesti on eroja mutta myös runsaasti yhtäläisyyksiä siinä, mitkä tekijät nimen muistettavuuteen vaikuttavat.

Lähteet

- AAPELI 2002: *Minigolf*. Suomi, Apaja Creative Solutions Oy. Saatavilla www.aapeli.com/pelaa/minigolf [viitattu 21.5.2018].
- AHN, JUNGSUN - LA FERLE, CARRIE 2008: Enhancing Recall and Recognition for Brand Names and Body Copy: A Mixed-Language Approach. *Journal of Advertising* 37(3), 107–117. <https://doi.org/10.2753/JOA0091-3367370308>
- AINIALA, TERHI 2016a: Names in Society. CAROLE HOUGH (toim.): *Oxford Handbook of Names and Naming*, 371–381. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.27>
- 2016b: Attitudes to street names in Helsinki. GUY PUZEY ja LAURA KOSTANSKI (toim.): *Names and naming: People, places, perceptions and power*, 106–119. Multilingual Matters, Bristol. <https://doi.org/10.21832/9781783094929-010>
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLÖM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietoliipas 221. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- BRÉDART, SERGE 2016: Names and Cognitive Psychology. CAROLE HOUGH (toim.): *The Oxford Handbook of Names and Naming*, 476–487. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.57>
- BRÉDART, SERGE – VALENTINE, TIM 1998: Descriptiveness and Proper Name Retrieval. *Memory* 6(2), 199–206. <https://doi.org/10.1080/741942072>
- BURKE, DEBORAH M. – MACKAY, DONALD G. – WORTHLEY, JOANNA S. – WADE, ELIZABETH 1991: On the tip of the tongue: What causes word finding failures in young and older adults? *Journal of Memory and Language* 30(5), 542–579. [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(91\)90026-G](https://doi.org/10.1016/0749-596X(91)90026-G)
- COHEN, GILLIAN – BURKE, DEBORAH M. 1993: Memory for proper names: A review. *Memory* 1(4), 249–263. <https://doi.org/10.1080/09658219308258237>
- FOGLER, KETHERA A. – JAMES, LORI E. 2007: Charlie Brown versus Snow White: The Effects of Descriptiveness on Young and Older Adults' Retrieval of Proper Names. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* 62(4), 201–207. <https://doi.org/10.1093/geronb/62.4.P201>
- FOGLER, KETHERA A. – JAMES, LORI E. – CRANDALL, ELIZABETH A. 2010: How Name Descriptiveness Impacts Proper Name Learning in Young and Older Adults. *Aging, Neuropsychology and Cognition* 17, 505–518. <https://doi.org/10.1080/13825580903477245>
- HANLEY, RICHARD – CHAPMAN, ELEANOR 2008: Partial knowledge in a tip-of-the-tongue state about two- and three-word proper names. *Psychonomic Bulletin & Review* 15(1), 156–160. <https://doi.org/10.3758/PBR.15.1.156>
- HANLEY, RICHARD – COHEN, GILLIAN 2008: Memory for people: Faces, names and voices. COHEN, GILLIAN ja CONWAY, MARTIN A. (toim.): *Memory in the Real World*, 107–140. 3. painos. Psychology Press, Hove, New York.
- HÄMÄLÄINEN, LASSE 2016a: Suomalaisten verkkoyhteisöjen käyttäjänimet. *Virittäjä* 120, 398–422.
- 2016b: Nimi, joka muistetaan – hyvän nimen ominaisuudet. *Kieliviesti* 4/2016, 4–8.
- 2016c: Aapelin Minigolfin esittely. YouTube 19.12.2016. Saatavilla www.youtube.com/watch?v=r5GmVvmKUXM [viitattu 21.5.2018].
- 2017: Aapelin Minigolf: Pelaajayhteisön ja sen kulttuurin vaiheita. *Pelitutkimuksen vuosikirja* 2017, 49–59.
- 2018 (tulossa): Level Names in an Online Virtual Minigolf Game. *Onomastica Uralica*. Hyväksyty julkaistavaksi.
- KALAKOSKI, VIRPI – SAARILUOMA, PERTTI 2001: Taxi drivers' exceptional memory of street names. *Memory & Cognition* 29(4), 634–638. <https://doi.org/10.3758/BF03200464>
- LOWREY, TINA M. – SHRUM, L. J. – DUBITSKY, TONY M. 2003: The Relation Between Brand-name Linguistic Characteristics and Brand-name Memory. *Journal of Advertising* 32(3), 7–17. <https://doi.org/10.1080/00913367.2003.10639137>

- LUNA, DAVID – CARNEVALE, MARINA – LERMAN, DAWN 2013: Does brand spelling influence memory? The case of auditorily presented brand names. *Journal of Consumer Psychology* 23(1), 36–48. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2012.02.003>
- MCWEENY, KATHRYN H. – ANDREW W. YOUNG – DENNIS C. HAY – ANDREW W. ELLIS 1987: Putting names to faces. *British Journal of Psychology* 78(2), 143–149. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1987.tb02235.x>
- MÜLLER, HORST M. 2010: Neurolinguistic Findings on the Language Lexicon: The Special Role of Proper Names. *Chinese Journal of Physiology* 53(6), 351–358. <https://doi.org/10.4077/CJP.2010.AMM032>
- NÄRHI, EEVA MARIA 1999: Ratamestareita, Pasuunoita, Orpaanportaita – Aihepiirien käyttö nimistön-suunnittelussa. JYRKI LEHIKONEN (toim.): *Helsingin kadunnimet 3. Helsingfors gatunamn 3*. Helsinki, Helsingin kaupungin nimistötoimikunta.
- SCHWARTZ, BENNETT L. 2014: Memory for People: Integration of Face, Voice, Name, and Biographical Information. TIMOTHY J. PERFECT ja D. STEPHEN LINDSAY (toim.): *The SAGE Handbook of Applied Memory*, 3–19. SAGE Publications Ltd, Los Angeles.
- SJÖBLOM, PAULA 2006: *Toiminimen toimenkuva: suomalaisen yritysnimistön rakenne ja funktiot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SJÖBLOM, PAULA 2016: Commercial names. CAROLE HOUGH (toim.): *Oxford Handbook of Names and Naming*, 453–464. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780199656431.013.56>
- TAATELI.COM 2018: Minigolfin ratalista. Saatavilla <http://www.taатели.com/index.php?s=ratalista&lista=minigolf> [viitattu 7.6.2018].
- USUNIER, JEAN-CLAUDE – SHANER, JANET 2002: Using linguistics for creating better international brand names. *Journal of Marketing Communications* 8(4), 211–228. <https://doi.org/10.1080/13527260210146000>
- VEHKALAHTI, KIMMO 2014: *Kyselytutkimuksen mittarit ja menetelmät*. Finn Lectura, Helsinki.
- WHITE, JOHN S. 1970: Tables of Normal Percentile Points. *Journal of the American Statistical Association* 65, 635–638. <https://doi.org/10.1080/01621459.1970.10481112>
- WIPPICH, WERNER 1995: Namengedächtnis und Namenlernen. ERNST EICHLER, GEROLD HILTY, HEINRICH LÖFFLER, HUGO STEGER ja LADISLAV ZGUSTA (toim.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. Name studies. An international handbook of onomastics. Les noms propres. Manuel international d'onomastique*, 489–493. Walter de Gruyter, Berlin.

LASSE HÄMÄLÄINEN: Candle in the wind: An empirical study on the memorability of names in virtual miniature golf

Previous studies have shown that proper names are more difficult to remember than other words. However, very few studies have focused on the *memorability* of names, which refers to what kinds of names are remembered well or poorly. This article examines the memorability of names with empirical test data. 33 *Minigolf* players, a video game found in the Finnish online gaming community Playforia, participated in two experiments which tested how well they can remember the names of levels in the game. A qualitative analysis of the test results revealed several factors that influence the memorability of names. Five factors were chosen for a more precise quantitative analysis: the principle of naming, the language of a name, the length of a name, a level belonging to a so-called *level series*, and the importance of a level. A quantitative analysis shows that all five of these factors have a statistically significant influence on the results. This means that the memorability of a name consists of several factors.

Liite 1. Lisämateriaalia muistikokeiden tuloksista

Olen koonnut artikkelille 31-sivuisen liitetiedoston, joka on saatavilla avoimesti verkossa. Liite sisältää kuvan ja lyhyen kommentin jokaisesta muistikokeissa esiintyneestä radasta sekä kvantitatiivisen analyysin tarkat tulokset. Liitteen lukeminen ei ole välttämätöntä artikkelin sisällön ymmärtämiseksi, mutta se voi tarjota vahvistusta artikkelissa esitetyille väitteille sekä kiinnostavia lisähuomioita koetuloksiin liittyen.

Liitetiedostoon voi tutustua osoitteessa www.researchgate.net/publication/325713389 (viitattu 12.6.2018). Kuvat muistikokeissa esiintyneistä radoista ovat nähtävissä suurempikokoisina sähköisessä kuva-albumissa osoitteessa www.imgur.com/a/oc3fm.

Lasse Hämäläinen
lasse.j.hamalainen@helsinki.fi
Helsingin yliopisto
00014 Helsingin yliopisto

TOMI VISAKKO

Päämäärät, ongelmat ja tilaisuudet

Eksistentiaalinen rationaalisuus ja kausaalis-evaluatiiviset diskurssikuviot yritysten verkkosivujen visio-, missio- ja strategiateksteissä

1. Johdanto

Ihmisillä on itsestään tietoisina ja kielikykyisinä olentoina taipumus järkeilemällä selittää olemustaan ja olemassaolonsa tarkoitusta niin yksilöinä kuin yhteisöinä. Tällaisen *eksistentiaalisen rationaalisuuden* avulla yksilöt ja yhteisöt jäsentävät identiteettejään ja intentionaalisia pyrkimyksiään sekä usein samalla viestivät niistä tietynlaisille yleisöille. Esimerkiksi eräs espoolainen teknologiansiirtoyritys kiteyttää verkkosivuillaan ”missionsa” näin:

- (1) Missiomme on tehdä asiakkaalle mahdolliseksi uusien liiketoimintojen kehittäminen sekä strategisen kilpailukyvyn parantaminen toimimalla teknologian siirtäjänä ja ohjelmistoprosessin parantajana, joka tuo asiakkaan saataville uudet teknologiat ja huippukäytännöt.

Yrityksen pyrkimykset asemoidaan tarkasti asiakkaan tarpeisiin nähden: yritys näyttäytyy mahdollistajana ja ongelmanratkaisijana, asiakas hyötyjänä. Toisin sanoen tiiviiseen tekstuaaliseen rakenteeseen on onnistuttu sommittelemaan verrattain monimutkainen verkosto erilaisia kausaalisia, intentionaalisia ja sosiaalisia suhteita, joihin yritys on sitoutunut ja jotka määrittelevät sen identiteettiä yritysmaailmassa. Tässä artikkelissa selvitetään, miten tällaiset eksistentiaaliset rationalisoinnit jäsentyvät diskursiivisesti yritysten verkkosivujen visio-, missio- ja strategiateksteissä.

Visio-, missio- ja strategiatekstien keskinäisistä suhteista samoin kuin niiden funktioista ja yleisöistä yritystoiminnassa on esitetty varsin monenlaisia näkemyksiä. Tekstejä on pidetty ensinnäkin yrityksen sisäisen viestinnän ja johtamisen välineinä. Niillä ohjataan yrityksen toimintaa määrittelemällä ytimekkäästi, millainen yritys työyhteisönä ja taloudellisena toimijana haluaa olla. Samaan aikaan teksteillä on nähty ulkoiseen viestintään liittyvä ja promotionaalinen eli markkinoiva ja idealisoiva funktio. Niillä pyritään vaikuttamaan lukijoiden mielipiteisiin ja mielikuviin esittämällä yritys positiivisessa

valossa asiakkaita ja muita tahoja hyödyttävänä toimijana. Visio-, missio- ja strategiatekstit on siis suunnattu yhtäältä ideaaleihin sitouttavana ohjeistuksena yrityksen omalle välle, toisaalta ideaaleihin sitoutuvana lupauksena erilaisille sidosryhmille (mm. asiakkaille, sijoittajille, sponsoreille, viranomaisille ja jopa tavallisille kansalaisille). (Ks. Falsey 1989; Cross 1991; Swales–Rogers 1995; Drohan 1999; Bartkus–Glassman–McAfee 2000; Kauppinen 2001; Amato–Amato 2002; Williams 2008; Ilvessalo–Voutilainen 2009; Virsu 2012.) Tekstien tunnuspiirteinä voidaan toisin sanoen pitää tietynlaista hybridisyyttä, sillä niissä yhdistyy usein hallinnollisia, operatiivisia ja promotionaalisia funktionaalisia piirteitä ja niiden yleisöt ovat vastaavalla tavalla heterogeenisiä. Huomiota on kiinnitetty myös tekstien sloganmaisuuuteen, ja niitä on verrattu jopa uskonnolliseen kieleen ja runouteen. (Swales–Rogers 1995, 225–226, 237; Bartkus ym. 2000.) Niiden eksistentiaalisissa pohdinnoissa on siis sovittava toisiinsa varsin monenlaisia näkökulmia ja tyyllisiä vaatimuksia (ks. myös Visakko, tulossa).

Tässä artikkelissa *eksistentiaalisella rationaalisuudella* tarkoitetaan sellaisia semioottisia prosesseja, joissa jokin yksilö tai yhteisö reflektoi, arvioi ja puolustaa identiteettiään sekä siihen liittyviä periaatteita, arvovalintoja ja pyrkimyksiä suhteessa toimintaympäristön mahdollisuuksiin ja rajoituksiin.¹ (Ks. Kockelman 2013, 129–133, 171–199; myös Visakko 2015, 51, 139–146.) Vision, mission tai strategian kaltaisen tekstin synty edellyttää institutionaalista päättelyprosessia, jossa asetetaan keskinäisiin arvohierarkioihin erilaisia mahdollisesti ristiriitaisiakin päämääriä, toimintatapoja, keinoja ja seurauksia sekä niihin liittyviä sosiaalisia rooleja, oikeuksia ja velvollisuuksia. Tällaiset prosessit kiteytyvät tekstuaaliseksi rakenteiksi, joiden kompositiota ohjaavat monenlaiset yrityskulttuuriin liittyvät tekstilajikonventiot, tietorakenteet sekä ohjeet ja säännöt. Valmis teksti toimii auktoritatiivisena ikonisena mallina kohteestaan (vrt. Agha 2007, 71–77). Tekstin tuottaja toisin sanoen kiteyttää malliin identiteettinsä keskeisen rakenteen ja dynamiikan ja samalla sitoutuu malliin julkisesti. Mallit ovat sillä tavalla painavia, että niihin liittyy vahva oletamus esitetyn mallin kattavuudesta ja ainutlaatuisuudesta. Samaan

1 Semioottisessa mielessä niin yksilöllä kuin yhteisöllä voi olla ”identiteetti” eli prosessi, joka jäsentää entiteetin koostumusta (esim. sosiaalisia rooleja ja suhteita, toiminnallisia tottumuksia, intentionaalisia sitoumuksia) enemmän tai vähemmän koherentiksi ja tunnistettavaksi, tietynlaiseen arvohierarkiaan perustuvaksi kokonaisuudeksi. Samoin niin yksilöllä kuin yhteisöllä voi olla ”minuuden” kaltainen refleksiivinen kapasiteetti: kyky välittää ja huolehtia omasta koostumuksestaan ja koherenssistaan oman itseymmärryksensä ja arvojensa valossa (esim. pyrkimällä ylläpitämään koostumustaan, korjaamaan ristiriitoja jne.). Edelleen yritysten kaltaiset yhteisöt voivat tietyissä konteksteissa yksilöiden tavoin toimia ”henkilöinä” eli sosiopoliittisina entiteettinä tietynlaisine oikeuksineen ja velvollisuuksineen, vastuun yksiköinä ja yhteisöllisen sääntelyn ja tunnustuksen kohteina. (Ks. Kockelman 2013.) Yhteisöjen tapauksessa prosesseja monimutkaistavat yhteisön omat sisäiset työnjaot ja valtarakenteet. Visio-, missio- ja strategiatekstien tuottamiseenkin liittyvä diskursiivinen agenttiivisuus on usein varsin hajaantunut: tekstien muotoiluun voi osallistua useita henkilöitä, esimerkiksi yrityksen viestintäasiantuntijoita, mutta niiden sisällöstä kantaa lopullisen vastuun yrityksen johto yrityksen omien hierarkioiden mukaisesti. Aineiston teksteille on kuitenkin tyypillistä, että yritysten sisäistä dynamiikkaa ei juuri käsitellä vaan tekstit on kirjoitettu joko koko yritykseen 3. persoonassa viitaten tai 1. persoonassa yhteisön kollektiivisella ”me”-äänellä.

aikaan voi esimerkiksi olla sitoutunut vain yhteen ”visioon” tai ”missioon”. Niistä ei voi jättää pois olennaisia sitoumuksia, eikä samaan aikaan voi olla muita sitoumuksia, jotka ovat ristiriidassa tekstissä eksplikoitujen kanssa. Muutoin yritys voidaan vetää vastuuseen esimerkiksi harhaanjohtamisesta, valehtelusta tai ristiriitaisuudesta. Tällaisilla tekstuaalisilla malleilla on siis sosionormatiivisia seurauksia: niihin sitoutuneiden toimijoiden käyttäytymistä voidaan arvioida, säännellä ja sanktioida niiden perusteella.

2. Aineisto ja menetelmät

Tutkimuksen aineisto on osa Alistus ja konteksti -hankkeen (2007–2010) sähköistä tekstilajeittain jäsenettyä korpusta, joka koostuu visio-, missio- ja strategiatekstien lisäksi kolumneista, elokuva-arvosteluista, henkilöhaastatteluista, blogiteksteistä, kontakti-ilmoituksista sekä uutisreferaateista. Tässä tutkimuksessa käytetty osa-aineisto sisältää 131 suomenkielistä tekstiä, ja sen virkemäärä on noin 2 200 ja sanamäärä noin 19 900. Valtaosa teksteistä on kerätty vuoden 2007 aikana sattumanvaraisesti internetistä haetuilta yritysten verkkosivustoilta sen perusteella, että ne sisältävät tekstiosion, joka on nimetty *visioksi*, *missioksi* tai *strategiaksi*. Aiemmissä tutkimuksissa visio- ja missiotekstejä on joskus pidetty yhden ja saman genren edustajina (esim. Swales–Rogers 1995; Williams 2008; Falsey 1989; Bartkus ym. 2000). Toisaalta myös tekstien välisiin eroihin on kiinnitetty huomiota, ja niitä on tutkittu erillisinä genreinä. Visiota on pidetty kuvauksena siitä tulevaisuuden tilasta, johon organisaatio pyrkii, kun taas missio kuvaa yrityksen kulloistakin perustehtävää, jota toteuttamalla visioon pyritään (Drohan 1999; Ilvessalo–Voutilainen 2009, 66–70). Myös strategiatekstejä on tutkittu itsenäisenä tekstilajina, jonka viestinnällisissä päämäärissä on tosin havaittu merkittävää vaihtelua (Pälli–Vaara–Sorsa 2009; myös Swales–Rogers 1995). Joskus taas strategia on ymmärretty laajemmaksi kattokäsitteeksi, joka varsinaisen strategiaosuuden lisäksi sisältää sekä mission että vision (ks. Ilvessalo–Voutilainen 2009, 66; Pälli 2009). Aineiston verkkosivuilla visio-, missio- ja strategia-kuvaukset joka tapauksessa esiintyvät usein erillisinä tai itsenäisesti nimettyinä hyper-tekstikokonaisuuden osina. Tämän tutkimuksen näkökulmasta tarkat rajaukset eivät ole olennaisia, ja voitaisiinkin puhua yhdestä *genrekoloniasta*: ryppäästä lähitekstilajeja, joita yhdistää toisiinsa funktionaalinen samankaltaisuus mutta joiden erityispiirteet ja keskinäiset suhteet voidaan ymmärtää eri yhteisöissä hieman eri tavoin (ks. Bhatia 2004). Lisäksi aineistosta löytyy joitakin visio-, missio- ja strategiatekstien yhteydessä esiintyneitä ”toiminta-ajatuksiksi”, ”tehtäviksi”, ”lupauksiksi” tai ”arvoiksi” nimettyjä rakenteellisesti ja funktionaalisesti visio-, missio- ja strategiatekstejä muistuttavia tekstejä, joita voi pitää samaan genrekoloniaan kuuluvina.

Vaikka aineiston tekstien variaatio on huomattavaa, seuraavissa analyysiosioissa pyritään tavoittamaan joitakin niiden eksistentiaaliselle rationaalisuudelle tyypillisiä piirteitä. Aineisto on käyty läpi kahden erilaisen kvalitatiivisen diskurssianalyttisen menetelmän valossa: jaksoanalyysin (osio 3) ja diskurssikuvioanalyysin (osio 4). Menetelmät ohjaavat huomion osittain erilaisiin kielellisiin ilmiöihin ja valaisevat näin tekstien

merkitysrakenteen eri tasoja. Kvalitatiivisten analyysien tueksi on laskettu eräiden keskeisten kielellisten piirteiden esiintymisfrekvenssejä.

3. *Visio-, missio- ja strategiatekstien funktionaalista rakenteesta*

Tässä luvussa analysoidaan aineiston visio-, missio- ja strategiatekstien lineaarista jäsentymistä funktionaaliseksi rakenneosiksi, *jaksoiksi*, joita voidaan tunnistaa erilaisten muoto- tai merkityspiirteiden perusteella (ks. esim. Hasan 1985; Swales 1990; Bhatia 2004; Heikkinen 2009). Olettamuksena jaksoanalyysissa on, että tekstin välittämät toiminnalliset ja sosiaaliset suhteet kirjoittajan ja lukijan välillä on mahdollista lokalisoida verrattain selvästi toisistaan rajautuviin tekstisekvensseihin. Tässä jaksoanalyysin tarkoituksena on löytää nimenomaan aineistossa toistuvia jaksotyyppisiä. Tällöin voidaan ajatella, että havaitut säännönmukaisuudet kertovat jotakin yleisempää nimenomaan *genrestä* eli siitä kulttuurisesta mallista, joka koordinoi yhteisön tapoja toimia kielellisesti kyseisissä tilanteissa ja johon liittyvä stereotyyppinen tieto tekstien rakenteesta ja käytöstä ohjaa yksittäisten tekstien tuottamista ja tulkintaa, vaikka yksittäiset tekstit voivatkin toteutua vaihtelevina ja monimuotoisina. (Ks. esim. Mäntynen 2006; Nieminen 2010.)

Aineiston visio-, missio- ja strategiateksteille voi niiden luonteenomaisesta tiivyydestä huolimatta hahmotella asetelmassa 1 esitetyn kaltaisen rakenteen. Seuraavissa alaluvuissa tarkastellaan lähemmin kolmea keskeisintä jaksotyyppiä: määritelmäjaksoa, keinojaksoa ja seurausjaksoa.

Asetelma 1. Visio-, missio- ja strategiatekstien jaksorakenne.

Jakso	Tehtävä
Määritelmäjakso	Tiivistää ja kiteyttää sitoumuksen keskeisen sisällön
Elaborointijakso	Tarkentaa tai havainnollistaa esitettyä määritelmää
Perustelujakso	Selventää, mihin määritelmä perustuu tai miksi se on olemassa
Keinojakso	Esittelee vakuuttavan keinon, jolla määritelmän sisältö saavutetaan
Seurausjakso	Osoittaa määritelmän toteutumisen myönteiset seuraukset

3.1. *Määritelmäjakso*

Aineiston visiot, missiot ja strategiat alkavat tyypillisesti määritelmäjaksolla, joka kiteyttää koko sitoumuksen keskeisen sisällön. Riippumatta siitä, millaisia funktionaalisia eroja vision, mission ja strategian välillä nähdään, nämä erot eivät juuri näytä heijastuvan määritelmäjaksojen muotoiluun. Jaksot ovat aineistossa varsin vakiintuneita muodoltaan, ja niille voi hahmottaa kaksi prototyyppiä. Useimmiten jakso toteutuu kopulalauseena, jossa verbinjälkeinen lauseke sisältää määrittelevän osan ja verbinetinen NP (substansiivilauseke) nimeää sen *visioksi*, *missioksi* tai *strategiaksi* (esimerkit 2–4). Tällaisia on

kaikista aineiston prototyypisistä määritelmäjaksosta noin 64 prosenttia. Verbinjälkeisenä konstituenttina on ylivertaisesti useimmin eli 77,8 prosentissa tapauksista A-infinitiivi (1–2), 12,6 prosentissa tapauksista NP (3) ja 6,3 prosentissa tapauksista *että*-lause (4). Hieman harvinaisemman (36 %) määritelmäjakson prototyypin muodostavat tapaukset, joissa tiivistävä osa koostuu itsenäisestä lauseesta eli päämäärä on ilmaistu finiittimuotoisella predikaattiverbillä (5–7).

- (2) Eforen strategiana on keskittyä vaativiin asiakaskohtaisiin teholähdetkaisuihin, tasasuunninjärjestelmiin ja niihin liittyviin huolto- ja korjauspalveluihin.
- (3) Veritas-ryhmän missio on turvallisuuden luominen.
- (4) Visiomme on, että kilpailun kiristyessä kaikilla markkina-alueilla, asiakkaamme pystyvät palveluidemme avulla tehokkaammin hyödyntämään resurssejaan kilpailuedun saavuttamiseksi.
- (5) [Otsikko] Visiomme
Olemme valmiita sitoutumaan syvään ja pitkälle vietyyn partneruuteen suomalaisten kansainvälisten päämiesten kanssa.
- (6) [Väliotsikko] Missiomme
Lisäämme asiakkaidemme asiakkuuksien laatua ja määrää.
- (7) [Väliotsikko] Missiomme
Fatman Oy tuottaa kiinteistötoiminnan kokonaisjärjestelmiä ja asiantuntijapalveluja kiinteistöalan yrityksille.

Propositionaaliselta sisällöltään ensimmäinen ja toinen prototyyppi ovat varsin samanlaisia: niissä esiintyy samanlaisia predikaatteja ja argumentteja (tai prosessien ja niiden osalistujien kuvauksia). Erot liittyvät rakenteiden indeksikaaliseen ankkurointiin sekä niiden aikasuhteen ja sitoutumisen moodin tulkintaan. Ensimmäisessä prototyypissä (2–4) lauseen temaattisena konstituenttina toimii NP, jonka edussanana on *visio*, *missio* tai *strategia*. Yrityskontekstissa nämä nimitykset ovat teknisiä termejä, jotka tulkitaan spesifisten yrityskulttuuristen epistemologioiden valossa, mutta jo niiden yleiskieliset merkitykset (’tulevaisuudenkuva’, ’tehtävä’, ’toimintasuunnitelma’ tms.) kytkeytyvät suunnitteleminen, ennakoiminen tai tavoitteellisuuden merkityskenttiin (ks. myös Heikkinen 2000, 205; Swales 1990, 54–57). Ne siis eksplisiittisesti projisoivat yritykselle tietynlaista intentionaalista statusta (”tahtotilaa”) eli pyrkimystä tilanteeseen, jonka infinitiivilauseke tiivistetysti kuvaa. Jälkimmäisessä prototyypissä (5–7) sen sijaan kuvataan yrityksen toimintaa finiittimuotoisella predikaatilla, eikä pyrkimyksen merkitystä ole siinä samalla tavalla morfosyntaktisesti eksplikoitu. Lauseen teemana ja subjektina on yritykseen viittaava ilmaus (tai monikon 1. persoonan taivutuspäätte) ja indikatiivi- ja preesensmuotoisena predikaattina yrityksen toiminnan tai tilan kuvaus (*Fatman Oy tuottaa; olemme valmiita*). ”Yleiskielisesti” tulkittuna toinen prototyyppi mahdollistaa periaatteessa sen faktuaalisen tulkinnan, että rakenne kuvaa jo toteutunutta asiointilaa, josta yritystä voi pitää vastuullisena

nykyhetkessä. Toisenkin prototyypin rakenteet kuitenkin sijaitsevat sellaisen kappaleen alussa, joka on kehystetty (väli)otsikossa *missioksi*, *visioksi* tai *strategiaksi*. Siihen, lue-taanko visio-, missio tai strategiateksti nykytilan kuvauksena, suunnitelmana, lupauksena vai jonain muuna, vaikuttajaa tulkitsijan ymmärrys genrestä ja siihen liittyvistä käytän-teistä. Jotkin johdannossa mainituista yleisöryhmistä (esim. tavalliset kansalaiset) voivat myös lukea saman tekstin eri tavoin kuin toiset (esim. potentiaaliset asiakasyritykset). (Ks. myös Bhatia 2004, 119; Pälli ym. 2009, 308–309; Honkanen 2009.) Toisin sanoen ra-kenteiden inferentiaalinen tulkinta sosiaalisessa vuorovaikutuksessa riippuu tekstin tuot-taneen ja sitä tulkitsevan yhteisön välisestä suhteesta sekä erityisesti niistä kulttuurisista olettamuksista, joiden valossa tekstiä tulkitaan.

Todennäköisesti toisen prototyypin mukaiset lauseet (*Olemme valmiita*) tulkitaan useimmiten samalla tavoin kuin ensimmäisen prototyypin (*Visiomme on olla valmiita*): jatkuvasti tavoiteltavan ja mahdollisesti vielä toteutumattoman ideaalin kuvauksiksi. Toi-nen prototyyppi kuitenkin mahdollistaa tavoiteltavan asiointilan kuvaamisen pikemminkin toteutumisen kuin pyrkimyksen näkökulmasta ja yrityksen kuvaamisen agenttiivisempänä. Joka tapauksessa määritelmäjaksoihin liittyy tietynlainen ”optatiivinen” sitoutumisen moodi (”nyt ja vastaisuudessa olemme sitoutuneet siihen, että näin kuvattu tilanne on tavoiteltava ja toivottu muihin vaihtoehtoihin verrattuna”) (ks. myös Kockelman 2010, 126–129). Täl-laista jatkuvasti tavoiteltavan ihanteellisen päämäärän merkitystä vahvistaa se, että tyypilli-sesti teksteissä kuvaillaan myös niitä keinoja, joilla päämäärä on saavutettavissa.

3.2. Keinojako

Määritelmäjakson ohella helpoimmin niin toistuvuutensa kuin muoto- ja merkityspiir-teidensä perusteella tunnistettavia funktionaalisia rakenneosia aineiston teksteissä on keinojako. Siinä esitellään jokin keino, väline tai toimintatapa, joka mahdollistaa mää-ritelmässä kuvatun pyrkimyksen saavuttamisen. Tällaiset keinon ilmaukset siis omalta osaltaan projisoivat määritelmälle tulkintaa päämäärän kaltaiseksi eli tietynlaisten kau-saalisten ketjujen välittämäksi, tavoitelluksi asiointilaksi. Yksi tyypillisimmistä keinon il-mauksista on *mALLA*-rakenne eli MA-infinitiivin adessiivi. Yksi tutkimuksen alkusysäyk-sistä oli nimenomaan se havainto, että rakenteen suhteellinen frekvenssi visio-, missio- ja strategiateksteissä on Alistus ja konteksti -korpuksen muihin osa-aineistoihin nähden moninkertainen. Yhden tai useamman *mALLA*-rakenteen sisältävien virkkeiden suhteel-linen osuus kaikista visio-, missio- ja strategiatekstien virkkeistä on 3,4 prosenttia, kun vastaava osuus esimerkiksi kolumneissa on 0,8 prosenttia, blogiteksteissä 0,5 prosenttia, elokuva-arvosteluissa 0,5 prosenttia ja uutisreferaateissa 0,2 prosenttia. Koko 131 tekstin visio-, missio- ja strategia-aineisto sisältää kaikkiaan 107 *mALLA*-muotoa. Rakenne tun-tuukin soveltuvan erityisen hyvin juuri visio-, missio- ja strategiatekstien eksistentiaali-seen rationalisointiin, kuten tässä ja seuraavissa luvuissa nähdään.

Kuten jo esimerkissä (1) nähtiin, *mALLA*-rakenne voi esiintyä jo määritelmäjaksoon upotettuna (*Missiomme on tehdä asiakkaalle mahdolliseksi uusien liiketoimintojen kehittäminen – toimimalla teknologian siirtäjänä –*). Toisaalta keinojako voi myös sisältää

itsenäisen hallitsevan rakenteen, joka luo tekstuaalisen kytköksen aiemmin määriteltyyn päämäärään esimerkiksi anaforisen viittauksen (8) tai parafraasin (9) avulla.

- (8) Acession Finlandin strategiana on auttaa B2B-sektorilla toimivia asiantuntijaorganisaatioita menestymään omassa myyntityössään. *Teemme sen lisäämällä asiakkaidemme asiakkuuksien määrää, myyntiosaamista sekä jalostamme informaatiota myynnin tukemiseksi.*
- (9) Strategiamme on saavuttaa varteenotettava asema Suomessa ja integroituvan Euroopan maissa tietojärjestelmästrategiaohjelmistojen ja konsultoinnin alueelta. *Vahvistamme asemaamme kilpailijoihimme nähden kyseisillä alueilla investoimalla sellaisten tuotteiden kehitykseen, jotka pystyvät luomaan todellista lisäarvoa asiakkaillemme.*

Finiittimuotoinen hallitseva rakenne mahdollistaa ensinnäkin keinojakson itsenäisen indeksikaalisen ankkuroinnin. Esimerkissä (8) predikaattiverbin modaalinen muotoilu ja objektin sijanvalinta mahdollistavat edeltävään päämäärään viittaamisen resultatiivisesti, saavutettavana ja lopputulokseen johtavana (*Teemme sen*). Toiseksi parafraaseilla on mahdollista valikoida ja painottaa aiemmin sanottua kulloistenkin tarpeiden mukaan tai kehittää sitä johonkin relevanttiin suuntaan (ks. myös Karvonen 1995, 77, 106; Shore 2008, 32–37, 43). Parafraasit voivat sisältää esimerkiksi sellaisia osallistujia, jotka ovat vain implisiittisesti läsnä aiemmissa muotoiluissa tai pääteltävissä niistä (ks. myös Karvonen 1995, 71–72). Esimerkissä (9) aiemmin mainitsemattomien kilpailijoiden tuominen näyttämölle juuri tässä kohdassa mahdollistaa kilpailijoiden keinojen suhteuttamisen yrityksen omiin keinoihin hierarkkisesti niin, että kilpailijoiden keinojen implikoidaan luovan korkeintaan näennäistä, ei *todellista* lisäarvoa asiakkaille (vrt. Perelman 2002, 159–171). Keinojakson muotoilulla voidaan siis hienovaraisesti vaikuttaa omien pyrkimysten ankkurointiin kuvatussa diskurssimaailmassa.

Finiittilauseen ja *mAlla*-infinitiivin yhdistelmä edeltävissä esimerkeissä esittää samasta toimijasta (yrityksestä) kaksi eri kuvausta niin, että jälkimmäisen kuvauksen kohde asettuu verrattain vahvaan instrumentaaliseen suhteeseen edelliseen nähden. Kuvattujen asiaintilojen välillä vallitsee oletettu kausaliteetti ja arvohierarkia: *mAlla*-rakenteen ilmaiseman aloitteellisen ja tahdonalaisen toiminnan tarkoituksena on johtaa hallitsevan rakenteen kuvaamaan asiaintilaan, joka on perimmäisempi päämäärä.² (Ks. myös ISK 2004, 509–512; Lappalainen 1993; Hamunen 2017.) Toinen tapa ilmaista asia on sanoa, että tällaisen keinorakenteen eri osat kuvaavat ontologisesti erilaisia objekteja. Voidaan puhua *intentionaalisista statuksista* eli projisoiduista sitoumuksista (kuten

2 Konkreettista toimintaa ilmaiseva *mAlla*-rakenne voi liittyä jopa *olla*-verbiin silloin kun kuvataan johonkin sosiaaliseen statukseen kohdistuvaa halua tai pyrkimystä (*Visionamme on olla – – luotettu kumppani – – toimittamalla innovatiivisia ja edistyksellisiä – – tehonsyöttöratkaisuja – –*; ”*Tuomalla kattoikkunoiden kautta päivänvaloa ja raikasta ilmaa haluamme olla entistä parempien asuinympäristöjen johtava kehittäjä – –*”). Näissä tapauksissa voikin nähdä jatkuvan, aktiivisen ’joksikin tulemisen’ tai ’jonakin pysymisen’ merkityksen (ks. Lappalainen 1993, 92–94; Halliday–Matthiessen 2004, 212).

uskomuksista tai intentioista), *intentionaalista rooleista* eli intentionaalisen statuksen havaittavista ilmenemismuodoista (kuten toiminnoista, joita uskomukset tai intentiot ohjaavat) ja *intentionaalista asenteista* eli toisten tunnustavista ja sääntelevistä tulkinnoista (ks. Kockelman 2006; myös Brandom 2000). Keinojaksoissa finiittilause kuvaa intentionaalista statusta ja *mAllA*-rakenne yhtä intentionaalista roolia. Esimerkiksi esimerkiksi (9) yritys sitoutuu intentionaaliseen statukseen (kulttuurista tyyppiä *strategia*), jota kuvaillaan propositionaalisesti eri näkökulmista (*saavuttaa varteenotettava asema Suomessa ja integroituvan Euroopan maissa – –; vahvistamme asemaamme kilpailijoihimme nähden kyseisillä alueilla*). Sen väitetään ilmenevän konkreettisina toimintoina (intentionaalisisina rooleina), joista kuvattavaksi on valittu *investoimalla sellaisten tuotteiden kehitykseen, jotka pystyvät luomaan todellista lisäarvoa asiakkaillemme*. Huomionarvoista on, että finiittilauseen ja *mAllA*-rakenteen yhdistelmä kuvaa näissä muotoiluissa intentionaalisen statuksen ja roolin välisen kytköksen episteemisesti vahvana ja instrumentaalisesti tehokkaana (ks. myös Kockelman 2013, 74–80, 166–170). Toisin sanoen kirjoittaja pitää verrattain varmana, että *mAllA*-rakenteessa kuvattu toiminta on kausaalisesti riittävä keino pyrkimyksen saavuttamiseksi.

Esimerkki (8) puolestaan havainnollistaa, miten keinojen kuvauksiin kytkeytyvät toisten intentionaaliset asenteet ja arvot (*Axession Finlandin strategiana on auttaa B2B-sektorilla toimivia asiantuntijaorganisaatioita menestymään omassa myyntityössään – – lisäämällä asiakkaidemme asiakkuuksien määrää – –*). ”Auttaa jotakuta menestymään lisäämällä jotakin” -tyyppisissä rakenteissa ei varsinaisesti ole kyse objektiivisesti havaittavista, toiminnallisista kausaalisuhteista vaan pikemminkin suhteesta toiminnan ja sen seurauksia arvottavan asenteen välillä. Ilmaus väittää, että (oma) konkreettinen toiminta merkitsee (jonkun toisen) auttamista sosiaalisena tekona. Kuitenkin se, että jokin toiminta todella tulee tulkituksi ja hyväksytyksi auttamisena, riippuu olennaisesti toisten, erityisesti autettavan, tunnustavasta asenteesta. Samoin (myyntityössä) ”menestymisen” kriteerit ovat varsin arvosidonnaisia. Toisin sanoen se, että asiakkuuksien lisääminen on myyntityössä menestymisessä auttamista, on tekstissä teoretisoitu kausaalisuhde, joka nojaa tietynlaisiin arvoihin ja oletuksiin toisten tulkinnoista. Tekstin eksistentiaalinen rationaalisuus siis rakentaa mallia kausaalisesta verkosta, jossa toisiinsa kytkeytyvät omat ja toisten pyrkimykset, toiminnot ja asenteet.

Toisaalta keinoa voidaan ilmaista sellaisessa finiittilauseessa, jota edeltää päämäärän ilmaus, kuten finaalarakenne (12), *jotta*-lause (11) tai verbikantaisen *minen*-substantiivin translatiivi (10). Esimerkissä (10) aiemmin tekstissä esiteltyyn päämäärään viittaava parafraasi (*Tehokkuusetujen saavuttamiseksi*) kehystää finiittilauseen sisällön (*kehitetään automaattisia liiketoiminnan ohjausjärjestelmiä*) konkreettisiksi toimenpiteiksi, joilla päämäärään pyritään (ks. myös Ramsay 1987; Karvonen 1995, 71–73, 77, 106; ISK 2004, 1058–1061; Kauppinen 2006, 166, 174–177.). Tässä toimenpiteet on kuitenkin mahdollista tulkita riittävän keinoon sijaan väljemmin vain välttämättömäksi ehdoksi päämäärän saavuttamiseksi (vrt. ”Saavutamme tehokkuusedut ~ tehokkuusetuja kehittämällä automaattisia liiketoiminnan ohjausjärjestelmiä”).

- (10) Tehokkuusetujen saavuttamiseksi kehitetään automaattisia liiketoiminnan ohjausjärjestelmiä tilausten ja valikoimien muodostamisessa.
- (11) Jotta voimme onnistua tehtävässämme meidän täytyy kantaa vastuumme omista päätöksistämme ja tekemisistämme.
- (12) Voidaksemme antaa monille ihmisille paremman arkipäivän me pyydämme asiakasta toimimaan yhteistyökumppanina.

Samoin esimerkiksi (11) kuvaillaan konkreettisen kausaalisen toimintaketjun sijaan pikemminkin toisia intentionaalisia statuksia (*pidämme mielemme avoimena ja huolen siitä, että – –; meidän täytyy kantaa vastuumme*), jotka ovat välttämättömiä täydennyksiä, jotta ensisijainen päämäärä voisi toteutua. Esimerkissä (12) puolestaan tekstin lopetuksena toimiva vetoamus hajauttaa keinon myös asiakkaan agenttiivisuuden piiriin: yrityksen pyrkimyksen saavuttaminen edellyttää asiakkaalta täydentävää asennetta. Kaikissa käsitellyissä tapauksissa (1, 8–12) siis kuvataan eri tavoin intentionaalisten statusten, roolien ja asenteiden välisiä suhteita. Käytetyt leksikaaliset, morfosyntaktiset ja tekstuaaliset rakenteet vaikuttavat kuitenkin siihen, kuinka hajautuneina, konkreettisina ja tehokkaina oletetut kausaalisuhteet näyttäytyvät (esim. onko jokin keino vain välttämätön vai riittävä ehto päämäärän toteutumiselle).

3.3. Seurausjakso

Keinojakson lisäksi tai sen sijaan visio-, missio- tai strategiakuvaus voi sisältää jakson, joka kertoo yrityksen toiminnan lopputuloksesta tai päämäärän saavuttamisen seurauksista. Tällainen seurausjakso siis jatkaa edelleen kausaalisen ja intentionaalisen verkon punomista. Seurausjakso fokusoi kuvauksensa kausaalisen ketjun viimeiseen vaiheeseen eli siihen, miten tietyin keinoin saavutettu päämäärä johtaa edelleen myönteisiin seurauksiin. Vaikka keinoa ei olisi tekstissä mainittukaan (esimerkki 15), yrityksen toiminnan seurausten kuvaaminen implikoi, että toimiva keino on olemassa, sillä seurauksen toteutuminen edellyttää aiempien kausaalisten linkkien toteutumista.

Seurausjaksoa ja sen suhdetta muihin jaksoihin havainnollistaa hyvin esimerkki (13). Siinä tiivistetään ensin yrityksen toiminta-ajatus (*autamme asiakastamme onnistumaan liiketoiminnassaan*) ja esitellään keino toiminta-ajatuksen toteuttamiseksi (*ottamalla kokonaisvastuun – –*). Tämän jälkeen *siten että* -lauseessa kuvaillaan yrityksen toiminnan myönteisiä seurauksia asiakkaan kannalta (*edistävät hänen liiketoimintaansa, tuottavat – – lisäarvon ja asiakastyytyväisyyden*).

- (13) [Otsikko] YRITYKSEMME TOIMINTA-AJATUS
Autamme asiakastamme onnistumaan liiketoiminnassaan ottamalla kokonaisvastuun asiakkaamme kiinteistösijoittamisen, kiinteistökohteiden talouden ja palveluiden johtamisesta sekä niiden kehittämisestä.
Johdamme asiakkaamme kiinteistö- ja tilaprosesseja *siten, että ne edistävät hänen liiketoimintaansa sekä tuottavat niiltä edellytettävän lisäarvon ja asiakastyytyväisyyden.*

On tyypillistä, että seuraukset kuvataan myönteisiksi nimenomaan asiakkaan kannalta (13–14) tai vielä yleistetympin (15). Kausaalisen ketjun kuvauksessa fokalisoidaan tällöin siis toisen osallistujan näkökulmaan ja ennakoidaan toisten toivottuja intentionaalisia asenteita.

- (14) Missiomme on kehittää yhteistyössä asiakkaittemme kanssa ratkaisuja ja tuotteita tuomalla viimeisintä IT-tekniikkaa asiakkaidemme – – *Toimintamme tuloksena asiakkaamme tarjoavat työntekijöilleen parhaat mahdolliset työkalut, parantavat kilpailukykyään, kannattavuuttaan ja tehostavat toimintaansa.*
- (15) LUMENE Groupin missio on luoda korkealaatuisia ja innovatiivisia kosmetiikka- ja hygieniatuotteita *edesauttaen näin päivittäistä elämää ja hyvinvointia.*

Toisaalta seurauksia voidaan kuvata yrityksen omasta näkökulmasta. Ne voidaan myös eksplisiittisesti muotoilla intentionaaliseksi tavoitteen ilmauksiksi (16–18). Tekstissä hahmottuu tällöin intentionaalisten pyrkimysten ketju: yritys pyrkii visioksi, missioksi tai strategiaksi määriteltyyn päämäärään, jotta tämä päämäärä toteutuessaan johtaisi edelleen seurausjaksossa ilmaistuun yrityksen tavoittelemaan ja usein asiakkaankin kannalta myönteiseen tilanteeseen.

- (16) Visiomme on tarjota alan parasta osaamista ja kokonaisvaltaisia asiantuntijapalveluja *rakennetun ja luonnonympäristön kestäväksi kehittämiseksi.*
- (17) Jatkossa kehitämme teknologiaosaamistamme fokusoidulla tutkimustyöllä ja globaalilla tuotekehityksellä *kyetäksemme luomaan asiakkaillemme taloudellisia, ympäristöystävällisiä ja sähköä järkevästi kuluttavia tehonsyöttöratkaisuja sähkö- ja elektroniikkalaitteisiin.*
- (18) Missiomme on tuoda palvelu suomalaisen verkkotarjontaan sellaisella tavalla, että se on myös kansainvälisesti ylivoimainen. Kun rakennamme konseptia, teemme sen *loppuasiakkaan hyödyksi ja teemme jatkuvasti työtä ollaksemme edellä kilpailijoita.*

Tällaiset päämäärän ilmaukset muistuttavat finaalin rakenteen sellaista käyttöä, jossa hallitseva verbi ilmaisee muutosta välivaiheeseen ja infinitiivi muutoksen jatkumista eteenpäin (ks. Leino 2005, 213). Samalla hahmottuu intentionaalisten pyrkimysten arvohierarkia, jossa seurausjakson kuvaama asiointi on perimmäisin. Tällöin toiminnan seurausten kuvaukset tuntuvat kertovan yrityksen toiminnan motivaatiosta ja keskeisistä arvoista: siitä, miksi yritys ylipäänsä on olemassa. Kausaaliketjussa toiminnallisesti ensisijainen pyrkimys (vision, mission tai strategian kuvaus) ankkuroidaan yrityksen identiteetin kannalta perimmäiseen pyrkimykseen (seurausten kuvaus).

Lineaarisen jaksorakenteen analyysi on osoittanut, että aineiston teksteille on tyypillistä deduktiivis-kausaalinen jäsentymisen: niiden lähtökohtana ovat yleistävät ja kiteytävät määritelmät, joista voidaan inferentiaalisesti edetä syy-, seuraus- ja keinosuhteiden

mukaisesti eri suuntiin. Toisin sanoen tekstien eksistentiaalisessa rationalisoinnissa kudoetaan toivottujen kausaaliteettien ja niiden toteutumiseen pyrkivien sitoumusten verkostoa. Samalla on käynyt ilmi, että osallistujien välisen sosiaalisen suhteen hienovarainen reflektointi on keskeinen osa prosessia. Tämän osallistujien välisen dynamiikan kirkastamiseksi seuraavassa osiossa tekstejä katsotaan toisenlaisen analyysimallin lävitse.

4. Diskurssikuviot ja osallistujien välisten suhteiden kuvaus

Tässä osiossa tarkastellaan vaihtoehtoisia tapoja asemoida yritys ja asiakas toisiinsa nähden edellä kuvatun deduktiivis-kausaalisen jaksorakenteen puitteissa. Michael Hoeyn (1983; 2001) esittämässä analyysimallissa edellä nähty PÄÄMÄÄRÄ-KEINO-SEURAUS-tyyppinen tekstuaalinen jäsenitys on osa laajempaa kausaalis-evaluatiivisten diskurssikuvioiden perhettä, joilla on samanlainen perusrakenne ja jotka voivat yhdistyä toisiinsa eri tavoin. *Diskurssikuviolla* tarkoitetaan siis vakiintunutta, laajalti tunnistettua kulttuurista mallia, muoto- ja merkitysrakenteen skeemaa, jonka valossa varsin monenlaisia tekstejä voidaan jäsentää koherenteiksi kokonaisuuksiksi (ks. myös Östman 1999; Halmari-Östman 2001; Mäntynen 2006). Päämääräkuvion kanssa samaan perheeseen on luettu mm. ONGELMA-RATKAISU-, TILAISUUS-TARTTUMINEN- ja HALU-TÄYTTYMINEN-kuviot. Tällaisten diskurssikuvioiden varaan jäsenytyissä teksteissä esitellään jonkinlainen jännitteinen tai pulmallinen lähtötilanne, joka vaatii joltakin tekstin osallistujalta reaktiota: esimerkiksi päämäärän saavuttamista, ongelman ratkaisemista tai tarjoutuvaan otolliseen tilaisuuteen tarttumista. Alku- ja lopputilanteen välille hahmottuu kuvioissa kausaalinen suhde: toimijan intentionaalinen reaktio vallitseviin olosuhteisiin johtaa uudensuhteisiin olosuhteisiin (ks. Hoey 2001, 177). Kausaalisuus taas kytkeytyy evaluaatioon: reaktiota vaativa lähtötilanne on kuvioissa jonkin fokalisoidun osallistujan kannalta epäsuotuisa (ongelmakuvio) tai vähintäänkin reaktion puute olisi epätoivottavaa tai epätydyttävää (päämäärä-, halu- ja tilaisuuskuviot), kun taas osallistujan reaktion aikaansaamat olosuhteet ovat lopulta myönteiset (mahdollisten epäonnistuneiden yritysten jälkeen).

Diskurssikuvioiden tunnistamista ja tulkintaa ohjaavien signaalien eksplisiittisyys ja vahvuus voivat vaihdella teksteittäin. Edellisen luvun analyysi osoitti, että päämääräkuvion signaalit ovat visio-, missio- ja strategiatekstien tyypillisessä jaksorakenteessa varsin näkyviä. Yrityksen pyrkimyksiä ja keinojen kausaalista tehokkuutta pyritään korostamaan.³ Edeltävään jaksoanalyysiin verrattuna seuraavassa diskurssikuvioanalyysissä huomio kiinnittyy tekstissä esiintyvien osallistujien rooleihin ja keskinäisiin suhteisiin. Päämäärä-, ongelma- ja tilaisuuskuvioiden yhdistelmällä voidaan kuvata yrityksen ja asiakkaan sosiaalisissa suhteissa (ja niitä välittävän ”tuotteen” roolissa) esiintyvää vaihtelua.

3 Esimerkiksi lukuisien nominaalistusten tehtävänä ei näytä niinkään olevan toimijoiden taka-alastaaminen, niin kuin esimerkiksi joissakin viranomais teksteissä (vrt. esim. Tiililä 2007, 121; Karvonen 1991), vaan pikemminkin kausaalisen ketjun eri vaiheiden pakkaaminen samaan tekstuaaliseen yksikköön (ks. esim. 1).

Kuten edellä nähtiin, asiakas on päämääräkuvioissa useimmiten eksplisiittisesti mainittu yrityksen päämäärän toteutumisesta hyötyjänä eli tuotteen vastaanottajana tai palvelun kohteena. Seuraavissa kuvioyhdistelmissä yrityksen päämäärä itsessään on motivoitu asiakkaan omilla pyrkimyksillä tai niihin kohdistuvilla uhkilla tai ongelmilla.

4.1. Ongelmakuvio

Päämääräkuvion ja ongelmakuvion yhdistelmässä yrityksen päämäärä näyttäytyy ratkaisuna joko toteutuneeseen tai uhkaavaan ongelmaan. Itse ongelmaa – joka tyypillisimmin on nimenomaan asiakkaan ongelma – ei teksteissä yleensä kuvailla yksityiskohtaisesti, vaan siihen viitataan implisiittisesti tai vihjaten. Ongelman implikointia selittänee ainakin se, että potentiaalisen asiakkaan pulmien ja puutteiden painottaminen ei välttämättä olisi retorisesti viisasta, sillä sen voi katsoa uhkaavan asiakkaan kasvoja tai antavan yrityksestä negatiivisen vaikutelman. Huomio kohdistetaan siis ennen kaikkea yrityksen ongelmanratkaisijan rooliin. Samansuuntaisia havaintoja on tehty mainosten kielestä (ks. esim. Lozachmeur 2007, 131; Kuikka 2009, 47).

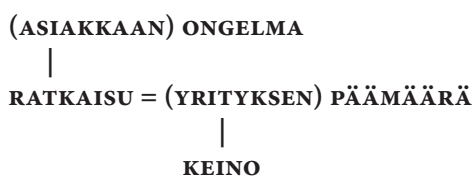
Esimerkeissä (19–20) samoin kuin aiemmin nähdyssä esimerkissä (8) ongelmakuvioita aktivoivana signaalina voidaan pitää erityisesti *auttaa*-verbiä, joka on yksi yleisimmistä verbeistä niin määritelmäjakoissa kuin *mAlla*-rakenteiden hallitsevissa lauseissa, jotka usein toistavat ja kokoavat edellä esitettyjä päämääriä. Semanttisesti *auttaa*-verbi rakentaa yrityksen ja asiakkaan välille asymmetrian, eikä esimerkiksi tasavertaista yhteistyösuhdetta: yritys hahmottuu ratkaisevaksi agentiksi asiakkaan liiketoiminnassa ja asiakas ensisijaisesti avun kohteena olevaksi patientiksi. Yhdessä muiden signaalien kanssa tällaiset muotoilut aktivoivat olettamuksen, että asiakas tarvitsee yrityksen apua ongelman ratkaisemiseen tai että asiakkaalla saattaisi muuten olla vaikeuksia menestyä mainitussa toiminnassa (ks. myös Hoey 1983, 86; 2001, 129):

(19) *Missiomme on auttaa sinua kokoamaan huippujoukkue, jossa on tämän ajan haasteiden vaatimaa monipuolista osaamista. – – Oikeiden roolipelaajien löytäminen ei olisi mahdollista, ellei Henkilöstöliiga tekisi omaa osuuttaan poikkeuksellisen perusteellisesti.*

(20) *Näin [asiakkaan] kiinteistöliiketoiminnan johtaminen ei ole enää arvailua.*

Myös aiemmin nähdyn esimerkin (8) keino (*[auttaa] lisäämällä asiakkaidemme asiakkuuksien määrää, myyntiosaamista*) ja seuraus (*[auttaa... jalostamalla informaatiota...] myynnin tukemiseksi*) antavat ymmärtää, että asiakkaalla on ominaisuuksia, jotka edellyttävät määrällistä lisäämistä toivotun asteen saavuttamiseksi tai laadullista tukemista toiminnallisuuden ylläpitämiseksi. Muita ongelmakuvioita aktivoivia evaluoivia ratkaisu- ja vaikuttamisverbejä (ks. ISK 2004, 451–452; vrt. Pajunen 2001, 147–163) aineistossa ovat yleisyysjärjestyksessä *parantaa, vahvistaa, edistää, ratkaista, avustaa, edesauttaa* ja *kehittää*. Lisäksi esimerkeissä (19–20) epätoivottava, ongelmallinen asiointi (”oikeiden roolipelaajien löytäminen ei ole mahdollista”; ”johtaminen on [ollut] arvailua”) näkyy taustalla kieltolauseen presuppositiona tai ehtolauseen toteutumattomana asiointilana.

Esimerkeistä nähdään, että ongelmakuvion aktivoinnissa keskeinen rooli on etenkin leksikaalisilla valinnoilla sekä kiellon ja ehdon ilmauksilla. Ongelman tulkinnessa on näissä tapauksissa kyse nimenomaan implikaatioista ja kiistettävissä olevista päätelmistä, joiden syntyyn ohjaa konteksti. Tapauksia voi pitää esimerkkeinä ns. pragmaattisesta pre-suppositiosta. (Ks. Larjavaara 2007, 274–275.) Muotoilut osoittavat eri tavoin jonkinlaiseen määrälliseen tai laadulliseen uhkakuvaan tai vastavoimaan, joka häiritsee asiakkaan toimintaa. Yrityksen päämääräksi hahmottuu näin asiakkaan ongelman ratkaiseminen tai ongelman synnyn ehkäiseminen. Kuvio 1 havainnollistaa yksinkertaistetusti ongelma- ja päämääräkuvioiden elementtien välistä kytköstä.

Kuvio 1. Ongelma- ja päämääräkuvioiden yhdistelmä.

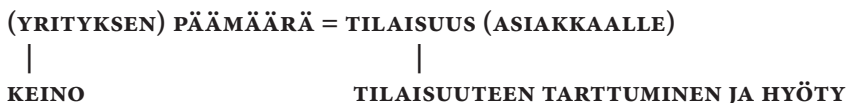
4.3. Tilaisuuskuvio

Toinen visio-, missio- ja strategiateksteissä yleinen diskurssikuvio on päämäärä- ja tilaisuuskuvioiden yhdistelmä (ks. kuvio 2). Tällaisessa kuvioyhdistelmässä yrityksen päämääräksi kuvataan jonkin tuotteen tai palvelun tarjoaminen asiakkaalle. Asiakkaan näkökulmasta tämä päämäärä eli tarjottu tuote tai palvelu puolestaan kuvataan otollisena tilaisuutena, johon tarttuminen hyödyttää asiakasta:

- (21) [Väliotsikko] Missiomme
Fatman Oy tuottaa kiinteistötoiminnan kokonaisjärjestelmiä ja asiantuntijapalveluja kiinteistöalan yrityksille.
Niiden avulla yritykset voivat hallita kiinteistötoimintaansa tehokkaasti ja älykkäästi niin, että kiinteistöjen arvo säilyy, kulut vähenevät, tuotot lisääntyvät ja palvelujen laatu paranee.
- (22) OpusCapitan missio on toteuttaa asiakkailleen Euroopassa, yhdessä kumppaniensa kanssa, rahaliikenteen ja likviditeetin hallinnan ohjelmistoratkaisuja ja asiantuntijapalveluita.
Asiakkaille toteutettavilla ohjelmistotuotteilla ja palveluilla asiakkaat automatisoivat rahaprosessiensa toimintaa, tehostavat likviditeettinsä hallintaa kansainvälisesti sekä hyödyntävät valitsemiaan pankkeja ja niiden palveluita.
- (23) Miragel Oy tarjoaa päätöksenteon tueksi kattavaa Haltia Kiinteistönhallinnon tietojärjestelmää, *jonka avulla* saat tarkat tiedot niiden kiinteistöomaisuuden hallintoon, talouteen kuin markkinointiinkin.

Tilaisuuskuviota aktivoivat esimerkiksi verbit *tuottaa*, *toteuttaa* ja erityisesti *tarjota*, joka on kopulaa lukuun ottamatta aineiston määritelmäjaksujen yleisin yksittäinen verbi. Vä-littävänä linkkinä yrityksen ja asiakkaiden näkökulmien välillä toimii yrityksen tuotteen tai palveluun viittaava NP, joka esiintyy mainittujen tarjoamis- ja valmistamisverbi-en (ks. Pajunen 2001, 162–163, 266) objektina. Seuraavassa lauseessa taas subjektina on tyypillisesti asiakkaaseen viittaava ilmaus, ja tuote-NP:hen liittyy jokin keinon tai väli-neen ilmaus (*avulla*, *ansiosta*, *kautta*, keinon adessiivi). Toisin sanoen päämääräkuviossa tuote-NP nähdään yrityksen näkökulmasta yrityksen toiminnan tuloksena tai kohteena (*Fatman Oy tuottaa kiinteistötoiminnan kokonaisjärjestelmiä ja asiantuntijapalveluja kiin-teistöalan yrityksille*). Tilaisuuskuviossa taas tuote nähdään asiakkaan kannalta keinona tai välineenä, jota käyttäen asiakas voi itse tuottaa itselleen hyötyä (*Niiden avulla yrityk-set voivat hallita – – ; Asiakkaille toteutettavilla ohjelmistotuotteilla ja palveluilla asiakkaat automatisoivat – – ; Asiakkaamme pääsevät näin nauttimaan ensimmäisinä uusien tekno-logioiden tarjoamista kilpailueduista*). Usein yrityksen ja asiakkaan näkökulmien välinen siirtymä sijoittuu yhdyslauseeseen pää- ja relatiivilauseen rajalle (23). Tällaisella raken-teella yrityksen ja asiakkaan toiminnan kuvaukset kytkeytyvät tiiviisti toisiinsa, saman kokonaisuuden eri puoliksi.

Päämäärä- ja tilaisuuskuvioiden yhdistelmässä tapahtuu nimenomaan agenttiivisen fokuksen siirtymä yrityksestä asiakkaaseen (vrt. 3.3). Tilaisuuskuviioon perustuvissa teksteissä yrityksen ja asiakkaan välinen vuorovaikutus kuvataan niin, että myös asiakkaat esiintyvät yrityksen tavoin aktiivisessa toiminnallisessa roolissa: asiakkaat käyttävät itse yrityksen tarjolle asettamaa tuotetta tai palvelua omien pyrkimystensä edistämiseen. Kausaalisisessa toimintaketjussa hahmottuu kaksi agenttia, jotka yhdessä saavat aikaan positiivisen lopputuloksen. Tilaisuuskuviolle onkin tyypillistä asiakkaalle tarjoutuvan tilaisuuden ja erityisesti asiakkaan oman toiminnan seurausten positiivinen evaluointi (esim. *niin, että kulut vähenevät, tuotot lisääntyvät, palvelujen laatu paranee*). Positiivinen loppuevaluointi voi tosin liittyä kaikkiin käsittelyihin diskurssikuvioihin. Usein tilaisuuskuviossa olennaisempi ero esimerkiksi ongelmakuviioon verrattuna onkin juuri ongelmaan viittaavan negatiivisen evaluoinnin puute.

Kuvio 2. Päämäärä- ja tilaisuuskuvioiden yhdistelmä.

4.4. Kolmen diskurssikuvion yhdistelmät: päämäärät, ongelmat ja tilaisuudet

Aineiston teksteissä voi yhdistyä myös kaikkien kolmen diskurssikuvion piirteitä (esimerkit 24–25). Näin jäsenyvissä kuvauksissa yrityksen päämääränä on tarjota asiakkaalle jokin tilaisuus, johon tarttuminen ratkaisee asiakkaan ongelman (ks. kuvio 3). Esimerkissä (24) ongelmakuviota aktivoivia signaaleja ovat muun muassa asiakkaaseen viittaavat

ilmaukset *kärsiville* ja **ratkaisua psoriaattisen ihon ongelmille**. Tilaisuuskuviota jäsentävät *tarjota*-verbi täydennyksineen, tarjolla olevan tuotteen positiivinen evaluointi (*helppokäyttöinen, innovatiivinen*) sekä asiakkaiden aktiivisen toiminnan kuvaus (*psoriaatikoille, jotka ovat etsineet*). Lisäksi teksti sisältää toiminnan myönteistä lopputulosta eli kuvioiden toteutumista (päämäärän saavuttamista, ongelman ratkaisua, tilaisuuteen tarttumisen tuomaa hyötyä) kuvaavia, positiivisesti evaluoivia ilmauksia: *parempaa elämänlaatua, palauttaa – – ihon luonnolliset toiminnot*.

- (24) [Väliotsikko] Missiomme
 ...on tarjota psoriaattisista iho-oireista kärsiville helppokäyttöinen, innovatiivinen, hypoallerginen, myrkytön, karsinogeeniton, ei-hormonaalinen ihonhoitotuote, joka sisältää luonnollisia ainesosia päämääränään palauttaa psoriaattisen ihon luonnolliset toiminnot.
- Optoderma tuotteet tarjoavat parempaa elämänlaatua niille psoriaatikoille, jotka ovat etsineet helppokäyttöistä ja tehokasta ratkaisua psoriaattisen ihon ongelmille ilman pitkäaikaisia sivuvaikutuksia.
- (25) [Väliotsikko] Tehtävämme:
 on parantaa yhteistyökumppaneidemme toimintaedellytyksiä ja tulostuntoa sekä vahvistaa onnistuvuustekijöitä tarjoamalla työkaluiksi kokonaisvaltaisen osaamisen ja kyvykkyyksien vahvistamiseksi kehittämis- koulutus- ja konsultointipalveluja.

(ASIAKKAAN) ONGELMA

RATKAISU = TILAISUUTEEN TARTTUMINEN

TILAISUUS (ASIAKKAALLE) = (YRITYKSEN) PÄÄMÄÄRÄ

Kuvio 3. Päämäärä-, ongelma- ja tilaisuuskuvioiden yhdistelmä.

Päämäärä-, ongelma- ja tilaisuuskuvioiden yhdistymistäipumus näkyy myös yksittäisten rakenteiden käytössä. Esimerkiksi kaikkiaan 35 prosenttia aineiston *mAllA*-rakenteiden hallitsevien lauseiden verbeistä voi tulkita ongelmakuviota aktivoiviksi. Näistä yleisin on *vahvistaa* (8 %). Yleisin yksittäinen *mAllA*-infinitiiveissä esiintyvä verbi on puolestaan tilaisuuskuviota aktivoiva *tarjota* (11 %). Pelkkien suhteellisten frekvenssien perusteella odotuksenmukaisin *mAllA*-rakenteen sisältävä lause on siis tyyppiä ”[päämääränä on] vahvistaa jotakin tarjoamalla jotakin”. Myös teksteissä esiintyvät todelliset yhdistelmät osoittautuvat samantyyppisiksi. Esimerkiksi *tarjoamalla*-muotojen hallitsevien rakenteiden verbeistä 62 prosenttia on jokin kuudesta yleisimmästä ongelmakuviota aktivoivasta verbistä (*vahvistaa, tukea, parantaa, edistää, kasvattaa* tai *auttaa*). Yhdenlainen eksistentiaalisen rationaalisuuden prototyyppi aineistossa on siis sellainen kuvaus, jossa yrityksen päämääränä on pyrkiä vahvistamaan, tukemaan tai parantamaan jotakin asiakkaan

liiketoiminnan osa-aluetta eli ehkäisemään jokin potentiaalinen ongelma tarjoamalla jotakin tuotetta tai palvelua eli tilaisuutta, johon asiakas voi itse tarttua (ks. esim. 25).

5. Päämäärät, tilaisuudet ja ongelmat – kausaalisuus, evaluatiivisuus ja intentionaalisuus

Tämän artikkelin päämääränä on ollut ymmärtää eksistentiaalisesti rationaalisuudeksi kutsutun semioottisen prosessin kulttuurisia ilmenemismuotoja yritysten visio-, missio- ja strategiateksteistä koostuvan aineiston kautta. Tarkastelun kohteena on ollut se, miten näissä teksteissä representoidaan yrityksen identiteettiä ja pyrkimyksiä toimintaympäristössään suhteessa toisiin sosiaalisiin toimijoihin. Tekstien käsitteellistä ja vuorovaikutuksellista jäsentymistä on lähestytty kahden erilaisen analyysimetodin kautta. Yhtäältä on tarkasteltu tekstien lineaarisesti segmentoituvia funktionaalisia jaksoja. Toisaalta on tarkasteltu, miten teksteissä kuvattujen prosessien ja osallistujien väliset suhteet jäsentyvät hierarkkisesti erilaisten kausaalis-evaluatiivisten diskurssikuvioiden varaan. Erityisen hyödylliseksi kuvausmalleiksi osoittautuivat päämäärä-, ongelma- ja tilaisuuskuvioiden erilaiset yhdistelmät. Kahden analyysimenetelmän yhdistelmä osoittautui sikäli toimivaksi ratkaisuksi, että se helpotti morfosyntaktisten ja tekstuaalisten rakenteiden analyysin yhdistämistä ja toi näkyviin samoistakin rakenteista eri merkitystasoja. Analyysi selitti näin tiettyjen yksittäisten ilmaustyyppien (esim. *mALLA*-infinitiivirakenteen) korkeaa suhteellista frekvenssiä vertailuaineistoihin nähden.

Aineiston eksistentiaaliselle rationaalisuudelle tyypillistä on ensinnäkin deduktiivinen ja kausaalis-evaluatiivinen rakentuminen. Deduktiivisuudella tarkoitetaan tässä taipumusta kattavien yleistysten formulointiin. Tekstien ytimenä on auktoritatiivinen määritelmä, johon on kiteytetty vision, mission tai strategian kokonaiskuva (ks. myös Visakko, tulossa). Rakenteen kausaalis-evaluatiivisuudella tarkoitetaan sitä, että tekstien jäsenitys nojaa arvotettuihin syy–seuraus-suhteisiin. Niin yritykselle kuin asiakkaalle projisoidut identiteetit määritellään intentionaalisen toiminnan kautta. Yritys näyttäytyy tehokkaana sosiaalisena ja taloudellisena toimijana, mahdollistajana ja ongelmanratkaisijana. Asiakas puolestaan asemoidaan hyötyjän ja avuntarvitsijan rooliin. Tilaisuuskuviossa myös asiakas kohoo toimintaketjussa yrityksen rinnalle aktiiviseksi toimijaksi, joka saa maailmassa aikaan positiivisia muutoksia. Tällaisessa eksistentiaalisessa rationalisoinnissa siis instrumentaalinen toiminta ja sen seuraukset hahmottuvat keskeiseksi identiteettejä jäsentäväksi arvoksi. Teksteissä teoretisoidaan omat ja toisten pyrkimykset ja intressit osaksi koherenttia kausaalis-evaluatiivista verkostoa nojaamalla niin presupponoituihin kuin tekstissä konstruoituihin arvohierarkioihin ja uskomuksiin maailmassa vallitsevista kausaalisuhteista.

Lopulta voidaan kysyä, mitä Hoeyn esittelemät diskurssikuviot oikeastaan ovat ja miksi ne tuntuvat sopivan niin hyvin aineiston kuvaamiseen. Hoeyn (2001, 5, 121–123) mukaan kyse on länsimaisissa kulttuureissa yleisistä rakennemalleista (*culturally popular patterns*). Mutta mikä niiden yleisyyttä selittää? Lienee niin, että kausaalisia, evaluatiivisia

ja intentionaalisia suhteita jäsentävät kulttuuriset mallit ovat ihmiselle perustava tapa tulkita todellisuutta ja siksi sosiaalisen elämän ytimessä. Analyyseissa nähtiin, että diskursiokuvioiden kautta on mahdollista käsitellä monin eri tavoin sitä, millaiset toiminnalliset ketjut johtavat toivottuihin seurauksiin eri osallistujien sitoumusten ja intressien näkökulmasta. Aineiston teksteissä indeksoidaan intentionaalisia statuksia, rooleja ja asenteita niin morfosyntaktisilla ilmaistyyypeillä kuin tekstuaalisilla rakenteilla. Lisäksi yleisemmällä tasolla visiot, missiot ja strategiat voivat vieläpä olla toisiinsa nähden kausaalievaluatiivisissa intertekstuaalisissa suhteissa: esimerkiksi strategia voidaan hahmottaa kulloinkin toimivaksi keinoksi vision saavuttamiseksi.

Aineiston tekstien rakentaminen kausaalievaluatiivisten suhteiden varaan on myös argumentoinnin kannalta tehokas valinta. Maailma kuvataan niin, että yrityksen konkreettinen toiminta johtaa vääjäämättä myönteisiin tuloksiin. Vaihtoehtoisia lopputuloksia, epäonnistumisia tai epävarmuustekijöitä ei juuri käsitellä. Kausaalisuhteen käyttöä argumentoinnissa pohtineen Chaïm Perelmanin (2002, 110–118) mukaan esimerkiksi toiminnan myönteisten seurausten kuvauksen avulla voidaan helposti luoda vaikutelmaa, että keinot ovat oikeutetut ja optimaalisesti valitut. Vastaavasti toimivan keinon kuvaus voi vaikuttaa validoivan itse päämäärän ja tekevän siitä luonnollisemman oloisen. On myös kokeellisesti havaittu, että joissakin tilanteissa lukijoilla näkyy olevan taipumus pitää juuri objektiivisina esitettyjä kausaalisuhteiden ilmauksia vakuuttavampina kuin avoimesti intentionaalisia pyrkimyksiä perustelevia ilmauksia (ks. Kamalski–Lentz–Sanders–Zwaan 2008; Sanders–Spooren 2009). Kausaalisten, evaluatiivisten ja intentionaalisten suhteiden tekstuaalinen muotoilu on siis olennainen osa tekstien performatiivista voimaa.

Lähteet

- AGHA, ASIF 2007: *Language and Social Relations*. Cambridge University Press, Cambridge.
- AMATO, CHRISTIE – AMATO, LOUIS 2002: Corporate commitment to quality of life: Evidence from company mission statements. *Journal of Marketing Theory and Practice* 10 (4), 69–87. <https://doi.org/10.1080/10696679.2002.11501927>
- BARTKUS, BARBARA – GLASSMAN, MYRON – MCAFEE, BRUCE 2000: Mission Statements: Are They Smoke and Mirrors? *Business Horizons* 43 (6), 23–29. [https://doi.org/10.1016/S0007-6813\(00\)80018-X](https://doi.org/10.1016/S0007-6813(00)80018-X)
- BHATIA, VIJAY 2004: *Worlds of Written Discourse: A genre-based view*. Continuum, Lontoo.
- 2008. Genre analysis, ESP and professional practice. *English for Specific Purposes* 27 (2), 161–174. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2007.07.005>
- BRANDOM, ROBERT 2000: *Articulating Reasons. An Introduction to Inferentialism*. Harvard University Press, Cambridge.
- CROSS, MARY 1991: Aristotle and business writing: Why we need to teach persuasion. *The Bulletin* 54 (1): 3–6. <https://doi.org/10.1177/108056999105400102>
- DROHAN, WILLIAM 1999: Writing a mission statement. *Association Management* 51, 117.
- FALSEY, THOMAS A. 1989: *Corporate philosophies and mission statements: A survey and guide for corporate communicators and management*. Greenwood Press, Westport.
- HALLIDAY, M.A.K. – MATTHIESSEN, CHRISTIAN 2004: *An introduction to functional grammar*. Arnold, Lontoo.

- HALMARI, HELENA – ÖSTMAN, JAN-OLA 2001: The soft-spoken, angelic pickax killer: The notion of discourse pattern in controversial news reporting. *Journal of Pragmatics* 33 (6), 805–823. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(01\)80030-8](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(01)80030-8)
- HAMUNEN, MARKUS 2017: Juosten vai juoksemalla? Infiniittisten ten- ja malla-rakenteiden semantiikkaa ja murrejakaumaa. *Sananjalka* 59, 125–153.
- HASAN, RUQAIYA 1985: Part B. M. A. K HALLIDAY ja RUQAIYA HASAN (toim.): *Language, context and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*, 50–116. Oxford University Press, Oxford.
- HEIKKINEN, VESA 2000: Tekstuaalinen pirunnyrkki. VESA HEIKKINEN, PIRJO HIIDENMAA ja ULLA TIILLÄ (toim.): *Teksti työnä virka kielenä*, 63–115. Gaudeamus, Helsinki.
- 2002: Tietoa tuotteesta, jolla on visio, imago ja profiili. Millainen teksti on kunnan viestintästrategia? VESA HEIKKINEN (toim.): *Virkapukuinen kieli*, 28–52. SKS, Helsinki.
- 2009: Johdanto. Tekstintutkimusta kielen piirteiden ja tekstilajien suhteista. VESA HEIKKINEN (toim.): *Kielen piirteet ja tekstilajit*, 7–36. SKS, Helsinki.
- HOEY, MICHAEL 1983: *On the surface of discourse*. Allen & Unwin, Lontoo.
- 2001: *Textual interaction: An introduction to written discourse analysis*. Routledge, Lontoo.
- 2003: Persuasive Rhetoric in Linguistics: A Stylistic Study of Some Features of the Language of Noam Chomsky. SUSAN HUNSTON ja GEOFF THOMPSON (toim.): *Evaluation in Text*, 28–37. Oxford University Press, New York.
- HONKANEN, SUVI 2009: Lauseet, jaksot ja (ala)laji viraston ohjailevissa kirjeissä. VESA HEIKKINEN (toim.): *Kielen piirteet ja tekstilajit*, 191–217. SKS, Helsinki.
- ILVESSALO, SEPPÖ – RAIMO VOUTILAINEN 2009: *Näkökulmia vakuutusliiketoiminnan strategiseen johtamiseen*. Finanssi- ja vakuutuskustannus Oy, Helsinki.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki.
- KAMALSKI, J. – LENTZ, L. – SANDERS, T. – ZWAAN, R. 2008: The fore-warning effect of coherence markers in persuasion: off-line and on-line evidence. *Discourse Processes* 45 (6), 545–579. <https://doi.org/10.1080/01638530802069983>
- KARVONEN, PIRJO 1991: Kieliopillinen metafora ja sen vaikutukset tekstissä. SUSANNA SHORE ja TAPANI KELOMÄKI (toim.): *Kieli valta ja eriarvoisuus*, 149–165. Suomen kielen laitos, Helsingin yliopisto.
- 1995: *Oppikirjateksti toimintana*. SKS, Helsinki.
- KAUPPINEN, TERO 2001: *Navigoiva johtaminen*. Otava, Helsinki.
- KAUPPINEN, ANNELI 2006: Polyseeminen vaikka ja neuvottelun retoriikka. *Virtittäjä* 110 (2), 162–189.
- KOCKELMAN, PAUL 2006: Representations of the world: Memories, perceptions, beliefs, intentions, and plans. *Semiotica* 162 (1), 73–125. <https://doi.org/10.1515/SEM.2006.074>
- 2010: *Language, culture, and mind. Natural constructions and social kinds*. Cambridge University Press, New York.
- 2013: *Agent, person, subject, self. A theory of ontology, interaction, and infrastructure*. Oxford University Press, New York.
- KUIKKA, LEENA 2009: Lehtimainoksen multimodaalisuus. VESA HEIKKINEN (toim.): *Kielen piirteet ja tekstilajit*, 37–62. SKS, Helsinki.
- LAPPALAINEN, TIINA 1993: *Nyky-suomen II infinitiivin instruktiivin ja III infinitiivin adessiivin syntaksia ja semantiikkaa*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kielen laitos, Helsingin yliopisto.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. SKS, Helsinki.
- LEINO, PENTTI 2005: Kun tarkoitus häviää – finaalisesta infinitiivistä temporaaliseksi. ILONA HERLIN ja LAURA VISAPÄÄ (toim.): *Elävä kielioppi*, 194–230. SKS, Helsinki.
- LOZACHMEUR, GHISLAINE 2007: Les modes d'enchaînement syntaxiques dans le texte publicitaire. DAVID BANKS (toim.): *La coordination et la subordination dans le texte de spécialité*, 123–141. L'Harmattan, Pariisi.
- MÄNTYNEN, ANNE 2006: Näkökulmia tekstin ja tekstilajien rakenteeseen. ANNE MÄNTYNEN, SUSANNA SHORE ja ANNA SOLIN (toim.): *Genre – tekstilaji*, 42–71. SKS, Helsinki.
- NIEMINEN, TOMMI 2010: *Lajien synty: tekstilaji kielitieteen semioottisessa metateoriassa*. University of Jyväskylä, Jyväskylä.

- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. SKS, Helsinki.
- PERELMAN, CHAIM 2002 [1977]: *L'empire rhétorique*. Librairie philosophique J. Vrin, Pariisi.
- PÄLLI, PEKKA – VAARA, EERO – SORSA, VIRPI 2009: Strategy as text and discursive practice: a genre-based approach to strategizing in city administration. *Discourse & Communication* 3 (3), 303–318. <https://doi.org/10.1177/1750481309337206>
- PÄLLI, PEKKA 2009: Strategia merkitysneuvotteluna: Strategiakeskustelun ja -tekstin vuorovaikutuksesta. *Puhe ja kieli* 2/2009, 75–88.
- RAMSAY, VIOLETA 1987: Preposed and postposed 'if' and 'when' clauses. RUSSELL S. TOMLIN (toim.): *Coherence and Grounding in Discourse*, 383–408. John Benjamins, Amsterdam.
- SANDERS, TED – SPOOREN, WILBERT 2009: Causal categories in discourse – Converging evidence from language use. TED SANDERS ja EVE SWEETSER (toim.): *Causal Categories in Discourse and Cognition*, 205–246. Mouton de Gruyter, Berliini.
- SHORE, SUSANNA 2008: Lauseiden tekstuaalisesta jäsennyksestä. *Virittäjä* 112 (1), 24–65.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SWALES, JOHN 1990: *Genre Analysis. English in academic and research settings*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SWALES, JOHN – ROGERS, PRISCILLA 1995: Discourse and the projection of corporate culture: the Mission Statement. *Discourse & Society* 6 (2), 223–242. <https://doi.org/10.1177/0957926595006002005>
- TIILILÄ, ULLA 2007: *Tekstit viraston työssä. Tutkimus etuuspäätösten kielestä ja konteksteista*. SKS, Helsinki.
- VIRSU, VILLE 2012: *Sitouttamisretoriikka yritysviestinnässä*. Turun yliopisto, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4879-6>.
- VISAKKO, TOMI 2015: *Self-promotion as semiotic behavior. The mediation of personhood in light of Finnish online dating advertisements*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- (tulossa): Eksistentiaalinen rationaalisuus ja moniäänisyyden hallinta yritysten verkkosivujen visio-, missio- ja strategiateksteissä. *Puhe ja kieli*.
- WILLIAMS, LINDA STALLWORTH 2008: The Mission Statement: A Corporate Reporting Tool With a Past, Present, and Future. *International Journal of Business Communication* 45 (2), 94–119. <https://doi.org/10.1177/0021943607313989>
- ÖSTMAN, JAN-OLA 1999: Coherence through understanding through discourse patterns: Focus on news reports. WOLFRAM BUBLITZ, UTA LENK ja EIJA VENTOLA (toim.): *Coherence in spoken and written discourse*, 77–100. Amsterdam: John Benjamins.

TOMI VISAKKO: Existential rationality and causal-evaluative discourse patterns in companies' vision, mission and strategy statements

This article examines a semiotic process called *existential rationality* in vision, mission, and strategy statements on companies' websites. The aim is to understand how companies' reasoning on their identities and intentional commitments becomes discursively organised in such texts. First, the article looks at the linear sequential organisation of the texts. In the process, the analyses also shed light on the role of specific grammatical constructions (e.g. the *-mAlla* infinitive) in the textual structures of vision, mission, and strategy statements. Secondly, the article clarifies how the hierarchical organisation of the texts relies on different combinations of causal-evaluative discourse patterns, such as GOAL–ACHIEVEMENT, PROBLEM–SOLUTION, and OPPORTUNITY–TAKING. The texts tend to position the company as an

efficient problem-solver and the customers (or other represented participants) as beneficiaries, but in OPPORTUNITY-TAKING patterns, the customers, too, are represented as active agents. This type of existential rationality, then, composes the companies' own and others' interests and intentions into a coherent causal web, and effective action becomes foregrounded as the primary organising value behind identities.

Tomi Visakko
tomi.visakko@helsinki.fi
Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto
PL 3
00014 Helsingin yliopisto

KAARINA PITKÄNEN-HEIKKILÄ

Ovatko vain substantiivit termejä?

Hakusanan valinnasta termityössä

1. Johdanto

Tässä artikkelissa arvioidaan erikoisalanastojen hakusanoina esitettyjen termien sanaluokkaa.¹ Päähuomio on siinä, käytetäänkö hakusanoina adjektiiveja ja verbejä tavanomaisten substantiivien lisäksi, ja jos, niin miten valittu sanaluokka vaikuttaa määrittelyyn. Keskeinen väite on, että ratkaisu on tehtävissä empiirisesti eli erikoisalakontekstia tutkimalla. Konteksti kertoo parhaiten, minkälainen termin edustama käsite on luonteeltaan, mikä on sen suhde lähikäsitteisiin ja mikä on olennaista sen käytössä ja merkityksessä.

Tarkastelen ennen kaikkea aineistoa, joka on koostettu vuonna 2011 alkaneessa Tieteen kansallinen termipankki -hankkeessa ja joka on julkaistu tietokantana Tieteen termipankissa (TTP). Aineiston hakusanat ja määrittelyt perustuvat aiemmin tehtyihin sanastoihin ja joukkoistamalla toteutettuun asiantuntijoiden termityöhön termipankin wiki-alustalla (ks. esim. Pitkänen-Heikkilä 2013a; Onikki-Rantajääskö–Pitkänen-Heikkilä 2015). Kaikkiaan 137 500:sta termipankkiin syötetystä ns. nimityssivusta² suomenkielisiä on yhteensä 45 633 (TTP 28.1.2015). Aineistosta nyt esitettävät kvantitatiiviset tiedot perustuvat tilanteeseen alkuvuonna 2015, jolloin termipankki sisälsi noin 37 000³ käsitesivua (ks. taulukko 1).

1 Kiitän artikkelin vertaisarviointiin ja toimittamiseen osallistuneita useista hyödyllisistä kommenteilta, jotka auttoivat kehittämään moniin suuntiin rönsynneestä käsikirjoituksesta nyt julkaistavan artikkelin.

2 Nimityssivut voivat viitata useaan samannimiseen käsitteeseen (esim. *morfologia* kielitieteessä ja biologiassa). Vaikka termipankissa on nimityssivuja 137 500, eri termejä on yhteensä kuitenkin yli 300 000.

3 Tuolloin työskentelin Tieteen termipankin tutkijatohtorina. Tämän jälkeen käsitesivut ovat karttuneet n. 3 500 sivulla. Esimerkiksi kasvitieteen aihealueelle sivuja on pilottiprojektin jälkeen tullut vain muutama kymmenen. (TTP 31.5.2018.) Rakennekoodaus tehtiin pääosin TTP:n työryhmässä, osa tutkimusavustajavoimin, ja myöhemmin tulleeeseen sanastoon rakennekoodausta ei ole tehty systemaattisesti.

Taulukko 1. Kaikkien suomenkielisten nimitysten sanaluokat ja substantiivijohdosten määrät Tieteen termipankissa ja erikseen tarkasteltuna Kasvitieteen aihealueella.

	Kaikki aihealueet	% koodatuista	Kasvitiede	%
Yhteensä	45 633	-	3 329	100
Sanaluokka koodattu	37 592	100	3 329	100
Substantiivit	35 089	93,4	2 426	72,8
Adjektiivit	2 377	6,3	888	26,7
(U)Us-johdokset	782	2 % substantiiveista	-	-
Verbit	90	0,2	6	0,2
Us-johdokset	686	4,5 % substantiiveista	-	-
minen-johdokset	656			
ntA-johdokset	203			
nti-johdokset	154			
Adverbit	36	0,1	9	0,3
Adverbikantaiset adjektiivit	15	0,6 % adjektiiveista	-	-

Useimmiten hakusanan sanaluokan valinta on termityössä melko yksinkertaista, koska suurin osa termeistä on substantiiveja. Tieteen termipankin aineistossa substantiiveja on yli 90 % hakusanoista. Silloin, kun termit jollain erikoisalalla ovatkin toistuvasti myös adjektiiveja, verbejä tai adverbeja, termityön tekijä kohtaa ongelman. Miten vähemmän tyypilliset termit tulisi esittää sanastoissa? Miten hakusanan valinta vaikuttaa määrittelyyn?

Kuten taulukosta 1 näkyy, tarkasteltavassa aineistossa suomenkielisiä adjektiivimuotoisia hakusanoja on yhteensä 2 377 eli 6,3 % kaikista suomenkielisistä, rakenteellisesti koodatuista hakusanoista. Adjektiiveja on erityisesti biologian aihealueilla, varsinkin kasvitieteessä, jonka sanastosta yli neljäsosa (26,7 %) on adjektiiveja, kuten *kourasuoninen*, *munuaismainen* ja *säteittäinen*. Näiden lisäksi substantiiveiksi koodattujen joukossa on kiinnostavasti yhteensä 782 (U)Us-ominaisuudennimijohdosta (esim. *aikaisemisyys*, *navallisuus*, *kerroksellisuus*), mikä on 2 % kaikista substantiiveista. Miksi osa ominaisuuksikäsitteistä on nimetty ja esitetty hakusanatasolla adjektiiveina, osa taas ominaisuudenniminä eli substantiivijohdoksina?

Verbejä ei termipankissa juuri ole (yht. 90 eli 0,2 % kaikista hakusanoista, esim. *artikuloida*, *talvehtia*), mutta teonnimijohdoksia kyllä löytyy: Us-johdoksia on 686, *minen*-johdoksia 656, *ntA*-johdoksia 203 ja *nti*-johdoksia 154, mikä on 4,5 % kaikista rakennekoodatuista suomenkielisistä substantiivihakusanoista (esim. *alikäöntäminen*, *annotointi*, *huojunta*, *pölytys*). Toiminnan käsitteitä on siis verbitermien sijaan esitetty tyypillisesti teonniminä eli substantiivijohdoksina. Adverbeja (esim. *ristikkäin*, *riveittäin*) on

termipankissa verbejäkin vähemmän, yhteensä vain 36, eli tuhannesosa kaikista rakennekoodatuista suomenkielisistä nimityssivuista⁴. (TTP 28.1.2015.)

TTP:n aineistossa substantiivien ja adjektiivien lisäksi muiden sanaluokkien hakusanoja on siis kovin vähän ja määritelmiä vielä vähemmän, joten niiden pohjalta ei voi tehdä yleistettäviä päätelmiä. Verbeiksi tai adverbeiksi koodattuja suomenkielisiä nimityksiä on yhteensä vain 0,3 % (126 kpl) kaikista TTP:n rakennekoodatuista suomenkielisistä nimityksistä. Keskityn tässä siis erityisesti adjektiivitermeihin (ja ominaisuudennimijohdoksiin, jollaisiksi substantiivihakusanoista on koodattu 2 %), mutta esitän myös hakusanoina esiintyvistä verbeistä ja teonnimijohdoksista lyhyen analyysin, koska erityisesti toiminnan käsitteissä näytetään suosivan substantiivijohdoksia rakenteeltaan yksinkertaisempien verbitermien sijaan. Tarkastelemieni erikoisalojen teksteissä monet ominaisuudennimi- ja teonnimijohdoksista esiintyvät adjektiiveina ja verbeinä⁵.

Luvussa 2 avaan pohjustukseksi terminologisen työn avainkäsitteitä ja määrittelyn periaatteita. Luvussa 3 tarkastelen adjektiivien ominaisuuksia, esitän analyysin kasvitieteen adjektiiveista ja perustelen väitettäni empirian keskeisyydestä hakusanan valinnassa ja määrittelyssä. Luvussa 4 teen huomioita verbeistä, teonnimijohdoksista ja niiden määrittelystä tarkastellen TTP:n ja sen lähteiden määrittelyä. Loppuluvussa kokoan tulokset lyhyesti yhteen.

2. Terminologisen tiedon esittämisestä

2.1. Mikä on termi?

Terminologiaopissa keskiössä on termien, käsitteiden ja tarkoitteiden muodostama ns. semanttinen kolmio, joka usein esitetään määritelmän sisältävänä tetraedrinä (Sanastotyön käsikirja 1989: 24). *Termi* on erikoisalalle kuuluvan yleiskäsitteen *nimitys*. *Käsitteet* edustavat maailmassa olevia havaittavia tai mahdollisia *tarkoitteita* ihmisen mielessä. Tarkoite ja sitä vastaava termi ovat suhteessa toisiinsa käsitteen kautta. Tämä ajattelu perustuu Ogdenin ja Richardsin ns. semanttiseen kolmioon. (ISO 704:2009, 2, 22, 34; Ogden–Richards 1923, 10–12.) Vaikka tarkoitteet voivat olla abstrakteja yhtä hyvin kuin konkreettisia, helpointa tämä kuvaus on hyväksyä sellaisille termeille, jotka ovat sanaluokaltaan substantiiveja.

Erikoisalateksteissä voidaan kuitenkin kuvailla tarkoitteiden ominaisuuksia adjektiivilausekkeilla tai osoittaa niiden relaatioita esimerkiksi adverbeilla. Nekin voivat olla

4 Adverbeiksi koodattujen joukossa on myös taivutusmuotoisia substantiiveja.

5 Tämä näkyy myös internetiin tehtävistä Google-hauista. Esimerkiksi yksinkertainen perusmuodolla tehty haku löytää Tieteen termipankin käsitesivujen *agenttiivisuus*, *epäproduktiivisuus* ja *referointi* (kielitiede) sekä *rasvaliukoisuus* ja *silmikointi* (mikrobiologia) termejä seuraavasti: *agenttiivisuus* 6 990, *agenttiivinen* 7 240, *epäproduktiivisuus* 175, *epäproduktiivinen* 235, *referointi* 24 600, *referoida* 129 000, *silmikointi* 2 650, *silmikoida* 6 610, *rasvaliukoisuus* 17 100, *rasvaliukoinen* 17 500. (Google 28.1.2015.)

termejä eli erikoisalakäsitteitä edustavia ilmauksia, vaikka suhteutuvat tarkoitteisiin toisin kuin substantiivit. Adjektiivi esimerkiksi edustaa ominaisuuskäsitettä, mutta luonnehtii toista tarkoitetta (lehti on *suikea*) ja adverbi voi ilmaista toisen tarkoitteen tilan tai paikan (neulaset sijaitsevat *kaksittain*). Verbi taas kertoo joitain tarkoitteen toiminnasta (bakteeri *yhteyttää*). Esimerkiksi syntaktisesti tarkasteltuna ne eivät *viittaa* tarkoitteisiinsa kuten substantiivit vaan *predikoivat* jotain toisen lauseenjäsenen (yleensä substantiivin) tarkoitteesta: ominaisuuksia, luokkia, suhteita, tiloja ja tapahtumia (ISK 2004 § 908).

Vaikka adjektiivit ja verbit mainitaan termien mahdollisina sanaluokkina sanastotyön oppaissa, niissä on kuitenkin perinteisesti keskitytty ylä- ja alakäsitteen väliseen hierarkiasuhteeseen, joka on tavallisimmin substantiivien välinen (esim. Sanastotyön käsikirja 1989; ISO 704:2009; Suonuuti 2001). Esimerkiksi verbisanastossa tavallisempi relaatio on osa-kokonaisuussuhde (Fellbaum–Miller 1990, 567; Pajunen–Itkonen–Vainio 2016, 483), adjektiiveissa taas ominaisuussuhde tai osa-kokonaisuussuhde (Pitkänen–Heikkilä 2015a). Hierarkiasuhteen korostaminen eli hyperonyymien avulla määrittely (esim. ISO 704:2009, 22–23; Suonuuti 2001, 20) on saattanut johtaa siihen, että erikoisalojen sanastoissa myös ominaisuuden ja toiminnan käsitteitä edustavat termit esitetään pääasiassa substantiiveina. Esimerkiksi käänntieteessä käytetään verbejä *kotouttaa* ja *vieraannuttaa*, eläintieteessä adjektiiveja *tasalämpöinen* ja *vaihtolämpöinen*, mikrobiologiassa adjektiiveja *rasvaliukoinen* ja *vesiliukoinen* ja kasvitieteessä adjektiiveja *hallanarka* ja *pakkasenkestävä*. Kuitenkin näiden alojen sanastoissa nämä käsitteet esitetään ja määritellään tyypillisesti vain substantiivijohdoksina: *kotouttaminen*, *vieraannuttaminen*, *tasalämpöisyys*, *vaihtolämpöisyys*, *rasvaliukoisuus*, *vesiliukoisuus*, *hallanarkuus*, *pakkasenkestävyys* (Kääntämisen opetussanasto 2001; Biologian sanakirja 2001; Mikrobiologian sanasto 2008).

Muihin kuin substantiivitermeihin on terminologisessa tutkimuksessa alettu kiinnittää tarkempaa huomiota vasta 2000-luvulla (esim. adjektiiveista Daille 2001; Bae 2006; Pitkänen 2008; Pitkänen–Heikkilä 2013b; 2015a; verbeistä L’Homme 1998; Pilke 2000; Castro 2012; Casademont 2014). Esimerkiksi tekniikkaa on pidetty alana, jossa termeinä on poikkeuksellisen paljon verbejä. Tästä huolimatta verbit pääsevät harvemmin sanastojen hakusanoiksi. Nina Pilkkeen (2000) tarkastelemissa ruotsinkielisissä tekniikan terminologisissa sanastoissa toiminnan ja tapahtuman dynaamisia käsitteitä on 15 %. Verbejä on jonkin verran toiminnan käsitteissä, joita on yhteensä 69 % kaikista dynaamisista käsitteistä. Toimintaakin edustavista käsitteistä kuitenkin suurin osa (87 %) on esitetty sanaluokaltaan substantiiveina. Tapahtumaa kuvaaville tekniikan käsitteille taas ei juuri anneta verbihakusanoja, niin kuin ei myöskään Pilkkeen tarkastelemille lääketieteen ja oikeustieteen dynaamisille käsitteille. (Pilke 2000, 25–26, 286.) Risto Haarala (1981, 18) perustelee adjektiivi- ja verbihakusanojen puuttumista terminologisista sanastoista kahdella seikalla: hänen mukaansa substantiiveille on ensinnäkin ”huomattavasti helpompi” kirjoittaa määritelmiä, toiseksi tieteessä ja tekniikassa on tyypillistä käsitellä myös toimintaa ja ominaisuuksia olioina, mikä auttaa hahmottamaan toiminnan tai ominaisuuden rajalliseksi. Esimerkiksi tietotekniikan sanastolle on tyypillistä verbien nominaalistaminen

ja toiminnan ilmaiseminen staattisina olioina, kuten *kirjautuminen*, *tallennus*, *lataus*, *lokalisointi* (Junntila 2008, 23, 95). Oikeustieteessä substantivointi on tyypillistä niin verbeille kuin adjektiiveille. Heikki E. S. Mattila (2017, 152) arvelee sen johtuvan siitä, että substantiivi synnyttää jostain syystä muita sanaluokkia objektiivisemmän vaikutelman.

2.2. Käsitteen määrittely

Keskeinen osa terminologista työtä on käsiteanalyysiin perustuva käsitteiden määrittely, jonka tavoitteena on yksilöidä käsitteet. Käsiteanalyysissa selvitetään käsitteen suhde muihin käsitteisiin ja sitä kautta tunnistetaan toisilleen läheisten käsitteiden erottavat piirteet. Sanastotyön oppaissa ja ISO-standardeissa annetaan ohjeita termityöhön ja määrittelyyn. Määritelmätyyppejä on useita, mutta suositelluimpia ovat hierarkiasuhteeseen sitovat sisältömääritelmät (intensionaaliset määritelmät), joissa annetaan minim tiedot käsitteen tunnistamiseksi ja erottamiseksi muista. Osoittamalla käsitteen hierarkiasuhteinen yläkäsite se asetetaan oikeaan kohtaan käsitejärjestelmässä ja kertomalla erottava piirre (tai piirteet) tehdään ero vieruskäsitteisiin. Esimerkiksi *jalokaasun* hierarkiasuhteeseen perustuva sisältömääritelmä voisi olla ”kaasu, joka on normaalioloissa kemiallisesti reagoimaton”, jossa *kaasu* osoittaa yläkäsitteen ja relatiivilause kertoo, mikä erottaa *jalokaasun* muista yläkäsitteen alaan kuuluvista käsitteistä. (ISO 704:2009, 22; Suonuuti 2001, 20.)

Sanastotyön ohjeistuksissa (esim. Sanastotyön käsikirja 1989; ISO 704: 2009) esitetyt periaatteet pohjautuvat vanhoihin määrittelyn perinteisiin. Jo Aristoteleen kirjoituksissa esitetään hierarkiasuhteeseen perustuvan reaali-määritelmän kaava ”X on Y, joka on Z”, jossa Y on yläkategoria, johon X kuuluu, ja Z on erottava piirre, joka erottaa X:n muista Y:hyn kuuluvista alakategorioista (ks. esim. Pajunen ym. 2016, 479). Määrittelyohjeet koskevat ennen kaikkea substantiivitermeillä nimettyjä käsitteitä, eivätkä ne sovi yhtä hyvin muiden sanaluokkien termeille. Yleensä termityön ohjeissa neuvotaan, että määritelmässä edussanana kannattaisi käyttää samaa sanaluokkaa, jota termi edustaa. Näin noudatettaisiin ns. vastaavuusperiaatetta⁶, jonka mukaan termin sijalle tekstiin voisi sijoittaa määritelmän ilman, että merkitys muuttuu (*substitution principle*, ISO 704:2009, 25). Tämä periaate toimii esimerkiksi suomen kielessä adjektiiveilla silloin, kun ne on määritelty toisen adjektiivin tai partisiipin avulla. Verbit taas pitäisi määritellä verbien, adverbit adverbien avulla.

Vastaavuusperiaatetta noudattaen on kuitenkin erittäin vaikea tuottaa tyhjentäviä sisältömääritelmiä adjektiiveille, adverbeille ja verbeille, koska erikoisalan käsitejärjestelmässä ei yleensä ole näille saman sanaluokan yläkäsitteitä⁷. Useimmiten joudutaankin

6 Tämä tunnetaan filosofiassa *salva veritate* -periaatteena. Sen taustalla on Leibnizin *identitas indiscernibilium* -periaate, joka nykyään tunnetaan myös nimityksellä Leibnizin laki. Periaate muodostetaan yleensä seuraavasti: ”Jos kahdella oliolla on samat ominaisuudet, kyseessä on sama olio.”

7 Poikkeuksiakin on: esim. kasvitieteen adjektiiveilla *toissahainen* ja *vastasahainen* on yläkäsite *sahalaitainen*, jonka avulla voidaan muodostaa myös vastaavuusperiaatetta noudattava sisältömääritelmiä.

turvautumaan ns. yleismääritelmään⁸, jossa yläkäsitteeksi annetaan jokin yleisempi, yleiskielinen adjektiivinen, adverbi tai verbi (esim. kasvitieteen *nahkea* = paksu, nahkamainen).

Nähdäkseni vastaavuusperiaatteesta voi joustaa silloin, jos käsitesuhteet tulevat muilla periaatteilla oikein esitetyksi. Muodolliset kriteerit ovat selkeyden vuoksi tärkeitä, mutta niitäkin tärkeämpinä tulisi pitää sisällöllisiä kriteereitä. Olennaisten käsittepiirteiden esittämisen ohella tärkeää on esittää suhteet lähellä oleviin erikoisalan käsitteisiin. Kun näitä asioita pidetään määrittelyssä keskeisimpinä, voidaan kyseenalaistaa hierarkkisen yläkäsitteen keskeinen asema määrittelyssä, myös silloin kun on kyse substantiivimuotoisista termeistä.

Erityisesti adjektiivien osalta olisi yleismääritelmän antamisen sijaan keskeisempää kertoa, mitä adjektiivilla luonnehditaan, eli antaa ominaisuudelle ns. ominaisuuden kantaja. Tässä mielessä esimerkiksi englanninkielisissä määrittelyissä käytetty rakenne ”of x that” on hyödyllinen, koska se antaa paikan osoittaa adjektiivitermillä kuvatun kohteen. ISO 704:n määrittelyohjeissa annetaan adjektiiveille useita englanninkielisiä määrittelytyyppejä, jotka alkavat tarkoitteen asemaa tai tehtävää ilmaisevalla sanalla tai lausekkeella (*being, occurring, of, relating to, having*). (ISO 704:2009, 23–24.) Näille rakenteille ei kuitenkaan suomen kielessä ole kovin sujuvia vastineita. Sen sijaan käytännön sanastotyössä näyttää olevan jonkinlainen normi, että adjektiivitermeistä johdetaan ominaisuudennimiä tai ne esitetään substantiivilausekkeiden määritteinä. Samalla kuitenkin häivytetään adjektiivitermit kokonaan hakusanatasolta.

Erilaisten sanojen määriteltävyydestä on tehty jonkin verran tutkimusta erityisesti psykolingvistiikassa. Esimerkiksi lasten tekemiä määrittelyjä tutkittaessa on osoitettu, että substantiivit on helpompi määrittellä kuin adjektiivit tai verbit ja johtamattomat sanat on helpompi määrittellä kuin kompleksiset sanat (Skwarchuk–Anglin 1997; Benelli–Belacchi–Gini–Lucangeli 2006; Pajunen ym. 2016, 477–478). Myös TTP:n aineiston valossa nämä tulokset ovat uskottavia. Rakenteeltaan yksinkertaisten substantiivitermien avulla nimettyjä käsitteitä on helpompi luokitella ja määrittellä kuin adjektiivien, verbien ja adverbien avulla nimettyjä; niille myös löytyy useammin hierarkkinen yläkäsite. Ominaisuudennimi- ja teonnimijohdokset taas tuottavat jonkin verran määrittelyongelmia (ks. esim. 1, luku 3.3).

3. Adjektiivit termeinä

3.1. Adjektiivien ominaisuuksia

Aineiston adjektiivitermeistä (yht. 2 377) suurin osa sijoittuu biologian aloille: kasvitieteessä 888, yleisbiologiassa 517 ja mikrobiologiassa 151. Ympäristötieteiden alueella TTP:ssa adjektiiveja on 205 (käsitesivuja yht. 5 995), kielitieteessä 194 (4 888), kirjallisuudentutkimuksessa 27 (1 136), filosofiassa 34 (782). Ns. perusadjektiivien lisäksi adjektiivitermit ovat muodoltaan erilaisia johdoksia, esim. *inen*-johdoksia (yht. 526; esim.

8 Vehmas-Lehto (2009: 142–143) käyttää termiä *yleismääritelmä* viitaten Sheloviin (2004).

kasvitieteen *johteinen, kierteinen, poimuinen*), *m*Ainen-johdoksia (111; *munuaismainen, kellomainen*), *eA*-johdoksia (30; *suikea, vastapuikea*), *nUt*-partisiippeja (47; *puutunut, surkastunut*), *ttU*-partisiippeja (6; *kerrottu*) ja *vA*-partisiippeja (140; *sepivä, siirottava, suikertava*). (TTP 28.1.2015.)

Kun tarkastellaan adjektiiveja termeinä ja suhteessa substantiivitermeihin, on muistettava, että adjektiivien ja substantiivien rajan on useissa tutkimuksissa todettu olevan liukuva ja eri kielissä erilainen (ks. ISK 2004 § 603; Dixon 1977, 19–20; Dixon 1999). Suomen kielessä adjektiivien ja substantiivien taivutus on pitkälti yhtenevä. Lisäksi adjektiiveja ja substantiiveja voidaan muodostaa samoilla johtimilla (esim. *-kka, -kAs, -vA*), adjektiiveja käytetään joskus substantiiveina ja substantiiveja voi tietyissä tilanteissa komparoida. Myös leksikaalistuneita partisiippeja voidaan käyttää niin adjektiiveina kuin substantiiveinakin (esim. *mahtava, taitava; etsivä, tehtävä*). Taivutuksen yhteneväisyydestä johtuen suomen adjektiivit on joskus luettu substantiiveihin (Thompson 1989, 249). Niillä on kuitenkin substantiiveista poikkeavia semanttisia ominaisuuksia, jotka heijastuvat taivutukseenkin. Substantiiveja esimerkiksi taivutetaan enemmän kuin adjektiiveja, joten niillä tehdään enemmän morfologisia eroja kuin adjektiiveilla. (Pajunen 1994, 531, 533.) Ilona Rauhalan (2015, 23) mukaan uralilainen adjektiivikategoria voidaan rekonstruoida jopa kantauraliin, jossa kategoria on ollut nomininkaltainen, mutta adjektiivit ovat taipuneet sijoissa substantiiveja rajatumminkin.

Kielten vertailu nostaa esiin mielenkiintoisia asioita. Samoja merkityksiä voidaan ilmaista toisessa kielessä substantiivilla, toisessa adjektiivilla (esim. engl. adj. *male* ja *female* vs. venäjän subst. *samec* ja *samka*). Samassakin kielessä voidaan joskus käyttää adjektiiveja ja substantiiveja toistensa synonyymeina (esim. *round/circle, stupid/fool, holy/saint*), ja vastakohta- tai muita vertailusuhteita voidaan osoittaa siten, että asteikon toisessa päässä on adjektiivi, toisessa substantiivi (*grown up – child*) (Wierzbicka 1986, 354).

Yhtenä erottavana seikkana on pidetty substantiivien kategorisoivaa luonnetta (Wierzbicka 1986, 356–358). Tällöin adjektiivit nähdään prototyypisesti merkitykseltään suhteellisina. Kuitenkin myös adjektiiveja voi käyttää luokittelevina, jolloin ne esiintyvät pääasiassa määritteinä mutta joskus myös predikatiivin asemassa. (Warren 1984, 95–101; Dixon 1999, 2–3.) Luokittelutehtävässä toimivia adjektiiveja nimitetään ns. absoluuttisiksi adjektiiveiksi.

Suhteelliset adjektiivit kuvaavat havainnoitavaa tai mitattavaa ominaisuutta, ja siksi niiden merkitys on riippuvainen lausekkeen edussanana olevan substantiivin tarkoitteesta (*pieni karhu* vs. *suuri kärpänen*). Ne komparoituvat (*suuri : suurempi*) ja saavat intensiteettimääritteitä (*aika suuri, hyvin suuri*). Useilla tällaisilla adjektiiveilla on antonyyminen vastapooli (*suuri : pieni*) ja ominaisuuden suurempaa astetta ilmaiseva adjektiivi toimii yleensä koko asteikon neutraalina edustajana. (ISK 2004 § 605; Kennedy 1999, xiii–xviii⁹.)

9 Kennedy (mt.) puhuu adjektiivien *asteikollisuudesta* tai *asteikottomuudesta* (*gradable, non-gradable adjectives*), jolloin nimitysten taustalla voi nähdä vertailuasteissa taipumisen tai taipumattomuuden. Suhteellisuudesta ja absoluuttisuudesta puhuminen viittaa suoremmin semantiikkaan.

Aimo Hakasen (1973, 20–21) mukaan relaatioiden ilmaiseminen on adjektiivien keskeinen tehtävä, joten suhteelliset adjektiivit ovat kategorian tyypillisiä edustajia. Niiden merkitys täydentyy vasta kontekstissa, kun suhteen jäsenet tiedetään.

Absoluuttiset adjektiivit taas kuvaavat sellaisia ominaisuuksia, joita entiteetillä joko on tai ei ole (*puinen, kivikautinen, kuopiolainen*). Yleensä ne eivät saa intensiteettimääritteitä eivätkä komparoidu¹⁰, eikä niiden merkitys riipu lausekkeen edussanan tarkoitteesta. Absoluuttiset adjektiivit eivät suhteellisten tavoin ole kontekstista riippuvaisia, vaan merkitykseltään itsenäisempiä. Niille on kuitenkin tyypillistä muodostaa kaksijäsenisiä asteikkottomia vastakohtapareja (*elollinen–eloton*) tai olla jäsenenä ns. toisensa poissulkevien sarjoissa, kuten *puinen–metallinen–muovinen*. (Ks. esim. Hakanen 1973, 20–21; Hakulinen–Karlsson 1979, 78–79; Warren 1984; Dixon 1999, 2–3; ISK 2004 § 606.) Siinä mielessä myös niiden merkityksen määrittämisessä tarvitaan toisten adjektiivien, esimerkiksi kyseisen sarjan tukea.

Artikkelissani adjektiivisista termeistä (Pitkänen-Heikkilä 2015a) kiinnitin huomiota seikkaan, jota ei terminologisessa eikä juuri kielitieteellisessäkään tutkimuksessa (ks. kuitenkin Crusen [Croft–Cruse 2004, 164–192] pohdinnat erilaisten adjektiivien suhteista) ole aiemmin tutkittu. Tutkiessani merkitykseltään itsenäisiä, absoluuttisia adjektiivitermejä biologian erikoisalalla havaitsin, että niistä muodostetut ominaisuudennimijohdokset saavat merkitykseensä sellaista suhteellisuutta, joka ei kuulu erikoisalalla absoluuttisessa merkityksessä käytetyn adjektiivin luonteeseen. Ominaisuuskäsitteen merkitys muuttuu olennaisella tavalla johdettaessa adjektiivista ominaisuudennimi. Esimerkiksi mikrobiologian alaan kuuluvassa termissä *rasvaliukoisuus* fokus kiinnittyy aineen rasvaan liukenevuuteen, ikään kuin asteikolla 0–100 %, mutta termi *rasvaliukoinen* taas keskittyy osoittamaan, että kyse on absoluuttisesta liukenemisestä rasvaan – ja se on joko–tai–ominaisuus, jossa rasvaan liukeneminen on 100 % – verrattuna johonkin, joka on *vesiliukoinen* ja jonka rasvaan liukenevuus on olematon. *Rasvaliukoinen* ja *rasvaliukoisuus* ovat siis kaksi eri termiä, ja ne nimeävät eri käsitteitä. Seuraavaksi kuvaan ja analysoin tarkemmin kasvitieteen adjektiiveja Tieteen termipankissa ja sen lähteissä.

3.2. Adjektiivitermien luonteesta Tieteen termipankissa ja sen lähteissä

Tieteen termipankin kasvitieteen pilottiprojektissa käytettiin aineslähteenä neljää laajaa teosta, joissa termivalinnat ja määrittelyt ovat erikoisalojen asiantuntijoiden tekemiä. *Retkeilykasvio* (1998) on tieteellinen kasvio, jonka loppuun on listattu noin 300 termiä sisältävä suomenkielinen kasviorganologian eli ulkorakenneopin sanasto määritelmineen. Näistä termeistä lähes puolet on adjektiiveja. *Biologian sanakirja* (2001) taas on laajin suomenkielinen biologian alan tieteellinen sanasto. Kasvibiologiaan liittyviä termejä siinä on noin 1 600, joista adjektiiveja on 110. Niistäkin suurin osa kuuluu kasviekologian alaan,

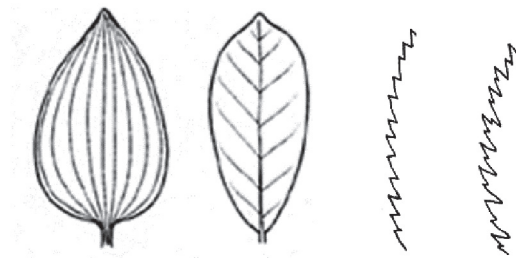
¹⁰ Teoreettisesti molemmat syntaktiset operaatiot olisivat mahdollisia; ero suhteellisiin adjektiiveihin on siis perusteiltaan semanttinen (Kennedy 1999: xvi, 41, 56).

koska rakenneopin adjektiivitermit on pääosin jätetty sanaston ulkopuolelle. *Flora Nordica* (2000–2010) on arvostettu pohjoismainen kasvio, joka sisältää monikielisen sanaston englanninkielisine määritelmineen. Sanasto sisältää pääosin rakenneopin, mutta jonkin verran myös kasviekologian termejä. Termejä sen sanastossa on 1 500, joista kolmasosa on adjektiiveja. Aineistosta *Otavan kasvitieto* (2005) on ainut suurelle yleisölle suunnattu kasvio. Se on alkuaan käännetty ja siinä yhteydessä Suomen kasvistoon sopeutettu kasvio. Kasvion lopussa on 235 termin sanasto, joka sisältää pääasiassa rakenneopin termejä. Näistä 79 on adjektiiveja. Painettujen teosten lisäksi olen tätä artikkelia varten tarkastellut myös Lajintunnistuksen oppimisympäristö *Pinkan* lajinkuvauksia, mutta niistä en ole poiminut termejä.

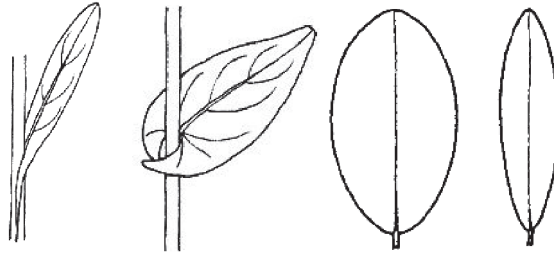
Kasviorganologiassa termeinä käytetyt adjektiivit ovat merkitykseltään tarkasti rajattuja, erottelevia ja vastakohtasuhteita ilmaisevia. Niiden tavoitteena on ollut erottelu, päämääränä lajien systemaattinen luokittelu. Absoluuttisten adjektiivien tavoin niiden merkitys ei ole varsinaisesti riippuvainen kuvailtavasta tarkoitteesta, ne ovat luokittavia ja muodostavat vastakohtapareja (*ehytlaitainen–hammaslaitainen*) tai toisensa poissulkevia sarjoja (*kourasuoninen–silposuoninen–sulkasuoninen–verkkosuoninen*). Merkitys pyritään rajaamaan tarkasti ja osoitetaan määrittelemällä sanastoissa.

Kasvitieteessä adjektiiveja tarvitaan erityisesti kasvisystematiikassa, kun kasvien rakenteita pitää kuvata lajien tunnistamista ja toisistaan erottamista varten. Niiden ensisijainen funktio on siis luokittelu; adjektiivi ei pyri ensisijaisesti luonnehtimaan kasvia, vaan osoittamaan, mihin kohtaan kasvitieteellistä taksonomiaa se kuuluu. Saman periaatteen mukaisesti tieteellisten kasvioiden lajinselityksissä pyritään niukkuuteen: täydellisen lajinkuvauksen sijaan kasveja kuvaillaan vain sen verran, mikä on riittävää lajien erottelemiseksi (Hämet-Ahti ym. 1986, 9).

Kasviorganologiassa on tyypillistä jonkin perusmuodon nimeäminen. Tälle perusmuodolle voidaan esittää erilaisia rinnakkaisia tai vastakohtaisia muotoja. Lehtilavan perusmuotoja nimeäviä adjektiiveja ovat esimerkiksi rakenteeltaan samankaltaiset vieruskäsitteitä edustavat termit *suikea* ja *puikea*, lehtilaidan hammastusta taas edustavat termit *sahalaitainen* ja *nyhälaitainen*. Tyypillisiä ala- tai vieruskäsitteitä näille ovat esimerkiksi *kapeansuikea*, *vastapuikea*, *toissahainen* ja *hienonyhäinen*. (Ks. kuva 1.)

Kuva 1. *Puikea* ja *sahalaitainen* sekä niiden vieruskäsitteitä nimeävät *vastapuikea* ja *toissahainen* kuvien avulla määriteltynä Retkeilykasviossa (RK1998).

Kuva 2. Retkeilykasviossa kuvien avulla selitetyt termit *johteinen* ja *sepivä* erottelevat erilaisia lehden kiinnittymistapoja, *soikea* ja *suikea* taas lehtilavan tyypillisiä muotoja (RK1998).

Termeissä korostuu erityisesti tietynlaisen kasvirakenteen nimeäminen: sen mukaan, miten ruoditon lehti on kiinnittynyt varteen, sitä nimitetään joko *johteiseksi*, *sepiväksi* tai *nauhamaiseksi*; tyypillisiä lehtilavan muotoja taas nimetään termeillä *herttamainen*, *munuaismainen*, *puikea*, *pyöreä*, *soikea* ja *suikea*. Tällaisista kasviorganologian termeistä voidaan käyttää myös ns. ostensiivisiä määritelmiä, joista esimerkkejä ovat kuvat 1 ja 2. Yleiskielessä samat adjektiivit ovat merkitykseltään summittaisia ja suhteellisia, mutta kasvitieteessä termien suhteellisuus perustuu luonnossa esiintyvistä variaatiosta abstrahoituihin asteittaisuuteen.

Keskeistä rakenneopin adjektiivitermien (kuten muidenkin käsitteiden) määrittelyssä on käsitteiden sijoittuminen järjestelmään, jossa vieruskäsitteet rajaavat ja konkretisoivat termien merkitystä. Adjektiivitermin vieruskäsitteitä edustavat termit nimeävät siis kaikkia muita mahdollisia kuvailtavan ja luokiteltavan tarkoitteen ominaisuuksia. Pohjimmiltaan kyse on siitä, että termejä käytetään erikoiskielen kontekstissa, jossa muut mahdollisesti kyseeseen tulevat termit tunnetaan ja vieruskäsitteitä nimeävät termit ovat jäseniä toisensa poissulkevissa sarjoissa.

Arvioin seuraavaksi mahdollisuutta esittää tällaisia kasvitieteen adjektiivitermejä substantiivitermeinä. Siis voiko adjektiivit (esim. *suikea*) korvata ominaisuudennimillä (*suikeus*) tai substantiivilausekkeilla (*suikea lehti*) sanastojen hakusanatasolla?

3.3. Hakusanaksi adjektiivi, ominaisuudennimi vai substantiivilauseke?

Kasvioiden lajinselitysteksteissä ja määrittelyskaavoissa ei esiinny ominaisuudennimiä, ja tämän vuoksi esimerkiksi rakenneopin termeistä *sepivä*, *puikea*, *herttamainen* ja *parihalkoinen* muodostetut ominaisuudennimijohdokset *sepivyys*, *puikeus*, *herttamaisuus*, *parihalkoisuus* vaikuttavat jo intuitiivisesti oudoilta. Tämä johtuu siitä, että rakenneopissa ei ole tarpeen pohtia esimerkiksi ”sepivyyttä”, vaan on tärkeää erottaa ”sepivä” lehti ”johteisesta” lehdestä, tai ei tarkastella ”puikeuden” astetta, vaan tunnustetaan tämä lehtimuoto muiden mahdollisten lehtimuotojen joukosta. Lajinselitykset osoittavat kasveista rakenteita ja ominaisuuksia, joiden avulla lajeja erotetaan toisista lajeista ja luokitellaan.

Adjektiivit toimivat luokittelutehtävissä, kun taas ominaisuudennimet toisivat mukanaan suhteellisuuden ja asteikkollisuuden.

Ison suomen kieliopin (2004 § 175) mukaan (U)Us-johdokset ovat erittäin produktiivisia ja niitä voi muodostaa periaatteessa mistä tahansa adjektiivista tai partisiipista. Semanttisesti tätä johdostyyppiä on pohdittu melko vähän. ISK:ssa ominaisuudennimijohdoksen merkitys esitetään näin: ”Se ilmaisee kanta-adjektiivinsa kuvaaman ominaisuuden substantiivin asussa, ts. käsitteenä” ja esimerkin *pienuus* yhteydessä annetaan selitys ’se, että on pieni’ (ISK 2004 § 175). Näin esimerkiksi *vesihakuisuus* tarkoittaisi ’sitä, että on vesihakuinen’, *alkuperäisyys* ’sitä, että on alkuperäinen’ ja *puikeus* ’sitä, että on puikea’. Ominaisuudennimijohdokset laukaisevat kuitenkin ominaisuuden asteen tai ylipäättään olemassaolon pohtimisen, myös pohdinnan siitä, onko luonnehdittavalla tarkoitteella tätä ominaisuutta lainkaan: se ei ehkä olekaan kovin (tai ollenkaan) *vesihakuinen*, aivan *alkuperäinen* tai yhtään *puikea*.

Alan Cruse (2004) sivuaa samaa asiaa tarkastellessaan adjektiivien vastakohtasuhteita, vaikkei puhukaan varsinaisesti ominaisuudennimijohdosten abstraktiudesta. Esimerkiksi *puhtaan* ja *likaisen* oppositioasemaa pohtiessaan hän sanoo *puhtaan* merkitsevän liian poissaoloa, ”nolla-likaisuutta” (*zero dirtiness*). (Croft–Cruse 2004, 186–187.) Aiemmin sanotun perusteella siis adjektiivit *vesihakuinen*, *alkuperäinen* ja *puikea* ilmaisevat, että luonnehditulla tarkoitteella on nämä tarkasti määritellyt ja muista ominaisuuksista erotuvat ominaisuudet, kun taas ominaisuudennimet *vesihakuisuus*, *alkuperäisyys* ja *puikeus* eivät ota selvästi kantaa ominaisuuden olemassaoloon tai asteeseen. Jos molempia termejä, sekä adjektiivia että ominaisuudennimeä, käytetään erikoisalalla terminä, ne pitäisi tämän vuoksi esittää sanastoissa omina hakusanoinaan ja määritellä omalla tavallaan. Vaikka ne pohjimmiltaan mahdollisesti edustaisivatkin samaa ominaisuuskäsitettä, ne on määriteltävä eri tavoin ja ne myös ohjaavat toisistaan poikkeavaan ilmiön tarkasteluun.

On huomattava, että kyse on nimenomaan termien käsitteellisestä rakenteesta; morfologisestihan ominaisuudennimien muodostaminen on mahdollista lähes mistä tahansa adjektiivista tai partisiipista ja suomen kielessä myös joistain substantiiveista (esim. *äitiys*, *opettaj-uus*) (ISK 2004 § 175). Tosin toisensa poissulkevat sarjat eivät yleiskielessä ole niin selviä kuin erikoiskielissä, joten yleiskielen adjektiiveilla tätä ei ehkä pysty edes intuition avulla testaamaan. Toisaalta esimerkiksi ISK:n (§ 606) antama absoluuttisten adjektiivien sarja *puinen–metallinen–muovinen* kuuluvat samaan toisensa poissulkevaan sarjaan, mutta ominaisuudenniminä (*puisuus*, *metallisuus* ja *muovisuus*) sarjaan kuulumisen merkitys häviää ja tilalle tulee suhteellisuus: keskeistä ei enää ole materiaalin erottaminen toisista materiaaleista, vaan fokukseksi nousee materiaalin suhteellinen pitoisuus jokaisessa erikseen. Tätä olisi kiinnostava tutkia tarkemmin yleiskielisellä aineistolla.

Vaikka ominaisuudennimien määrittely olisi näennäisesti adjektiivien määrittelyä helpompaa, ymmärtämisen kannalta lopputulos ei kuitenkaan välttämättä ole vakuuttava. Esimerkiksi ominaisuudenniminä esitetty vastakohtapari *yhtäläisitiöisyys* ja *eriläisitiöisyys* hävittävät määritelmätasolla yhteyden toisiinsa. Joudutaan puhumaan ”samanlaisuudesta” ja ”tilanteesta”, jotka eivät määritelmien pääsanoina varsinaisesti avaa käsitteiden merkitystä:

- (1) *yhtäläisitiöisyys* = kasvin itiöiden samanlaisuus
eriläisitiöisyys = tilanne, jossa kasvilla on kahdenlaisia itiöitä, isoitiöitä eli makrosporeja ja pikkuitiöitä eli mikrosporeja (BS2001)

Termit voisi esittää ja määritellä myös adjektiivimuodossa:

- (2) *yhtäläisitiöinen* = kasvi, jonka kaikki itiöt ovat keskenään samanlaisia
eriläisitiöinen = kasvi, jolla on sekä iso- että pikkuitiöitä

Kaikilla tieteenaloilla adjektiivit eivät välttämättä ole samalla tavalla luokittelevia ja absoluuttisia kuin kasvitieteessä ja erityisesti sen rakenneopin sanastossa. Esimerkiksi kielitieteessä monet adjektiivit (esim. *affekt[iiv]inen*) ovat suhteellisia, ja niistä on luonteva muodostaa myös ominaisuudennimiä (*affekt[iiv]isuus*), koska käsitteiden sisällössä on keskeistä juuri ominaisuuden määrä eli aste; adjektiivit esiintyvät siis suhteellisina jo lähtökohtaisesti. Itse asiassa tietynlaiset ominaisuudennimijohdokset (ja teonnimijohdokset) ovat erityisen tyypillisiä juuri tieteellisissä teksteissä¹¹. Myös prototyypisyys- ja jatkumoajattelulla on kielitieteessä yhteys suhteellisuuteen ja asteikollisuuteen. Toisaalta voidaan osoittaa myös luokittelevia ja absoluuttisia kielitieteen adjektiiveja. Esimerkiksi *refleksiivinen* ja *laryngaalinen* esiintyvät absoluuttisina ja muodostavat toisensa poissulkevia sarjoja (esim. *refleksiivinen* vs. *deiktinen* [possessiivisuffiksi]; *laryngaalinen* vs. *faryngaalinen* [ääne]). Kun puhutaan *laryngaalisesta* 'kurkunpäässä syntyvästä' äänneestä, ei välttämättä ole tarpeen pohtia itse "laryngaalisuutta", vaan pyritään erottamaan äänen esim. *faryngaalisesta* ('nielussa syntyvästä').

Ominaisuudenniminä esittämisen ohella adjektiivitermejä esitetään joskus hakusanatasolla substantiivilausekkeiden määritteinä. Syntaktisestihan adjektiivin tyypillinen tehtävä on toimia joko määritteenä tai predikatiivina. Kasvioiden lajinselityksissä ja ns. määrityskaavoissa adjektiivitermit esiintyvät predikatiiveina, tosin ilman kopulaa. Tämä on vanha perinne kasvioissa. Vanhimpien, latinaksi kirjoitettujen lajinselityksien adjektiivirakenteet voisi tosin tulkita substantiivin jälkimääritteiksi. Esimerkiksi Carolus Linnén *Flora Svecicassa* (1745) lajinkuvaukset ovat seuraavanlaisia:

- (3) *Lotus caule herbaceo, florum capitulo depresso, leguminibus decumbentibus teretibus.*

Tässä esimerkiksi *caule herbaceo* voitaisiin tulkita joko NP:ksi ('ruohomaiset varret') tai kopulattomaksi predikatiivirakenteeksi¹² ('varret [ovat] ruohomaisia': *calyx herbaceo [sunt]*). Predikatiivirakenne on vakiintunut käytännöksi kasvitieteessä ja on käännöksenä toimiva, koska se nostaa esiin puheenaiheena olevat kasvin rakenteet ja niiden ominaisuudet. Esimerkiksi englanninkielisessä *Flora Europaeiassa* (1964) käytetään

11 Hallidayn (1993) mukaan nominaalistaminen on ominaista tieteen kielelle; ISK:ssa (ISK 2004 § 175) taas mainitaan tietyt *-(U)Us*-johdokset erityisen tyypillisiksi tieteellisille teksteille (esim. *tekstiys, parafrasius*).

12 Rauhala (2015, 15) käyttää termiä predikatiivi vain kopulallisten rakenteiden yhteydessä, termillä nominipredikaatti hän viittaa sekä kopulallisiin että kopulattomiin rakenteisiin.

predikatiivirakennetta:

- (4) Cruciferae, *Syvenia cana* – – Biennial 25–80cm; hairs medifixed. Leaves linear, entire, grey or grey-green.

Mahdollista on tietysti tässäkin ajatella, että substantiivia seuraava adjektiivi on sen jälkimäärite. Suomenkielisissä lajinselityksissä predikatiivitulkinna on kuitenkin ainut mahdollinen silloin, kun rakenteita kuvataan monikossa, koska adjektiivin sija on predikatiiviasemassa partitiivi, määritteenä taas nominatiivi. *Retkeilykasvion* (1998) lajinselitykset ovat tällaisia:

- (5) Lotus – Maitteet. – – Lehdet päätöparisia, 2-parisia, alemman parin lehdykät korvakemaisia – – muut lehdykät vastapuikeita – – korvakkeet surkastuneita. (RK1998)

Otavan kasvitieto ja *Pinkka* sisältävät myös selviä predikatiivirakenteita; *Pinkassa* on myös sellaisia lajinkuvauksia, joissa on mukana kopula (*Kukat ovat kaksineuvoisia. Palko on avautumaton.*). Koska adjektiivit eivät siis esiinny määritteinä vaan predikatiivirakenteissa, termistöjen hakusanoinakin on perusteltua esittää pelkkä adjektiivi (esim. *päätöparinen*), ei adjektiivimääritteistä NP:tä (*päätöparinen lehti*). Silloin ei myöskään tarvita useita hakusanoja, jos samalla adjektiivilla voi kuvailla useampaa eri rakennetta (*sepivä lehti, sepivä korvake*).

3.4. Adjektiivien määrittelystä

Ensimmäisen suomalaisen kasvion kirjoittanut Elias Lönnrot määritteli rakenneopin adjektiivitermit käyttämällä substantiivia määritelmän pääsanana, esimerkiksi *lanttopäinen* 'lehti matalalla, ontevalla pykäleellä päässä'; *nirhalaitainen, nirhottu* 'lehtilaita, jossa pieniä pyöreäisiä, erisuuruisia pykäleitä ja välissä pieniä teräväpäisiä hampaita' (Pitkänen 2008, 157). Tätä tapaa on käytetty suomenkielisissä kasvioissa myös myöhemmin (esim. RK1998). *Flora Nordica* (2004) ekologian adjektiivitermejä on määritelty substantiivin avulla (esim. *annual, yksivuotinen* 'a plant which completes its life cycle within a year'), mutta morfologian termejä ei. Vanhimmissa vieraskielisissä kasvioissa käytäntöä näkyy enemmänkin (ks. Pitkänen-Heikkilä 2015a, 92–94).

Viime vuosikymmeninä suomenkielisessä kasvitieteessä on määritelty adjektiivisia termejä monin tavoin, mutta Lönnrotin omaksuma käytäntö määritellä ne substantiivipääsanalla on yhä vallitseva. Kasvioiden yhteydessä olevissa sanastoissa esiintyy harvoin ominaisuudennimijohdoksia tai adjektiivimääritteisiä substantiivilausekkeita. Toisissa (FN2004) tällaisia ei ole ollenkaan, vaan adjektiivit ovat sellaisenaan hakusanoina; joissain taas (BS2001) tietynlaiset adjektiivit on johdonmukaisesti pyritty korvaamaan näillä.

TTP:n käyttämissä lähteissä adjektiivitermejä on voitu määritellä esim. toisen adjektiivin avulla (*nahkea* 'paksu, nahkamainen' RK1998; *tasasoukka* 'kapea ja suoralahtainen' OKT2005) tai partisiippilausekkeella (*härmäinen* 'sinertävän tai harmaan vahan peittämä' RK1998; *sormiliuskainen* 'lovien sormimaisiksi liuskoiksi jakama' OKT2005; *pinnate*,

lehdykkäinen 'divided into pinnae' FN2004). Nämä määritelmät noudattavat vastaavuusperiaatetta. Tavallisinta on kuitenkin määritellä substantiivipääsanana avulla (esim. *kansiluomainen* 'kota, jonka kärkiosa avautuu kansimaisesti' RK1998, *neuvoton* 'kukka, josta puuttuvat sekä heteet että emit' RK1998).

Biologian sanakirjassa adjektiivitermit on esitetty tyypillisesti substantiivilausekkeiden määritteinä tai ominaisuudenniminä (esim. *silposuoninen suonitus*, *yhtäläisitiöisyys*). Jotkin keskeiset adjektiivit ovat myös itsenäisinä hakusanoina, jolloin on määritelty viittaamalla itse termiin (ks. esimerkki 6).

- (6) *sepivä* = kuvaa kasvin lehteä, joka ympäröi vartta lähes kokonaan tai täysin
erilaispintainen = kuvaa rakennetta, jossa on selvästi erottuvat ylä- ja alapinta, esim. kasvin lehti

Näitä vastaavat *Flora Nordican* määritelmien *of*-rakenteet (esim. *pinnatifid*, *parijakoinen* 'of a leaf cut deeply into lobes, but not to midrib').

TTP:n eri aihealueilla adjektiiveja on määritelty eri tavoin. Kasvitieteen adjektiivit on useimmiten määritelty Lönnotin perinteen mukaisesti. Määritelmän pääsanana oleva substantiivitermi on kuitenkin lähikäsitteet-kohdassa pyritty merkitsemään ominaisuuden kantajaksi, ei yläkäsitteeksi. Esimerkiksi *sepivälle* annetaan määritelmä "ruoditon lehti, jonka lavan tyvi ympäröi vartta". Sen lähikäsitteiden yhteydessä käsitesuhteet on esitetty seuraavasti: *lehti* (ominaisuuden kantaja); *johteinen* (vieruskäsite). Kaikkiaan kasvitieteen aihealueella on 73 %:lle käsitteistä esitetty hierarkiasuhteisia, 26 %:lle koostumus-suhteisia, 20 %:lle ominaisuussuhteen ja 4 %:lle syntysuhteen lähikäsitteitä (Pitkänen-Heikkilä 2015b).

4. Verbit ja teonnimijohdokset termeinä

TTP:n aineistossa on 90 verbihakusanaa, jotka jakautuvat kymmenelle eri aihealueelle. Varsinaisten verbien (esim. kielitieteen *artikuloida*, epidemiologian *ennustaa*, ilmatieteen *säteillä*) lisäksi toiminnan käsitteitä nimeäviä verbikantaisia adjektiiv- tai substantiivijohdoksia on runsaasti. Esimerkiksi partisiippimuotoisia adjektiiveja on 191 (140 *vA*-johdosta, 45 *nUt*-johdosta, 6 *ttU*-johdosta); nämä tosin ovat yleensä adjektiiveiksi leksikaalistuneita siten, että ne eivät varsinaisesti edusta toiminnan käsitteitä eikä niitä voisi esittää verbeinä erikoisalalla. Esimerkiksi biologian *kotiutunut*-termille lähimpiä käsitteitä edustavat adjektiivijohtimilla muodostetut *kotoperäinen*, *vakinainen* ja *satunnainen*.

Verbikantaisia substantiivijohdoksia TTP:ssa on 1 702, joista *minen*-johdoksia on 656 (*aktuaalistuminen*, *itäminen*, *talvehtiminen*), *Us*-johdoksia 687 (*haihdutus*, *peittäus*, *pölytys*), *nti*-johdoksia 154 (*bonitointi*, *pisarointi*) ja *ntA*-johdoksia 203 (*heilunta*, *levintä*). (TTP 28.1.2015.) Osa näistäkin on leksikaalistunut substantiiveiksi siten, että mahdollisuutta hakusanan esittämiseksi verbinä ei olisi (esim. *sadanta* merkityksessä 'sademäärä'). Useimmat edustavat kuitenkin selvästi toiminnan käsitteitä, niitä käytetään erikoisaloilla verbeinä ja ne voisi hyvin esittää sanastoissakin perusmuotoisina verbeinä. Esimerkiksi

lähes kaikki *minen*-johdokset voisi ainakin periaatteessa korvata sanastoissa myös kantasaverbin perusmuodolla (*itää, talvehtia*), mutta niin monet muutkin verbijohdostyyppit (*haihdutus* → *haihduttaa, pisarointi* → *pisaroida*). Teonnimet hakusanoina tekevät toiminoista rajattuja ja staattisia, jolloin ne merkitykseltään ovat lähempänä lopputulosta kuin toimintaa, joka erikoisaloilla voi olla oikeasti aktiivista ja dynaamista (ks. esimerkit kohdassa 7). Teonnimien lähestyminen teon lopputulosta näkyy erityisen hyvin muissa kuin *minen*-johdoksissa, joita voidaankin verbien kieliopilliseen paradigmaan kuuluvina pitää oikeastaan verbiabstraktioina (ks. Kangasmaa-Minn 1983, 23–28).

- (7) *talvehtiminen* = kylmien ja viileiden vyöhykkeiden eliöiden tai niiden uudistumiskykyisten osien selviytyminen kylmien kausien yli (Kasvitiede: talvehtiminen)
haihdutus = vesihöyryn poistuminen kasvin pinnalta (Kasvitiede: haihdutus)
pisarointi = kasvien tapa poistaa ylimääräistä vettä lehtien reunoilla olevista vesiraoista (Kasvitiede: pisarointi)
heilunta = aminohappoa kantavan siirtäjä-RNA:n kiinnittyessä lähetti-RNA:n kodoniin vain kahden yhteensopivan emäsparin voimin jää kolmannen emäsparin kiinnitys joustavammaksi (Mikrobiologia: heilunta)
 (TTP 15.4.2015)

Teonnimet on yleensä määritelty käyttäen määritelmän edussanana *minen*-teonnimijohdosta, mutta kuten kohdan 7 kolmannessa määritelmässä, mahdollista on käyttää myös johtamatonta substantiiviedussanaa. Teonnimihakusana saattaa helpottaa määritelmien muotoilua: sen yhteydessä on esimerkiksi luontevaa ilmaista tekijä tai toimija. Tämä voi olla toiminnan käsitteissä tärkeä käsitepiirre, ja erityisesti edellisissä esimerkeissä se on tärkeä osa määritelmää. Sen sijaan seuraavissa toiminnan käsitteissä (esim. 8), joita verbit edustavat, tekijää ei mainita, mutta näissä tekijäksi tulkitaan ihminen.

- (8) *maadoittaa* = tehdä sähköinen liitäntä järjestelmän, asennuksen tai laitteen jonkin pisteen ja paikallisen maan välillä (Sähkötekniikka: maadoittaa)
siirrosta = siirtää elävää materiaalia aseptisesti esim. kasvatusalustalle, soluviljelmään tai eläimeen (Mikrobiologia: siirrosta)
konservoida = säilöä eläinten ruumiita tai ruumiinosia museokäyttöä varten (Biologia: konservoida)
 (TTP 15.4.2015)

Näyttää siltä, että silloin kun toimija ei ole tärkeä käsitepiirre eikä sitä tarvitse tuoda esiin määritelmässä (se on kuka tahansa), hakusanaksi on voitu valita verbi. Silloin taas, kun tekijä tai toimija on olennainen käsitepiirre ja mainittava määritelmässä (esim. 7), hakusanaksi on valittu verbin sijaan substantiivijohdos. Vastaavuusperiaatetta noudattaen tekijä on luonteva liittää määritelmän teonnimipääsanana yhteyteen, mutta se on mahdoton liittää luontevasti verbin perusmuotoon.

Pilkkeen (2000, 183, 191) tarkastelemien lääketieteen ja oikeustieteen toimintaa kuvaavien käsitteiden määritelmässä agentti on mainittu lääketieteessä 5 %:ssa määritelmistä, oikeustieteessä 18 %:ssa määritelmistä. Tekniikan alan toiminnan käsitteiden määritelmässä agenttia ei ole mainittu. Tekniikan alan määritelmistä agentin puuttuminen on sen seurausta, että tekniikassa ei ole ratkaisevaa, kuka toiminnan suorittaa, toisin kuin oikeustieteessä ja lääketieteessä, jossa agentille voi olla monen tyyppisiä rooleja (Pilkke mt., 190). Näin varmasti onkin. Kuitenkin myös sanaluokan valinnalla on merkitystä sille, voiko agenttia mainita määritelmässä. Niinpä ei ole yllättävää, että verbihakusanoja on Pilkkeen aineistossa juuri tekniikan sanastossa. Sen sijaan yllättävää on substantiivien suuri määrä (87 % toiminnankin käsitteistä on substantiiveja). Pilkkeen (mt., 174) tarkasteleman saksalaisen tekniikan alan DIN-normin toiminnan käsitteistä taas on esitetty verbeinä jopa 66 %.

TTP:n oikeustieteen aihealueen termitietueissa ei ole käytetty hakusanoina verbien perusmuotoja, mutta teonnimijohdoksia on runsaasti (esim. *lomauttaminen, ulkoistaminen, vangitseminen; ositus, tarkastus; syrjintä*). Niiden määritelmässä on usein läsnä toimija, kuten korkein hallinto-oikeus, viranomainen, presidentti, insinööri tai tuomari. (TTP 28.1.2015.) Raimo Tuomelan (1989) mukaan toimija käsittepiirteenä riippuu erikoisalun tarpeesta ilmaista joko kollektiivin tai yksilön toiminta validina. Tuomela ei kuitenkaan puhu määritelmistä tai kielen tasosta. Hakusanaksi valitun termin sanaluokka on voinut mahdollistaa esimerkiksi TTP:n oikeustieteen käsitteissä toimijan ilmaisemisen määritelmässä.

Esimerkiksi seuraavat toiminnan käsitteet voi esittää myös verbeinä, koska agentti voisi olla kuka tahansa, ja niille onkin annettu TTP:ssa myös verbihakusana (esim. 9).

- (9) *artikulaatio* = kielikohtaisesti vaihteleva sanojen, tavujen ja äänteiden sekä jatkuvan puheen tuotto (Kielitiede: artikulaatio)
artikuloida = suorittaa ääntöliikkeitä (Kielitiede: artikuloida)
nimeäminen, nimenanto (ei määritelty) (Kielitiede: nimeäminen)
nimetä = nimittää, antaa nimi (Kielitiede: nimetä)
normaalistaminen = nimen kirjakielistäminen (Kielitiede: normaalistaminen)
normaalistaa = kirjakielistää, vakiinnuttaa nimelle tietty kieliasu (Kielitiede: normaalistaa)
 (TTP 7.8.2015)

Seuraavat toiminnan käsitteitä nimeävät termit (esim. 10) on esitetty substantiivijohdoksina ja määritelmässä on annettu toiminnan kohde tai toimija. Verbin perusmuoto *haihtua* on *haihtumisen* ohella termipankissa, mutta sillä ei ole määritelmää. Jos sen määritelmäksi annettaisiin vaikkapa *muuttua höyryksi ja poistua ilmaraoista*, vastaavuusperiaate toteutuisi, mutta määritelmä ilman agenttia on mahdollisesti harhaanjohtava. Näille kaikille on kielessä useita eri merkityksiä, joten substantiivimuoto myös vahvistaa termimäisyyttä (vrt. esim. 10).

- (10) *kuihtuminen* = kasvin puutumattomien osien veltostuminen vesivajauksen seurauksena (Kasvitiede: kuihtuminen)
asuttaminen = mikrobin kiinnittyminen pintaan ja sitä seuraava lisääntyminen (esim. isäntäeliön kudoksessa) (Mikrobiologia: asuttaminen)
haihtuminen = veden muuttuminen höyryksi, joka kasveissa tapahtuu tyypillisesti ilmarakojen kautta (Kasvitiede: haihtuminen)
 (TTP 6.6.2016)

Jotkin käsitteet esiintyvät termipankissa vain verbeinä. Tällaisia ovat esimerkiksi teatteritieteen *ruumiillistaa* ja mikrobiologian *näytteistää*, jotka on määritelty ja joissa molemmissa tekijä on ihminen (esim. 11). Edellisen määritelmä tosin ei noudata vastaavuusperiaatetta. Lisäksi ilmatieteen ja ympäristötieteiden aihealueilla on verbejä, joissa tekijä on muu kuin ihminen (esim. *väreillä*, *säteillä*, *upota*). Näille ei ole yleensä annettu määritelmiä, joiden toimivuutta ja vastaavuusperiaatetta voisi tarkastella.

- (11) *ruumiillistaa* = Stanislavskin näyttelijäntöön järjestelmässä tarkoittaa roolihahmon ulkoisen puolen, roolin fyysisen olemuksen ja elämän luomista, näyttelijäntöön ulkoista puolta (Esittävät taiteet: ruumiillistaa)
näytteistää = pipetoida näyte erottelumatriisiin näytekoloon molekyylien erottelemiseksi koon, varauksen tms. ominaisuuden perusteella (Mikrobiologia: näytteistää)
 (TTP 6.6.2016)

Jos sanastojen hakusanoina käytetään verbeistä teonnimijohdoksia, on otettava huomioon, että mahdollisia johdostyyppisiä voi olla useita. Tämä voisi olla yksi periaate hakusanan valinnassa: jos tieteenalalla ei käytetä vakiintuneesti tiettyä teonnimijohdosta ja jos agentti ei ole keskeinen määritelmään otettava käsitepiirre, käytettäisiin hakusanana verbin perusmuotoa (esim. käänöstieteessä *eksplisitointi*, *eksplisittistäminen* → *eksplisististä*).

5. Lopuksi

Olen tässä artikkelissa kiinnittänyt huomiota erikoisalanastoissa käytettyjen hakusanajen sanaluokkaan ja tarkastellut, miten sanaluokan valinta on yhteydessä käsitteiden määrittelyyn ja termien käyttöön erikoisaloilla. Olen pyrkinyt osoittamaan, että silloin, kun erikoisalan teksteissä ominaisuuskäsitteitä edustavat pääosin adjektiivitermit ja toiminnan käsitteitä verbit, substantiivihakusanat eivät ole välttämättä parhaita edustamaan niitä sanastoissakaan. Myöskään hierarkiasuhteeseen eli hyperonyymien ja hyponyymien suhteeseen perustuva määrittely ei ole välttämättä paras määrittelyn keino silloin, kun määrittellään termejä, jotka ovat adjektiiveja tai verbejä. On tärkeää tunnistaa käsitteen luonne, jonka paljastaa käsitettä edustavien termien esiintyminen ja käyttö erikoisalan kontekstissa. Adjektiivien ja verbien esittäminen ominaisuudennimi- ja teonnimijohdoksina voi

johtaa jopa siihen, että käsitesisältö tulee tulkituksi olennaisesti väärin – esimerkiksi absooluuttinen merkitys suhteellistuu tai dynaamisuus staattistuu hakusanan valinnan perusteella.

Olen sivunnut myös termin käsitettä. Substantiivien ohella myös adjektiivit voivat olla itsenäisiä termejä. Jos ominaisuuskäsitteestä käytetään toisaalla adjektiivia (*erilaisitiöinen, pakkasenkestävä, rasvaliukoinen*), toisaalla ominaisuudennimijohdosta (*erilaisitiöisyys, pakkasenkestävyys, rasvaliukoisuus*), kyse voi olla kahdesta eri käsitteestä: ominaisuudennimi edustaa abstraktimpaa käsitettä kuin adjektiivi. Tarkastelemallani erikoisalalla, kasviorganologiassa, abstraktiotason nostaminen (**puikeus, *sepivyys*) on yleensä mahdollonta.

Adjektiivin muuttamisessa lauseyhteyden vaatimuksesta substantiivijohdokseksi, ns. syntaktisessa johtamisessa (esim. kukka on *kaunis* → kukan *kauneus*), tapahtuu näkökulman ja abstraktiotason muutos. Lauseyhteydessä tapahtuva muutos ei kuitenkaan ole yhtä radikaali kuin muutos, joka tapahtuu, kun käsitteen edustajaksi sanastoon valitaan substantiivijohdos adjektiivin sijaan. Tällainen valinta vaikuttaa väistämättä käsitteen määrittelyyn. Valitsemalla termihakusanoiksi erikoisalalla käytössä olevia prototyyppisiä adjektiiveja niistä johdettujen substantiivijohdosten sijaan voidaan varmistaa myös käsitteellisen abstraktiotason pysymisen erikoisalan käsitejärjestelmiin sopivana.

Käsitteiden määrittely lähimmän yläkäsitteen kautta on termityössä jonkinlainen normi, joka näkyy niin suomalaisissa kuin kansainvälisissä kuvauksissa ja käytännöissä, myös ISO-standardissa. Substantiivitermeihin hyvin sopivan hierarkkisen käsitesuhteen painottamista tärkeämpää olisi kuitenkin, että erikoisalan käsitteitä edustavat termit tulisivat sanastoissa esitetyiksi mahdollisimman yksinkertaisina kielellisinä rakenteina. Määritelmän laatiminen on siinä mielessä toissijaista, että hakusanana olevan termin on oltava oikea, käytössä esiintyvä termi, ja vasta sen jälkeen voidaan miettiä, mikä olisi paras tapa määrittelyyn. On ongelmallista, jos hakusanoina pidetään substantiivijohdoksia, jollaisina termit eivät välttämättä koskaan esiinny. Vielä ongelmallisempaa on, jos substantiiviksi johtaminen aiheuttaa sellaisen muutoksen, joka ei ole semanttisesti mahdollinen erikoisalan käsitejärjestelmässä.

Tieteen termipankin verbihakusanojen ja teonnimihakusanojen vertaaminen antaa viitteitä siitä, että vaikka verbihakusanat olisivat hakusanoina mahdollisia ja joillain tieteenaloilla ehkä käytetympiä kuin staattisemmat teonnimijohdot, jälkimmäisiä suositaan, koska usein keskeinen käsitepiirre eli toimija on luontevampaa sijoittaa vastaavuusperiaatetta noudattavaan määritelmään. Tämä saattaa kuitenkin hävittää toiminnan käsitteiden dynaamisuuden hakusanatasolta. Asiaa pitäisi kuitenkin tutkia tarkemmin.

Terminologisissa määritelmissä pyritään yleensä noudattamaan vastaavuusperiaatetta, mutta esimerkiksi kasvitieteen perinteessä adjektiivitermejä ei ole määritelty vastaavuusperiaatteen mukaisesti. Tieteen termipankissa on noudatettu tätä perinnettä, mutta samalla merkitty keskeiseksi käsitesuhteeksi ominaisuussuhde. Vastaavuusperiaatteesta joustamista voisi miettiä myös dynaamisia käsitteitä nimeävien verbien yhteydessä, jos erikoisalalla halutaan painottaa toiminnan dynaamisuutta ja suosia verbin perusmuotoa

hakusanana usein merkitykseltään staattisempien ja ehkä vakiintumattomien teonnimi-johdosten sijaan. Vastaavuusperiaate on ihanne, johon voi pyrkiä, mutta määritelmien laatiminen on myös kompromissien tekoa: tärkeintä on, että käsite tulee selkeästi määritellyksi ja yksilöidyksi. Termityössä päästään nähdäkseni lähemmäs tätä päämäärää siten, että valitaan oikea termi sanastoon ja joustetaan vastaavuusperiaatteesta, kuin siten, että joustetaan termin oikein esittämisessä, jotta vastaavuusperiaate toteutuisi määrittelyssä.

Lähteet

Aineistolähteet

- BS2001 = TIRRI, RAUNO – LEHTONEN, JUHANI – LEMMETYINEN, RISTO – PIHAKASKI, SEPPÖ – PORTIN, PETTER 2001: *Biologian sanakirja*. Uudistetun laitoksen 1. painos. Otava, Helsinki.
- FN2004 = JONSELL, BENGT (toim.) 2004: *Flora Nordica. General Volume*. Bergius Foundation, Royal Swedish Academy of Sciences, Stockholm.
- LINNÉ, CAROLUS 1745: *Flora Svecica*. Exhibens plantas per Regnumsvectiae Crescentes, systematice cum differentiis specierum, synonymis autorum, nominibus incolarum, solo locorum, usu pharmacopaeorum. Sumtu & Literis, Stockholmiae.
- OKT2005 = BLAAMEY, MARJORIE – GREY-WILSON, CHRISTOPHER 2005: *Otavan kasvitieto*. Suomentanut ja Suomen oloihin soveltanut Arto Kurtto. Otava, Helsinki.
- Pinkka = Lajintuntemuksen oppimisympäristö. Saatavilla <http://helsinki.fi/pinkka>.
- RK1998 = HÄMET-AHTI, LEENA – SUOMINEN, JUHA – ULVINEN, TAUNO – UOTILA, PERTTI (toim.) 1998: *Retkeilykasvio*. Luonnontieteellinen keskusmuseo, Kasvimuseo. Helsinki.
- TTP = Tieteen termipankki. Saatavilla <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu>.
- TUTIN, T. G. – HEYWOOD, V. H. – BURGESS, N. A. – VALENTINE, D. H. – WALTERS, S. M. – WEBB, D. A. (toim.) 1964: *Flora Europaea*. Volume 1. Lycopodiaceae to platanaceae. Cambridge university press, Cambridge.

Kirjallisuus

- BAE, HEE SOOK 2006: Termes adjectivaux en corpus médical coréen: Repérage et désambiguïsation. *Terminology* 12:1, 19–50.
- BENELLI, BEATRICE – BELACCHI, CARMEN – GINI, GIANLUCA – LUCANGELI, DANIELA 2006: ‘To define means to say what you know about things’. The development of definitional skills as metalinguistic acquisition. *Journal of Child Language* 15, 619–635.
- CASADEMONT, ANNE JOAN 2014: On the elements activating the transmission of specialized knowledge in verbs. *Terminology* 20:1, 92–116.
- CASTRO, MIRIAM BUENDÍA 2012: Verb dynamics. *Terminology* 18:2, 149–166.
- CROFT, WILLIAM – CRUSE, D. ALAN 2004: *Cognitive linguistics*. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.
- DAILLE, BÉATRICE 2001: Qualitative terminology extraction. Identifying relational adjectives. DIDIER BOURIGAU, CHRISTIAN GACQUEMIN ja MARIE-CLAUDE L’HOMME (toim.): *Recent Advances in Computational Terminology*, 149–166. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/nlp.2.o8dai>
- DIXON, R. M. W. 1977: Where have all the adjectives gone! *Studies in Language* I:1, 19–80.
- 1999. Adjectives. KEITH BROWN ja JIM MILLER (toim.): *Concise encyclopedia of grammatical categories*, 1–7. Elsevier, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/sl.1.1.o4dix>
- FELLBAUM, CHRISTIANE – MILLER, GEORGE A. 1990: Folk psychology or semantic entailment. *Psychological Review* 97, 565–570. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.97.4.565>

- HAARALA, RISTO 1981: *Sanastotyön opas*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 16. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- HAKANEN, AIMO 1973: *Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä*. SKST 311. SKS, Helsinki.
- HALLIDAY, M. A. K. 1993: The analysis of scientific texts in english and chinese. M.A.K. HALLIDAY ja J. R. MARTIN (toim.): *Writing Science: Literacy and Discursive Power*, 124–132. Falmer, London.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. SKS, Helsinki.
- ISO 704: 2009: *Terminology work – Principles and methods*. Third Edition. International Organization for Standardization, Geneva.
- JUNTILA, JOHANNA 2008: Sananmuodostus tietotekniikan termistössä. Pro gradu -tutkielma. Suomen kielen laitos. Oulun yliopisto.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1983: Derivaatiokielioppia 2: verbikantaiset nominijohdokset. *Sananjalka* 25, 23–42.
- KENNEDY, CHRISTOPHER 1999: *Projecting the adjective: the syntac and semantics of gradability and comparison*. Outstanding dissertations in linguistics, edited by Laurence Horn. Garland Publishing, New York – London.
- Kääntämisen opetussanasto. Turun yliopisto, Kääntämisen ja tulkkauksen keskus 2001. Saatavilla <http://signum.utu.fi/pedaterm/> (viitattu 28.1.2015).
- L'HOMME, MARIE-CLAUDE 1998: Le statut du verbe en langue de spécilité et sa description lexicographique. *Cahiers de lexicologie* 73:2, 61–84.
- MATTILA, HEIKKI E. S. 2017: *Vertaileva oikeuslingvistiikka. Juridinen kielenkäyttö, lakimieslatina, kansainväliset oikeuskielet*. 2., uud. painos. Alma Talent, Helsinki.
- Mikrobiologian sanasto = KORHOLA, M. – SCHAUMAN, K. – KIVISALMI, V. – RASIMUS, S. – SALMELA, H. – BJÖRKLÖF, K. 2008: *Mikrobiologian sanasto*. Mikrobiologikilta ry., Tampere.
- OGDEN, C. K. – RICHARDS, I. A 1923: *Meaning of meaning: Study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., London.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA – PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2015: Joukkoistamisen haasteita ja mahdollisuuksia. *Tieteessä tapahtuu* 33, 14–19.
- PAJUNEN, ANNELI 1994: Adjektiivi-kategorian universaaliudesta. *Virittäjä* 98, 513–541.
- PAJUNEN, ANNELI – ITKONEN, ESA – VAINIO, SEPPÖ 2016: Nuorten aikuisten kyky määritellä sanojen merkityksiä. *Virittäjä* 120, 477–515. <https://journal.fi/virittaja/article/view/55563/22496>.
- PILKE, NINA 2000: *Dynamiska fackbegrepp. Att strukturera vetande om handlingar och händelser inom teknik, medicin och juridik*. Acta Wasaensia No. 81. Språkvetskap 15. Universitas Wasaensis, Vasa.
- PITKÄNEN, KAARINA 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä*. SKST 1164. SKS, Helsinki.
- PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2013a: Suomalainen tiedesana-termipankkiin. *Kielikello* 1, 8–13.
- 2013b: Term formation in a special language: How do words specify scientific concepts? PIUS TEN HACKEN ja CLAIRE THOMAS (toim.): *The Semantics of Word Formation and Lexicalization*, 66–82. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- 2015a: Adjectives as terms. *Terminology* 21:1, 76–101. <https://doi.org/10.1075/term.21.1.04pit>
- 2015b: Possibilities for term descriptions in a wiki-based terminological platform. Esitelmä Tieteen termipankin juhlakonferenssissa Crossing Borders – Terminological Resources and Open Science 29.–30. 10.2015. Saatavilla <http://tieteentermipankki.fi/mediawiki/images/6/64/CB2Pitk%C3%A4nen-Heikkil%C3%A4.pdf> (viitattu 10.6.2017).
- RAUHALA, ILONA 2015: *Uralilaiset adjektiivit: Sanaluokan historian hahmottelua*. Helsingin yliopisto. Saatavilla <http://hdl.handle.net/10138/156052> (viitattu 10.6.2017).
- Sanastotyön käsikirja* 1988. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät. SFS-käsikirja 50. Tekniikan sanastokeskus. Suomen standardisoimisliitto, 1989, Helsinki.
- SHELOV, S. D. 2004: Terms, termness and term definitions (Seven steps towards terminological theory). *Russian Terminology Science (1992–2002)*, 79–110. TermNet, Vienna.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

SUONUUTI, HEIDI 2001: *Guide to Terminology*. 2nd edition. Nordterm 8. Finnish Centre for Technical Terminology, Helsinki.

SKWARCHUK, SHERI-LYNN – ANGLIN, JEREMY M. 1997: Expression of superordinates in children's word definitions. *Journal of Educational Psychology* 89, 298–308. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.89.2.298>

THOMPSON, SANDRA A. 1989: A discourse approach to the cross-linguistic category 'adjective'. ROBERTA CORRIGAN, FRED ECKMAN ja MICHAEL NOONAN (toim.): *Linguistic categorization*, 245–265. Amsterdam, John Benjamins.

TUOMELA, RAIMO 1989: Actions by collectives. J. E. TOMBERLIN (toim.): *Philosophical perspectives 3, Philosophy of mind and action theory*, 471–496. Ridgeview Publishing Company, Atascadero.

VEHMAS-LEHTO, INKERI 2009: Määritelmät sanakirjan toimittajan käsissä. INKERI VEHMAS-LEHTO (toim.): *Puusta katsoen. Metsäterminit ja metsäsanakirjan laadinta*, 125–148. Käännöstieteen laitoksen julkaisuja VII. Helsingin yliopisto.

WARREN, BEATRICE 1984: *Classifying adjectives*. Gothenburg studies in English 56. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg.

WIERZBICKA, ANNA 1986: What's in a noun? (Or: How do nouns differ in meaning from adjectives?). *Studies in Language* 10 (2), 353–389. <https://doi.org/10.1075/sl.10.2.05wie>

KAARINA PITKÄNEN-HEIKKILÄ: *Are terms only nouns? Choosing a headword in terminology work*

This article examines the word class of terms that are chosen as headwords for vocabularies of specialised fields. The materials used comprise structure-coded terms from the Helsinki Term Bank for the Arts and Sciences (HTB, www.tieteentermipankki.fi), all of which are based on various vocabularies, mainly based on definitions as given by the experts in their respective specialised fields. The focus of this study is both on adjectives and verbs, parts of speech which are notably less frequently used than nouns for headwords, and on property nouns and action nouns that often replace them. This study shows that in terminology work, it is imperative to take note of the occurrence of terms found in the actual language use of specialised fields. Terms used in their specific context reveal what is the nature of the concepts behind them, what are their relationships to closely related concepts and what is central in their meaning. The article furthermore opens up discussion on what a term generally is and how it should theoretically be described.

This article especially presents its argument through adjectives representative of the concept of property. These adjectives make up 6.3 percent of all the structure-coded Finnish headwords in HTB. In the field of botany, adjectives make up 27.6 percent of all its terms. This study examines the nature of adjectives particularly in texts on flora that describe and identify certain species. Based on this investigation of material of floras, adjectives do not occur as modifiers that precede nouns in texts that describe plants, but as a predicative. This is why noun phrases as the headwords of botanical vocabularies are not natural. The material shows that adjectives are independent terms, and their terminological status should not be derived from, for example, how they are as modifiers in NPs.

The article also illustrates how the choice of headword fundamentally influences the entry's definition. Sometimes it can cause semantic changes that are just not possible in its specialised field. For example, property nouns derived from absolute adjectives in plant morphology do not work because

the derivation causes conceptual abstractisation and relativity, and the terms do not work in accordance with the original categorising function as claimed in plant systematics. In regards to verbs, this article considers their relationship to more static action nouns as headwords in HTB. This study implies that many action nouns are as authentic as verbs in special fields, but they are sometimes not so established as terms. The favouring of nominal headwords arises from the definition method of verbs that often needs naming of actor: it is easier to mark an actor in a definition if the headword is noun.

Kaarina Pitkänen-Heikkilä
kaarina.pitkanen@helsinki.fi
Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto
00014 Helsingin yliopisto

MINNA SEPPÄNEN JA KIRSI-MARIA NUMMILA

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 1800-luvulla kustantamat vieraskieliset sanakirjat: funktiot, odotukset ja vastaanotto

1. Johdanto

Suomalaisen kulttuuritietouden kasvattaminen, suomenkielisen kirjallisuuden tuottaminen ja suomen kehittäminen sivistyskieleksi ovat kuuluneet Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) keskeisimpiin tavoitteisiin sen perustamisvuodesta 1831 lähtien. Varsinaista kustannustoimintaa SKS on harjoittanut vuodesta 1834, ja aivan alkuvuosikymmenistä lähtien erilaiset sanakirjahankkeet ovat olleet huomattava osa sen toimintaa. SKS onkin ollut merkittävä suomen joko lähtö- tai kohdekielenä sisältävien vieraskielisten sanakirjojen sekä erityyppisten kansallisten sanakirjojen kustantaja. Erityisesti 1800-luku oli SKS:n sanakirjojen julkaisu toiminnan kulta-aikaa. Myös muut toimijat, kuten Gummerus, G. W. Edlund, K. E. Holm ja WSOY, kustansivat sanakirjoja 1800-luvulla; laajinta ja ohjelmallista toimintaa oli kuitenkin SKS:lla.¹

Tässä artikkelissa syvennymme tarkastelemaan SKS:n 1800-luvulla kustantamia vieraskielisiä sanakirjoja, niiden kustantamiseen liittyviä tavoitteita, niihin kohdistuneita odotuksia ja niiden vastaanottoa. Lähestymme tutkimuskohdettamme kustantajan, sanakirjan laatijan ja julkaisun vastaanottajan näkökulmista. Näiden kolmen tahon ääniä tutkimuksessamme edustavat SKS:n kokouspöytäkirjat, julkaistujen sanakirjojen esipuheet ja teoksista kirjoitetut arviot. Vieraskielisillä sanakirjoilla viittaamme tutkimuksessamme teoksiin, joissa toisena kielenä on suomi ja toisena jokin muu kieli kuin ruotsi. 1800-luvun

1 SKS:n 1800-luvun julkaisu toimintaa on selvitetty useissa yhteyksissä (esim. Krohn 1931; Haltsonen 1931; Sulkunen 2004; Häggman 2011; yleisesti 1800-luvun kustannustoiminnasta ks. Häggman 2008; myös Kovala 2013; Paloposki 2013). Suomen toisena kielenä sisältäviä sanakirjoja julkaistiin 1800-luvulla myös ulkomailta. Keskeisiä motiiveja olivat virinnyt etäsukukieliharrastus sekä ulkomaille suunnanneet suomalaiset siirtolaiset, joita varten julkaistiin ennen kaikkea englanninkielisiä sanastoja (ks. Koukkunen 2012; myös 2014).

varhaiset vieraskieliset sanakirjat ovat kielentutkimuksen ja oppihistorian osa-alueena jääneet pitkälti katveeseen.²

2. Tutkimusaineiston rajaus ja esittely

SKS julkaisi 1800-luvun kuluessa erityyppisiä sanakirjoja ja muita sanastoja. Olemme valinneet näistä tutkimuskohteeksi aihepiiriltään rajaamattomat ja laajat yleissanakirjat, jotka on tarkoitettu niin kouluopetuksen kuin muiden sanakirjaa tarvitsevien käyttöön. Olemme rajanneet tarkastelun ulkopuolelle SKS:n 1800-luvulla julkaisemat kieliparin suomi–ruotsi sanakirjat, muutamats tietyn aihepiirin sanastoa kuvaavat erikoissanakirjat sekä koululukemistojen yhteydessä julkaistut sanastot.³ Tarkasteltavien 1800-luvun vieraskielisten yleissanakirjojen toimitusperiaatteet ja tavoitteet ovat siinä määrin yhtenevät, että voidaan puhua samaa genreä edustavista teoksista. Tutkimuskohteena olevat sanakirjat painoksineen on lueteltu taulukossa 1.

Varhaisin tarkasteltavista teoksista on vuonna 1864 julkaistu Frans Wilhelm Rothstenin *Latinais-suomalainen sanakirja koulujen tarpeeksi*. Sitä seurasi SKS:n kustantamana kaksi muuta suomi kohdekielenä -sanakirjaa: Bernhard Fredrik Godenhjelmin *Saksalais-suomalainen sanakirja* (1873) ja Agathon Meurmanin *Ranskalais-suomalainen sanakirja* (1877). Tämän jälkeen julkaistiin ensimmäiset suomi lähtökielenä -sanakirjat, Johan Gabriel Geitlinin *Suomalais-latinainen sanakirja* (1883) ja Karl Ervastian *Suomalais-saksalainen sanakirja* (1888). Niitä seurasi neljäs suomi kohdekielenä -teos, Agathon Meurmanin *Venäläis-suomalainen sanakirja* (1895). Tarkasteltavan ajanjakson päättää Eino Sakari Yrjö-Koskisen *Suomalais-ranskalainen sanakirja* (1900). Vain muutamasta teoksesta otettiin uusintapainos, mikä kertoo sanaston nopeasta kasvusta ja teosten nopeasta vanheneemisestä. Käytännössä uuden hankkeen toteuttajaksi ryhtyi aina uusi henkilö.

Varsinainen tutkimusaineisto koostuu kolmeen tekstilajiin perustuvista osa-aineistoista. Tutkimuksessa analysoidaan tarkasteltaviin teksteihin ja niiden väliseen vuoropuheluun kirjoittuneita odotuksia ja näkemyksiä. Ensimmäinen osa-aineisto muodostuu SKS:n yleiskokouksista vuosina 1860–1901 laadituista pöytäkirjoista. Pöytäkirjat julkaistiin vuodesta 1858 lähtien seuran toimittamassa Suomi-sarjassa niin kutsuttuina keskustelumuksina (esim. Sulkunen 2004, 92); ne ovat pääosin luettavissa myös Kansalliskirjaston digitoiduissa aineistoissa. Kokouspöytäkirjat ovat SKS:n toimintaa kuvaavia asiakirjoja, jotka avaavat seuran kustannustoimintaa, tavoitteita ja näkemyksiä monin tavoin. Pöytäkirjoihin tallennettiin paitsi kokouksissa käsitellyt aiheet myös esimiehen puheet ja liitteinä muun muassa toimikuntien laatimat lausunnot. Tässä kustantajatahon puheenvuorossa äänensä saavat kuuluviin ennen kaikkea seuran keskeiset toimijat. Sisällöltään

2 Artikkelimme on jatkoa aiemmalle tutkimuksellemme, jossa tarkastelemme yhteen SKS:n kustantamaan sanakirjaan liitetyjä tavoitteita ja niiden toteuttamista (Nummila-Seppänen 2018).

3 SKS:n julkaisuista yleisesti ks. Sulkunen 2004, 302–305; kieliparin suomi–ruotsi sanakirjoista ks. Romppanen 2001.

Taulukko 1. SKS:n 1800-luvulla kustantamat vieraskieliset sanakirjat.

vuosi	sanakirja	laatija	painokset
1864	Latinais-suomalainen sanakirja koulujen tarpeeksi	F. W. Rothsten	2. p. 1884
1873	Saksalais-suomalainen sanakirja	B. F. Godenhjelm	2. p. I 1906, II 1916
1877	Ranskalais-suomalainen sanakirja	A. Meurman	
1883	Suomalais-latinainen sanakirja	J. G. Geitlin	[näköisp. 1996]
1888	Suomalais-saksalainen sanakirja	K. Ervast	
1895	Venäläis-suomalainen sanakirja	A. Meurman	
1900	Suomalais-ranskalainen sanakirja	E. S. Yrjö-Koskinen	

ja peruspiirteiltään SKS:n 1800-luvun pöytäkirjat vastaavat nykyisiä tieteellisten seurojen pöytäkirjoja, vaikka ne ovatkin toisinaan melko yksityiskohtaisia dokumentteja. Käytännössä pöytäkirjaa pitävä sihteeri joutui kiteyttämään käydyistä keskusteluista olennaisen ja tekemään valintoja siitä, mitä kirjataan muistiin. Tosin sihteeri saattoi saada pöytäkirjoissa myös oman äänensä kuuluviin (ks. esim. Häggman 2011, 37–38). Joka tapauksessa pöytäkirjat ovat merkittävimpiä SKS:n historiasta kertovia dokumentteja.

Toisen osa-aineiston muodostavat edellä esiteltyjen sanakirjojen esipuheet. Ne ovat tekstilajina sidonnaisia, toisten tekstien yhteydessä esiintyviä ja niiden lukemiseen ja ymmärtämiseen ohjaavia, tekstejä. Esipuheessa sanakirjan laatija tyypillisesti valottaa keskeisiä teoksen laatimiseen liittyviä olosuhteita kuten tehtävään ryhtymisen syitä, omaa kompetenssiaan, käyttämiään lähteitä ja kustantajan roolia prosessissa. Esipuhe on kirjoittajan puheenvuoro, josta välittyvät hänen henkilökohtaiset näkemyksensä ja käsityksensä toimintaperiaatteista, joiden varassa tai joiden mukaan hän on toiminut teosta koostaessaan. Kysymys on vuorovaikutustilanteesta, jonka tyypillisiä funktioita ovat informaation välittäminen, vaikuttaminen ja yhteyden luominen vastaanottajaan (esim. Kääntä 2005; ks. 1800-luvun esipuhekäytännöistä myös Szalai 2006). Toisin kuin monissa muissa julkaisutyypeissä sanakirjassa esipuhe on käytännössä ainoa paikka, jossa kirjoittaja saa oman äänensä kuuluviin ja mielipiteensä eksplisiittisesti esiin. Tarkasteltaviin sanakirjoihin on yhtä (Meurman 1877) lukuun ottamatta kirjoitettu esipuheteksti.

Tutkimuksen kolmas osa-aineisto käsittää tarkasteltavista sanakirjoista kirjoitetut arviot. Suomalaisessa lehdistössä kirja-arviot kehittyivät omaksi tekstilajikseen 1800-luvun kuluessa. Niitä julkaistiin ahkerasti, ja kaikki vähänkin merkittävät painotuotteet pyrittiin arvioimaan (Häkkinen 2008, 183; ks. toiminnasta Paloposki–Riikonen 2013, 599–608; 1800-luvun kirjallisuuskritiikistä myös Paloposki 2007; Riikonen 2007; Jantunen 2011). Arvion keskeisiä funktioita ovat teoksen esitleminen, teoksen paikantaminen kirjalliselle kentälle, kritiikin esittäminen ja teoksen kirjallista ja käytännöllistä arvoa koskevan valistuneen näkemyksen tarjoaminen lukijalle. Arviot olivat erityisesti 1800-luvun alkupuolella kannustavia ja kiittäviä, koska varhaista suomenkielistä kirjallisuutta haluttiin tukea kaikin tavoin. Käsittely muuttui ajan kuluessa yksityiskohtaisemmaksi

ja erityisesti kieliasiat nousivat keskeisiksi teemoiksi. (Paloposki–Riikonen 2013, 600.) 1800-luvun kirja-arviot ovat tyypillisesti suorapuheisia, ja lehdissä käytiin myös henkilökohtaisuuksiin meneviä riitoja (Häkkinen 2008, 183; ks. myös Koukkunen 2004). Vuorovaikutuksen näkökulmasta arvio on teoksen vastaanottajan eli lukijakunnan puheenvuoro. Ennen kaikkea se on kuitenkin vertaisarvio, jonka laatijana toimi tyypillisesti alan asiantuntija. Tutkimusaineisto koostuu kieli- ja kulttuuriaiheita käsittelevissä julkaisuissa ilmestyneistä asiantuntija-arvioista. Erityisen merkittäviä arvioiden julkaisijoita olivat *Kirjallinen Kuukauslehti* ja *Valvoja* (ks. julkaisujen ja arvioijien neutraaliudesta luku 6).

3. SKS 1800-luvun sanakirjojen kustantajana: yleisiä tavoitteita ja toimintamalleja

Kuten mainittua, sanakirjojen kustantaminen kuului SKS:n ohjelmaan alkuvuosikymmeniltä lähtien ja toiminnan merkittävin vaihe osuu tutkimuksessa tarkasteltavalle ajanjaksolle. 1800-luvulla seuralla oli kaikkiaan tärkeä asema suomalaisen kirjallisuuden kustantajana ja esikuvallinen rooli kirjoitetun suomen kielen käytössä ja kehittämisessä (esim. Häkkinen 2008, 183). Sanakirjojen julkaiseminen ei ollut taloudellisesti kannattavaa (ks. esim. 1.1.1878 Suomi 12, 85), mutta kyse oli kansakunnan sivistyksen ja suomen kielen kehittämisen kannalta arvokkaasta työstä, jossa SKS halusi olla keskeinen toimija ja vaikuttaja. Vuoden 1872 vuosikertomuksessa vakuutetaan seuran tahtoa juhlavasti:

Näissä tämmöisissä ja muissakin kirjallisissa askareissamme on Seuran asema omituinen siinä kohden, että Seura tavallansa on vaadittu hoimiinsa ottamaan kaikkia teoksia, jotka kelpollisuutensa tähden taikka vallitsevan puutteen vuoksi välttämättömästi ovat julki saatavat, mutta joita yksityiset ei rohkene taikka ei jaksa kustantaa, koska ne ovat laveat, runsasmaksoiset ja hitaat jälleen rahoiksi muuttumaan. Juuri semmosten kirjatuotetten painattamisella on Seura epäilemättä täyttänyt ja täyttää vastakin tärkeimmän tehtävänsä. Kukapa muu niitä meillä julkaisisi? Kun ajat synkistyvät, kun mahtavain mielet nurjenevat ja vastukset enenevät, silloin on lohdutusta ja toivon aihetta siinäkin tiedossa, että kansallisella kirjallisuudella on Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa kumminakin jokin tuki ja turva. (1.1.1878 Suomi 12, 84.)

Sanakirjatyöstä ei katsota olevan tinkimistä, koska seura edistää ”kansallisuuden, järjen ja ajanhengen asiaa” ja haluaa epäilemättä säilyttää auktoriteetin ja normittajan roolin suomen kieltä koskevilla asioissa.⁴ Luottamus siihen, että ”suomalaisuus varttuu samassa määrässä kuin sivistys, oikeuden tunto ja valtiollinen äly versovat”, varmistaa työn jatkuvuuden. (1.1.1878 Suomi 12, 217.)

4 Tarkasteltavalle ajanjaksolle osuvat SKS:n yliopiston suomen kielen oppituolin väliset oikeakieli-syysasioihin liittyvät ristiriidat. Kilpailuasetelma muodostui käytännössä August Ahlqvistin riitaanuttua SKS:n kanssa. (Ks. esim. Häkkinen 1994, 506–507; Sulkunen 2004, 141–154; ks. myös Häggman 2008, 199; 2011, 61.)

Sanakirjojen kustantaminen vei huomattavasti resursseja jo siksi, että projektit venyivät pitkäaikaisiksi. Kokouspöytäkirjojen ja esipuheiden perusteella kysymys oli hankkeista, jotka kestivät noin neljästä seitsemääntoista vuotta. SKS sai valtiolta tukea yleishyödyllisten kirjojen painattamiseen ja vuodesta 1878 lähtien säännöllistä valtionapua (Sulkunen 2004, 179), mutta käytännössä toiminta lepäsi pitkälti lahjoitusten ja testamenttujen varojen varassa. Vaikka kustannustoiminnassa rahoitus on keskeinen asia, lähes tyttiin seurassa sanakirjahankkeita ensisijaisesti muista näkökulmista. Julkaisupäätöksiä tehtäessä painoikin enemmän teoksen hyödyllisyys ja kansallinen arvo kuin se, onko seuran tilillä vaadittava määrä rahaa (Krohn 1931, 32, 42–43). Sanakirjojen julkaisemisen motiivit näkyvät selvästi vuoden 1877 vuosikertomuksessa. Siinä esimies Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen silmää tyytyväisenä kuluneisiin vuosikymmeniin, joiden aikana suomen kielestä on tullut ”korkeamman sivistyksen kannattaja”, sitä on tutkittu, sanavaroja ja kansanrunoutta kerätty ja sen yhteyttä eurooppalaiseen kulttuuriin on tuettu sanakirjoja ja kieliopeja laatimalla. Sanakirjojen tarkoitus on liittää maan sivistys sekä muinaisiin että nykyisiin sivistyskieliin ja erityisesti laventaa suomenkielisten mahdollisuuksia tutustua näillä kielillä kirjoitettuun kirjallisuuteen. (1.1.1879 Suomi 13, 284.)

SKS edusti tarkasteltavana ajankohtana merkittävää kielenkäytön esikuvaa, joka vaihtui ennen kaikkea julkaisemiensa teosten kautta (esim. Häkkinen 2008, 183; ks. myös Vaittinen 2010). Seura nosti kustantamiensa teosten kieliasusta huolehtimisen merkittäväksi osaksi toimintaansa perustamalla asiantuntijaryhmiä, joiden tehtäviin kuului teosten oikeakielisyysasioiden käsittely. Näistä ensimmäisen eli yleisen tutkijakunnan tehtävänä oli tarkastaa seuralle julkaistavaksi tarjotut käsikirjoitukset, laatia niistä lausunnot ja suositella kustannettavaksi sopivia teoksia. Lausunnon yhteydessä tutkijakunta antoi kieliasua koskevan, usein varsin yksityiskohtaisen, selvityksen. Kiivaassa kehitysvaiheessa oleva kirjakieli tarjosikin runsaasti keskustelunaiheita, ja kieliasiat olivat keskeisesti esillä SKS:n toiminnassa erityisesti 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Tästä kertoo myös kielitieteellisen osakunnan perustaminen vuonna 1868. Asiantuntijaryhmän tehtäviä oli suomen kielen rakenteellisen tuntemuksen lisääminen ja kielen käytön kysymysten selvittäminen. Kustannustoiminnan näkökulmasta merkittävin kielitieteelliselle osakunnalle siirtynyt tehtävä oli lausuntojen kirjoittaminen ehdotetuista käsikirjoituksista sekä kirjoittajien ohjeistaminen. (Esim. Krohn 1931, 32; Niinivaara 1931, 14–15, 19, 42–43; ks. myös Sulkunen 2004, 152–153.)

SKS:n yleisinä suomi lähtökielenä -sanakirjojen toimitusperiaatteina voidaan pitää tutkijakunnan vuonna 1865 kannanotossaan esittämiä huomioita, jotka liittyvät suunnitteilla olevaa Elias Lönnrotin suursanakirjaa (1866–1880) suppeamman ja käytännöllisemmän suomalais-ruotsalaisen sanakirjan laatimiseen. Suomen kirjakielen nuorena vuoksi tutkijakunta piti hyvänä suomalaissanaston toimittamispolitiikkana enemminkin rajauksen väljyyttä kuin tiukkuutta: kirjakieli on vasta ”poimimassa kansan suusta” tarpeellisia ilmaisuja käyttöönsä. Tämän vuoksi kirja- ja puhekieli eivät saisi vielä liiaksi rajautua. Ilmaisuja ei tulisi myöskään merkitä sanakirjaan murteellisiksi, koska tällainen väistämättä mielivaltainen menettely saattaisi estää ”kirjakielen vapaata edistymistä”.

(1.1.1866 Suomi 5, 294–296.) Ainakin suomalais-ruotsalaisen sanakirjan osalta tällaista vaikutusta pidettiin siis realistisena uhkana. Tutkijakunnan sanaston koostamista koskeva yleinen neuvo kuuluu: ”pää-ohjeena olkoon toimittajan järki ja taito”. Ohjenuoran ilmeinen tulkinnanvaraisuus palauttaa vastuun viime kädessä kustantajalle, joka valitsee sanakirjan laatijan.

Tutkijakunnan lausunnossa nostetaan esille myös merkittävä suomenkielinen kirjallisuus, jota sanakirjan sanaston avulla tulisi pystyä lukemaan (1.1.1866 Suomi 5, 295–296). Tällä ei voida vielä vuonna 1865 viitata kovinkaan monen lyyrikon tai näytelmäkirjailijan tuotantoon; kysymys onkin ennen muuta kansanrunoudesta. Sama ajatus toistuu useissa myöhemmissä sanakirjahankkeissa: ei-suomenkielisten käyttäjien katsotaan olevan kiinnostuneita ennen kaikkea *Kalevalasta*. Kansanrunouden sanastosta ja myös Lönnrotin sanakirjan esikuvallisesta roolista muodostui sanakirjantekijöille painolastia, jonka vaikutus näkyy lähinnä negatiivisesti siinä, millaiseksi teosten suomalaissanasto rakentui (ks. myös Nummila–Seppänen 2018).

Tutkijakunta pyrki ohjeistamaan myös sanaston rajaamisessa: se kehottaa kannanotossaan tarpeettomien johdosten poisjättämiseen (1.1.1866 Suomi 5, 295). Tässä tehdäänkin selvä ero Lönnrotin sanakirjan toimitusperiaatteisiin, joihin kuului runsas johdosten esittely. Yleisesti voidaan todeta, että vaikka suomalaissanaston kartuttaminen sivistyskielen tasolle oli yksi tärkeimmistä 1800-luvun kirjallisen toiminnan tavoitteista ja siten myös keskeistä SKS:n työsarkaa, ei aktiivinen sanaston kehittämistyö nouse erityiseksi vieraskielisten yleissanakirjojen tehtäväksi. Keskiössä on olemassa olevan sanaston valjastaminen kirjakieliseen käyttöön, ei uuden aineksen sepittäminen. Tutkijakunnan ohjeissa huomioidaan myös käyttäjä: sanakirjan keskeiset laatimisperiaatteet ohjeistetaan kertomaan lukijalle selkeästi teoksen esipuheessa (1.1.1866 Suomi 5, 296). Näin myös yksi esipuheen keskeisistä funktioista tulee eksplikoiduksi.

Sanakirjatyo säilytti SKS:ssa keskeisen aseman vuosikymmenien ajan. 1880-luvun lopulle tultaessa alettiin kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, että tieteellisyyden sijaan seuran julkaisutoiminta oli yleisesti ottaen ollut lähinnä käytännöllistä. Vuosikokouksessa 1887 esimies Yrjö-Koskinen viittaa tässä tarkoituksessa lukuisiin, sinänsä ansiokkaisiin, sanakirjahankkeisiin. Seura pyrki samaten irtautumaan oppikirjatuotannosta, koska se ei kuulunut sen varsinaisiin ydintoimintoihin. Varsinaiseksi tavoitteeksi haluttiin jatkossa asettaa entistä vahvemmin kansalliskirjallisuuden synnyttäminen; tähtäimessä oli suomalaisen kirjallisuuden *aetas aurea*, kultakausi. (1.1.1887 Suomi 20, 422–423.)⁵ Käytännössä seura halusi siirtyä tavoitteissaan eteenpäin.

SKS:n 1800-luvun vieraskielisten sanakirjojen kustannustoiminta vastaa mielenkiintoisella tavalla SKS:n pitkäaikaisen sihteerin sekä tutkijakunnan ja kielitieteellisen osakunnan jäsenen F. W. Rothstenin (1833–1900) toimintakautta seurassa. Kielitaitoinen ja

5 Sekä oppi- että sanakirjatuotanto ovat olleet myös omiaan synnyttämään kansalliskirjallisuutta: monipuolinen sanavarasto, jota omakielinen oppimateriaali tukee, kehittää myös kirjallisia kykyjä. Tähän kiinnittivät huomiota niin sanakirjojen laatijat kuin arvioijat (ks. alla).

tarkka Rothsten toimi julkaisutöiden valvojana ja paneutui sanakirjahankkeiden käynnistämiseen, suunnitteluun ja töiden tarkastukseen monin tavoin (esim. Niinivaara 1931, 50). Sanakirjojen julkaisemiseen liittyvät yleisen tutkijakunnan lausunnot olivat tyypillisesti Rothstenin käsialaa; hän oli myös kielitieteellisen osakunnan pitkäaikaisin jäsen ja siten yksi sen vaikutusvaltaisimmista toimijoista. Sihteerin tehtävässä Rothsten toimi vuodesta 1870 lähtien aina kuolemaansa asti vuoteen 1900. Rothsten oli myös itse kunnostautunut sanakirjatyössä ensimmäisen SKS:n julkaiseman vieraskielisen sanakirjan, *Latinais-suomalaisen sanakirjan* (1864), laatijana. Varsinaisen Rothstenin ajan vieraskielisten sanakirjojen sarjan päätti E. S. Yrjö-Koskisen *Suomalais-saksalainen sanakirja* (1900), jonka esipuhetta edeltävät Rothstenille osoitetut muistosanat. Käytännössä Rothstenin vaikutus ulottui vielä 1900-luvun varhaisvuosien sanakirjoihin asti. SKS:n kustantamien sanakirjojen kultakaudesta voidaan monessa mielessä puhua Rothstenin kautena.

4. Kustantajan vieraskielisiin sanakirjoihin kohdistamat odotukset

Edellä on käsitelty yleisesti SKS:n harjoittamaa vieraskielisten sanakirjojen julkaisutoimintaa ja siihen liittyviä käytäntöjä. Tässä luvussa keskitytään SKS:n vieraskielisiin sanakirjoihin suoraan kohdistamiin odotuksiin: millaista hyötyä kustantaja odotti kunkin sanakirjahankkeen tuottavan sekä kansallisella että yksilön tasolla? Käsitteily noudattaa pääosin kronologista järjestystä.

Varhaisin tarkasteltava teos, Rothstenin *Latinais-suomalainen sanakirja* (1864), jää pöytäkirjoissa varsin vähäisille maininnoille. Tutkijakunta antaa kyllä positiivisen ja laadukasta lopputulosta ennakoivan lausunnon teoksen ollessa ilmeisesti painatusta vaille valmis vuonna 1861 (1.1.1863 Suomi 1, 292–293). Seuraava hanke, Godenhjelmin *Saksalais-suomalainen sanakirja* (1873), oli pitkään tekeillä: vuosien 1866–1873 pöytäkirjoihin karttui merkintöjä maksetuista palkkioista, työn etenemisestä ja siitä, kuinka suurta luottamusta hanke seuran taholta nautti. Lopputuloksena oli ”lavea teos, monenvuotisen ahkeruuden ja suuren taidon arvokas hedelmä, sisältönsä puolesta mitä tärkeimpiä kirjallisuutemme tuotteita” (1.1.1878 Suomi 12, 219). Vuonna 1878 Godenhjelm itse lausuu suomalais-saksalaisen sanakirjan julkaisemista varten nimetyn komitean puolesta suuntaviivoja teoksen toimitustyölle (1.1.1879 Suomi 13, 425–427): tärkeintä on käytännön tarpeisiin vastaaminen. Teoksen tuli olla suomalaisille avuksi saksan kirjoittamisessa ja saksankieliselle käyttäjäkunnalle suomenkielisen kirjallisuuden lukemisessa. Maisteri Karl Ervastin – joka loppujen lopuksi tuli kirjan toimittajaksi – ehdotusta ottaa teokseen kantasanoja mahdollisimman kattavasti komitea toppuuttelee: teoksen tuli seurata ennen kaikkea kirjakielen sanastoa. Sanakirjan laatijan tulee pitää silmällä kirjallisuutta, johon saksalainen lukija tyypillisesti tarttuu: etupäässä *Kalevalaa* ja *Kanteletarta* mutta myös Kiven teoksia. Komitea suosittaa varovaisesti hakusanojen valinnan esikuvaksi F. Ahlmanin *Suomalais-ruotsalaista sanakirjaa* (1874). Samalla sanakirja ”olisi kumminkin verrattava Lönnrotin sanakirjaan ja tekijän tulisi itse päättää, mitkä sanat ovat otettavat” (1.1.1879 Suomi 13, 426). Komitean vaatimus on ristiriitainen, koska Ahlmanin ja Lönnrotin sanakirjat ovat varsin erilaisia.

Kulttuurisia siltoja koetettiin rakentaa SKS:ssa vielä laajemmin kuin mitä lopulta reaalistui sanakirjoiksi. Epäonnistuneet sanakirjahankkeet kertovat kuitenkin mielenkiintoisella tavalla siitä, millaisia toimintatapoja ja tavoitteita seuralla oli. Merkittävimmät kariutuneista hankkeista olivat molemmat sihteerin Rothstenin suunnitelmia, minkä johdosta niistä on raportoitu pöytäkirjoissa poikkeuksellisen tarkasti. Vuonna 1864 käynnistettiin (muinais)kreikkalais-suomalaisen sanakirjan laatimista koskeva projekti (1.1.1868 Suomi 7, 377). Sanakirja osoittautui kuitenkin seuralle mahdottomaksi kustannettavaksi – Rothstenin laskelmien mukaan työ olisi vienyt vähintään kaksitoista vuotta (1.1.1868 Suomi 7, 358). Suunnitelma haudattiin muutaman vuoden kuluttua.

Kreikkalais-suomalaisen sanakirjan laadintaan ei tiettävästi sittemmin enää ryhdytty, vaikka teoksen puutetta valiteltiin vielä pitkään Rothstenin hankkeen kaaduttua. Lectori Kaarlo Forsman jätti vuonna 1884 SKS:lle ehdotuksen laajan Homeros-sanakirjan laatimiseksi (1.1.1885 Suomi 18, 263). Asetettu komitea puolsi hanketta vedoten paitsi oppikouluissa vallitsevaan huutavaan kreikkalais-suomalaisen sanakirjan pulaan myös Homeroksen ainutlaatuisen asemaan (sekä kirjallisuutena että kielellisesti) ja vielä nuorisossa Homeroksen myötä heräävään kiinnostukseen vertailevaa kielitiedettä kohtaan (1.1.1885 Suomi 18, 289–292). Lausunto on kiinnostava: suomenkielisen oppikoululaitoksen tarpeet⁶ ovat perusteluina odotuksenmukaisia, mutta uusien sukupolvien kasvataminen kielitieteelliseen ajatteluun ennakoii jo suomalaista tieteenharjoittamista. Komitean puoltoretoriikka – joka ei sinänsä ole totuudenvastaista vaikka ehkä osin optimistista – vaikuttaa osuvalta, olihan SKS:ssa herätty keskustelemaan julkaisutoiminnan viemisestä tieteellisempään suuntaan, kuten edellä on nähty. Positiivisesta lausunnosta huolimatta tämäkään hanke ei toteutunut.

SKS:n 1800-luvun sanakirjahankkeista raskaimmin lienee epäonnistunut Rothstenin *Latinais-suomalaisen sanakirjan* laajennus, jonka tavoitteista ja periaatteista käytiin perusteellisia keskusteluja. Rothsten osoittaa kuunnelleensa käyttäjäkunnan mielipiteitä teoksesta ja esittää parannuksia pitkälti niihin perustuen (1.1.1879 Suomi 13, 263–266). Revisiotyöllä oli kiire, sillä painos oli loppumassa. Asiaa käsittelemään nimetty komitea kiinnitti huomiota paitsi latinan- myös suomenkielisen sanaston parannuksiin. Kirjakielen vakiintumisen kannalta suomalaisaineistoa, kuten murreilmauksia ja seipitettyjä, vakiintumattomiksi jääneitä sanoja (esim. *mukaelmas*, *tekemö*, *sotio*), tulikin tarkastella kriittisesti, sillä ne laajensivat teosta tarpeettomasti ja aiheuttivat hämmennystä. Asiantuntijat kuitenkin myös kiittivät vivahteikkaan kääntämisen mahdollistavaa sanavastineiden runsautta. (1.1.1879 Suomi 13, 326.) Omakielisen sanakirjan puute hankaloitti osaltaan myös yliopisto-opetusta ja jätti suomenkieliset opiskelijat ruotsinkielisiä huonompaan asemaan. Komitean muista ehdotuksista mielenkiintoisin oli, että teokseen lisättäisiin latinankielisiä sanoja vastaavat kreikkalaiset sanat, mikä merkitsi työmäärän kasvattamista edelleen ja painatuksen hankaloitumista kustannusten noustessa (1.1.1879 Suomi 13, 337). Seura taipui ehdotuksiin. Uutta laitosta odoteltaessa jouduttiin kuitenkin

6 1800-luvun oppikoulujen opetuksesta ks. Hanho 1955; Kiuasmaa 1982.

suuressa sanakirjan puutteessa ottamaan uusintapainos vanhasta teoksesta (1.1.1885 Suomi 18, 229). Tämä jäi Rothstenin sanakirjan viimeiseksi versioksi.

Erinomainen esimerkki onnistuneen sanakirjaprosessin etenemisestä on *Suomalais-latinaisen sanakirjan* laatimishanke. Rothsten esitteli tällaisen sanakirjan puutetta vakuutavasti seuran kokouksessa vuonna 1875 (1.1.1878 Suomi 12, 269–272). Tässä yhteydessä pöytäkirjoissa puhutaan yksinomaan koulujen tarpeista (1.1.1878 Suomi 12, 289). Teoksen laatijaksi valikoitui lehtori J. G. Geitlin, joka vaikuttaa nauttineen järkkymätöntä arvostusta koko prosessin ajan. Vihdoin vuonna 1883 seura ilmoittaa tyytyväisenä kirjan olevan kirjakaupoissa ja saaneensa käyttöönsä ”parimmat pedagogilliset ja tieteelliset voimat, mitä sillä alalla maassamme löytyy”. Teostakin kiitettiin oivalliseksi ja tarkoituksemukaiseksi. Erityisesti korostettiin sen pedagogis-kulttuurisia vaikutuksia: latinan kielen opiskelun tarpeellisuutta loogisen ajattelun kehittäjänä ja eurooppalaiseen kulttuuriperintöön liittäjänä. Keskustelussa mainitaan myös teoksen olevan tervetullut apuneuvo ulkomaalaisille, jotka haluavat oppia suomea. (1.1.1883 Suomi 16, 535.) Tällä viitattaneen ennen kaikkea akateemisiin kontakteihin (ks. tark. Nummila–Seppänen 2018).

Ranskalais-suomalaista sanakirjaa koskevan hankkeen alkuvaiheissa keskusteltiin myös englantilais-suomalaisesta sanakirjasta. Todettiin, että jälkimmäinen olisi itse asiassa tarpeellisempi: teosta tarvitsisivat ainakin merimiehet. (1.1.1870 Suomi 8, 455–466.) Tällaisiin erikoistarpeisiin, tai ylipäätään muihin kuin akateemisiin käyttäjiin (joihin lukeutuvat myös oppikoululaiset), ei SKS:n yleissanakirjahankkeissa useinkaan viitata. Ranskalais-suomalaisen sanakirjan suhteen komitea antoi lausuntonsa ilmoittaen muun muassa sopiviksi katsomansa lähteet ja halutun laajuuden. Laatijaksi valittiin näyttöiden perusteella kunnallisneuvos A. Meurman (1.1.1878 Suomi 12, 197, 206–207), joka toimitti myöhemmin myös *Venäläis-suomalaisen sanakirjan* (1895). Meurmanin sanakirjahankkeet etenivät moniin muihin verrattuna nopeasti: ensimmäiseen kului neljä vuotta eikä toiseenkaan juuri kauempaa. Seura näyttää suhtautuneen etenkin myöhempään hankkeeseen jo rutiinilla, eikä erityistä suitsutusta pöytäkirjoissa enää ilmene. E. S. Yrjö-Koskisen *Suomalais-ranskalaisen sanakirjan* (1900) osalta SKS piti ennakkoon tärkeänä, että se oli sekä suomalaisen että ranskalaisen käyttäjäkunnan tarkoituksiin sopiva. Teoksesta oli tarkoitus tehdä suhteellisen suppea paitsi taloudellisista syistä myös siksi, että tällaiselle teokselle nähtiin olevan käytännön tarve (1.1.1885 Suomi 17, 261–262). Rutiini sanakirjatyössä oli vahvistunut entisestään: edes varsinaisia perusteluja teoksen tarpeellisuudelle ei ole enää tallentunut pöytäkirjoihin.

5. Sanakirjojen laatijoiden näkemysten ja kokemusten kirjoittuminen esipuheisiin

SKS:n 1800-luvulla kustantamiin vieraskielisiin sanakirjoihin sisältyy tyypillisesti teoksen alkuun sijoitettu kirjan laatijan kirjoittama puheenvuoro. Kuten edellä todettiin, yhtä lukuun ottamatta kaikissa tarkasteltavissa teoksissa on sanakirjan laatijan esipuhe. Teksteistä neljä on nimetty alkulauseiksi, yksi esipuheeksi ja yksi on jätetty otsikoimatta. Käytämme teksteistä yhteisnimitystä esipuhe. Tarkasteltavat tekstit ovat noin 1–4 sivun mittaisia.

Esipuheiden kieli on suomi, mikä ei ole vallitseva käytäntö muiden kustantajien saman aikakauden sanakirjoissa. Tyypillisistä lajipiirteistä huolimatta esipuheet eroavat toisistaan monin tavoin, vaikka ovat saman kustantajan yleissanakirjojen yhteyteen kirjoitettuja. Kustantaja onkin antanut kirjoittajalle varsin vapaat kädet esipuheiden laatimiseksi ja äänensä kuuluviin saattamiseksi. Eroista huolimatta tekstien tärkeimpinä tavoitteina nousevat esiin 1) teokseen liittyvien keskeisten asioiden (käyttötarkoitus, sanaston alkuperä ja yleiset toimitusperiaatteet) esitleminen, 2) julkaisun valmistumiseen vaikuttaneiden tahojen kiittäminen ja 3) toimitustyöhön liittyvien epäkohtien selittelemine.

Kirjoittajat esittelevät esipuheissa näkemyksiään toteuttamistaan toimitusperiaatteista. Teosten lähtökohdat ovat poikenneet toisistaan siinä, että osa teoksista on suomi kohdekielenä- (Rothsten 1864, Godenhjelm 1873, Meurman 1877, Meurman 1895) ja osa suomi lähtökielenä -sanakirjoja (Geitlin 1883, Ervast 1888, Yrjö-Koskinen 1900). Ensin mainituissa toimitustyön perusta on ollut huomattavasti jälkimmäisiä yksinkertaisempi, koska hakusanaston koostamisessa on voitu hyödyntää suoraan aiemmin ilmestynyttä johonkin toiseen kielipariin perustuvaa ja hyväksi havaittua teosta. Hakusanaston koostamisen haastavuudesta raportoivat kuitenkin myös suomi kohdekielenä -sanakirjojen laatijat, sillä käytännössä yksikään sanasto ei perustu kokonaisuudessaan mihinkään aiempaan teokseen. Erityisen ongelmallisen tilanteen eteen joutui Godenhjelm *Saksalais-suomalaista sanakirjaa* laatiessaan. Työn pohjana oli SKS:n vuonna 1863 lääketieteen tohtori Samuel Roosilta saama käsikirjoitus, jonka täydentämisen ja julkaisukuntoon toimittamisen Godenhjelm oli saanut tehtäväkseen. Hän kirjoittaa seuraavasti:

– – ryhdyin työhön, noudattaen Kirjallisuuden Seuran ohjeita ja tehden ainoasti vähäisempiä muutoksia korjattavassa käsikirjoituksessa. Waan jota edemmäksi pääsin ja jota tyystemmin koetin tarkastella saksalaisten sanojen eri merkityksiä ja käytäntöä sekä sowittaa selitykset suomenkielen vaatimuksia myöden, sitä selwemmin huomasin, ettei tämmöinen työnteko woinut taata teoksen kelwollisuutta, samalla kuin se oli yhtä waiwaloinen kuin sanakirjan uudesti kirjoittaminen. – – käsikirjoitus oli, näet, melkein suora käännös Heinrich'in sanakirjasta,⁷ jonka ruotsalaiset merkitykset enimmitten oliwat taitawasti suomennetut. Waan jokainen, ken wähänkin on näitä seikkoja ajatellut, ymmärtänee, ettei sanakirjaa saa käännämällä aikaan, ei ainakaan, jos asia koskee niin eriluontoisia kieliä, kuin nyt puheena olewat – – (Godenhjelm 1873, III).

Godenhjelmin sanoista voi päätellä, etteivät SKS:n antamat ohjeet päteneet aina käytännössä. Kirjoittaja ilmoittaaakin joutuneensa muuttamaan taktiikkansa d-kirjaimen puolivälistä lähtien, mikä on aiheuttanut teokseen epätasaisuutta (mts., III). Kesken työn muuttuneista toimitusperiaatteista raportoi myös Geitlin *Suomalais-Latinaisen sanakirjansa* (1883) esipuheessa. Hän ilmoittaa periaatteiden vaihtumisen johtuvan kohderyhmän uudelleenmäärittelystä. Geitlin toteaa sisällyttäneensä teokseen alun perin oppilaiden

7 Carl Heinrich, *Tyskt och svenskt handlexicon* (1. p. 1818).

kirjoitusharjoituksissa tarvitsemat sanat ja noudattaneensa tätä periaatetta hakusanoissa a–k. Noin kolmanneksen työstä ollessa valmiina hän joutui omien sanojensa mukaan useilta tahoilta tulleiden kehotusten seurauksena ottamaan rinnakkaiseksi tavoitteekseen suomen kielen esittelemisen ulkomaalaisille lukijoille. Geitlin ei kritisoi tavoitetta mutta ilmaisee selvästi periaatteiden muuttumisen vaikuttaneen teokseen kielteisesti. Hän ei mainitse suoraan, ketkä muutosta edellyttivät, mutta samoihin aikoihin tekeillä olleen Ervastin *Suomalais-saksalaisen sanakirjan* (1888) esipuhe on paljastava:

Toinen hankaluus on tullut siitä, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seura määräsi teokselle kaksi tarkoitusta. Kirjan piti, näet, sekä täyttämän Suomen kouluissa tuntuva tarve että myöskin auttaman ulkomaalaisia tutustumaan Suomen kieleen ja kirjallisuuteen. Että tästä on syntynyt paljo epätasaisuuksia, ei liene muuta kuin luonnollista. Sillä milloin on mikin tarkoitus päässyt voiton puolelle. Tätä epäkohtaa on minun ollut mahdoton välttää, vaikka kuinkakin olen koettanut. (Ervast 1888.)

Vastaavan ohjeen on saanut SKS:n kolmannen suomi lähtökielenä -sanakirjan laatija E. S. Yrjö-Koskinen, joka toteaa *Suomalais-ranskalaisen sanakirjan* (1900) esipuheessa kaksinaisen tarkoituserän laajentaneen kirjan kokoa ja vaikeuttaneen työn suoritusta. Myös hän toteaa, ettei aina ole ollut helppo ratkaista, kumpaa näkökohtaa tulisi pitää ensisijaisena. Jostakin syystä kirjoittajien mainitsema tavoite ei ole tallentunut pöytäkirjoihin. Esipuheista saakin käsityksen, että kirjoittajat ovat kyllä saaneet kustantajalta ohjeistusta teosten laatimiseksi, mutta neuvot eivät ole olleet loppuun asti ajateltuja tai ainakaan vielä vakiintuneita eikä niitä ole välttämättä annettu kirjoittajille evästyksinä työn alussa. Yrjö-Koskinen toteaa esipuheessaan saaneensa SKS:n tutkijakunnalta aivan työnsä loppuvaiheessa teoksen sisältövaatimukset vastauksena lähettämiinsä sanakirjan näyteartikkeihin. Tämän ohjeen mukaan sanakirjan tulisi sisältää 1) kaikki suomen kirjakielessä ja sivistyneessä puheessa yleisesti käytetyt sanat ja lauseparret, 2) kansallisrunoelma *Kalevalan* sanaston ja 3) eri alojen tavallisimmat tiede- ja ammattisanat sekä tavallisten kasvien ja eläinten nimet. Yrjö-Koskinen kommentoi ohjeistusta välistä melko kitkerään sävyyn:

Jokainen asiaa lähemmin ajatellut ymmärtää, kuinka epämääräinen, tekiän omasta käsityksestä ja aistista kokonaan riippuvainen on se määräys, että sanakirjan tulee sisältää kirjakielessä ja sivistyneessä puheessa yleisesti käytetyt sanat ja lauseparret. Mutta valinnan vaikeus on sitä suurempi, kun se koskee kieltä joka varsinkin sanasyntyn ja -muodostuksen puolesta on sellaisessa kuo-huvassa luomistilassa kuin suomenkieli. (Yrjö-Koskinen 1900, VII.)

Kohderyhmän valinnan ja yleisten toimitusperiaatteiden lisäksi esipuheissa nousevat voimakkaasti esiin kieliasuun liittyvät teemat, niin oikeinkirjoituskysymykset kuin tahattomat virheet. Kaikki kirjoittajat ottavat kantaa näihin seikkoihin ja lähes kaikki osoittavat olevansa teoksensa kieliasusta huolissaan ja pahoittelevat sanakirjaansa päätyneitä virheitä. Ervast kirjoittaa:

– – työhön ryhtyessäni, olin peräti tottumaton korrehtuurin lukija. Vaivaani en laske miksikään; mutta kun lopulta huomaa, että kirjassa semmoisessa, jossa ei saisi yhtäkään painovirhettä olla olemassa, niitä kuitenkin tavataan, niin mieltä masentaa, kun tietää parasta tavoittaneensa. (Ervast 1888.)

Kirjoittajat harmittelevat myös kieliasun epätasaisuutta ja sitä, että alkuosassa noudatettujen käytäntöjen vakiintumattomuus on aiheuttanut suuria eroja loppuosaan nähden. Sanakirjan laatijalta lähteneen käsikirjoituksen tuli olla painokuntoinen. Käytännössä kirjoittaja joutui myös jättämään aiempia osia painettavaksi ennen myöhempien valmistumista.⁸ Godenhjelm toteaa:

– – teoksen alusta sen, niin sanoaksemme, sana-kirjallinen ulkomuoto on vielä aivan vakaantumaton ja monessa kohden poikkeaa siitä, mitä edempänä kirjassa on tawaksi otettu. Paitsi sitä ruwettiin teosta painamaan melkein kohta sen jälkeen, kuin olin työhön ryhtynyt, ja painamista joudutettiin työn ensi-aikoina ylen suurella kiiruulla, johon ainoasti silloinen kokemattomuuteni ja tietämättömyyteni tällaisen työn laadusta sai minun suostumaan – –. (Godenhjelm 1873, IV.)

Esipuheiden keskeistä sisältöä ovat prosessiin tavalla tai toisella osallistuneille kollegoille ja muille toimijoille osoitetut kiitokset. Tyypillisiä kiitettäviä ovat kieliasua korjanneet henkilöt. Kiinnostava kysymys on, minkälaista konkreettista kieliasuun liittyvää ohjeistusta sanakirjan kirjoittaja sai seuralta. Godenhjelm (1873) toteaa seuranneensa parhaansa mukaan suomalaissanaston oikeinkirjoituksen osalta sääntöjä, ”jotka oli määrätty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimesta vuotta ennen alotettua ruotsalais-suomalaista sanakirjaa varten”. Tässä viitataan Ahlmanin vuonna 1865 julkaistuun teokseen. Myöhemmät kirjoittajat eivät ohjeistusta mainitse. Myös Godenhjelm jatkaa heti edellä esitetyn perään, että monet säännöt poikkeavat sittemmin käyttöön vakiintuneista tavoista ja ohjeista. Huomattakoon, että Godenhjelm toimi itse sanakirjaa valmistellessaan SKS:n tutkijakunnan jäsenenä (Krohn 1931, 28). Ervast (1888) puolestaan nimeää kielelliseksi esikuvakseen Lönnrotin sanakirjan ja toteaa luottaneensa siihen aina ehdottomasti ”tohtimatta poiketa, vaikka usein olisikin haluttanut”. Ervast lisää, että muutamissa kohdin hän on kuitenkin rohjennut käyttää toista tapaa. Esipuheet heijastelevat aikakaudella oikeinkirjoituksen vakiinnuttamispyrkimyksistä käytyä vilkasta keskustelua.

Esipuheiden yhtenä tehtävänä on esitellä toimitustyötä rasittaneita tekijöitä ja selittää työssä ilmeneviä epäkohtia. Jo mainittujen seikkojen lisäksi kirjoittajat vetoavat kokemattomuuteensa ja puutteellisiin taitoihinsa. SKS pyrki valitsemaan työhön parhaat mahdolliset tekijät; osa kirjoittajista kuitenkin pahoittelee muun muassa kielitaitonsa rajallisuutta. Geitlin (1883) kirjoittaa: ”Tiesinpä jo edeltäpäin arwata niitä monenlaisia

⁸ Teoksen alkuosan painamiseen ryhtyminen ennen kokonaisuuden valmistumista oli SKS:n vakiintunut käytäntö, joka joudutti huomattavasti sanakirjan markkinoille päätymistä (1.1.1883 Suomi 16, 509).

waikeuksia, jotka tämmöinen yritys tuottaisi etenkin sille, joka, kuten minä, wasta miehen ikään päästyäni oli alkanut Suomen suloista kieltä opiskella”. Yrjö-Koskinen (1900, VII) toteaa: ”Tekiä ei ole työnsä varrella hetkeäkään luuletellut osaavansa ranskaa siinä määrin kuin tämänlaisen teoksen täysin arvokkaaseen suoritukseen vaadittaisiin”. Esipuheissa selitetään puutteita ja työn viipymistä vetoamalla olosuhteisiin, virkatyöstä ja muista tehtävistä johtuvaan ajanpuutteeseen ja tehtävän yleiseen suuritöisyyteen. SKS:n 1800-luvun vieraskieliset sanakirjat edustivat myös tyyppillisesti pioneeritöitä. Rothsten päättää esipuheensa seuraavasti:

Työ oli waikia. Harwa aimollinenkaan kylmään maahan kelwollisen waon kyntää, saatikka wähäkuntainen. Waan järkimiehet tietävät, mitä ensi kokeelta kohtuudella woi waatia. Heidän päätöksiinsä minä turwaan. Warmaan he eiwät wastaalkajan hywänaikeista yritelmaa liian ankarasti tuomitse. (Rothsten 1864, VI.)

Esipuheiden keskeisenä tavoitteena on informoinnin lisäksi vaikuttaa lukijaan, mikä on nähtävissä myös edellä siteeratussa Rothstenin puheenvuorossa. Vuorovaikutuksen ja tekstienvälisen dialogin näkökulmasta 1800-luvun esipuheiden tehtävänä on vastaanoton ennakoiminen. Vastaanottajana voidaan nähdä kirjaa käyttävä koululainen mutta myös teosta arvioiva asiantuntijayleisö, näiden mukana kirjasta julkisen arvion laativa arvioitsija. Esipuheiden selittelevyys, puolustelevyys ja nöyristelevyys kuvastavat ajan käytänteitä. Hyväksytyksi tuleminen vaatii yhteisön odotuksia vastaavaa retoriikkaa (ks. myös Szalai 2006). Esipuheet osoittavat myös, että puolustautumisen nimissä tekstissä on voinut esittää kustantajaankin kohdistuvaa kritiikkiä. 1800-luvun pienissä piireissä ei varmasti ollut kenenkään etu ajautua huonoihin väleihin SKS:n kaltaisen toimijan kanssa. Esipuheiden kielenkäyttö kuvastaakin aikakauden tapoja mutta viestinee myös henkilöstön ja sanakirjan laatijoiden suhteiden tietynlaisesta avoimuudesta.

6. Sanakirjat kriitikoiden silmin

Kaikki tutkimuksessa käsiteltävät sanakirjat arvioitiin aikanaan aikakausjulkaisuissa. Kuten edellä todettiin, teosten arvioijina toimivat tyyppillisesti alansa arvostetut asiantuntijat. Rothstenin *Latinais-suomalaisen sanakirjan* arvioi Rooman kirjallisuuden dosentti Johan Albert Söderholm (1864, *Litterär tidskrift utgifven i Helsingfors*) ja Godenhjelmin *Saksalais-suomalaisen sanakirjan* sanskritin ja vertailevan kielentutkimuksen professori Otto Donner (1874, *Kirjallinen Kuukauslehti*). Godenhjelmin teoksen arvioi myös suomen kielen professori August Ahlqvist (1874, *Kieletär*). Godenhjelm, joka toimi yliopiston saksan kielen lehtorina, laati arviot sekä Meurmanin *Ranskalais-suomalaisesta* että Ervastian *Suomalais-saksalaisesta sanakirjasta* (1874, *Kirjallinen Kuukauslehti* ja 1891, *Valvoja*). Geitlinin *Suomalais-latinaisen sanakirjan* arvioi latinan kielen lehtori Adolf W. Strenng (1884, *Valvoja*), Meurmanin *Venäläis-suomalaisen sanakirjan* slaavilaisen filologian dosentti J. J. Mikkola (1895, *Valvoja*) ja Yrjö-Koskisen *Suomalais-ranskalaisen sanakirjan*

ranskan kielen lehtori Axel Rosendahl (1901, *Tidskrift utgiven av pedagogiska föreningen i Finland*).⁹ On syytä huomata, ettei mainittuja julkaisukanavia voi pitää kaikin osin neutraaleina. Esimerkiksi *Kirjallinen Kuukauslehti* tunnettiin SKS:n ja sen pitkäaikaisen esimiehen Yrjö-Koskisen kannattajien äänitorvena; Ahlqvistin toimittama *Kieletär* oli puolestaan hänen henkilökohtainen fooruminsa (esim. Häkkinen 1994, 507; Paloposki-Riikonen 2013, 602). Toisaalta, kuten tullaan näkemään, SKS:lle myötemielisissäkään lehdistä ilmestyneet arviot eivät ole millään muotoa pelkäästään suopeita.

Sanakirja-arvioiden laajuudet vaihtelevat vajaasta kahdesta sivusta neljääntoista sivuun. Tavallista on, että arvioijat kiinnittävät huomiota sekä toimitusperiaatteisiin, joista he löytävät poikkeuksetta kritisoitavaa, että teokseen eri syistä jääneisiin virheisiin ja puutteisiin. Pääsääntöisesti arvioijat kuitenkin suhtautuvat melko suopeasti yksityiskohtaisestikin selvittelemisiinsä epäkohtiin ymmärtäen paitsi pioneerityön haasteet myös jatkuvan painatustavan, joka ei sallinut taannehtivaa korjaamista, vaikka teos ei kokonaisuudessaan olisikaan ollut vielä valmis.

Yleisesti voidaan todeta, että 1800-luvun sanastoteosten arvioista löytyy varsin suorakaisiakin lausuntoja, mutta SKS:n kustantamia sanakirjoja koskeva (julkinen) keskustelu säilyy maltillisena. Henkilökysymysten osalta on tunnettua, että 1800-luvun sivistyneistön piirit olivat suppeat ja eri alojenkin toimijat tunsivat toisensa. Yhtä lailla tiedetään, etteivät kaikkien kielimiesten ja SKS:n piirissä toimineidenkaan henkilökemiat sopineet yhteen (esim. Sulkunen 2004). Seuran pöytäkirjoissa mahdolliset ristiriidat sanakirjahankkeiden yhteydessä eivät kuitenkaan juuri näy, eikä niitä ilmaista ainakaan eksplisiittisesti myöskään arvioissa. Joidenkin SKS:n sanakirjoja arvioineiden asiantuntijoiden suhde seuraan oli kiinteä: Godenhjelm, Donner ja Streng toimivat aikanaan näkyvissä rooleissa SKS:ssa. Toisaalta Söderholm, Rosendahl ja Mikkola eivät olleet edes seuran jäseniä. Arvioijista ristiriitaisin suhde SKS:aan oli Ahlqvistilla, joka entisenä aktiivitoimijana riitautui seuran ja erityisesti sen pitkäaikaisen esimiehen Yrjö-Koskisen kanssa. Tulehtuneiden väliin on katsottu vaikuttaneen Ahlqvistin SKS:n kustantamia teoksia käsitteleviin arvioihin (ks. Häggman 2008, 200). Tarkasteltavista sanakirjoista hän arvioi kuitenkin vain Godenhjelmin teoksen. Arvio on kriittinen mutta asiallinen – varsinkin kun otetaan huomioon, että Ahlqvist on tunnettu arvioidensa karkeudesta ja jopa kohtuuttomuudesta (ks. tark. Kohtamäki 1956, 415–427).

Arvioijien tarkoitus on ennen kaikkea olla hyödyksi lukijalle. Tämä näkyy heidän pyrkimyksensä perustaa kritiikkinsä teoksen käytettävyyteen. Näin toimivat esimerkiksi Godenhjelm (1878, 257–258) ja Mikkola (1895, 184) arvioidessaan Meurmanin sanakirjoja: testin vuoksi he ovat koettaneet lukea sanakirja apunaan satunnaisia tekstiotteita joiltakin merkittävilä ranskan- ja venäjänkielisiltä kirjailijoilta. Godenhjelmin

9 Arvioijat esiintyvät ajan tapaan pääsääntöisesti nimikirjaimillaan, joista ei ole kuitenkaan vaikea päätellä, kenestä on kyse, paitsi Rothstenin sanakirjan arvioijan ”Shm.” osalta. Todennäköisesti kyseessä on Rooman kirjallisuuden dosentti J. A. Söderholm, joka toimi Helsingfors Lyceumin kreikan kielen opettajana (Kotivuori 2005). Samainen ”Shm.” oli myös pätevä arvioimaan *Litterär tidskriftissä* (1865, nro 1) Gustaf Cannelinin *Kreikan kieli-opin*.

Saksalais-suomalaista sanakirjaa arvioidessaan Donner (1874, 183) toteaa, että tällainen arvio olisi paikallaan, mutta hänellä ei ole ollut tilaisuutta perehtyä kirjaan käytön kannalta. Strengin arvio Geitlinin *Suomalais-latinaisesta sanakirjasta* suorastaan viivästy huomattavasti siksi, että hän nimenomaan halusi ennen mielipiteensä lausumista käyttää teosta työssään latinan kielen lehtorina havaitakseen sen puutteet ja ansiot.

Siinä missä suomi kohdekielenä -sanakirjoja on järkevää arvioida edellä kuvatulla tavalla – lukemalla vieraskielisiä tekstejä sanakirjan avulla – suomi lähtökielenä -sanakirjoissa huomio kiinnittyy toisenlaisiin asioihin. Ilmeinen ongelma on sanastopohja, mikä todettiin myös esipuheiden käsittelyn yhteydessä. Ervastian sanakirjaa arvioidessaan Godenhjelm (1891, 38) myöntää vaikeudeksi sen, ettei työn pohjaksi täysin soveltuva suomalaista sanalista ole olemassa. Ervastian käyttämä Ahlmanin *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* (1874) ei uusien sanojen suhteen riitä, vaikka onkin Lönnrotia parempi. Soveltuvan pohjasanaston puute vaivaa myös Geitlinin *Suomalais-latinasta sanakirjaa* (1883). Strengilläkään (1884, 462) ei ole arviossaan esittää muuta jälkikäteissuosituksista sanastopohjaksi kuin Ahlman; Lönnrotin seuraamista hän pitää valitettavana ratkaisuna sanakirjan oppikirjana käyttämisen kannalta. Geitlinin teoksen suurimmaksi ongelmaksi nousee Strengin (1884, 458–459) mukaan se, mitä sanakirjan laatija itsekkin piti ongelmallisena: teokseen on pitänyt sisällyttää runsaasti sanastoa, jota ulkomaalainen käyttäjä mahdollisesti tarvitsisi (etupäässä *Kalevalan* lukemiseen) mutta jota suomalainen ei tietäisi kaivata, koska kyse ei ole jokapäiväisestä sanastosta. Kalevalaissanastokin on teoksessa kuitenkin epätäydellinen. Jälkiviisaasti voi myös todeta, että ulkomaisen lukijakunnan palveleminen – mikä oli SKS:n tavoitteena – jäi varmasti vähäiseksi, kun lopulta Geitlinin (suomi–muinaiskieli-)sanakirjan ja Ervastian (suomi–nykykieli-)sanakirjan valmistumisten väliin jäi edellisen viivästymisen vuoksi vain viisi vuotta.

Negatiivisimman arvion teoksista saa Yrjö-Koskisen *Suomalais-ranskalainen sanakirja* Rosendahlilta (1901). Vaatimukset alkavat olla korkealla, sanakirja on ollut työn alla huomattavan pitkään ja lopputulos on heikonlainen. Rosendahl kiinnittää erityistä huomiota työssä käytettyihin lähteisiin, jotka eivät ole ajantasaisia ja luotettavimmiksi todettuja. Ongelmallisena hän pitää myös käytäntöä, jossa ranskan osalta ei erotella eri rekisterien tai aikakausien sanoja tai harvinaisia ja tavallisia sanoja; tämä hankaloittaa käyttöä huomattavasti. Rosendahlin arvio teoksesta kaikkiaan on, että se on toimitettu epätieteellisesti. Yrjö-Koskinen itsekkin sivuaa asiaa esipuheessaan: kustantaja SKS on pyytänyt häntä välttämään ”kaikkia puhtaasti tieteellistä käsittelyä, joka ei käytännöllisesti mitään merkitse”. Käytännössä lopputulos oli kuitenkin ongelmallinen myös suomalaisen kirjallisuuden tutustuvalla ranskankieliselle, sillä sanasto ei riittänyt uuden kirjallisuuden parhaimmistonkaan (josta Rosendahlin esimerkkinä on Juhani Aho) lukemiseen. Rosendahlkin kuitenkin päättää arvionsa lausumalla, että teos ”vastaa kohtuullisia vaatimuksia”. (Rosendahl 1901, 219–222.) SKS:n ohjeistus – joka ei Yrjö-Koskisen esipuheessaan välittämässä muodossa ole tallentunut pöytäkirjoihin – on jälleen osoittautunut käytännössä hankalaksi toteuttaa.

Sanaston ajantasaisuus puhuttaa myös Ahlqvistia tämän Godenhjelmin *Saksalais-suomalaista sanakirjaa* (1873) käsittelevässä arviossa. Teos saa toisaalta kritiikkiä keskeisen

nykysanaston puutteesta ja toisaalta vanhentuneen sanaston viljelystä. Ahlqvist kritisoi myös kirjakieleen kuulumattoman murreosan mukana oloa ja liikojen synonyymien luettelua. Hän näkee, että taitava sanakirjan tekijä voisi omilla valinnoillaan edistää kirjakielen vakiintumista. (Ahlqvist 1874, 56–59.) Kiinnostavaa on, että Ahlqvistin kritiikki koskee täsmälleen niitä asioita, joita SKS:n tutkijakunta oli joitakin vuosia aiemmin kannanotossaan (1865) suosittanut (ks. edellä luku 3). Ahlqvist oli tällöin itse tutkijakunnan jäsen (esim. Krohn 1931, 27).

Kirja-arvioihin nykyäänkin tyypillisesti kuuluvien sisältöhuomioiden lisäksi 1800-luvun sanakirjojen arvioijien esillä pitämä teema on kansallinen kiitollisuus. Ehkäpä voimakkaimmin asian ilmaisee Donner (1874, 184): ”Suomalainen kirjallisuus on aina oleva kiitollinen lehtori Godenhjelmille hänen huolellisesta ja lemmekkästä työstänsä tämän sanakirjan laatimisessa.” Miltei jokaisessa arviossa nousee esiin myös sanakirjan tienraivaaja-aseman kunnioittaminen ja sen myötä teoksen merkittävyys – teema, jonka sanakirjan kirjoittajat nostavat myös itse mielellään esiin esipuheissaan. Söderholm (1864, 507) tähdentää arviossaan Rothstenin *Latinais-suomalaista sanakirjaa* edeltävän suomalaisen sanakirjatradition ohuutta ja peilaa Rothstenin ansioita siihen: työ on taidolla tehty, sen kypsyttä ja tarkkuutta sopii kiittää eikä tekijä ole säästellyt vaivojaan. Sanankäänteet tekevät selväksi, kuinka arvokkaana hän syntynyttä latinan sanakirjaa pitää.

Toisaalta Söderholmin (1864) arvion varsinainen analyttinen osuuskin on kattava. Palstatilaa käytetään muun muassa sen pohtimiseen, kumpi on järkevämpi tapa järjestää hakusanat, täysin aakkosellinen (kuten Rothstenilla) vai niin sanottu derivatiivinen metodi, jossa aakkostaminen perustuu kantasanoihin, joiden yhteydessä esitellään yhdys-sanat ja johdokset. Kysymys on tärkeä päätettäessä käytännöllisyyden ja tieteellisyyden välillä. Jälkimmäinen ei tule ”koulujen tarpeeksi” laaditussa sanakirjassa kyseeseen ja olisi myös laatijalle edellistä vaativampi toteutettava. Söderholm kuitenkin korostaa tällaisen derivatiivisen tarkastelun merkitystä kielitaidon kasvattamisessa. Toisaalta Rothstenin sanakirja on arvioijasta koulujen tarpeisiin liian laaja (lähinnä selitysosioltaan) ja kallis – samalla se on kuitenkin varsinaiseksi latinan sanakirjaksi auttamatta rajoittunut, koska se ei ota huomioon kuin niin kutsutun kultakauden latinan. Söderholm ei kuitenkaan nosta arviossaan esiin varsinaisia käyttäjäkokemuksia koulumaailmasta, jonka suomenkielisestä opetuksesta hänellä ei kaikei ollutkaan henkilökohtaista kokemusta. Myös ulkomainen käyttäjäkunta nousee esiin: tuore sanakirja tulee herättämään kielitieteellistä kiinnostusta suomea, sen rakenteita ja sanastoa kohtaan. (Söderholm 1864, 510, 514–515.)

Kansallisen sivistyksen rakentaminen on yksi arvioiden keskeisistä teemoista. Godenhjelm (1878, 257) tervehtii Meurmanin ranskalais-suomalaista sanakirjaa ”porttina”, jonka kautta ”virtaa sisään sivistyksen elähtävä henki”. Useassa arviossa korostetaan omakielisten apuneuvojen merkitystä; sanakirjoja, etenkin ruotsinkielisiä, on ollut saatavana, ja monet ovat niitä käyttäneetkin, mutta kuten Rosendahl (1901, 218) toteaa, ”hankalata näet on yhden vieraan kielen välityksellä tunkeutua toisen vielä vieraamman kielen henkeen ja omistaa itselleen sen ilmaisu- ja katsomustapa”.

On nähtävissä, että SKS:n etukäteishehkutus vaikutti arvioiden sävyyn. Varhaiset Rothstenin (1864), Godenhjelm (1873) ja Meurmanin (1877) sanakirjat saavat

osakseen arvioissakin suurimmat ylisanat, kun taas myöhäisimmät Meurmanin (1895) ja Yrjö-Koskisen (1900) teokset saavat huomattavasti laimeamman vastaanoton. Todellisia ansioita tärkeämmäksi arvioissa nostetaan toistuvasti se, että teos on ylipäättään valmistunut – monen teoksen kohdalla tämä näyttikin varmaan pitkään jopa epätodennäköiseltä, ja kuten on nähty, merkittäviä hankkeita myös kaatui.

7. Lopuksi

Olemme tarkastelleet tutkimuksessamme SKS:n 1800-luvun vieraskielisten sanakirjojen kustannustoimintaa, siihen liittyviä tavoitteita ja sanakirjoihin kohdistuneita toiveita kustantajan, sanakirjojen laatijoiden ja teosten vastaanottajien näkökulmista. Prosessiin osallistuvien toimijoiden näkemyksiä on kartoitettu kolmenlajisista teksteistä koostuvasta tutkimusaineistosta. SKS:n toimintaa kuvaavat pöytäkirjat osoittavat, että seuran piirissä käydyissä keskusteluissa tärkeimmiksi syiksi laatia vieraskielisiä sanakirjoja nousivat koulujen tarpeet, luonnollisena jatkumonaan kulttuuristen näköalojen avautuminen ja näin suomalaisen kulttuurin rikastuttaminen merkittävien sivistyskielten kirjallisuuden kautta. SKS:ssa tavoiteltiin myös teosten korkeaa tasoa, mikä pyrittiin varmistamaan valitsemalla tekijät tarkkaan ja kontrolloimalla prosessia toimikuntien avulla.

Varhaisten vieraskielisten sanakirjojen pioneerityön luonne ja työhön liittyvät hankaludet tulevat havainnollisesti esiin sanakirjojen esipuheista. Niissä kirjoittajat saavat oman äänensä kuuluviin ja tuovat varsin vapaasti esiin näkemyksensä erityisesti prosessiin liittyvistä epäkohdista. Esipuheiden puheenvuorot osoittavat, etteivät SKS:n sanakirjojen tekijöille antamat ohjeet olleet vielä loppuun asti mietittyjä tai toimitusperiaatteet selviä. Kesken prosessin muuttuvat ohjeet ja tavoitteet tuottivat jäljen epätasaisuutta ja hidastivat työtä. Monien tarpeiden samanaikaiset tyydyttämisyrietykset epäonnistuivat käytännössä, ja tuloksina oli teoksia, jotka eivät palvelleet erityisen hyvin yhtäkään potentiaalista käyttäjäryhmää. Samat teemat ovat esillä myös sanakirjoista kirjoitetuissa arvioissa; niissä nousee kuitenkin voimakkaasti esiin myös pioneerityön arvostus ja kansallinen kiittollisuus. Puutteistaan huolimatta 1800-luvun vieraskieliset sanakirjat olivat merkittäviä osoituksia kansallisen sivistyksen rakentamisesta ja suomen kielen ilmaisuvaramon rikkaudesta: suomi oli mahdollista esittää kielenkuvauksissa tasavertaisena muiden sivistyskielten rinnalla.

Lähteet

Aineslähteet

- AHLQVIST, AUGUST 1874: Saksalais-Suomalainen Sanakirja. Deutsch-Finnisches Wörterbuch. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 49 osa. *Kieletär*, 6. vihko, 56–59.
- DONNER, OTTO 1874: B. F. Godenhjelm, Saksalais-Suomalainen Sanakirja. Deutsch-Finnisches Wörterbuch. Helsingissä 1873. *Kirjallinen Kuukauslehti* 7, 182–184.

- ERVAST, KARL 1888: *Suomalais-saksalainen sanakirja*. SKST 69. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- GEITLIN, JOHAN GABRIEL 1883: *Suomalais-latinainen sanakirja, Lexicon Fennico-Latinum*. SKST 65. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- GODENHJELM, BERNHARD FREDRIK 1873: *Saksalais-suomalainen sanakirja*. SKST 49. [2., uudistettu laitos 1906]. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1878: Kotimaan Kirjallisuutta. Dictionnaire Français-Finnois par A. Meurman – Ranskalais-Suomalainen Sanakirja A. Meurman’ilta. *Kirjallinen Kuukauslehti* 11, 257–259.
- 1891: Karl Ervast, Suomalais-Saksalainen Sanakirja. *Finnisch-Deutsches Wörterbuch*. *Valvoja* 11, 38–42.
- MEURMAN, AGATHON 1877: *Ranskalais-suomalainen sanakirja*. SKST 56. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1895: *Venäläis-suomalainen sanakirja*. SKST 84. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MIKKOLA, JOOSEPPI JULIUS 1895: A. Meurman, Venäläis-suomalainen sanakirja. *Valvoja* 15, 184–185.
- ROSENDAHL, AXEL 1901: Litteratur. E. S. Yrjö-Koskinen, Suomalais-Ranskalainen Sanakirja, Dictionnaire Finnois-Français. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 94 osa. *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* 4, 218–223.
- ROTHSTEN, FRANS WILHELM 1864: *Latinais-suomalainen sanakirja koulujen tarpeeksi*. SKST 33. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Suomi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset 1860–1901.
- SÖDERHOLM, JOHAN ALBERT 1864: *Latinais-Suomalainen Sanakirja koulujen tarpeeksi*. (Latinsk-finsk ordbok för skolornas behof.) *Litterär tidskrift utgifven i Helsingfors* 8, 506–516.
- STRENG, ADOLF WOLDEMAR 1884: Kotimaan kirjallisuutta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 65 osa: Suomalais-Latinainen Sanakirja (Lexicon Fennico-Latinum) kirjoittanut Dr. Joh. Gabr. Geitlin. *Valvoja* 9, 457–471.
- YRJÖ-KOSKINEN, EINO SAKARI 1900: *Suomalais-ranskalainen sanakirja*. SKST 94. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Muut lähteet

- AHLMAN, FERDINAND 1865: *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. Svenskt-Finskt Lexicon*. SKST 38. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1874: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Finskt-Svenskt Lexicon*. G. W. Edlund, Helsinki.
- HALTSONEN, SULO 1931: Tilastotietoja julkaisutoiminnasta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931. *Suomi* 5:12. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HANHO, J. T. 1955: *Suomen oppikoululaitoksen historia II, 1809–1872*. WSOY, Porvoo.
- HEINRICH, CARL 1818: *Tysk och svenskt handlexicon*. J. P. Lindh, Stockholm.
- HÄGGMAN, KAI 2008: *Paras tawara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta 1800-luvulta 2000-luvulle*. Otava, Helsinki.
- 2011: *Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan*. SKST 1348. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Helsinki.
- 2008: *Suomen kielen historia 2. Suomen kielen tutkimuksen historia*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 78. Turun yliopisto, Turku.
- JANTUNEN, JARMO H. 2011: Käännöskritiikkiä 1800-luvun almanakoista. *Sananjalka* 53, 221–230.
- KIUSMAA, KYÖSTI 1982: *Oppikoulu 1880–1980: oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. Pohjoinen, Oulu.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: *August Ahlqvist suomen kielen arvostelijana*. Helsinki.
- KOTIVUORI, YRJÖ 2005: Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Johan Albert Söderholm. Saatavilla <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=16491>. Luettu 5.12.2017.
- KOUKKUNEN, KALEVI 2004: *Kaikki sen tietävät – G. E. Eurénin Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan*

- (1860) synnyttämä polemiikki. *Sananjalka* 46, 106–124.
- KOUKKUNEN, KALEVI 2012: *Kaikilla pitää piletit oleman walmisna – All must have their tickets ready*. Suomalais-englantilaisien sanakirjojen historiaa. *Sananjalka* 54, 76–106.
- 2014: *He sets his judgement by his passions – Hänen himonsa vaikuttavat hänen päätöksiinsä*. Englantilais-suomalaisten sanakirjojen historiaa. *Sananjalka* 56, 139–170.
- KOVALA, URPO 2013: Kustannustoimen kehitys 1800-luvulla suomennetun tietokirjallisuuden näkökulmasta. OUTI PALOPOSKI ja H. K. RIIKONEN (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 40–50. SKST 1289. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KROHN, KAARLE 1931: Toimihenkilöt ja toiminnan puitteet. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931*. Suomi 5:12. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KÄÄNTÄ, LIISA 2005: *Oppikirjan esipuhe vuorovaiikutuksena. Interpersoonaisen ja kontekstuaalisten merkitysten kriittinen analyysi*. Pro gradu -tutkielma. Nykysuomen ja kääntämisen laitos. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- LÖNNROT, ELIAS 1866–1880: *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NIINIVAARA, MARTTI 1931: Kielen tutkimus ja viljely. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931*. Suomi 5:12. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA – SEPPÄNEN, MINNA 2018: J. G. Geitlinin Suomalais-latinainen sanakirja (1883) leksikografian traditiossa. *Virittäjä* 122, 4–27. <https://doi.org/10.23982/vir.65058>
- PALOPOSKI, OUTI 2007: Suomenoskriteihin alkuvaiheet. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia 2*, 414–424. SKST 1112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2013: Edlundin kustantamo – ensimmäinen suomalainen suurlustantamo. OUTI PALOPOSKI ja H. K. RIIKONEN (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 57–65. SKST 1289. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PALOPOSKI, OUTI – RIIKONEN, H. K. 2013: Suomennetun tietokirjallisuuden kriitistä. OUTI PALOPOSKI ja H. K. RIIKONEN (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 599–616. SKST 1289. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RIIKONEN, H. K. 2007: Suomenoskriteihin vaiheita 1850-luvulta lähtien. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia 2*, 425–442. SKST 1112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ROMPPANEN, BIRGITTA 2001: *Från målspråk till källspråk: utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. Acta Wasaensis 91. Universitas Wasaensis, Wasa.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SULKUNEN, IRMA 2004: *Suomalaisen kirjallisuuden seura 1831–1892*. SKST 952. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SZALAI, KITI 2006: *Tutkimuksen esittelyn retoriikkaa: väitöskirjojen esipuheista ja johdannoista E. N. Setälän fennistiikassa*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- VAITTINEN, TANJA 2010: Kielenohjailua Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa vuosina 1856–1881. SIRKA SAARINEN, KIRSTI SIITONEN ja TANJA VAITTINEN (toim.): *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*, 129–147. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

MINNA SEPPÄNEN and KIRSI-MARIA NUMMILA: Foreign language dictionaries published by the Finnish Literature Society in the 19th century: Functions, expectations and reception

In the 19th century, the Finnish Literature Society (SKS) was a major publisher of foreign language dictionaries with Finnish as either the source or target language. This article deals with the publication process of these dictionaries from the points of view of the publisher, the author of the dictionary and the recipient of the publication. The central purpose of the study is to illustrate the goals related to dictionary publication as well as the needs behind these publications. This study examines how such matters are expressed in analysed texts as well as the dialogue between these texts. The research data consist of SKS's minutes, the forewords found in SKS dictionaries and book reviews. The analysed dictionaries were published between 1864 and 1900. This time period is of particular significance due to the development of the Finnish and Finnish-language education and culture.

The minutes describing SKS's operations reveal that, in its internal discussions, the factors seen to be most important reasons for publishing foreign language dictionaries were the increasing needs of the school system and the enrichment of Finnish culture through literature published in the principal languages of the civilised world. SKS aimed to ensure the high quality of its publications through a careful selection of authors and by monitoring the publication process with the help of specially formed committees. However, as seen in the forewords of the dictionaries, we can see that the instructions SKS gave to the authors were not quite thought through and the editorial principles were somewhat unclear. Instructions and objectives were being revised during the publication process, which caused slow progress and inconsistent end results. The goal of trying to meet varying requirements at the same time was not successful, in practice, and the end result was the publication of dictionaries that were not particularly suitable for any target group. The same themes come up in dictionary reviews; however, the reviews also express a clear admiration towards the pioneering spirit of the publications and a sense of national gratitude. Despite their deficiencies, foreign language dictionaries in the 19th century were a significant demonstration of the expressive richness of Finnish and its value as an equal to other languages of the civilised world.

Minna Seppänen
mielse@utu.fi

Klassilliset kielet ja antiikin kulttuuri
20014 Turun yliopisto

Kirsi-Maria Nummila
kirnum@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-
ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

MARIA LAAKSO

Nuorten lokerointi ja kehittyminen Salla Simukan nuortendystopiaromaaneissa *Jäljellä ja Toisaalla*

1. Johdanto

[H]äntä hävetti olla potentiaali. 15-vuotias Potentiaali oli kummajainen. Kyllä hänelle olisi tähän mennessä pitänyt löytyä jo oikea ryhmä. (*Jäljellä*, 11)

Salla Simukan romaanipari *Jäljellä* (2012, tästä eteenpäin J) ja *Toisaalla* (2012, tästä eteenpäin T) tarttuu ajankohtaiseen yhteiskunnalliseen teemaan kuvatessaan järjestelmää, joka vaatii nuoria tekemään koko loppuelämään vaikuttavia päätöksiä kurssivalinnoista ja opiskelupaikoista. Modernissa länsimaisessa informaatioyhteiskunnassa tiedonalat ovat voimakkaasti eriytyneet, ja tämä vaatii yksilöiltä valintoja. Erikoistumiskehityksen seurauksena valintoja on tehtävä yhä nuorempana, jolloin nuorelle tarjoutuva aika oman identiteetin etsintään jää lyhyeksi. Tähän teemaan Simukan romaanit pureutuvat dystopiaromaanin keinoin.

Romaanipari on luettava yhdessä, sillä romaanit kertovat samoista tapahtumista toisiaan täydentäen. *Jäljellä* on kertomus 15-vuotiaasta Emmistä, joka havahtuu eräänä aamuna hereille maailmassa, josta ihmiset ovat kadonneet. Emmin sisarukset, vanhemmat ja ystävät ovat tiessään: koko ihmiskunta näyttää kadonneen. Lopulta Emmi löytää muitakin nuoria ja nuoret perustavat siirtokunnan toisiinsa tukeutuen. Saduista pitävä Emmi löytää ympäriltään maagisia sadun muotoon puettuja merkkejä, ikään kuin joku yrittäisi viestiä hänelle. Lopulta hän lähtee nuorten yhteisöstä etsimään totuutta 18-vuotiaan Atro-pojan kanssa.

Toisaalla kertoo 18-vuotiaasta Samuelista, joka saa unelmien työpaikan peliohjaajana. Peli osoittautuu täysin uudenlaiseksi virtuaalimaailmaksi ja tässä kohden *Toisaalla* kietoutuu yhteen *Jäljellä*-romaanin kanssa. Käy ilmi, ettei Emmi todellisuudessa ole ihmisistä tyhjenneessä maailmassa vaan hän on tietämättään pelissä nimeltä Empty World, jota käytetään peliterapiana nuorille, jotka eivät ole vielä löytäneet omia (ura)vahvuuksiaan. Samuelin tehtävä on toimia Emmin henkilökohtaisena peliohjaajana, mutta poika

rakastuu ohjaamaansa Emmiin ja alkaa pelin edetessä epäillä pelin eettisyyttä. Lopulta oman tulevaisuutensa uhraten hän pelastaa Emmin virtuaalitodellisuudelta ja yhdessä Emmi, Samuel ja kaksi muuta peliohjaajaa nousevat vastarintaan epäeettistä peliyrittystä ja koko nuoria pakottavaa yhteiskuntaa vastaan.

Molempien romaanien kuvaama fiktiivinen todellisuus muistuttaa pitkälti omaamme. Miljööt ovat suomalaisille tuttuja. Romaanit sijoittuvat Tampereelle, ja virtuaalitodellisuuden sisällä liikutaan myös Helsingissä. Ajallisesti tarinan voi kuitenkin ajatella sijoituvan tulevaisuuteen, sillä Simukan luomassa maailmassa eletään joiltain osin erilaisessa todellisuudessa kuin kirjan ilmestymisaikaan. Nuorten kokemusmaailman sisällä keskeisin muutos on nuorten luokitteluun erilaisiin ryhmiin näiden osoittamien taipumusten ja lahjakkuuksien mukaan. Romaanien maailmassa lasten tulevaisuus determinoidaan jo varhain suoritettujen kokeiden kautta.

Tällainen lokerointi- tai lajitteluaihe on ollut viime aikoina suosittu nuortendystopiassa sekä -fantasiassa. Simukan romaaniparille voidaankin nimetä kaksi vaikutusvaltaista esikuvaa: J.K. Rowlingin Harry Potter -sarja (1997–2007), sekä Veronica Rothin Outolintu-sarja (*Divergent*, 2011–2013). Palaan näiden yhteyksien seikkaperäisempään tarkasteluun myöhemmin. Jo tässä voidaan kuitenkin todeta, että tällainen lasten tai nuorten varhainen lajitteluun ryhmiin vaikuttaa olevan 2000-luvun nuoria puhutteleva aihe. Lajitteluaihe tuntuu kytkeytyvän 2000-luvun tapaan konstruoida nuoruutta ja nuorten toivottavaa kehittymistä. Tätä aihelmaa käsitellään nuortenkirjallisuudessa sekä ihailen että kritisoiden. Simukan romaanipari tarttuu aiheeseen kansainvälisten esikuvien innoittamana, mutta suhtautuu siihen huomattavasti kriittisemmin.

Tässä artikkelissa pohdin Simukan romaaneissa esiintyvää luokittelun motiivina erityisesti yhteydessä nuortenkirjalle lajityypilliseen kasvun ja kehittymisen kuvaukseen. Tarkastelen seuraavassa tätä motiivina vasten länsimaisia kasvuun ja identiteetin kehittymiseen liittyviä rakenteita. Tämän lisäksi tarkastelen kohdeteoksiani vasten erilaisia lajikehyksiä, joihin romaanit nojautuvat. Nämä lajit tai traditiot ovat kehitysromaanin, nuortendystopia ja satu. Näihin traditioihin suhteuttamalla pyrin purkamaan Simukan romaaniparin suhtautumista nuorten lajitteluun. Hypoteesini mukaan lajittelun kaunokirjallinen aihe allegorisoii pitkälle kehittyneen yhteiskuntamme nuorille asetettuja, toisinaan liioiteltuja vaatimuksiin menestyksestä, mutta toisaalta myös vetoaa nuoriin lukijoihin fantasiana kuulumisesta ryhmään.

2. Säännelty kasvu ja kehittyminen

Kasvu on kaikkea nuortenkirjallisuutta läpäisevä ilmiö, jolle nuoret henkilöhahmot väijäämättä altistuvat. Nuorten kasvun konseptuaaliseen ymmärtämiseen ovat länsimaaisessa ajattelussa historiallisesti arvioiden vaikuttaneet monet seikat. Nuoruuden erottaminen omaksi ikäkaudekseen tavataan ajoittaa amerikkalaisen kehityspsykologi G. Stanley Hallin (1904) tutkimukseen *Adolescence: Its Psychology and Its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*, sillä Hall käyttää ensimmäisenä

nuoruuden (*adolescence*) käsitettä selvärajaisena ikäkausikategoriana ja myös vakiinnuttaa nuoruuden tieteellisenä tutkimuskohteena.

Hall oli darvinisti ja tukeutui käsityksissään nuorten kehityksestä omana aikanaan muodikkaaseen rekapitulaatio-oppiin, eli näkemykseen siitä, että ihmisyksilön kehitys heijastaa koko ihmislajin evoluutiota. (Cart 2010, 4–5; Hilton–Nikolajeva 2012, 2; Lesko 2001, 111.) Vaikka Hallin käsitys on herättänyt myöhemmin runsaasti vastustusta, oli Hallin tutkimuksella kuitenkin varsin kauaskantoisia vaikutuksia siihen, miten niin länsimainen tiede kuin nuorille suunnattu kulttuuri on nuoruutta käsitellyt. Evoluutiometafora on osaltaan edesauttanut nuoren kasvun ymmärtämistä standardoituna ja yliyksilöllisenä prosessina, ja tällaiset kaiut näkyvät myös nykykäsityksissämme nuoruudesta ja kasvusta.

Teoksessaan *Literary Conceptualizations of Growth. Metaphors and Cognition in Adolescent Literature* Roberta Seelinger Trites (2014) käsittelee kasvun esittämistä nuortenkirjallisuudessa turvautuen kognitiiviseen lingvistiikkaan, erityisesti George Lakoffin ja Mark Johnsonin teoriaan kognitiivista metaforista. Tritesin (mts., 3–4) mukaan englannin kielen kasvun ja maturaation käsitteet pohjaavat alun perin agraariseen metaforaan kasvien kasvamisesta. Sittenkin erilaiset kasvun metaforat ovat alkaneet esiintyä kulttuurissamme tiuhaan, esimerkiksi talouden muutoksia kuvataan talouskasvun metaforalla tai parisuhteessa voidaan kasvaa erilleen. Kasvu on siis yksi keskeisiä ajatteluamme jäsentävistä konsepteista. Yhtä keskeinen se on lasten- ja nuortenkirjallisuudelle. Trites (mts., 8) muistuttaa, että konseptuaalinen ymmärryksemme kasvusta, jota siis lasten- ja nuortenkirjallisuus osaltaan tuottaa, ei kerro ainoastaan siitä, mitä ajattelemme kasvusta, vaan vaikuttaa myös osaltaan siihen, miten kasvu koetaan. Kasvun kulttuurisilla representaatioilla on siis vaikutusta siihen, miten kasvu tapahtuu.

Simukan romaaneissa kuvataan fiktiivinen todellisuus, jossa nuoren kasvu tähtää persoonan määrittämään erikoistumiseen. Romaanien maailma on moderni mukaelma luokkayhteiskunnasta, jossa luokan jäsenyys ei määräydy suvun varallisuuden vaan persoonallisuuden testattavien piirteiden kautta. *Jäljellä*-romaanin Emmillä ei ole mihinkään ryhmään viittaavaa erityislahjakkuutta, ja niinpä hän on potentiaali. Potentiaalius on siirtymäkauden vaihe, johon jotkut lapset ja nuoret ajautuvat, kunnes yhteiskunnan oletama lahjakkuus nousee esiin. Emmi saa kaikkialta ympäristöstään signaaleja siitä, että hän on kasvanut väärin ja että hänen lahjattomuutensa on häpeällistä. ”Potentiaali tarkoitti yhtä kuin luuseri ja väliinputoaja” (J, 10), Emmi ajattelee.

Romaanin maailmassa lasten luokittelu ja ohjaus kohti lahjakkuusluokkia aloitetaan jo päiväkodista. Vaikka ajatus kuulostaa alkuun vieraalta, on käytäntö itseasiassa melko lähellä omaa todellisuuttamme. Länsimainen koulujärjestelmä on syntymästään saakka edesauttanut lasten kehityksen normittamista tai standardisoimista. Päiväkoti-ikäisestä lapsesta alkaen ikäryhmät eristetään toisistaan omille luokkatasoilleen ja kullekin ikäryhmälle on niin psykologian kuin lääketieteenkin keinoin asetettu tietyt kehittymisen puitteet, joiden sisälle yksilön kasvun on sovittava. Nancy Lesko (2001, 107–108) puhuu teoksessaan *Act Your Age. The Cultural Construction of Adolescence* modernista länsimaisesta aikakäsityksestä nuoruuden osalta panoptikonisena aikana viitataan foucault’laiseen

valtakäsitykseen. Panoptikoniselle ajalle on tyypillistä käsitys nuoruudesta hallittavana aikana, jossa yksilön kehitystä muovaavat lääketieteen, psykologian ja kasvatustieteen näkemykset kullekin ikäryhmälle normaalista ja ikäkausityypillisestä kehityksestä.

Dystopioiden kuvaamat maailmat ovat useimmiten liioitteluja jo olemassa olevista yhteiskunnallisista kehityskuluista (Booker–Thomas 2009, 65). Dystopiaromaanille tyypillisesti Simukan romaaniparikin poimii kirjoitusajankohdan maailmasta (ts. meidän maailmastamme) olemassa olevia tendenssejä ja kehittää niitä edelleen. Erityisen usein dystopiat nojaavat kärjistämiseen kritiikin esittämisen keinoina (mp.) ja nuoruuden panoptikonisuus onkin Simukan romaaneissa huomattavasti voimakkaampaa kuin kirjoitusajankohdan todellisuudessa. Ratkaisevaa eroa ei silti ole. Siinä missä meidän maailmassamme lapsen normaalia kasvua ja kehitystä säätelevät koulu ja lääketiede, Simukan romaanien maailmassa koulujärjestelmä rakentuu ennalta määrätyn kehittymisen varaan. Lahjakkuusluokkiin kuulumattomien potentiaalisuus on romaaneissa myös medikalisoitu: Emmi on pienestä saakka ravannut psykologeilla, jotka ovat yrittäneet selvittää, mikä tyttöä vaivaa.

3. Romaaneissa vallitsevan kasvatusideologian kritiikki

Emmin oma ajattelu voimakkaine häpeän tunteineen mukailee *Jäljellä*-romaanin alussa vallitsevia yhteiskunnallisia ja kasvatusinstituutioon liittyviä normeja. Koska hän on alitavan dystooppisen yhteiskunnan kansalainen, ovat sen arvot hänelle sisäsyntyisiä. Toisaalta romaanin alusta saakka Emmi ajatuseroiksi eksyy myös kriittisiä ajatuksia, joita Emmi itsekin ei oikein vielä tunnista. Esimerkiksi pohtiessaan erilaisia lahjakkuusluokkia Emmi ajatukset kulkevat seuraavasti:

Ei hän olisi oikeastaan halunnut olla myöskään Atleetikko, ei Numeerikko, ei Retoorikko, ei Introvertti, ei Analyytikko, ei Sentimentaali eikä Aktivisti. Eikä kuulua mihinkään muihinkaan näistä ryhmistä, jotka kaikki tuntuivat hänestä jotenkin kummallisilta. Ja jotka kirjoitettiin kaikki isolla alkukirjaimella, sillä ”oma lahjakkuusalue on yhtä erityinen asia kuin oma erisnimi”. Emmistä ne näyttivät pikemminkin tuotemerkeiltä. (*J*, 11.)

Vaikka Emmi on alkuun vaikeaa asettua täysin vallitsevaa järjestelmää vastaan, on hänen ajattelussaan jo kriittisyyttä. Emmi huomaa lahjakkuusluokkien isolla kirjoitettavien nimien muistuttavan brändejä ja näin romaanin lukijalle vihjataan koko romaanin eettistä kompositiota läpäisevästä kriittisyydestä, joka kohdistuu luokittelevaa kasvatusjärjestelmää ohjaaviin eettisiin periaatteihin. Vaikka Emmi kriittinen ajattelu ei olekaan vielä romaanin alussa jäsentynyt, ohjaa romaanin kertoja Emmi ajatusten pienten kriittisten huomioiden kautta lukijan pohtimaan, kuka hyöttyy vallitsevasta järjestelmästä ja minkälaisia ongelmia siihen sisältyy.

Simukan romaaneissa dystooppisesti nuoria lokeroivaa ja nuorten kasvua hallitsemaan pyrkivää järjestelmää kritisoidaan myös ironisen kaiuttamisen kautta (ironisesta

kaiuttamisesta ks. Sperber–Wilson 1986). Kaiuttaminen tarkoittaa jonkun toisen esittämän ajatuksen tai jonkun toisen diskurssin lainaamista siten, että lainattuun tekstiin syntyy ironinen etäisyys. Kyse on siis tietyn diskurssin parodioinnista. Linda Hutcheonin (2000 [1985]) modernia parodiaa käsittelevässä tutkimuksessa *The Theory of Parody* esittää, että tällainen kaiuttava suhde on tyyppillistä modernille parodialle, joka saattaa avoimen pilkallisen inversion sijaan olla hienovaraisempaa ja monitulkintaisempaa. Simukan romaaneissa ironinen kaiutus kohdistuu vallitseviin kasvatustutkimuksiin, jotka tunkeutuvat sitaatteina nuorten päähenkilöiden ajatuksiin. Edellä lainatussa kappaleessa ironista kaiutusta ilmennetään suoraan lainausmerkein: ”oma lahjakkuusalue on yhtä erityinen asia kuin oma erisnimi”.

Samankaltaisia kaiuttavia diskurssilainoja löytyy *Toisaalla*-romaanista, jossa kertojana toimii Samuel. Samuel on löytänyt 10-vuotiaana oman lahjakkuusluokkansa: hän on numeroita rakastava numeerikko. Selkeästä ryhmäidentiteetistä huolimatta myös Samuelin suhde nuoria luokittelevaan kasvatustutkimukseen osoittautuu kuitenkin kompleksiseksi. Systeeminen ideologinen ylätaso käy ilmi tästä pitkästä sitaatista, joka tunkeutuu keskelle Samuelin kerrontaa:

”Oman erikoislahjakkuusalueen mukaisessa opetuksessa on sekin hyvä puoli, että kiusaamista ei esiinny käytännössä lainkaan. Saman lahjakkuusalueen oppilaat muodostavat yhtenäisen viiteryhmän, jossa pilkkaamiselle ei ole tarvetta. Samanhenkisyys kasvattaa yhteisöllisyyden kokemusta”.

Ja paskat. (*T*, 64, lainausmerkit alkuperäisessä tekstissä)

Tässä katkelmassa koko lainausmerkkien sisään sijoitettu teksti on ironisesti kaiutettua kasvatustutkimusta. Kasvatustutkimuksen tyhjän jargonin vastapainoksi kajahtaa Samuelin juureva kirous ja näiden tyyli- ja kielitieteiden kontrastilla romaanissa osoitetaan vallitsevan kasvatustutkimuksen haitallisuus. Samuel on nimittäin kokenut numeerikkojen luokassa jatkuvaa, jopa fyysiseksi yltyvää kiusaamista. Näin hän tietää, ettei idealistinen ajatus viiteryhmän sisäisestä yhteisöllisyydestä toimi käytännössä.

Tämänkaltaisten kaiutusten kautta nuoret henkilöahmot ottavat kriittistä etäisyyttä heitä kasvattavan ja heidän tulevaisuuttaan määrittämään pyrkivään kasvatustutkimukseen. Lainausmerkein muusta kerronnasta irrotetut tekstilainat ovat varsin kohosteinen keino. Sitaattien tarkkaa lähdettä ei kerrota, ja tästä syystä on selvää, että ne ovat jonkinlaista kollektiivin puhetta ja erityisesti jargonisuutensa kautta ammattipuhetta. Näiden tekstilainojen kiinnostavin funktio on, että ne paljastavat ideaaliseksi tarkoitettujen järjestelmien olevan yksilön näkökulmasta huono ja haitallinen. Tekstilainat kuitenkin osoittavat, ettei kasvatustutkimuksen tarkoitus ole varsinaisesti tehdä pahaa yhdellekään yksilölle, päinvastoin.

Dystopiaa ja utopiaa ajatellaan usein toisilleen vastakkaisina lajeina. Monet dystopia-teoreetikot näkevät kuitenkin näiden välillä enemmän yhteyksiä kuin eroavaisuuksia. Molemmathan ovat lajeja, jotka pakottavat lukijan vertailemaan omaa todellisuuttaan suhteessa dystopian tai utopian kuvaamaan fiktiiviseen yhteiskuntaan. Molemmat ovat

siis kriittisiä lajeja, kun arvioidaan lukijalle tarjoiltua positiota. Yhtä tärkeä yhteys utopian ja dystopian välillä ovat utooppiset piirteet, jotka ilmenevät lähes kaikissa dystooppisissa fiktioissa. Esimerkiksi Keith M Booker (1994, 3) on korostanut utopian ja dystopian läheisyyttä huomauttamalla, että dystopia on useimmiten kirjallisuutta, joka varoittaa utooppisen ajattelun käytännön seurauksista. Kaikki klassiset dystopiat (kuten Aldous Huxleyn *Uljas uusi maailma*, 1932) ovat kuvauksia täydellisiksi suunnitelluista yhteiskunnista, jotka kääntyvätkin yksilöiden näkökulmasta alistaviksi ja hirvittäviksi. Myös Tom Moylan (2000, 122) näkee, ettei dystopia ole suinkaan utopian kääntöpuoli, vaan asettuu pikemminkin utopian ja antiutopian välimaastoon. (Ks. myös Basu–Broad–Hintz 2013, 2.) Simukan romaaniparissa ironisesti kaiutetut lausumat todistavat, että luokittelevalla kasvatusjärjestelmällä on itse asiassa pyritty hyvään tai jopa utooppiseen kasvatusjärjestelmään. Romaanipari toistaa tässä suhteessa dystopialle lajityypillistä asetelmaa, jossa utooppiseksi tarkoitettu järjestelmä osoittautuukin yksilöiden kannalta pahaksi.

4. Satuviitteet nuorten kapinan mahdollistajina

Simukan romaaniparia halkovat kauttaaltaan erilaiset intertekstuaaliset viitteet hyvin tunnettuihin Grimmin ja H. C. Andersenin satuihin. Satuintertekstien runsaus on ylipäättään Simukan lasten- ja nuortenkirjallisuudelle tyypillinen piirre. *Jäljellä* ja *Toisaalla* -romaanien lisäksi satuja hyödynnetään myös lasten saturomaanissa *Sisarla* (2016) sekä Simukan suositussa nuorille suunnatussa *Lumikki*-trilogiassa (2013–2014). Kaikissa teoksissa satuviitteitä käytetään rakentamaan päähenkilöitä. Tarkastelemaani romaanipariin sadut tulevat *Jäljellä*-romaanin Emmen satuinnostuksen kautta. Romaanien fiktiivisessä maailmassa painettuja kirjoja on enää vähän ja harva nuori enää tuntee vanhaa eurooppalaista satuperinnettä. ”Ei kukaan lue nykyään satuja. Emmi oli saanut kuulla sen monta kertaa.” (J, 7). Emmi kuitenkin lukee. Hänelle sadut ovat lohtua ja pakopaikka todellisuudesta, josta hän ei löydä omaa paikkaansa.

Keskeisin satu molemmille romaaneille on Andersenin ”Pieni merenneito”. Se on Emmen lempisatu, jonka pariin tyttö palaa uudelleen ja uudelleen. Satu on päätynt jopa kirjan kansiin, joissa molemmissa on eteerisen kaunis kuva vaaleatukkaisesta tytöstä merenneidon lailla veden alla. ”Pieni merenneito” esiintyy romaaneissa tiuhaan. *Jäljellä* alkaa Emmen kuvitelmasta kuolemasta, jonka hän toivoo olevan sukeltamista:

Kuollessaan ihminen sukeltaisi, sukeltaisi yhä syvemmälle, eikä enää tietäisi, missä vedenpinta on. Sitten hän sukeltaisi vieläkin ja huomaisi äkkiä osaavansa hengittää veden alla. Hän olisi toisessa maailmassa” (J, 6.)

Katkelmaa seuraa kaunis ja kuvaileva katkelma Andersenin sadusta, jossa meren kasvit ja kalat luovat kiehtovan maiseman. Vesi ja vedenalainen maailma ovat koko ajan tarinassa mukana. Tämä *Jäljellä*-romaanin alun pohdinta sukeltamisen, kuoleman ja vedenalaisen tai kuoleman jälkeisen maailman olemassaolosta ennakoii koko tarinaa, jossa Emmi

tosiaan tietämättään siirtyy toiseen maailmaan, ihmeellisen aitoon virtuaalimaailmaan. Vesi edustaa romaanin lyirisessä kuvastossa liminaalitulaa kahden maailman välissä.

Jäljellä-romaanin myös päättyy ”Pieneen merenneitton”. Loppukohtauksen miljö on satuun sopivasti meri, jota Atro ja Emmi ylittävät veneellä. Samuelin antamien vihjeiden perusteella Emmi alkaa epäillä Atron tarkoituksperiä. Hän päätyy uhkaamaan Atroa veitsellä, ja lopulta tilanne käy niin uhkaavaksi, että Emmi on poistettava koko pelistä ja näin hän pääsee takaisin todellisuuteen. Veitsimotiivi viittaa Andersenin satuun, jossa prinsssiin rakastunut ja kaikkensa uhrannut merenneito pääsisi rakastettunsa surmaamalla takaisin kotiin veden alle elämään pitkän ja onnellisen merenneitoelämän. Sadun merenneito kuitenkin uhrautuu prinssin puolesta, kuolee ja muuttuu meren vaahdoksi. Emmi ei uhraudu, mutta ei myöskään tapa Atroa. Pelkkä väkivallalla uhkaaminen saattaa hänet takaisin omaan maailmaansa. *Toisaalla*-romaanin lopussa ”Pieneen merenneitton” palataan tällä kertaa romanttisen täyttymyksen hetkellä. ”Etkö rakasta minua enemmän kuin kaikkia muita?” (*T*, 233) siteeraa Emmi satua ennen kuin Samuel ja Emmi suutelevat. Vaikka romaanissa ei ehditäkään nähdä, onnistuuko nuorten kapina lajittelevaa ja loke-roivaa koulutusjärjestelmää vastaan, pelkkä muutoksen mahdollisuus kääntää surullisen sadun romanttiseksi loppusuudelmaksi prinssin ja merenneidon välillä.

Myös romaanien lajitteluaiheen kannalta juuri ”Pienen merenneidon” nouseminen keskeisimmäksi intertekstiksi on tärkeää. Sadun merenneito on korostetusti liminaalihahmo. Hän elää tiukan dualistisessa maailmassa, jossa meren alapuoli ja yläpuoli ovat toisistaan tiukasti erillään pysyvät maailmat. Pieni merenneito ei kuitenkaan sopeudu omaan lokeroonsa vaan ylittää rajan, mutta ei löydä paikkaansa myöskään maan päältä, ja häneltä raja-aitojen ylittäminen vaatii valtavia uhrauksia (äänen antaminen pois, prinssin surmaaminen). Merenneito on tiukkojen lokeroiden maailmassa välinputoaja samaan tapaan kuin ikuinen potentiaali Emmi. Emmi ei kuitenkaan omaksu Pienen merenneidon uhripositiota vaan hän kääntää liminaalisuutensa lopulta voimaksi: ”Emmi tunsi, kuinka hänellä oli oma tahto. [--] Hän saattoi valita. Hän saattoi päättää itse.” (*J*, 221.)

Sadut ovat molemmissa romaaneissa läsnä paitsi Emmiin lukemisen ja Emmiin ajatusten kautta myös Samuelin lähettämänä viesteinä. Pelinohjaajana Samuel on allekirjoittanut tiukkaehtoisen sopimuksen, jonka mukaan hänen on kiellettyä paljastaa pelattavalleen tämän olevan virtuaalimaailmassa. Samuel ei uskalla tästä syystä viestiä suoraan, mutta hän alkaa lähetellä Emmille hienovaraisia vihjeitä koodaamalla Emmiin nähtäväksi erilaisia satuviestejä. Samuel saattaa jättää satukirjan auki sopivasta kohtaa tai kaivertaa penkkiin, jolla Emmi istuu, vain Emmiin nähtäväksi tarkoitetun satulainauksen. Näin romaaneissa harvinaislaatusesti intertekstuaalisuus on poikkeuksellisesti sekä tekstin että tekstin sisäisen maailman ominaisuus.

Satuviihteet ovat tärkeitä romaanien kriittiselle dystopialle ominaiselle kapinajuonelle. Empty World sekä pelin kehittänyt, nuoria koekaniineinaan käyttävä peliyhtiö ovat Simukan romaaneissa samassa roolissa kuin totalitaristinen hallinto klassisissa dystopioissa kuten George Orwellin (1949) romaanissa 1984. Orwellin romaanin maailmassa Isoveli valvoo kansalaisiaan ja todellisuutta muokataan jatkuvasti vastaamaan hallinnon tarpeita

(esimerkiksi historiaa muokkaamalla). Simukan romaanin maailmassa todellisuuden muokkaaminen on viety vieläkin pidemmälle, kun koko Emmin todellisuus muuttuu simuloituksi virtuaalitodellisuudeksi ja häntä tarkkaillaan herkeämättä. Saduista muodostuu romaaneissa salakieli, jolla nuoret voivat kommunikoida heitä sortavan yhteiskuntajärjestelmän huomaamatta ja nousta kapinaan vallitsevaa järjestelmää vastaan.

Saija Isomaa (2017, 30) on huomauttanut, että erilaiset teesi- ja tendenssiteokset, kuten dystopiat, käyttävät usein tekstienvälisiä viittauksia arvokeskusteluun ja kannanottojensa asemoimiseen. Simukan romaaniparissa satuviitteillä onkin myös tämänkaltaisia funktioita. Yksi keskeinen satuviite on molemmissa romaaneissa hyödynnetty Hans Christian Andersenin satu ”Keisarin uudet vaatteet”. Alkuperäisessä sadussa keikarimainen keisari kuvittelee kantavansa yllään uskomattoman upeaa asua, jonka vain älykkäimmät alamaiset näkevät, mutta todellisuudessa hän on alasti. Kukaan alamaista ei uskalla tunnustaa näkevänsä keisarin alasti, mutta lopulta pieni poika huudahtaa, ettei keisarilla ole vaatteita lainkaan ja näin muidenkin silmät avautuvat näkemään totuuden.

Simukan romaaneissa valheella ja todella, näennäisellä ja illusorisella on voimakas merkitys virtuaalitodellisuus-motiivin kautta. *Jäljellä* romaanin ratkaisevassa loppukohdauksessa Samuel vihjaa Emmille Atron petollisuudesta kirjoittamalla nenäliinaan sitaatin ”Keisarin uusista vaatteista”. Sitaatti rikkoo illuusion ja Emmi herää kyseenalaistamaan maailman, johon hän on joutunut:

Emmi tunnisti sadun heti. *Keisarin uudet vaatteet*. Mitä se tarkoitti? Että he kaikki kuvittelivat näkevänsä jotain, mitä ei ollut olemassa? Että kukaan ei uskaltanut sanoa totuutta? Eikö tätä maailmaa oikeasti ollut? Huijasiko joku? (J, 207.)

Tyhjää maailmaa simuloiva peli on monella tapaa kiinnostava aihe. Simukan romaanien maailmassa se osoittautuu häikäilemättömien liikemiesten yritykseksi tehdä rahaa, vaikka se mukaan vastentahtoisesti otettujen nuorten vanhemmille sekä peliohjaajiksi kelpuutetuille nuorille esitetäänkin Emmin kaltaisten nuorten auttamiseksi kehitettynä peliterapiana. Tällaisen terapiaselityksen mahdollistaa panoptikoninen koulutusjärjestelmä, joka pakottaa nuoret tiettyyn malliin eikä salli yksilöiden poikkeamia oikeana pidetystä kehittymisen kaavasta. Näin peli on jälleen yksi osoitus vallitsevan kasvatusjärjestelmän haitallisuudesta. Se mahdollistaa bisneksen nuorten kustannuksella.

Samalla sadun keisarin uusista vaatteista voi katsoa mallintavan nuorten roolia teoksen maailmassa. Erityisesti Emmin rooli on alusta saakka olla tuon pienen pojan kaltainen, joka näkee asiat selkeämmin. Jollakin tapaa ulkopuolisen näkökulmahenkilön kautta tarkastellun yhteisön tai yhteiskunnan hyveet ja paheet tulevat punnituksi tarkemmin. Simukan romaaniparin Emmi ei ole kokonaan yhteiskunnan ulkopuolinen, mutta hänen kuulumisensa parjattujen potentiaalien ryhmään tekee hänestä henkilöahmona osin ulkopuolisen, minkä seurauksena hänen on hiljalleen mahdollista huomata vallitsevan systeemin puutteet ja kummallisuudet ja se, että lopulta yleviin päämääriin nojautuva kasvatusjärjestelmä onkin yksilöitä sortava ja alistava rakenne.

5. Luokittelumotiivi nykynuorten todellisuuden kuvastajana

Kasvun ja kehittymisen voimakas tematisoituminen Simukan *Jäljellä-* ja *Toisaalla-*romaanissa ei ole lajiodotuksiin nähden yllättävää. Kaikki nuortenkirjallisuus kiertyy vääjäämättä identiteetin kehityksen kysymysten ympärille ja historiallisesti arvioiden modernin nuortenromaanin ja kehitysromaanin (*Bildungsroman*) välinen kytkös on ilmeinen. Nuortenkirjallisuudentutkimuksessa kehitysromaanin lajimäärettä käytetään varsin löyhästi viittaamaan tarinamalliin, jossa päähenkilö jättää taakseen lapsuuden ja erilaisten voittojen ja vastoinkäymisten kautta kasvaa ihmisenä tai aikuistuu. (Buckley 1974, 17–18; Levy 1992, 100.)

Kehitysromaanin on kuitenkin läpikotaisin romanttinen genre, jonka onnellisessa lopussa päähenkilö astuu aikuisuuteen. Kehitysromaanin käsitys aikuistumisesta on ongelmallisen essentialistinen: sen kuvaamana aikuistuminen on valmiiksi määritelty lineaarinen kehitysprosessi kohti ideaalia eli aikuisuutta (Trites 2000, 11–12). Ebony Daley-Carey (2017) on huomannut, että nykynuortenkirjallisuus kuitenkin usein kyseenalaistaa tietoisesti kehitysromaanintradition synnyttämän nuoruutta koskevan metanarratiivin. Samalla humanismin ihailema aikuistumisen myötä täydellistyvä subjekti tulee dekonstruoiduksi tai vähintäänkin kyseenalaistetuksi. Daley-Carey käsittelee pääosin postmodernistista nuortenkirjallisuutta, mutta näen Simukan romaaniparissa samankaltaista pyrkimystä purkaa nuoren aikuistumiseen liittyviä essentialistisia malleja. Simukan romaaniparin henkilöhahmot Samuel ja Emmi kehittyvät romaanien myötä ja kasvattavat voimia, rohkeutta ja itsenäisyyttä nousta vallitsevaa sortavaa järjestelmää vastaan. Tässä mielessä romaanit toisintavat klassista nuorten kehitysromaanin kaarta. Toisaalta romaanit purkavat tietoisesti ajatusta siitä, että nuoren kehityksen tulisi tapahtua ennalta määrityissä ja aikuisten säätelemissä puitteissa, joita luokittelu rakentaa.

Kuten jo aiemmin mainitsin, nuoriin kohdistuvan lajittelun tai luokittelun motiivi on ollut keskeinen kahdessa kansainvälisessä nuorille suunnatuissa fantasia–dystopia-hitissä: Harry Potter-sarjassa sekä Outolintu-sarjassa. Harry Potter-sarjan päänäyttämöllä Tylypahkan velhokoulussa kaikki oppilaat jaotellaan maagisen lajitteluhatun avulla luonteenpiirteidensä määrittäminä neljään tupaan. Näitä ryhmiä ovat ahkerat ja luotettavat puuskupuhit, rohkeat rohkelikot, katalat luihuset ja älykkäät korpinkynnet. Outolintu-trilogian maailmassa nuoret puolestaan jaotellaan niin ikään luonteenpiirteiden kautta viiteen koulutusryhmään: vaatimattomat, terävät, rehdit, sopuisat ja uskaliaat. Molemmilla sarjoilla luokittelulla on kauaskantoisia seurauksia nuoren elämässä. Harry Potter-maailmassa valittu tupa determinoi oppilaan sosiaalisen viiteryhmän ja saattaa vaikuttaa tämän tulevaan asemaan yhteiskunnassa. Puhtaammin dystooppisessa Outolintu-sarjassa koko yhteiskunta rakentuu näiden luokkien varaan. Lokero, johon nuori persoonallisuutensa kautta asetetaan, määrää hänen statuksensa äärimmilleen viedyssä luokkayhteiskunnassa.

Outolintu-sarjan päähenkilö Beatrice tai myöhemmin Tris on Emmin lailla luokkien väliin putoava liminaalihahmo. Sarjan aloittavassa romaanissa Beatrice haluaa

epätoivoisesti osaksi uskaliaiden ryhmän ryhmäidentiteettiä jopa siinä määrin, että hän lyhentää nimensä Trisiksi, koska hän arvelee sen kuulostavan enemmän uuden ryhmän tyyliin sopivalta. Nimen vaihto on osoitus halusta hylätä aikaisempi identiteetti ja omaksua uusi. Trisille halu kuulua ryhmään on siis alkuun voimakkaampi kuin Emmillä. Luokittelutestissä Trisin tulos on kuitenkin epäselvä ja tästä syystä häntä nimitetään outolinnuksi (*divergent*). Outolintuna olosta on kuitenkin ennennäkemätöntä hyötyä, sillä myöhemmin puhkeavassa sodassa vain luokittelujen ulkopuolelle jääneet outolinnut pystyvät vastustamaan aivojen manipulointia. Kuten Trisin äiti (joka on itsekin outolintu) toteaa:

Every faction conditions its members to think, and act certain way. And most people do it... But our minds move in a dozen different directions. We can't be confined to one way of thinking, and that terrifies our leaders. It means we can't be controlled. (Roth 2011, 441–442.)

Outolintuus on siis Rothin romaanin maailmassa synonyyminen vapaalle ajattelulle. Sekä Emmi että Tris ovat luokittelujen ulkopuolella ja tämä liminaalinen tila tarjoaa heille mahdollisuuden tarkastella järjestelmää kriittisesti ja myös nousta vallitsevaa järjestelmää vastaan. Näistä romaaneista Simukan romaanit ovat kuitenkin Rothin romaaneja kriittisempiä luokittelevaa kasvatusjärjestelmää kohtaan. Kuten Balaka Basu (2013, 27–29) luokittelua Rothin Outolintu-sarjassa analysoivassa artikkelissaan ”What faction are you in? The pleasures of being sorted in Veronica Roth’s *Divergent*” osoittaa, on Rothin romaanien eetos lopulta nostalginen ja konservatiivinen. Luokittelevaa järjestelmää sinänsä ei tuomita, vaan sen katsotaan ennemminkin korruptoituneen vääränlaisen vallankäytön välineenä. Outolinnut vastustavat järjestelmän väärinkäyttöä, mutta eivät pyri purkamaan järjestelmää sinänsä.

Simukan romaanissa puolestaan koko luokitteleva kasvatusjärjestelmä tuomitaan lopulta avoimesti. *Toisaalla*-romaanin lopussa Emmi, Samuel ja toinen peliohjaaja Basilika laativat seitsemän askelta sisältävän toimintasuunnitelman, jolla he paljastavat nettilehtiin ja televisioon suunnatuilla hakkeri-iskuilla koko maailmalle epäeettisen pelibisneksen sekä luokittelevan järjestelmän epäoikeudenmukaisuuden. Nuorten toimintasuunnitelma muistuttaa manifestia, kuten sen kohdasta 3 huomataan:

3. Nauhoitetusta materiaalista ja manifestista editoidaan kuvaa, ääntä ja tekstiä yhdistelevä, tajunnan räjäyttävä kokonaisuus, joka kertoo, miten nuoria hyväksikäytetään peliteollisuuden nappuloina. Miten he ovat terapiasuuntausten uhreja ja miten lahjakkuusalueet ovat silkkaa nuorten mielivaltaista lokerointia. Se kertoo millainen valtava bisnes peliteollisuus ja peliterapia ovat ja miten erikoislahjakkuuksien löytämisen tarkoituksena on myös ensisijaisesti kasvattaa mahdollisimman tuottavia yhteiskunnan rattaiden osia. (T, 227.)

Basun (2013, 23) mukaan Outolintu-sarjan luokitteluun perustuva maailma ei ole puhtaan dystooppinen, vaan hyödyntää myös nuoren viehtymystä ryhmäidentiteetin

omaksumiseen ja siihen, että jostakin ulkoa käsin voitaisiin varmasti ja täsmällisesti määrittellä kunkin sisin olemus. Basu (mp.) kytkee samaan ilmiöön myös Philip Pullmanin fantasiatrilogian *Universumien tomu* (*His dark materials*, 1995–2000). Trilogian maailmassa erityistä ovat daimonit, eläinhahmot, jotka ilmentävät kunkin ihmisen sielua. Lapsen daimonit ovat Pullmanin maailmassa jatkuvasti vaihtuvia, kun taas aikuisen daimoni pysyy samana. Näin romaaneissa aikuisuus näyttäytyy valmiina ja pysyvänä identiteettinä kun taas lapsen identiteetti on vasta muovautumassa. Pullmanin maailman tavoin on tärkeää huomata, että luokittelumotiivi kytkeytyy sekä Harry Pottereissa, Outolinnuissa että Simukan romaaneissa aikuistumiseen ja identiteetin kiinnittymiseen. Kaikissa luokittelu merkitsee aikuistumisriittä, jonka myötä identiteetin kehitys ankkuroidaan pysyväksi. Tämän kaltainen ajattelu vastaa yllättävän vähän nykyaikaista käsitystä identiteetistä kautta elämän vaihtuvana ja muuttuvana sekä myös valittuna minuuden ilmentämisen ja kokemisen tapana.

Toisaalta tällainen luokittelufantasia on ymmärrettävä, kun sitä tarkastellaan vasten internet-kulttuuria ja sen tarjoamia lukuisia testejä. Erityisesti nuorille (mutta myös aikuisille) sosiaalisen median käyttäjille erilaiset leikkimieliset nettitestit ovat tavallisia ja jokapäiväisiä viihteen muotoja. Basu (2013, 29–31) huomauttaa myös, että sekä Harry Potterien, Pullmanin trilogian että Outolintu-sarjan ympärille on syntynyt laaja joukko internet-testejä, joissa kirjojen fanit voivat testata, mihin tupaan tai lahjakkuusryhmään he tulisivat lajitelluiksi tai mikä eläinhahmo olisi heidän daimoninsa. Tässä mielessä luokittelumotiivi kirjallisena motiivina tarjoaa pitkälle viedyn tarinallisen version nykynuorille tyypillisestä lukuisten persoonallisuustestien läpäisemästä todellisuudesta.

6. Lopuksi

Edellä olen eritellyt Salla Simukan romaaniparissa *Jäljellä* ja *Toisaalla* esiintyvää luokittelumotiivia. Luokittelumotiivi osoittautui kohdeteoksissa varsin kriittisesti käsitellyksi ilmiöksi. Simukan romaanien nuoret päähenkilöt Emmi ja Samuel ovat molemmat omalla tavallaan luokittelevan järjestelmän uhreja. Romaanit kritisoivat luokittelevaa kasvatuserjestelmää ensinnäkin nuorten henkilöahmojen puheeseen tai ajatuspuheeseen sisällytetyn ironisen kaiuttamisen kautta, toiseksi allegorian keinoin ja kolmanneksi nuorten antaman vastarintatoiminnan antaman toiminnallisen esimerkin kautta. Romaanien kriitikkissä hyödynnetään erityisesti dystopia-romaanin, nuortenkirjallisuuden sekä sadun tarjoamia lajimahdollisuuksia.

Luokittelu kytkeytyy monella tapaa länsimaiseen nuoruuskäsitykseen ja käsityksiimme kasvamisesta ja aikuistumisesta. Simukan romaanit purkavat erityisesti nuoren yksilön kannalta haitallista panoptikonista kasvatusideologiaa, jossa nuoren kehittyminen on tarkkaan säädeltyä erilaisten kasvatusinstituutioiden kautta ja jossa poikkeamat vallitsevasta mallista koetaan vaarallisiksi ja uhkaaviksi. Simukan romaanit myös tarttuvat kansainvälisten esikuviansa tavoin 2000-luvun nuorten elämään, joka on täynnä erilaisia persoonallisuustestejä. Osin nämä testit ovat nuorten itsensä netissä tekemiä viihdyttäviä

ja hupailuvia testejä. Kyse on myös vakavammasta ilmiöstä. Lapsia ja nuoria luokitellaan jo kouluissa, ja päämäärätietoisimmat yksilöt pääsevät pienestä pitäen kirimään vielä itseään etsivien nuorten edelle tavoitelluimpien jatko-opintopaikkojen saamisessa. Simukan romaanit esittävätkin tärkeän kysymyksen siitä, onko nykyajan nuorella tilaa etsiä itseään vapaana erilaisista leimoista ja luokista.

Lähteet

Aineslähteet

ROTH, VERONICA 2011: *Divergent*. Katherine Tegen Books, New York.

SIMUKKA, SALLA 2012: *Jäljellä – Toisaalla* (yhteispainos, sitaateissa merkitty lyhentein J ja T). Tammi, Helsinki.

Lähdekirjallisuus

BACCOLINI, RAFFAELLA – MOYLAN, TOM 2003: Introduction. Dystopia and histories. RAFAELLA BACCOLINI ja TOM MOYLAN (toim.): *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*, 1–12. Routledge, London.

BASU, BALAKA 2013: What Faction Are You in? The Pleasures of Being Sorted in Veronica Roth's *Divergent*. BALAKA BASU, KATHERINE BROAD ja CARRIE HINTZ (toim.): *Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults: Brave New Teenagers*, 19–33. Routledge, New York.

BASU, BALAKA – BROAD, KATHERINE – HINTZ, CARRIE 2013: Introduction. BALAKA BASU, KATHERINE BROAD ja CARRIE HINTZ (toim.): *Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults: Brave New Teenagers*, 1–15. Routledge, New York.

BOOKER, KEITH M. – THOMAS, ANN-MARIE 2009: *The Science Fiction Handbook*. Wiley-Blackwell, Chickchester.

BOOKER, KEITH M. 1994: *Dystopian Literature: A Theory and Research Guide*. Greenwood Printing, Westport.

BUCKLEY, JEROME 1974: *Season of Youth: The Bildungsroman from Dickens to Golding*. Harvard University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674732728>

CART, MICHAEL 2010: *Young Adult Literature. From Romance to Realism*. American Library Association, Chicago.

DALEY-CAREY, EBONY 2017: Testing the Limits: Postmodern Adolescent Identities in Contemporary Coming-of-age-stories. *Children's Literature Education*. Saatavilla <https://doi-org.helios.uta.fi/10.1007/s10583-017-9317-7>.

HILTON, MARY – NIKOLAJEVA, MARIA 2012: Introduction. Time of turmoil. MARIA NIKOLAJEVA ja MARY HILTON (toim.): *Ashgate Studies in Childhood, 1700 to the Present: Contemporary Adolescent Literature and Culture: The Emergent Adult*, 1–16. Ashgate, Farnham.

HUTCHEON, LINDA 2000 [1985]: *A Theory of Parody: The Teachings of Twentieth-century Art Forms*. University of Illinois Press, Urbana & Chicago.

ISOMAA, SAIJA 2017: Maailma ilman miehiä. Marjaana Aumaston Rikas, Laiha ja Kaunis yhden sukupuolen dystopia. SAIJA ISOMAA ja TONI LAHTINEN (toim.): *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia*, 17–36. Joutsen Svanen. Erikaisjulkaisuja 2. Suomalainen klassikkokirjasto ja Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsingin yliopisto.

LESKO, NANCY 2001: *Act Your Age. The Cultural Construction of Adolescence*. Routledge, New York & London.

LEVY, MICHAEL M. 1992: The Young Adult Science Fiction Novel as Bildungsroman. G. W. SULLIWAN III

- (toim.): *Young Adult Science Fiction*, 99–118. Greenwood Press, London.
- MOYLAN, TOM 2000: *Scraps of the Untainted Sky: Science Fiction, Utopia, Dystopia*. Westview Print, Boulder.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIDRE 1986: *Relevance. Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- TRITES, ROBERTA SEELINGER 2000: *Disturbing the Universe. Power and Repression in Adolescent Literature*. University of Iowa Press, Iowa.
- TRITES, ROBERTA SEELINGER 2014: *Literary Conceptualizations of Growth. Metaphors and Cognition in Adolescent Literature*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam & Philadelphia.

MARIA LAAKSO: Coming of age and the classification of adolescents in Salla Simukka's YA dystopian novels Jäljellä and Toisaalla

Finnish YA author Salla Simukka focuses on a current societal problem in her two-part novel series *Jäljellä* ('Left over', 2012) and *Toisaalla* ('Elsewhere', 2012). These novels criticise the current notion of having young children choose specialised studies and make decisions that affect their entire future. This is a consequence of the modern Western information society where branches of knowledge are differentiated. Simukka's novels deal with this theme as dystopian fiction.

Both novels depict a dystopian world, where adolescents are classified into groups based on their personality and their talents. Both novels depict a world very much like our own, but the time of the story lies in the near future. In a fashion typical for dystopian fiction, the author picks up some existing progressions from reality and extends these conditions to the future, and this is how the flaws of current circumstances are revealed. In this article, I claim that Simukka's novels take a critical look at the whole Western concept of coming of age. The idea of growth as being something controllable is especially crucial. In Western cultures, an individual growing up is standardised and regulated by institutions and fields of science such as daycare, school, medicine and psychology. This idea is exaggerated in Simukka's novels, but is still recognisable.

The motif of classifications or the sorting of adolescents has recently been popular in YA fantasy and YA dystopia. Simukka's novels borrow from two bestsellers: J.K. Rowling's *Harry Potter* series (1997–2007), and Veronica Roth's *Divergent* series (2011–2013). These examples seem to prove that the idea of adolescents of being sorted or being classified is important in contemporary fiction targeting young audiences. Sorting or classification as motifs seems to be connected to the contemporary understanding of youth and growing up.

This article deals with the classification motif in Simukka's novels. I especially concentrate on the connections between the motif and the broader theme of growing up. I examine the motif alongside the Western ideas of growth and coming of age. Moreover, I also examine the different genre frames Simukka's novels use to discuss growing up in contemporary society. These genre traditions include dystopian fiction, YA literature and fairytales. In this article, I propose that the classification motif allegorises the demands set on adolescents in contemporary society, but it also appeals to young readers, fulfilling a fantasy of belong to a group.

Maria Laakso
 maria.s.laakso@uta.fi
 Pinni B 5008, COMS
 33014 Tampereen yliopisto

TIINA MAHLAMÄKI

Kotiinpaluun kronotoopit suomalaisessa sisällissotakirjallisuudessa

1. Sisällissodan jälkeiset kotiinpaluut

Eeva Joenpellon *Vetää kaikista ovista* -romaanin¹ alussa on teoksen koskettavin kohta. On kevät 1919. Kapinasta on kulunut vuosi. Punaleski Tilta Gröönroos tulee tapamaan serkkuaan, kauppianrouva Salme Hännistä. Tilta on menettämässä kaiken. Hänen miehensä suutari Gröönroos on kuollut vankileirillä punatautiin ja hänen verstaansa on myyty velkojen katteeksi. Tytär Hilja makaa kotona espanjantaudissa. Ei ole ruokaa eikä rahaa, ja poika Vieno viruu vankileirillä. Tilta kiertää talosta taloon pyytäen, että joku isännistä kirjoittaisi paperin, jossa tarjoaisi Vienolle töitä. Se on ainoa tapa saada hänet pois vankileiriltä, ”[p]ois kuolemast. Selväst kuolemast.” Tiltan ainoa toivo on saada Vieno kotiin hengissä, ”vaik kui vähis henkis. Nii kyl mä sen hoiraisi ihmiseks taas.” (Joenpelto 1972, 16–17.)

Salme antaa serkulleen syötävää kotiin viemiseksi ja Tilta sopottaa asiansa kotiin palaavalle kauppiaalle. Jotain tapahtuukin. Kun Salme myöhemmin lähettää tyttärensä Inkerin ja Anjan viemään hänelle ruokaa, heitä kohtaa erikoinen näky:

[Gröönrooska] istui ulkokuonerakennuksen rappusella jonkun miehen viessä. Mies oli paljain jaloin ja piteli päätään käsissään. Heidän seistessään siinä hänen kätensä putosivat ja hän paljasti hitaasti kuivuneet kasvot, suuret syvistä kuopista katsovat hohdottomat silmät. Gröönrooska pani kätensä miehen olkapäälle, irrotti, nousi sitten ja lähti tyttöjä kohden. (Joenpelto 1972, 32.)

1 *Vetää kaikista ovista* (1972) aloittaa Lohja-sarjaksi tai Uusimaa-sarjaksi nimitetyn Eeva Joenpellon 1970-luvulla kirjoittaman tetralogian, jonka muut osat ovat: *Kuin kekäle kädessä* (1974), *Sataa suo-laista vettä* (1978) ja *Eteisiin ja kynnyksille* (1980). Lohja-sarjasta ks. esim. Mahlamäki 2005.

Nuo Vienon kuivuneet kasvot ovat tuttuja monista muista sisällissodan² vankileirien kuvauksista. Ne ovat tuttuja myös muiden sotien vanki- ja keskitysleirikuvauksista, erityisesti toisen maailmansodan aikaan mutta myös 1990-luvun Balkanin sodista. Nuo syvistä kuopista katsovat näлкиintyneiden lapsien silmät ovat tuttuja nälänhädistä kertovissa uutisissa tai itsensä näännyttäneiden, syömishäiriöstä kärsivien tyttöjen kasvoissa. Ne herättävät katsojassa pelkoa ja vihaa sekä halun auttaa.

Myös Joenpellon romaanin Salme tyttarineen haluaa auttaa. Siksi Anja ja Inkeri tulevat tapaamaan Tilttaa. Hän sanoo heidän tulleen liian myöhään. Vielä teini-ikäinen tytär Hilja on kuollut edellisenä yönä nälän heikentämänä. Espanjantauti huipentui 1910-luvun lopulla Suomessa ja Euroopassa tappaen ihmisiä, jotka olivat sodalta tai nälältä säästyneet.³ Romaanin Hilja oli yksi heistä. Mutta Grönrooskan elämässä oli vielä toivoa. Hänen poikansa Vieno oli palannut kotiin.

Kesästä 1918 aina kevääseen 1919 elettiin punaisten perheissä kotiinpaluiden aikaa – niissä perheissä, joissa oli jotain odotettavaa. Sisällissotaa käsittelevässä muistitietoineistossa isän kotiinpaluu onkin yksi tärkeistä teemoista.⁴ Tiltan ja Vienon kohtaamisen innoittamana ryhdyin etsimään sanataiteen kuvauksia vuoden 1918 tapahtumien jälkimainingeista. Erityisesti etsin romaaneista kohtauksia, joissa puoliso, vanhempi tai aikuinen lapsi palaa kotiin sodasta pitkän poissaolon jälkeen. Useimmiten he palasivat vankileiriltä, mikä tarkoittaa, että he olivat lähteneet sotaan punaisten puolella. Valkoisten kotiinpaluita en tässä yhteydessä tarkastele, vaikka niidenkin kuvauksia suomalaisesta kaunokirjallisuudesta löytyy.⁵ Olen valinnut käsittelyyni eri vuosikymmeninä kirjoitettuja teoksia tai novelleja, jotta kirjoittamisajankohdan mahdollinen vaikutus kuvauksiin tulisi selvemmin esiin.

Artikkelissani kysyn: Miten suomalaisessa kaunokirjallisuudessa on kuvattu vuoden 1918 sodasta ja sen jälkeiseltä vankileiriltä kotiin palaavia miehiä ja naisia? Mistä näkökulmasta ja minkälaisiksi kotiin palaavan ja kotona odottavan kohtaamiset on kuvattu? Mitkä teemat korostuvat tai toistuvat kuvauksissa? Analyyttisenä apuvälineenä sovellan venäläisen kirjallisuudentutkijan Mihail Bahtinin (1979) *kronotoopin* käsitettä. Sen ohjaamana kysyn: minkälaisia aikatiloja kohtaamisten sanataiteellisissa kuvauksissa rakentuu?

2 Käsittelemissäni romaaneissa puhutaan useimmiten kapinasta. Termiä käyttivät myös punaisten puolelle identifioituneet. Sodasta käytetyt nimitykset asemoivat pitkään puhujan suhteen sodan osapuoliin. Omassa tekstissäni käytän nykytutkimuksessa suositeltavaa ja yleistä sekä neutraaliksi koettua sisällissota-termiä. Sodan nimityksistä ks. Heimo 2010, 31–32. Perusteellisesti aihetta on käsitelty *Historiallisen aikakauskirjan* 2/1993 teemanumerossa ”Yksi vai monta totuutta?”

3 Espanjantaudista ks. esim. Eila Linnanmäki 2005: *Espanjantauti Suomessa – influenssapandemia 1918–1920*. Helsinki: SKS.

4 Esim. Peltonen 1996; Fingerroos 2004; Heimo 2010; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston, Kansan arkiston ja Sirkkala 1918–2018 -hankkeen vuoden 1918 muistitietoa käsittelevät kokoelmat ja aineistot.

5 Esimerkiksi Linnan *Pohjantähti*-trilogia, jossa kotiin palaa jääkäri Ilmari Salpakari tai Kjell Westön *Missä kuljimme kerran* romaani, jossa sotaa ja sen seurauksia tarkastellaan sekä punaisesta että valkoisesta näkökulmasta.

2. Sisällissotakirjallisuuden kronotoopit

2.1. Kronotoopin käsite

Kirjallisuudessa kuvatut tapahtumat ja henkilöhahmot ovat aina jossain ympäristössä ja jossakin ajassa, ja nämä ajan ja tilan motiivit tematisoituvat useilla tavoilla. Ajan ja paikan kohtaamista voi tarkastella *kronotoopin* eli aikatilan käsitteellä. Käsitteen toi kirjallisuudentutkimukseen venäläisfilosofi Mihail Bahtin vuonna 1938 valmistuneessa laajassa esseessään ”Ajanilmaisujen ja kronotoopin muodot romaanissa”. Bahtinin mukaan kronotoopissa ”paikalliset ja ajalliset tunnusmerkit ovat punoutuneet toisiinsa mielekkääksi ja konkreettiseksi kokonaisuudeksi”. (Bahtin 1979, 243–244; Mahlamäki 2005, 33–35.)

Bahtinin mukaan käsite kuvaa siis romaanien maailmassa tapahtuvaa ajan ja tilan yhteen kietoutumista, jossa ”[a]ika tihenee, tiivistyy ja tulee taiteellisesti havaittavaksi; tila puolestaan voimaperäistyy, kietoutuu ajan, juonen ja historian kulkuun”, siinä ”[a]jan tunnusmerkit avautuvat tilassa ja tila ymmärretään ja mitataan ajallisesti”. (Bahtin 1979, 243–244; 1981, 84; 1988; Mahlamäki 2005, 37.) Sanataiteessa kuvattava tapahtumien tila tai paikka on yleensä selvemmin havaittavissa, kuten vaikkapa edellisen luvun lainauksessa, jossa ollaan Gröönrooskan kodin ulkokuonerakennuksen rappusella. Kohtauksen aika ja henkilöhahmojen kokemus ajasta sen sijaan ei tule suoraan esiin, mutta kirjallisuuden ominaisuuksiin kuuluu, että siinä myös aika ”tulee taiteellisesti havaittavaksi” eli lukijalle näkyväksi.

Olen uskontotieteen väitöstutkimuksessani (2005) tarkastellut Joenpellon Lohja-sarjaa kronotoopin näkökulmasta ja siinä totean, että ”aika, sen kokeminen ja sen suhteellisuus kuten myös tilan merkitykset ja kokeminen ovat näkymättömiä, abstrakteja asioita, jotka sanataiteessa voidaan tehdä näkyviksi” (Mahlamäki 2005, 37). Niin myös Tiltan, Vienon ja Hännisen sisarusten kohtaamisessa on läsnä monenlaisia ajan kokemuksia ja merkityksiä: Tiltan puoliso ja tytär ovat kuolleet, he kuuluvat menneisyyteen. Vienon kotiintulo saa Tiltan katsomaan tulevaisuuteen toivoen. Vieno itse on nuori mies, mutta kärsimyksiensä vuoksi ikävuosiaan vanhempi niin mieleltään kuin ulkoiselta olemukseltaan.

Bahtin ja lukuisat hänen jälkeensä tulleet tutkijat ovat käyttäneet kronotoopin käsitettä monin eri tavoin. Käsite toimii tutkimuksissa kolmella tasolla: Sen voi ensiksikin nähdä *keinona*, jolla teksti representoi eli esittää historiaa. Toiseksi sitä voi tarkastella romaanissa esiintyvien ajan ja paikan kuvien *suhteena* sekä kolmanneksi *tapana* pohtia tekstin itsensä muodollisia ominaisuuksia, kuten juonta, kuvausta ja suhdetta toisiin teksteihin. (Vice 1997, 201–202; Mahlamäki 2005, 39.) Yksi keskeisimmistä käyttötavoista on soveltaa Bahtinin (1979) esittelemiä romaanin sisäisiä kronotooppisia yksiköitä, joita ovat esimerkiksi tapaamisen, tien, idyllin, kynnyksen ja salongin kronotoopit, joita hän esseessään kuvaa. Useat tutkijat ovat sen jälkeen tulkinneet eri teksteistä löytämiään erilaisia kronotooppisia yksiköitä. Kyse on siis kronotooppi-käsitteen heuristisesta soveltamisesta. Väitöstutkimuksessani Lohja-sarjan tulkintakehyksenä oli kehämäisesti rakentuva sukupuolittunut kansalaisuus, ja tarkasteleman kronotooppiset yksiköt olivat keittiö, koti, kylä ja kansakunta. Tässä artikkelissa kehystän tulkintani käyttäen näkökulmanani

kronotoopin käsitettä uskontotieteen näkökulmasta tarkastelleen Thomas A. Tweedin teoriaa. Tweed (2006, 97) nostaa tunnetussa teoksessaan *Crossing and Dwelling: A Theory of Religion* esiin neljä ihmiselämälle, yhteisöille ja uskonnolle merkityksellistä ajan ja tilan kohtaamispistettä, kronotooppia: keho, koti, kotimaa ja kosmos. Luin kaunokirjallisuuden kotiinpaluiden kuvauksia keskittyen erityisesti näihin aikatiloihin. Tarkastelenkin seuraavassa aineistoani kehon, kodin ja kotimaan kronotooppien näkökulmasta – kosmoksen kronotooppi ei tässä aineistossa noussut esiin. Aloitan kuitenkin Bahtinin itsensä esittelemästä kohtaamisen kronotoopista.

2.2. Kotiinpaluiden kronotooppiset yksiköt: kohtaaminen, keho, koti ja kotimaa

Luonnollisin tapa tarkastella kotiinpaluita on Bahtinin kohtaamisen tai tapaamisen kronotooppi. Tosin Bahtinille kohtaamiset eivät tapahdu kotona, sillä hän yhdistää toisiinsa kohtaamisen ja tien kronotoopit. Matkojen varsilla tapahtuukin monenlaisia kohtaamisia, ja ilman niitä harva romaani tulee toimeen. Bahtinin mukaan ”[t]ien kronotoopissa paikallisten ja ajallisten määritysten yhteisyys tulee ilmi erittäin selvästi ja näkyvästi”. (Bahtin 1979, 257, 408; 1981, 243–245.) Myös *Vetää kaikista ovista* -romaanin Tiltan ja Vienon kohtaaminen tapahtuu tiellä, kotiin johtavalla metsäpolulla, jonka sivuun Vieno on väsyneenä tuupertunut.

Tie on tapahtumien kehkeytymispiste ja toteutumipaikka. Tiellä voivat sattumalta tavata ne, joita tavallisesti erottaa toisistaan sosiaalinen hierarkia tai avaruudellinen etäisyys, tiellä saattaa muodostua monenlaisia kontrasteja, ja erilaiset kohtalot saattavat törmätä yhteen tai punoutua toisiinsa. Ihmiskohtaloiden ja elämäntaipaleiden paikalliset ja ajalliset jonot nivoutuvat omalaatuisesti yhteen, ja tiellä häviävät sosiaaliset välimatkat tekevät ne monimutkaisiksi ja konkreettisiksi. (Bahtin 1979, 408.) Kotiinpaluut tapahtuvat nimensä mukaisesti useimmiten kotona tai kotiin johtavalla tiellä, mikä tekee niistä aivan omanlaisiaan, useimmiten perheenjäsenten keskinäisiä kohtaamisia, joissa on läsnä myös kohtaajien yhteinen menneisyys ja edessä odottava tulevaisuus.

Keho, ihmisruumis, on aina keskeinen ja ensisijainen kokemuksen tila. Kun puhutaan ruumiillisista kokemuksista, on niiden aika aina tässä ja nyt. Kehon kronotooppi kantaa kuitenkin mukanaan menneisyyttä, muistoja ja jälkiä aikaisemmista kokemuksista. Esimerkkinä vaikkapa edellä kuvatun Vienon nälkiintyneet kasvat ja tyhjyyteen katsovat silmät. Ruumis on aina myös sukupuolittunut, ja sillä on erityiset ruumiilliset tarpeet – ravinto, puhtaus, huolenpito –, jotka määrittävät paitsi kokemuksia myös kohtaamisia ja suhteita toisiin ihmisiin, toisiin ihmiskehoihin. (Tweed 2006, 99–100.)⁶

Kehon kronotooppia laajempi on kodin kronotooppi, joka ei rajoitu pelkästään fyysisen kotitaloon. Se voi laajeta koko lähiympäristöön ja kotiseutuun. Se ei kiinnity välttämättä silti tiettyyn asuinpaikkaan, sillä koti voidaan kokea myös mielentilana ja tunteena. Kuten keho on suhteessa toisiin, erityisesti koti yhdistyy läheisiin ihmisiin, perheeseen ja perheenjäsenten välisiin suhteisiin. Koti aikatilana kiinnittyy arjen, vuodenvaihteen ja

6 Ihmiskehosta keskeisenä orientoitumisen tilana ks. myös Knott 2005.

elämänvaiheiden sykliisyyteen ja toistuviin tekemisiin ja tapahtumiin. (Mahlamäki 2005, 118; Tuan 2001, 6; Douglas 2001.)

Anni Vilkkonen (1998, 28) käyttää käsitteitä *kodin tuntu* kuvaamaan sitä, miten jokin paikka koetaan kodiksi, miten johonkin paikkaan syntyy kuulumisen side ja omaksi kokeminen. Tweed (2006, 105) määrittelee kodin yksityiseksi, rajalliseksi tilaksi, joka vastaa ruumiillisiin tarpeisiin – suoja, uni, seksuaalinen kanssakäyminen, huolenpito ja ruoka – ja jossa usein, mutta ei aina, asuu muita perheenjäseniä. Koti on sosiaalinen tila, julkisen ja yksityisen kohtauspaikka. Sen tilat ja siellä toteutettavat roolit sekä tehtävät asiat ovat usein sukupuolittuneita. (Mahlamäki 2005, 116; Saarikangas 1998, 284.)

Vaikka ensinäkemältä tuntuu siltä, että kotimaata, kansakuntaa rajaavat valtion rajat, ei asia ole niin yksinkertainen. Kansakunta on, Benedict Andersonin termin, kuviteltu tila, jota asuttaa kuviteltu yhteisö. Se viittaa sosiaaliseen tilaan, jota asuttaa yhteisö, jota yhdistää esimerkiksi yhteinen kieli, kulttuuri ja uskonto. Yhteisö koostuu kuitenkin pienemmistä ryhmistä, jotka kuvittelevat kotimaansa eri tavoin ja voivat myös kuvitella toisensa sen ulkopuolelle. Kotimaan jakava yhteisö ei siis ole yhtenäinen, vaan yhteisön sisällä kulkee monenlaisia kuviteltuja tai konkreettisia sen eri osia erottavia rajoja ja aitoja. (Anderson 1991; Tweed 2006, 110–111.)

Kotimaa on omaa kehoa ja kotia abstraktimpi tila, joka tulee näkyviin erilaisina representaatioina ja merkityksinä, kertomuksia kehystävinä diskursseina. Kotimaa on jäsenilleen abstrakti idea, merkitysjärjestelmä ja representaatio, ei niinkään ihmisten tai romaanien henkilöhahmojen arjessa tai elämässä konkretisoituva asia. (Mahlamäki 2005, 160–161.) Jos kotimaan kronotooppi on tilan näkökulmasta ruumista ja kotia abstraktimpi, on siinä niitä vahvemmin läsnä moniaikaisuus, kansakunnan menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus. Kansakunnan tai kotimaan kronotooppi toimii usein kyseenalaistamattomana taustapaperina, jonka päälle omaa kansalaisuutta rakennetaan (Mahlamäki 2005, 225).

3. *Kotiinpaluun teemat sisällissotakirjallisuudessa*

3.1. *Aiempi tutkimus ja aineisto*

Vuoden 1918 tapahtumia käsittelevää kaunokirjallisuutta on esitelty, luetteloitu ja tutkittu paljon.⁷ Tuorein sisällissotaa ja kaunokirjallisuutta käsittelevä teos on artikkelikokoelma *Toistemme viholliset* (2018), joka julkaistiin sisällissodan syttymisen 100-vuotispäivänä. Kirjallisuus käsitetään kokoelmassa laajasti: se sisältää myös sarjakuvat, kuvataiteen,

7 Ks. esim. Heimo 2010, 24–28, 126. Kaunokirjallisuutta ja sisällissotaa on käsitelty mm. seuraavissa lähteissä: Maria-Liisa Kunnas 1976: *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918*. SKS, Helsinki; Juhani Niemi 1988: *Viime sotien kirjat*. SKS, Helsinki; Kirsi Nurmio 1988: *Kansalaissota kaunokirjallisuudessa*. *Suomi80-sivusto*. Tampereen yliopisto. <http://www15.uta.fi/yky/arkisto/suomi80/art14.htm>; Lasse Koskela (1999): *Kansa taisteli – valkoiset kertovat*. Teoksessa Lea Rojola (toim.): *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. SKS, Helsinki; Yrjö Varpio (2009): *Vuosi 1918 kaunokirjallisuudessa*. Teoksessa Pertti Haapala ja Tuomas Hoppu (toim.): *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki.

teatterin ja musikaalit. Tekstikokoelmassa käsitellään muun muassa Lauri Viidan *Moreeni*, F. E. Sillanpään *Hurskas kurjuus*, Toivo Pekkasen *Tehtaan varjossa* ja Elvi Sinervon *Palavankylän seppä* romaaneja sekä Runar Schildtin novellikokoelman niminovellia Hemkomsten/Kotiinpaluu. Suomenruotsalaisella kirjallisuudella ja sisällissotatulkinnoilla onkin vahva osa kokonaisuudessa, sillä Schildtin lisäksi käsittelyyn tulevat Elmer Diktoniuksen *Janne Kubik / Janne Kuutio* sekä Sigrid Backmanin sisällissotaromaanit. Artikkelikokoelmassa yksinkertaistetut käsitykset sisällissodan kahtia jakamasta kansakunnasta osoitetaan vanhentuneiksi. Taide ja kirjallisuus näyttävät voimansa vaikeiden ja mahdollisten asioiden käsittelyssä ja työstämisessä.

Teoksen toimittajat Kukku Melkas ja Olli Löytty (2018b) huomioivat, miten sisällissotaan on kirjallisuudessa palattu eri aikoina eri tavoin. Erityisen runsaasti aihetta on ryhdytty käsittelemään 2000-luvulle tultaessa, jolloin etäisyys sotaan on kasvanut tarpeeksi pitkäksi. Sisällissotaa käsittelevä kaunokirjallisuus ja sisällissotaan kohdistuva historian tutkimus kulkevat käsi kädessä. Esimerkiksi Anneli Kannon *Veriruuusut* (2008) nojautuu vahvasti alkuperäisiin dokumentteihin sekä Anu Hakalan tutkimukseen *Housukaartilaiset* (2006). Naisten osuus ja naisten näkökulma sisällissotaan on myös 2000-luvun sisällissotakirjallisuuden erityispiirre.⁸

Historiallisia tapahtumiakin käsitellessään kirjallisuus peilaa aina ilmestymisajakaansa. Melkas ja Löytty (2018b) nostavat yhdeksi tällaiseksi teemaksi vihapuheen ja sen konkreettiset seuraukset. Viholliskuvan synnyttämiseen tarvitaan systemaattista vihapuhetta, jota löytyy niin vuoden 1918 tapahtumia edeltäviltä ajoilta kuin nyky-Suomesta. Melkas ja Löytty (mts., 31) kirjoittavat:

Ajallinen etäisyys luo historialliselle romaanille mahdollisuuden olla toisaalta syyttelemättä ketään erityistä osapuolta, toisaalta taas olla oikeuttamatta joitain tiettyjä tekoja. Ruohonjuuritason näkökulmastaan huolimatta – tai juuri siksi – sisällissotaa käsittelevät nykyromaanit onnistuvat kuvaamaan sodan vaikutuksia koko kansakunnan psyykeeseen. Ne ovat kertomuksia siitä, kuinka Suomi meni rikki.

Avaan seuraavassa kronotooppisen yksikön näkökulmasta kaunokirjallisuuden kuvauksia kotiinpaluusta. Jo aiemmin esittelemäni Eeva Joenpellon *Vetää kaikista ovista* -romaanin (1972) lisäksi tarkastelen Runar Schildtin novellia ”Kotiinpaluu” (1919) sekä seuraavia romaaneja: Toivo Pekkasen *Tehtaan varjossa* (1930), Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* (1959–1962), Hella Wuolijoen *Työmiehen tarina* (1940/1970), Juhani Syrjän *Juho 18* (1998) ja Heidi Köngäksen *Sandra* (2017).⁹ Tarkastelen kotiinpaluun

8 Tutkimusten naisnäkökulmasta ks. erityisesti seuraavat teokset: Tuomas Hoppu 2008: *Tampereen naiskaarti: Myytit ja todellisuus*. Ajatus, Helsinki; Tuomas Hoppu 2017: *Sisällissodan naiskaartit: suomalaisnaiset aseissa 1918*. Gummerus, Helsinki; Tiina Lintunen 2015: *Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet*. Turun yliopisto, Turku.

9 Näiden lisäksi olen tutustunut laajempaan joukkoon vuotta 1918 käsittelevää romaanikirjallisuutta:

kuvauksia neljän, teoksista lähiluvun avulla löytyneen ja kohtauksia yhdistäneen teeman lävitse: kuollut palaa kotiin, tappava ruoka, palaajana työtätekevä kansa sekä lapsi palaa kotiin.

3.2. Kuollut palaa kotiin

Runar Schildtin novelli ”Hemkomsten” eli ”Kotiinpaluu” oli aikalaiskuvaus. Vuonna 1919 ilmestyneenä se on yksi ensimmäisiä sisällissodan tapahtumia kuvaavia fiktiivisiä tekstejä. Ilmari Ahma suomensi novellikokoelman tuoreeltaan vuonna 1922. Sisällissodan 65-vuotismuiston kunniaksi vuonna 1983 Love-kirjat julkaisi suomennoksen uudelleen. Niin Schildt kuin samana vuonna 1919 *Hurskas kurjuus* -romaanin julkaisut F. E. Sillanpää pyrkivät ylittämään sisällissodan yksinkertaistetut vastakkainasettelut ja näkemään asetelman moniulotteisempänä. Sillanpää analysoi romaanissaan tarkasti sotaan johtaneita sosiaalisia ja taloudellisia syitä. Vaikka *Hurskas kurjuus* kuvaakin yhden henkilön, Jussi Toivolan, elämäkertaa, kertoo se samalla tarinaa yhtä ihmistä suuremmasta joukosta. (Melkas–Löytty 2018b, 18.)

Sillanpää kuvaa kohdettaan läheltä ja tarkkaan. Samoin tekee Runar Schildt tarkastellessaan novellissaan ”Kotiinpaluu” pientä, syrjäseudulla asuvaa perhettä, jonka vanhin poika on lähtenyt sotaan, kadonnut ja kuollut. Isä ja avioitumisensa jälkeen mökkiin asumaan jäänyt nuorempi poika kuuluvat suojeluskuntaan ja kannattavat muiden kyläläisten tavoin valkoisia. Sahalla työskennellyt Albin oli kylästä ainoana lähtenyt sotaan punaisten puolelle ja näin tuottanut perheelleen pettymyksen. Hänen kuolemansa oli paitsi surun myös häpeän leimaama, minkä vuoksi Albinin nimeä ei perheessä enää mainittu. Punaisten puolella kuolleiden julkinen sureminen oli mahdotonta (ks. esim. Peltonen 2006, 17).

Novellin päähenkilö on perheen äiti Mari, joka valvoo eräänä yönä selkäsäryssään ja kuulee jonkun tulevan pihaan ja rapistelevan portailta. Hän menee ovelle ja sitä avaamatta kysyy kolme eri kertaa, kuka vieras on. Vieras kertoo olevansa Marin esikoispoika Albin. Mari puolestaan uskoo oven toisella puolella seisovan haamun. Hänen poikansa on jäänyt vaille kristillisiä hautajaisia ja vaeltaa siksi levottomana maan päällä ja tulee tapaamaan äitiään yön pimeydessä. Kuvaus rakentaa jännitystä, kuin kummitustarinaa¹⁰ äidin näkökulmasta:

– onko siellä joku? Sai hän vihdoin kolmannen kerran sanotuksi. – Päästäkää minut sisään, vastasi sama ääni, nyt kiihkeämmin, pyytävämmin kuin äsken,

Ilmari Kianto *Ryysyrannan Jooseppi* (1924); Ilpo Kaukovalta: *Lippujen hulmutessa* (1938); Elvi Sinerovo: *Palavankylän seppä* (1965); Erkki Lepokorpi: *Käy ruusutkin kukkimaan* (1977); Anneli Kanto: *Veriruusut* (2008); Elisabet Aho: *Sisar* (2011); Kjell Westö: *Missä kuljimme kerran* (2006) ja *Kangastus* 38 (2013).

10 1960-luvulla arkistoihin lähetetystä vuotta 1918 käsittelevästä muistitietoaineistosta löytyy lukuisia kummitteluun liittyviä uskomustarinoita. Niissä vainajat pyrkivät siunattuun maahan, kummittelevat ja ahdistavat surmaajiaan. Ulla-Maija Peltonen toteaa, että suurin osa kertojista on naisia, jotka näkevät tehtäväkseen pitää yllä miesvainajiensa muistoa. (Heimo 2010, 244; Peltonen 1996, 237–239).

mutta yhtä salaperäisen hillittynä ja arkana. – Antakaa minun puhua kansanne, minun täytyy poistua jälleen, kun aamu valkenee.

Niin, se oli todella vainajan ääni. Äiti ei erehdy esikoisensa äänestä. Mari seisoi siinä ja tunsikin keinuvansa raskaan huumauksen vallassa. Nyt hän ymmärsi. Ja samassa tuntui hänestä luonnolliselta, melkein itsestään selvältä, että Albin tuli keskiyön aikaan ja pyysi päästä sisään lapsuudenkotiinsa. Hän oli ajatellut tätä jo monta kertaa, ihmeteltyt, odottanut melkein, varsinkin ensi aikoina tiedon saavuttua pojan kuolemasta. Albin, joka oli ollut mukana niin kauheissa teoissa, ehkä itsekin tehnyt törkeitä rikoksia, kuinka hän voisi saada lepoa joukkohaudan siunaamattomassa mullassa. (Schildt 1983 [1919], 136.)

Kohtauksessa seistään kahden puolen ovea, mutta samalla kahden puolen todellisuutta, tämän- ja tuonpuoleisen kuvitellulla rajalla, kahdessa eri aikatilassa. Äiti lausuu hautaanasettamisanoja vapauttaakseen poikansa haamun jatkamaan matkaansa tuonpuoleiseen. Poika kuitenkin vakuuttaa olevansa elossa ja kävelleensä Venäjän Karjalasta kaksi kulkua päästäkseen kotiseudulleen. Äiti tekee oudon ja kauaskantoisen päätöksen eikä päästä poikaansa sisään. Hän ei halua asettaa tätä perheen miesten vihalle: ”...lienee parasta, ettet lainkaan astu sisään ja herätä heitä, mutta minä tulen ulos ja kuuntelen mitä sinulla on kerrottavana. Huomenna voimme katsoa, mitä ehkä voi saada aikaan.” (Schildt 1983, 139.)

Pimeä, öinen piha on muusta perheestä ja muusta maailmasta erillinen aikatila, jossa äiti ja poika tapaavat. Albin raapaisee tulitikun, että äiti näkee hänen kasvonsa:

Niin, kyllä siinä oli Albin, vaikkakin hän tuntui paljon muuttuneen. Puolipitkä parta, jota hänellä ei ollut ennen ollut, ulottui korvasta toiseen. Mari kerkesi ajatella, että pojan täytyi nyt tietysti tehdä kaikkensa, etteivät kunnialliset ihmiset häntä tuntisi. Häntä värisytti. Pieni liekki heikkeni yhä, hän saattoi nähdä vain että nenä pisti omituisen terävänä esiin Albinin laihtuneista ja jollakin tavoin jäykistyneistä kasvoista. Silmät olivat vajonneet syvemmälle kuin ennen – tai ehkä se johtui vain lepattavasta valosta. Samassa tulitikku käyrityi ja katkesi. (Schildt 1983, 140.)

Kotiin palaava poika on fyysisesti muuttunut, kasvattanut parran, jotta häntä ei tunnistetaisi, ja kärsimys näkyy hänen kasvoistaan. Erityisesti äidin huomion kiinnittävät Albinin jäykistynyt ilme ja muuttunut katse. Haamusta Albin muuttuu ruumiilliseksi, eläväksi ihmiseksi, vaikkakin vain lyhyeksi ajaksi. Nopeasti palavan tulitikun liekki yhdistää heidät hetkeksi samaan tilaan ja todellisuuteen.

Jatkossa Albin joutuu edelleen elämään piilossa. Marin päätöksestä muut perheenjäsenet eivät saa tietää hänen paluustaan, sillä häntä uhkaa kuolemantuomio tai pitkä vankeus sodanaikaisista teoistaan. Melkas ja Löytty (2018b, 20) huomaavat novellin tiheän ja jännittyneen tunnelman rakentuvan yhtäältä äidin kiihkeiden aistimusten lävitse ja toisaalta siitä tosiasista, että sisällissodan monimutkaiset ja osin summittaisetkin jakolinjat

kulkevat kuvattavan perheen sisällä. Ruotsinkielisessä työläisperheessä sekä veli että isä kuuluvat suojeluskuntaan, mutta Albin oli lähtenyt punaisten kaartiin miltei päänäpistosta, taitavan suostuttelun ansiosta.

Mari tapaa poikaansa säännöllisesti ja iloitsee siitä, että saa pitää hänet itsellään. Hän joutuu myös valehtelemaan muulle perheelleen ja varastamaan ruokaa sekä muita tarvikkeita, joita piilotteleva Albin tarvitsee. Äiti vaikuttaa maaniselta, toimii itselleen poikkeuksellisin tavoin ja herättää epäluuloja kotonaan. Hänelle merkitykselliseksi todellisuudeksi muodostuvat ne lyhyet hetket, jolloin hän pääsee tapaamaan poikaansa tämän piilopaikkaan. Koti ja kylä ovat vain paikkoja, joista hankkia tarvikkeita ja elintarpeita. Aikaa myöten sekä Mari että Albin käyvät varomattomiksi. Kyläläiset lähtevät etsimään varastelevaa karkulaista. Marille annetaan mahdollisuus kertoa totuus, mutta hän ei suostu paljastamaan salaisuuttaan eikä liioin anna Albinin antautua. Novellin loppu jää avoimeksi: kuoleeko siinä Albin vai Mari vai molemmat? Novelli osoittaa, miten monimutkaisista suhteista ja tilanteista sisällissodassa lopultakin oli kyse. Se tarkastelee myös syyllisyyttä ja sitä, miten helposti tavallinen ihminen – sekä sisällissotaan mielijohteesta ajautunut Albin että häntä auttava äiti – voi ajautua ympäröivän yhteisön näkökulmasta rikollisiin tekoihin. (Melkas–Löytty 2018b, 21.)

Novellin Albin ei palaa vankileiriltä vaan Venäjältä, mutta samalla hän palaa kuolleista.¹¹ Hän on laihtunut teräväpiirteiseksi ja parta peittää hänen persoonalliset kasvopiirteensä. Hän on palannut antautuakseen ja kärsiäkseen tuomionsa. Mari kuitenkin kokee esikoisensa palanneen kuolleista äitinsä luokse. Hän ei halua jakaa poikaansa muiden kanssa, ei perheensä eikä maallisen tuomioistuimen. Siksi hän menettää poikansa.

Äiti ja poika kohtaavat kodin ovella, mutta äiti kieltää poikansa pääsyn kodin suojaan, sillä nimenomaan suojaa se ei sotaan lähteneelle pojalle enää tarjoaisi. Siksi suoja järjestetäänkin syrjäiseen varastorakennukseen. Sinne Mari yrittää rakentaa kodin tuntua pojalleen erilaisilla tarvikkeilla ja huolenpidolla. Mutta tämä ei-koti ja koko novellin kuvaama tilanne on lähtökohtaisesti väliaikainen, liminaali, eikä pojan kotiinpaluu koskaan toteudu.

Elisabet Ahon *Sisar*-romaanissa (2011) kuvataan kotiinpaluu, jossa palaajaksi oletettu on jo kuollut. Teoksen kokonaisuudessa vankileiriltä palaaminen on vain pieni kohtaus, jossa oikeastaan kukaan ei palaa, eikä kukaan ole vastassa. Siinä kuvataan diakonissalaitoksen portilla hortoilevaa ryysystä olentoa, joka

11 Samankaltainen kuolleista palaaminen tapahtuu Hella Wuolijoen teoksessa *Työmiehen perhe*, jossa useita vuosia kadoksissa ollut ja kuolleeksi ja sorakuoppaan haudatuksi luultu vaimo ja äiti palaa kotiin. Hänet tulkitaan ensin nimenomaan haamuksi, kummitukseksi tai vainajaksi: ”Taivas varjelkoon! Ihanko se on Riikka-vainaja?” Sekä vangituksi joutunut Riikka että sodasta hengissä selvinneet pojat ja puoliso ovat luulleet toistensa olleen kuolleita. Kirjoitetut kirjeet ja tieto hengissä selviämisestä eivät olleet tavoittaneet vastaanottajia. (Wuolijoki 1970, 127.) Wuolijoen teos on kirjoitettu alun perin kuunnelmaksi. Se perustuukin nimenomaan nokkelaan dialogiin. Siksi Riikan ja hänen puolisonsa jälleennäkeminen muistuttaa enemmän farssia kuin toisilleen rakkaitten ihmisten kohtaamista. Samalla se osoittaa, miten jälleennäkemiset eivät välttämättä ja aina ole yleviä, vaan niissä on myös groteski puolensa.

oli niin laiha, etteivät he olleet koskaan nähneet hänenlaistaan edes kirjojen kuvissa, joissa onnettomat ihmiset kärvistelivät helvetin tulenlieskojen saartamina, posket kuopalla, nälkiintyneinä ja kauhujen vallassa. Nainen nojasi portinpieleen silkasta heikotuksesta, vaatteet resuisina riepuna, hiukset ohuina paakkuina ja jalat paljaina, verinaarmuilla hiekan ja kuran peitossa. Hän puristi kainalossaan epämääräistä kangasnyyttiä ja piti syvälle painunutta suutaan tiukasti kiinni, niin ettei huulista näkynyt viivaakaan ja saattoi vain aavistaa, että suusta puuttui hampaita. (Aho 2011, 100.)

Vankileirit – myöhemmin yksi diakonissoista lähtee työskentelemään Tammisaaren leirissä – ovat romaanin tulkinnan mukaan helvettiäkin pahempi kohtalo. Suomenlinnan vankileiristä hengissä selvinnyt nainen nojaa portinpieleen. Hän kantaa mukanaan jotain, joka on jäänyt jäljelle toisesta, joka ei selvinnyt. Naisen kainalossa olevassa kangasnyytissä on kaikki se, mitä diakonissalaitoksella majailevan pikkupojan äidistä on jäljellä. Pojalle kerrotaan ensin, että hänen äitinsä on palannut. Poika juoksee portille, jossa hän näkeekin äitinsä sijaan vieraan naisen. Tämän pojalle antama nyytti on samalla varmistus hänen äitinsä kuolemasta. Merkittävä osa sisällissotaan lähteneistä tai joutuneista sekä vankileireille suljetuista ei koskaan palannut.¹²

Lyhyen kohtauksen keskellä, näkymättömissä, on pojan kuollut äiti. Porttiin nojaava nainen tuo viestin tuonpuoleisesta, mutta on itsekin käynyt lähellä kuolemaa ja kokenut monenlaiset kärsimykset ja kauhut. 2010-luvulle tultaessa vankileiriltä palanneiden kuvaukset muuttuvat yksityiskohtaisemmiksi ja tuovat esiin koko kärsivän ruumiin, ei vain lommoille laihtuneita poskia tai kärsimyksen jäykistämää katsetta.

3.3. *Tappava ruoka*

Reilu vuosikymmen sodan jälkeen, vuonna 1932 ilmestyi Toivo Pekkasen läpimurto-romaani *Tehtaan varjossa*, jonka riipaiseva aloitus kuvataan lapsen, isäänsä kotiin odottavan pojan näkökulmasta. Pekkasen romaania luettiin sen julkaisuaikana 1930-luvun poliittisesti jännittyneessä ilmapiirissä kuvauksena siitä, miten vihollisuudet ja vastakkainasettelut voidaan ylittää. Romaani keskittyi selviämiseen ja jälleenrakennukseen, eli sisällissota jäi vain elämää tuhonneeksi välikohtaukseksi, jonka jälkeen oli jatkettava arkista elämää. (Pynttari 2018, 151–152.)

Romaanin alkaessa eletään nälän ja surun kesää vuonna 1918. Kaupungin työläisillä ei ole työtä eikä ruokaa. He kokoontuvat asemalle odottamaan, tuoko juna sillä kertaa heidän vankileirillä viruneen isänsä, puolisonsa tai poikansa takaisin kotiin:

¹² Kaikkiaan punaisten puolella taistelleista menehtyi reilu 27 000 henkilöä. Taisteluihin osallistui kaiken kaikkiaan vajaa 80 000 henkilöä. Ks. Suomen sotaturmat 1914–1922. < <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2> > Haettu 29.7.2018 ja Itsenäisyys100.fi-sivusto. <http://itsenaisyys100.fi/sisallissodassa-vastakkain-kaksi-kouluttamatonta-armeijaa/>.

Likaisina, laihoina, kainalossa pieni mytty matkatavaroita, saapuivat kapinoitsijat kotiin. Heidän omaisensa kiiruhtivat heitä vastaan, ja ilosta osattomiksi jääneet kuiskivat toisilleen, kuka kukin on ja miltä hän näyttää. (Pekkanen 1932, 7.)

Perheenjäsenet odottavat palaavia kiihkeästi ja vakavina. Asemalla norkoilee kuitenkin myös muita, joutilaita, joille vankileiriltä palaavat ovat jonkinlainen viihdenumero, jota katsellaan ja ihmetellään. Vankileiriltä palanneet tunnistaa vaatetuksesta ja ulkonäöstä. Heitä ollaan vastassa.

Eräänä iltana tulee tuosta kaksipuolisesta, valkoiseksi maalatusta ovesta ulos muiden mukana viidennelläkymmenellä oleva mies ja astuu horjuen alas aseman portaita. Laiha, nuori poika nousee äkkiä ylös nurmikolla loikoilevasta joukosta ja rientää juosten häntä vastaan. He ovat isä ja poika; pojan isä on nyt tullut. Kansa näkee, että he vaihtavat muutaman sanan keskenään, niin hiljaa, ettei kukaan niitä kuule, ja sitten ottaa poika isänsä kainalosta kirjavaan puseeroon käärityn mytyn, ja toisiaan kädestä pidellen he alkavat nousta jyrkkää, kirkolle johtavaa mäkeä. (Pekkanen 1932, 8.)

Samuel tunnistaa välittömästi isänsä, vaikka tämä on laihtunut, rähjäinen ja muuttunut. Kohtaaminen on intiimi, vaikka tapahtuu keskellä julkista tilaa. Isä ja poika tuntevat toisensa ja tarttuvat toistensa käsiin. Käsi kädessä kulkeminen ei ole vain kiintymystä vaan kohtaajien välisen suhteen kehollinen ilmaus. Jyrkkä katu on liikaa isän heikentyneille voimille ja ylös noustuaan hänen pitää istahtaa lepäämään. Poika katselee isäänsä ”salaa, äänettömänä, ja häntä värisyttää oudosti: isän tukka ja parta ovat käyneet kummallisen harmaiksi” (Pekkanen 1932, 8). He jatkavat hiljaa matkaansa, käsi kädessä kulkiessa, toinen toistaan tukien. Isä jaksaa kävellä kotiin saakka, vaikka hengittääkin raskaasti ja nojaa aina vähän väliä talojen seiniin.

Äiti on toiveikkaana ovella vastassa ja juoksee puolisoaan vastaan. Hän alkaa touhukkaasti laittaa syötävää, mutta joutuu lähettämään Samuelin hakemaan jotain suuhunpantavaa naapurista. Perheen ruokavarat ovat äärimmäisen niukat. Äiti ei voi lopettaa itkemistä, vaikka mies yrittää viimein hengissä kotiin päästyään ajatella positiivisesti: ”ehkä tästä nyt taas vähän kerrassaan selvitään”. Neljän alaikäisen lapsen äiti tietää kuitenkin, että huolet eivät ole ohitse vaan ruokaa on hankittava jokaiselle päivälle. Äiti valmistaa Samuelin tuomista aineksista ruokaa; isä syö, mutta sen jälkeen alkaa hänen vatsaansa polttaa. Liian pitkään liian heikolla ruualla ollut elimistö ei kestä vahvaa ruokaa, eikä isä nouse vuoteeltaan enää koskaan. (Pekkanen 1932, 9.)

Tämä kotiinpaluu on *Tehtaan varjossa* -teoksen prologi, lyhyt kohtaus, josta romaani ja Samuelin elämä vasta alkavat.¹³ Prologin keskeinen teema, tavallisen arkisen ruuan

13 Romaanin edetessä Samuel unohtaa isänsä ja kasvaa arvostetuksi työmieheksi. Vasta aivan teoksen lopussa hän solmii uudelleen isäsuhteensa. Hän kokee itse olevansa silta tuonpuoleisen ja tämänpuoleisen välillä, isänsä elämän ja elämäntyön jatkajana ja edistäjänä. Hänen tehtävänsä on kasvaa suuremmaksi ja nähdä pidemmälle kuin isänsä. (Pekkanen 1932; Pynttari 2018, 153–154.)

vaarallisuus, nousee esiin muissakin kotiinpaluun kuvauksissa sekä sitä koskevassa muistitiedossa. Esimerkkinä voisi mainita vaikkapa Irene Rajalan muistiinmerkitsemän Hildan kertomuksen, jossa kuvataan lapsen näkökulmasta yksityiskohtaisesti äidin vangitsemista, vankilassaoloaikaa ja kotiinpaluuta. Ruualla, sen puutteella, ruuan viemisellä vangituille, hyvien ihmisten lapsille antamalla ruualla ja liian vahvan ruuan tai liian suurien annosten vaarallisuudella on merkittävä rooli kerronnassa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.)

Niin muistitiedossa kuin kaunokirjallisuudessa on kertomuksia toisista, jotka maitoa tai lihaa syötyään kuolevat. Lisäksi on varoittavia kuvauksia kotiin palaavista, jotka pitkään vaikeita oloja kestäneinä eivät enää kestäkään kodin arkea ja arkista ruokaa.¹⁴ Kuin vastauksena Samuel Oinon isän kuolemaan vuosikymmeniä myöhemmin *Hovimäki. Päin nousevan Suomen rantaa* -teoksessa kotiin palaavalle, nälkiintyneelle Toivolle kieltäydyttään antamasta leipää, sillä monen vangin tiedetään kuolleen suolisolmuun saatuaan liian vahvaa ruokaa. Toivo kuljetetaan kotiin ja uskotaan elämän pääsevän voitolle. Martta-puoliso keittää luurangonlaihalle puolisolleen lautasellisen velliä useita kertoja päivässä. Eräänä aamuna Toivo herää ja kokee olonsa hyväksi. Hän lähtee liikkeelle ja näkee tynnyrillisen suolasillejä, joita ei kykene vastustamaan. Yhtä silliä seuraa aina toinen. Lopulta hänet löydettiin kuolleen. (Mesterton ym. 2003, 482–484.) Puolison huolenpito ja hoiva eivät riitä pitämään hengissä ihmistä, joka on ollut liian kauan ilman kunnan ruokaa. Kun nälkiintynyt ruumis lopulta saa ravintoa, se ei kykene lopettamaan ahmimista.

3.4. Kotiin palaava työtätekevä kansa

Mihail Bahtinin (1979, 257) mukaan kohtaamisen kronotoopit ovat usein sekä teoksen juonen että sen henkilöhahmojen kannalta keskeisiä solmukohtia. Monissa tarkastelemisani romaaneissa kotiinpaluu sijoittuukin teoksen alkuun tai loppuun. Kohtaamiset joko aloittavat teoksen, kuten Toivo Pekkasen ja Eeva Joenpellon romaaneissa, tai päättävät sen, kuten Heidi Köngäksen romaanissa. Ehkä suomalaisen romaanikirjallisuuden tunnetuin vankileiriltä paluu tapahtuu Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanisarjan, vuonna 1960 ilmestyneen toisen osan lopussa.

Kuten Melkas ja Löytty (2018a, 11–12) toteavat, ”kaunokirjallisuudella on ollut erityinen rooli ja kyky käsitellä kansallista murhenäytelmää”. Linnan trilogian toisen osan nähdään usein olevan juuri se romaani, joka aloitti kansallisten haavojen parantamisen ja käynnisti myös hävinneitten kertomuksia kuuntelevan historian tutkimuksen yli

14 Myös Heidi Köngäksen *Sandra*-romaanissa (2017) kotiin palaavaa isää ja puolisoa pitää pitkään varjella tavalliselta ruualta. Hänenkään nälkiintynyt elimistönsä ei kestä ruokaa, joten Sandra keittää löysää kauravelliä ja syöttää säännöllisin väliajoin sitä sekä sokeri-suolavettä miehelleen lusikalla. Juhani Syrjän omasta isästään kirjoittamassa monologiromaanissa *Juho 18* (1998) pohditaan myös ruokaa. Juho kuvaa siinä saapumistaan uupuneena veljensä kotiin: ”Perillä minua sukulaiseni säällittelivät. Ruokaa tarjottiin ja siitä varoitettiin. Join maitoa ja vähin kermaakin ja raakana kaksi kälyni kauppavaraksi säästämää kananmunaa.” (Syrjä 1998, 81–82.) Tiiviissä kerronnassa pannaan paljon painoa Juhon nuoruudelle, vahvalle ruumiille ja sille, miten tämän vatsa kestää ruokaa pitkän nälkiintymisen jälkeenkin.

neljäkymmentä vuotta sodan jälkeen. Vasta silloin tosiasiaa ryhdyttiin julkisuudessa tarkastelemaan sisällissodan seurauksia ja laittomuuksia, kuten mielivaltaisia tuomioita ja teloituksia, vankileirejä ja eri kansanosien, luokkien ja yksilöiden välillä vallitsevaa vihaa. Vasta silloin alettiin myös kerätä katoamassa olevia muistoja ja kokijoiden kertomuksia.¹⁵

Linnan teossarja osoitti niitä monenlaisia syitä, jotka saivat tilattomat, maatyöläiset ja torpparit nousemaan kapinaan. He eivät olleet vain rosvoileva roskajoukko tai kommunistisen ideologian aivopesemä kiihkoileva ryhmä, minkälaisina siihenastinen vapaussotakirjallisuus oli punaiset nähnyt. Linna antoi äänen, nimen ja kasvot hävinneelle puolelle. *Pohjantähti*-trilogia teki heistä inhimillisiä, mikä mahdollisesti auttoi pääsemään vastakkainasettelujen ja yksipuolisten viholliskuvien yli. (Melkas–Löytty 2018a, 12; 2018b, 20; Varpio 2006, 471, 492.)

Pohjantähden Akselikaan ei edustanut vankileiriltä kotiin palatessaan vain itseään. Hän kävelee kotiin tilanteessa, jossa moni oli kuollut leirillä nälkään ja makasi haudattuna matalaan nälkämonttuun tai sorakuoppaan. Ne, jotka olivat Akselin tavoin säilyneet hengissä ja palasivat Hennalasta, Riihimäeltä, Tammisaaresta ja Tampereelta, olivat näkiintyneitä ja laihtuneita. Kaikki eivät olleet päässeet pois, vaan heitä odoteltiin edelleen tai he eivät palaisi koskaan. Ja, kuten Ulla-Maija Peltonen (1996, 17) on tutkimuksissaan todennut, ne jotka menettivät läheisiään sisällissodassa tai vankileireillä, eivät sodan päättyessä ainakaan julkisesti uskaltaneet itkeä ja surra menetystään.

Mutta Linna näkee leireiltä palaavissa myös jotain positiivista: Kapinaan lähteneet olivat kokeneet monenlaista. He olivat nähneet maailmaa ja ajelleet junalla. He puhuivat tavallisesti ennen vieraista ja kaukaisista paikkakunnista ja niissä tapahtuneista taisteluista. He kertoivat leireillä kokemastaan elämästä tarinoita ja sattumuksia. Heitä kuunneltiin:

Heillä oli jotakin mitä ei vain kaikilla olekaan. Heillä oli Kohtalo. Kohtalo on jotakin suurempaa kuin tavallinen elämä. Se oli pannut syrjäkylän torpanpojan tai päiväläisen vastatusten suurten asioiden kanssa. He olivat kasvaneet, ja heidän maailmansa oli laajentunut. (Linna 1989 [1960], 255.)

Akseli Koskelan kävely kotiin kuvataan hitaasti ja kiirehtimättä. Sitä kehystetään marraskuisen, tihkusateisen illan kuvauksella. Kylä on autio ja hiljainen, tie hukkuu mustaan pimeyteen. Tien kronotooppi kuljettaa tuntemattomasta tulevaa kohti tunnettua, kotia, joka ensin tuntuukin oudolta:

Asemalta päin, tien mustasta pimeydestä, alkoi kuulua hiljaista jalkojen rasahtelua. Se koveni lähestyessään valonkajastusta, jonka piiriin pian ilmestyi miehen hahmo. Hahmon piirteet selkenivät sitä mukaa kuin se lähestyi osuuskaupan

¹⁵ *Pohjantähden* vaikutuksesta vuoden 1918 tulkintoihin ja arkistojen keruusiin ks. Ulla-Maija Peltonen 1996, 15–16, 98–102; *Pohjantähden* vastaanotosta sekä vaikutuksesta historiantutkimuksen käsityksiin ks. esim. Varpio 2006, 484–515; Jyrki Nummi 1993: *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon Sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*. WSOY, Helsinki; Vesa Vares 2018: Kun ikoni painaa liikaa. *Kanava* 2/2018.

valoa. Miehen päässä oli hattu, jonka lierit olivat paljon kärsineet ja joka oli asetettu hiukan vinoon tuulta vasten. Pää oli myös kallellaan, mutta se pysyi liikumatta samassa asennossa. Ulkonevat leukaperät olivat jäykistyneet kylmän vuoksi koholleen. Suupielistä lähti kuoppainen juonne korvaa kohti, ja selvästi näkyvät poskiluut olivat koholla. Syvällä olevat silmät katsoivat rävähtämättä maantietä. [...] Askel oli väsynyt, mutta vähän päästä siinä tuntui ahneempi ote – niin kuin tahto olisi välillä vaatinut ruumiilta enemmän kuin se katsoi sopivaksi, sillä hetken kuluttua askel hidastui kiivastuakseen uudelleen. (Linna 1989 [1960], 257.)

Kuvaus voisi olla valoilla ja varjoilla kuvatusta ranskalaisesta elokuvasta. Kävelijä voisi olla kuka tahansa pitkän poissaolon jälkeen kotiin palaava mies, mutta samoin kuin muissa sisällissotakuvauksissa, Akselikin kuvataan laihtuneena. Hänen poskiluunsa ovat koholla ja näkyvät selvästi. Silmät ovat syvällä kuopissaan. Mutta erojakin on. Vaikka Akseli on väsynyt, hän ei ole heikko samalla tavalla kuin vaikkapa Eeva Joenpellon Vieno, joka kaatui ojaan, eikä jaksanut nousta, tai *Tehtaan varjossa* -romaanin Samuel Oinon isä, joka tarvitsi kävelyssään tukea pojaltaan. Vuosikymmenen Linnaa ennen kirjoittanut Hella Wuolijoki (1970, 117) taas korostaa, miten ”monikin voimakas mies jäi sille vapauden tielle, kun taas heiveröiset kestivät”. Linna kuvaa Akselin tahdon niin vahvaksi, että mieli voittaa väsyneen ruumiin.

Pitkän poissaolon jälkeen kotiin johtava tie ja kotipiha ovat Akselilta osin unohtuneet. Välillä hänen pitää hapuilla löytääkseen oikean tien. Lopulta hän saapuu perille ja muistaa kotinsa: ”Rappuja tunnustellen ja ovenpieliä sivellen hän asteli eteisiin. Käsi teki hapuilevan liikkeen ja löysi puisen vedikkeen. Sitten hän näki Elinan ja pojat, jotka olivat jäykistyneet niihin asentoihin mihin olivat jääneet kuullessaan ensimmäiset tunnustelevat askelet portaissa.” Torpparin perheeseen tulee harvoin vieraita iltapimeällä, joten Akselin vaimo Elina ja perheen kolme poikaa odottavat tulijaa hämmentyneinä. (Linna 1989 [1960], 257.)

Mies tervehtii perhettään, vaimo astuu häntä vastaan pyyhittyään kätsensä: ”Kasvoilla oli monien vaihtelevien ilmeiden liike. Hymy ja itku eivät oikein antaneet toisilleen tilaa. Povi kohoili voimakkaasti. Hän tarttui käteen ja lehahti punaiseksi koko kasvoiltaan. Niin kuin joskus ensimmäisinä iltoina kun kohtauksen kiihkeys vielä ujostutti.” Linna kuvaa aviopuolisoiden, toisilleen rakkaiden ihmisten kohtaamista kehon vahvoilla reagoineilla. Sosiaaliset säännöt ja tarve peittää todelliset tunteet koskevat niin Akselia kuin Elinaakin, mutta Elina ei onnistu salaamaan voimakkaita tunteitaan. Tosin ensin he kättelevät toisiaan muodollisesti. Pitkään jatkuneen kättelyn jälkeen he syleilevät toisiaan, ja viimein kohtaukseen astuvat mukaan poissalon aiheuttamat muutokset: tutun puolison ”silmistä katsoi joku kaukainen tuntematon ihminen”. Kärsimykset, kuolemantuomio ja nälkä olivat jättäneet jälkensä Akseliinkin. (Linna 1989 [1960], 259.)

Akseli ei siis ole nälästä ja sairaudesta heikkona, kuten moni muu, mutta hänen kasvonsa muistuttavat toisten vankileiriltä palanneiden kasvoja:

Miehen kasvot olivat jäykät, niiden laihtunut ja luiseva tummuus väreili yhteen ainoaan ilmeeseen jäykistynyttä ja paatunutta kärsimystä. Mutta pahinta oli katsoa hänen kuoppiin painuneita silmiään. Niissä oli tyhjä ja sammunut ilme, joka kuvasti vain jotakin raskasta ja elotonta. Kun hän koetti hymyillä pojalle, ilmestyi niihin väkisin tehtyä iloa, mutta suun hymy oli jäykkä ja vääristynyt. (Linna 1989 [1960], 259.)

Väinö Linna ei juurikaan kirjoita Akselin heikkoudesta tai laihuudesta, ainoastaan mielen raskaudesta, katseen tyhjyydestä, ilottomuudesta ja yleisestä poissaolosta. Menneisyydestä ei Koskelassa puhuta. Vaikka Akseli on kiinnostunut torpasta ja sen tulevaisuudesta, hän ei heti puutu työntekoon, vaan itselleen epäluonteenomaiseen tapaan kiertelee ja katselee. Lopulta hänkin reipastuu ja ryhtyy kasvattamaan lapsiaan näiden hälistessä ruokapöydässä:

– Pojaat. Mitäs on sanottu ruokapöydässä meluamisesta? Pojat lopettivat riitansa totisina. Elina auttoi Voittoa lusikoimisessa, ja hänen kasvoillaan oli iloinen ja keventynyt ilme. Pöydässä kuului vain lusikoiden kilinä. Muuten vallitsi hiljaisuus. Oikea evankelis-luterilainen hiljaisuus. Isä oli tullut kotiin. (Linna 1989 [1960], 262.)

Akselin kotiinpaluusta tulee totta vasta, kun hän ottaa itselleen takaisin isän ja isännän kielen ja asenteen. Ja silloin perhe tuntee hänet.

Hella Wuolijoen *Työmiehen perheessä*¹⁶ tien kronotooppi on paikka, jossa yhden kulkijan, kotiin palaavan Jaakko Rantasen, keralla kulkee Akselin tapaan koko Suomen katajainen, työtätekevä kansa:

[Rantanen kulki] maantietä katajaiseen keppiin nojaten kalpeana ja väsyneenä ryyysisissä vaatteissa. Keskikesän aurinko helotti ja apila tuoksui. Mies astuskeli varovaisesti, istuutui kivelle maantien viereen levähtämään ja katseli tuimana ja välinpitämättömänä kesän kauneutta. Huomasi ja kulki eteenpäin, katajainen vapisevassa kädessä. Paljon kulki Suomenmaalla sinä kesänä tällaisia repaleisia miehiä, joiden vaatteissa oli omituinen köyhyyden, lian ja lysolin haju. [...] Näin he kulkivat ehdonalaisina, vankeina, nälän uuvuttamina. Mitä voimakkaampi mies, sitä heikommin hän kulki, silmät tuimina, toivottomina, tietämättömänä kotioloistaan ja tulevaisuudestaan. [...] Siinä kulki Suomen työmies harmaana, arkipäiväisenä, lopen uupuneena, eikä kukaan muistanut, että hänkin oli osoittanut sankaruutta, taistellut ja kaatunut ja tullut voitetuksi. (Wuolijoki 1970, 108.)

Linnan tapaan Wuolijoki muistuttaa siitä, että hävinneet olivat myös kokeneet jotain erityistä: he olivat osoittaneet sankaruutta ja taistelleet. Tässä kuvauksessa tien kronotooppi

16 Wuolijoki kirjoitti teoksensa kuunnelmaksi heti talvisodan jälkeen 1940, mutta se julkaistiin kirjana vasta 1970. Wuolijoki lienee ensimmäisiä, jotka tarkastelivat sisällissotaa punaisia ymmärtävästä näkökulmasta. Ennen talvisotaa se ei ollut mahdollista. (Ks. Heimo 2010, 127; Niemi 1988.)

kuvastaa välitilaa, jossa kotiinpalaajat elivät.¹⁷ He olivat eläneet poikkeuksellista aikaa, mutta heidän tulevaisuutensa oli edelleen epävarma. He eivät tienneet, minkälainen koti heitä odotti, mutta se oli varmaa, että he eivät palanneet samaan kotiin ja kotimaahan, josta he olivat sotaan lähteneet.

3.5. Kotiin palaakin lapsi

Eeva Joenpellon *Vetää kaikista ovista* -romaanin alussa Tilta Gröönroosin poika Vieno palaa kotiin. Tilta kertoo kohtaamisesta vahvalla murteellaan. Hän kuvaa, miten oli lähtenyt käymään kylässä myydäkseen viimeisen arvoesineensä, hopealusikan, jotta saisi tyttärensä haudatuksi. Kotimatalla hän näki poikansa: ”Nii kum mää tulin kotjak käsi nii ihan siin poluv viäres makas Viano kuraprotis. Neljä tuntii se oli kräviny tota matkaa asemalt tännek kättä.” Voimat olivat ehtyneet ennen kotia, mutta Tilta auttoi hänet perille. Vierailulle tulleet Hännisen sisarukset kyselivät, oliko Vieno se heidän ulkona näkemänsä vanha mies. Tilta vastaa:

Kakskymmentkaksvuatias vanha miäs. Ja jos emmää ny enää osakkan parkuu nii kyl hän osaa senki eres. Sanoo sanan tai kaks, sit jo rupee poramaa. Mää lämmyti saunan, pesi ja krassasi ku piänel lapsen. Se oli mun omaa luutan ja nahkatan kum mää siin kylveti ja sit mää taluti sen sänky. Tual se ny istuu, trappusil. (Joenpelto 1972, 34.)

Vankileiriltä palanneet olivat nälän ja sairauksien heikentämiä, niin että pienimmätkin ponnistukset olivat heille ylivoimaisia. Myös Vienon voimat olivat ehtyneet kotimatalla. Henkiset voimatkin olivat vähissä, minkä vuoksi hän – tuon ajan miehille epätyypilliseen tapaan – itki. Vaikka Vienon olisi nuorena, 22-vuotiaana miehenä kuulunut olla vahva, oli hän nyt heikko kuin pieni lapsi. Ja lapsena Tilta häntä kohtelikin. Hän teki normaalit lapsen iltarutiineihin kuuluvat toimet: pesi, kylvetti ja vei sänkyyn nukkumaan. Lapsi on äidin omaa lihaa ja verta vielä aikuisenakin.

Heidi Köngäksen (2017) romaanissa *Sandra* odotetaan palaavaksi isää. Romaanin kehystarinana on nykypäivän moderni näyttelijä, joka perehtyy isoäitinsä Sandran tarinaan ja samalla oman sukunsa ja perintötalonsa menneisyyteen. Sandran näkökulmasta kerrotun romaanin lopussa on sisällissota seurauksineen. Hänen puolisonsa Janne osallistuu kapiinaan ja joutuu vangituksi. Sandra puolestaan saa yksin huolehtia kaikesta: synnyttää vauvan, joka ei jää eloon, hoitaa torppaa, eläimiä ja taksvärkkiä sekä pitää huolta lapsistaan.

Se oli Sandralle ylivoimaista ja siksi hän odotti palavasti puolisoaan kotiin. Hän lähetti poikansa joka päivä junalle vastaan, siltä varalta, että perheen isä tulisi sinä päivänä kotiin.

17 Tien kronotooppi näkyy myös Juhani Syrjän *Juho 18* -romaanissa (1998). Juho tekee siinä pitkää kotiinpaluutaan kävellen vankileiriltä lapsuudenkotiinsa vierailleen ensin veljensä perheen luona, jossa opettelee syömistä ja kunnostaa vaatteitaan. Koska pienoisoromaani on kirjoitettu Juhon itsensä näkökulmasta, teos poikkeaa muista käsitellyistä.

Hän oli mielessään kuvitellut kotiinpaluun monta kertaa. Miten juna saapuisi asemalle, miten ”mies astuisi junasta, näkisi omat poikansa, jo kaukaa tunnistaisi oman hevosensa.” Sandra oli laittanut joka päivä pojille mukaan eväät myös isälle, että tämä saisi jotain suuhunsa pitkän matkan jälkeen. Kuvitelma osoittautui pelkäksi kuvitelmaksi. Janne-puoliso tuli joulukuussa 1918 kotiin, mutta eri tavoin:

Pojat eivät olleet tunteneet häntä asemalla. He olivat jo kääntyneet kohti hevosta palatakseen taas kerran ilman isää kotiin, kun eräs vilppulalainen oli huutanut heidät takaisin. Janne oli tuupertunut kontalleen asemalaiturille eikä ollut päässyt omin voimin ylös. Pojat saivat hänet juuri ja juuri talutettua ja lähes raahattua hevosen luo, isä ei meinannut jaksaa kävellä. Asemamies oli lopulta ehtinyt avuksi ja hänet saatiin hilattua rekeen. (Köngäs 2017, 193–194.)

Kohtaus on *Tehtaan varjossa* -romaanin Samuel Oinon ja hänen isänsä kohtaamisen peilikuva: pojat eivät tunnistanee isäänsä. He olivat lähteneet hakemaan isäänsä, mutta olivat kohdanneet jotain muuta, jotain hävettävää. Kun pojat tuovat isänsä kotiin, Sandra kiiruhtaa puolisoaan vastaan. Häntä odottaa järkyttävä näky: ”vain kireä nahka oli jäänyt kasvojen päälle, joista kaikki rasva sulanut pois ja kasvolut näkyivät kuin vanhoilla miehillä juuri ennen poislähtöä. Minun iso vahva mieheni oli sulanut luukasaksi. Pelottavalta hän näytti.” Jannen kasvot olivat laihtuneet, kuten muillakin, aiemmissä romaaneissa kuvatuilla kotiinpalaajilla, mutta kuvaus hänestä on aiempia yksityiskohtaisempi ja suurempi. Jannen kasvot eivät ole pelkästään vanhan miehen kasvot, vaan ne ovat pelottavat ja kertovat kuolemasta. Sandra ja pojat auttavat Jannen sisään. Tämä käy ovensuunpenkille makaamaan, ja Sandra riisuu hänen kenkensä:

ja kun näin, missä kunnossa paljaat jalat olivat, työnsin tallukat takaisin jalkaan ja komensin lapset pikkukamariin. Maija [Jannen äiti] tuli ja nostimme yhteisvoimin Jannen ylös ja kahta puolta tukien saimme hänet vesikelkalla kiskottua saunalle. Emme vaihtaneet montakaan sanaa, vaan toimimme. Mies riisuttiin saunan eteiseen, minulla oli lämmintä vettä padassa, olin senkin joka ilt valmiiksi lämmittänyt, vaikken ollut yhtään käsittänyt, millaisessa kunnossa hän voisi olla. (Köngäs 2017, 194.)

Maija kirosi nähdessään poikansa tilan. Yhdessä naiset pesivät Jannen, ”porstasivat” häntä ”kuin lasta”. Kaikki hänen päällään olleet vaatteet heitettiin ulos poltettavaksi. Pesun jälkeen Janne nukahti heti sänkyynsä. Kuten Vienoa, myös Jannea kohdellaan kuin lasta. Hänen äitinsä ja vaimonsa pesevät hänet ja laittavat sänkyyn nukkumaan.

Niin *Pohjantähden* Akselin kuin myös Jannen kohdalla kotiinpaluu on pitkään kestävä tapahtuma. Vaikka mies on fyysisesti palannut, hän ei ole henkisesti läsnä, eikä hänen henkiinjäämisensä ole varmaa. Janne on palannut joulukuussa, mutta vielä tammikuussa Sandra pohtii tuskissaan:

Janne menee, Janne menee, ei voi mitään, me emme pysty pitämään häntä, kaikki menee, päästä huippaa, veri ei kierrä, en ole nukkunut yhtään yötä sen jälkeen kun hän palasi kotiin. Mutta kuka sieltä palasi? Jäikö hänen todellinen itsensä jonnekin matkan varrelle, unohtui sinne ja paleltui pois. Minä en tunne tätä miestä, joka väittää olevansa minun mieheni. Hänestä ei ole jäljellä enää mitään muuta kuin nokka joka roikkuu tyhjän päällä ja veriuloste jota juoksetan laskiämpärillä huussiin. (Köngäs 2017, 196.)

Kuolema ei ole jäänyt taakse puolison palattua, sillä kuumeinen Janne anelee vaimoltaan: ”Anna mun mennä”. Mutta Sandra ei anna periksi. Vasta helmikuussa miehen kuume hellittää, ja hän saa ruokahalunsa ja hiljalleen myös elämänvoimansa takaisin. Hän jaksaa katsoa puolisoaan ja puristaa tämän kädestä:

Kiitokseksi kai, sillä hän katsoi taas kuin ennen, kauan kauan sitten. Autoin hänet takaisin pitkälleen ja alkoi tuntua siltä, että käyn itsekin hänen viereensä makuulle, menin saman peiton alle ja kuulin, kuinka hän nukahti heti. Hengitys kävi jo paremmin. Käännyin omalle puolelleni, makasimme selkää selkää vasten ja ajattelin lämmittäväni häntä, mutta samalla tunsin, että hän lämmittikin minua. Tajusin hänen palanneen. (Köngäs 2017, 206.)

Kun Akseli Koskelan paluu tapahtuu muutamassa päivässä ja hänen kotiintulonsa varmistaa ärähtäminen lapsille perheen yhteisessä ruokapöydässä, 2000-luvun kotiinpaluun kuvauksessa on realistisempi ote, paluu ja toipuminen ovat hitaita. Kotiinpaluun hetki on miehen ja vaimon kahdenkeskinen, intiimi aikatila, kädenpuristus ja nukahtaminen vieri viereen.

4. *Kotiinpaluun kronotoopit*

Olen edellä kuvannut, miten suomalaisessa kaunokirjallisuudessa on eri vuosikymmeniä kuvattu vuoden 1918 sodasta ja sen jälkeisiltä vankileireiltä kotiin palaavia miehiä ja naisia. Kuvauksen näkökulma on useimmiten kaikkietävän kertojan mutta usein myös kotona odottavan vaimon ja äidin. Vain yhdessä, Juhani Syrjän dokumentaarissa, omasta isästään kirjoittamassa romaanissa, on näkökulma kotiin palaavan, ja Toivo Pekkasen osin omaelämäkerrallisessa romaanissa näkökulma on hänen omansa, pienen pojan.

Kohtaamisissa vaihtelevat toivon ja epätoivon tunteet. Kotiin odotetaan vastuuta kantavaa ja velvollisuuksistaan huolehtivaa isää ja puolisoa, mutta kotiin palaakin nälästä heikko ja sairas mies, jonka toipuminen kestää pitkään tai joka ei toivu ollenkaan. Kohtaamisen kronotoopissa kohtaajien roolit saattavat kääntyä pääläelleen: pojasta tulee isänsä tukija ja taluttaja, vaimosta miehensä hoivaaja, pesijä ja ruokkija. Kehon kronotooppi onkin kotiinpaluun kuvauksissa hauras, hädin tuskin läsnä oleva, kuolemaan katsova. Se kaipaa huolenpitoa, hoivaa, ruokkimista ja pesua. Tuoreemmassa sisällissotakirjallisuudessa ruumiin eritteitä, heikkoutta, fyysisiä vammoja, kipuja ja likaa kuvataan

yksityiskohtaisesti, kun taas vanhemmassa kirjallisuudessa tyydytään kuvaamaan nälän aiheuttamaa kasvonpiirteiden terävöitymistä tai kärsimysten kovettamaa katsetta.

Kotiinpaluun kuvauksissa tuonpuoleisuus on vahvasti läsnä: Kotiinpalaajaa luullaan kummitukseksi, koska hänen oletetaan tai tiedetään kuolleen. Kotiin palaava voi kuolla pian palattuaan tai elää pitkään elämän ja kuoleman rajamailla. Myös kauhua ja kärsimystä sisältäviksi kuvatut vankileirikokemukset, siellä vallinneet kuolemanpelot ja koetut julistukset kuolemantuomioista ovat leimanneet kotiinpalaajat kuoleman merkillä. Heidän kuihtunut ruumiinsa muistuttaa kuollutta tai kuolevaa. Vaikka ruumis on elossa ja kotona, sen kantaja on vielä osin tuonpuoleisessa tai välitilassa. Ehkä juuri siksi kestää aikansa, ennen kuin he kotiutuvat, palaavat takaisin tämänpuoleiseen elämään, kotoutuvat omaan kehoonsa ja kodin arkeen.

Mihail Bahtinin tien kronotoopissa tie tai sillä kuljettu matka voivat representoida elämänkulkua. Käsittelemissäni kotiinpaluissa tie, jota pitkin kotiin palaava kävelee, symboloi ennemmin rajatilaa, liminaalia, jossa kuljetaan kohti tunnettua, kotia, joka kuitenkin ei odota samanlaisena kuin silloin kun sieltä on lähdetty. Kotiinpalaajan menneisyydessä, siellä mistä tie alkaa, on helvetinkaltainen kärsimyksen tila, jonka kulkija haluaa jättää taakseen.

Aika ja sen kokeminen sekä ajan suhteellisuus ovat näkymättömiä, mutta ne tulevat kaunokirjallisuudessa näkyviin kronotoopeissa. Keskeisenä taustalla olevana kronotooppina häälly kotimaa, kansakunta ja erityisesti se, mitä muutoksia sota oli siihen tuonut. Vaikka kuvattu marraskuinen sää tai kesäinen luonto olivat samanlaiset kuin ennenkin, paljon, mahdollisesti kaikki, oli muuttunut. Väestöryhmien välinen luottamus oli tiesään, monet ystävät tai perheenjäsenet olivat kadonneet, kuolleet tai haavoittuneet. Oma kansalaisluottamus oli kadotettu. Palaajien kuvattiin kuitenkin katsovan luottavaisesti tulevaisuuteen. Jos he itse eivät siihen kyenneet, heidän puolisonsa, lapsensa tai äitinsä tekivät sen heidän puolestaan.

Vaikka kotiinpaluun kuvauksia voi tarkastella kohtaamisen, kehon, kodin ja kotimaan kronotooppisten yksiköiden avulla, näkemykseni mukaan niiden keskeinen aikatila on välitilan tai liminaalin kronotooppi. Bahtin itse (1979, 412–413) näkee kynnyksen kriisien ja elämän muutoskohtien kronotoopiksi. Hänen mukaansa se liittyy ”elämän käännekohdan momenttiin, kriisiin tai muutoksen tekevään ratkaisuun (tai epäröintiin, pelkoon astua kynnyksen yli)”. Kotiin palaavat useimmiten kävelevät kotiinsa tietä pitkin, ja itse matkanteko on välitilassa kulkemista. Ne, jotka pääsevät kotiin asti, elävät useimmiten edelleen välitilassa, ennen kuin asettuvat omaan kehoonsa ja kotiinsa ja ryhtyvät elämään elämää eteenpäin.

Lähteet

Aineisto

- AHO, ELISABET 2011: *Sisar*. Otava, Helsinki.
- JOENPELTO, EEVA 1972: *Vetää kaikista ovista*. WSOY, Helsinki.
- KÖNGÄS, HEIDI 2017: *Sandra*. Otava, Helsinki.
- LINNA, VÄINÖ 1989 [1960]: *Täällä Pohjantähden alla II*. WSOY, Helsinki.
- MESTERTON, ANNA-LIISA – CARL MESTERTON – KIRSTI MANNINEN – JUSSI-PEKKA AUKIA 2003: *Hovi-mäki. Päin nousevan Suomen rantaa*. Gummerus, Jyväskylä.
- PEKKANEN, TOIVO 1932: *Tehtaan varjossa*. WSOY, Helsinki.
- SCHILDT, RUNAR 1983 [1919]: *Kotiinpaluu ja muita novelleja*. Alkuteos *Hemkomsten och andra noveller*. Suomentanut Ilmari Ahma. Love Kirjat, Helsinki.
- SYRJÄ, JUHANI 1998: *Juho 18*. Gummerus, Jyväskylä.
- WUOLIJOKI, HELLA 1970: *Työmiehen perhe. Työmies Rantasen perheen kronikka vuosilta 1895–1945*. Weilin & Göös, Helsinki.

Kirjallisuus

- ANDERSON, BENEDICT 1991: *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, London.
- BAHTIN, MIHAIL 1979: *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia*. Suomentaneet Kerttu Kyhälä-Juntunen ja Veikko Airola. Kustannusliike Progress, Moskova.
- 1981: Forms of time and of the chronotope in the novel. MICHAEL HOLQUIST (toim.): *The Dialogic Imagination: Four Essays by M.M. Bakhtin*, 84–258. University of Texas Press, Austin.
- DOUGLAS, MARY 1991: The Idea of Home: A Kind of Space. *Social Research* 58:1, 287–308.
- FINGERROOS, OUTI 2004: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HEIMO, ANNE 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KNOTT, KIM 2005: *The Location of Religion. A Spatial Analysis*. Equinox, London.
- MELKAS, KUKKU – OLLI LÖYTTY 2018a: Miten kirjallisuus kohtaa sodan? KUKKU MELKAS ja OLLI LÖYTTY (toim.): *Toistemme viholliset. Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, 9–12. Vastapaino, Tampere.
- MELKAS, KUKKU – OLLI LÖYTTY 2018b: Sisällissotakirjallisuuden laskoksia. KUKKU MELKAS ja OLLI LÖYTTY (toim.): *Toistemme viholliset. Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, 13–33. Vastapaino, Tampere.
- PELTONEN, ULLA-MAIJA 1996: *Punakapinan muistot: tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PYNTTÄRI, VELI-MATTI 2018: Paljonpuhuvat prologit. KUKKU MELKAS ja OLLI LÖYTTY (toim.): *Toistemme viholliset. Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, 148–160. Vastapaino, Tampere.
- SAARIKANGAS, KIRSI 1998: Tila, konteksti ja käyttäjä. Arkkitehtonisen tilan, vallan ja sukupuolen suhteista. KIRSI SAARIKANGAS (toim.): *Kuvasta tilaan. Taidehistoria tänään*, 247–298. Vastapaino, Tampere.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura n.a. Irene Rajalan muistelmat 2917–1918. ”Hilman kertomus.” Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Arkisto.
- TUAN YI-FU 2001 (1977): *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- TWEED, THOMAS A. 2006: *Crossing and Dwelling: A Theory of Religion*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- VARPIO, YRJÖ 2006: *Väinö Linnan elämä*. WSOY, Helsinki.

VICE, SUE 1997: *Introducing Bakhtin*. Manchester University Press, Manchester & New York.

VILKKO, ANNI 1998: Kodiiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkerroista.

MATTI HYVÄRINEN, EEVA PELTONEN ja ANNI VILKKO (toim.): *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*, 27–72. Vastapaino, Tampere.

TIINA MAHLAMÄKI: Chronotopes of homecoming in Finnish literature on the Finnish Civil War

The article examines six novels and one short story which describe the aftermath of the 1918 Finnish Civil War. It focuses on descriptions of the homecomings of husbands, wives and sons from the war and prison camps. The article explicates the ways the novels, which were written during various decades, chronicle these homecomings. Examining the point of views of those returning and those waiting as they encounter one another, the article discloses themes that are emphasised and themes that are repeated. The concept of chronotope by Mikhail Bakhtin (1979) is used as an analytical tool. The article asks what types of chronotopes are applied in the construction of these encounters upon return. Four themes emerge in the descriptions: the dead returns home, lethal food, homecomers as working people and a child returns home. By examining these homecomings through Thomas A. Tweed's chronotopical units of body, home and homeland, the chronotope of liminality manifests itself as a more important unit.

Tiina Mahlamäki
tituma@utu.fi
Uskontotiede
20014 Turun yliopisto

MAIJA MÄKI JA EIJA SCHWARTZ

”Mä elän niitä paikkoja edelleen”

Elämistilat kulttuuriperintönä yhden suvun muistelukerronnassa

1. Johdanto

Muistelukerronta sanoittaa ja tekee näkyväksi suvun kulttuuriperintöprosesseja (ks. esim. Lillbroända-Annala 2014). Tässä artikkelissa tarkastelemme yhden suvun, Lempiäisten sukuseuran jäsenten, muistelukerrontaa. Kiinnostuksemme kohteena on erityisesti se, millä tavoin ja millaisin kulttuurisin merkityksin suvun jäsenten lapsuuden ja nuoruuden elämistilat (engl. *lived space*) tulevat esille muistelukerronnassa. Tutkimuksellinen mielenkiintomme kohdistuu paitsi muistelukerronta-aineiston sisältöihin myös siihen tapaan, millä aineisto on luotu Lempiäisten sukuseuran ja Turun yliopiston kansatieteen oppiaineen yhteisessä tutkimusprojektissa, joka toteutettiin vuosina 2014–2017. Artikkelin jäsentyy kulttuurintutkimuksessa ja kansatieteessä olennaiseksi nousseiden käsitteiden, tilan ja paikan, avulla käydyn teoreettiseen keskusteluun kautta (ks. esim. Massey 2008; Lappi 2007). Elämistiloja käsittelevä muistelukerronta osoittaa tutkimuskohteena olevalle suvulle merkityksellistä tilaan sitoutuvaa kulttuuriperintöainesta. Aineistolähtöisesti nostamme esille erityisesti maaseutu- ja kaupunkiympäristöjen sekä mummoloiden ja mökkien muisteltujen elämistilojen piirteitä sekä visuaalisen muistelun kautta muistelu- ja muisteluheeseen nousevia elämistilojen kuvauksia. Lisäksi tuodaan esille luovutettu Karjala muistinpaikkana, muistelutyössä luotuna konstruktiona.

Sukuseurojen toiminnan voi kuvailla yleisesti ottaen jakautuvan kahtaalle. Merkityksellistä toimintaa on suvun jäsenten yhteisöllisyyden tunteen luominen ja tukeminen tässä ajassa. Toisaalta myös suvun yhteisen kulttuuriperinnön tutkiminen, jakaminen ja siirtäminen tuleville sukupolville on koettu sukuseuroissa tärkeäksi, näin myös Lempiäisten sukuseurassa. Nämä toiminnan muodot ja tavoitteet saattavat lomittua, ja käytännössä ne usein myös tukevat toisiaan. Muistitiedon tallentaminen, tutkiminen ja välittäminen ovat nousseet viime vuosina sukututkijoiden ja -seurojen kiinnostuksen kohteeksi niin sanotun perinteisen, henkilöhistoriaan keskittyvän jälkipolvitutkimuksen ohien (ks. esim. Ukkonen 2015). Lempiäisten sukuseuran toiminnassa kulttuuriperinnön siirtämisellä on

seuran toiminta-ajatuksen mukaan tärkeä, jopa keskeinen rooli. Seuran tarkoituksena on muun muassa lähentää eri sukupolvien edustajia toisiinsa ja lisätä näin tietämystä suvun eri jäsenistä, heidän asuinpaikoistaan, olosuhteistaan ja elintavoistaan. Edeltävien sukupolvien elämän tunteminen lähimenneisyyden konteksteissa mahdollistaa sukuseuran mukaan sen, että nykypolvet voivat ymmärtää esivanhempiansa elämää omassa ajassaan. Seura korostaa myös kotiseudun tuntemista, jossa tärkeäksi nostetaan suvun aikaisempien jäsenten asuinpaikkojen tuntemus. Sukuseuran sivuilla todetaan lisäksi: ”Tapahtumien tallentaminen on merkityksellistä sillä tämä päivä ja sen tapahtumat ovat jo huomenna historiaa” (www.lempiaistensukuseura.fi). Tämän valossa kiinnostavaa ei ole pelkästään vanhempien sukupolvien tuottama muisteluaineisto, vaan myös nuorempien kertomukset tämänhetkisestä arjestaan tilan ja paikan konteksteissa.

Aloite yhteiseen tutkimusprojektiin tuli Lempiäisten sukuseuran taholta. Heidän tavoitteenaan oli tallentaa sukuseuran jäsenten lapsuuden- ja nuoruudenaikaisia muistoja ja kokemuksia tieteellisen tutkimuksen avulla. Tutkimusidea sopi hyvin kansatieteen oppiaineen profilliin, ja kutsu otettiin vastaan. Tutkimushanke on siten yhteistyössä tehtävää etnologista tutkimusta (engl. *collaboration*, vrt. *co-laborative anthropology*), jossa yhteistyötä tehdään yhteisiin päämääriin ja tavoitteisiin sitoutuen (Ks. esim. Niewöhner 2016, 96–97; Stull–Schensul 1987). Tutkimustavaltaan hanke voidaan määritellä myös monitavoitteiseksi tilaustutkimukseksi, osaksi soveltavaa kulttuurintutkimusta, jossa tutkimushankkeen eteneminen tapahtuu pitkälti sukuseuran lähtökohdista ja tavoitteista käsin (O’Dell–Willim 2015, 99; Hämeenaho–Ylipulli–Suopajarvi 2018, 8–10). Hankkeen lopputuloksena syntyi *Sukupolvien äänet. Lempiäisten sukuseuran jäsenten lapsuus- ja nuoruusmuistoja* -teos, johon koottiin temaattisesti muisteluaineistoa tarinoiden ja eläväisen kerronnan muotoon (Koskihaara–Mäki 2017).

Tässä artikkelissa keskitymme tarkastelemaan Lempiäisten sukuseuran jäsenten muisteluaineistoa lapsuuden ja nuoruuden aikaisten elämistilojen kautta. Tämä näkökulma oli tutkimushankkeen aikana jatkuvasti läsnä. Sekä tutkijoita että sukuseuran aktiiveja kiinnostivat suvun jäsenten kokemat elämistilat ja monipaikkaisuus – muistelukerrontaan liittyvät ja eri aikoihin kiinnittyvät tilan ja paikan kokemukset. Tallennettu aineisto onkin erityisen runsas ja monipuolinen juuri tästä tematiikasta.

2. Aineisto ja menetelmät

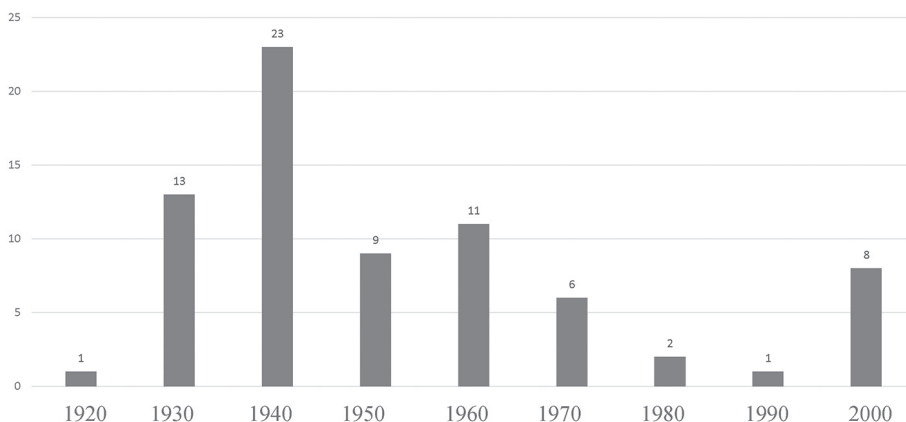
Tässä artikkelissa on käytetty tutkimushankkeen aineistoa, joka koottiin osallistamalla Lempiäisen sukuseuran jäseniä muistelemaan yhdessä lapsuus- ja nuoruusaikojaan. Aineiston hankinta kiteytyi aluksi neljän lapsuuteen liittyvän pääteeman ympärille: hankkeessa haluttiin selvittää suvun eri haarojen jäsenten lapsuuden leikkejä ja leikin muuttamista vuosikymmenten aikana, materiaalisia muistoja suvun jäsenten leikeissä käyttämien leikkitarvikkeiden avulla, vapauden ja vastuun muutoksia lapsuuden kokemuksissa vuosikymmenten aikana sekä maaseudun ja kaupunkiympäristön kokemusmaailmojen eroja muistellun lapsuuden kautta koettuna (TYKL/spa/1190, muistio hankkeen ohjausryhmän

kokouksesta 25.11.2014). Hankkeen edetessä tutkimuksen teemat tarkentuivat molempien osapuolten antaessa niille suuntaa ja kenttätöiden ohjatessa etnografiselle tutkimukselle tyypilliseen tapaan kysymyksenasettelua prosessinomaisesti yhä uusille urille (esim. Eriksen 2015, 670).

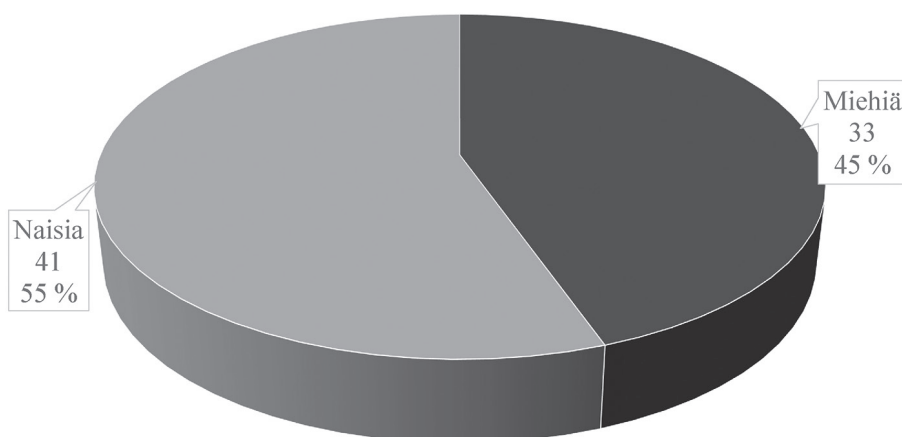
Muisteluaineisto koottiin vuosien 2015 ja 2016 aikana. Kenttätöet olivat monivaiheiset. Aluksi tehtiin kymmenen taustahaastattelua, minkä jälkeen näissä esiin nousseiden teemojen perusteella muotoiltiin sukuseuran jäsenille tarkoitettu verkkokysely. Tematisoitu verkkokysely tavoitti 24 henkilöä, jotka kirjoittivat yleensä hyvin laajasti ja paneutuvasti lapsuusmuistoistaan. Kootun muisteluaineiston perusteella haluttiin tavoittaa vielä saavutettua laajemmin sukuseuran jäseniä, erityisesti nuoria aikuisia ja lapsiperheitä. Aineistoa täydennettiin haastattelupäivillä, jotka kansatieteen oppiaine ja sukuseura järjestivät toukokuussa 2016 Turussa ja syyskuussa 2016 Lappeenrannassa. Haastattelupäivät oheisohjelmineen kiinnostivat sukuseuran jäseniä, ja kansatieteen opiskelijoiden tekemillä haastatteluilla aineisto täydentyi niin, että muistojen keruuseen osallistui lopulta eri tavoin yhteensä 74 sukuseuran jäsentä. Tätä voidaan pitää sukuseuran kokoon suhteutettuna onnistuneena otoksena, sillä seurassa on kokonaisuudessaan 325 jäsentä. Haastattelujen yhteydessä saatuja valokuvia digitoitiin Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkistoon yhteensä lähes 1 500 kappaletta (TYKL/dg/6383–7737 ja TYKL/dg/7739–7808, haastattelut on tallennettu samaan arkistoon aksessiotunnuksilla TYKL/aud/1117–1157).

Vanhin haastatteluihin osallistuneista oli syntynyt 1920-luvulla ja nuorimmat 2000-luvulla. Haastatteluihin ja muulla tavoin muisteluun osallistuneet sukuseuran jäsenet edustivat pääsääntöisesti 1930- ja 1940-luvuilla syntynyttä sukupolvea, mikä on muistitiedon keruuhankkeelle varsin luonteenomaista. (Ks. kaavio 1.) Tämä ikäryhmä elää niin kutsuttua muisteluikää, sillä heillä on jo runsaasti muistoja, perinnetietoa ja elämäkokemusta sekä usein myös halua siirtää tietojaan nuoremmille sukupolville (Ukkonen 2015, 12–13). Ensimmäisiin yksittäisiin haastatteluihin saatiin avainhenkilöitä, jotka olivat aktiivisesti mukana sukuseuran toiminnassa ja joilla oli kiinnostusta suvun historiaa kohtaan. Aktiivijäsenten myötä tutkimushankkeeseen saatiin osallistumaan myös heidän lapsiaan ja lastenlapsiaan, mutta kaiken kaikkiaan nuoremmat sukupolvet jäivät määrällisesti tutkimuksessa vähemmistöön. Tutkimushankkeessa tallennetut lapsuus- ja nuoruusmuistot painottuivat näin selvästi vuosikymmenien takaiseen menneisyyteen, ja toisaalta aineiston keruuseen osallistuivat pitkälti juuri sukuseurassa aktiivisesti toimivat henkilöt perheineen. Sukupuolijakaumaltaan tutkimusaineisto on melko tasainen ja näin tutkimustavoitteiden mukainen (ks. kaavio 2).

Tässä artikkelissa tuodaan esiin myös tutkimushankkeessa tuotettu visuaalinen aineisto, tallennetut valokuvat ja sukuseuran jäsenten piirtämät kognitiiviset, mentaaliset kartat. Kognitiivisilla kartoilla tarkoitetaan piirroksia, jotka haastattelupäiville osallistuneet sukuseuran jäsenet piirsivät lapsuutensa ja nuoruutensa tärkeistä paikoista omien kokemustensa ja muistojensa perusteella. Piirroksen valmistuttua jokaista haastateltiin ja pyydettiin kertomaan kuvassa olevista paikoista. Sekä valokuvat ja että haastateltavien

Kaavio 1. Tutkimushankkeeseen osallistuneiden sukuseuran jäsenten ikäjakauma syntymävuosikymmenittäin.

Kaavio 2. Tutkimushankkeeseen osallistuneiden sukuseuran jäsenten sukupuolijakauma.

piirtämät kognitiiviset kartat auttoivat herättelemään muistoja ja keskustelua nykypäivänä mahdollisesti jo kadonneista ympäristöistä. Piirrosten avulla haastattelujen keskustelut syvenivät ja laajenivat, ja uusia tasoja haastateltavien lapsuuteen ja nuoruuteen löytyi (Koskihaara–Mäki 2017, 14–15). Piirrookset kertovat myös muistelijoiden tavasta hahmottaa menneisyyden ympäristöjä, tiloja ja paikkoja visuaalisesti. Visuaalinen aineisto nostikin esille jo unohdettuja yksityiskohtia ja tilanteita näyttäen konkreettisesti muistikuvia suvun jäsenten arjen ympäristöistä.

Tutkimusmenetelmänä tässä artikkelissa on käytetty kansatieteelliselle tutkimukselle luonteenomaista kulttuurianalyttistä lähestymistapaa, jossa arkinen ja jokapäiväinen

nähdään kulttuuristen merkityksenantojen kautta ja avulla (Ehn–Löfgren 1982). Muisteluaineistoa on analysoitu temaattisesti elämästilojen käsitteeseen sitoutuen. Kulttuurianalyysin avulla aineistosta on nostettu esille haastateltavien lapsuuden ja nuoruuden elämästilojen kulttuurisia merkityksiä, arjen elämään liittyviä tilaan ja paikkaan sitoutuvia asioita, jotka muulla tavoin tutkittuna saattaisivat jäädä piiloon, huomaamattomaksi (ks. Ehn–Löfgren 2007). Tutkimuseettisen valinnan olemme tehneet, kun olemme pyrkineet tuomaan esille haastateltavien omaa ääntä paljastamatta kuitenkaan heidän henkilöllisyyttään. Olemme halunneet tavoittaa kulttuurianalyysin hengessä haastateltavien tunne-
muistoja ja asioita, joita he ovat itse pitäneet haastattelutilanteissa merkityksellisinä ja tärkeinä. Sukuseuran jäsenet osallistuivat tutkimushankkeessa yhteisen kulttuuriperintönsä tallentamiseen ja konstruomiseen osallistuen ja osallistaen toisiaan muisteluun. Monelle vanhemmalle ikäluokan edustajalle hanke oli tärkeä oman henkilöhistorian tallentamisen väylä ja väline tulevia sukupolvia varten. Osallistuminen ja osallisuus, yhdessä tekeminen, ovatkin sidoksissa kulttuuriperintöprosesseihin (esim. Luoto–Lundgren 2017, 227). Halu muistella ja tulla muistetuksi suvun sisällä välittyi tutkimushankkeen aikana yksilö- ja ryhmähaastattelutilanteissa konkreettisella tavalla meille tutkijoille.

3. Elämästilat kulttuuriperinnön muotona

Ihminen elää ja toimii fyysisesti jossain paikassa; koko elämä on sitoutunut tavalla tai toisella joko yhteen tai useampaan paikkaan, jotka muodostavat tilan ja siihen liittyvän kokemusmaailman. Maantieteilijä Yi-Fu Tuanin mukaan paikan ja ihmisen minuuden välillä on läheinen, eheyteen pyrkivä tunneside, ymmärrys paikan tajusta (Tuan 2004, 45–47, 55). Tämän kokemusmaailman siirtäminen kulttuuriperintönä asuinpaikkoineen, olosuhteineen ja elintapoineen seuraaville sukupolville oli yksi Lempäisten sukuseuran tavoitteista projektiin lähdettäessä. Kulttuurintutkimuksen parissa tilaa ja tilan käsitettä on tutkittu 1990-luvulta alkaen yhä monipuolisemmin (Enges–Heimo–Mahlamäki–Virtanen 2015, 133; Meriläinen–Hyvärinen 210–212). Tilaa sosiaalisena käsitteenä pohti jo ranskalainen filosofi Henri Lefebvre vuonna 1974 julkaisemassaan teoksessa *Production de l'espace* (Lefebvre, 1974). Hän jakoi tilallisuuden kolmeen alakategoriaan, jotka hän muodosti muun muassa ihmisten rutiinien eli arkielämän sekä yhteisön muodostaman rakennetun ja jatkuvasti uudelleen rakentuvan ympäristön perusteella. Lefebvren kolme tilan aspektia ovat havaittu, käsitteellistetty ja eletty tila (Lefebvre 1991, 38–41; Lappi 2007, 31–32).

Eletty tila, engl. *lived space*, on käännetty suomeksi myös *elämästilaksi*. Alun perin humanistisen maantieteen tutkimuksesta kulttuurintutkimukseen siirtynyt käsite perustuu ihmisen kokemuksellisuuteen omassa fyysisessä ympäristössään. Kuten etnologi Tiina-Riina Lappi tiivistää: ”[– –] tilallisuus muotoutuu ihmisten ja ympäristön kohtaamisissa ja vuorovaikutuksessa” (Lappi 2007, 199–200). Elämästila on ”arkisen elämämaailman tilallinen ulottuvuus” ja siihen sisältyvät kodin lisäksi hänen arkisen elämänsä muut alueet, rajat, maisemat ja paikat. Koska elämästila on jokaisen omiin kokemuksiin ja

käsityksiin perustuva rakenne, se ei vastaa fyysistä todellisuutta esimerkiksi mittasuhteitaan tai välimatkoiltaan. (Enges ym. 2015, 137.)

Englantilainen maantieteilijä Doreen Massey on pohtinut laajasti tilan, ajan ja paikan yhteyttä toisiinsa. Paikka käsitetään usein tilaa suppeammaksi. Tässä vastakkainasetelussa paikka on paikallinen ja tila suurempi alue paikan ympärillä, nykymaailmassamme rinnastettavissa globaaliin. Massey'n itsensä mukaan ”tila on useiden liikeratojen muodostama sommitelma tai samanaikaisuus”. Yhdenkaltaisena sommitelmana tila on olemassa vain hetkellisesti, ja tämä hetkellinen otos luo paikan. Näin ollen paikat ovat ymmärrettävissä tilojen kohtauspaikoiksi, liikkeen kautta hahmottuvaksi elämismaailmaksi. Paikka ei koskaan pysy samanlaisena, sillä se muuttuu jatkuvasti tilan ja ajan muutoksen mukana. (Massey 2008, 189–191, 210–217, ks. myös Meriläinen-Hyvärinen 2014, 211.)

Tässä artikkelissa lähestymme Lempiaisten sukuseuran muisteluaineistossa esille tulevia paikkoja elämistila-käsitteen avulla. Elämistilaan kuuluvat ne paikat, joissa sukuseuran jäsenet arkeaan elivät, heidän muuttuvat elin- ja asuinympäristönsä sekä liikkumiseen liittyvät tekijät ja näihin liittyvät sosiokulttuuriset ulottuvuudet. Tämä sopii myös kansatieteen perinteiseen tutkimustraditioon: tavallisen ihmisen arjen tutkimiseen (esim. Räsänen 1997, 23). Varhaisempi ihmisten asuinympäristöihin liittynyt kansatieteellinen tutkimus keskittyi usein vain fyysiseen ulottuvuuteen, paikkaan. Maaseutututkimus on kuitenkin voinut sisältää osittain sosiokulttuurisia merkityksiä samalla kun se on tarkastellut esineellisyyttä, esimerkiksi maaseudun pihatyyppejä rakennuksineen. Laajempi tilan ja kokemuksellisuuden aspekti on tullut kansatieteen tutkimuksiin mukaan vasta myöhemmin 1990-luvulla. (Virtanen 1994, 24–26.)

Paikkoihin liittyy ajan eri tasoja, jotka liittyvät myös muisteluun. Haastatteluilla kerätty aineisto on muistitietoa, jota tässä artikkelissa kutsumme muisteluaineistoksi. Läsä ovat kertomisen hetki sekä ne hetket, joita muistellaan. Muistelu on menneisyyden palauttamista mieleen, mutta samalla se on menneisyyden tulkintaa, uudelleen käsittelyä ja jopa muuttamista. (Ukkonen 2000, 11.) Muistin olemus on monimutkainen. Toisaalta se on yksilöllistä, henkilökohtaista ja jokaisen omiin konkreettisiin kokemuksiin perustuvaa, ja toisaalta se on kollektiivista, yhteistä kulttuurista ja sosiaalista käsitystä asioiden kulusta historiassa. Nämä liittyvät erottamattomasti toisiinsa: yksilön muistikuvien perusteella rakennetaan kulttuurista muistia, mutta kulttuurinen muisti vaikuttaa samalla siihen, mitä yksilö muistaa. (Korkiakangas 2005, 129.) Mielenkiintoisen tulkinnallisen piirteen aineistoon tuo lisäksi se, että kyseessä on muisteltu lapsuus ja nuoruus – tutkimuskohde, joka on koettu kansatieteessä mielekkääksi jo vuosikymmenien ajan (ks. esim. Korkiakangas 1996 ja Kalliala 1999, uudemmassa tutkimuksesta esim. Roivainen 2016 ja Vanha-Similä 2017.) Lapsen kokemusmaailman tavoittaminen aikuisuudesta käsin on kovin vaikeaa; aikuiselle lapsuudessa on sekä tuttuutta että vierautta. Lapsuusmuistot myös muokkautuvat jatkuvasti ja muistoista kertominen tuo lapsuuteen uudenlaisia tulkintoja ja sävyjä (Korkiakangas 1996, 11). Lapsuuden ja nuoruuden muistot rakentavat identiteettiä ja niiden jakaminen on osa paitsi identiteettityötä myös kulttuuriperintöprosessia, jossa siirretään henkilökohtaista, mutta samalla myös esimerkiksi suvun yhteistä kulttuuriperintöä (ks. Smith 2006).

Muisteluun ja muistamiseen liittyy nostalgia. Nostalgia on valikoivaa muistamista, jossa on mukana kaihoa ja kaipausta. Nostalgian avulla ihminen, joko tietoisesti tai tiedostamattaan, unohtaa tavanomaiset ja epämiellyttävät asiat ja tekee muistostaan miellyttävän sekä harmonisen. (Korkiakangas 2005, 140.) Nuoruuden sukupolvia tutkinut Kaisa Vehkalahti toteaa, että hänen aineistossaan, 1920–1930-luvuilla syntyneiden kirjoittamissa elämänkerroissa, muistot varhaislapsuudesta saivat enemmän nostalgisia sävyjä kuin sitä seuranneet nuoruusajan muistot. Tällä ikäpolvella nuoruuteen liittyivät lapsuuden ”huolettomuuden” vastakohtana muun muassa raskas työ, vanhempien kuolema ja monilla sota-aika. (Vehkalahti 2014, 79–80.) Sukupolvet nähdään tässä suurina joukkoina suunnilleen samanikäisiä ihmisiä, joiden elämänvaiheita kuvaavat samankaltaiset kokemukset. Kokemusten täytyy olla sellaisia, että ne pystytään jakamaan tai ainakin tunnistamaan. Kokemuksilla viitataan ”sukupolvien objektiivisiin oloihin”, mikä voidaan ymmärtää käytännössä elinoloiksi. Elinolot sisältävät muutokset ja tapahtumat, jotka saavat aikaan yhdistäviä kokemuksia. (Hoikkala–Paju 2008, 271.) Lempiäisten sukuseuran muisteluaineistossa osallistujien ikäjakauma painottui toisen maailmansodan molemmin puolin syntyneisiin sukupolviin (kaavio 1). Sodanjälkeinen jälleenrakennusajan lapsuus nähtiin tässä aineistossa pääosin myönteisenä aikana, vaikka elinolot olivatkin olleet vaatimattomat, jopa köyhät. Sukupolvien yhteinen selviytymistarina tiivistyi erään muistelijan toteamuksessa saaden nostalgisiakin sävyjä: ”Et siitä mie oon hyvillään, et on tiukoilla oltu” (TYKL/aud/1151).

Elämistila ja muistitieto ovat siis olemukseltaan samankaltaisia, sillä molemmissa painottuvat yksilön oma kokemuksellisuus ja subjektiivisuus. Lapsuuden muistellut asuinpaikat ovat luomus lukuisista tilan, ajan ja paikkojen yhteenliittymistä ja yhteisesti jaettuna ne luovat myös suvun yhteistä kulttuuriperintöä. Muistelussa paikka syntyy aina yhä uudestaan ja aina vääjäämättä erilaisena. Ihmiset uskovat silti muistavansa heille tärkeät asiat juuri sellaisina, kuin ne ovat todellisuudessa tapahtuneet (Ukkonen 2015, 30–36). Sukuseuran tutkimusaineistossa eräs haastatelluista pohti itse osuvasti suhdettaan lapsuusympäristönsä muistoihin: ”[– –] kun mä [nykyään] asun tolla alueella, ni mä tavaltaan oon nähny, elän niitä paikkoja niinku edelleen, aikuisena samoja, samoja paikkoja” (TYKL/aud/1119).

Muistelu tapahtui vuorovaikutuksessa haastattelijan kanssa ja perustui haastattelu-runkoon, minkä lisäksi osa tutkimusprojektin haastatteluista toteutettiin ryhmähaastatteluina, jolloin kerrotut muistot olivat vuorovaikutusta eri muistelijoiden sekä haastattelijan kesken. Tämän tutkimuksen kohdalla voi ajatella myös, että muistelun tarkoitus ja tavoite, sukukirjan muodostaminen, on vaikuttanut osaltaan siihen, miten paikkoja muisteltiin. Sukujen muistitiedon kerrontaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kilpakeruuvastusten pohjalta tutkinut Pauliina Latvala toteaa, että kerronnan ytimenä ovat muistot, jotka parhaiten määrittelevät omaa taustaa ja vahvistavat identiteettiä. ”Se, kuinka muistoja jaotellaan, järjestellään ja siirretään eteenpäin, määrittelee siis henkilökohtaista ja kollektiivista identiteettiä.” (Latvala 2000.) Vaikka Lempiäisten sukuseuran aineistosta esiin nousi pääsääntöisesti positiivisia muistoja, myös negatiivisia koettuja, toisin sanoen vaikeita ja synkkiäkin muistoja nostettiin ajoittain esiin (TYKL/spa/1190, muistio hankkeen

ohjausryhmän kokouksesta 25.11.2014). Vaikeammat muistot kääntyivät kuitenkin muistelukerronnassa usein vahvistaviksi kokemuksi, muissakin kuin sota- ja pula-ajan konteksteissa. Huomattavaa on, että hankkeessa haastatellut sukuseuran jäsenet tulivat taustaltaan yhtä lukuun ottamatta vakaista, lapsuudessa perusturvan antaneista oloista.

Yksi ja sama fyysinen asuinpaikka voi eri henkilöiden kertomana vaikuttaa hyvinkin erilaiselta riippuen yksilön kokemuksista. Sukulaissuhteet toivat mielenkiintoisen näkökulman muisteltuihin paikkoihin Lempiäisen sukuseuran muisteluaineistossa, sillä haastateltavat olivat osittain läheistä sukua keskenään. Tutkimusaineistossamme oli kaksi perhettä, joista mukana oli kolme sukupolvea: isovanhemmat, heidän aikuinen lapsensa mahdollisesti puolisonsa kanssa ja näiden lapsi tai lapset. Useassa tapauksessa mukana oli perheitä kahdessa sukupolvessa, vanhempia ja heidän aikuistuneita lapsiaan. Sukupolvien jatkuvuus ja samalla muistojen erillisuus ja subjektiivisuus loivat mielenkiintoisen, elävän elämäntilojen kudoksen.

4. Maaseutu- ja kaupunkiympäristöjen kokemusmaailmoja

Lempiäisten sukuseuran jäsenten lapsuuden asuinpaikat sijaitsivat pääosin eteläisessä ja kaakkoisessa Suomessa. Alun perin suku on lähtöisin juuri kaakkoisesta Suomesta, Lappeelta, Rautjärveltä, Ruokolahdelta ja Uudetakirkolta eli osin myös luovutetun Karjalan alueelta. Tutkimukseen osallistuneet vanhemmat sukuseuran jäsenet elivät lapsuutensa useimmiten maaseudulla, ja siellä vietettyä lapsuusaikaa muisteltiin hyvinkin vaatimattomaksi. Kodit olivat monilapsisille perheille nykyajan näkökulmasta ahtaat, ja perheessä saattoi olla ydinperheen lisäksi tilaa jakamassa useampi sukupolvi tai muita sukulaisia. ”[- -] oli 32 neliöä, meitä asu siinä viis muksua ja kaks vanhempaa. Sitte oli vielä serkkuja, ne kävi Imatralla koulussa, niin oli talviaikana majotuksessa.” (TYKL/aud/1129). Muistot ahtaista oloista eivät kuitenkaan olleet negatiivisia; ne voidaan käsittää enemmänkin neutraaleiksi toteamuksiksi tuon ajan yleisestä elintasosta, mikä oli kaikille yhteiskunnan jäsenille samankaltainen. Monen sukupolven suurperheet loivat myös tiiviin yhteisön, jota muisteltiin toistuvasti lämmöllä.

[- -] aina ku tulin kotiin, ni aina oli joku kotona, oli pullaa leivottu tai leipää, [- -] ruoka valmiina ja, ja uunit lämmitettynä ja kaikkee. Et se oli jotenkii semmonen, ja sit tietenkii kun oli ne serkukset siinä yhessä, ni oli semmonen, semmonen, jotenkii semmonen mukavampi aika. (TYKL/aud/1124.)

Sama lämmöllä muistelu koski maaseutujen kyläyhteisöjä laajemminkin.

[- -] koskaan ei kärsitty minkään puutetta, mut et nykymittapuulla, ni eihän ollu mikään rikas perhe, mut se elämä siin suurperheessä ja kyläyhteisössä ni se oli siis todella rikasta. En ikinä voi, en ees omille lapsille voi tarjota sitä rikkautta. (TYKL/aud/1138.)

Saman sisarusarjan toinen muistelijä kertoi, kuinka esimerkiksi leivän loppuessa saatiin leipää lainata naapurista ja viedä tuoretta leipää takaisin, kun oli taas itse leivottu. Sisarukset kertoivat myös talkootöistä, joita kylän taloissa käytiin tekemässä. (TYKL/aud/1138.) Samankaltaisia muistoja kylän yhteisestä heinänteosta kesäaikaan tai syksyisestä sadonkorjuusta, esimerkiksi perunannostosta, kertoivat myös muut sukuseuran jäsenet (esim. TYKL/aud/1124; TYKL/aud/1133). Työ oli oleellinen osa vanhempien sukupolvien muistoja Lempiäisten sukuseuran aineistossa ja samalla yksi tekijöistä, mikä vaikutti lasten kokemukseen elinympäristöstään. Lapset osallistuivat kotitilansa töihin ja liikkuivat lähiympäristössään esimerkiksi paimenessa, peltotöissä ja metsässä marjanpönnästä. (Kuva 1, ks. myös Korkiakangas 1996.)

Varsinkin pikkukaupunkien elinympäristö oli monin tavoin verrannollinen maaseudulle. Vielä 1900-luvun puolivälissä oli esimerkiksi tyyppillistä, että pikkukaupungeissa talojen pihalla oli omat pienet puutarhat ja pihakarsinassa saattoi olla eläintä teuraaksi eläimiä (TYKL/spa/1190). Selvästi kaupunkimaisiin lapsuusympäristö oli Helsingin keskustassa. Osittain lähes ydinkeskustassa 1950- ja 1960-luvuilla kasvanut mies pohti muun muassa, että kerrostalokodin sisäpiha oli ehkä aikuisen silmin ankea mutta lapsille jännittävä. Kotitalon ulkopuolella kaupunkilaislasten reviiiri ulottui leikkikentälle ja

Kuva 1. Rissalan varuskunta-alueella kasvaneet sisarukset pääsivät usein läheiseen, puolustusvoimien omistamaan saareen viettämään vapaa-aikaa. Tässä tunnelmallisessa kuvassa sisarukset polttelevat risuja 1960-luvun lopulla. (TYKL/dg/6437.)

Kuva 2. Pihapiirin kaupunkilaislapsia keväisissä patoleikeissä vuonna 1956. (TYKL/dg/6608.)

uimarannalle. Kun perhe muutti keskusta Lauttasaareen, lapset käyttivät sujuvasti bussia kaupungissa liikkumiseen. (TYKL/aud/1117.) Lapsena opittu helppo liikkuminen busseilla tuli ilmi myös muiden kaupungissa kasvaneiden haastatteluissa. (Kuva 2, TYKL/aud/1119; TYKL/aud/1122.)

Maaseutu- ja kaupunkilaislapsuuden erot sekä samalla 1900-luvun toisella puoliskolla tapahtunut voimakas maaltamuutto ja kaupungistuminen kulminoituivat hyvin kahden 1950-luvun lopulla syntyneen serkuksen haastattelussa. Toinen heistä kasvoi perinteisessä maalaistalossa isänsä kotitilalla Lappeen maaseudulla, jonne tämä oli jäänyt jatkamaan maanviljelystä ja karjanhoitoa. Lapset osallistuivat tilan töihin, eikä harrastusmahdollisuuksia ollut lähellä tarjolla. Karjanhoito satoi vanhempia, joten esimerkiksi matkustelu edes kotimaassa oli harvinaista. Ylioppilaskirjoitusten jälkeen 1970-luvun lopussa naisesta tuli osa suomalaisten Ruotsiin lähtenyttä muuttoaaltoa. Nainen palasi perheineen Suomeen, kun lapset tulivat kouluikään, sillä heidät haluttiin kasvattaa ja kouluttaa kotimaassa. Suvun merkitys – läheisyys – nousi hänen haastattelussaan tärkeäksi. (TYKL/aud/1157.) Vuotta nuorempi serkku puolestaan asui kaupunkiympäristössä Lappeenrannassa. Hänen isänsä oli lähtenyt opiskelemaan ja työskenteli puuteollisuuden parissa, ja perhe asui uudessa omakotitalossa vastakaavoitetulla asuinalueella kaupungin liepeillä. Lapsuuttaan ja nuoruuttaan hän kuvaili sanoilla ”keskiluokkainen maailma”. Kaupunkikodin lisäksi perheellä oli mökki, jossa vietettiin kesällä pitkiä aikoja. Keskiluokkaiseen

maailmaan kuului aktiivinen elämä uudessa kaupunginosassa sekä jossain määrin jo ulkomaanmatkailu. (TYKL/aud/1157, ks. myös Mäki 2017)

Nuorempien sukupolvien kohdalla maaseutu tai kaupunki ei ollut samalla tavalla elämää määrittävä tekijä kuin heidän vanhemmillaan ja isovanhemmillaan. Maaseutu oli muuttunut taajamaksi, eikä maatalouttakaan enää harjoitettu kenenkään kotona millään muotoa. Pitkät välimatkat kaupunkiin ja palveluihin olivat ehkä ainoa tekijä, joka erotti maalla kasvaneet lapset kaupunkilaislapsista. (Esim. TYKL/aud/1126.) Toisaalta aineisto on 1980-luvulta ja siitä eteenpäin syntyneiden osalta hyvin kapea, eikä pitkälle vieviä johtopäätöksiä ole mahdollista tehdä.

Leimallisen kasvuympäristön antoivat lisäksi tehdaspaikkakuntien ja armeijan työntekijöiden yhteisöt. Kansatieteilijä Maria Vanha-Similä on tutkinut väitöskirjassaan Forsan tehdasyhteisön lapsiperheiden arkea 1950–1970-luvuilla ja todennut, että tehtaalla oli suuri merkitys työntekijöidensä perheiden arjessa (Vanha-Similä 2017). Lempiäisten sukuseuran muisteluaineistossa oli mukana kaksi henkilöä, jotka elivät lapsuudessaan 1940-luvun tehdaspaikkakunnilla Kymenlaaksossa. Tehdas määräsi selvästi heidän lapsuusaikansa jo siitä syystä, että perheet asuivat tehtaan omistamissa asunnoissa. Tehdas järjesti myös runsaasti toimintaa työntekijöidensä lapsille: koulukyytejä, vapaa-ajalla erilaisia kerhoja ja retkiä sekä mahdollisuuksia harrastaa yhdessä urheilua. Asuinalueet olivat lisäksi hyvin vilkkaita, sillä lapsia oli paljon. (TYKL/aud/1121; TYKL/aud/1125.) Samanlaisia muistoja oli kahdella Rissalan varuskunta-alueella kasvaneella sisaruksella. Elämä oli yhteisöllistä, mikä on heidän mielestään vaikuttanut heidän tapaansa toimia aikuisenakin esimerkiksi työelämässä. (TYKL/aud/1126; TYKL/aud/1143.)

Elämistilaan kuuluivat myös koulu ja erilaiset leikkipaikat sukupolvista riippumatta. Kouluja muisteltiin monipuolisesti, ja koulumatkat olivat merkittävä osa muisteltua koulumaailmaa myös nuoremmilla sukuseuran jäsenillä. ”Sit talvisin oli aina potkukelkkakisat koulusta kotiin. Tai täs lähellä on semmonen jyrkkä alamäki, kuka kerkee ensimmäisenä alamäen alas.” muisteli 2000-luvulla koulua käynyt mies. (TYKL/aud/1126.) Elämistilassa liikkuminen oli muutenkin merkityksellisestä. Polkupyörä ja vanhemmille sukupolville sukset olivat usein muistelun kohteena. Lapset kulkivat ympäristössään myös leikkien kuljettamana, sillä leikit sijoittuivat pitkälti ulos. Leikit olivat samalla yhteisöllisiä, sillä ne kokosivat yhteen kylän tai pihan lapsia.

[– –]mulla siinä naapurissa oli, oliko se seittemän poikaa tai kaheksan poikaa, ja toisessa naapurissa oli seittemän tyttöä, ja sitte niitä, sitä väliä rampattiin ja metsissä juostiin, pelloilla ja puskissa, ja puihin kiivettiin ja todella siellä ihan luonnon keskellä, voi sanoo näin. (TYKL/aud/1118.)

Lähiluonto toistui muistoissa lasten leikkipaikkana: lapset leikkivät metsissä ja uivat meressä, järvessä tai joessa. Erilaiset kivet ja kalliot saattoivat olla lasten reviiirillä luonnollisia rajoja, joita ei ylitetty. Sukuseuran jäsenet aina 1970-luvulla syntyneisiin asti huomauttivat usein, että heidän lapsuudessaan ei ollut liikkumisen suhteen annettuja rajoja yhtä paljon kuin nykylapsilla.

Erityisesti 1900-luvun loppuvuosikymmeninä ja 2000-luvulla syntyneillä sukupolvilla elämistilaan kuuluivat oleellisesti säännölliset harrastukset paikkoineen ja niihin kulkeminen. Harrastukset sijaitsivat osittain lasten lähiympäristössä, kuten vaikkapa koulun sählykerho (TYKL/aud/1122), mutta myös naapurikaupungissa, kuten seuraavan esimerkin urheiluharrastus:

Jalkapallosta tais olla [harjoitukset] ainenkii kaks kertaa viikosa, että joskus vanhempana oisko ollu kolmee kertaa jo. [- -] Ja lentopallosta oli kans varmaan, pari kertaa viikossa oli Lappeenrannassa harkat, sit oli tääl Savitaipaleella kans, se oli varmaan parhaimmillaan, et sit neljää kertaa viikossa. (TYKL/aud/1126.)

Heidän sukupolvelleen tyypillisesti vapaa-aikaa vietettiin myös matkustelemalla perheen kanssa, usein ulkomailla. ”Niin ni, viime hiihtoloma oltiin Saksan Bremenissä [- -]. Kesäloma on se aina joku perinteinen matka jonnekin.” (Kuva 4, TYKL/aud/1122.) Mielenkiintoista on, että nuoremmat sukuseuran jäsenet eivät kertoneet samalla tavoin perheen kodista kuin vanhemmat sukupolvet, vaan heidän haastatteluissaan painottui enemmän juuri tekeminen ja liikkuminen harrastuksissa ja matkoilla. Kokemuksellista ympäristöä laajensivat nuorimmilla sukuseuran jäsenillä myös virtuaaliyhteydet kavereiden kanssa niin Suomessa kuin ulkomailla esimerkiksi älypuhelimien WhatsApp-soveluksen kautta (TYKL/aud/1122).

5. *Mummolat ja kesämökit muistelun kohteena*

Kotiympäristöjen lisäksi Lempiäisten sukuseuran jäsenet kertoivat muista heille merkityksellisistä paikoista. Huomattakoon, että projektiin osallistuneet sukuseuran jäsenet tulivat pääasiassa tasapainoisista ja ehjistä oloista. Ikäviä tai ahdistavia muistoja ei tuotu juurikaan esiin tai ne jätettiin tarkoituksella kertomatta. Esimerkiksi sota-orpous tai Ruotsissa vietetyt sotalapsivuodet olivat tulkittavissa lopulta hyväksytyiksi, jopa positiiviseksi elämää kantaviksi kokemuksiksi. Poikkeuksena aineistossa oli eräs 1960-luvulla syntynyt mies, jonka lapsuus oli ollut rikkinäinen (TYKL/aud/1120.). Kyseisen 1960-luvulla syntyneet miehen muistoissa lapsuus ja nuoruus olivat aikaa, johon kuuluivat hylkäämisen ja ulkopuolisuuden tunteet, rankka työnteko kouluikäisenä sekä läheisen alkoholin käyttö. Hän oli joutunut asumaan mummonsensa luona, sillä yksinhuoltajaäiti oli lähtenyt merille töihin, eikä mummolalla ollut tarjonnut lapselle turvaa. Hänelle tärkeitä paikkoja olivat koulu, jossa sai syödä kyllikseen, sekä kesälomilla kesäsiirtola, jossa hän tunsivat olonsa tasavertainen toisten lasten kanssa. (TYKL/aud/1120.)

Muiden muistoissa mummolat näyttäytyi onnellisena arjen pakopaikkana ja sitä muisteltiin yleensä lämmöllä. 1970-luvun lopussa syntynyt nainen korosti, että mummolassa tehtiin aina erilaisia asioita kuin kotona: mummolassa vietetty aika oli ”juhlaa”. Jos arkisia askareita tehtiin, niistä, kuten käsin tiskaamisesta, tehtiin erityinen ohjelmanumero. (Kuva 3, TYKL/aud/1119.) Sota-aikana syntynyt mies muisteli, kuinka vietti mummolassaan kaikki kesät aina ammattikouluikänsä asti. Ajalle tyypillisesti mummolassa tehtiin

Kuva 3. Mummolat olivat paikkoja, joissa arjen toimintavoista lomanvieton rutiinit siirtyivät luontevasti suvun nuorimmille jäsenille. Tässä kuvassa pieni tyttö on mummonsensa kanssa sienimetsässä 1980-luvun alkuvuosina. (TYKL/dg/7741.)

Kuva 4. Oma auto laajensi perheiden liikkumasädetä erityisesti 1960–1970-luvuilla, ja monet suvun jäsenistä muistelivatkin perheen autoja ja muita kulkupelejä yksityiskohdaisesti ja tarkoin. Kuvan poika on isänsä kanssa kalastusreissulla Norjassa 1970-luvun puolivälissä. (TYKL/dg/7790.)

töitä, mutta se oli mieluista: ”No tällänen yks nappula siellä meni aina mukana. Ja kun siel oli kaikkee hommaa, kun se oli umpimettää, niin sinne tehtiin peltoa, kannon nostoo ja kiven keräämistä.” (TYKL/aud/1129.) Monia kiehtoi mummolassa se, kuinka siellä oli aina paljon ihmisiä. ”Siel oli aina joku. Aina. Ja aina kahvi porisi ja istuttii [– –].” (TYKL/aud/1136.) Toinen muistelija nimitti mummolaansa ”Amerikaksi” viitaten mummolassa mahdollistuneisiin toiveisiin, unelmiin ja vapauteen (TYKL/aud/1142). Saman perheen sukupolvien muistoissa mummolat olivat mielenkiintoisia siinä suhteessa, että samaa paikkaa tarkasteltiin sekä vanhempien lapsuudenkotina että heidän lastensa mummolana.

Mummolat ja kesämökit linkittyivät myös tiiviisti toisiinsa, sillä mökit olivat varsinkin nuoremmilla sukupolvilla paikkoja, joissa oltiin yhdessä isovanhempien kanssa. Mökeillä muun muassa leikittiin, kalastettiin, saunottiin ja uitiin ja nähtiin sukulaisia, syksyllä marjastettiin ja sienestettiin. Mökkelämässä oli kuitenkin tapahtunut muutos sukupolvien välillä. Kun vanhemmat olivat viettäneet mökillä kesäisin pitkiä aikoja, heidän lapsensa olivat samalla mökillä enää vain lyhyempiä ajanjaksoja kerrallaan. (Esim. TYKL/aud/1118; TYKL/aud/1119, ks. myös Pitkänen 2011.) Lisäksi mökki tarjosi nuoremmille sukupolville paikan, jossa elämä saattoi olla mukavuuksiltaan paljon vaatimattomampaa kuin kotona. Näin nykyajan lapset saivat kosketuksen olosuhteisiin, joissa monen isovanhemmat elivät pysyvästi lapsuuden arkeaan. Kesämökki, toisin kuin vakituiset asuinpaikat, saattoi pysyä vuosikymmenistä toiseen. Mökki kantoi näin menneiden sukupolvien muistoja, kuten seuraavan muistelijan tapauksessa:

[– –] mun parhaat muistot on aina sit mökillä. [– –] varmaan 50-60 vuotta on ollut tämä. Tää on se merkityksellinen koska se on meidän ihan ikioma. Tää on aina ollut pysyvä paikka. Lapset ollaan muutettu pois kotoa, mutta tää paikka on se mikä on ollut. [– –] Et se on semmonen paikka, misä [edesmennyttä] isää mietitään. (TYKL/aud/1131.)

6. *Muistinpaikkana Karjala*

Lempiäisen suvun juuret ovat Karjalassa, osittain luovutetun Karjalan alueella. Tutkimuksessamme oli mukana muutama sukuseuran jäsen, joka oli joko syntynyt rajantakaisessa Karjalassa tai hänen vanhempansa olivat sieltä kotoisin. Omia kokemuksia luovutetusta Karjalasta oli enää harvalla. Eräälle 1930-luvulla syntyneelle sukuseuran jäsenelle merkittävä lapsuuden paikka oli Uudenkirkon mummola, jossa hän oli viettänyt veljensä kanssa pitkiäkin aikoja ilman vanhempia. Hän teki muistoissaan selvän eron Raumalla sijainneen mummolan ja Uudenkirkon mummolan välillä. Muistelussa oli mukana nostalgiaa: Uudellakirkolla lapset saivat esimerkiksi olla vapaasti, eikä haitannut, jos vaikka kengät olivat hujan hajan. (TYKL/aud/1117.) Kurkijoella syntynyt mies kuvaili puolestaan sinne jäänyttä kotitaloaan hyvin tarkkaan, vaikka ikänsä puolesta niin yksityiskohtaisia muistoja hänellä tuskin oli varhaislapsuudesta. Talo oli hänen isänsä rakentama, ja muistot sitoivat hänet sukupolvien jatkumoon.

Se oli semmosella järeellä kiviperustuksella oleva talo, ja kellarit alakerrassa, ja suorakaiteen muotoinen pitkä, pitkä talo, jossa oli semmonen keskusmuuri ja sitten kaakeliuunit, iso, iso päätupa ja sitten oli kolme makuuhuonetta. Ja, ja sitten siinä keittiö oli sen päätyhuoneen edessä ja, ja kaakeliuunit siihen aikaan hankittu. (TYKL/aud/1125.)

Fyysinen paikka oli näissä tapauksissa muuttunut luoksepääsemättömyytensä vuoksi muistinpaikaksi, joka on ”ensisijaisesti muistelutyössä tuotettu konstruktio”, kuten etnologit Outi Fingerroos on karjalaisuuteen liittyvässä tutkimuksessaan todennut. Ensimmäisen ja osittain toisen polven siirtokarjalaisille Karjala on muistojen Karjala, nuoremmille karjalaistauksittaisille sukupolville puolestaan kertomusten Karjala (Fingerroos 2010, 22; 159). Fingerroosin mukaan uusin käsitys Karjalasta koostuu siirtokarjalaisten kokemasta menetyksen tunteesta ja siitä, kuinka me kaikki jaamme sen. Luovutettu Karjala saa myytisiä piirteitä; se on kertomusten ja toiveiden utopia (Fingerroos 2007, 27; 2010, 175).

Folkloristi Ulla Savolainen on kirjoittanut väitöskirjan evakkolapsina Karjalasta läheneiden ihmisten muistelukirjoituksista. Hänen mukaansa evakkomatka on liminaalinen tila, kun on siirrytty Karjalasta Suomeen ja kodista kodittomuuteen. Evakkomatka voidaan näin tulkita eräänlaiseksi siirtymäriitiksi. (Savolainen 2015, 263.) Tämän tutkimuksen aineiston valossa karjalaisuus voidaan käsittää pitkälti juuri siirtokarjalaisuuden kautta. Karjalaisuus korostui niiden sukuseuran jäsenten kohdalla, joilla oli evakkotausta,

Kuva 5. Karjalasta evakkoon joutuneilla oli usein hyvin vaatimattomat lähtökohdat elämäänsä uusilla asuinseuduilla. Paimiossa sijainneen mökin kuvasta tuli tutkimushankkeen myötä tärkeä erälle Lempiäisten suvun sukuhaaralle. (TYKL/dg/7746.)

kuten Turussa syntyneellä sukuseuran jäsenellä: ”Mää en oo tualt Jorolan, mun vanhemmat on sit taas Johanneksesta, et me ollaan täysverisii karjalaisii” (TYKL/aud/1135). Vertailukohtana Etelä-Karjalassa asuneet sukuseuran jäsenet eivät tuoneet karjalaisuutta erityisesti esille, vaikka he fyysisesti asuivatkin Karjalaksi luettavalla alueella.

7. Visuaalisen muistelun kautta luodut elämistilat

Elämistiloja ei muisteltu pelkästään sanallisesti haastatteluissa tai kyselyvastauksissa, vaan myös visuaalisella muistelulla oli merkittävä osa tutkimusaineiston tuottamisessa. Sukuseuran jäseniltä tallennettiin arkistoon kaikkiaan 1 425 valokuvaa projektin aikana. Vanhimmat valokuvista sijoittuivat 1930-luvulle, uusimmat oli otettu projektin jo ollessa loppuvaiheessa syyskesällä 2017. Lisäksi projektin käyttöön luovutettiin valokuvia sukuseuran 2010-luvulla tekemiltä yhteisiltä matkoilta. Paikoilla kuten Turku ja Etelä-Viro oli näissä valokuvissa epäilemättä toissijainen merkitys, mutta ne olivat sukuseuraa kokoavia ja yhdistäviä tekijöitä, joihin matkalla mukana olleille liittyi muistoja. Kaiken kaikkiaan mainittavaa on, etteivät sukuseuran jäsenten kertomat muistot aina korreloineet projektiin hankkeeseen tallennettavaksi valittujen kuvien kanssa. Tämä kertoo kuitenkin siitä, että valokuvan haltijalle ne edustivat suvun ja sen paikkojen jatkumoa.

Sukuseuran jäsenten valitsemat henkilökohtaiset valokuvat olivat pääosin henkilöihin keskittyviä, mutta niiden kohteina saattoivat olla myös talot ympäristöineen. Tyypillisiä tämänkaltaisia kuvia olivat maaseudun miljööstä otetut mustavalkoiset kuvat – kotitilan rakennukset pihoineen ja peltoineen. Erityisen tärkeäksi erälle sukuhaaralle nousi tutkimushankkeen myötä esiin tullut valokuva huonokuntoisesta mökistä, johon monilapsinen perhe oli muuttanut jouduttuaan sodan aikana evakkoon Karjalankannakselta (Kuva 5, TYKL/dg/7746). Tyttäret totesivat äitinsä lapsuudenkodista, että kuva siitä tultaisiin tämän jälkeen jakamaan suvun kaikille jäsenille muistutukseksi vaatimattomista lähtökohdista, joissa perhe oli joutunut asumaan ja joista se oli selviytynyt (sähköposti 3.4.2017). Pelkkiä maisemakuvia joukossa oli vain muutama. Nämä kuvat edustivat pääasiassa lomakuvia, jotka oli otettu ulkomaan matkoilla.

Henkilökuvatkin kertoivat usein paikoista vaikkakin toissijaisesti; henkilön tai henkilöiden taustalla näyttäytyvä paikka oli usein merkityksellinen ja mainittu kuvan saatetekstissä. Eräässä kuvassa esimerkiksi selitettiin hyvin tarkkaan kuvauspaikka, ennen kuin lueteltiin kuvassa olleet henkilöt. ”Kuva otettu Puumalan Koivakassa, saimaanrannassa. Kauempana oikealla näkyy Partalan saarta. Kuvassa meidän perheen lisäksi [– –]” (TYKL/dg/6662.) Koivakka oli kyseisen muistelijan mummola, jossa hän vietti kaikki lapsuutensa kesät (TYKL/aud/1129). Poseerauskuvat sijoittuivat useimmin kotiympäristöön, mutta niitä oli otettu paljon myös juuri mummoloissa tai muiden sukulaisten luona, niin ulkona kuin sisätiloissakin. Kaikkialta sukuseuran jäsenten kertomista paikoista valokuvia ei ollut muistoja dokumentoimassa. Tähän lienee vaikuttanut valokuvaustekniikan kehittyminen. Nykyisen kaltainen henkilökohtaisen elämän visuaalinen dokumentointi,

älypuhelimessa mukana kulkevan kameran läsnäolo kaikkialla ei ollut mahdollista. Kun saatavilla oli vain filmirullia käyttävä kamera, kuvauskohteet oli valittava tarkkaan.

Yksi visuaalisen muistelun muodoista tutkimusprojektissa olivat kognitiiviset kartat, jotka Turun ja Lappeenrannan haastattelutapahtumiin osallistuneet piirsivät lapsuutensa tärkeistä paikoista (Kuvat 6 ja 7). Heidät haastateltiin piirroksen valmistuttua, jolloin he avasivat muistinvaraisia mielikuviaan sanallisesti. Näihin piirroksiin tallentui valokuvia enemmän paikkoja, joista haastatteluissa kerrottiin, esimerkiksi lapsuuden leikkipaikkoja, kuten hiekkarannan venevalkama tai metsään sodan jäljiltä jäänyt korsu. Toiset piirrookset kuvasivat puolestaan lapsuuden elinympäristöä kokonaisvaltaisemmin jäsennellyn karttakuvan muodossa. Osa piirroksista oli ”kauniin kuvan piirtämistä”, tehtävän suorittamista, kun taas osa piirroksista tavoitti yksilöityä tietoa esimerkiksi lapsuuden kylä- ja pihapiireistä. Moniin kuviin tekijät lisäsivät myös kirjoitusta selvennyksiksi. Tutkijan kannalta kiehtovimmat piirrookset olivat monikerroksisia ja moniulotteisia sisältäen esimerkiksi ihmismaantieteilijä Kevin Lynchin mallin mukaisia reittejä, rajoja ja maamerkkejä (Virtanen 2017, 38–39; Lynch 2000).

8. *Lapsuuden muistellut elämistilat suvun yhteisenä kulttuuriperintönä*

Sodanaikaisten ja heti sodan jälkeisten sukupolvien muistoissa elämistila oli kodin maalaismaisessa lähiympäristössä, kun taas nuoremmille sukupolville tyypillistä on kulkeminen harrastuksiin, matkailu kaukasiinkin kohteisiin sekä liikkuminen virtuaalisessa maailmassa. Lapsuusmuistojen asuinpaikat määrittäytyivät pitkälti tekemisen kautta. ”Oltiin, tehtiin ja leikittiin”, tiivistä yksi haastateltavista (TYKL/aud/1121). Elämistila merkitsi luonnollisesti kotia ja kotipihaa, mutta niiden ympärillä oli laajempi lapsuuden reviiri rajoineen: koulu, maataloustyön paikat, lukuisat leikkipaikat ja uimarannat ja myöhemmillä sukupolvilla harrastukset. Asuinpaikasta ja sukupolvesta riippumatta haastateltavat muistelivat monipuolisesti kotinsa ympärillä ollutta luontoa sekä leikkipaikkoja ulkona. Yhteisiä leikkejä kavereiden kanssa muisteltiin poikkeuksetta jokaisessa haastattelussa. Rajat olivat joko siellä, minne kulkusäde jalkaisin, polkupyörällä tai kaupungeissa busseilla ylsi, tai ne saattoivat olla osittain vanhempien antamia. Kulkeminen reviirillä oli kuitenkin vapaata, vapaampaa kuin nykyään, huomautti muutama haastateltavista. Perheellä oli myös merkitystä elämistilan määrittäjänä. Muistoissa esiin nousivat myös tehdaspaikkakunnat ja varuskuntakasarmi. Näissä yhteisöllisyys oli sisäänrakennettua.

Kulttuuriperintöprosessin kannalta merkityksellistä eri-ikäisten Lempiaisten suvun jäsenten muisteluaineistossa on monipolvinen ja moniulotteinen muisteluverkosto, joka rakentuu suvun jäsenten yksityisistä mutta jaetuista muistoista. Näistä muistoista nousee esille mitä moninaisimpia lapsuuden elämänmenoon kuuluvia ilmiöitä, joita tässä artikkelissa on tarkasteltu elämistilojen käsitteen kautta. Lapsuuden muistellusta kokemusmaailmasta välittyy tutkimusaineistossa erilaisia sävyjä ja kerrostumia, joita purkamalla voidaan rakentaa ja ymmärtää eri sukupolvien lapsuuden kokemusmaailmaa sekä tapaa muistella lapsuutta. Yhden suvun muisteluaineisto vaikuttaisi myös piirtävän kuvaa koko

Suomen kansan itsenäisyyden ajan vaiheista muistellun ja osittain nostalgisoidun lapsuuden ja nuoruuden kuvausten kautta. Tässä muisteluaineistossa nousi erityisesti esille arjen kokemusmaailma: maaseudun ja kaupungin lapsuuden elämistilat mutta myös mummolat ja mökit. Nostalgisen muistelun kohteena olivat myös luovutetun Karjalan alueet. Suvun jäsenet olivat liikkuvaisia ja heidän muistoistaan rakentuu paikallisuuksien verkosto. Nämä verkostot, paikat ja niiden väliset suhteet sekä liikkumisen dynamiikka vaikuttavat ihmisten kotiseutukäsityksiin ja identiteetin rakentumiseen – siihen, mikä paikka tunnetaan ja tunnustetaan omaksi. (Ruotsala 2017, 24–25; Hannerz 1996.) Monipaikkaisuus ja liikkuvuuden jatkumo johtavat uudenlaiseen paikkaidentiteettiin ja todennäköisesti myös tarpeeseen luoda uudenlaisia yhteisöllisyyden muotoja. Yhden suvun monipaikkaisen kulttuuriperinnön tallentaminen ja esilletuominen ovat väyliä sanallistaa ja tuoda julki suvulle yhteistä, merkityksellistä ja samalla usein syvästi henkilökohtaista menneisyyttä.

Lähteet

Arkistolähteet

Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, kansatieteen kokoelma (TYKL):

Haastatteluaineisto:

TYKL/aud/1117, TYKL/aud/1118, TYKL/aud/1119, TYKL/aud/1120, TYKL/aud/1121, TYKL/aud/1122, TYKL/aud/1124, TYKL/aud/1125, TYKL/aud/1126, TYKL/aud/1129, TYKL/aud/1131, TYKL/aud/1133, TYKL/aud/1135, TYKL/aud/1136, TYKL/aud/1137, TYKL/aud/1138, TYKL/aud/1142, TYKL/aud/1143, TYKL/aud/1151, TYKL/aud/1157

Sitomaton primääriaineisto:

TYKL/spa/1190

Valokuvat:

TYKL/dg/7746, TYKL/dg/6437, TYKL/dg/6608, TYKL/dg/6662, TYKL/dg/7741, TYKL/dg/7746, TYKL/dg/7790
sähköposti 3.4.2017 Eija Schwartzin hallussa.

Verkkolähteet

Lempiaisten sukuseuran kotisivut. www.lempiaistensukuseura.fi [viitattu 7.2.2018].

Kirjallisuuskäsitteet

EHN, BILLY – LÖFGREN, ORVAR 1982: *Kulturanalys: ett etnologisk perspektiv*. Liberförlag, Lund.

——— 2007: *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm.

ENGES, PASI – HELMO, ANNE – MAHLAMÄKI, TIINA – VIRTANEN, TIMO 2015: Tila, paikka ja ympäristö. KOURI, JAANA (toim.): *Askel kulttuurien tutkimukseen*, 133–150. Scripta Aboensia 3. Turun yliopisto, Turku.

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND 2015: *Public Anthropology*. RUSSELL H. BERNARD ja CLARENCE C. GRAV-

- LEE (toim.): *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. 2. painos. Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York ja Lontoo.
- FINGERROOS, OUTI 2010: *Karjala utopiana*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Nykykulttuuri, Jyväskylä.
- 2007: Uuskareliaanit nyky-Karjalassa. OUTI FINGERROOS ja JAANA LIPPONEN (toim.): *Nykytulkintojen Karjala*, 16–34. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Nykykulttuuri, Jyväskylä.
- HANNERZ, ULF 1996: *Transnational Connections: Culture, People, Places*. Routledge, London & New York.
- HOIKKALA, TOMMI – PAJU, PETRI 2008: Entä nuoremmat sukupolvet? Sukupolvitutkimus ja nuorisopolitiikka. SEMI PURHONEN, TOMMI HOIKKALA ja J. P. ROOS (toim.): *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*, 270–294. Gaudeamus, Helsinki.
- HÄMEENAHO, PILVI – YLIPULLI, JOHANNA – SUOPAJÄRVI, TIINA 2018: Kulttuurintutkimus osana yhteiskuntaa. PILVI HÄMEENAHO, JOHANNA YLIPULLI ja TIINA SUOPAJÄRVI (toim.): *Soveltava kulttuurintutkimus*. Tietolipas 259. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Tampere.
- KALLIALA, MARJATTA 1999: *Enkeliprinsessa ja itsari liukumäessä. Leikkikulttuuri ja yhteiskunnan muutos*. Gaudeamus, Helsinki.
- KORKIAKANGAS, PIRJO 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen arkisto 42. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- 2005: Muistoista tulkintaan – muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. PIRJO KORKIAKANGAS, PIA OLSSON ja HELENA RUOTSALA (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*, 129–147. Ethnos toimitte 11. Ethnos ry, Helsinki.
- KOSKIHAARA, NIINA – MÄKI, MAIJA (toim.) 2017: *Sukupolvien äänet. Lempiäisten sukuseuran jäsenten lapsuus- ja nuoruusmuistoja*. Scripta Aboensia 5. Turun yliopisto ja Lempiäisten sukuseura.
- LAPPI, TIINA-RIITTA 2007: *Neuvottelu tilan tulkinnoista. Etnologinen tutkimus sosiaalisen ja materiaalisesta ympäristön vuorovaikutuksesta jyväsyläläisissä kaupunkipuhunnoissa*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- LATVALA, PAULIINA 2000: Mikä määrittää suvun muistitiedosta kertomista? *Elore* 2/2000. Suomen Kansatietouden Tutkijain Seura ry, Joensuu. Saatavilla http://www.elore.fi/arkisto/2_00/lat200.html.
- LEFEBVRE, HENRI 1974: *De l'espace*. Economica, Paris.
- 1991: *The Production of Space*. Blackwell Publishing, United Kingdom.
- LILLBROÄNDA-ANNALA, SANNA 2014: Kulttuuriperintö prosessina ja arvottamisen välineenä. TYTTI STEEL, ARJA TURUNEN, SANNA LILLBROÄNDA-ANNALA ja MAIJA SANTIKKO (toim.): *Muuttuva kulttuuriperintö. Det föränderliga kulturarvet*, 19–61. Ethnos-toimite 16. Ethnos ry, Helsinki.
- LUOTO, ILKKA – LUNDGREN, MAIJA 2017: Osallistuminen ja maaseudun paikkaperustainen kehittäminen: aluetieteilijä ja kansatieteilijä yhteisellä tutkimustaipaleella. OUTI FINGERROOS, NIINA KOSKIHAARA, SANNA LILLBROÄNDA-ANNALA ja MAIJA LUNDGREN (toim.): *Yhteiskuntaetnologia*, 208–239. Tietolipas 255. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LYNCH, KEVIN 2000: *The Image of the City*. MIT Press, Cambridge.
- MASSEY, DOREEN 2008: *Samanaikainen tila*. Vastapaino, Tampere.
- MERILÄINEN-HYVÄRINEN, ANNELI 2014: Kun kaivos tuli kotiin. Sotkamon Talvivaara: menetyt paikat ja niiden kulttuuriperintö. TYTTI STEEL, ARJA TURUNEN, SANNA LILLBROÄNDA-ANNALA ja MAIJA SANTIKKO (toim.): *Muuttuva kulttuuriperintö. Det föränderliga kulturarvet*, 207–242. Ethnos-toimite 16. Ethnos ry, Helsinki.
- NIEWÖHNER, JÖRG 2016: Yhteistyöstävä antropologia. Kuinka edistää refleksiivisyyttä kokeellisesti. JUUKA JOUHKI ja TYTTI STEEL (toim.): *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*, 81–125. Ethnos-toimite 18. Ethnos ry, Tallinna.
- O'DELL, TOM – WILLIM, ROBERT 2015: Rendering culture and multi-targeted ethnography. *Ethnologia Scandinavica* 45, 89–102.
- PITKÄNEN, KATI 2011: *Mökkimaisema muutoksessa. Kulttuurimaantieteellinen näkökulma mökkeilyyn*. Yhteiskuntamaantiede, Itä-Suomen yliopisto.
- ROIIVAINEN, PÄIVI 2016: *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Kansatieteellinen arkisto

56. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- RUOTSALA, HELENA 2017: Monipaikkainen arki kansatieteellisen tutkimuksen kohteena. NIINA KOSKIHAARA ja MAIJA MÄKI (toim.): *Sukupolvien äänet. Lempiäisten sukuseuran jäsenten lapsuus- ja nuoruusmuistoja*, 23–31. Scripta Aboensia 5. Turun yliopisto ja Lempiäisten sukuseura.
- RÄSÄNEN, MATTI 1997: Kansan kulttuurista ihmisen arkeen. Tutkimuksen painopistealueita toisen maailmansodan jälkeen. MATTI KORHONEN ja PEKKA LEIMU (toim.): *Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen*, 21–32. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Turku.
- SAVOLAINEN, ULLA 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muisteluteronnan poetiikasta*. Kultaneito XV. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- SMITH, LAURAJANE 2006: *Uses of Heritage*. Routledge, New York.
- STULL, DONALD D. – SCHENSUL, JEAN J. (toim.) 1987: *Collaborative Research and Social Change; Applied Anthropology in Action*. The Institute for Community Research, Boulder, Co, Westview.
- TUAN, YI-FU 2004: Sence of Place: Its Relationship to Self and Time. TOM MELS (toim.): *Reanimating Places. A Geography of Rhythms*, 45–55. Aldershot, Ashgate.
- UKKONEN, TAINA 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskerptomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- 2015: *Muistitiedon keruuopas sukututkijoille ja muille sukumuistojen tallentajille*. Suomen Sukututkimusseuran oppaita 2. Suomen Sukututkimusseura, Helsinki.
- VANHA-SIMILÄ, MARIA 2017: *Yhtiöön, yhtiöön! Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla*. Kansatieteellinen arkisto 58. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- VEHKALAHTI, KAISA 2014: Muisteltu ja kerrottu nuoruus 1920-1930-luvulla syntyneiden omaelämäkerrallisissa teksteissä. KAISA VEHKALAHTI ja LEENA SUURPÄÄ (toim.): *Nuoruuden sukupolvet Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*, 58–87. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 152. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki.
- VIRTANEN, TIMO J. 1994: Pakananmaa ja naisvankila. Paikoista, rajoista ja ympäristöistä kaupunkikeskustelussa. PEKKA LEIMU (toim.): *Arki ja ympäristö. Matti Räsänen 60-vuotisjuhlakirja* 8.5.1994. Scripta ethnologica aboensia 41, Turun yliopiston kansatieteen julkaisuja, 19–35. Ethnology in the University of Turku, Turku.
- 2017: Visuaalinen muisti – kuvallisia kertomuksia. NIINA KOSKIHAARA ja MAIJA MÄKI (toim.): *Sukupolvien äänet. Lempiäisten sukuseuran jäsenten lapsuus- ja nuoruusmuistoja*, 33–50. Scripta Aboensia 5. Turun yliopisto ja Lempiäisten sukuseura.

MAIJA MÄKI und EIJASchwartz: “Ich lebe immer noch diese Orte“ – Gelebte Räume in der Gedächtnisgeschichte der Familie Lempiäinen

Der vorliegende Artikel gibt einen Überblick über die Gedächtnisgeschichte der Mitglieder des finnischen Familienverbandes Lempiäinen. Unser besonderes Interesse gilt der Frage, wie und mit welchen kulturellen Bedeutungen die gelebten Räume der Kindheits- und Jugendjahre der Mitglieder des Familienverbandes vorkommen. „Gelebter Raum“ (*lived space*), ursprünglich ein Begriff aus dem humangeographischen Forschungsbereich und in die Kulturwissenschaft übernommen, gründet sich auf die persönlichen Erfahrungen und Erlebnisse in und die Kenntnis der eigenen Umgebung. Das umfasst, zum Beispiel die unterschiedlichen Orte und Gebäude, aber auch Alltagstätigkeiten und Menschen in der eigenen Umgebung – alles typische Forschungsobjekte der Europäischen Ethnologie beziehungsweise, traditioneller, der Volkskunde.

Der Artikel beschreibt auch den Prozess der Schaffung von Kulturerbe durch die Sammlung, Dokumentation und Speicherung des oben genannten Forschungsmaterials im Rahmen eines Kooperationsprojektes zwischen dem Familienverband Lempiäinen und dem Fachbereich Europäische Ethnologie an der Universität Turku. Dieses Projekt wurde in den Jahren 2014 bis 2017 durchgeführt und dessen Ergebnisse in dem Buch “Sukupolviä äänet. Lempiäisten sukuseuran jäsenten lapsuus- ja nuoruusmuistoja” (Stimmen von Generationen. Kindheits- und Jugenderinnerungen der Mitglieder des Familienverbandes Lempiäinen) publiziert.

Basierend auf der oral-history Methode wurde die Gedächtnisgeschichte in umfangreichen Feldforschungen in den Jahren 2015 und 2016 gesammelt. Hierbei handelt es sich zum größten Teil um mündliche themenorientierte Interviews, aber auch um Online-Fragebögen und eigenverfasste Lebenserinnerungen. Insgesamt nahmen 74 Mitglieder des Familienverbandes Lempiäinen an dem Projekt teil. Der Großteil von ihnen ist in den 1930er und 1940er Jahren geboren, der jüngste Teilnehmer war 9 Jahre, die älteste Teilnehmerin 86 Jahre alt. Wichtig für das Projekt waren auch die Fotografien, die die Teilnehmer zur Verfügung gestellt haben – insgesamt fast 1500 – und die aus dem Gedächtnis gezeichneten kognitive Karten des jeweiligen Heimortes oder einer anderen wichtigen Umgebung.

Als Methode für die Bearbeitung des Forschungsmaterials wurde die Kulturanalyse benutzt, die charakteristisch ist für die ethnographische Forschung und mit Hilfe derer das alltägliche Leben und dessen kulturelle Bedeutung untersucht werden. Hierbei wurde das Forschungsmaterial unter dem Aspekt des gelebten Raumes thematisch analysiert. Die hieraus resultierenden Erkenntnisse spiegeln die unterschiedlichen Umgebungen wider, an die sich die Mitglieder des Familienverbandes Lempiäinen erinnert und von denen sie erzählt haben – beziehungsweise an die sie sich erinnern und von denen sie erzählen wollten.

Die für die Mitglieder des Familienverbandes wichtigen gelebten Räume ihrer Kindheits- und Jugendjahre waren unterschiedlich und finden sich sowohl auf dem Land als auch in der Stadt, in der näheren Umgebung des Elternhauses oder in vielen Fällen auch in der Umgebung der weiter entfernt wohnenden Großeltern, der Sommerhäuser und der weiteren Verwandtschaft. Es hat sich auch gezeigt, dass die verlorene Heimat Karelien eine nostalgische Bedeutung für die als Kind aus Karelien evakuierten Personen hat. Der gelebte Raum der Mitglieder des Familienverbandes Lempiäinen umfasst vielfältige Aspekte des Alltags, zum Beispiel Schule, Hobbies und Reisen. Die Erinnerungen waren zum einen individuell, haben zum anderen aber auch den Charakter eines kollektiven Gedächtnisses und spiegeln in gewisser Weise die Geschichte ganz Finnlands während der ersten hundert Jahre seiner Unabhängigkeit wider.

Maija Mäki
maiya.j.maki@utu.fi
Kansatiede
20014 Turun yliopisto

Eija Schwartz
eija.a.schwartz@utu.fi
Kansatiede
20014 Turun yliopisto

KATSAUKSIA

Monitieteinen tutkimushanke nykysuomalaisten kielellisistä elämäkerroista

Kesäkuussa 2017 Helsingin yliopistossa käynnistyi Koneen Säätiön rahoittama tutkimushanke Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa (joht. Hanna Lappalainen ja Pirkko Nuolijärvi). Hankkeen taustalla vaikuttaa monitieteinen työryhmä, jossa on mukana paitsi kielitieteilijöitä myös kulttuurintutkijoita ja yhteiskuntatieteilijöitä sekä taiteilijoita (ks. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen verkkosivu). Taustalla on Heikki Paunosen (2009, 566–567) ideoima suomalaisten kielenkäyttäjäkuvien kokoelma, joka antaisi kuvan nykypäivän Suomesta monikielisenä yhteisönä. Käsillä olevaan hankkeeseen kuuluu ainoastaan kertaluontoisia haastatteluja, ei kielenkäyttötilanteiden seuraamista yksilön arjessa, kuten Paunonen katsauksessaan luonnosteli. Tällainen tilanteisen vaihtelun ulottuvuus olisi toki syventänyt kuvaa entisestään, mutta jo nykymuodossaan aineisto avaa tutkimusnäköaloja moneen suuntaan.

Hanke tuo esille nyky-Suomen kielellistä kirjoa ja lähihistoriaa. Se on urauurtava siinä mielessä, että ensimmäisen kerran Suomessa on kerätty ja analysoitu erikielisten aineistoa samassa hankkeessa: haastateltavia ei ole rajattu äidinkieleltään suomenkielisiin vaan lisäksi haastatellaan niin perinteisten kuin uudempienkin vähemmistökielten edustajia – siis esimerkiksi ruotsin, romanin ja eri saamen kielten käyttäjiä mutta myös muiden muassa arabian, kurdin, somalin ja vietnamin puhujia.

Hankkeen ensimmäinen vaihe eli aineiston keruu käynnistettiin satavuotisen Suomen juhlavuonna syksyllä 2017. Suurin osa aineistosta kerättiin opiskelijavoimin tutkimusta ja opetusta yhdistävällä projektiurssilla. Kerromme aineiston keruun toteutuksesta tarkemmin jäljempänä. Tavoitteena oli tallentaa vähintään sata haastattelua ihmisiltä, jotka edustavat monipuolisesti vuonna 2017 Suomessa asuneita niin äidinkielen, asuinpaikan, iän kuin muidenkin sosioekonomisten muuttujien suhteen. Tilastollista edustavuutta ei kuitenkaan tavoiteltu vaan haluttiin nostaa monimuotoisuutta esiin korostamalla vähemmistökielten osuutta.

Haastatteluissa ihmisiltä on kysytty heidän osaamistaan kielistä ja kielimuodoista, niiden opiskelusta ja käytöstä arjessa. Lisäksi on kartoitettu, millaisia käsityksiä haastateltavilla on esimerkiksi omasta äidinkielestään, suomen murteista, slangista, ei-äidinkielisten käyttämästä suomesta, kirjakielen normeista sekä mediassa tai internetissä käytettävästä kielestä. Tavoitteena on luoda läpileikkaus monikielisestä ja -kulttuurisesta Suomesta ja tehdä näkyväksi, että Suomi ei ole niin homogeeninen kuin usein on ajateltu eikä se ole ollut sellainen aiemminkaan.

1. Mikä on kielellinen elämäkerta?

Kielielämäkertojen keskiössä on kielenkäyttäjän: kieleen liittyvien kokemusten käsittely elämäkerran kautta nostaa esiin kielenkäyttäjän henkilökohtaisen suhteen kielisiin ja hänen oman näkökulmansa niihin (Pietikäinen ym. 2011, 70). Subjektiviisen korostuksen ohella on huomattava, että niin kirjoitetut kuin suulliset kertomukset ovat yhteisesti rakennettuja (Busch 2006, 14; Pavlenko 2007, 180); oma näkökulma rakentuu dialogissa muiden kanssa, esimerkiksi haastatteluvuorovaikutuksessa (Pietikäinen–Dufva–Mäntylä 2010, 20; Pietikäinen ym. 2011, 72).

Kielellisen elämäkerran käsitettä on aiemmin käytetty yksilötason tapaustutkimuksissa (esim. Pietikäinen ym. 2011; Zentz 2015; Mononen–Straszer 2017) sekä tarkasti rajattuun vähemmistö- tai monikieliseen ryhmään kohdistuvissa tutkimuksissa (esim. Lindgren 2000; Kliuchnikova 2016). Esimerkiksi Straszer (2014) tarkastelee suomenunkarilaisia ja Pohjoinen monikielisyys -tutkimushanke (ks. Pietikäinen ym. 2011; Lilja 2012) saamelaisia, saamelaisalueella asuvia sekä meänkielisiä. Kahden maahanmuuttajataustaisen eläkeikäisen ihmisen kielivalintoja ja identiteettiä käsittelevässä artikkelissaan Mononen ja Straszer (2017) käyttävät kielielämäkertahaastattelua aineistona sen tarkastelussa, millaisia merkityksiä tutkittavat antavat elämänsä eri vaiheissa tekemilleen kielivalinnoille erityisesti identiteetin näkökulmasta ja millainen suhde heillä on osaamiinsa kielisiin. Lindgren (2000, 161–162) on koonnut tutkimuksensa työvälineeksi haastattelemiensa henkilöiden kielellisen elämäkerran. Sen hän on laatinut niiden kysymysten pohjalta, jotka käsittelevät saamen ja suomen käyttöä, saamen taitoa ja kontakteja saamelaisiin. Myös kielenoppijoiden kokemuksia on kerätty kielielämäkerran kautta (ks. Pavlenko 2007). Kielielämäkerran painotukset vaihtelevatkin tutkimuksen tavoitteiden mukaan.

Yleisellä tasolla lingvistisesti suuntautunut elämäkertatutkimus kartoittaa yksilön kielenkäyttöä ja kielellistä repertoaaria. Nykyhetken vuorovaikutuksen lisäksi läsnä on puhujan tausta ja historialliset tekijät (Bahtin 1981, 293; Busch 2017, 355). Puhujan menneisyyden läsnäolo vuorovaikutustilanteessa korostuu kielielämäkerrallisessa tutkimuksessa, jossa tutkittavaa pyydetään eksplisiittisesti muistelemaan omaa historiaansa. Yksilön repertoarin voi nähdä ”indeksisenä elämäkertana” (Backus–Blommaert 2011, 22), mutta haastattelussa siitä tavoitetaan vain osittainen kuva. Tässä hankkeessa ei ole edes tavoiteltu sitä, että puhuja käyttäisi laajasti eri resurssiaan haastattelutilanteessa. Aiemmissä tutkimuksissa kielellistä elämäkertaa on kartoitettu haastattelujen ohella kirjallisista tuotoksista (Pavlenko 2007; Verschik 2012) ja eri keinoja yhdistellen – esimerkiksi niin, että väritystehtävän jälkeen tutkittavalta on kyselty hänen tuotoksestaan (Busch 2010; Krumm 2013; visuaalisista narratiiveista ks. Alanen ym. 2013).

Tässä hankkeessa kielelliset elämäkerrat on kerätty kertaluontoisilla teemahaastatteluilla, joita varten työryhmä laati eri näkökulmia kartoittavan ja joustavan haastattelurungon. Runko sisältää yhtäältä kaikille yhteisiä, toisaalta erilaisille haastateltaville räätälöityjä kysymyksiä, joilla kerätään tietoa tutkittavien arkipäivän kielenkäytöstä ja kieleen liittyvistä kokemuksista, kielen ja kielimuotojen muutoksista elämän aikana sekä asenteista omaa ja muiden kieltä kohtaan. Haastatteluissa käsitellään muun muassa seuraavia teemoja:

- muuttohistoria Suomessa tai muualla
- perhe, äidinkieli ja kotikieli
- ajatukset erilaisista kielimuodoista (kaupunkipuhekieleet, murteet, slangi, ammattikielet)
- kokemukset kouluajan kieliympäristöstä ja kielen opetuksesta

- kielitaito ja opittujen kielten käyttö eri tilanteissa
- työpaikan kieli ja työelämän kielitaitovaatimukset
- sosiaalisen median käyttö ja sen kielet ja kielimuodot
- kokemukset puhetaipojen muutoksista
- tietoisuus omasta ja toisten kielestä
- suhtautuminen kirjoitettuun ja puhuttuun yleiskieleen sekä muiden kielimuotoihin.

Samantapaisia kysymyksiä on käsitelty myös esimerkiksi muuttajien kieltä tarkastelevissa tutkimuksissa (Ivars 1986; Nuolijärvi 1986), kieliasenteita ja -käsitteitä kartoitettaessa (esim. Vaatovaara 2009; Mielikäinen–Palander 2014) sekä vähemmistökieliä ja kielenvaihtoa koskevissa tutkimuksissa (esim. Tandefelt 1988; Lindgren 2000).

Aineisto kuvaa hyvin sitä, miten monikielisyys ja -kulttuurisuus eivät ole vain nykypäivän ilmiöitä. Esimerkkinä voidaan mainita vaikkapa aineiston vanhin haastateltava, vuonna 1913 syntynyt juutalaismies, jonka vanhemmat olivat kotoisin Puolasta ja Valko-Venäjältä ja puhuivat keskenään jiddishiä. Miehen lapsuudenperheessä Viipurissa käytettiin jiddishin ohella myös suomea ja venäjää; hänen helsinkiläinen vaimonsa taas puhui äidinkielenään ruotsia, mutta perheen kotikieleksi tuli suomi. Jiddishiä käytettiin lähinnä vanhempien välisenä salakielenä. Lapset oppivat ymmärtämään sitä, mutta lapsenlapsille kieli ei enää välittynyt.

Kielielämäkertatutkimukset ovat keskittyneet monikielisiin yksilöihin, mutta tässä hankkeessa on mukana paljon perinteisesti yksikieliseksi luokiteltuja. Kysymykset vaihtelevat hieman sen mukaan, onko puhujalla esimerkiksi maahanmuuttajatausta, mutta toisaalta samanlaisia kysymyksiä kielivalinnoista, hieman eri lailla muotoillen, voidaan esittää kaikille. Painopiste vaihtuu siis eri kielten käytöstä suomen kielen murteisiin tai kaupunkipuhelikieliin sekä haastateltavan havaintoihin erilaisista kielimuodoista ja kielenkäyttötilanteista. Esimerkiksi vuonna 1929 syntynyt kansakoulun ja käsityöopiston käynyt mikkililäisnainen kertoo, että lapsena hänen paras kouluarvosanansa oli aina äidinkielessä ja siksi hän edelleen ärsyyntyy ”kielivirheistä”. Murretta hän kertoo puhuvansa tavallisesti tuttavien kanssa, mutta puhelimeen vastatessaan hän sanoo pyrkivänsä kirjakieleen. Nuoriso taas puhuu hänen mukaansa ”millon mitäkii” mutta ei ainakaan Savon murretta. Kansainvälisyys nousee esiin silti tässäkin haastattelussa: naisen lapset ja lapsenlapset ovat asuneet paitsi eri puolilla Suomea myös Amerikassa, Kiinassa ja Japanissa.

Aineistoon on haastateltu myös lapsia ja nuoria, joiden elämäkerta ei luonnollisesti vielä ole yhtä monipolvinen kuin vanhempien ihmisten. Lasten haastatteluissa käsitelläänkin enimmäkseen lasten arkea, erilaisia kielenkäyttötilanteita ja haastateltavien ajatuksia kielestä. Esimerkiksi vuonna 2008 syntynyt espoolaistytö kertoo, millaisissa tilanteissa ja keiden kanssa hän käyttää suomea ja viroa sekä mitä muita kieliä hän kohtaa arjessaan. Samanikäinen enontekiöläistytö puolestaan kuvaa muun muassa leikkiä, jossa esitetään ulkomaalaista tai toispaikkakuntalaista puhumalla englantia tai vierasta murretta. Lasten kielenkäyttöä on käsitelty aiemmin esimerkiksi saamelaispojan monikielistä arkea tarkastelevassa tutkimuksessa, jossa on esillä monia samantapaisia kysymyksiä (Pietikäinen ym. 2008).

Kielielämäkerta-haastatteluja voidaan pitää eräänlaisena välitasona yksittäistapauksia tarkastelevan mikrotason ja laajempia yhteiskunnallisia ilmiöitä kartoittavan makrotason välillä (Busch 2006, 9). Yksittäinen haastattelu on mikrotason tapaustutkimus, mutta se heijastelee yleisempiä kieleen liittyviä käytänteitä ja sosiaalisia konventioita. Kun kielellisiä elämäkertoja

kerätään yhtenevien raamien sisällä riittävän monia, kuten tässä hankkeessa vähintään sata, vertailemalla nousee esiin makrotason ilmiöitä. Isommassa aineistossa suurempien linjojen hahmottaminen on siis mahdollista. Näin voidaan löytää tendenssejä esimerkiksi suhtautumisessa useampiin äidinkieliin tai murteisiin tai huomata käsityksiä, jotka ovat yhteisiä erilaisille vähemmistöryhmille tai vaikkapa maahanmuuttajille ja maan sisällä muuttaneille. Esiin voi nousta myös sellaisia ikäkausisidonnaisia ilmiöitä, jotka yhdistävät eri kielitaustoista tulevia mutta samanikäisiä ihmisiä. Toisaalta voidaan tarkastella myös sitä, kuinka paljon samanlainen kulttuurinen ympäristö nostaa esiin samantapaisia tarinoita (vrt. Verschik 2012).

Narratiivisuus on olennainen osa kielielämäkertoja; ihminen jäsentää elämänsä kertomusten kautta, ja kielielämäkertaa kartoittava haastattelu sisältää pieniä kertomuksia erilaisista kielellisistä ja muista kokemuksista elämän varrelta (Busch 2006, 14). Tähän myös tietyin haastattelukysymyksiin on kannustettu (esim. *Milloin ensi kertaa kiinnitit huomiota siihen, että ihmisillä on erilaisia puhetapoja? Missä tilanteessa?*). Soveltavassa kielentutkimuksessa narratiivit, etenkin kirjalliset narratiivit, ovat olleet jo pitkään suosittu tapa kerätä aineistoa (ks. Pavlenko 2007; Alanen ym. 2013). Myös visuaalisuus on noussut vahvasti esiin, ja esimerkiksi kielenopijoiden kokemuksia on kerätty visuaalisten narratiivien avulla (Kalaja ym. 2008).

Kielellisten elämäkertojen kokonaistarkastelun lisäksi vertailukelpoisten haastattelujen koelma mahdollistaa fokusoinnin tarkempiin yksittäisiin kysymyksiin. Suurin osa aineistoon perustuvista tutkimuksista todennäköisesti käsitteleekin jotakin tiettyä teemaa kartoittavaa kysymyskokonaisuutta; hankkeen ensimmäinen pro gradu -tutkielma tarkastelee äidinkielisten suomenpuhujien työelämän kielenkäyttöä ja siihen liittyviä kysymyksiä (Asikainen 2018). Aineistosta voi tarkastella myös vertaillen esimerkiksi eri-ikäisten käyttämiä äänne- ja muotopiirteitä. Taustamuuttajat voi näissäkin tapauksissa ottaa monipuolisesti huomioon, koska jokaisesta haastattelusta on paljon sosiaalisiiin verkostoihin, harrastuksiin ja kielellisiin kokemuksiin liittyviä tietoja niin taustalomakkeella kuin haastattelussakin. Erityisesti haastattelujen sisältöön keskittyvissä tutkimuksissa on olennaista ottaa huomioon myös se, missä tilanteessa näkemykset on tuotettu ja miten (Pavlenko 2007). Videomateriaali antaa mahdollisuuden tarkastella kielellisen elämäkerran rakentumista haastatteluvuorovaikutuksessa haastattelijan ja haastatellun yhteisenä toimintana, kun rakentumisprosessi voidaan osoittaa hienojakoisen analyysin kautta, ei ainoastaan yleisellä tasolla todeten (De Fina–Georgakopoulou 2012, 81; ks. myös Lilja 2012). Haastattelun tai siinä esiintyvien yksittäisten näkökulmien ideologista taustaa ja oletuksia on puolestaan mahdollista analysoida esimerkiksi tutkimuskäyttöön saatujen oppimispäiväkirjojen kautta. Näitä päiväkirjoja syntyi projektikurssilla, josta kerromme seuraavaksi aineistonkeruun esittelyn yhteydessä.

2. Aineistonkeruu opiskelijavoimin

Pääosa aineistosta kerättiin yhteistyössä opiskelijoiden ja toisten yliopistojen kanssa. Kurssi ”Kielellinen elämäkerta talteen” järjestettiin syksyllä 2017 Helsingin, Itä-Suomen, Oulun ja Tampereen yliopistoissa ja keväällä 2018 Turun yliopistossa. Kurssilla opiskelijat koulutettiin tutkimushaastattelun tekoon sekä ELAN-ohjelman käyttöön ja karkeaan litterointiin. Haastattelujen ja litteroinnin ohjeet sekä kurssilla käytettävät materiaalit toimitettiin Helsingistä, mutta opetuksesta vastasivat pääosin yhteistyöyliopistojen omat opettajat. Kurssin suoritti loppuun yhteensä 77 kieli- ja kulttuuriaineiden opiskelijaa, joista jokainen teki ja litteroi vähintään yhden

haastattelun. Kurssitöinä saatiin kerätyksi peräti 88 haastattelua. Kurssien koordinoinnista vastasi hankkeen post doc -tutkija Katri Priiki.

Haastateltavien valinnassa otettiin huomioon väestöpainotettu edustavuus, ja tavoitteena oli, että haastateltavat edustavat nyky-Suomessa asuvia ihmisiä ja heidän kieliään ja kielimuotojaan suhteessa ikään, sukupuoleen, asuin- ja syntymäpaikkaan sekä ammattiin ja koulutukseen. Haastateltavien valikoinnin tueksi laadittiin tavoitematriisi, jonka mukaan aineistoa keräävät opiskelijat ehdottivat haastateltavaksi suomen eri murteita ja kaupunkipuhekieliä sekä eri vähemmistökieliä puhuvia ihmisiä Suomen suurimmista kaupungeista sekä maakuntien pienemmilta paikkakunnilta.

Matriisissa tavoitteeksi asetettiin haastatella eri-ikäisiä ihmisiä, miehiä ja naisia, sekä valita vähemmistöryhmiä tyypillisiä edustajia. Tarkkaan tilastolliseen edustavuuteen ei kuitenkaan pyritty, sillä sadan ihmisen otokseen ei silloin mahtuisi kovinkaan monen vähemmistöryhmän edustajaa. Moninaisuuden korostamiseksi vähemmistökielten puhujien osuutta sadan ihmisen otoksessa kasvatettiin siis tarkoituksella. Ruotsin kieli sai tutkimusaineistossa erityisaseman siten, että ruotsinkielisten haastattelut tehtiin pääsääntöisesti ruotsiksi ja viittomakielten käyttäjien viittomakielellä. Muiden vähemmistöjen edustajien haastattelun kieli on suomi ja haastattelijat valtaväestön edustajia.

Haastattelujen kielivalintaa pohdittiin hankkeen monitieteisessä työryhmässä pitkään. Epäilemättä haastateltavien kannalta olisi luontevinta puhua kieliasioista itselleen vahvimmalla kielellä tai käyttäen kahta kieltä; toisaalta oli tiedossa, että joidenkin kielten osalta olisi vaikea löytää sopivaa haastattelijaa. Lisäksi analyysi olisi tällöin perustunut käännökseen, ja resursseja olisi tarvittu selvästi enemmän kuin nykyratkaisulla. Niinpä päädyttiin siihen, että haastattelujen kieli on suomi tai ruotsi (poikkeuksena kuitenkin viittomakielet), jolloin tutkimusaineisto tarjoaa materiaalia myös sen tutkimiseen, millaista on erilaisista kielitaustoista tulevien suomi. Tämä oli luontevaa, koska hankkeen työryhmässä on nimenomaan suomen ja ruotsin kielen tutkijoita. Haastattelujen analyysissä on kuitenkin kiinnitettävä erityistä huomiota siihen, että haastateltava ei välttämättä ole kyennyt ilmaisemaan kaikkea, mitä hän vahvemmalla kielellään olisi voinut kertoa, ja tämä on myös näiden haastatteluaineistojen heikkous (Pavlenko 2007, 172).

Tässä vaiheessa voi jo arvioida kriittisesti joukkoistamalla toteutetun aineistonkeruun hyviä ja huonoja puolia. Joukkoistaminen säästi huomattavasti taloudellisia resursseja, sillä jos kaikki haastattelut olisi toteutettu ja litteroitu palkattujen tutkijoiden tai tutkimusavustajien voimin, hankkeen budjetti olisi ollut moninkertainen ja tuskin rahoittajaakaan olisi löytynyt. Samaan aikaan toteutetut kurssit eri yliopistoissa ovat myös olleet ajankäytöllisesti onnistunut ratkaisu, sillä suurin osa aineistosta saatiin kokoon varsin lyhyessä ajassa. Ei voi myöskään väheksyä opiskelijoiden kokemuksia kurssista. Kurssipalautteessa moni kiitteli mahdollisuutta osallistua oikeaan tutkimushankkeeseen, jossa sai omakohtaisesti nähdä prosessin kulun, vaikuttaa siihen ja kokea olevansa osa kokonaisuutta, josta syntyy jotain suurempaa. Kurssi harjoitti osaltaan myös monia yleisesti työelämässä tarvittavia taitoja, kuten aikatauluttamista ja haastattelun tekemistä. On toki selvää, että opastuksesta ja mahdollisimman tarkoista ohjeista huolimatta haastattelujen toteutuksessa on runsaasti variaatiota – enemmän kuin olisi silloin, jos aineiston keräisi muutama kouliintunut haastattelija. Joissakin haastatteluissa näkyy myös selvästi haastattelijan jännittyneisyys ja kokemattomuus. Kaikkineen opiskelijat suoriutuivat tehtävästä kuitenkin yllättävän hyvin, ja kaikki haastattelut soveltuvat tutkittaviksi jostain näkökulmasta. Opiskelijoiden kautta löytyi myös kiinnostavia haastateltavia; pelkästään tutkijoiden

omia verkostoja käyttäen kuva olisi muodostunut paljon kapeammaksi. Kun toimijoita on ollut monessa eri yliopistossa, kokonaisuuden koordinointi on ollut vaativa urakka, mutta yhteistyö eri yliopistojen kanssa on sujunut erinomaisesti.

3. Mitä tästä eteenpäin?

Hanketta ja ensimmäisiä aineistosta tehtyjä havaintoja esiteltiin kevään 2018 Kielitieteen päivillä, ja niistä on kerrottu myös kansainvälisissä konferensseissa. Ensimmäiset opinnäytetyöt ovat valmistuneet (esim. Asikainen 2018), ja uusia on tekeillä. Keruun valmistuttua aineisto avataan tutkimuskäyttöön Kielipankin ja Svenska litteratursällskapetin kautta. Hankkeen tutkijoilla on suunnitteilla sosiolingvististä, narratologista, kansatieteellistä, folkloristista ja sosiaalilieteellistä tutkimusta. Lisäksi aineistosta voi löytyä tutkittavaa myös esimerkiksi historian ja sosiaalipsykologian sekä kaupunki- ja nuorisotutkimuksen piirissä.

Työryhmässä on mukana valokuvaaja, joka ottaa muotokuvan osasta haastatelluista, joten tiede yhdistyy uudella tavalla taiteeseen. Kuvista ja kerätyistä kielielämäkerroista teksti- ja ääninäyttein koostetaan näyttely, joka on esillä tammi-helmikuussa 2019 Helsingissä. Tämän jälkeen näyttely kiertää ainakin Tampereella, Oulussa ja Joensuussa. Suurin osa tutkittavista on siis ollut valmis antamaan oikeat kasvat kielielämäkerroille ja esiintymään myös omalla etunimellä.

Hanke nojaa vahvasti aiempaan tutkimukseen mutta toisaalta tarjoaa harvinaisen laajan kieliaineiston, joka mahdollistaa uudenlaisen vertailun ja joka toivottavasti herättää kiinnostusta myös kielen tutkimuksen ulkopuolella. Tärkeä osa projektia onkin saattaa tutkimushankkeen myötä kertyvää tietoa myös suuren yleisön tietoisuuteen.

KATRI PRIIKI, KAARINA MONONEN JA HANNA LAPPALAINEN

Katri Priiki
katri.priiki@helsinki.fi

Kaarina Mononen
kaarina.mononen@helsinki.fi

Hanna Lappalainen
hanna.lappalainen@helsinki.fi

Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto
Humanistinen tiedekunta
PL 24
00014 Helsingin yliopisto

Lähteet

- ALANEN, RIIKKA – KALAJA, PAULA – DUFVA, HANNELE 2013: Visuaaliset narratiivit ja valmistuvien aineenopettajien käsitykset vieraiden kielten opettamisesta. TIINA KEISANEN, ELISE KÄRKKÄINEN, MIRKA RAUNIOMAA, PAULIINA SIITONEN ja MAARIT SIROMAA (toim.): *AFinLA-e Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 5, 41–56. Saatavilla <https://journal.fi/afinla/article/view/8738>.
- ASIKAINEN, ANNIINA 2018: ”Et kyl mä nyt uskosin et mun puheesta niinku tolkun saa ja sehän nyt pitä riittää” -kieli ja kieliasenteet työelämässä. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsinki yliopisto.
- BAHTIN, MIKHAIL 1981: *The dialogic imagination: four essays by M.M. Bakhtin*. University of Texas Press, Austin.
- BUSCH, BRIGITTA 2006: Language biographies – approaches to multilingualism in education and linguistic research. Language biographies for multilingual learning. PRAESA – Occasional Papers 24,

- 5–18. Saatavilla <http://www.paulroos.co.za/wp-content/blogs.dir/22/files/2012/07/Paper24.pdf>
- 2010: Die Macht präbabilonischer Phantasien. Ressourcenorientiertes sprachbiographisches Arbeiten. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 40, 58–82. <https://doi.org/10.1007/BF03379844>
- 2017: Expanding the notion of the linguistic repertoire: on the concept of Spracherleben—The lived experience of language. *Applied Linguistics* 38/3, 340–358. <https://doi.org/10.1093/applin/amv030>
- IVARS, ANN-MARIE 1986: *Från Österbotten till Sörmland. En undersökning av emigration och språklig anpassning*. Studier i nordisk filologi 66. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- KALAJA, PAULA – ALANEN, RIIKKA – DUFVA, HANNELE 2008: Self portraits of language learners. Finnish students draw and tell. PAULA KALAJA, VERA MENZER ja ANA MARIA BARCELOS (toim.): *Narratives of learning and teaching in EFL*. Palgrave Macmillan, London.
- KLIUCHNIKOVA, POLINA 2016: *Linguistic biographies & communities of language of Russian speakers in Great Britain*. Doctoral thesis, Durham University. Saatavilla <http://etheses.dur.ac.uk/11374/>.
- KRUMM, HANS-JÜRGEN 2013: Multilingualism and Identity: What Linguistic Biographies of Migrants Can Tell Us. PETER SIEMUND, INGRID GOGOLIN, MONIKA EDITH SCHULZ ja JULIA DAVYDOVA (toim.): *Multilingualism and language diversity in urban areas: acquisition, identities, space, education*, 165–176. Hamburg studies on linguistic diversity 1.
- LILJA, NIINA 2012: Kieli saamelaisuutta määrittämässä. Saamelaisyntyisten henkilöiden haastattelupuheessa rakentuvat saamelaisuuden kategoriat. *Puhe ja kieli* 32 (3), 127–150. Saatavilla <https://journal.fi/pk/article/view/7619>.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 2000: *Helsingin saamelaiset ja oma kieli*. SKS, Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. SKS, Helsinki.
- MONONEN, KAARINA – STRASZER, BOGLÁRKA 2017: Monikieliset ikääntyvät ihmiset ja monimuotoiset kielten repertuaarit: miten kielivalintoja ja suhdetta kieleen kuvataan kielellistä elämäkertaa valaisevassa haastattelussa? SIRKKU LATOMAA, NIINA LILJA ja EMILIA LUUKKA (toim.): *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa – Language awareness in an increasingly unequal society*. *AFinLAn vuosikirja* 2017, 133–160. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 75, Jyväskylä. Saatavilla <https://journal.fi/afinlavk/article/view/60741>.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietolipas 100. SKS, Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 2009: Suomalaisen sosiolingvistiikan ja kielisosiologian näkymiä. *Virtittäjä* 113 (4), 557–570.
- PAVLENKO, ANETA 2007: Autobiographic narratives as data in applied linguistics. *Applied Linguistics* 28(2), 163–188. <https://doi.org/10.1093/applin/amm008>
- PIETIKÄINEN, SARI – ALANEN, RIIKKA – DUFVA, HANNELE – KALAJA, PAULA – LEPPÄNEN, SIRPA – PITKÄNEN-HUHTA, ANNE 2008: Linguaging in Ultima Thule: Multilingualism in the life of a Sami boy. *International journal of multilingualism* 5, 79–99. <https://doi.org/10.1080/14790710802152289>
- PIETIKÄINEN, SARI – DUFVA, HANNELE – MÄNTYLÄ, KATJA 2010: Monikielisyys liikkeessä: monikielisen perheen kielelliset resurssit. MIKEL GARANT ja MIRJA KINNUNEN (toim.): *AFinLA-e: Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 2, 17–30. Saatavilla <https://journal.fi/afinla/article/view/3873>.
- PIETIKÄINEN, SARI – LAIHIALA-KANKAINEN, SIRKKA – HUSS, LEENA – SALO, HANNI 2011: Kieli ja kokemus. Vähemmistökieli kolmen perhesukupolven kielielämäkerroissa. *Puhe ja kieli* 31 (2), 67–88. Saatavilla <https://journal.fi/pk/article/view/4663/4380>.
- MÄNTYLÄ, KATJA – PIETIKÄINEN, SARI – DUFVA, HANNELE 2009: Kieliä kellon ympäri: Perhe monikielisyiden tutkimuksen kohteena. *Puhe ja kieli* 29 (1), 27–37. Saatavilla <https://journal.fi/pk/article/view/4791/4489>.
- Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen verkkosivut. <https://blogs.helsinki.fi/10osuomalaista/> SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- STRASZER, BOGLÁRKA 2014: Maahanmuuttajien kielitaito – yhteiskunnan resurssi vai yksilön kätöksissä oleva pääoma? Esimerkinä toisen polven suomenunkarilaiset. MAARIT MUTTA, ILMARI IVASKA ja PAULIINA PELTONEN (toim.): *Tulevaisuuden kielenkäyttäjät. Language users tomorrow*.

- AFinLan vuosikirja 2014*, 109–131. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 72. Jyväskylä. Saatavilla <https://journal.fi/afinlavk/article/view/60056>.
- TANDEFELT, MARIKA 1988: *Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 3. Uppsala universitet, Uppsala.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. SKS, Helsinki.
- VERSCHIK, ANNA 2012: Keeleliste elulugude uurimisvõimalusi: Dagmar Normeti mitmekeelne lapsepõlv Eestis. Possibilities of research on linguistic biographies: Dagmar Normet, a multilingual childhood in Estonia. *Methis: Studia Humaniora Estonica. Vol 4 No 5-6: Special issue on life writing "The Role of Life Writing in Estonian Cultural History"*, 176–188. <https://doi.org/10.7592/methis.v4i5-6.527>
- ZENTZ, LAUREN 2015: 'Is English also the place where I belong?': linguistic biographies and expanding communicative repertoires in Central Java. *International Journal of Multilingualism* 12 (1), 68–92. <https://doi.org/10.1080/14790718.2014.943233>

TV-ohjelman dialogi tuo luonnon kotiin

Kansainvälisissä ja useissa suomalaisissakin TV:n luonto-ohjelmissä on totuttu kuuntelemaan kaunista monologia, jossa selitetään, mitä tapahtuu. Katsoja on etäällä tapahtumista ja saa hyvän kokonaiskuvan. Tässä esiteltävässä turkulaisessa Luonto Plus -ohjelmassa katsoja on luonnossa kulkevien ja joskus myös konkreettisesti rämpivien Turun yliopiston eläinmuseon konservاتورin asiantuntija Ari Karhilahden (tässä AK) ja Turun Sanomien toimittajan Ann-Mari Rannikon (tässä AR) mukana koko ajan ikään kuin itse löytämässä ja näkemässä. Alun perin ohjelma tuli Turun Sanomien paikallisteleviisistä Turku TV:stä. Se alkoi maaliskuussa 2002, ja sitä esitettiin säännöllisesti vuoteen 2012, jolloin paikallisteleviisio lakkautettiin. Sen jälkeen ohjelmaa on voinut katsoa Turun Sanomien internetsivustoilta (Rönkä–Karhilahti–Rannikko 2018, 331; tstv.fi/video/). Uusia ohjelmia esitetään yleensä viikoittain; kesäaikaan on taukoja, ja joskus on myös jokin uusinta nähtävissä. Internetsivustoilta voi katsoa melko pitkältä ajalta vanhojakin ohjelmia.

TV:n luonto-ohjelmissä on edellä mainittujen monologiensa lisäksi dialogia, haastatteluja, keskusteluita, interaktiivisuutta yleisön kanssa ja kilpailuita. Niissä katsotaan yleisöön ja puhutaan yleisölle. Näin katsoja tuntee olevansa monenlaisen informaation kohteena. Luonto Plus -ohjelmassa taas ollaan rauhallisesti läsnä luonnossa varsinaissuomalaisessa maisemassa – välillä jopa arvailemassa sitä, missä oikeastaan ollaan.

Luonto Plus -ohjelmassa kieli ja keskustelu antavat maallikolle käsityksen luonnosta, joka ohjelmajakson ensimmäisessä kuvassa näyttäytyy vain pöheikkönä. Ohjelman edetessä vihreä pusikko tai ruskea hiekka ovatkin täynnä yksityiskohtia ja elämää. Kuulijalle vieraat asiat tulevat tutuiksi ja ymmärrettäviksi kaksikon ilmaisutavan ansiosta. Etsiminen ja löytäminen etenevät osin verkkaisesti, ja katsojan on helppo samaistua toimittajaan ja hänen tapaansa hahmottaa asioita.

1. Katsoja konkreettisesti mukaan eläytymään

Luonto Plus -ohjelman katsojat pääsevät mukaan luontoon eläytymään tunnelmaan ja tilanteeseen. Kun on kylmä tai jano tai jännittävä tilanne, AR saa välitetyksi kokemuksen muutamalla sanalla tai pikkulausahduksella: *jos olis pukeutunut pilkkihaalareihin; nyt olis tarvinn_ollak kahvi mukana!*. Kuiskaus antaa kuulijalle läsnäolon tunnun – ehkä minunkin on puhuttava hiljaa ja oltava varovainen TV:n ääressä, kun AR sanoo: *jos olla iha hilja*. Myös AR:n reaktiot *Oi yäk! Hianoo!* tekevät katsojan osalliseksi, kun hän pitää jotakin ällöttävänä ja esimerkiksi kauhistelee, säikähtää tai ihastelee.

Toimittajan into ja ihailu tarttuvat katsojaan, ja toisaalta realistinen pelkääminen, varovaisuus tai kauhistus sekä väsymys ja paleleminen tuovat ohjelmaan uskottavuutta. Lisäksi draamanomaisuus tekee sekä ohjelmasta että siinä esitellyistä asioista helposti lähestyttäviä; ei tarvitse olla varsinainen eränkävijä pystyäkseen liikkumaan luonnossa ja nauttimaan luonnosta.

Piikkiön Huttalan linnavuorella (7.2.2014) katsoja pääsee hartaaseen tunnelmaan ylhäältä ikaikaiselta huipulta näkyvää maisemaa ihaillessaan. AK tuo paikalle ammoisten aikojen tietömien taipalettien ihmisen: [tässä] *se on tajunnu et kauas om pitkä matka*.

Ihminen lähestyy ohjelmassa koko ajan luontoa; kontaktipintoja on useita. Luontokappalet nähdään kuitenkin varsin omaehtoisina olentoina: *Ne [linnut] ei meilt mittän koskan kysy; ei voi käskyttyä. Rual voi houkutella* (AK). Ei ole kuitenkaan varmaa, että niitä onnistuisi näkemään.

Tunnelma ohjelmassa on luonteva ja kotoisa. Välillä mukaan on pujahtanut sisäpiirivitsejä: *...pajussa – pääasia, ettei juhapajussa*. Lopputeksteistä katsoja huomaa, että ohjelman kuvaaja on nimeltään Juha Paju.

Jossakin määrin ote on myös kasvatuksellinen ja opetuksellinen. Katsojia valistetaan ja välillä myös puhutellaan. Välillä, kun keskustelu käy vapaana, AK saattaa sanoa: *Älkää pitkö tätä neuvona!*

2. Huoli luonnosta ja ihmisten toimista

Toisinaan Luonto Plus -ohjelmaan tuodaan ekologinen ja yhteiskunnallinen näkökulma: pohditaan luonnon muuttumista ja ihmisen vaikutusta siihen. Välähdyksenomaisesti kuullaan esimerkiksi metsän lähellä oleva pikatie (28.2.2014).

AR: – – kauhea kolina ja paukek kuulu. Sivistys puske!

Linnavuorista (Rönkä ym. 2018, 152–155, 216–223, 296–300), joita on useilla Suomen paikkakunnilla, AK mainitsee ikään kuin sivumennen:

AK: Osa niist o jauhettu jo maantiäm pohjaks.

Erittäin selvästi luonnonsuojelunäkökulma tuli esiin 25.10.2013 esitettyssä lähetyksessä, jossa kaksikko oli tutkimassa Raision luontopolun alueella tehtyjä hakkuita. Myös ilmaisu sai tässä jaksossa luonnonsuojelullista sävyä.

1 Esimerkkien litteraatit kirjoittajan.

Keskustelussa oli kuultavissa ihmettely, kun hallinnollisin toimin muka pyritään säilyttämään luontoa ja rakentamaan virkistysalueita, mutta silti tämä kaikki hyvä minimoidaan ja sitä häiritään ilmeisen tarkoituksellisesti. Tapahtunutta arvioidessaan AK käyttää ilmauksia *suunnitelmallista ja tarkoituksenhakuista*. Kun AK ja AR saapuvat paikalle, AK reagoi näkemäänsä seuraavasti:

AK: Täällä onnistuttu hienosti apteeraamaa [’hakkaamaan’] just liito-oraviem pesäpuut. – – Miks täsä, mis liito-oravat asuu, ni miks täsä täyty tehdä viis metrii leveest kahdeksa metrii ko muual on kolme metrii tää kaista. Levein kohta ladust ni levennetä edelle. Tässä joku semmonen ko tietä mil saada liito-orava lähtemäm paikast.

Kaksikko puhuu *naurettavasta operaatiosta* ja *atakista*, jossa siis leveintä kohtaa ladusta levennetään, mutta *jätetä resupuut pysty*. AR murehtii: *Kauhja suruliseks täst tulee*. Ironiaa on kyseisessä jaksossa runsaasti. Liito-oravien kolopuiden kaatajien ja ladun leventäjien toimia arvioidessaan AR on matkivinaan näiden ajatuksia: *Luonto tulee liia lähel, apua!* (ks. uutinen ”Liito-oravan kotimetsää kaatui Raisiossa”, TS 24.10.2013). Erittäin oudolta asia vaikuttaa, kun kyseinen virkistysalue *olis helppo suojella, sata hyvä laji pienel aluel* (AK). AK katsoo laajaa peltoaukeata, johon ei ilmeisesti nyt juuri olla rakentamassa mitään, ja toteaa: *Liito-orava joskus tulevaisuuden kaavaa varmaa jarruttaa*.

Kyse on rikollisesta toiminnasta. AK sanookin: *Täst täyty kannen nosta*. AR pohtii oravien toimintaa: *Tuski liito-orava täst ny mittäm pommi postis niill ihmisil laitta*. Hän myös miettii luonnonsuojeluun liittyvää lainsäädäntöä: *Miks tämmösi lakei sit säädetä jollei niit kukka noudata?* Kaksikko toteaa, että kun päätetään tehdä jotakin, perusteluja ei katsota tarpeellisiksi.

AR: sit ko haluu tehdä jonku jutska ni ei siin mittäm perustei tarvita se on nyt ihan höpömpöpö.

Pesäpuutuhot on katsastettu. AR sanoo lopputoteamuksessaan:

AR: Seuraavaks mennään kattoo sit tonne, mää en ol pitkää aikaa ollukkaa mittää juttuu tekemäs raastuvaoikeudes. Tästäpä sit seuraavaks tehää.

3. Asiantuntijan ja toimittajan keskinäinen vuoropuhelu

Karhilahden ja Rannikon keskustelussa on selvät roolit: rauhallinen asiantuntija ja hieman lapsikkaan innokkaaksi tekeytyvä toimittaja. Toimittaja on usein myös mukavuudenhaluinen ja säikkykin, asiantuntija taas rohkea ja eräkelpoinen.

AR pelkää ja välttelee AK:n paikalle tuomia hyönteisiä, isompia tai pienempiä. AR saattaa pyytää: *Voidaanko toivoo, ettet päästä sitä lähemmäs!* Usein toimittaja ei halua mennä aivan kaikkiin paikkoihin.

AK: Tää o sit vaa se verran kivikkoist.

AR: Käys sää sit siäl!

– –

AR: Mää en tuls sinne alas. – – Sää uppoot nyt sinne.

Osapuolet tulevat ajan kuluessa uusia jaksoja tehtäessä yhä läheisemmiksi toisilleen ja kiusoittelevatkin hyväntahtoisesti toisiaan. Keskustelu muuntuu välillä henkilökohtaisemmaksi:

AR: Tota, pystyys sää katsomaa ja puhumaa samaa aikaa, tota?

AK: mut ei tar... jos ei kävellä tarvii

Välillä viitataan aikaisempiin jaksoihin, välillä kyseisen jakson aiempaan keskusteluun: *siinn_on ne sun kottaraises*.

Metsäretkellä 21.2.2014 sytytellään itsetehtyä kahvinkeitintä, kun on tarkoitus keittää oikeaa *nokipannukaffet*. AR kiiruhtaa kahvinkeittoa. Sävyt ovat samanlaisia kuin perheenjäsenten kesken:

AK: No, älä vingus siin koko aika, sää olet nii malttamaton – aikune ihmine.

AR: Aikune ihminen, kuule!

AK: No, aikuisen kokone ihmine.

[Kahvinkeitto ei ole aivan nopeata. AK jatkaa tulen sytyttämistä.]

--

AR: Aikuiset o just noin tylsii

--

AK: -- mull olk ko seittämän tulitikku. -- Joku roti se pitä tyhmyreski olla sano ai pappu.

4. Varsinaissuomalainen puhe

Murteen käyttö tekee keskustelun luontevaksi. Kaksikon puhetyyli kuuluu varsinaissuomalaiseen maisemaan niin kuin paikallislehti mökkipaikkakunnalle. Puhujan oma kieli on esiteltävän alueen kieltä. Hän on juurtunut sinne ja on dialogissa tuttavien seurassa, ei vieraiden TV-katsojien. Viittaukset omaan pihaan ja sinne luonnosta tuotuihin kasveihin sekä itse poimittuihin sieniin ja niistä tehtyihin maukkaisiin ruokiin tuovat asiantuntijan lähelle katsojaa.

Pohdittavaksi kuitenkin jää, vieraannuttaako lounaissuomalainen puhetapa muualta Suomesta kotoisin olevia henkilöitä. Tosin runoilija Heli Laaksosen suosio saattaa antaa puheenparrelle miellyttävät assosiaatiot. Äänikirja *Jänes pussis* (Laaksosen 2003), jossa Laaksonen lukee runoja ensimmäisistä kokoelmistaan, on Suomen kaikkien aikojen suosituin äänikirja (Otava 2010). Lisäksi jopa vierasta murretta puhuvan asiantuntijan uskottavuus vahvistuu, kun hän kertoo, minkälaisia eläimiä tai eläinnäytteitä Turun yliopiston eläinmuseolle on eri vuosina tuotu ja minkälaisia ilmoituksia museo viikoittain saa maallikoilta esimerkiksi lintujen liikkeistä. Tätä ei siis kerro vain joku viestintäsihteeri tai tiedottaja vaan asiantuntija, joka itse tutustuu näytteisiin.

Toimittajan tausta on turkulainen, kun taas asiantuntijan isä ja tämän suku on Karjalasta, äiti on Turun Paattisilta. Paattinen luetaan kuuluvaksi Varsinais-Suomen ylämaan murteisiin (VarY, SMS). Sekä AR:n että AK:n puhetapa on helposti tunnistettavissa lounaissuomalaiseksi: Ensimmäisen persoonan persoonapronomini *minä* on *mää*; puhe on osin leveää eli diftongit avartuvat: *vielä* on *viäl*; loppuvokaaleita katoaa: *välillä* on *välil*; molemmilla konsonantit kahdentuvat lounaismurteiden mukaisesti: *mäkke* ylös, *etteppäi*, *en voi muuta sanno*. (Lyytikäinen

et al. 2013, 17–20.) AK:lla konsonantti kahdentuu myös yksikön 3. persoonassa mm. *se tekkee ja se näkkee, näkky, ruuam peräs ne memnee, vettä sattaa* (ei turkulaista, esiintyy Paattisilla; ks. mts. 71). Lounaismurteiden pohjoisosassa sanotaan *voi satta*, mutta *siäls sata*, itäosassa *voi satta ja siäls satta*. (Mts. 20; Rapola 1966, 30–32; DMA.)

Konsonanttiyhtymä *ts* esiintyy asussa *tt* jopa sanassa *metsästää: en muista vuatta millo niit sai ruvet mettästämä*. Sanoissa *metsästää* ja *Ruotsi* lounaismurteissa *ts* yleensä säilyy, kun taas sana *metsä* on tavallisesti asussa *mettä* ja *ruotsalainen* usein asussa *ruattalaine(n)*. (Palomäki 1998, 146–150). Ohjelmassa esiintyy myös muoto *kattottuna* ja ilmaus *kattosin*, jossa on lisäksi turkulainen *si*-imperfekti (Koski ja Laukkanen 1989, 10; DMA). Lounaismurteelle tyypillisiä ovat ruotsalaiset lainat: *entrata* 'muuttaa', *sortti* 'laji', *sorttimentti* 'lajitelma', *suntti* 'salmi', *trampattu* 'poljettu' jne. (Grönholm 1988).

Kuten yleensä kielenkäyttäjillä, toimittajan ja asiantuntijan puheessa esiintyy paljon vaihtelua. Verbeillä monikon 3. persoonassa he voivat samassa virkkeessä käyttää yksikköllistä ja monikollista asua: *Nokikanat petti ja lähtivät pois*. Samoin monikon perfektin sijaan saattaa olla puhutun kielen yksikkö: *ne on sopinut*. Väliin on kirjoitettuun kieleen kuuluva monikko: *olivat yrittäneet tai ehkä onnistuneetki*. Samassa jaksossa he käyttävät yleiskielen *nopea*-adjektiivista murteellista partitiivia *nopiaa* ja toisaalta nykypuhekielistä adverbiiä *nopeesti*.

5. Sanoista, termeistä, paikannimistä

Murrepiirteiden ohella Luonto Plus -ohjelmassa on runsaasti nykypuhekielen (vrt. edellä) äänne- ja muotoilmiöitä, esim. *ei lähekkää* 'ei lähdekään', *lähetään meneen* (kuitenkin myös *on jouduttu karsima*), *mää en tiitä sitä*, ja myös slangisanoja, kuten *skrode*, joka tarkoittaa 'karkeaa, rotevaa', *handu*, *tytsö*. AK mainitsee *kaatislinnut* 'kaatopaikalla asuvat linnut' ja *räksät* 'räkättirastaat'. (Vrt. edellä ilmaukset *jutska* ja *tehään*.)

Usein kuulija saa myös nauttia hyvin värikkästä kielestä – AR: *pläjätti*; (kielo) *poksahta auki*; AK: *joku könyää ylös*. Sanastoa, semantiikkaa ja historiaa yhdistetään hauskaasti, kun keskustelussa puhutaan vanhan ajan ihmisen kulkuvälineestä vesillä: mainitaan *paatti*, *ruuhi*, *haapio* ja *puunrunko*.

Eri lajien nimityksissä saatetaan pohtia paikallista ilmausta: *on sanottu Turus tämmöseks, tämmöseks; puhutan kukonkuusest*. Usein kuitenkin käytetään virallisia nimiä ja termejä: *limoniitti*, *paannejää* ja *rauikki* sekä *luppo* ja *naava*. Lupon ja naavan hienoista eroa ja tunnistamismahdollisuutta pohdittaessa syntyy oiva muistisääntö: naavan sisältä löytyy lanka tai naru, siis *naru naavassa* (alkusointu helpottaa muistamista).

AK välittää faktaa esimerkiksi kertoessaan *kukan elinkierrosta ja alkueläimen aiheuttamasta kuputulehduksesta ja surviaissääskistä*, tai hän selvittelee jonkin termin merkitystä (esim. *juurellinen leviäminen*) tai merkityksenmuutosta (esim. *bongata*). AK saattaa antaa hyvinkin tarkan lajinmäärityksen – usein hän vielä lisää esimerkiksi kahta lajia vertaillaan: *kumpaaki o montaa sorttii*. AR taas puhuu yleisemmällä tasolla.

Paikannimiä ei aina mainita. Katsojalle jää sellainen kuva, että aivan tarkkaa paikkaa ei usein halutakaan kertoa. Olen ollut ymmärtävinäni, että näin halutaan estää ihmisten vaeltaminen kyseiseen paikkaan, jossa ehkä juuri lähetettävän jakson hetkellä on jokin arka lintu tai harvinainen kasvi. Vuonna 2015 ensimmäisen kerran ilmestynyt Mia Röngän, Ari Karhilahden ja Ann-Mari Rannikon Luonto Plus -ohjelmien kohteita esittelevä Turun seudun luontoretkiopas

(Rönkä ym. 2018) tuo yleisön saavutettavissa olevat paikat vihdoin tavallaan kartalle.

Paikannimiin liittyvää pohdintaa on ollut runsaimmin Kullavuoren retkellä, jolloin kaksikko löysi alueen opasteista ja kartoista useita eri ilmiäsuja kyseiselle paikannimelle: *Kullavuori* (Varsinais-Suomen liitto), *Kullaanvuori* (Raision retkeilykartan sivusto), *Kullanvuori* (Maanmittauslaitoksen Karttapaiikka), *Kullaan Wuori*. Paikan päällä on kallioon hakattuna *Kulla Wuori* 1935. Lisäksi AK muistaa nuoruudestaan nimityksen *Kuuanvuori*. Kun näitä nimiä on yhdessä pohdittu, AK kysyy: *Ollanks me nyt sit ainaki neljäl erinimisel mäel sama aikaan ku ollan täsä?* AK oli kyselty nimen alkuperää samana päivänä suomen kielen professorilta Kaisa Häkkiseltä. Nimi ei liity kultaan eikä tyttökultiin vaan on alun perin germaanisiperäinen laina, joka viittaa mäkeen, siis korkeampaan paikkaan; nimi on vielä myöhemmin uudelleen lainattu ruotsista merkityksessä 'huippu' (Ks. Rönkä ym. 2018, 200–205 sekä paikkahakemisto s. 351.)

Toki muissakin jaksoissa nimiä on mainittu: *Ukko-Pekan sulassa* uivat sorsat talvellakin, *Hauviste alttal o lammikei*. Vuosien 2013–2014 jaksoissa olen havainnut huomattavan paljon paikannimiä: *Luolalanjärvi*, *Piikkiön Huttalan linnavuori*, *Raision Somersoja*, *Rauvolanlahti*. (Rönkä ym. 2018 ja paikkahakemisto s. 351–353.)

6. Luonnon ja eläinten inhimillistäminen

Vuoden 2008 *Sananjalassa* (Siitonen 2008) olen kirjoittanut Luonto Plus -ohjelmasta lähinnä luonnon ja eläinten inhimillistämistä pääasiassa *hän*-pronominin käytön näkökulmasta. Pohdin myös kognitiivisten verbien käyttöä ja henkilötekijäiseltä vaikuttavan passiivin käyttöä.

Olen todennut artikkelissani, että toimittaja (AR) käyttää puheessaan hyvin paljon *hän*-pronominia eläimistä, kun taas asiantuntija (AK) käyttää yleensä *se*-pronominia. Olin seurannut koko talvikauden 2007–2008 Turku-TV:n Luonto Plus -jaksoja. Vasta 14.3.2008 tavoitin asiantuntija AK:lta ensimmäisen *hän*-pronominin eläimestä. AK esitteli jaksossa kauriin asuinpaikkaa sekä elämäntapoja ja käytti koko ajan *se*-pronominia. Lopuksi hän kuitenkin sanoo jälkiä osoittaen: *Täs hän [kauris] on nyt sit kävelly?* (Siitonen 2008, 98.)

Sävypronominin-artikkelini kirjoittamisen jälkeen olen kirjannut vielä muutamia uusia inhimillistämisteemaan liittyviä esimerkkejä.

Sekä AK että AR käyttävät usein passiivia puheessaan eläinten tekemisistä:

- AK: Täss_o sit vissi väärälait heinä et ei ol maistunu ko ei **ol** oike **alotettukka**
 AR: – – ehkä järjestelmällisesti ni **edetään** niinku vasemalt... vasemalt oikialt
 meist kattottuna et
 AK: jos ne o sopinu et tähäm peltoo **mennä** myöhemi vast tai se **o varattu**
 kanadahanhil

Suokukasta puhutaan seuraavassa sekä passiivissa että henkilöön viittaavaa pronominia käyttäen:

- AR: **Ollaa** noi näkyvä värine.
 AK: [Suolla kasvavista kukista] ei os syyskukkija **kukka** [= kukaan].

Sanavalinta – niin substantiivien kuin verbienkin osalta – viittaa usein ihmisten toimintaan: sanaa *partiokaveri* käytetään viittaamassa toiseen saman lajin lintuun, ja edellä oleva AK:n ilmaisu *jos ne o sopinu* [eläimet keskenään] heijastaa vuorovaikutusta ja suunnitelmallisuutta

eläinten toiminnassa. Seuraavassakin olevat verbit sopisivat hyvin kuvaamaan ihmisen toimintaa:

AK: Varikset ja naakat **hyärää**; Haukka **häiväsee**.

Sammakon kutemista seuratessa käytetään useita edellä esittämiäni inhimillistämiskeinoja: *on niin ko **formulatalli käynnistämäs** vehkeitä* [sammakot kutemassa]; puhutaan sammakon toiminnasta ja ikään kuin sammakon omista ajatuksista: *nyt tää homma **hoidetaan*** [siis sammakot kutemisensa]. AR yöllä kylmässä olleista sammakoista: *aika totisen näköst **porukka***.

Asiantuntija pohtii lintujen elämää Suomessa. Muuttolinnuille olisi hyvä antaa tietoa Suomen olosuhteista – vaikkapa luettavassa muodossa: *Pitäisi laittaa **prošyyria** Afrikkaan...*

7. Keskustelu innostaa lähtemään itsekin luontoon

Kaksikon dialogi muovaa maisemat ja polut, avaa salaisuuksia ja ennakoi yllätyksiä. Keskustelu kuljettaa pitkospuiden luo. Se johdattelee katsojaa omiin pohdintoihin luonnosta ja omiin tutustumisretkiin. Tuttu puhetapa, tutut äänet ja ilmeet, yhteinen kotiseutu ja ainakin asiantuntijan mielestä melkoisen turvalliset tienoot innostavat. Kyseessä on tietömiäkin taipaleita, mutta nekään eivät ole kaukana kaupungeista. Luolat kätkeytyvät lähimetsiin – usein kaupunkibussilla tavoitettaviin – ja uudet maisemat avautuvat yllättäen tutuissa ympäristöissä, ja näkymä on laaja ja kaunis.

Tarina ja puhe tekevät paikoista kiinnostavia ja samalla jännittäviä. Usein asiantuntijan ja toimittajan huumori saa hymyn katsojan/kuulijan huulille ja panee odottamaan seuraavia seikkailuja.

Katsaus on muokattu versio Turun Sanomien digilehdessä 2.5.2015 ilmestyneestä jutusta. Kiitän Mia Rönkää käsikirjoitustani koskevista arvokkaista kommentteista.

KIRSTI SIITONEN

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Lähteet

- DMA = Digitaalinen Muoto-opin arkisto. Käytettävissä kielipankissa <https://www.kielipankki.fi/>.
GRÖNHOLM, MAIJA 1988: *Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa*. Väitöskirja. Åbo akademi, Turku.
KOSKI, MAUNO – LAUKKANEN, ESA (toim.) 1989: *Kummottos : Turun murteen sanoja ja sanontoja*. Turku-seura, Turku.
LAAKSONEN, HELI 2003: *Jänes pussiss. Korvallissi runoi*. CD-äänilevy + tekstiliite. Sammakko, Turku.
LYYTIKÄINEN, ERKKI – REKUNEN, JORMA –YLI-PAAVOLA, JAAKKO (toim.) 2013: *Suomen murrekirja*. Gaudeamus, Helsinki.
Otava 2010 = ks. <https://otava.fi/kirjat/9511206974>
PALOMÄKI, ULLA 1998: *Dentaalisen affrikaatan perilliset Suomen murteissa. Kielikontakteihin perustuva selitysmalli*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 59. Turun yliopisto.
RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283. SKS, Helsinki.

RÖNKÄ, MIA – KARHILAHTI, ARI – RANNIKKO ANN-MARI 2018: *Turun seudun luontoretkiopas*. Kolmas, uudistettu painos. Sammakko, Turku.

SIITONEN, KIRSTI 2008: Sävypronomini *hän*. *Sananjalka* 50, 87–109.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki.

SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1985. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

TS = *Turun Sanomat*.

tstv.fi/video: Luonto Plus -hakusanalla uudet ja aikaisempien vuosien videot.

Unkarilaisten henkilönnimien ja nimenvallinnan erityispiirteitä

1. Johdanto

Vastaus kysymykseen ”Mikä on henkilönnimi?” saattaa ensin tuntua yksinkertaiselta. Esimerkiksi nimi *Tuija Johanna Lampinen* koostuu kahdesta etunimestä ja sukunimestä. Myös yksinkertaiset unkarilaiset nimet on melko helppo hahmottaa: nimestä *Tóth Péter* voi helposti päätellä ainakin sen, että toinen nimistä on etunimi ja toinen sukunimi. *Péter* kansainvälisenä nimenä hahmottuu vaivatta etunimeksi, jolloin voi päätellä, että *Tóth* on sukunimi. Enemmän hankaluuksia saattavat sen sijaan aiheuttaa sellaiset unkarilaiset nimet kuin *dr. Kovács Gézáne dr. Fekete Mária*. Ensinnäkin voi olla vaikea hahmottaa, millaisista osista nimi koostuu, ja toiseksi unkarilaisesta voi kyseenalaistaa, että *dr.* olisi nimen osa. Tässä katsauksessa tulkitsemme nimen laajemmassa merkityksessä kuin suomalaisessa henkilönnimistötutkimuksessa tavallisesti: katsomme unkarilaisen henkilönnimen koostuvan paitsi etu- ja sukunimestä myös nimeen kuuluvista täydennyksistä, kuten *dr.* ’tohtori’. Selkeyden vuoksi käytämme useasta osasta koostuvasta nimestä nimitystä nimifraasi, jota on aiemmin käyttänyt muun muassa Minna Nakari (2011; 2014). Palaamme unkarilaisen nimifraasin osiin ja erilaisiin nimen täydennyksiin tarkemmin luvussa 2.

Tässä aiempia tutkimustuloksia kokoavassa katsauksessa esittelemme unkarilaisten nimifraasien rakennetta ja käyttöä sekä unkarilaista nimenantoa. Mitkä tekijät vaikuttavat nimenvallintaan Unkarissa: millaisia rajoitteita laki asettaa nimenvallinnalle ja mitä muita seikkoja unkarilaiset saattavat joutua ottamaan huomioon valitessaan nimeä? Etunimiin kytkeytyvät erilaiset merkitykset ja konnotaatiot ohjaavat nimenvallintaa, joten käsittelemme myös niitä. Etenemme siten, että luvussa 2 luomme katsauksen unkarilaisten nimien ja nimifraasien erityispiirteisiin ja luvussa 3 Unkarin nimilakiin. Näissä luvuissa näkökulmamme on yhteiskunnallinen ja sosioonomastinen, ja käsittelemme koko nimifraaseja eri osineen. Luvussa 4 otteemme muuttuu semanttisemmäksi ja rajaamme etunimet tarkastelun ytimeen. Tarkastelemme kysymystä nimen merkityksestä ja pohdimme etunimiin kytkeytyviä konnotaatioita. Käsittelemme on osittain

kontrastiivista: muutamissa kohdissa vertailemme unkarilaista nimijärjestelmää suomalaisen. Luvussa 5 kokoamme havaintomme yhteen.

2. Unkarilaisten nimien erityispiirteitä

Sekä unkarilaisten nimifraasien rakenne että nimien käyttö eroavat monella tapaa suomalaisista nimistä. Tässä luvussa tarkastelemme unkarilaisten nimifraasien rakennetta yleisesti sekä niiden käyttöä muunkielisessä kontekstissa. Lisäksi selvitämme, miten vakiintuneita lisänimiä käytetään eri tilanteissa.

2.1. Unkarilainen henkilönnimisysteemi

Unkarissa sukunimi mainitaan aina ennen etunimeä, joten nimifraasissa *Tóth Péter* etunimi todella on *Péter* ja sukunimi *Tóth*. Mihály Hajdún mukaan tämä mukailee suomalais-ugrilaisien kielten sanajärjestystä, jossa määräite on tavallisesti edussanansa edellä. Sukunimen voidaan siis katsoa määrittävän etunimeä, jolloin sukunimi erottelee oikean henkilön etunimikaimojen joukosta. Suomessa etu- ja sukunimen järjestys on ruotsin mallin mukainen, mutta koska Unkari oli sukunimijärjestelmän muotoutuessa 1300–1400-luvuilla riippumaton vieraista hallintojärjestelmistä ja kielistä, henkilönnimien järjestys muotoutui kielen yleisen sanajärjestyksen mukaan. (Hajdú 2010, 7.)

Etunimi osoittaa Unkarissa aina nimenkantajan sukupuolen, sillä Unkarissa on tärkeää noudattaa sääntöä, jonka mukaan tyttölapselle voi antaa vain naisennimen ja poikalapselle vain miehennimen. Esimerkiksi *Béla*-nimestä unkarilainen tietää heti, että tarkoitetaan miestä. Lisäksi etunimestä voi usein päätellä nimenkantajan tai hänen vanhempansa äidinkielen. Esimerkiksi *János* lienee unkarinkielinen, kun taas *Juhanin* äidinkieli on todennäköisesti suomi ja *Johnin* englanti.

Unkarilainen nimifraasi koostuu usein monista eri osista, ja etu- ja sukunimen lisäksi siinä voi olla erilaisia nimentäydennyksiä. Nimifraasista voi mahdollisesti nähdä nimenkantajan kansalaisuuden, siviilisäädyn, perheensisäisen sukupolven ja koulutustaustan. Kansalaisuus voi käydä ilmi, jos sukunimessä on slaavilaisille kielille tyypillinen naisennimijohdin: *Kovács Éva*, joka on Slovakian kansalainen, on viralliselta nimeltään *Éva Kovácsová*. Siviilisäädystä taas kertovat niin sanottu rouvannimijohdin *-né* sekä nimentäydennys *özvegy* 'leski'. *Kiss Gáborné* on siis naimisissa Gábor Kissin kanssa, ja *özvegy Kovács Jánosné* on János Kovácsin leski. Perheensisäisestä sukupolvesta kertovat nimielementit *ifjabb* 'nuorempi', *idősebb* 'vanhempi' sekä jopa *legifjább* 'nuorin' ja *legidősebb* 'vanhin'. Yleensä näistä käytetään kuitenkin lyhenteitä (*ifj.*, *id.*, *legifj.*, *legid.*). Koulutustaustasta taas kertovat lyhenteet *dr.* 'tohtori' ja *prof.* 'professori' nimifraasin alussa. Tällaiset nimentäydennykset ovat Unkarissa yleisiä, mutta vain *dr.* 'tohtori' sekä rouvannimijohdin *-né* 'vaimo' ovat osa virallista, väestörekisteriin merkittävää nimeä, kun taas muut nimentäydennykset ovat puolivirallisia eivätkä näy esimerkiksi henkilöllisyystodistuksissa. Nimentäydennyksen *dr.* käytöstä säädetään Unkarin laissa (Nemzeti Jogszabálytár 1992, R. 15/D. §). Vakiintuneen käytännön mukaan nimentäydennystä *dr.* voivat käyttää paitsi väitelleet tohtorit myös lääkärit ja juristit.

Vuonna 2004 Unkarissa annettiin naisille aiempaan verrattuna enemmän vapauksia sukunimen valinnassa heidän avioituessaan. Siihen asti esimerkiksi *Kovács Józsefin* kanssa avioituva

Szabó Anna oli voinut valita nimekseen *Kovács Józsefné* ('József Kovácsin vaimo'), *Kovács Józsefné Szabó Anna* ('József Kovácsin vaimo Anna Szabó'), *Kovácsné Szabó Anna* ('Kovácsin vaimo Anna Szabó'), *Kovács Anna* tai *Szabó Anna*. Uudistuksen jälkeen mahdollisiksi tulivat myös yhdysnimimuodot *Szabó-Kovács Anna* ja *Kovács-Szabó Anna*. Samalla miehillekin annettiin mahdollisuus valita vaimonsa sukunimi tai ottaa yhdyssukunimi. (Fercsik 2007, 162–163; Nemzeti Jogszabálytár 1952, 25. §.) Jokapäiväisessä nimenkäytössä toisesta sukunimestä voi halutessaan käyttää vain alkukirjainta. *Kovácsné Szabó Anna* voi siis esiintyä esimerkiksi työpäikällään nimellä *K. Szabó Anna*.

Jos *Szabó Anna* valitsee nimekseen *Kovács Józsefné*, hän samalla menettää virallisen etunimensä; etunimi käy sen jälkeen virallisissa yhteyksissä ilmi vain syntymänimestä, joskaan syntymänimeä ei kaikissa virallisissakaan konteksteissa kysytä. Jokapäiväiseen nimenkäyttöön muutos ei kuitenkaan vaikuta, sillä *Anna* säilyy puhuttelunimenä.

2.2. Unkarilaisten nimifraasien käyttö suomenkielisessä kontekstissa

Unkarilaisten nimifraasien käyttö muunkielisessä, esimerkiksi suomenkielisessä, kontekstissa tuottaa omat vaikeutensa. *Tóth Péter* -tyyppiset nimet ovat yksinkertaisia: suomenkielisessä tekstissä voi kirjoittaa yksinkertaisesti *Péter Tóth*. Myös nimentäydennykset ovat yleensä suhteellisen yksinkertaisia käännettäviä – jos niiden käyttö kulloisessakin kontekstissa on ylipäänsä tärkeää. Esimerkiksi nimifraasia *iff. prof. dr. Szabó István* ('professori, tohtori István Szabó nuorempi'), joka koostuu perheensisäisestä sukupolvesta sekä koulutustaustasta kertovista nimentäydennyksistä, sukunimestä ja etunimestä, voidaan käyttää suomenkielisessä kontekstissa useimmiten yksinkertaisesti muodossa *István Szabó*, ellei koulutustaustan ja perheensisäisen sukupolven mainitseminen ole kontekstin vuoksi erityisen tärkeää. Jos konteksti vaatii nimentäydennysten käyttöä, muoto *professori, tohtori István Szabó nuorempi* on mahdollinen.

Hieman ongelmallisempi on johdannossa mainittu esimerkki *dr. Kovács Gézané dr. Fekete Mária* ('Tohtori Géza Kovácsin vaimo tohtori Mária Fekete'), joka ilmaisee nimenkantajan puolison suku- ja etunimen, nimenkantajan alkuperäisen suku- ja etunimen ja molempien tohtorinarvon ja joka kokonaisuudessaan muodostaa henkilön nimifraasin. Jälleen luontevin muoto suomalaisessa kontekstissa on *Mária Fekete* tai tarvittaessa *tohtori Mária Fekete*. Puolison nimen ja oppiarvon ilmaiseminen sen sijaan tuntuu oudolta. Siksi isoimpia ongelmia aiheuttavatkin sellaiset unkarilaiset naisten nimifraasit, jotka koostuvat vain aviomiehen nimestä sekä siviilisäädystä kertovasta *-né*-johtimesta eivätkä siten sisällä nimenkantajan etunimeä lainkaan.

Kun vuonna 2011 *Németh Lászlóné* nimitettiin Unkarin kansallisen kehityksen ministeriksi, ulkomaisen lehdistön ongelmaksi tuli se, miten hänen nimensä pitäisi kirjoittaa vieraskielisessä kontekstissa: hänen sukunimensä on *Németh*, mutta *Lászlóné* ei ole hänen etunimensä, vaan se tarkoittaa sitä, että ministeri on naimisissa *László Némethin* kanssa. Loogisimmalta tuntuva muoto on kuitenkin *Lászlóné Németh*, koska ministeri ei käytä etunimeään *Zsuzsanna* virallisissa yhteyksissä. Unkarilaisten rouvannimifraasien kääntämisen ongelmiin on kiinnitetty huomiota jo ennen Unkarin liittymistä Euroopan unioniin (ks. Takács–Várnai 2002, 184–185). Virallista suositusta niiden kirjoitusasusta ei silti vieläkään ole, vaan jokaisen nimifraasia muunkielisessä kontekstissa käyttävän on tehtävä oma ratkaisunsa nimen kirjoitusasusta.

2.3. Unkarilaiset vakiintuneet lisänimet

Unkarissa erilaisten etunimistä johdettujen nimimuotojen käyttäminen on yleistä sekä perheen kesken että erilaisissa sosiaalisissa kontakteissa, kuten työpaikoilla ja ystävien parissa. Usein nämä nimimuodot ovat etunimestä johdettuja hypokorismeja, kuten *Mátyásin* kutsumanimi *Matyi* tai *Alexandran* kutsumanimet *Alexa* ja *Szandi*. Toisinaan nimimuoto ei kuitenkaan juurikaan muistuta kantanimeään, kuten *Emmaan* pohjautuva nimimuoto *Mici* tai *Erzsébetiin* pohjaavat *Csöre* ja *Zsóka*. Koska tällaisten nimimuotojen käyttö on Unkarissa hyvin yleistä ja vakiintunutta ja koska tietyt nimimuodot ovat vakiintuneet tietynnimisten puhuttelunimiksi eikä niihin läheskään aina sisälly hellittelyfunktiota, käytämme tällaisista nimimuodoista nimitystä vakiintunut lisänimi. Tavallisesti unkarilainen voi vaivatta tietää, mikä on kunkin vakiintuneen lisänimen taustalla oleva kantanimi: esimerkiksi *Pistaksi* kutsutun miehen virallinen etunimi on *István* ja *Valiksi* kutsutun naisen *Valéria*. Unkarilainen saattaa jopa kutsua hänelle entuudestaan tuntematonta *Istvánia Pistaksi* halutessaan korostaa puhuttelun epämuodollisuutta, vaikkei edes tietäisi, käyttääkö kyseinen *István* itsestään tätä nimimuotoa.

Toisinaan samaa vakiintunutta lisänimeä voidaan käyttää useamman eri etunimen kantajasta: esimerkiksi *Marciksi* kutsutun miehen virallinen etunimi voi olla joko *Márton* tai *Marcell*. Vaikka Unkarissa viralliset etunimet poikkeuksetta eroavat sukupuolittain, on joitakin vakiintuneita lisänimiä, joita voidaan käyttää sekä tytöillä että pojilla. Esimerkiksi *Gabi* voi olla sekä *Gábor*-nimisen miehen että *Gabriella*-nimisen naisen vakiintunut lisänimi, ja vastaavasti *Vikiksi* voidaan kutsua sekä *Viktor*-nimistä miestä että *Viktória*-nimistä naista (Fercsik–Raátz 2009, 594, 642).

Vakiintuneiden lisänimien käyttö vaihtelee unkarilaisella kielialueella puhuteltavan iän mukaan. Tietyillä alueilla vaihtelu on hyvin systemaattista. Esimerkiksi kielialueen pohjoisissa osissa, palóclaisella murrealueella, *János*-nimistä miestä kutsutaan viisivuotiaaksi asti *Janikaksi*, murrosikänsä asti *Jancsiksi*, nuorukaisena *Janiksi*, avioitumisen jälkeen *Janoksi*, 45-vuotiaasta lähtien taas *Jancsiksi* ja myöhemmin *Jancsi-sedäksi* (Király 1991, 508). Nimimuotojen muuttuminen nimenkantajan ikäkauden mukaan koskee lähes jokaista yleistä unkarilaista etunimeä, joskaan ei aina näin säännönmukaisesti. Myös unkarilaisen kielialueen muissa osissa erilaisten vakiintuneiden lisänimien käyttö antaa vihjeitä nimenkantajan iästä. Esimerkiksi *Erzsébetin* vakiintuneista lisänimistä *Böskestä* ja *Zsóka*sta moni unkaria äidinkielenään puhuva pystyy päättelemään, kumpi näistä viittaa vanhempaan ja kumpi nuorempaan naiseen. Unkaria taitamattomien puolestaan on mahdotonta tietää, että *Böske* on *Erzsébetin* vanhahtava kutsumanimi, kun taas *Zsóka* on nuorekkaampi variantti. Vastaavia esimerkkejä ovat myös naisennimestä *Katalin* muodostetut vakiintuneet lisänimet *Kató*, *Kati* ja *Kata*. *Kató* on vanhahtava, *Kati* neutraali ja *Kata* taas nuorekas ja moderni muoto. Palaamme vakiintuneisiin lisänimiin ja niiden synnyttämiin konnotaatioihin alaluvussa 4.3.

2.4. Perintönimet ja perheensisäisen nimihomonymian välttäminen

Myös perinteet vaikuttavat nimenvallintaan. Unkarissa on tavallista, että perheen vanhin poika saa isänsä etunimen tai vanhin tytär äitinsä etunimen. Kutsumme tällaista äidiltä tai isältä periytyvää etunimeä perintönimeksi. Hajdú on tutkinut unkarilaista nimenantoa 1770-luvulta 2000-luvulle ja havainnut, että perintönimien antaminen on lisääntynyt jatkuvasti. Hajdún

tuoreimpien – kuitenkin jo toistakymmentä vuotta vanhojen – aineistojen mukaan 30,3 prosenttia unkarilaisista tytöistä ja 45,5 prosenttia unkarilaisista pojista saa saman etunimen kuin hänen vanhemmillaan on. (Hajdú 2003, 603–607.)

Perintönimien antaminen aiheuttaa sen, että lapsi voi olla vanhempansa täyskaima. Perheensisäistä nimihomonymiaa pyritään välttämään käyttämällä erilaisia nimimuotoja. Niitä ei läheskään aina käytetä hellittelyn vuoksi, vaan niiden tehtävänä on yksinkertaisesti erotella henkilöitä perheen sisällä. On tyypillistä, että isää kutsutaan virallisella etunimellä (esim. *István*) ja poikaa puolestaan vakiintuneella lisänimellä (*Pista, Pisti*). Sekin on yleistä, että isää kutsutaan tietyissä sosiaalisissa yhteyksissä neutraalimmalla ja yleisemmällä hypokorismilla (*Pista*), kun taas poikaa kutsutaan hellittelevämmällä nimellä, mahdollisesti edelleen johdetulla nimimuodolla (*Pisti, Pistike, Pityu, Isti*). Virallisemmissa yhteyksissä – esimerkiksi virallisessa puhutuksessa sekä allekirjoituksissa tai osoitteen yhteydessä – taas käytetään perheensisäisestä sukupolvesta kertovia elementtejä, joita käsitelimme alaluvussa 2.1.

Ikä ja perheensisäinen sukupolvi eivät välttämättä riipu toisistaan: esimerkiksi 60-vuotias mies voi hyvin olla *iffább* 'nuorempi', jos hänen isänsä elää ja isällä on sama nimi kuin pojalla. Perintönimien antaminen lapselle ja nimentäydennysten käyttäminen ovat Unkarissa niin yleisiä ilmiöitä, että niiden oikeinkirjoituksesta ja käytöstä kirjoitetaan myös Unkarin tiedeakatemian oikeinkirjoitussäännöstössä (A Magyar Helyesírás Szabályai 2015, § 151).

3. Nimenannon virallinen puoli

Nimimuoti, yksilöllinen maku sekä monet muut tekijät, kuten äänneasu ja perinteet, vaikuttavat luonnollisesti etunimen valintaan, mutta yleisesti nimenantoa määräävät yhteiskunnalliset normit tai lainsäädäntö – näin on sekä Unkarissa että Suomessa. Suomessa vanhemmilla on lapsen syntymän jälkeen kaksi kuukautta aikaa ilmoittaa lapsen nimi (Nimilaki 1991, 6 a luku, 32 a §), minkä vuoksi vanhemmilla on aikaa miettiä lapsen nimeä vielä syntymän jälkeen ja mahdollisuus ottaa nimenvalinna huomioon esimerkiksi lapsen ulkonäkö tai luonne. Unkarissa vanhempien tulee lain mukaan ilmoittaa lapsen nimi 30 päivän sisällä siitä, kun viranomaiset ovat nimenantoon kehottaneet (Nemzeti Jogszabálytár 1997, 21. §). Käytännössä nimi kuitenkin ilmoitetaan lähes aina välittömästi lapsen syntymän jälkeen ja lapsi saa henkilöpaperit jo viikon sisällä syntymästä (Takács 2014, 158–159). Sen vuoksi lapsen nimi on päätettävä jo ennen syntymää, eikä lapsen ominaisuuksia siten voi ottaa huomioon nimenvalinna.

Unkarin lain mukaan lapselle voi antaa nimen, joka sisältää vanhempien valitsemissa järjestyksessä korkeintaan kaksi lapsen sukupuolelle sopivaa etunimeä Unkarin tiedeakatemian laatimasta etunimilistasta (Nemzeti Jogszabálytár 2010, 44. §). Internetissä julkaistavaa listaa ylläpitää Unkarin tiedeakatemian Kielitieteellinen instituutti (Nyelvtudományi Intézet), ja sille lisätään uusia nimiä kuukausittain (MTA Nyelvtudományi Intézet 2018). Suomessakin vanhemmat usein valitsevat lapselleen nimen nimipäiväkalenterista, mutta Unkarissa nimeä ei siis voi valita listan ulkopuolelta, ellei uuden nimen käyttöönottoa ja sen lisäämistä listalle erikseen ano. Siksi uusien nimien keksiminen on Unkarissa Suomeen verrattuna harvinaisempaa ja monimutkaisempaa.

Maaliskuussa 2018 Unkarin etunimilistalla oli 1 715 miehennimeä ja 2 247 naisennimeä (MTA Nyelvtudományi Intézet 2018). Kielitieteellisen instituutin työntekijät päättävät instituutin Etunimitoimikunnan (Utónévbizottság) laatimien neljäntoista säännön pohjalta,

hyväksyvätkö he uuden nimen käytön ja lisäämisen listalle. Nimenantosäännöissä muun muassa linjataan, että jos lapselle halutaan antaa harvinainen, vakiintumaton nimi, joka on kuitenkin jo aiemmin annettu yhdelle sukupuolelle, ei samaa nimeä enää voi antaa toiselle sukupuolelle. Lisäksi nimi on kirjoitettava unkarilaisen ortografian mukaisesti, etunimi ei saa olla tuotemerkki, paikannimi tai pelkästään sukunimenä käytetty nimi eikä nimestä saa aiheutua lapselle haittaa. (MTA Nyelvtudományi Intézet 2017.)

Vaikka Suomessa etunimeä ei tarvitse valita valmiilta listalta toisin kuin Unkarissa, Unkarin etunimilainsäädäntö on monilta osin samankaltainen kuin Suomen tämänhetkinen nimilaki. Suomessakaan etunimeksi ei voi hyväksyä kotimaisen nimikäytännön vastaista nimeä, pojalle naisennimeä tai tytölle miehennimeä eikä nimeä, josta voi olla kantajalleen haittaa. Toisaalta Suomessa etunimiä voi olla kahden sijaan kolme. (Nimilaki 1991, 6 a luku, 32 a–b §.) Suomen uuteen nimilakiin verrattuna Unkarin nimilaki on kuitenkin konservatiivisempi. Vuoden 2019 alussa voimaan tulevassa Suomen uudessa nimilaissa esimerkiksi etunimien enimmäismäärä nousee neljään ja etunimeksi voidaan valita myös kotimaisen nimikäytännön vastainen nimi, jos se on vakiintuneesti käytössä Suomessa (Oikeusministeriö 2016).

Unkarissa vierasperäisiä nimiä saa käyttää vain unkarin fonotaksiin ja ortografiaan mukautetussa muodossa. Vierasperäisten nimien anomisessa on ollut useampikin aalto (1970–1980-luvuilla, 1990-luvulla sekä 2000-luvulla). Jo ensimmäisessä aallossa, 1970–1980-luvuilla, unkarilaiseen nimilistaan päätyi yllättävän monta suomalaisperäistä etunimeä. Tuolloin Unkarissa tuli mahdolliseksi valita lapselle etunimeksi *Anelli* (< *Anneli*), *Hilka* (< *Hilkka*), *Virpi*, *Olavi* ja *Pekka*. (Raátz 2005, 5.) *Anelli*, *Pekka* ja *Virpi* eivät kuitenkaan syystä tai toisesta enää ole unkarilaisella nimilistalla. Sen sijaan lapselle on mahdollista valita jokin kolmestatoista muusta unkariin suomen kautta tulleesta etunimestä: *Aina*, *Ainó* (< *Aino*), *Aira*, *Anélia* (< *Anneli*), *Anelma*, *Eija*, *Hilka*, *Ilmár* (< *Ilmari*), *Iréne* (< *Irene*), *Küllikki* (< *Kyllikki*), *Olavi*, *Túlia* (< *Tuulia*) tai *Vilja*. Nämä nimet ovat Unkarissa hyvin harvinaisia, ja yhteensä niitä on valittu etunimeksi vain muutamia kertoja. Vaikka osa etunimistä (esim. *Anneli*) on alkuperältään muista kielistä kuin suomesta, ne ovat tulleet unkariin juuri suomen kautta. (MTA Nyelvtudományi Intézet 2013.)

4. Etunimiin kytkeytyvät merkitykset

Nimenantoon eivät vaikuta vain viralliset tekijät ja konventiot vaan myös muun muassa nimen merkitys – jos nimellä katsotaan sellainen olevan – ja nimen herättämät konnotaatiot. Kysymys siitä, onko nimellä merkitystä, on kiinnostanut nimistöntutkijoita kautta aikojen. Myös Unkarissa nimen merkitykseen on luonnollisesti kiinnitetty huomiota, ja nimen erilaisilla merkityksillä näyttäisi olevan roolinsa unkarilaisessa nimervalinnassa ja nimijärjestelmässä. Tässä luvussa pohdimmekin ensin sitä, onko nimellä ylipäänsä merkitystä, ja tarkastelemme sitten erityisesti etunimien ja vakiintuneiden lisänimien erilaisia merkityksiä.

4.1. Onko nimellä merkitystä?

Unkarilainen Béla Kálmán korostaa nimen etymologista merkitystä ja toteaa, että jokainen erisnimi juontaa juurensa viime kädessä yleisnimestä. Silti yksittäiset nimet ovat nykyihmiselle usein lähinnä mielivaltaisia äännejonoja, sillä niiden historia voi olla useiden vuosisatojen tai jopa vuosituhanten mittainen. (Kálmán 1978, 8.) Kálmánin näkemyksen voi kuitenkin

kyseenalaistaa. Kaikille etunimille ei voi osoittaa appellatiivista alkuperää, ja nimiä syntyy myös tiettyjen muottien mukaan. Esimerkkejä nimimuotin mukaan muodostetuista nimistä ovat suomen *-ija* ja *-nja* -loppuiset naisennimet, kuten *Aija*, *Reija*, *Minja* ja *Tinja*. (Sartjärvi 2013, 65–66.)

Paula Sjöblomin mukaan monet nimistöntutkijat olivat viime vuosisadalla sitä mieltä, että proprilla ei ole merkitystä: propri viittaa ainoastaan yhteen entiteettiin, minkä vuoksi siihen ei liity samanlaisia kategoriaalisia piirteitä kuin appellatiiveihin. Samalla propreja tutkittiin ja luokiteltiin kuitenkin semanttisten kriteerien perusteella. Yksilöinti ei myöskään ole proprin ainoa tehtävä: sekä paikoilla että henkilöillä on virallisten nimien lisäksi epävirallisia lisänimiä, joiden käyttöön on semanttisia perusteita. Kuten appellatiivien, myös proprien voidaan ajatella olevan muodosta ja merkityksestä koostuvia symbolisia yksiköitä, joiden konventionaalista asemaa niiden toistuva käyttö vahvistaa. (Sjöblom 2004, 81–84.)

Myös Willy Van Langendonck katsoo, että proprilla ei ole leksikaalista merkitystä samalla tavalla kuin appellatiivilla vaan proprin merkitys on paljon monitahoisempi. Propri syntyy, kun proprinen lemma liitetään ad hoc -tavoitteeseen. Ad hoc -tavoitteita voi kuitenkin olla lukemattomia, ja siten esimerkiksi useilla ihmisillä voi olla sama etunimi. Vaikka proprilla ei ole leksikaalista merkitystä, siihen voi kuitenkin kytkeytyä erilaisia merkityksiä. (Van Langendonck 2007, 6–7.) Samaa mieltä on myös Staffan Nyström (2016, 48–51), joka linjaa, että nimet eivät ole merkityksettömiä vaan niihin kytkeytyy tärkeitä assosiativisia ja affektiivisia merkityksiä.

Unkarilainen Katalin J. Soltész on luonut erisnimien merkitysjärjestelmän kuvaamiseksi kompleksisen mallin. Mallin mukaan tärkein erisnimiä ja yleisnimiä erottava tekijä ei ole se, että appellatiiveilla on merkitys mutta propreilla ei, vaan se, että proprin merkitys on huomattavasti monimutkaisempi ja merkitysten muodostamisessa esimerkiksi kielenkäyttäjän ennakkotiedoilla ja kontekstilla on merkittävä rooli. Proprin merkitysjärjestelmän tärkeimpiä elementtejä ovat mielivaltaisuus ja motivaatio, informaation sisältö, denotaatio, konnotaatio ja etymologinen merkitys sekä mahdollisuus näiden tunnistamiseen. (J. Soltész 1979, 24–32.)

Näkemyksemme proprien merkityksestä pohjaa Sjöblomin, Van Langendonckin, Nyströmin ja J. Soltészin ajatuksiin: propreihin kytkeytyy lukemattomia erilaisia merkityksiä, vaikkei niillä leksikaalista merkitystä olekaan samalla tavalla kuin appellatiiveilla. Oleellinen osa nimen merkitystä ovat niiden synnyttämät konnotaatiot, joita tarkastelemme alaluvussa 4.3.

4.2. Etunimen etymologinen merkitys

Etunimen merkitykseen liittyy kysymys siitä, onko nimi transparentti vai opaakki ja mikä on opaakkien nimien alkuperäinen, etymologinen merkitys. Läpinäkyvien nimien leksikaalinen merkitys on helposti tunnistettavissa (esim. unkarilaiset naisennimet *Virág*, *Rózsa* ja *Ibolya* sekä niiden suomalaiset vastineet *Kukka*, *Ruusu* ja *Orvokki*). Toisinaan taas alkujaan transparentit nimet ovat nykypuhujalle täysin opaakkeja eikä etunimen alkuperäinen merkitys siten ole lainkaan selvä. Tästä ovat esimerkkinä nimet *Péter*, *Zsuzsanna* ja *Judit*. Apostolin nimi *Pietari*, unkariksi *Péter* ja kreikaksi *Petros*, on peräisin kreikan kielen ’kalliota’ merkitsevästä sanasta *petra*. Unkarilainen muoto *Péter* on muodostettu latinan *Petrus*-nimen pohjalta. Myös *Zsuzsanna* on peräisin Raamatusta. Se on alun perin heprealainen nimi ja tarkoittaa ’liljaa’. *Judit* on niin ikään heprealainen, Raamatusta peräisin oleva nimi, jonka alkuperäinen merkitys oli ’juudealainen nainen’, ’juutalainen nainen’. (Ladó–Bíró 2003.)

Unkarissa etunimikirjat, joista otetaan yhä uusia painoksia, pysyvät suosittuina, koska ihmisiä kiinnostaa oman etunimen taakse piiloutuva appellatiivinen merkitys. Yksittäisten nimien suosio saattaa toisinaan riippua siitä, mikä on ollut nimen alkuperäinen, mahdollisesti jo täysin hämärtyneet appellatiivinen merkitys. Nimen alkuperän selvittämisessä on eräänlaista nimimagiaa, ja jotkut saattavat valita lapsensa etunimen sen perusteella, mitä sen pohjana oleva appellatiivi on tarkoittanut.

4.3. Nimien konnotaatiot

J. Soltész (1979, 29–30) määrittelee nimen konnotaation nimen siksi ominaisuudeksi, joka pitää sisällään subjektiivisia assosiaatioita, muistoja ja mielipiteitä. Terhi Ainialan, Minna Saarelman ja Paula Sjöblomin mukaan mukaan konnotaatiot liittyvät kaikkeen siihen tietoon, jota nimen tarkoitteesta on olemassa. Vaikka konnotaatiot ovatkin usein subjektiivisia, joskus ne voivat olla myös yleisesti tunnettuja. Esimerkiksi *Marilynin* konnotatiivinen merkitys 'seksikäs blondi' on kielenpuhujille yhteinen, ja lienee selvää, että se on muodostunut Marilyn Monroesta. Konnotaatiot voivat myös olla pienemmän puhujajoukon tuntemia. Erityisen subjektiivisia ovat nimien affektiiviset merkitykset. (Ainiala ym. 2008, 35.)

Unkarissa erityisesti vakiintuneiden lisänimien avulla voi ilmaista nimenkantajaa kohtaan osoitettuja tunteita. Tällaiset konnotaatiot ovat hyvin affektiivisia ja usein subjektiivisia, mutta toisinaan ne ovat yleisesti tunnettuja. Esimerkiksi *Máriaa* saatetaan kutsua *Macaksi* silloin, kun puhujan ja puhuteltavan välinen suhde on hyvin negatiivinen. *Maca* on siis *Márian* negatiivisävytteinen hypokorismi. Tämän voi helposti havaita myös puhekieleen muodostetuista yhdyssanoista ja johdoksista, esimerkiksi *cicamaca* 'rakastaja' (sananmukaisesti 'kissa-Maca'), *szolármaca* 'tyhjöpäinen nainen' ('solarium-Maca'), *macázás* 'naisten treffit' ('macailu'). (Takács 2007, 68–69.)

Jotkin nimimuodot konnotoituvat elinolosuhteisiin, ikään tai yhteiskunnalliseen asemaan. Tästä hyvänä esimerkkinä ovat *Erzsébetin* vakiintuneet lisänimet *Zsóka*, *Böbe*, *Bözsi*, *Csöre*, *Örzi* ja *Perzsi* sekä *Márian* vakiintuneet lisänimet *Maja*, *Ria*, *Mariska*, *Manci* ja *Mári*. Kuten mainittua, *Zsóka* on *Erzsébetin* moderni ja nuorekkaalta kuulostava vakiintunut lisänimi, ja samanlaisia konnotaatioita liittyy *Máriasta* muodostettuihin hypokorismeihin *Maja* ja *Ria*. Loput muodot ovat puolestaan vanhahtavia ja maalaisuuteen viittaavia, minkä vuoksi ne ovat alkaneet aiheuttaa negatiivisia konnotaatioita ja niiden käyttö on vähentynyt. *Jolán* ja *Teréz* olivat aikaisemmin suosittuja nimiä, mutta viime vuosina ne eivät ole enää kuuluneet muotiniimien joukkoon, ja ne tuovatkin nykyään monelle mieleen vanhan naisen. Se, missä määrin vanhahtavina tai nuorekkaina tiettyjä nimiä tyypillisesti pidetään, vaihtelee nopeasti, vuosien tai vuosikymmenten kuluessa. (Slíz 2012, 402–403.)

Unkarilainen Mariann Slíz on tarkastellut sukupuoleen, ikään ja luonteenpiirteisiin yhdistettyjä assosiaatioita, joita eri-ikäiset informantit liittävät Ervin Lázárin saduissa esiintyviin fiktiivisiin henkilönnimiin. Slíz kiinnitti huomiota erityisesti siihen, riippuvatko 26:een satuhahmon nimeen yhdistetyt assosiaatiot informantin iästä tai ennakkotiedoista. Hänen tutkimuksessaan hahmojen sukupuoleen ja ikäluokkaan liittyvät konnotaatiot olivat kaikilla informanteilla samansuuntaisia. (Slíz 2014, 249.) Nimenkantajan sukupuoleen tai ikään liittyvien assosiaatioiden muodostamisessa auttaa esimerkiksi se, koetaanko nimimuoto hypokorismiksi, koska hypokorismeja pidetään usein naisten ja nuorten niminä. Eri nimiin assosioituvat

luonteenpiirteet kuitenkin vaihtelevat informanttien välillä, eivätkä erilaiset nimimuodot vaikuta luonteenpiirteiden assosiointiin yhtä vahvasti kuin iän tai sukupuolen assosiointiin. (Mt., 252.) Slízín tutkimustulos on samansuuntainen kuin Leila Mattfolkin, joka on tarkastellut suomalaisten ja suomenruotsalaisten opiskelijoiden ruotsalaisiin etunimiin liittämiä konnotaatioita. Mattfolkin tutkimuksessa informanttien näkemykset tiettyjen nimien kantajien iästä olivat paljon yhteneväisempiä kuin luonteenpiirteisiin (hiljainen–puhelas) yhdistetyt konnotaatiot. Mattfolk kuitenkin huomauttaa, että ikä on ainoa muuttuja, josta informanteilla voi todella olla tietoa nimimuodin vaihtelun takia. Informantit voivat tietää, milloin mikäkin nimi on ollut muodissa, ja nimi voi siten konnotoitua vanhan tai nuoren henkilön nimeksi. (Mattfolk 2012, 172–176.) Siksi on erityisen mielenkiintoista, että myös Slízín (2014) tutkimustulokset olivat samansuuntaisia, vaikka hänen tarkastelussaan eivät olleet todelliset henkilönnimet vaan fiktiiviset satuhahmojen nimet, eikä nimimuoti siten voi vaikuttaa niihin yhdistyviin konnotaatioihin.

Mattfolkin ja Slízín tutkimusten tulokset ovat jossain määrin päinvastaisia kuin ruotsalaisiin etunimiin liitettyjä assosiaatioita tutkineen Rolf Hedquistin (2005, 176–177), jonka mukaan myös luonteenpiirteisiin liittyviä merkitysryhmiä (esimerkiksi hyvä–paha, onnellinen–surullinen, ystävällinen–epäystävällinen) voidaan yhdistää tiettyihin nimiin. Näiden tutkimusten osittain yhdenmukaiset mutta osittain eriävät tulokset osoittavat, että konnotaatioilla on tärkeä rooli siinä, miten nimet koetaan. Konnotaatiot ovat kuitenkin erittäin subjektiivisia etenkin, jos kyseessä on muu kuin nimenkantajan ikä.

Sekä nimistöntutkimuksen että kommunikaation näkökulmasta on tärkeää tutkia myös konnotaatioiden taustalla olevia stereotyyppioita ja ennakkoluuloja. Ennakkoluulot perustuvat siihen, miten nimenkäyttäjät luokittelevat nimiä, ja niiden olemassaolo vahvistaa ajatusta, että henkilönnimiin saattaa liittyä koko kieliyhteisön tuntemia konnotaatioita. Nämä assosiaatio- ja konnotaatioryhmät muuttuvat helposti sukupuolistereotyyppioiden perustaksi (ks. Raátz 2008), vaikka ne saattavat olla myös myönteisiä ja konnotaatioista saattaa siten olla nimenkantajalle jopa hyötyä. Esimerkki tällaisesta ovat unkarin *y*-loppuiset sukunimet (Farkas 2012), jotka ovat vanhastaan olleet aatelisten nimiä: esimerkiksi *Ferenczy* on ollut aatelinen, kun taas *Ferenczi* on edustanut rahvasta.

4.4. Sosiokulttuuriset konnotaatiot

Siihen, miten nimet koetaan, vaikuttavat usein myös yhteiskunnalliset nimenkäytön näkökulmat, ja etunimen sosiokulttuurisella taustalla saattaa olla roolinsa myös yksittäisen nimen suuosassa. Esimerkiksi tiettyihin uskontokuntiin, alueisiin tai yhteiskunnallisiin kerroksiin viittaavat nimet saatetaan kokea affektiivisiksi. Affektiivisten konnotaatioiden muodostuminen riippuu siitä, milloin ja keiden parissa tietty nimi yleistyy. (Hajdú 2003, 115.)

J. Soltész (1979, 137) käyttää termiä miljöönimi, jolla hän tarkoittaa tiettyihin yhteiskunnallisiin luokkiin tai uskontokuntiin kuulumiseen viittaavia nimiä. Tällaisia miljöönimiä voi käyttää myös voimakkaana kaunokirjallisenä keinona: esimerkiksi maalaishahmoja voidaan nimittää tarkoituksellisen yksinkertaisilla nimillä, minkä myötä heidät voi sijoittaa tiettyyn yhteiskunnalliseen kontekstiin. Péter Veres, toisen maailmansodan jälkeisen unkarilaisen kirjallisuuden merkittävä vaikuttaja, antoi maalaisille romaanisankareilleen nimeksi *Erzsi Nagy, Gábor Kis, János Balogh* ja *Julcsa Varga*. Nämä nimet ja nimimuodot koetaan Unkarissa yksinkertaisiksi ja tavanomaisiksi, ja näin Veres viittasi hahmojen vaatimattomaan taustaan ja historialliseen merkityksettömyyteen. (J. Soltész 1979, 160.)

Nimi saattaa konnotoitua myös ylimpiin yhteiskunnallisiin kerroksiin – luonnollisesti siksi, että nimi on tai on joskus ollut muodissa näissä piireissä. Sen sijaan nimet, jotka on joskus koettu pyrkyrien ja hovimestarien nimiksi (esim. *Arisztid, Ubul, Zénó, Ödön, Lipót, Kázmér*), ovat nykyään joutuneet jo nimistön marginaaliin, ja ne koetaan vanhanaikaisiksi. Joitakin nimiä ja nimimuotoja taas pidetään niihin yhdistyvien konnotaatioiden vuoksi siinä määrin humoristisina, että niitä käytetään tyypillisesti vitseissä. Tällaisia nimiä ovat esimerkiksi *Pistike, Kohn, Grün, Arisztid* ja *Tasziló* (Farkas 2004, 51). *Pistike* on jopa annettu erään unkarilaisen vitsilehden nimeksi.

Aiemmin nimet saattoivat kertoa myös uskontokuntaan kuulumisesta. Reformaatio nosti suosioon Vanhan testamentin nimiä, ja näistä tuli tyypillisiä protestanttien etunimiä. Tällaisia ovat esimerkiksi *Ábel, Dávid, Mózes, Éva, Zsuzsanna* ja *Sára*. Myös henkilöä, jonka nimi oli esimerkiksi *Sándor* tai *Erzsébet*, pidettiin todennäköisesti reformoituna. Sen sijaan esimerkiksi *József, Mária* tai *Anna* oli todennäköisesti katolinen. (Ks. B. Gergely 2002; 2003.) Toisen maailmansodan jälkeen tällaiset erot ovat kuitenkin kadonneet nimenannosta, eikä nimestä enää voi päätellä, onko henkilö reformoitu vai katolinen. Juutalaisilla nimillä on erityinen paikkansa unkarilaisessa nimistössä. Nimistön rikkaus ja nopea vaihtelu ovat juutalaiselle nimistölle tyypillistä. Perinteisiä juutalaisia nimiä ovat esimerkiksi *Márkus, Náthán, Ábrahám, Izsák, Jákob, Salamon, Sámuel, Salome, Szerafina* ja *Ráhel*. Juutalaisista miehennimistä jotkin ovat olleet käytössä myös katolisilla ja reformoiduilla. Esimerkiksi *Áron, Mózes* ja *Sámuel* ovat reformoitujen ja *Henrik, Joachim* ja *Lázár* puolestaan katolisten nimiä tietyillä alueilla. (Hajdú 2003, 547–549.)

5. Lopuksi

Olemme tarkastelleet unkarilaisia nimiä ja nimifraaseja, unkarilaista nimenvallintaa sekä nimien merkityksiä. Unkarilainen nimenkäyttö eroaa suomalaisesta esimerkiksi siinä, että Unkarissa sukunimi mainitaan ennen etunimeä, ja siinä, että unkarilainen nimifraasi saattaa koostua etu- ja sukunimen lisäksi erilaisista nimentäydennyksistä. Lisäksi Unkarissa erilaisten hypokorismien ja nimimuotojen käyttö on hyvin vakiintunutta. Vakiintuneista lisänimistä voi paitsi päätellä nimenkantajan virallisen nimen usein myös saada viitteitä nimenkantajan iästä: eri-ikäisistä ihmisistä käytetään tyypillisesti hieman erilaisia vakiintuneita lisänimiä.

Nimiin liittyviä konnotaatioita ja affektiivisia merkityksiä on mahdotonta määritellä tarkasti, sillä sen lisäksi, että ne ovat subjektiivisia, ne muuttuvat jatkuvasti. Nimiin kytkeytyy koko ajan uusia konnotaatioita ja vanhoja jää pois. Jotkin nimet koetaan kauniiksi niiden etymologisen merkityksen vuoksi, kun taas toisiin nimiin kytkeytyy muunlaisia tiedostettuja tai tiedostamattomia mielikuvia, jotka vaikuttavat siihen, millaisena nimeä pidetään.

Tutkittaessa nimiin kytkeytyviä merkityksiä ja konnotaatioita yksi mahdollisuus on kääntyä tavallisten kielenkäyttäjien puoleen. Konnotaatiohan syntyvät kielenkäyttäjien tietoisuudessa ja jokapäiväisessä käytössä, ja siten niistä tulee kielen – ja nimen – enemmän tai vähemmän pysyviä osia.

Lähteet

- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- A magyar helyesírás szabályai* 2015. 12. painos. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS, TAMÁS 2004: A családnevek konnotációjáról. *Névtani Értesítő* 26, 49–57.
- 2012: Az ipszilonos nevekről. Egy helyesírási jelenség a nyelvi-kulturális térben. BALÁZS GÉZA ja VESZELSZKI ÁGNES (toim.): *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Tanulmányok 25–26, 301–307. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest.
- FERCSIK, ERZSÉBET 2007: Magyarországi asszonynevek a 21. század küszöbén – megőrizni vagy megváltoztatni. BARÁT ERZSÉBET ja SÁNDOR KLÁRA (toim.): *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Nyelv, ideológia, média konferencia 1. Szeged, 2005. szeptember 8–9, 159–167. Jatepress, Szeged.
- FERCSIK, ERZSÉBET – RAÁTZ, JUDIT 2009: *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Tinta Kiadó, Budapest.
- B. GERGELY, PIROSKA 2002: Az erdélyi unitáriusok keresztnevei a XVIII. században. *Magyar Nyelvjárások* 40, 61–73.
- 2003: *A felekezetek hatása az erdélyi keresztnévhasználatra a reformáció és ellenreformáció korában*. *Magyar Nyelvtudományi közlemények* 219. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest–Miskolc.
- HAJDÚ, MIHÁLY 2003: *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- 2010: *Családnevek enciklopédiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HEDQUIST, ROLF 2005: The meaning of proper names. EVA BRYLLA ja MATS WAHLBERG (toim.): *Proceedings of The 21st International Congress Of Onomastic Sciences* 1, 172–184. Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala.
- J. SOLTÉSZ, KATALIN 1979: *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÁLMÁN, BÉLA 1978: *The world of names. A Study in Hungarian Onomatology*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIRÁLY, LAJOS 1991: Névtani ismeretek. A. JÁSZÓ ANNA (toim.): *A magyar nyelv könyve*, 495–520. Trezor Kiadó, Budapest.
- LADÓ, JÁNOS – BÍRÓ, ÁGNES 2003: *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007: *Theory and Typology of Proper Names*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- MATTFOLK, LEILA 2012: Staffan och andra. KATHARINA LEIBRING, LEIF NILSSON, ANNETTE TORENSJÖ ja MATS WAHLBERG (toim.): *Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012*. 171–183. Institutet för ocum och folkminnen, Uppsala.
- MTA Nyelvtudományi Intézet 2013: *Utónévkereső*. Saatavilla <http://corpus.nytud.hu/utonevportal>, luettu 16.3.2017.
- 2017: *Alapelvek a kérvényezett nevek szakvéleményének elkészítéséhez*. Saatavilla <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/alapelvek.html>, luettu 23.3.2017.
- 2018: *Az MTA Nyelvtudományi Intézete által anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevek jegyzéke*. Saatavilla <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/>, luettu 2.3.2018.
- NAKARI, MINNA 2011: *Variation I kvinnors namnfraser i officiellaocumentt i Helsingfors 1780–1930. Socioonomastiska synvinklar på makt och identitet*. Nordica Helsingiensia 25. Helsingfors universitet, Helsingfors. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6949-9>.
- 2016: Variation in Women's Name Phrases in Official Documents in Helsinki 1780–1930. CAROLE HOUGH ja DARIA IZDEBSKA (toim.): *'Names and Their Environment'. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences Glasgow, 25–29 August 2014. Volume 4*, 263–270. University of Glasgow, Glasgow. Saatavilla http://www.icos2014.com/wp-content/uploads/icos2014_vol_4.pdf.
- Nimilaki 1991. Saatavilla <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1985/19850694>, luettu 2.3.2018.
- Nemzeti Jogszabálytár 1952: 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról. Saatavilla http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=308.232505, luettu 26.4.2018.

- Nemzeti Jogszabálytár 1992: 1992. évi LXVI. törvény. Saatavilla http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=17345.338406, luettu 6.6.2017.
- 1997: 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról. Saatavilla http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=30875.347688, luettu 8.3.2018.
- 2010: 2010. évi I. törvény az anyakönyvi eljárásról. Saatavilla http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=129886.346948, luettu 26.4.2018.
- NYSTRÖM, STAFFAN 2016: Names and Meaning. CAROLE HOUGH (toim.): *The Oxford Handbook of Names and Naming*. 39–51. Oxford University Press, Oxford.
- Oikeusministeriö 2016: *Nimilainsäädännön uudistaminen*. Saatavilla <http://oikeusministerio.fi/hanke?tunnus=OM009:00/2016>, luettu 2.3.2018.
- RAÁTZ, JUDIT 2005: *Trends in the choice of first names in Hungary since the second half of the 20th century*. Saatavilla <http://nevtan.arts.unideb.hu/nevtan/informaciok/pisa/rj-a.pdf>.
- 2008: Geschlechtsstereotype im ungarischen Vornamenschatz. KEGYES ERIKA (toim.): *Genderbilder aus Ungarn*, 117–130. Kovac Verlag, Hamburg.
- SARTJÄRVI, MAIJA 2013: Kahden etunimityypin yleistyminen ja suosionvaihtelu. – *Virittäjä* 117 (1), 44–69. Saatavilla <https://journal.fi/virittaja/article/view/7844>.
- SJÖBLOM, PAULA 2004: Kognitiivinen näkökulma proprien semantiikkaan. – *Virittäjä* 108 (1), 80–91. Saatavilla <https://journal.fi/virittaja/article/view/40315>.
- SLÍZ, MARIANN 2012: Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108, 400–410.
- 2014: Kategorizáció személynevek alapján. HAVAS FERENC, HORVÁTH KATALIN, KUGLER NÓRA ja VLADÁR ZSUZSA (toim.): *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 160, 247–257. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TAKÁCS, JUDIT 2007: Egy személynév köznevesülése: a *Maca* és konnotációja. *Magyar Nyelvjárások* 45, 63–71.
- 2014: Keresztnévhasználat és névtipológia összefüggése. *Folia Uralica Debreceniensia* 21, 157–166.
- TAKÁCS, JUDIT – VÁRNAI, JUDIT SZILVIA 2002: Gondolatok a magyar hivatalos személynévhasználatról az uniós csatlakozás tükrében. ILLÉSNÉ DR. KOVÁCS MÁRIA ja GRÉCZI ZSOLDOS ENIKŐ (toim.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tan-
székének Kiadványai 1, 182–185. Bíbor Kiadó, Miskolc.

Maria Sarhema
 maria.sarhema@helsinki.fi
 Debreceni Egyetem
 Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
 Pf. 400
 4002 Debrecen, Unkari

Judit Takács
 takacs.judit@uni-eszterhazy.hu
 Eszterházy Károly Egyetem
 Eszterházy tér 1.
 3300 Eger, Unkari

Suomen lounaismurteiden *stX*-adverbien kahtalaisuus

Suomen yleiskielen adverbit *kovasti, iloisesti, sopivasti, kiireesti* on muodostettu *-sti*-johtimella, mikä on laajakäyttöisin tavan adverbien muodostamiskeino: siinä voi johdinta seurata vielä ns. loppukahdennus. Johdinta ei ole tutkittu paljon – Lauri Hakulinenkin (1979, 231) päätty sen alkuperää käsitellessään viittaamaan mahdolliseen elatiivilähtöisyyteen.

Risto Tuomikoski (1973, 199–214) rinnastaa mainitut *-sti*-johtimella adjektiivien perusasteista (esim. *kova*) muodostetut tavan adverbit vastaaviin *-in*-päätteisiin instruktiivimuotoisiin johdoksiin, kuten *kovin, kovemmin, kovimmin*, sekä myös adverbien tai adjektiivien instruktiivimaisiin kiinteisiin määritteisiin, sellaisiin kuin sane *vähän* on syntagmassa *vähän ankara*. Noita kolmea johdoksen lajia hän kutsuu *sti-*, *in-* ja *n-*muodoiksi esittäen seikkoja, jotka puoltavat niiden kaikkien olevan oikeastaan kantasanan taivutukseen kuuluvia sijoja (mt. 204, 209, 212). Hän korostaa näiden kolmen lajin (*sti*, *in*, *n*) synonyymiutta ja toteaa, että suomessa näin vallitsee muodon ”kolmijakaisuus”: periaatteessa tultaisiin toimeen vain yhdelläkin noista kolmesta. Kolmen muotolajin alat eivät kuitenkaan ole täysin erillisiä.

Tarkasteltaessa pelkän *-sti*-johtimen vastineita erityisesti suomen lounaismurteissa nähdään yhden vastineen asemesta kaksi aivan erillistä, selvästi erilaisiin kantoihin liittyvää. Näillä molemmilla johtimilla on yhteisenä osana vain segmentti *st*, minkä vuoksi käytämme johdosista yhteistermiä *stX*-adverbit. Lyhyempi johdinmuoto on pelkkä *-st*, joka liittyy *-(i)se*-vartaloiheen adjektiiviin, ja pidempi taas on *-ste(n)* liittyneenä muunlaisen nominin vartalon loppuvookaaliin. Jälkimmäisellä näyttäisi olevan selkeä vastine etelävirossa. Pidempi johdinmuoto voisi selittää ainakin muodollisesti suomen *-tusten/tysten*-johtimiset adverbit.

Tässä katsauksessa tarkastelemme niitä suomen lounaismurteitten adverbejä, joiden vastineina yleiskielessä ovat tavallisesti tunnuksella *-sti* varustetut adverbit. Esimerkkiaineistomme on suomen lounaismurteista, joita on lähtökohtaisesti edustamassa Maskun murrealue (Maskun ja tiettyjen lähipitäjien muodostama alue). Esimerkistö perustuu toisen kirjoittajan (Pahikkala) hyvin tuntemaan ja puhumaan Maskun seudun murteeseen, siis hänen ”äidinkieleensä”, jota hän on ikänsä kuullut ja havainnoinut ympäristössään ja josta hän on valinnut tutkimuksen esimerkkisanat (luvussa 1 kohdat A ja B). Esimerkkejä ei ole valittu systemaattisesti vaan ainoastaan havainnollistamista varten. Useat niistä esiintyvät myös aineistolähdeoksissa samanlaisina tai vähän poikkeavina. Aineistolähteiden käyttö on ilmoitettu kussakin tapauksessa erikseen. Tarkastelukulmaa laajennetaan myös muualle lounaismurteiden alueelle, josta on löydettävissä samoja tai samantapaisia sanaesimerkkejä kuin Maskusta. Murreanojen kirjoitusasusta todettakoon, että puolipitkiä vokaaleita ei tässä merkitä näkyviin.

1. Toisiaan täydentävät kaksi adverbijohdinta

Yleiskielen adverbijohdintamalla *-sti* on lounaismurteissa ikään kuin kaksi allomorfia *-st* (tyyppi A) ja *-ste(n)* (tyyppi B). Esimerkiksi *kiukkune(n)*-adjektiivista johtuu adverbi *kiukkusest* (A), mutta *helppo*-adjektiivista *helposte(n)* (B). Yleiskieliset vastineet ovat keskenään samanjohdimiset *kiukkuisesti* ja *helposti*.

Adverbien johto kantasanasta A-tyyppisenä ja toisaalta B-tyyppisenä eivät ole toistensa vaihtoehtoja, koska A-johdin ja B-johdin liittyvät erityyppisiin kantoihin. Johtimia on siis kaksi

aivan erillistä, *-st* ja *-ste(n)*. *stX*-adverbien ryhmän jakautuessa näin kahtia voidaan puhua niiden A/B-dikotomiasta. Edellä mainitut sekä seuraavat A- ja B-esimerkkisanat ovat kaikki Maskun murrealueelta.

A. A-tyyppistä johtoa vaativat kannat ovat harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta *-ne(n)*-loppuisia eli *-(i)se*-vartaloisia adjektiiveja. Johdoksen kantavartalon loppu on adjektiivin genetiivin tapaan *-se*, ja johdosadverbi päättyy siis aina tavuun *sest*, joka voitaisiin katsoa A-johdoksen tunnusmerkiksi. Siten syntyy melkoinen määrä tavan adverbija, kuten *ilosest*, *köykäsest*, *vihasest*, *tavalisest*, *ystävälisest*, *täödelisest*, *vailinaisest*, *pahampäeväsest*, *vaevaloisest*, *erityisest*, *iankaiikkisest*, *varovaisest*, *sopivaisest*, *hullumaisest*, *aulisest* 'melkoisesti' (*auline(n)* 'melkoinen, aikamoinen'), *viholisest* 'vietävästi, kovasti kiusaten' (*Kantapää syhy nii viholisest!*).

On jokunen harva tapaus, jossa adverbien johtimena on *-st*, mutta kyse ei kuitenkaan ole A-johdoksesta. Sellaisia ovat *aikast* 'melko, aika', *melkkest* 'melkein' (kantasana jo kadonnut **melkeä*; tästä on murteessa vieläkin käytössä instruktiivinen *melkkiä(n)*, joka on *melkkest*-sanon synonyymi) ja *perkelest*. Näissä tapauksissahan ei lähtökanta ole *-(i)se*-vartaloisen adjektiivi.

B. Muista adjektiiveista kuin *-ne(n)*-loppuisista tapahtuu adverbien johtaminen B-tyyppisesti. Johdin on *-ste(n)*, ja se liittyy adjektiivin genetiivivartaloon. Näin saadaan vaikkapa *kovaste(n)*, *kööhäste(n)* 'köyhästi, vaatimattomasti', *tarkaste(n)*, *kanikkiaste(n)*, *veteläste(n)*, *ahneste(n)*, *runssaste(n)*, *hittaste(n)*, *lämpymäste(n)*, *syyttömäste(n)*, *varovaste(n)*, *sopivaste(n)* (vrt. *varovaisest*, *sopivaisest*), *tiätyste(n)*, *muuloste(n)* 'muulloin' (johtosuhde epäselvä), *alaste(n)* 'alasti' (johtosuhde epäselvä), *mialukkaste(n)* 'mieluusti'; viimeksi mainittu on harvinainen.

Näitäkin adjektiivikantaisia on iso joukko, mutta samalla *-ste(n)*-johtimella on muodostettavissa myös useita substantiivikantaisia adverbija, kuten *kiiruste(n)*, *uskoste(n)* 'uutterasti', *aamuste(n)* 'aamusti, aamusta', *ehtoste(n)*, *piruste(n)*, *leikiste(n)*, *väkiste(n)*, *välaliste(n)* 'välistä'. Tällaisia vastaavat yleiskielen *-sti*-johdokset ovat harvinaisempia. Jos Tuomikoskea (1973, 212) myötäillen ajatellaan myös B-johtimen *-ste(n)* olevan sijapäätte, päätettä voi selvästi käyttää tiettyissä substantiiveissakin. A-tyyppissä ei sen sijaan voi juurikaan olla substantiivikantoja.

B-tyypin tunnuksessa ja muuallakin käytetty merkintä (*n*) tarkoittaa, että asianomaisen sanan loppukonsonanttina lausutaan *n*, *m* tai *ŋ* sen mukaan, onko seuraavan sanan (tai liitteen) alkukonsonanttina *t*, *p* vai *k*; muulloin jää B:n tunnukseksi pelkkä *-ste*. Voidaan siis kuulla B-tyypissä seuraavat ääntämykset: *helposten taas*, *helpostem pääse*, *helposten käy*, *helposte mene* (ei **helpostem mene*, jollainen ääntämys viittaisi ehkä hämäläismurteisiin). A-tyypin tunnuksen *-st* loppu-*t* taas ei koskaan mukaudu seuraavan sanan alkuklusiiliin, vaikka tällaista mukautumista muutoin esiintyy lounaismurteissa, esimerkkinä vaikkapa *puuk kaattuva* 'puut kaatuvat'.

Sellaisia johdoksia kuin **iloseste(n)*, **vihaseste(n)* jne. ei voi Maskun alueen murteissa olla, kuten ei myöskään esimerkiksi **tarkast*, **väkist*: A- ja B-johto eivät ole vapaasti vaihdettavissa toisikseen. Yhdestä ja samasta kantavartalosta ei siis voi muodostaa sekä A- että B-johdosadverbia: A-johto tapahtuu normaalisti vain *-ne(n)*-loppuisista adjektiiveista ja B-johto muunlaisista nomineista.¹

1 Sekä A- että B-tyypin tavan adverbilla on komparatiiviset edelleenjohdokset, esim. *kiukkusemmi(n)*, *helpommii(n)*, joissa ei tyyppien ero kuitenkaan tule millään tavoin näkyviin: molemmissa on johtimena identtinen komparatiivin tunnuksen ja instruktiivin tunnuksen sulautuma *-mmi(n)* liittyneenä peruskantaan. Komparatiivijohdos muodostuu yksinkertaisesti kanta-adjektiivin komparatiivin instruktiivista, joka toimii tavan adverbina samaan tapaan kuin jotkut muutkin instruktiivit (*kovi(n)*, *näi(n)*, *paremmi(n)*).

Samat rajoitukset ovat havaittavissa Maskun murrealueelta lähtien pääosassa lounaismurteiden ydinaluetta, varsinkin sen pohjoisessa haarassa. Pohjoishaarasta löytyy esimerkiksi Kustavin murteen osalta Eeva Lettiseltä (1999, 56, 71, 68, 81) B-tyypin adverbisaneet *muullostenka*, *pahaste*, *hiukasten*, *ensiste*, joista ensimmäisessä on mukana liite. Kalannin murteen tunteva Esa Hyvärinen (11.4.2017) katsoo yleiskielen *huonosti*-adverbin ehdottomaksi kalantilaiseksi vastineeksi muodon *huanoste(n)*. Rauman murretta mestarillisesti hallitseva Hj. Nortamo käyttää pakinoissaan B-tyypin johdoksia hyvin säännöllisesti; esimerkiksi hänen pakinastaan (Nortamo 1906) »Mnää ja Tasala Vilkk ja Hakkri Iiro» löytää mm. muodot *tiätystengin* [*duan*], *aamustem* [*bainama*], *kauniste*. Myös Mynämäen, Nousiaisten ja Vahdon murteeseen A/B-dikotomia vaikuttaisi kuuluvan.²

Lounaismurteiden itäisessäkin haarassa on esimerkiksi vielä Piikkiössä selvästi erotettavissa *stX*-adverbien jakautuminen A- ja B-tyyppeihin. Idempänä, vaikkapa jo Perniössä, esiintyy kuitenkin melkoisesti kumpaankaan tyyppiin kuulumattomia johdosadverbejä: esimerkiksi E. B. Höijerillä (1927, 100, 102) on mm. *siunatust* ja *kiirust*, joiden asu muistuttaa elatiivia, mutta on myös paljon selviä A-tyyppisiä, kuten *ohrases* (mt. 22), ja B-tyyppisiä, kuten *vahvasten* [*kiin*] (mt. 162). Huomattakoon myös, ettei Höijerin johdosadverbeissa esiinny *-sti*-loppua. Vielä idemmäksi, esimerkiksi Suomusjärvelle, mentäessä kasvaa elatiivimaisten johdosadverbien osuus B-tyypin kustannuksella edelleen. Myös lounaismurteiden pohjoishaarassa alkaa pohjoisrajaa lähestyttäessä vähentyä selvien A- ja B-tyyppien taajuus: vaikkapa Eurassa esiintyy jo sellaisia ”virheellisiä” muotoja kuin *aamust* ja *runssaast* (Suomen murrekirjan äänitteet: Eura). Lounaismurteitten alueen ulkopuolella ei enää ole A/B-dikotomiaa. Ilmiö on puhtaasti lounaismurteinen.

Turusta suuntautuu koilliseen hämäläisvaikutteinen levenevä Turun ylämaan murrealue, joka erottaa pohjoisen ja itäisen haaran. Tässä hämäläisäskillassa ei *stX*-adverbien A/B-dikotomia ole lainkaan selvä. Jo Liedossa käyttää vuonna 1876 syntynyt paikallinen kielenopas Juho Jokila haastattelussa (Suomen murrekirjan äänitteet: Lieto) semmoisia toisintoja kuin *kamalisti* (kahdesti), *nätisti* ja *välist*, joiden Maskun-murteiset vastineet kuuluisivat B-tyyppiin.

Osmo Nikkilä (1994, 253) on päätenyt lounaismurteista itse tekemiensä havaintojen sekä muiden aineistojen perusteella siihen, että *-(i)se*-vartaloiset adjektiivit tuottavat johdosadverbien *-st*-suffiksien [A], jolloin hän tarkoittaa asiantilaa ”ydinalueella”. Hän ei sano muunvartaloisten adjektiivien automaattisesti johtavan *-ste(n)*-suffiksiin [B], mutta tämmöisen käsityksen voi saada hänen sivun 252 taulukostaan Eurajoen ja varsinkin Pyhamaan luvuista.

2. *stX*-adverbit vanhassa kirjallisuudessa

Agricolan tekstejä on *stX*-adverbien osalta selvittänyt Nikkilä (1994, 235–244). Teksteissä ei voi puhua A/B-dikotomiasta, vaan edellä käsiteltyihin lounaismurteiden *stX*-adverbinjohtimiin verrattavia johtimia on kaikkiaan neljä: *-stA*, *-ste*, *-sti*, *-st*. Näistä ensimmäinen (*-sta* tai *-stä*) on (yleensä) identtinen elatiivin päätteen kanssa.

Johtimia ei teksteissä käytetä mitenkään systemaattisesti. Esimerkiksi sama kanta voi sallia kaksi tai kolmekin eri johdinta – voidaan kirjoittaa *keluottomasta*, mutta myös *keluottomasti*

2 Katsauksen kirjoittaja Jussi Pahikkala on vahtolainen ja pitkän opettajakokemuksensa perusteella hän tuntee lähipitäjien puhuvat hyvin.

(mt. 237), niin ikään *visusta, visusti, visust* (mt. 238). Tapauksissa on kuitenkin kyse samanmerkityksisistä tavan adverbista.

Agricolan *stX*-adverbeissa käyttämissä eri johtimissa ei voi havaita pientäkään yhdenmukaisuutta luvussa 1 esitetyn A/B-dikotomian kanssa. Lounaismurteissa *-ne(n)*-loppuinen kanta-adjektiivi vaatii A-johdon, mutta Agricolalla (mt. 239) tulee sellaisiin kantoihin vain noin 17 prosentissa tapauksista A:n mukainen loppuheittoinen johdin *-st* (*totinen* → *totisest*). Agricolan *-ste*-johdin puolestaan ei selvästikään vastaa lounaismurteitten B-johdon *-ste(n)*-johdinta (ks. mt. 238–239).

Agricolan jälkeisessä suomenkielisessä kirjallisuudessa alkavat *stX*-adverbit olla yhä enenevästi *-sti*-loppuisia, josta tulee aikaa myöten kirjakielen kanta (mt. 247). Esimerkiksi 1500-luvun lopulla suomennetussa »Talonpoikain laki» -teoksessa (Esko Koivusalo 2005) on enimmäkseen sellaisia kuin *laillisesti, wahwasti, siwiästi, erinomaisesti*, mutta myös *erinomaisest* ja *erinomaisesta* nähdään.

Murteissa taas on tilanne ollut omanlaisensa, ja niistä on tehty suoria adverbihavaintoja vasta 1800-luvun loppupuolelta alkaen (esim. Hahnsson 1872, Genetz 1890). Arvid Genetzin väitöskirjan (1890, 73 kohta 36 ja 154–155 kohta 15) esimerkistöissä tulee implisiittisesti esiin *-stX*-johtimen A/B-kahtalaisuus lounaismurteissa.

Ensimmäisiä kertoja, jolloin kirjallisuudessa esiintyy B-adverbinjohdin *-ste(n)*, on Nikkilän (1994, 250) mukaan Christfrid Gananderin (1787, II 46 A) sanakirjasta löytnyt laitilalaisen kirjoittajan merkintä ”*lämmin on mennyt haawan ja mojotta kowasten*”. Sen kirjoittaja ei esitä tässä mitään *t*-alkuista jatkokokontekstia, joka selittäisi johtimessa olevan loppu-*n:n*, mutta näyttää tuntevan murteen vaatimuksen.

Elatiivimuotoisella *-stA*-adverbinjohtimella on ilmeisesti murretaustaa ainakin itäisimmässä lounaismurteissa. Kirjallisuudessa on sen ja johtimen *-sti* taajuutta vähentänyt loppuheitto tuottaen molemmista *-st*-loppuisia adverbeja (Nikkilä 1994, 247). Viimeksi mainitut ovat sittemmin pidentyneet *-sti*-loppuisiksi.

Kaikkien nykysuomen *-sti*-loppuisten adverbien samoin kuin murteellisten ja vanhojen varianttien yhteisenä alkulähteenä ei kuitenkaan voida pitää elatiivia, vaikka Lauri Hakulinen (1979, 231) sanoo *-sti*-johtimen suhtautuvan elatiiviin samoin kuin *-lti* (esim. *laajalti*) suhtautuu ablatiiviin. Hänen mukaansa *-sti* palautuu kantasuomeen ja *-sti* < **-stik*, missä *-k* on latiiivin merkki. Kantasuomalaisen alkuperän tekee selväksi Lauri Kettunen (1922, 38) näyttämällä *-sti:n* vastineet lähisukukielissä (karjala *-šti*, livvi *-st'i*, vepsä *-šti* tai *-štin*, vatja *-ssi*, liivi *-stiz*) mutta mainitsematta tässä yhteydessä viron *-sti:tä*. Agricolan ja suomen muun vanhemman kirjakielen elatiivinmuotoisesta *-stA*-johtimesta sekä karjalassakin esiintyvistä *-štA*-variantista (esim. *rutošta* 'nopeasti') Kettunen pääättelee elatiivilla muinoin olleen adverbinkin funktio; tämä siirtyi sitten myöhemmin syntyneelle erikoistuneemmalle *-sti*-johtimelle.

Arvo Laanest (1982, 287) toteaa lähisukukielisten adverbiesimerkkiensä jälkeen lakonisesti vain, että *-sti*-johtimen aikaisempi muoto oli **-stin* tai **-stik*, joissa *-st*-johtuu elatiivista, *-n* on instruktiivisuffiksi ja *-k* latiivisuffiksi. Hän lisää suomen ja viron murteissa *i:n* paikalla esiintyvän *e:n* selittyvän *-te(n)*-suffiksin analogialla. Lounaismurteitten A- ja B-tyypit voivatkin saada lisävalaistusta etelävirosta.

3. *Eteläviron johdosadverbeistä*

Hakulinen (1979, 231) ei mainitse lounaismurteissa laajasti käytettävää *-st-*johdinta (A), mutta arvelee murteellisen *-ste(n)*-johtimen (B) olevan kantasuomalaisen *-ten-*johtimen (mt. 232) analogiaa. Jos asia on näin, niin analogia palautuu jo kantasuomeen, sillä täältä täytyy olla lähteisinkin etelävironkin (vöron) vastaavan adverbijohdinten *-stō/ste*. Tämän johdinten takavokaalinen variantti on esimerkiksi sanassa *kōvastō* 'kovasti, kovin' ja etuvokaalinen sanassa *ināmbüste* 'enimmäkseen'. On siis mahdollista, että lounaismurteiden *-ste(n)* ja vöron *-stō/ste* ovat peräisin samasta kantasuomalaisesta lähteestä. Vöron – ja yleensäkin viron – aikaisemmasta loppun:stä ei kylläkään ole enää jäljellä mitään.

Julius Mägiste (1933, 34) ilmoittaa *-ste*-päätteen ("resp. *-stō*, paiguti kõrvu elatiivse *-st-ga*") olevan viron yleisimmän adverbilopun. Muutoin *-ste* on itämerensuomalaisissa kielissä rajoittunut lounaismurteisen *-ste(n)*-muodon piiriin lisäksi pienelle karjalaiselle alueelle (esim. Johanneksessa *hienoste*). Mägiste arvelee, että viron *-ste* voisi kuulua lounaismurteiden vastaavan johdinten kanssa geneettisesti yhteen ja että suppean karjalaisen alueen *-ste* olisi rinnakkaisen kehityksen tulosta.

Vöron *-stō/ste*-johtimisia adverbejä löytyy Vöro–eesti–vöro–sanakirjasta (Iva 2002) liki 80 kappaletta. Ne vastaavat sekä johtimensa että moninaisten kantojensa puolesta nähdäksemme lounaismurteitten B-tyyppiä, toisin sanoen niiden tunnuksen edellä kannassa ei ole todettavissa mitään A-tyyppiin kuuluvaa vartalo-*s*-ainesta. Lisäesimerkkejä olisivat *napistō*, *halvastō*, *poolōlistō*, *targastō*, *paksustō*, *alastō*; *meheste*, *tävveste*, *igäväste*, *hädäste*, *süväste*, *kehväste*, joissa näkyy selvästi adverbien tunnusvariantin riippuvuus vain kanta-adjektiivin vokalismista, siis voakkalisointu.

Mitä tulee vörossa oleviin A-tyypin vastineisiin, niin ainoa puhtaasti sellainen on tietävästi *vahtsōst* 'uudestaan' (**vastahinen* > *vahtsōnō* 'uusi'). Verrattaessa tätä tapausta johonkin suomen lounaismurteiden A-tyyppiseen johdokseen (esim. *ilosest*) nähdään, että sen tulisi oikeastaan olla **vahtsōsōst*. Sisäheitto on kuitenkin jättänyt pois painottoman tavun. A-tyypin niukkuutta vörossa voisi selittää merkitykseltään kannaksi sopivien vöron *-nō/ne-*loppuisten adjektiivien vähäinen määrä sekä tulosijojen runsas käyttö adverbien muodostamiseen (esim. *ülene* 'yleinen'; *ületsehe*, *ületsele* 'yleisesti'). Niinpä voinee sanoa vörossakin siis tietyssä mielessä olevan samanlainen adverbien A/B-dikotomia kuin suomen lounaismurteissa.

Dikotomian näyttäisi rikkovan vöron pieni poikkeusryhmä *tihheste* ~ *tihhest*, *tötōstō* ~ *tötōst*, *kipōstō* ~ *kipōst*, *harvastō* ~ *harvast*, *vanastō* ~ *vanast*, *aigsastō* ~ *aigsast*, *rassōstō* ~ *rassōst* (Iva 2002), jossa on loppuheittoiset vaihtoehdot (vrt. lounaismurteiden A:n "poikkeuksiin"). Rikko on tosiasiaa näennäinen, koska sen takana ei ole mitään *-(i)sE*-vartaloisia kanta-adjektiiveja. Kaiken kaikkiaan lounaismurteiden ja vöron A/B-dikotomiat muistuttavat "poikkeuksineen" suuresti toisiaan.

Kettunen (1962, 154) ottaa toisenlaisen kannan puhuessaan viron "*-sti~-ste*-vaihtelusta" (joka on nyttemmin miltei hävinnyt kirjakielestä) sellaisissa adverbeissa kuin *vanasti* ~ *vanaste*, *ilusasti* ~ *ilusaste* (jälkimmäisten vastineet puuttuvat vörosta, on vain *ilostō*, *ilosahe*, *ilosalō*). Hän viittaa viron eri murteissa esiintyviin *-sti~-ste*-vaihteluihin ja katsoo koko tuon adverbityypin olevan todennäköisesti vain instruktiivinen edelleenjohdos elatiivista. Vöron *-stō/ste*-adverbijohdin ei Kettusella tule esille sen paremmin kuin erityistapaus *vahtsōst*.

Mainittakoon vielä, että B-tyyppiä muistuttavia tapaa ilmaisevia *-štin-*johtimisia adverbejä on kirjattu etelävepsästä, yhtenä esimerkkinä *tarkaštīn* 'kohteliaasti, hienosti', kuten selviää E. A.

Tunkelolta (1946, 382). Vastaavuus lounaismurteiden B-tyypin kanssa ei kuitenkaan ole luultavaa, vaikka siihen viittäisi loppu-*n*, sillä etelävepsän johtimen *i*-segmentti ei oikein sovi kuvaan. Johdin *š* on aiemmasta *s*:stä muuntunut (mt. 254–255).

4. Yhdistelmäjohtin -tusten/tysten?

Lounaismurteitten mielenkiintoinen B-adverbinjohtin *-ste(n)* sisältyy mahdollisesti myös sellaisiin adverbeihin kuin *vastatuste(n)*, *kohdatuste(n)*, *rinnatuste(n)*, *viäretyste(n)*, joitten *n*-loppuiset vastineet ovat suomen yleiskielessäkin tavallisia.

Toisin kuin Hakulinen (1979, 235) väittää, noiden lokaalis-resiprookkisten adverbien synnyn on ajateltavissa alkaneen yhdestä ainoasta konkreettisesta tapauksesta, ehkä *vastatusten*-sanasta. Suomen *vastata*-verbillä on vanha 'kosketuksen, kohtaamisen, tiiviisti kiinni olemisen' merkitys, jolloin verbin passiivin II partisiippi *vastattu* olisi voinut olla adjektiivisena lähtökohdiana B-tyyppiselle tavan adverbien johtamiselle: näin syntyisi johdos *vastatuste(n)*.³ Tässä olisi partisiipin heikolle asteelle selvänä syynä, että *-ste(n)*-johtimen *s* on sulkenut tunnuksen *ttu*-tavun. Yhtäläisesti saattaisi alkumallin antaa *kohdata/kohdāta*-verbi.

Alkumallin mukaan yleistymisen olisi ajan mittaan vakiinnuttanut *-tuste(n)/tyste(n)*-yhdistelmäjohtimen, joka on suoraan kytkettävissä monenkin kannan viimeiseen vartalovokaaaliin ja jota näin sopisi käyttää lokaalis-resiprookkiseen adverbien johtamiseen.

Edellä esitetty *-tusten/tysten*-adverbien synty tapa jää hypoteesiksi, koska sille ei ole tiedossa mitään sitovaa todistetta. Tietynlainen logiikka siinä kuitenkin olisi.

Suomen kielessä on melkoinen määrä *-tusten/tysten*-loppuisia lokaalis-resiprookkisia adverbijä; esimerkiksi Hakulinen (1979, 235) luetteloi niitä 18 kappaletta, ja monia harvinaisempia löytyy Genetziltä (1890, 84–85), sellainenkin kuin *yhytysten/yhdytysten*; tätä kalevalaista sanaa käyttää muun muassa Otto Manninen *Odyssia*-suomennoksessaan (1962, 353): *yöt yhytysten*.

Otaksumamme kaltainen verbin partisiipista lähtevä johtoprosessi on aivan mahdollinen vielä nykykielessäkin, vaikka ei välttämättä synnytä lokaalis-resiprookkista adverbijä. Lounaismurteissa esiintyy esimerkiksi: *tiättä* 'tietää' → *tiätty* → *tiätyste(n)* 'tietysti' ja *kirota* → *kirottu* → *kirotuste(n)* 'kirotun paljon, tuhottomasti'. Murresanat *siunatuste(n)* ja *riivatuste(n)* ovat edellisen kaltaisia ja tarkoittavat molemmat 'pahuksesta, ylen kovasti'. Voidaan käyttää myös *tunnetuste(n)*-muotoa, jonka esikuva lienee yleiskielessä.

Yleiskielen *-tusten/tysten*- ja samanmerkityksinen *-tuksin/tyksin*-johtin⁴ ilmaisevat kumpikin olioitten välistä, yleensä symmetristä keskinäistä asemaa, asentoa tai sijaintia. *Nykysuomen sanakirjassa* (1980) on edellisen muodostamia adverbijä nelisenkymmentä, jälkimmäisen tusinan verran. Digitaalisesta muoto-opin arkistosta (Kielipankki) voi saada mainittujen johdinten esiintyvyydestä jonkinlaisen yleiskuvan, vaikkakaan sopivaa keruuta ei ole tehty läheskään

3 Passiivin II partisiipilla on lounaismurteissa muutakin vanhaa erikoiskäyttöä, myös puolisyntaktista; ks. Pahikkala 1988, 77–78.

4 Suomen *-tusten/tysten*-johdosten asemesta tai vaihtoehtoina käytetään tietyillä murrealueilla *-tuksin/tyksin*-johtimisia adverbijä, joiden kummankin synnyn Hakulinen (1979, 235) selittää vähän samaan tapaan – olettaen molemmilla olevan lähtökohdina jotkin *-us/ys*-loppuiset nominit. Ensin mainituissa olisi sitten *-ten*-johtin, jälkimmäisissä nominin monikon instruktiivivunnus. Jos kuitenkin hyväksytään edellä nähty passiivin II partisiipin B-johdoshypoteesi, on lähellä ajatus *-tuksin/tyksin*-adverbeihin sisältyvästä passiivin II partisiipin translatiivista.

kaikissa pitäjissä. Ensin mainittua johdinta on todettavissa selvästi enemmän kuin jälkimmäistä, jonka osuus näyttää melko minimaaliselta. Neljän hakumuodon *-tuste(n)* ja *-tyste(n)* esiintymät kattavat yhdessä melkein koko merenrannikkokaistaleen osapuilleen Oulusta ainakin Tammi-saaren paikkeille, kaistaleen, jonka leveys ulottuu huomattavasti sisämaahankin. Syvemmillä sisämaassa ei näitä muotoja enää esiinny paljon; erityisesti Savo näyttää tyhjältä. Pohjoisempaan Lapissa, esimerkiksi Kolarissa ja Kemijärvellä, taas on esiintymiä, onpa vielä Ruijan Raisissakin. Esiintymillä vaikuttaisi olevan jonkinlainen runsastuma lounaisessa Suomessa, mikä selittynee ainakin osaksi keruiden painottumisella tänne.

Sukukielistämme virossa ei ole *-tusten/tysten*-johtimen suoranaista etymologista vastinetta, vaan merkitykseltään samantapaisia johdoksia tuottavat johtimet *-kuti* ja *-stikku*; esimerkiksi sanojen *pealekuti* ja *pealistikku* (vörossa *päälitsigu*, *päälitsikku*) merkitys on 'päällekkäin'. Livvissä on tilanne samantapainen: käytössä on *-kkai/kkäi*-johdin, jossa saattaa lopussa olla vielä *-n*; voidaan sanoa esimerkiksi *vastakkai* tai pelkästään *vastai* (Natalia Giloeva 2.8.2017). Vepsätkään ei löydy *-tusten/tysten*-johtimelle vastinetta, mutta sellainen löytyy sen sijaan suomen samanmerkityksiselle *-tuksin/tyksin*-johtimelle, esimerkiksi Petsoilasta sanassa *kohtat 'usi' vastatusten* (Tunkelo 1946, 397).

Suomen kansan vanhoissa runoissa (SKVR, vapaasanahaku) on Karjalasta (viena ja eteläkarjala) *vassatuksin-* ja *vastatuksin-*saneita runsaasti sekä *vassatusten-* ja *vastatusten-*saneita yhteensä noin 10, joten *-tusten/tysten*-johdin ei ole alueella vieras.

5. Lopuksi

A- ja B-tyyppiset johdosadverbit eroavat lounaismurteitten ydinalueilla selvästi omiksi ryhmiin (esim. A *kiukkusest*, B *arjkaraste(n)*), mutta yleiskielen *-sti*-vastineissa ja suomen muilla murrealueilla ei eroa ole. A- ja B-tyypin erilaisuus merkinnee tyyppien ikäeroa: B vaikuttaisi vanhemmalta, sillä se on monipuolisempi lounaismurteisissa ja sen vastine samaten vörossa. Lounaismurteiden A/B-dikotomia muodostaa selvän systeemin, joka ratkaisee, millä tavoin adjektiivista (tai määrätapauksissa substantiivista) muodostetaan *stX*-adverbi: asia riippuu yksikäsitteisesti vain siitä, onko lähtökohta *-(i)se*-vartaloinen adjektiivi vai ei. Esimerkiksi suunnilleen samaa tarkoittavien adjektiivien *varovaine(n)* ja *varova* on generoitava adverbien eri johtimella, jolloin syntyy samanmerkityksiset *varovaisest* ja *varovaste(n)*.

Tällaista säännönmukaisuutta ja johdinvariantteja *-st* ja *-ste(n)* on vaikea sovittaa Hakulisen (1979, 235) ja Laanestin (1982, 287) arvioiden mukaiseen kehitykseen *-sti* < **-stik* (latiivi), *-sti* < **-stin* (instruktiivi). Lounaismurteisella ilmiöllä on ainakin vöron kanssa yhteisiä juuria, joten ilmiö on vanhaa perua. Paljolti avoimeksi jää kuitenkin lounaismurteille ja vörolle yhteisten johdintyyppien *-st* (A) ja *-stE(n)* (B) sijoittuminen kantasuomalaiseen kenttään.

Lounaismurteiden A-tyyppisten johdosadverbien kantasanat ovat määrätyyppisiä adjektiivivartaloita. B-tyypin johdosadverbien kantasanat taas ovat yleensä rakenteeltaan monenkirjavia: on vokaaliloppuisia ja erirakenteisia konsonanttiloppuisia (*ahne*, *runsas*, *lämmin*, *syytön* ym.), valtaosaltaan adjektiiveja. Ei ole vaikea ajatella tällaiseen joukkoon kelpaavan verbin partisiipinkin, jolloin voisi muodostua B-tyyppisesti sellainen hypoteettinen alkumalli kuin **vasta|tu|sten*. Yleiskielessäkin on partisiippien *-sti*-johtimisia johdosadverbejä melkoisesti, kuten *luovasti*, *uskottavasti*, *väsyneesti*, *hyväksytysti*.

Aineistolähteet

- GANANDER, CHRISTFRID 1787: *Nytt Finskt Lexicon* I–III. Käsikirjoitus. Näköispainos 1937–40. WSOY, Porvoo.
- GENETS, ARVID 1890: *Suomen partikkelimuodot* [väitöskirja]. Keisarillinen Aleksanterin-Yliopisto, filosofisen tiedekunnan historiallis-kielitieteellinen tiedekunta/tiedekuntaosasto.
- GILOEVA, NATALIA 2017: Henkilökohtainen kommunikaatio. Itä-Suomen yliopisto.
- HOMEROS 1962: *Odysseia*. Suomentanut Otto Manninen. 4. painos. WSOY, Porvoo ja Helsinki.
- HYVÄRINEN, ESA 2017: Henkilökohtainen kommunikaatio. Vahto.
- HÖIJER, E. B. 1927: *Hyväntuule siämeni*. Näköispainos 1983. Otava, Helsinki.
- IVA, SULEV 2002: *Võro–eesti–võro sõnaraamat*. Võro instituut, Võru. Saatavilla: <https://synaq.org>.
- KOIVUSALO, ESKO (toim.) 2005: *Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maanlain (1442) suomennos Caloniuksen kopion mukaisena*. Näköispainos. SKS, Helsinki.
- LETTINEN, EEVA 1999: *Ossian Kuusisen maailma*. Saaristomeren tutkimuslaitos, Turun yliopisto, Turku.
- NORTAMO, HJ. 1906: *Mnää ja Tasala Vilkk ja Hakkri Iiro. Raumlaissi jaarituksi*. Projektii Lönnrotin julkaisu n:o 1453. Länsi-Suomi, Rauma.
- Kielipankki*. Digitaalinen muoto-opin arkisto. Saatavilla: <https://www.kielipankki.fi/aineistot/>.
- Nyky-suomen sanakirja* I–VI. Suomalaisen kirjallisuuden seura 1980. WSOY, Porvoo.
- Suomen kansan vanhat runot* (SKVR). Saatavilla: <https://skvr.fi/ohje>.
- Suomen murrekirjan äänitteet*. Eura ja Lieto. Kotimaisten kielten keskus. Saatavilla: www.kotus.fi/aineistot/puhutun_kielen_aineistot/murreaanitteita/suomen_murrekirjan_aanitteet.

Kirjallisuuslähteet

- HAHNSSON, JOHAN ADRIAN 1866–1872: Muoto-opillinen selitys Eurajoen, Lapin, Rauman, Pyhämaan, Laitilan ja Uudenkirkon pitäjien kielestä. *Suomi* II, 6–8. SKS, Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1922: *-sti-löpuga adverbide algupära. Eesti Keel. Emakeele Seltsi ajakiri* I, 37–42. Emakeele Selts, Tartu ülikool.
- 1962: *Eestin kielen äännehistoria*. SKST 156. Kolmas painos. SKS, Helsinki.
- LAANEST, ARVO 1982: *Einführung in die ostseefinnischen Sprachen* (virosta saksaksi kääntänyt Hans-Hermann Bartens). Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- MÄGISTE, JULIUS 1933: Eesti adverbilõppude *-sti ~ -ste, -ti ~ -te* vokaalivahelduse tagapõhjast. *Eesti Keel. Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri* 2, 34–39. Akadeemiline Emakeele Selts, Tartu ülikool.
- NIKKILÄ, OSMO 1994: Loppuheitto ja vanha kirjasuomi. Suomen kielen *i:n* loppuheiton historiaa. *Opera fennistica & linguistica* 8, 235–253. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- PAHIKKALA, JUSSI 1988: Lounaismurteiden passiivin toisen partisiihin ongelma. *Sananjalka* 30, 77–78.
- TUNKELO, E. A. 1946: *Vepsän kielen äännehistoria*. SKST 228. SKS, Helsinki.
- TUOMIKOSKI, R. 1973: Adjektiivin ja adverbien erosta. *Virittäjä* 77, 199–214.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia

Jussi Pahikkala
pahio@wakkanet.fi
Haunionpolku 8
21310 Vahto

Sulev Iva
sulev.iva@ut.ee
Võro Instituut
Tarto huulits 48
65609 Võro, Viro

Lauri Viljanen, koskenniemeläinen?

Kosketuskohtia ja rinnakkaisuuksia

1. Taustaksi

Katsaukseni perustuu paitsi Lauri Viljasta ja V. A. Koskenniemeä käsitteleviin tutkimuksellisiin lähteisiin myös julkaisemattomaan materiaaliin. Tätä aineistoa ovat mm. haastattelut ja kirjeet, joiden pohjalta kirjoitin jo vuonna 1985 julkaistuun Koskenniemi-antologiaan *Kurkiauran varjo* runoilijan kirjallista piiriä koskevan artikkelin. Materiaalia kertyi 1970- ja 1980-luvulla johtamani pienimuotoisen Koskenniemi-projektin tuloksena. 1980-luvun lopulla Lauri Viljasen tytär Aulimaija Viljanen (k. 1992) löysi vuonna 1984 kuolleen isänsä jäämistöstä koko joukon Viljasen ja Koskenniemen välistä kirjeenvaihtoa. Hän deponoi aineiston haltuuni toivoen, että kirjoittaisin hänen isästään jotain. Tarkoituksena oli sen jälkeen liittää materiaali Koskenniemi-projektini tuottaman aineiston yhteyteen, mikä sittemmin on toteutunutkin. Sekä projektiin liittyvät dokumentit että Aulimaija Viljasen lahjoituksen olen toimittanut yhtenä kokonaisuutena Turun yliopiston kirjaston käsikirjoituskokoelmiin.

2. Varhaisia vaiheita

Lauri Viljasen elämä ja ura myötäilivät koko hänen aikuisikänsä V. A. Koskenniemen vaiheita. Vaikka ei voidakaan puhua jatkuvasta opettaja ja oppilas -suhteesta, Lauri Viljanen ja V. A. Koskenniemi elivät sekä runoilijoina että tutkijoina lähellä toisiaan monen vuosikymmenen ajan. Koskenniemi oli 15 vuotta Viljasta vanhempi: hän oli syntynyt vuonna 1885. Viljasen syntymävuosi on 1900, ja ylioppilaaksi tämä kaarinalaisen puusepän poika tuli vuonna 1920.

Jo 1920-luvun alkuun mennessä Koskenniemi oli ennättänyt saavuttaa urallaan niin monia voittoja, että yksistään ne riittäisivät elämäntyöksi. Runoilijana hän oli saavuttanut menestystä esikoiskokoelmastaan *Runoja* (1906) lähtien, ja vuoteen 1920 mennessä kokoelmia oli karttunut viisi, joukossa koko hänen tuotantonsa kannalta keskeiset *Elegioja* (1917) ja *Sydän ja kuolema* (1919). Lisäksi hän oli julkaissut matkakirjoja, kirjallisuuskritiikkejä ja esseitä (mm. *Roomalaisia runoilijoita*, 1919). Näkyvää julkisuutta oli tarjonnut myös aikakauskirja *Ajan päätoimittajuus* (vuodesta 1912 vuoteen 1921). Koskenniemen elämässä merkitsi ratkaisevaa käännettä muutto Helsingistä Turkuun 1920-luvun alussa ja nimitys Turun vasta perustetun yliopiston ensimmäiseksi kirjallisuuden professoriksi vuonna 1921.

Viljasen lukiovuosiin osui Koskenniemen keskeisten kokoelmien ilmestyminen, ja nimenomaan *Elegioista* hän sai 7. luokan keväällä herätteen omien runojen kirjoittamiseen (Lappalainen 1985, 24). Koska Viljasen ylioppilaaksitulo osui vaiheeseen, missä Koskenniemi aloitti yliopistollisen opetustyönsä, oli luonnollista – myös maantieteellisistä ja taloudellisista syistä – että kirjallisesti suuntautunut nuori mies hakeutui opiskelijaksi Turun yliopistoon. Opintojensa alkuvaiheessa, vuodesta 1921 vuoteen 1923, hän toimi myös yliopiston kirjaston amanuenssinä. Samanaikaisesti hän aloitti kriitikonuransa Turun Sanomien, Uuden Auran ja Aamulehden kirjallisuusarvostelijana. Kun Viljanen sitten vuonna 1926 muutti Turusta Helsinkiin ja vaihtoi

yliopistoa, hän siirtyi pois Koskenniemen välittömästä vaikutuspiiristä ja vakiinnutti vähitellen asemansa Helsingin Sanomien johtavana kriitikkona. Katkeamatonta uraa kesti vuoteen 1950 saakka. Turun-kauteen ajoittuvat hänen varhaiset runokokoelmansa *Auringon purjeet* (1924) ja *Tähtikeinu* (1926).

3. Henkilösuhteiden solmiutuminen

Vaikuttaa siltä, etteivät Lauri Viljasen ja V. A. Koskenniemen henkilösuhteet vielä 1920-luvulla solmiutuneet läheisiksi. Kun Koskenniemi vuonna 1929 kiitti Viljasta tämän lähettämästä *Merkkivaloja*-esseekokoelmasta, hän teitittelee teoksen kirjoittajaa. Allekirjoituksena on ”Teidän V. A. Koskenniemi” (V.A. Koskenniemen kirjekortti Lauri Viljaselle 27.11.1929). Kiitoskortista on kuitenkin luettavissa, että opettaja on seurannut entisen oppilaansa kirjoituksia Helsingin Sanomissa ja saattanut todeta, että Viljanen oli kelpuuttanut kokoelmaansa jo aikaisemmin julkaisemiaan arvosteluja lähes sellaisinaan (Lappalainen 1993, 27). Kirjekortissa on myös toivomus, että Viljanen tulisi Rouvineen (kohteliaisuus on vaatinut isoa kirjainta) vierailemaan V. A. Koskenniemen kirjalliseen piiriin, joka oli saanut alkunsa syksyllä 1927 (Alhoniemi 1985, 26). Viljanen muistikin Turku ja piiriä useaan otteeseen: hän kuului mm. Anna Maria Tallgrenin ohella sen ahkeriin kävijöihin (mt., 35).

Koskenniemen kutsu Viljaselle ”Rouvineen” on monessakin suhteessa mielenkiintoinen. Viljasen rouva oli näet 1920-luvun päättyessä Elina Vaara, hänkin runoilijaprofessorin oppilaita, tosin vain vuoden ajan 1923–1924. Rakkaus, joka oli roihahtanut liekkeihin jo Nuoren Voiman Liiton talvipäivillä vuonna 1922 (Saarenheimo 2001, 7), koki täyteytensä Koskenniemen suojeluksessa Turun yliopistossa. Juuri yliopistollisen opettajan ansiota oli Viljasen ja Vaaran innostuminen ruotsalaisen lyriikan suomentamiseen. Valikoima *Kevätsade*, joka toi lukijoiden ulottuville runoilijoita kustavilaisesta ajasta aina 1920-luvulle saakka, ilmestyi vuonna 1926. Molempien esikoiskokoelmat olivat ilmestyneet jo vuonna 1924 (Hosiaisuus 2000, 279), jolloin pari oli myös kihlautunut. Kun Koskenniemi päivänkriitikon ominaisuudessa kirjoitti niistä arvostelunsa, arvostelija oli Vaaran mielestä liian varauksellinen. Vaaran käsityksen mukaan Koskenniemi yritti hälventää epäilykset omien opiskelijoiden suosimisesta (Saarenheimo 2001, 53).

Taloudelliset huolet varjostivat nuorten runoilijoiden yhteistä alkutaivalta, jolloin Vaara asui pääasiassa Tampereella vanhempiensa luona ja Viljanen teki välillä opetustyötä Haminassa. Viljaselle tilapäinen työskentely Turun yliopiston kirjastossa oli tarjonnut vain niukan toimeentulon. Avioliiton solmimisvuodesta 1926 lähtien olot vakiintuivat, mutta avioliitto jäi lyhyeksi. Vaikka perheeseen syntyi tytärkin vuonna 1927 (Saarenheimo 2001, 97), liitto päättyi avioeroon vuonna 1930 (Saarenheimo mt., 117). Yhdessäolonsa viimeiset vuodet pari asui Helsingissä.

4. Turussa ja Helsingissä

Viljasen elämänvaiheet ja ura paikallistuivat 1920-luvulla sekä Turkuun että Helsinkiin. Vaikka hän esikoiskokoelmansa julkaisuvaiheessa vuonna 1924 kuului kiinteästi Koskenniemen vaikutuspiiriin, hän oli samalla liittymässä oman ikäpolvensa keskeiseen runoilijaryhmittymään, tulenkantajiin. Vuonna 1924, jolloin Viljanen ja Vaara sekä myös Katri Vala debytoivat, ilmestyi

myös ensimmäinen *Tulenkantajat*-albumi sekä *Nuoret runoilijat* -antologia, joista tuli uuden suunnan tiennäyttäjää (Saarenheimo 1966, 146–147). Kun Viljanen ja Vaara muuttivat vuonna 1926 Turusta Helsinkiin, heidän etäjäsenyytensä muuttui päivittäiseksi seuranpidoksi (mt., 159).

Vuonna 1928 syntyi albumin pohjalta *Tulekantajat*-lehti, jonka johtokuntaan Viljanen liittyi. Päätoimittajaksi tuli Katri Valan veli Erkki Vala (Saarenheimo 1966, 203–204). Lehti ilmestyi vuoteen 1930 saakka (mt., 257). Sen ohjelmaan kuului moderni kansainvälisyys sekä hakeutuminen paitsi Euroopan metropoleihin myös eksoottisiin maihin. Nykyajan etsijöistä valtasi keskeisen roolin Olavi Paavolainen, jonka Kivennavan kodissa saatettiin järjestää myös itämaisia spektaakkeleja. Eksoottisissa lavasteissa Lauri Viljasesta sukeutui bagdadilainen kauppias, joka Paavolaisen huvilan portailla esiintyi yhdessä haaremiorjattarien Elina Valan ja Katri Valan kanssa (Hosiaisuoma 2000, 85). Roolileikit eivät silti olleet vain tulenkatajien suosiossa. Niitä harrasti myös V. A. Koskenniemi. Keväällä 1928 Koskenniemi tarjosi kirjallisen piirinsä jäsenille illallisen, jossa pöydän paikat oli merkitty salanimikortein. Mukana olivat tällöin mm. Kaarlo Sarkia (Alfred de Musset) ja Kaarlo Marjanen (Gaspardin Radiovics-Marenko Kaukaasiasta) (Alhoniemi 1985, 30). Kymmenvuotista toimintaansa piiri taas juhlisti esittämällä Molièren *Oppineita naisia*. Säilynyt valokuva todistaa, että esitykseen tavoiteltiin aitoutta myös ajanomaisin teatteripuvuin (mt., 30).

5. Viljanen Koskenniemen tutkijana ja kriitikkona

Viljasen suhteessa Koskenniemeen tapahtui uudenlaista lähenemistä 1920- ja 1930-luvun taideteesta 1930-luvun puoliväliin saakka. Vuonna 1935 ilmestyi Viljasen laatima lähes 400-sivuinen elämäkerta V. A. Koskenniemi. *Hänen elämänsä ja runoutensa*, joka juhlisti runoilijaprofessorin 50-vuotispäivää. Hanke oli Koskenniemelle mieluinen, mutta Viljanen tuskin tiesi käydessään neuvotteluja WSOY:n kanssa, että runoilija oli jo vuoden 1930 loppupuolella pyytänyt monografian tekijäksi Eino Railoa. Railo oli hiljattain julkaissut laajan Kyösti Wilkunan elämäkerran. Muiden kiireittensä takia hän ei kuitenkaan voinut ottaa Koskenniemen tarjousta vastaan. (Hosiaisuoma 2000, 198–200). Viljasen lähtökohtana oli ymmärrettävästi kunnioitus uransa varhaisvuosien oppimestaria kohtaan. Teos sai oman aikansa oloissa myös vakavaa tutkimuksellista huomiota. Niinpä Helsingin yliopiston estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professori Yrjö Hirnin tiedetään maininneen Viljaselle, että teos olisi ollut kelvollinen väitöskirjaksikin (mt., 202). Viljasen osalta väittelyn aika oli vasta kymmenkunta vuotta myöhemmin, kohteena tällöin Runeberg.

Tyyliään ja analyttisen paneutumisen kykyään Viljanen oli 1930-luvun puoliväliin mennessä kehittänyt kriitikkona ja esseistinä. Vuoden verran V. A. Koskenniemi -elämäkerran ilmestymisen jälkeen julkaistiin hänen esseekokoelmansa *Taisteleva humanismi*, jota metodisestikin voidaan pitää monografian rinnakkaisteoksena. Sen ensimmäisessä esseessä, joka on otsikoitu ”Goethe ja nykyhetki”, Viljanen viittaa saksalaisen mestarin lausumaan, jonka mukaan hänen teoksensa ovat ”katkelmia suuresta tunnustuksesta”. Lisäksi hän tähdentää: ”Ja varmaa on, että vasta elämäkerran ollessa oppaana voimme paremmin kuin muuten lähestyä hänen persoonallisuuttaan, hänen viisauttaan ja ethostaan” – ”Runous ja elämä ovat yhtä” (Viljanen 1950 [1936], 17, 18). Juuri tämän näkemyksen siemenet Koskenniemi oli kylvänyt jo nuoren opiskelijan mieleen aloittaessaan uransa Turun yliopiston vasta nimitettynä kirjallisuuden

professorina 1920-luvun alussa. Viljaselle oli luontevaa soveltaa tätä omaksumaansa metodia kohteeseensa ryhtyessään kirjoittamaan V. A. Koskenniemen elämäkertaa.

Goethe oli runoilija, jonka pariin Koskenniemi – myös tutkijana – palasi uransa mittaan yhä uudelleen. Vuonna 1932 ilmestyi *Nuori Goethe, elämä ja runous*, vuonna 1944 *Goethe. Keskipäivä ja elämänilta* ja vuonna 1948 molempien aiempien teosten koosteena *Goethe ja hänen maailmansa*. Kun Viljanen 1930-luvun varhaisina vuosina oli kirjoittamassa Koskenniemi-elämäkertansa, hänellä oli käytettävissään vasta tutkimuskohteensa ensimmäinen Goethe-teos. Lisäksi hän oli perinpohjaisesti syventynyt saksalaisen Friedrich Gundolfin Goethe-monografiaan, jonka hän oli hankkinut jo kouluvuosinaan. Se tarjosi hänelle paitsi metodisen mallin myös koko joukon keskeistä käsitteistöä. Gundolfilaiseen menetelmään kuului sekä elämän ja taiteen ykseyden korostaminen että kirjailijan alkuelämysten ja sivistyselämysten jäljittäminen (Hosiaisluoma 2000, 200). Viljanen lienee kehittänyt alustavasti omaa metodiaan Koskenniemi-elämäkertansa varten jo julkaistessaan arviointinsa yliopistollisen opettajansa varhaisimmasta Goethe-tutkimuksesta Helsingin Sanomissa 4.12.1932 (Viljanen 1932).

Arvostelustaan Viljanen sai nopeaa palautetta. Vaikka Koskenniemi oli saattanutkin odottaa myönteistä suhtautumista, hänen kiitoksensa oli vilpittömän ilahtunut. 8.12.1932 päiväämässään kirjeessä hän kirjoittaa: ”ja vielä: parhain, sydämellisin kiitokseni syvällisestä, pohjattoman ystävällisestä arvostelu-esseestäsi ’Nuoresta Goethesta’. Olin liikutettu sitä lukiessani. Se oli parhain palkinto vuosikausien työstä.” (V. A. Koskenniemen kirje Lauri Viljaselle 8.12.1932.) On syytä huomata, että saman kirjeen alkuosa on omistettu Viljasen vasta ilmestyneen kokonaisuuden (*Musta runotar*) sekä sen joidenkin yksittäisten runojen analysointiin. Koskenniemi on aivan ilmeisesti tarkkaan harkinnut kokonaisuutta sijoittaessaan kiitoksensa Goethe-kirjasta vasta kirjeensä loppuun. Viime riveillä hän lisäksi esittää toivomuksen, että Viljanen jälleen vierailisi kirjallisessa piirissä.

6. Koskenniemen Kivestä Viljasen Kiveen

Koskenniemen Aleksis Kivi -tutkimus ilmestyi vuoden 1934 syksyllä, ja aivan samoin kuin *Goethe*-kirjansa tekijä oli pohjustanut uutta elämäkertaa yliopistollisilla luennoillaan (Häikiö 2010a, 334). Viljanen arvosteli sen Helsingin Sanomissa 2.12.1934 (Viljanen 1934), ja Koskenniemi reagoi lyhyellä kiitoskirjeellä todeten ”rakkaalle veljelleen”: ”Olet osunut suoraan asian ytimeen kaikessa, mitä olen kirjallani tarkoittanut.” (V. A. Koskenniemen kirje Lauri Viljaselle 3.12.1934.) Viljanen oli selvästi koskenniemeläinen korostaessaan runoilijan kokonaispersoonallisuuden merkitystä. Julkaistessaan vuotta myöhemmin Koskenniemi-elämäkertansa hän liittyy tutkimuskohteensa Kivi-tulkinnat Goethe-analyysiin: ”Ei ole vaikea huomata, että Koskenniemi tavallaan katsoo Aleksis Kiveä ’Goethen läpi’, että ’Nuori Goethe’ juuri on ollut hänelle produktiivinen sielunkoulu, joka on opettanut häntä ymmärtämään entistä paljon syvemmin myös suurta suomalaista runoilijaa.” (Viljanen 1935, 326–327.) Viljanen saattoi epäroimattä yhtyä Koskenniemen näkemykseen Kiven kutsumustietoisuudesta, mitä mitkään vastoinkäymiset eivät pystyneet järkyttämään (ks. Häikiö 2010a, 334–335, 338). Näin Koskenniemen Kivi-tutkimus oli omiaan vahvistamaan Viljasen uskoa runouden ainutkertaiseen merkitykseen, jota hän omalla vuonna 1935 ilmestyneellä Koskenniemi-elämäkerrallaan tulkitsi.

Kivi-kirja ei kuitenkaan ollut Koskenniemelle täydellinen menestys. Kirjailijakollegoista mm. Volter Kilpi ja Jalmari Finne suhtautuivat tosin teokseen ”varovaisen myönteisesti” (Häikiö

2010a, 341). Sen sijaan varhaisemman, yksityiskohtia myöten tarkan Kivi-elämäkerran (1915) julkaiseen V. Tarkiaisen kanssa Koskenniemi joutui katkeraan polemiikkiin. Kun Tarkiaisen oli rakentanut kirjailijakuvansa empiiristen faktojen varaan ja pitänyt tärkeinä ympäristöteki-
jöitä sekä nojannut aikalaisten, kuten Kiven veljien haastatteluihin, Koskenniemi oli keskittynyt luomaan synteisiä Kiven kokonaistuotannon pohjalta, hänen sisäistä minuuttaan ja tavoitteita arvostaen (Häikiö 2010a, 339). Viljasta Kivi jäi askarruttamaan vuosikymmeniksi, vaikka hän tuskin suunnitteli varsinaisen biografian kirjoittamista. Vaiheessa, missä hänestä tuli muutamaksi vuodeksi Koskenniemen seuraaja Turun yliopistossa, hän sai edeltäjänsä perintönä tarkastettavakseen ja hyväksyttäväkseen Paavo E. S. Elon väitöskirjan *Aleksis Kiven persoonallisuus* (1950) – tutkimuksen, jonka tekijä miltei samasti itsensä Kiven henkilöihin (Hosiasiluoma 2000, 310–311). Metodია, jota Viljanen katsoi V. Tarkiaisen, V. A. Koskenniemen ja Paavo E. S. Elon noudattaneen huolimatta heidän keskinäisistä eroistaan, hän myöhemmin vuosinaan luonnehti geneettis-psykologiseksi (Viljanen 1974, 183). Itse viimeisinä Turun-vuosinaan, saatuaan uskriittisiä vaikutteita ja virikkeitä, hän otti selvää etäisyyttä juuri tähän menetelmään.

Tutkijana Viljanen paneutui Kiveen 1950-luvun alkuvuosina ja pohjusti työtään pitämällä Turun yliopistossa hänestä luentosarjan. Vuoden 1951 *Kultanummessa* ilmestyi hänen laaja tutkielmansa ”Aleksis Kiven lyriikan muodon ongelmia.” Kaksi vuotta myöhemmin hän julkaisi koko uransa päätteeksi kuuluvan kirjan *Aleksis Kiven runomaailma*. Tällä teoksellaan hän lopullisesti nujersi pitkään vallinneen käsityksen siitä, että Kiven Kanervalan runot olisivat ”mynttäämättömiä kultarakeita” (Hosiasiluoma 2000, 313–314). On ymmärrettävää, että Koskenniemi halusi teoksen arvosteltavakseen. Kritiikki ilmestyi *Valvojassa* vuonna 1953. Vaikka arvostelija ei varsinaisesti ollut haltioissaan, hän myönsi Viljasen avaavan Kiven lyriikkaan uusia näkökulmia ja teoksen olevan esteettisissä tulkinnoissaan ”hienosepän työtä” (Koskenniemi 1953, 597). Aivan ilmeisesti hän piti puutteena sitä, ettei tekijä ollut yrittänyt kytkeä runoja biografisiin yhteyksiin. Silti arvioinnin yleisvirityksestä on pääteltävissä, että Viljasen ensimmäinen yliopistollinen opettaja oli mielissään ja ylpeäkin urallaan menestyneen ja vuosien saatossa kypsyttyneen oppilaansa tulkinnallisesta saavutuksesta.

7. Viljanen ja Koskenniemi akateemisesti rinnakkain

Koskenniemi ja Viljanen, molemmat runoilijoita ja saman tieteenalan tutkijoita, olivat vuosikymmenien kuluessa pääsemättömissä toisistaan, niin suppeat olivat Suomen kirjalliset piirit. Kun Viljanen vuonna 1948 väitteli Helsingin yliopistossa 1940-luvun keskeisestä tutkimuskohteestaan Runebergistä, samana vuonna akateemikoksi nimitetty Koskenniemi oli mukana yhtenä tilaisuuden arvovaltaisista kuulijoista. Virallisena vastaväittäjänä oli kuitenkin Aarne Anttila (Hosiasiluoma 2000, 298). Kun Viljanen kaksi vuotta myöhemmin astui Turun yliopiston kotimaisen ja yleisen kirjallisuuden professorin virkaan, Koskenniemi oli kuuntelemassa seuraajansa esiintymistä (mt., 309). Koskenniemeltä jäi Viljasen ohjaukseen paitsi Paavo E. S. Elon Kivi-tutkimus myös kolme muuta työtä: Urho Verhon *Kaarlo Bergbomin draamankäsitys* (valm. 1953), Kerttu Tannerin (myöh. Saarenheimo) *Myytilliset tarinat suomalaisessa taideyliopistossa* (valm. 1954) ja Pekka Mattilan *V. A. Koskenniemi lyriikkana* (valm. 1954) (Hosiasiluoma 2000, 310–311). Viljanen ei koskaan muuttanut Turkuun, missä hänen

vaikutuksensa jäi kestoltaan lyhyeksi joskaan ei merkityksettömäksi.¹ Jo vuoden 1955 alusta hän siirtyi Helsingin yliopistoon.

8. Poliitiikkaa ja kulttuuripoliitiikkaa

Viljanen ja Koskenniemi kohtasivat toisensa myös kulttuuripoliittisen vaikuttamisen yhteyksissä. Muun muassa vuonna 1940 he olivat *Valvoja-Ajan* toimituskunnan jäseninä päättämässä lehden jatkosta. Tulos oli myönteinen. (Häikiö 2010b, 34.) Viljanen ei kuitenkaan missään vaiheessa ollut Koskenniemen kannanottojen myötäilijä, olivathan heidän keskeiset fooruminsaakin, Koskenniemen konservatiivinen *Uusi Suomi* ja Viljasen liberaali *Helsingin Sanomat*, melko kaukana toisistaan. Luonteeltaan Viljanen oli varautunut ja Koskenniemeä varovaisempi: esim. 1930-luvun sukupolvien väliseen kirjallisuustaisteluun hän ei avoimesti heittäytynyt (Hosiaisuusluoma 2000, 208–209). Koskenniemen ja Viljasen ystävyys kesti koettelemukset, vaikka Viljanen aivan ilmeisesti vieroksui runoilijaveljensä sympatioita ”kolmatta valtakuntaa” kohtaan. Vuonna 1967 hän kirjoitti – luodessaan vielä kerran kokonaiskuvaa Koskenniemen elämästä ja runoudesta – että asennoitumisen syitä olisi etsittävä tämän vankkumattomasta oikeistolaisesta suhtautumisesta sekä bolshevismien pelosta käsin. Viljanen ei kuitenkaan voinut pidättäytyä lisäämästä: ” – tekee mieli sanoa, että eurooppalaisen tradition tuntijalle olisi vähempikin riittänyt.” (Viljanen 1967, 65.)

Talvi- ja jatkosodan vaiheita Koskenniemi seurasi kotikaupungistaan Turusta käsin. Kirjeessään Viljaselle hän vertasi omia vähäisiksi katsomiaan ponnisteluja rintamamiesten uhrauksiin: ”Oma työni tuntuu vallan turhanaikaiselta sen rinnalla, mitä sotilaamme parhaillaan suorittavat.” (V. A. Koskenniemen kirje Lauri Viljaselle 26.8.1941.) Sota kosketti häntä myös henkilökohtaisesti: ”Elän jatkuvassa kenttäpostin jännittyneessä odotuksessa, sillä poikani Hannu – 16-vuotias, kuten nuori sotilaspoika – on lähtenyt konekiväärimiehenä rintamalle ja on nyt aivan etulinjoilla jossakin Uhtuan suunnalla.” Koskenniemi matkustikin rintamalle tavoittaakseen poikansa ja sai kuulla tämän olevan elossa. Kotiin päästyään hän sai kuitenkin viestin Hannun haavoittumisesta. Hannu toipui, mutta vaivoista hän kärsi myöhemminkin. (Häikiö 2010b, 90–93).

Lauri Viljanen palveli talvisodan aikana toimistosihiteerinä puolustusministeriön propagandaosastolla. Jatkosodan vuosina hän työskenteli toimittajana valtion tiedotuslaitoksen tuotantotoimistossa ja kotimaisessa osastossa juhannuksesta 1941 juhannukseen 1942. Toimittajalta edellytettiin artikkelien, pakinoiden ja kantaa ottavien pääkirjoitusten laatimista, ja niitä Viljanen kirjoitti ahkerasti. Samoihin töihin olivat saaneet komennuksen muun muassa Toivo Pekkanen, Mika Waltari ja Elmer Diktonius. (Hosiaisuusluoma 2000, 253.)

Vuonna 1941 ilmestyi Viljasen esseekokoelma *Illan ja aamun välillä*, jonka Runeberg-esseet

1 Viljasesta yliopistollisena opettajana minulla on muistikuvia syksyltä 1954, jolloin aloitin kirjallisuuden opintoni Turun yliopistossa ja jolloin ennätin suorittaa hänelle approbatur-arvosanan. Vuosia myöhemmin hän kommentoi minulle asiaa sanoen: ”Se taisi olla helppo tentti.” Viljasen syksyn 1954 luennoista muistan kuunnelleeni Lyriikan runousoppia ja sarjan F. E. Sillanpäästä. Vaikka kontaktimme sittemmin jäivät vähäisiksi ja satunnaisiksi, Viljanen piti minua kuitenkin yhtenä varhaisista yliopistollisista oppilaistaan. Toimiessani sittemmin Turun yliopistossa kotimaisen kirjallisuuden assistenttina Lauri Viljasen tytär Aulimaija Viljanen oli jonkin aikaa rinnakkaisaineen eli yleisen kirjallisuustieteen assistenttina.

todistavat sota-ajan myötä kasvaneesta mielenkiinnosta kansallisrunoilijaa kohtaan. Huomioita kiinnittää, että tutkielmista ensimmäinen eli ”Runebergin laulu” on muokattu versio alkuaan 1920-luvun alussa Koskenniemen seminaarissa pidetystä esitelmästä (Hosiaislouma 2000, 262). Koskenniemi arvosteli kokoelman Uudessa Suomessa joulukuussa 1941. Arvostelun painopiste ei kuitenkaan ollut Runeberg-esseissä vaan niissä osuuksissa, missä kirjoittaja – muun muassa käsitellessään Volter Kilpeä ja James Joycea – on paneutunut analysoimaan kirjallisuuden modernistisia piirteitä. (mt., 252–264). Modernismi askarrutti sekä Koskenniemeä että Viljasta myöhemmässä vaiheessa laajemminkin. Puhtaasti tieteellisessä mielessä Runeberg kuitenkin hallitsi Viljasen 1940-lukua: hänen yli tuhatsivuinen monografiansa osat ilmestyivät vuosina 1944 ja 1948. Ensimmäisestä niteestä *Runeberg ja hänen runoutensa 1804–1937* Koskenniemi kirjoitti laajan arvioinnin, jossa hän kiitteli Viljasen perinpohjaisuutta: ” – tekijä on huolellisesti kerännyt kaiken, mitä biografiset lähteet ja kirjallinen tutkimus vuosikymmenien aikana on tarjonnut – ”. (Koskenniemi 1953b, 591. Arvostelu ilmestynyt Valvojassa vuonna 1945.) Oleellisenä hän kuitenkin piti Viljasen kykyä synteisien luomiseen: koko laaja aineisto oli tutkijan näkemyksellisessä hallinnassa. Kriittisiä huomioita arvostelu ei sisällä. Opettaja saattoi omasta näkökulmastaan käsin pitää entistä oppilastaan täysin oppineena.

9. Ikääntymisen vaiheita

Vuosien mittaan, iän karttuessa ja terveyden heikentyessä, Koskenniemen mielessä vahvistui toive siitä, että vuonna 1935 ilmestynyt tutkimus hänen elämästään ja runoudestaan saisi jatko-osan. Useita mahdollisia ehdokkaitakin oli, kuten Koskenniemen lyriikasta väitellyt Pekka Mattila (Häikiö 2010b, 323) ja Paavo E. S. Elo, joka väitöskirjansa jälkeen oli ryhtynyt suunnittelemaan uutta laajempaa Koskenniemi-tutkimusta (mt., 293). Luontevin ja ilmeisesti Koskenniemelle mieluisin vaihtoehto oli Lauri Viljanen. Seitsemänkymmenen vuoden ikään ehtineen runoilijan terveys suorastaan romahti 1950-luvun puolivälissä. Tällöin hän lähestyi Viljasta yksiselitteisin pyynnöin: ”Ajatus siitä, että Sinulta joskus liikenisi aikaa ja intressiä VAK:n elämäkerran jatkoon, on minulle hyvin mieluinen. Vieno on kerännyt hyvinkin arvokkaan arkistomateriaalin, jonka mielihyvin luovutamme käyttöösi. Tavallaan elämäni viimeiset vuosikymmenet ovat vaiherikkaimmat (ja myös maamme elämässä hyvin merkitykselliset). Tietenkään en minä kuvittele, että saisin nähdä monografiasi valmiina, mutta tietoisuus siitä, että työ tulee olemaan sinun käsissäsi, on omiaan tuottamaan minulle tyydytystä ja iloa.” (V. A. Koskenniemen kirje Lauri Viljaselle 16.5.1956.) Kirjeen lopun toivotuksesta ”jos matkasi joskus suuntautuu tännepäin – ” on pääteltävissä, että Koskenniemen ja Viljasen keskinäiset tapaamiset olivat 1950-luvulla jääneet vähiin.

Viljaselle ei elämäkerran jatko-osan kirjoittaminen ollut ajatuksena vieras.² Työ jäi häneltä kuitenkin tekemättä. Viljasen pitivät 1950-luvulla kiireisinä sekä viranhoito Helsingin yliopistossa että Parnasson päätoimittajuus vuosina 1954–1956. Moninaisten kiireiden ja lisääntyvien luottamustehtävien takia hänen Parnasson kautensakin jäi lopulta lyhyeksi (Hosiaislouma 2000, 144). Laaja kaksiosainen Koskenniemen elämäkerta, joka kattaa vuodet syntymästä kuolemaan ilmestyi vasta vuonna 2010. Sen kirjoitti historioitsija Martti Häikiö.

2 Lauri Viljasen tytär Aulimajaja Viljanen on tallettanut isänsä jäämistöstä runsaasti V. A. Koskenniemen liittyviä lehtileikkeitä.

10. Viljasen lojaalius koetuksella

Viljanen ja Koskenniemi arvioivat toistensa teoksia, niin runokokoelmia kuin tutkimuksiakin, aina 1950-luvun loppupuolelle saakka. *Helsingin Sanomien* aktiivikriitikon toimesta Viljanen luopui siirtyessään Turun yliopiston professoriksi, joskaan hän ei tällöinkään kokonaan luopunut lehtityöstä (Hosiaisluoma 2000, 144). Koskenniemi etsi Viljasen sympatioita eritoten vaiheissa, joissa hän tunsu tulleensa loukatuksi tai väärin ymmärretyksi. Tämä tulee ensimmäistä kertaa erityisen selvästi näkyviin hänen *Latuja lumessa* -kokoelmansa ilmestyttyä vuonna 1940. Vaikka Viljasen ohella muun muassa Arvi Kivimaa kirjoitti teoksesta ylistävän arvioinnin, Koskenniemeä jäivät kaivelemaan kielteiset kirjoitukset. Petyttyään kotikaupunkinsa lehden eli *Turun Sanomien* Arvo Suomen kritiikkiin, hän kääntyi saman lehden eli toisen arvostelijan eli Teppo Samoojan puoleen saadakseen lohtua ja ymmärtämystä (Häikiö 2010b, 55). Rajuimmin hän reagoi kuitenkin Rafael Koskimiehen *Valvoja-Ajassa* julkaistuun arviointiin. Lauri Viljaselle hän kirjoitti tuohtuneena 13.2.1941 päiväämässään kirjeessä: ”*Valvoja-Ajassa* on ystävämme R. K. julkaissut jääkylmän arvostelun ’Laduista lumessa’ – samantapaisen kuin hän kirjoitti myös siitä sota-ajan runokokoelmasta, johon Sinäkin osallistuit.”³ (V. A. Koskenniemen kirje Lauri Viljaselle 13.2.1941.)

Kun Viljaselle oli tyypillistä vetäytyä kirjallisista kiistoista niin etäälle kuin mahdollista ja varjella koskemattomuuttaan, niin Koskenniemi ei pidäkkeistä piitannut silloin, kun katsoi tulleensa kaltoin kohdelluksi. Koskimiehen *Latuja lumessa* -kokoelmaan kohdistama kritiikki sai hänet etsimään myötätuntoa Viljasen ohella muiltakin tahoilta, muun muassa kustantajaltaan Jalmari Jäntiltä sekä vanhalta ystävältään Edvin Linkomieheltä (Häikiö 2010b, 63, 65). Lopputulos oli, että Koskenniemi ajautui suoranaiseen välirikoon kollegansa kanssa ja ryhtyi käymään toivottamaksi osoittautuvaa puolustusotaa arvostelijaansa vastaan (osapuolten kirjeen vaihdosta ks. mt., 62–69). Martti Häikiö pitää tapahtumasarjaa merkittävänä murroksena ja vedenjakajana Koskenniemen ihmissuhteissa (mt., 62, 70). Kansallisrunoilijaa oli loukannut arvovaltainen henkilö, jonka odottamaton hyökkäys oli tehnyt kirpaisevan kipeää. Lyyrikkona Koskenniemi vaikenä aina vuoteen 1949 saakka, jolloin ilmestyi hänen viimeinen runokokoelmansa *Syksyn siivet*. Ilmeisesti Koskimies katsoi sovituksen hetken koittaneen, kun hän tällöin useiden muiden vanhan polven arvostelijoiden tapaan suhtautui teokseen myötämielisesti (mt., 223–224). Sitä paitsi runouden kentällä oli 1940-luvun loppuun mennessä tapahtunut selvä rintamajako vanhoihin ja nuoriin, ja vanhat katsoivat aiheelliseksi pitää yhtä.

Viljanen julkaisi arviointinsa *Syksyn siivistä* *Helsingin Sanomissa* 11.12.1949. Vielä niin myöhään kuin vuonna 1974 hän valitsi sen *Ajan ulottuvuudet* -esseekokoelmaansa edustamaan menneiden vuosikymmenien päivänkritiikkejään. Viljanen vertasi vanhan Koskenniemen myöhäisteosta tämän nuoruusvuosien kokoelmiin ja huipensi arvostelun kohteensa nerokkuuden ylistykseksi. Kenties hän ei säästellyt kiitossanojaan, koska aavisti arvioivansa ”omia yksinäisiä uriaan” kulkeneen kansallisrunoilijan viimeistä runoteosta (Viljanen 1974b, 37). Viisi vuotta myöhemmin eli vuonna 1954 ilmestyi Koskenniemen aforismikokoelma *Elokuisia ajatuksia*. Nimittämällä kirjaa *Parnassossa* ilmestyneessä arvostelussaan tekijänsä pääteokseksi Viljanen saattoi suorastaan yllättää lukijansa, tunsihan hän sekä tutkijana että kriitikkona monia

3 Tämä tarkoittanee Otavan vuonna 1946 julkaisemaa runoantologiaa *Sotatalvi*, johon mm. Viljanen osallistui. Ks. Hosiaisluoma 2000, 257.

muuta paremmin Koskenniemen runoilijanuran kaikki vaiheet⁴ (Häikiö 2010b, 270). Ylittikö siis aforistikko lyyriikon saavutukset? Laajaa huomiota kokoelma kuitenkin herätti muun muassa filosofien keskuudessa ja kirkollisissa piireissä, ja se innosti nuoren polven runoilijoista Lassi Nummen kirjeenvaihtoon Koskenniemen kanssa (mt., 270–272).

11. Koskenniemi, Viljanen ja modernisoitua sukupolvi

Sotien jälkeisessä tilanteessa, etenkin *Latuja lumessa* -kokoelman aiheuttamien pettymysten jälkeen, Koskenniemi tiedosti nuoremman sukupolven pyrkivän rinnalleen ja ohi. Unto Kupiaisesta oli tullut hänen ystävänsä. Tälle runoilijakollegalleen hän kirjoitti itseään tutkiskellen: ”Olen tietenkin elänyt liian kauan ja olen siksi ollut tahtomattani niin monen menestyksen ja kunnian tiellä”. Nimeltä hän mainitsee muun muassa Aaro Hellaakosken, jonka glorioaa himmentämässä hän tuntee olevansa, ja lisää: ”Myös Lauri Viljasen tiellä olen pahasti.” (Ks. Häikiö 2010b, 191.) Nousemassa oli kuitenkin 1940-luvun lopussa ja 1950-luvun alussa jo seuraava runoilija- ja kriitikkopolvi, joka hankki kirjallisia kannuksia hyökkäämällä akateemisia kirjallisuuden opettajia ja erityisesti V. A. Koskenniemeä vastaan. Välikikko oli väistämätön, vaikka Koskenniemi arvioinneillaan osoitti myös myötämielisyyttä joitakin uransa aloittavia lyyrikoita, kuten Aila Meriluotoa, Lauri Viitaa ja Helvi Juvosta kohtaan (Kunnas 1981, 95).

Suhteessaan modernismiin Viljanen oli varovaisen myönteinen, vaikka alun perin oli kasvanut koskenniemeläiseen käsitykseen mitasta runon elinehtona ja rytmistä sen verenkiertona (ks. Lappalainen 1993, 185–188). Yrjö Hosiaisuus (2000, 144) on todennut, että *Parnasson* päätoimittajana hän asennoitui modernismin nuoriin miehiin ”ehkä hieman vaivautuneesti mutta sietäen”⁵ Hosiaisuus (2000, 143) on pannut merkille, että 1950-luvun keskeinen vaikuttaja Tuomas Anhava vieraili tiheään *Parnasson* palstoilla julkaisten sekä runojaan (muun muassa runosarjan ”Yleiset opit”) että artikkelejaan (muun muassa sarja ”Romaanityyppettä”). Sen sijaan Koskenniemelle Anhava oli kuin punainen vaate. Ensin hän raivostui kielteisestä arvostelusta, jonka 24-vuotias kriitikko oli rojhennut kirjoittaa Rafael Koskimiehen *Väliverho* 1900 -esseekokoelmasta (1951) *Suomalaiseen Suomeen*. Koskenniemen raivon kuitenkin huiپensi Anhavan hänen *Runousoppia ja runoilijoita* -kirjoituskokoelmaansa (1951) kohdistama ankara ryöpytys. Anhavan mukaan kirjoitukset olivat vanhentuneita ja osin piinaavan paatoksellisia (Häikiö 2010b, 248–249). Vastahyökkäyksensä kohteeksi Koskenniemi valitsi *Suomalaisen Suomen* arvovaltaisen päätoimittajan Esko Aaltosen. Prosessi huipentui siihen, että tuohtunut akateemikko erosi Suomalaisuuden liitosta, jonka kunniajäsen hän oli (mt., 249–251).

4 Arvostelu ”Desillusionin syvyys” julkaistiin *Parnassossa* vuonna 1954. Envall (1985, 220) uumoilee, että Koskenniemeen perikriittisesti suhtautunut Tuomas Anhavakin on – tosin nimimerkittömässä tietosanakirja-artikkelissaan – taipunut kiittelemään aforistikon selvänäköisyyttä ja lujaa otetta.

5 Ks. myös Suurpää 2011, 61. Viljanen oli ”kokoava persoonallisuus”, johon kirjallisuuden ystävät hänen kautenaan saattoivat ikään ja sukupuoleen katsomatta luottaa.

12. Suomentajan runotar

Lauri Viljanen oli ahkera runouden suomentaja 1920-luvulta lähtien, jolloin Koskenniemi oli innostanut hänet ja Elina Vaaran kääntämään Ruotsin uutta lyriikkaa (Hosiaisuusluoma 2000, 279). 1940-luvun loppupuolella hän osallistui kahteen merkittävään suomennoshankkeeseen, jotka alueillaan olivat Koskenniemelle mahdollisimman vieraita. *Venäjän runotar*, jonka julkaisemista ajoi Suomen kirjailijaliitto ja jonka asiantuntijana toimi slavisti Valentin Kiparsky, ilmestyi vuonna 1946. Heti sotien jälkeen poliittisesti ennakkoluuloton ja liberaali Viljanen kannatti Suomen Neuvostoliiton-suhteiden kehittämistä ja ehdotti vankilassa istuneiden vasemmistokirjailijoiden, kuten Elvi Sinervon, Arvo Turtiaisen ja Jarno Pennasen uudelleenarviointia (mt., 280–281). Näille näkemyksilleen hän tuskin sai kannatusta Koskenniemeltä, joka 1940-luvun lopulla joutui vasemmiston ääriinjaa edustavan Raoul Palmgrenin rajun hyökkäyksen kohteeksi. Palmgren piti radiossa esitelmän ”Hautakirjoitus Koskenniemelle” ja julkaisi sen 40-luku-lehden viimeisessä numerossa vuonna 1947. Hänen tarkoituksenaan oli painaa Koskenniemi upoksiin niin runoilijana kuin kulttuuripoliitikkona.⁶ (Häikiö 2010b, 187.)

Viljanen halusi pitää mielensä avoimena ja oli valmis perehtymään uusiin suuntauksiin. T. S. Eliot, joka vuonna 1948 oli saanut Nobelin kirjallisuuspalkinnon ja jonka nimeen muun muassa nuori modernisti Tuomas Anhava vannoi (ks. Häikiö 2010b, 249), innosti Viljasen osallistumaan Otavan käynnistämään suomennoshankkeeseen. Sen tuloksena ilmestyi vuonna 1949 käännösvalikoima *Autio maa*, johon hän kirjoitti toisen esipuheista ja suomensi keskeisen, koelmalle nimen antaneen runoelman sekä sikermän ”Neljä kvartettia” (Hosiaisuusluoma 2000, 282–283). Toisen esipuheen kirjoittajana esiintyi nuoren polven kriitikko Kai Laitinen, joka 1940-luvulta lähtien oli tukemassa modernistipolven vahvaa tuleamista (ks. Kunnas 1981, 145). Aivan varaukseton Eliotin ihailija Viljanen ei kuitenkaan ollut, ja kuten Päivi Lappalainen on todennut, muun muassa heidän klassikkokäsityksensä poikkesivat toisistaan. Viljasta vierokutti myös Eliotin kielteinen suhtautuminen romantiikkaan. Aivan ilmeisesti suomennosvalikoiman aikaansaaminen merkitsi hänelle lähinnä kulttuuritekoa, maailmanlaajuisesti tunnetun modernistin saattamista suomenkielisen lukijakunnan ulottuville. (Lappalainen 1993, 163; Hosiaisuusluoma 2000, 283.)

1950-luku ansaitsee huomiota myös monien kirjallisuushistoriallisesti merkittävien maailmanlyriikan suomennosten vuosikymmenenä. Lauri Viljasen panos oli vuonna 1951 ilmestynyt *Helikonin lähde*, joka sisälsi käännöksiä yhdeksää eri kielialuetta edustavalta runoilijalta. Runoilijoiden kokonaismäärä oli 31, joista ruotsalaisia oli kymmenen ja ranskalaisia kahdeksan. Leopardilta, johon Viljanen oli viehätynyt, oli runoja kolme, ja mukana oli myös näyte antiikin lyriikasta. Selvästikin valinnat kuvastivat suomentajan omia mieltymyksiä ja kertoivat samalla siitä, miltä suunnilta hän oli etsinyt omiin säkeisiinsä vaikutteita. (Hosiaisuusluoma 2000, 283–284.)

6 Huomattakoon, että kun Palmgren vuonna 1965 väitteli Helsingin yliopistossa tohtoriksi tutkimuksellaan *Työläiskirjallisuus*, hänen vastaväittäjänään oli Lauri Viljanen. Tilaisuuden eturivissä istuivat mm. Elvi Sinervo ja Arvo Turtiainen (tämän kirjoittajan havainto ja muistikuva).

13. Suomennoskiista

Yleensä hyvinkin sovinnollinen Viljanen joutui juuri suomennosten saralla mukaan yhteen koko uransa kiivaimmista polemiikeista. Vuonna 1957 ilmestyi Alle Tynnin toimittama mittava antologia *Tuhat laulujen vuotta*, jonka runoista osa oli jo aiemmin suomennettu. Näitä käännöksiä Tynni ei kuitenkaan kelpuuttanut mukaan sellaisinaan vaan oli ryhtynyt niitä korjailemaan. Korjailujen kohteiksi olivat joutuneet myös Viljasen suomennokset. Kiiwas keskustelu leimahti liekkeihin ennen kaikkea kirjallisuudentutkijain seuran piirissä. Se levisi myös lehdistöön ja yksityiseen kirjeenvaihtoon. Koskenniemi käsitteli antologiaa parissakin marraskuussa kirjeessään Viljaselle. Marraskuun 12. päivänä 1957 päivämässään kirjekorttissaan hän ihmettelee, mikä on iskenyt ”tyttöpoloisen” päähän, kun hän on päätenyt silkkoihin huononnuksiin (V. A. Koskenniemen kirje Turusta Lauri Viljaselle tämän kotiosoitteeseen Helsingissä 12.11.1957). Samassa yhteydessä hän viittaa mahdolliseen rooliin, mikä Tynnin tulevalla miehellä (Martti Haaviolla) on hankkeessa ollut. Vakavana rikkeenä Koskenniemi pitää sitä, että ”Tynni on häikäilemättä loukannut tekijänoikeutta” ja vielä ilmeisesti saanut jokaisesta runosta käteismaksun.

Marraskuun 1957 lopussa Viljaselle lähettämässään kirjeessä Koskenniemi palaa vielä antologia-asiaan ja kertoo olleensa keskusteluissa WSOY:tä edustavan Nennon (Eino E. Suolahden) kanssa, mutta tämän kannasta ei ollut saanut täyttä selvyyttä (V. A. Koskenniemen kirje Turusta Lauri Viljaselle tämän kotiosoitteeseen Helsingissä 27.11.1957). Joka tapauksessa Tynnin kustantaja oli vaikeassa välikädessä. Suoremmin kuin kirjekorttissaan hän syyttää kirjeessään Haaviota ”skandaalimaisesta tapauksesta” ja omalatauisesta tavasta, jolla hän oli kannustanut Tynniä runokielen uudistamiseen. Koskenniemen tuki oli Viljaselle tärkeä vaiheessa, jossa Haavio yltyi rajuun hyökkäykseen häntä vastaan. Vielä helmikuussa 1958 Koskenniemi pyrki pehmentämään ystävänsä saamia kolhuja huumorilla, jotta tämä ei ottaisi asiaa liian raskaasti: ”Seuraan kiinnostuksella täti-Tynnin edesottamuksia. Täti parka pilaa aikaisemmat tyhmyytensä uusilla tyhmyyksillä.” (V. A. Koskenniemen kirjekortti Lauri Viljaselle 26.2. 1958.) Viljanen oli kuitenkin syvästi katkeroitunut prosessista, jonka jälkiselvittelyjä käytiin vielä pitkään useidenkin lehtien palstoilla (Hosiaisuus 2000, 284–285).

14. Akateemisia ongelmia

Tieteen saralla Viljanen ja Koskenniemi kohtasivat 1950- ja 1960-luvun taitteessa vielä yhden yhteisen ongelman. Turkulainen teologian tohtori Yrjö Luojola oli kirjoittanut Koskenniemestä väitöskirjan, jota hän oli tarjonnut painatusluvan saadakseen Helsingin yliopistoon. Hän luotti kotimaisen kirjallisuuden professorina toimivan Viljasen suopeuteen, tosin turhaan. Sekä Viljanen että toinen asiantuntija Rafael Koskimies tyrmäsivät hankkeen, työn heikkouksiin huolellisesti paneutunut Koskimies erityisen selvästi. Tutkimuksen kohde eli V. A. Koskenniemi, johon Luojola oli ollut henkilökohtaisesti yhteydessä, kirjoitti Viljaselle 7.2.1960 kiusaantuneen kirjeen. Etusivulle hän on alleviivannut sanan ”luottamuksellisesti”. Kirjeessään hän kertoo huomauttaneensa Luojolalle, että tämä oli liiaksi ”vindisoinut” hänen runojaan ja aforismiaan teologis-kristilliseen tyylisuuntaan. (V. A. Koskenniemen kirje Lauri Viljaselle 7.2.1960.) Julkaisuhanketta Koskenniemi ei kuitenkaan halunnut tyystin kaataa. Hänen näkemyksensä mukaan vain yksi ratkaisumalli oli kokeilemisen arvoinen: ”Luojan ainoa mahdollisuus saada

väitöskirjansa tarkastetuksi ja hyväksytyksi on Turun Yliopistossa.” Välittäjäksi ja tien osoittajaksi hän pyysi Viljasta, vaikka tämä Helsingissä oli hylännyt työn. Tilanne Turussa ei ehkä olisi yhtä toivoton kuin Helsingissä. Perusteluksi Koskenniemi mainitsi, että Turussa Luojolalle olisi kenties apua Krohnin veljeksistä ja Kauko Kyyröstä⁷, jotka vuoden 1960 tienoilla olivat tiedekunnassa ”asioita hoitelemassa”. Prosessista tuli kuitenkin vaikea ja monimutkainen. Sen päätteeksi Luojola väitteli Turun yliopistossa tohtoriksi tutkimuksellaan *V. A. Koskenniemen totuudenetsijä-motiivi* vuonna 1962 – papin lipereihin pukeutuneena ja vastaväittäjänään yleisen kirjallisuustieteen professori Eino Krohn.⁸ Koskenniemi oli kuollut muutamaa kuukautta aikaisemmin.

15. Viimeiset runot, aforismit ja esseet

Lauri Viljasen viimeinen runokokoelma *Seitsemän elegiaa* ilmestyi vuonna 1957, kaksitoista vuotta hänen edellisen kokoelmansa *Tuuli ja ihminen* julkaisemisen jälkeen. V. A. Koskenniemi kiirehti kiittämään ”hyvältä uskolliselta ystävältään” saamastaan kirjasta marraskuun 1957 lopussa: ”Onnittelen Sinua sydämellisesti uuden voittoni johdosta.” Samalla hän viittasi Vilho Suomen päivänkriittikkiin: ”Iloitsin myös siitä, että V. S:kin *Uudessa Suomessa* kirjoitti runoistasi yhden parhaista arvosteluistaan.” (V. A. Koskenniemen kirje Lauri Viljaselle 29.11.1957.) Paljon oli lyriikan saralla kahdessatoista vuodessa tapahtunut. Kun Yrjö Hosiailuoma (2000, 324) elämäkertateoksessaan luonnehti *Seitsemää elegiaa* ”yksinäisyyden ja eristymisen kokoelmaksi”, hän tavallaan myötäilee Sakari Vapaasaloa, joka jo vuonna 1967 puhui – sitä paitsi Hosiailuomaa väkevämmin – ”keskipäivän sopusoinnun järkkymisestä”, ”syvästä elämäntunteen kriisistä” ja ”ilmiöiden kultaisen hehkun haalistumisesta” (Vapaasalo 1967, 328). Myös perinteiset runomitat ovat teoksessa lopullisesti särkyneet. Vapaasalo osuu oikeaan korostaessaan, ettei muutos johdu modernisuuden tavoittelusta vaan on elimellisessä yhteydessä sisäisiin syihin (mp.).

Lyyrikkona Viljanen oli 57-vuotiaana tullut tiensä päähän, myöhemmin hän kirjoitti vain laajahkoja runoelmia akateemisia juhlia varten (Hosiailuoma 2000, 331; ks. myös Krohn 1961, 118). Koskenniemi puolestaan, päätettyään oman runoilijanuransa vuonna 1949 *Syksyn siivet* -kokoelmaan, kääntyi aforistiksi ja julkaisi Viljasen kiittelemän teoksen *Elokuisia ajatuksia* vuonna 1954 ja sen jälkeen *Ihmisosan* neljä vuotta myöhemmin. Esseitä ja arvosteluja molemmat kirjoittivat myöhäiseen ikäänsä saakka, Koskenniemi kuitenkin Viljasta selvemmin nuoren polven reiteiltä sivuun ajautuneena. 1950-luvun esseistiikassa Viljasen *Hansikas* vuodelta 1955 ja Koskenniemen *Filosofian ja runouden rajamailta* vuodelta 1959 asettuvat suhteellisen lähemmäksi lähinnä maailmankirjallisuuden esittelyinä, jos kohta Viljasen aiheskaala – toisin kuin Koskenniemen – ulottuu myös modernin kirjallisuuden ilmiöihin saakka.

Kolmisen vuotta ennen Koskenniemen kuolemaa ilmestyi Viljasen esseekokoelma *Lyyrillinen minä ja muita kirjallisuustutkielmia*, joka keskittyy kotimaisiin kirjailijoihin. Vaikka hän käsitteleekin useita suomalaisen proosan klassikkoja Volter Kilvestä F. E. Sillanpähän sekä Arvid

7 Krohnin veljeksistä Eino Krohn toimi Turun yliopistossa yleisen kirjallisuustieteen professorina. Sven Krohnin professuurin ala oli teoreettinen filosofia. Kauko Kyyrö toimi 1950- ja 1960-luvun taitteessa kotimaisen kirjallisuuden professorina. Kyyrö siirtyi vuonna 1962 Tampereen yliopistoon kirjallisuuden historian professoriksi.

8 Olin kuulijana väitöstilaisuudessa, missä väittelijä vetosi useasti kirkollisiin auktoriteetteihin, etenkin piispa Eino Sormuseen.

Järnefeltistä Joel Lehtoseen, hänen analyysiensä keskeisiä kohteita ovat hänen oman tulenkantajasukupolvensa lyyrikot, kuten Elina Vaara, Katri Vala, Yrjö Jylhä, Uuno Kailas ja Kaarlo Sarkia. Pohtiessaan tyyllisten muutosten problematiikkaa hän paneutuu vielä kerran V. A. Koskenniemen runokieleen, tunnesuhtautumiseen, joka kokoelma kokoelmalta on etsiytynyt uusiin ilmaisumuotoihin. Rakentaessaan synteesiä nuoruutensa oppimestarin runoudesta Viljasella on aihetta viitata myös useita vuosikymmeniä aikaisemmin ilmestyneeseen monografiaansa. Konkreettisinta havainnointia hän toteuttaa osoittaessaan, miten sama symboli, esim. meri, näyttyy eri aikakausien teoksissa toisistaan poikkeavissa merkityksissä (Viljanen 1959, 52).

Vaikka Viljanen suhtautui modernisteihin Koskenniemeä myönteisemmin ja säästyi näiden hyökkäyksiltä, heillä kahdella oli loppuun asti paljon yhteistä. Kuten Päivi Lappalainen on todennut, molemmat pitivät rytmin keskeisyyttä oikean runoilijan tunnusmerkkinä, samoin tunteen ja elämyksen tärkeyttä. Viljanen halusi taistella epäjärjestyttä ja kaaoksellisuutta vastaan, ja hänen mukaansa taiteen maailmassa rytmi piti yllä järjestyttä. Etenkin sidotun mitan keinoin kaaoksellisuus oli hallittavissa. (Lappalainen 1993, 186–187.) Koskenniemi ei koskaan mitallisuudesta luopunut. Hänen viimeinen kokoelmansa *Syksyn siivet* ilmestyi vain pari vuotta aikaisemmin kuin uuden sukupolven johtavaksi lyyrikoksi nousevan Paavo Haavikon *Tietäisyyksiin* (1951).

Entä Lauri Viljanen eläkevuodet? Suunnitteliko hän mahdollisesti – kiireiden tauottua – toteuttavansa V. A. Koskenniemen toiveen monografian jatko-osan kirjoittamisesta? Joka tapauksessa hän keräsi Koskenniemeen liittyvää materiaalia tämän myöhäisiin elinvuosiin saakka, ja voi vain arvella kerääjän ajatelleen niillä olevan myöhempää käyttöä. Jatko-osa jäi kuitenkin häneltä tekemättä. Lauri Viljanen kuoli vuonna 1984, 22 vuotta Koskenniemeä myöhemmin.

PIRKKO ALHONIEMI

pirkko.alhoniemi@kolumbus.fi

Lähteet

- ALHONIEMI, PIRKKO 1985: V.A. Koskenniemi – kirjallisen piirinsä primus motor. *Kurkiauran varjo. Esseitä V.A. Koskenniemestä*. WSOY, Helsinki.
- ENVALL, MARKKU 1985: Rauniot tähtivalossa. V.A. Koskenniemi aforistikkona. *Kurkiauran varjo. Esseitä V.A. Koskenniemestä*. WSOY, Helsinki.
- HOSIAISLUOMA, YRJÖ 2000: *Lauri Viljanen*. SKS:n toimituksia 798. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HÄIKIÖ, MARTTI 2010a: V.A. Koskenniemi – suomalainen klassikko 1. *Lehtimies, runoilija, professori 1885–1938*. WSOY, Helsinki.
- 2010b: V.A. Koskenniemi – suomalainen klassikko 2. *Taisteleva kirjallinen patriarkka 1932–1962*. WSOY, Helsinki.
- KOSKENNIEMI, V. A. 1953a: Aleksis Kiven runomaailma. *Kootut teokset VIII. Arvosteluja ja esseitä kokoelmien ulkopuolelta*. WSOY, Helsinki.
- 1953b: Runeberg ja hänen runoutensa 1834–1937. *Kootut teokset VIII. Arvosteluja ja esseitä kokoelmien ulkopuolelta*. WSOY, Helsinki.
- KROHN, EINO 1961: Lauri Viljanen esseistinä. *Kaksi lukittua lipasta. Tutkielmia kirjallisuuden ja estetiikan alueilta*. WSOY, Helsinki.
- KUNNAS, MARIA-LIISA 1981: *Muodon vallankumous. Modernismin tulo suomenkieliseen lyriikkaan 1945–1959*. SKS:n toimituksia 272. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAPPALAINEN, PÄIVI 1985: Oppimestari ja koulumaisteri – kaksi kirjallisuusmiestä ajan aallokoissa.

- KERTTU SAARENHEIMO (toim.): *Runoilijan monet kasvot. Kirjoituksia V. A. Koskenniemestä.* Turun yliopisto. Kirjallisuuden ja musiikkitieteen laitos. Sarja A. N:o 13. Turun yliopisto, Turku.
- LAPPALAINEN, PÄIVI 1993: *Elämä ja teokset. Lauri Viljasen kirjallisuuskäsityksen ääriovivoja.* SKS:n toimituksia 584. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SAARENHEIMO, KERTTU 2001: *Lumotusta prinsessasta itkuvirsien laulajaksi.* SKS:n toimituksia 822. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SUURPÄÄ, MATTI 2011: *Parnasso 1951–2011. Kirjallisuuslehden kuusi vuosikymmentä.* Otava, Helsinki.
- VAPAASALO, SAKARI 1967: *Lauri Viljanen. Suomen kirjallisuus VI. Otto Mannisesta Pentti Saarikoskeen.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava, Helsinki.
- VILJANEN, LAURI 1932: *Nuori Goethe V.A Koskenniemen kuvaamana. Helsingin Sanomat 4.12.1932.*
- 1934: *Aleksis Kivi V.A. Koskenniemen kuvaamana. Helsingin Sanomat 2.12.1934.*
- 1935: *V.A. Koskenniemi. Hänen elämänsä ja hänen runoutensa.* WSOY, Helsinki.
- 1950 [1936]: *Goethe ja nykyhetki. Taisteleva humanismi. Kulttuurikriittisiä ääriovivoja Goethesta nykypäiviin. 2. korjattu painos.* Karisto, Hämeenlinna.
- 1959: *V.A. Koskenniemen symbolikieli – pysyvää vai muuttuvaa? Lyyrillinen minä ja muita kirjallisuustutkimia.* WSOY, Helsinki.
- 1967: *V.A. Koskenniemi. Suomen kirjallisuus VI. Otto Mannisesta Pentti Saarikoskeen.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava, Helsinki.
- 1974a: *Aleksis Kivi – runebergilainen. Ajan ulottuvuudet. Kotimaisen ja yleisen kirjallisuuden tutkimia.* WSOY, Helsinki.
- 1974b: *Kaksi runoilijaa, kaksi arvostelua. Ajan ulottuvuudet. Kotimaisen ja yleisen kirjallisuuden tutkimia.* WSOY, Helsinki.

Sata vuotta Osmo Ikolan syntymästä

*Esimiehen alkajaissanat Suomen Kielen Seuran juhlaseminaarissa
Sata vuotta Osmo Ikolan syntymästä 9.4.2018*

Tämän vuoden helmikuun kuudentena päivänä tuli kuluneeksi sata vuotta Suomen Kielen Seuran pitkäaikaisen esimiehen ja kunniajäsenen, professori Osmo Ikolan syntymästä. Turun yliopiston suomen kielen professorina ja sittemmin rehtorina toimineen Osmo Ikolan pitkä, tieteellisesti harvinaisen laaja-alainen ja monipuolinen elämäntyö on aiheena Suomen Kielen Seuran tänään järjestämässä juhlaseminaarissa. Kuulemme kohta neljä esitelmää, joissa kerrotaan Osmo Ikolasta henkilönä ja yliopistonopettajana, esitellään hänen aloitteestaan 1967 perustetun Lauseopin Arkiston nykyistä toimintaa sekä pohditaan nykypennistiikan suhdetta Ikolan keskeisiin tutkimusaloihin ja hänen yhä elävään sekä monin tavoin ajankohtaiseen tieteelliseen perintöön.

Osmo Ikola syntyi Joensuussa vuonna 1918, mutta pian tämän jälkeen perhe muutti Turkuun, jossa Ikola kävi koulunsa ja hankki yliopistosivistyksensä. Isänsä Niilo Ikolan tavoin Osmo Ikola valitsi tieteenalaksi suomen kielen. Hänen väitöskirjansa, jonka aiheena olivat ensimmäisen suomenkielisen Raamatun tempukset ja modukset, valmistui vuonna 1949.

Sananjalassa vuonna 2016 julkaisemassaan muistokirjoituksessa emeritusprofessori Alho Alhoniemi luonnehtii Ikolan väitöskirjan merkitystä näin: ”Väitöstutkimus, joka oli suomalaisessa lingvistiikassa sekä metodiltaan että tuloksiltaan upeaa uudisraivaajan työtä, nosti Ikolan heti suomen lauseopin tutkimuksen kärkeen.” Pian väitöksensä jälkeen, vuonna 1950, Ikola nimettiin Turun yliopiston suomen ja sen sukukielten professoriksi. Vuodesta 1975 vuonna 1981 tapahtuneeseen eläkkeelle jäämiseensä saakka Ikola toimi Turun yliopiston rehtorina.

Ikolan ominta tutkimusalaa oli alusta pitäen syntaksi. Hänen tutkijan mielenkiintonsa kohdistui yleiskielen lisäksi laajasti suomen murteisiin sekä vanhaan kirjakieleen. Ikola toimi pitkään ja aktiivisesti myös kielenhuoltajana sekä suomen kielen lautakunnan jäsenenä ja puheenjohtajana. Hän perusti Suomen Kielen Seuran vuosikirjan *Sananjalan* ja toimi sen päätoimittajana kolmekymmentä vuotta.

Oman ikäpolveni, 1980-luvun loppupuolella opintonsa aloittaneiden suomen kielen opiskelijoiden ensi kohtaaminen Osmo Ikolan kanssa tapahtui jo pääsykokeisiin lukiessa. Ikolan *Nykysuomen käsikirjaa* käytettiin tuolloin suomen kielen pääsykokeikirjana useissa Suomen yliopistoissa, luonnollisesti myös Turun yliopistossa, jonka opiskelijaksi tulin 1987. Vaikka Ikola itse olikin tuolloin jo eläkkeellä, tämän kunnioitusta herättävän hahmon saattoi vilahdukselta nähdä Fennicummin käytävillä tai Suomen Kielen Seuran kokouksissa. Ikolan perintö eli vahvana silloisessa suomen kielen yliopisto-opetuksessa, etenkin vanhan kirjasuomen ja lauseopin kurseilla, joilla lehtori Aapo Taiminen opetti meille Ikolan lauseenvastikeopin kauniin ja loogisen järjestelmän. Tämä oppi istuu lujassa: kun luen nykyisten opiskelijoiden kirjoittamia, myöhempiin kielioppimalleihin perustuvia tutkielmia syntaksin alalta, en voi olla miettimättä, miten yksi jos toinenkin rakenne pitäisi analysoida ”oikeasti”, siis Ikolan syntaksikuvauksen ja lauseenvastikejärjestelmän mukaisesti esimerkiksi niin, että lauseenvastikkeeksi kutsuttu infinitiivinen konstruktio kokonaisuutena toimii hallitsevan lauseen jäsenenä.

Myöhemmin jatko-opiskelijana tutustuin Ikolan *Virittäjässä* vuonna 1954 käynnistämään intohimoiseen keskusteluun eksistentiaalilauseiden syntaksista ja semantiikasta. Tämä oli todellinen jännityslukemisto, jonka luin pariinkin kertaan kokonaan läpi. Keskusteluun osallistuivat Ikolan lisäksi muut aikakauden johtavat syntaksin tutkijat, aktiivisimmin Aarni Penttilä, jonka kanssa Ikola kävi pitkää kahdenkeskistä väittelyä, sekä lisäksi ainakin Matti Sadeniemi, Paavo Siro ja Wolfgang Schlachter, joka julkaisi aiheesta laajan artikkelin ja yhteenvedon *Finnisch-ugrische Forschungenissa*. Kirjoituksissa käsiteltiin perusteellisesti suomen kielen eksistentiaalilauseisiin liittyviä moninaisia ongelmia, etenkin ns. partitiivisubjektin käyttöehto- ja sekä tähän liittyvää jaollisuuden ja jaottomuuden oppositiota, eksistentiaalilauseiden verbi-semantiikkaa ja eräitä muita ilmiöitä. Väittelyä on syystä myöhemmin pidetty suomen kielen lauseopin modernin tutkimuksen lähtölaukauksena.

Osmo Ikola oli edelläkävijä monella tavalla. Muistelmakirjassaan *Oppia ikä kaikki* hän kuvaa, kuinka jatkosodan vuosina tapasi tulevan vaimonsa. Ikola toimi tuolloin merivoimien esikunnassa viestiupseerina, ja hänen tehtäviinsä kuului kaukokirjoittimen käyttöä yhteydenpitoon eri tahojen kanssa. Ikola kertoo näin:

Hiukan erikoisella tavalla tutustuin myöhempään vaimooni Sicke (Sigrid) Parkoseen, joka silloin oli viestityslottana ilmavoimien puolella. Ensi tuttavuutemme tapahtui kaukokirjoittimen välityksellä. Siinä kiinnostuimme toisiimme, teimme treffit, ja siitä se sitten alkoi.

Nykykielellä ilmaisten Ikola siis tapasi tulevan vaimonsa chatissa.

Ennen juhlaseminaariesitelmien kuulemista jaamme päivän teemaan sopivasti Osmo Ikolan nimeä kantavan palkinnon parhaasta vuonna 2017 suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineessa tarkastetusta pro gradu -tutkielmasta. Palkinnon saa filosofian maisteri Henni Pajunen tutkielmastaan *–OittA- ja –OttA-verbien normittaminen 1910-luvulta 2010-luvulle*, jossa hän tarkastelee näiden verbien oikeinkirjoitusasun normittamista ja tässä sadan vuoden aikana tapahtuneita muutoksia.

TUOMAS HUUMO
tuomas.huumo@utu.fi
Suomen Kielen Seuran esimies

Kertomus Suomen Kielen Seuran toimivuodesta 1.1.–31.12.2017

Kokoukset ja esitelmät

Seura on kuluneena vuonna pitänyt viisi kokousta, joista kolme pidettiin kevätkaudella ja kaksi syyskaudella. Kokouksiin on osallistunut yhteensä 192 henkeä seuran jäseniä ja muuta yleisöä.

23.2. Dosentti Mira Samarova esitelmöi aiheesta *Udmurttilaiset paikannimet ja paikannimitutkimus*.

23.3. FM Suvi Lahtonen esitelmöi aiheesta *Miksi sodan siviilikuvaukset ovat suosittuja 2000-luvulla? Fiktio kollektiivisen muistin välineenä*.

11.4. järjestettiin seminaari teemalla *Kielenhuolto – ketä kiinnostaa!* Ohjelmassa oli

- FM Tanja Toropainen: *Puhdasta ja virheetöntä kieltä kansalle – oikeakielisyytyötä itsenäistyneessä Suomessa*

- Kielitoimiston johtaja, FT Salli Kankaanpää: *Kotimaisten kielten keskus kielenhuoltajana: mitä, miksi ja kenelle?*

- Suomen kielen lautakunnan puheenjohtaja, professori Jaakko Leino: *Kielenhuoltajat ja noitatohorit: ohjaako normityötä asiantuntemus vai joukkovoima?*

- paneelikeskustelu, johon osallistuivat Tanja Toropainen (pj.), Salli Kankaanpää, Leena Kytömäki, Inka Rautiainen ja Atte Huhtala.

Kokouksen aluksi kuultiin seuran esimiehen alkajaissanat ja jaettiin Osmo Ikolan rahaston palkinto parhaasta vuonna 2016 valmistuneesta suomen ja sen sukukielten alaan kuuluvasta pro gradu -tutkielmasta FM Mariann Bernhardtille.

26.10. FT Päivi Roivainen esitelmöi aiheesta *'Kuravaatteet ovat YÄK.' Lapset, lastenvaatteet ja moniaistinen materiaalisuus*.

28.11. Seuran esimies, dosentti Kirsti Siitonen esitelmöi aiheesta *Puhuttu ja kirjoitettu suomen kieli – muutos ja variaatio*.

Julkaisutoiminta

Seuran vuosikirjasta *Sananjalasta* oli ilmestymisvuorossa 59. nide.

Sananjalan toimituskuntaan ovat toimivuoden aikana kuuluneet seuraavat henkilöt: päätoimittajana dosentti **Paula Sjöblom**, toimitussihteerinä HuK **Eeva Herrala**, taloudenhoitajana FM **Jaakko Antikainen** sekä muina jäseninä **Mikko Bentlin**, **Satu Grünthal**, **Pekka Hakamies**, **Hanneleena Hieta**, **Kaisa Häkkinen**, **Jyrki Kalliokoski**, **Kaarina Koski**, **Leena Kytömäki**, **Päivi Lappalainen**, **Ritva Laury**, **Ildikó Lehtinen**, **Harri Mantila**, **Sirkka Paikkala**, **Karl Pajusalu**, **Marko Pantermöller**, **Jari Sivonen** ja **Jussi Ylikoski**.

Muistamiset

Vuoden 2017 aikana seura osallistui professori Helena Ruotsalan juhlakirjan tabula gratulatoria -onnittelijalistaan sekä muisti eläkkeelle jäävää esimiestään dosentti Kirsti Siitosta.

Muu toiminta

Seuran kokouksista tiedotettiin jäsenkirjeen ja ovimainosten lisäksi seuran oman sähköpostilistan kautta. Lisäksi kokouksista ilmoitettiin mm. *Turun Sanomien* menovinkeissä, Turun yliopiston tapahtumakalenterissa sekä useilla sähköpostilistoilla.

Seuran toimihenkilöt

Suomen Kielen Seuran toimihenkilöinä ovat olleet 24.11.2016 kokouksessa valitut seuraavat henkilöt: esimiehenä dosentti **Kirsti Siitonen**, I varaesimiehenä professori **Sirkka Saarinen**, II varaesimiehenä professori **Päivi Lappalainen**, sihteerinä FT **Katri Priiki**, rahastonhoitajana FM **Maija Lundgren** sekä muina johtokunnan jäseninä opiskelija **Atte Huhtala**, lehtori **Inka Rautiainen**, professori **Helena Ruotsala**, dosentti **Paula Sjöblom** ja yliopisto-opettaja **Tanja Toropainen**. Johtokunta on kokoontunut toimivuoden aikana viisi kertaa.

Seuran varsinaisina toiminnantarkastajina ovat toimineet FT **Viola Čapková** ja dosentti **Krista Ojutkangas**. Varatoiminnantarkastajina ovat olleet FT **Hanneleena Hieta** ja FT **Tuomas Hovi**.

Jäsenmäärä ja jäsenmaksut

Toimivuoden lopussa seuraan kuului 117 vakinaista jäsentä ja 71 vuosi- ja opiskelijajäsentä.

Vuosijäsenen vuosimaksu oli 20 euroa, opiskelijajäsenen vuosimaksu 5 euroa, ainaisjäsenen kertakaikkinen maksu 200 euroa ja lahjoittajajäsenen alin maksu 1000 euroa.

Varallisuus ja avustukset

Seuran varallisuus oli toimivuoden alussa 6093,97 euroa. Tieteellisten seurain valtuuskunta myönsi Suomen Kielen Seuralle vuodeksi 2017 *Sananjalka* 59:n julkaisemiseen 5000,00 euroa. Lisäksi Tiedekustantajien liitto myönsi seuralle laajamittaista *Sananjalan* digitointihanketta varten 14 300 euron avustuksen, joka käytetään vuosien 2018 ja 2019 aikana. Toimivuoden lopussa seuran varallisuus oli 18 598,46 euroa.

KATRI PRIIKI

katri.priiki@helsinki.fi
Suomen Kielen Seuran sihteeri

ARVOSTELUJA

Yhdyssanojen rajankäyntiä Agricolan sanastossa

TANJA TOROPAINEN: *Yhdyssanat ja yhdyssanamaiset rakenteet Mikael Agricolan teoksissa*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 439. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku 2017. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6875-6>. 122 + 121 sivua.

Vanhaa kirjasuomea koskevassa tutkimuskirjallisuudessa toistetaan usein, että sanojen yhteen ja erilleen kirjoittaminen on Ruotsin vallan aikana ollut vaihtelevaa, mutta havainnon tueksi ei ole ollut juurikaan näyttöä tähän variaatioon vaikuttavista tekijöistä tai kirjoittajakohtaista vertailua. Erillistutkimuksia vanhan kirjasuomen yhdyssanarakenteista on julkaistu varsin vähän, nekin enimmäkseen suppeita artikkeleita.

Tanja Toropaisen artikkeliväitöskirja Mikael Agricolan teoksissa esiintyvistä yhdyssanoista ja yhdyssanamaisista rakenteista on tervetullut lisä tähän tutkimukseen. Tässä arvioissa tarkastelen pääosin väitöskirjan yhteenveto-osaa.

Väitöskirjan taustalla on Turun yliopiston hanke, jossa on tuotettu Mikael Agricolan teoksista morfosyntaktinen tietokanta (hankkeesta tarkemmin esim. Inaba 2007). Toropainen on ollut hankkeessa mukana hakusanoittamassa Agricolan teoksissa esiintyviä sanoja, ja tätä kokemusta tutkija on päässyt hyödyntämään käsillä olevassa väitöstutkimuksessa.

1. Tutkimuksen tavoitteet ja näkökulmia yhdyssanoihin

Yhdyssanoja voi lähestyä sekä sananmuodostuksen että ortografian näkökulmasta. Tanja Toropaisen tutkimuksessa näkökulmat yhdistyvät. Sanastoa ja sananmuodostusta käsittelevässä kirjallisuudessa yhdyssanat tупpaavat herkästi jäämään johtamisen varjoon. Toropainen osoittaa, että myös sanojen yhdistämisen mekanismeissa riittää selvittettävää. Yhdyssanojen synnyn selvittämisessä on toki otettava huomioon, että yhdyssana voi syntyä myös johtamalla (*ylenpalttinen* > *ylenpalttisuus*) ja että yhdyssanoja voi rekursiivisesti yhdistää jälleen uusiksi yhdyssanoiksi (*naaras* + *jalopeura* > *naarasjalopeura*).

Mikael Agricolan ortografiaa on tutkittu paljonkin, mutta menneinä vuosikymmeninä tutkijoiden kiinnostus on keskittynyt lähinnä äänteiden ja kirjainten vastaavuuden selvittelyyn (esim. Rapola 1933). Toropaisen väitöskirja on ensimmäinen erillistutkimus yhdyssanojen yhteen ja erilleen kirjoittamisesta Agricolan teoksissa. Aikasuhteiltaan tutkimus on pääosin synkroninen: tutkimuksessa pitäydytään 1500-luvulla, paitsi ensimmäisessä osa-artikkelissa, jossa tarkastelujaksona on koko vanhan kirjasuomen kausi.

Toropainen määrittelee tavoitteikseen kuvata morfologisesti Agricolan teosten yhdyssanarakenteita, selvittää joidenkin yhdyssanarakenteiden alkuperää, tarkastella joidenkin yhdyssanarakenteiden vakiintumista sekä arvioida yhdyssanan käsitettä vanhan kirjakielen aineiston perusteella. Ortografia ei suoraan näy näissä tavoitteissa, mutta se on ollut läsnä paitsi

osa-aineistojen rajausperusteena myös kautta koko prosessin tutkimuksen lähtökohtien hahmottelusta aina tutkimustulosten raportointiin asti. Kun tutkimuskohteena ovat vanhan kirjasuomen yhdyssanat, sanayhtymien yhteen ja erilleen kirjoittamisen vaihtelu on otettava huomioon joka vaiheessa.

Yhdyssanoja on kieliopissa tarkasteltu sekä deskriptiivisesti että normatiivisesti, mutta tutkimuskohteenakin yhdyssanat tuntuvat suorastaan kutsuvan esiin (kirjoitetun) kielen normittamisen ja joko–tai-ajattelun: Kumpi on oikein, nominatiivi- vai genetiivialku? Pitääkö sanayhtymä kirjoittaa yhteen vai erilleen?

Tutkimuksessaan Toropainen on tietoisesti pyrkinyt irtautumaan nykykielen normatiivissävytteisestä yhdyssanakäsityksestä; niinpä esimerkiksi *savinenastia* on tulkittu aidoksi yhdyssanaksi, ei vahingossa yhteen kirjoitetuksi sanaliitoksi eikä ladontavirheeksi. Deskriptio ja normittamisen ristiveto näkyy myös Toropaisen lähdeluettelosta, jossa on deskriptiivisten kielioppien rinnalla myös jokunen normatiivinen kielenkäytön opas.

Nykykielen yhdyssanakäsityksestä irrottautuminen on Toropaiselta keskeinen teoreettinen kannanotto. Siksi aiheen käsittely olisi mielestäni kuulunut pikemminkin Teoreettinen viitekehys- kuin Aineistot ja menetelmät -lukuun.

2. Tutkimusprosessi näkyvillä myös lopputuotteessa

Tanja Toropaisen väitöskirja koostuu viidestä aiemmin julkaistusta artikkelista ja yhteenvetoluvusta. Artikkelit muodostavat monipuolisen kokonaisuuden, jonka tekijä onnistuu yhteenvedossa kehystämään ilman toisteisuuden vaikutelmaa. Yhteenvedosta lukija saa myös lisävalaistusta joillekin ratkaisuille, jotka itse artikkeleissa ovat jääneet turhan niukasti dokumentoiduiksi. Mukana on kolme laajaa liitettä: luettelot Agricolan teosten yhteen kirjoitetuista yhdyssanoiksi tulkituista rakenteista (paitsi numeraaleista) esiintymämäärineen, erilleen kirjoitetuista luontaisista yhdyssanoista sekä yhteen kirjoitetuista sanajonoista, joita tutkimuksessa ei ole tulkittu yhdyssanoiksi (esim. *nouseyles*).

Artikkeliväitöskirjassa tutkijan kulkema matka näkyy selvemmin kuin monografiassa, jossa kaikkea tekstiä voi muuttaa vielä esitarkastuksen jälkeen ja työprosessi jää piiloon. Artikkeliväitöskirjaan artikkelit tulevat siinä muodossa kuin ne on aikoinaan julkaistu. Varhaisin Toropaisen väitöskirjaan sisältyvistä artikkeleista on ajalta 14 vuotta ennen väitöstä ja poikkeaa aineiston aikarajauksen puolesta muista, koska ajatus nimenomaan Agricolan yhdyssanoja koskevasta väitöstutkimuksesta heräsi vasta myöhemmin. Yhteenvedo-osassa tutkija pääsee kommentoimaan ja täydentämään artikkeleitaan. Toropainen muun muassa suhteuttaa toisiinsa eri artikkeleissa käyttämiään termejä ja esittelee hyödyntämiään vertailuaineistoja.

Toropainen on pyrkinyt laatimaan Agricolan sanastosta kuvauksen, jossa yhdyssanarakenteet tulevat kuvatuksi sanaluokittain. Tässä väitöskirjagenren sallima laajuus – ja varmaan aikakin – on asettanut omat rajansa, ja osatutkimuksissa tulevat käsitellyksi vasta yhdysverbit ja -adjektiivit sekä osa yhdyssubstantiivien rakennetyypeistä. Niinpä tekijä on päätenyt artikkeliväitöskirjalle poikkeukselliseen ratkaisuun: yhteenvedo sisältää (luvun 5 alaluvuissa) myös uutta, artikkelien jälkeistä tutkimusta Agricolan yhdyssanojen sanaluokittaisista yleisyysuh-teista sekä yhdyspronominien, -numeraalien, -adverbien ja -interjektoiden rakennetyypeistä. Yhteenvedo siis sisältää tavanomaiseen artikkeliväitöskirjaan verrattuna ylimääräistä, mutta ei tiedekunnan ohjeissa suoranaisesti kiellettyä ainesta (Ohje Artikkeliväitöskirja humanistisessa tiedekunnassa 2017–2018).

Vaikka ratkaisu onkin epäsovinnainen, mielestäni siitä ei ole koitunut kokonaisuudelle mitään haittaa, saahan lukija lisäanalyseista kehukset – vaikka osin vasta alustavat – artikkeleissa esitetyille tutkimustuloksille. Yhteenvedo myös antaa tavanomaista jatkotutkimusaiheiden listamista vahvempia viitteitä siitä, että tutkimustyö jatkuu väitöskirjan valmistuttuakin.

3. *Onko yhdys sana yhdyssana?*

Tanja Toropaisen tutkimuksessa keskeinen kysymys kuuluu, mikä on yhdyssana ja mikä ei. Yhdysanan käsitettä koskevassa alaluvussa Toropainen esittelee muun muassa yhdysanan prototyypin, jonka Laura Tyysteri (2015, 26) on hahmotellut nyky-suomen yhdysanatyypin produktiivisuutta käsittelevässä tutkimuksessaan. Prototyypinen yhdyssana koostuu itsenäisistä lekseemeistä, sen osien välinen raja vastaa syntaktista rajaa, eikä sitä vastaava sanaliitto ole mahdollinen syntaktinen rakenne. Semanttisesti yhdysanan prototyyppi on eriytynyt osistaan ja kiteytynyt yksittäisen käsitteen nimitykseksi, ja morfologisesti se on eheä ja koskematon kokonaisuus. Puheessa sillä on yksi pääpaino. Palataan myöhemmin siihen, missä määrin Agricolan yhdysanat noudattavat tätä prototyyppiä.

Yhdysanaa siis sitovat yhteen monet muutkin piirteet kuin se, että se (kielikohtaisesti) kirjoitetaan yhdeksi kokonaisuudeksi. Nykysuomen sanayhtymien yhteen ja erilleen kirjoittaminen on varsin pitkälle normitettua, mutta emme voi luottaa siihen, että Agricola olisi kirjoittanut kaikki yhteen kuuluviksi mieltämänsä merkityskokonaisuudet yhteen.

Väitöskirjan nimessä puhutaan yhdysanoista ja yhdysanamaisista rakenteista, siis rakenteista, jotka ”muistuttavat esimerkiksi muotonsa, osiensa, muodostustapansa tai merkityksensä puolesta yhdysanoja, mutta ovat kuitenkin jotain muuta”. Sanaliittojako? Kielenhuollon piirissä yhdysanan vastaparina esiintyy usein *sanaliitto*, joka terminä kuitenkin korostaa sanojen erillisyyttä: yhdyssana on yksi sana, sanaliitto kaksi sanaa (joskus useampiakin).

Kun *sanaliitto*-termin edus- ja määriteosat vaihdetaan keskenään, saadaan tulokseksi *liittosana*, kätevä nimitys lekseemeille, jotka muodostuvat kahdesta erilleen kirjoitetusta osasta. Mutta Toropainen mahdollistaa yhdysanamaisiin rakenteisiin myös ne (erheellisesti) yhteen kirjoitetut tapaukset, jotka eivät kuitenkaan aidosti ole yhdysanoja eivätkä edes liittosanoja.

Koska Toropainen käy tutkimuksessaan yhdysanojen ja sanaliittojen/liittosanojen rajaa, tarvitaan kattotermiä, jonka alle mahtuvat molemmat ryhmät. Tällaisena kattoterminä Toropaisella on *sanayhtymä*. Sanayhtymä voi olla yhtä lailla yhdyssana kuin samoista osanoista muodostunut lauseke; termin käyttöön ei sisälly kannanottoa siihen, edustaako yhtymä lekseemiä (Koivisto 2013, 328).

Monet suomen kielen yhdysanarakenteet ovat sellaisia, että kielessä on myös vastaava kaksisanaainen syntaktinen rakenne. Tällöin etenkin erilleen kirjoitetuista esiintymistä voi olla vaikea tulkita, onko rakenne yhdyssana vai sanaliitto. Yhdysanarakenteesta ei kuitenkaan esiinny vastaavaa kaksisanaista lauseketta, kun yhdysanan määriteosana on nominatiivimuoto (**alkupuhe**), yhdysosamuoto (**syömähammas**) tai lekseeminä esiintymätön nominivartalo (**esipuhe**). Tällaisille yhdysanoille Toropainen on muodostanut hyvin käyttökelpoiselta tuntuvan nimityksen: hän kutsuu niitä *luontaisiksi yhdysanoiksi*. Veikkaanpa, että termi leviää laajempaan käyttöön. Ja kyllä, *yhdys sana* on siis katkonaisesta kirjoitusasustaan huolimatta luontainen yhdyssana.

4. Keskiössä aineisto

Väitöskirjansa aineistona Tanja Toropaisella on – ainakin periaatteessa – Mikael Agricolan teosten yhdyssanat; osatutkimuksissa hän tarkastelee eri tavoin rajattuja osa-aineistoja, ja niiden kohdalla voi tosiaankin puhua ”täydellisistä aineistoista”, jotka sisältävät kaikki tutkittavan rakennetyypin esiintymät Agricolan teoksissa. Tutkimus on kautta linjan vahvasti aineistopohjaista, ja tulevien kielentutkijoiden kannattaakin lukea tarkoin Toropaisen pohdinnat eri tavoin koostettujen aineistojen ääressä.

Osatutkimuksissaan Tanja Toropainen on käyttänyt aineistona sanakirjan toimittamista varten tehtyjä sanalippuja, Agricolan morfosyntaktisen tietokannan koodattua sanalista, Kotimaisten kielten keskuksen Vanhan kirjasuomen korpusta, *Index Agricolaensis* -saneluettelo (IA) ja Mikael Agricolan teosten näköispainosta (MAT). Näistä hän on koostanut kutakin osatutkimusta varten erillisen Access-tietokannan, josta pääsee kätevästi tekemään hakuja ja jossa laskutoimitukset sujuvat sukkelasti. Hyvästi ruutuviikko ja tukkimiehen kirjanpito!

Toropainen erittelee käytännönläheisellä otteella erilaisten aineistotyyppien tarjoamia mahdollisuuksia ja sudenkuoppia. Mielestäni käsillä olevan tutkimuksen keskeisimpiin anteihin kuuluu juuri se havainto, miten kiinteä yhteys aineiston laadulla ja rajausperusteilla on niin tutkijan työprosessiin kuin tutkimustuloksiinkin. Toropaisen työ herättää lukijan pohtimaan laajemminkin, mihin ja miten sähköisiä aineistoja voi hyödyntää, kuinka luotettavia ne ovat ja miten niiden muutoksenhallinnasta on huolehditu.

Vanhan kirjasuomen sanankirjan (VKS) toimittamista varten laadittujen sanalippujen äärellä Toropainen ihmetteli, kuinka yhdysverbilipuissa on saatettu merkitä hakusanan määriteosa sulkeisiin tai siirtää se edusosan jälkeen, vaikka se lippuun poimitussa esiintymässä on kiistatta verbin edellä. Jotkin yhdysverbiliput on myös aakkostettu edusosan mukaan. Tutkijalle syntyi ”vaikutelma, että prefiksialkuisuus on yritetty suorastaan häivyttää lekseemeistä”, ja hän joutui käymään sanaliput uudelleen läpi, kun oli ensimmäisellä kierroksella poiminut aineistonsa vain ne verbit, jotka sanastajakin olivat hakusanoittaneet yhdysverbeiksi. Uusintakierroksella Toropainen perehtyi tarkemmin sanalipuissa oleviin esimerkkilauseisiin, joista verbin käyttöyhteys ja merkitys hahmottuvat paremmin.

Digitoitujen tekstiaineistojen yhtä lailla kuin sanalippujenkin ääressä on syytä muistaa, että ne ovat ihmisten tekemiä ja että aineiston ilmiasu perustuu tehtyihin valintoihin. Kun tutkimuskohteena ovat yhdyssanat, myös sillä on merkitystä, mitä tapahtuu rivin vaihtuessa. Agricolan teoksissa riviltä toiselle jatkuvaan yhdyssanaan on usein merkitty yhdysmerkki, mutta se on voitu jättää pois tilan puutteesta tai visuaalisesti harmonisen sivukokonaisuuden luomiseksi. Jos rivin lopussa on yhdysmerkki, onko se vain rivinvaihdosta johtuva ratkaisu vai onko yhdysmerkkiä käytetty saman sanan yhdysosien välissä muutoinkin? Jos joku tutkisi nimenomaan yhdysmerkin käyttöä vanhassa kirjasuomessa, hänen olisi syytä problematisoida tällaiset tekstinkohdat ja tarkistaa kirjoitusasu myös alkutekstistä tai näköispainoksesta. Näin Toropainen onkin toiminut oman tutkimuksensa kannalta kriittisissä kohdissa.

Toropaisen osatutkimusten yhteinen metodinen pohja muodostuu systemaattisesta sanastuksesta ja morfologisesta analyysistä, jonka tarkkuus kuitenkin vaihtelee artikkeleittain. Useimmissa osatutkimuksissa hän on myös verrannut havaintojaan Agricolan yhdyssanoista nykyiseen kirjakieleen, joissakin myös suomen murteiden yhdyssanoihin sekä Agricolan jälkeisen vanhan kirjasuomen yhdyssanoihin. Paikoitellen mukana on vertailua Agricolan suomen-nosten lähdeteksteissä esiintyviin sanarakenteisiin.

5. Viisi artikkelia

Väitöstutkimuksen varhaisimmassa artikkelissa ”Vanhan kirjasuomen yhdysverbit” (*Sananjalka* 2003) Toropainen luo katsauksen koko Ruotsin vallan ajan kirjasuomen yhdysverbien rakenteeseen ja yleisyyteen aineistonaan Turun yliopistossa säilytettävät kopiot *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* (VKS) toimitustyötä varten tehdyistä sanalipuista. Aikarajaus poikkeaa väitöskirjan muista artikkeleista, koska ajatus Agricolan yhdysanoja koskevasta väitöstutkimuksesta on syntynyt vasta tämän artikkelin julkaisemisen jälkeen. Eri yhdysverbejä on tarkastelussa mukana 1 460. Koko aineiston yhdysverbeistä noin 85 prosentissa on määriteosana tulosijainen adverbi, ja myös kaikki nykykieleen säilyneet vanhat yhdysverbit ovat joko adverbialkuisia tai adverbiin rinnastuvalla nominin taivutusmuodolla alkavia.

Artikkelissa ”Mikael Agricolan teosten yhdysadjektiivit” (*Virittäjä* 2007) Toropainen tarkastelee yhdysadjektiivien morfologista rakennetta pääasiassa edusosan johdostyyppin perusteella. Aineisto on kerätty Agricolan teosten morfosyntaktisen tietokannan koodauksista. Mukana ovat myös yhdyspartisiipit, joiden poimintaa on kuitenkin rajoittanut se, että aineiston koodauksessa ”on yleensä kiinnitetty huomiota vain yhteen kirjoitettuihin partisiippeihin”. Produktiivisia ovat Agricolan aikana olleet *-inen-* ja *-vAinen-*loppuiset yhdysadjektiivit sekä yhdyspartisiipit. Artikkeleihin sisältyy kiinnostavaa pohdintaa yhdysadjektiivien syntyprosessista, jossa on voinut olla mukana monta vaikuttavaa tekijää: yhtäältä lähtötekstin, toisaalta suomen murteiden tarjoama malli, niin johtaminen kuin yhdistäminenkin. Toropaisen mukaan sellaiset superlatiiviloppuiset yhdysadjektiivit kuin *kaikkeinkorkein* ovat sittemmin hävinneet kirjoitetusta suomen kielestä – toisin sanoen ne kirjoitetaan nykyään erilleen.

Kolmas artikkeli ”Ylen-alkuiset sanat Mikael Agricolan teoksissa” (*Sananjalka* 2014) on poikkeuksellisesti rajattu yhdyssanan määriteosan mukaan. Agricola on yhdistänyt *ylen-*sanana paitsi adjektiiveihin ja adverbisiin, myös verbeihin ja substantiiveihin ja tosiaankin 95-prosenttisesti (567:ssä 594 esiintymästä) kirjoittanut sen yhteen seuraavan sanan kanssa. Agricolan teksteissä *ylen* toimii – ilmeisesti muiden kielten mallin mukaan – sananmuodostusaineena verbien ja verbeistä johdettujen substantiivien yhteydessä, mutta adjektiiveihin ja adverbisiin liitettynä pikemminkin syntaktisena määritteenä. Sivulla 32 silmään pistää maininta, että artikkelin esimerkeissä nasaaliviivat on korvattu ”kursivoidulla nasaalimerkillä”; nasaalimerkin asemesta tässä olisi täsmällisempää puhua nasaalikonsonantista.

Neljäs artikkeli ”Adjektiivialkuiset yhdyssubstantiivit Mikael Agricolan teoksissa” (*Sananjalka* 2015) on osatutkimuksista sivumäärältään laajin. Tarkasteltavana ovat sellaiset adjektiivialkuiset yhdyssubstantiivit (73 lekseemiä), joiden määriteosa voi kongruoida perusosan substantiivin kanssa (esim. *makialeipä*, *uusisyntyminen*). Yhdyssanatyypin on selvästi yleinen ja produktiivinen Agricolan teoksissa, mutta siitä olen kirjoittajan kanssa eri mieltä, että tyyppi olisi myös vakiintunut Agricolan teoksissa. Kun suurin osa esiintymistä on kertaluonteisia, niiden kohdalla olisi ollut hyvä varmistaa, löytyykö Agricolalta vastaavia erilleen kirjoitettuja esiintymiä, liittosanoja. Se, kongruoiko alun adjektiivi edusosan kanssa vai ei, näyttäisi olevan pitkälti adjektiivikohtaista. Kiinnostava kysymys on, osoittaako alkuosan kongruoimattomuus esimerkiksi sanoissa *pitkäperjantai* ja *pyhäpäivä*, että yhdyssanan vakiintuminen on jo pitkällä. Vertailussa Agricolan lähdeteksteihin lähes kaikille artikkelin yhdyssubstantiiveista löytyy vastineeksi lekseemi, useimmin sekin yhdyssana.

Viidennessä artikkelissaan ”Typografian vaikutus yhdyssubstantiivien oikeinkirjoitukseen Agricolan teoksissa” (*Sananjalka* 2016) Toropainen tarkastelee sitä, kuinka tekstin painoasu

saattaa johtaa luontaisten yhdyssanojen erilleen kirjoittamiseen. Aineistona ovat tällä kertaa Agricolan kootuissa teoksissa esiintyvät yhdyssubstantiivit, joiden määriteosana on substantiivin nominatiivimuoto, yhdysosamuoto tai lekseiminä esiintymätön nominivartalo; tämännätyypiset yhdyssubstantiivit muodostavat semanttisesti kiinteän kokonaisuuden, ja Agricolan teoksissakin ne on yleensä kirjoitettu yhteen. Noin 5 700:sta luontaisen yhdyssubstantiivin esiintymästä on erikseen kirjoitettuja 415 esiintymää, mutta niistäpä 81 osuu rivinvaihtokohtaan siten, että osien välissä ei ole käytetty yhdysmerkkiä. Agricola-korpuksissa tällaisia tapauksia ei ole erikseen merkitty vaan esiintymät on tulkittu suoraviivaisesti erilleen kirjoitetuiksi. Rivinvaihtokohtiin ei kuitenkaan Agricolan teoksissa eikä muutenkaan 1500-luvulla välttämättä merkitty tavuviivaa, vaan silloinkin saatettiin antaa etusija ladelman tasaisuudelle ja tekstisivun visuaaliselle ilmeelle. Tuskinpa kaikki tällaiset tapaukset ovat ladontavirheitä! Tarkoin harkitulla tutkimusasetelman rajauksella ja Agricolan teosten näköispainosten (MAT) läpi kahlaamisella Toropainen on saanut näkyviin käytänteen, joka olisi muutoin jäänyt piiloon.

6. *Dialogia* Vanhan kirjasuomen sanakirjan kanssa

Tanja Toropainen on käyttänyt tutkimuksessaan alun perin *Vanhan kirjasuomen sanakirjaa* (VKS) varten koottua aineistoa, sekä sanalippuja että sähköistä Vanhan kirjasuomen korpusta. Tutkija myös kommentoi monessa kohdin sanakirjatyön toimituksellisia ratkaisuja, ennen kaikkea niin sanalippujen kuin valmiiden sana-artikkelienkin hakusanoitusta. Harvoin sanakirjantoimittaja saa käsiinsä tutkimuksen, jossa keskustellaan näin suoraan oman sanakirjan kanssa.

Toropaisen turhauttaviin kokemuksiin epäohdonmukaisesti hakusanoitettujen ja aakkosnettujen sanalippujen ääressä on sanakirjantoimittajan helppo samastua. Ihannemaailmassa sanaliput olisivat valmista tavaraa artikkeliaihioon naputeltaviksi, mutta käytännössä sanalippujen tekemisen ja sana-artikkelin kirjoittamisen välillä voi olla vuosikymmenten viive, eikä yksittäistä teosta sanastettaessa ole vielä pystytty ratkaisemaan esimerkiksi sitä, tulkitaanko jokin verbiesiintymä sanakirjassa yhdysverbiksi vai ei – sen ratkaisun tekee vasta artikkelin kirjoittaja.

Toropainen on aivan oikeassa siinä, että VKS:ssä vanhaa kirjasuomea katsotaan monessa suhteessa ikään kuin nykykielen läpi. Hakusanojen kirjoitusasu on nykykielistetty ja artikkelit on kirjoitettu oletuslukijalle, joka etsii joko tietoa nykykielen sanojen esiintymisestä vanhassa kirjasuomessa tai selitystä vanhassa tekstissä kohtaamalleen oudolle tai vähintäänkin nykykielestä poikkeavalla tavalla käytetylle sanalle. Niinpä hakusanoina saattaa olla sellaisiakin nykyään yhteen kirjoitettavia sanayhtymiä, joita vielä vanhan kirjasuomen kaudella esiintyi vain erilleen kirjoitettuna. Kun sanakirjaa tehtäessä mietitään, tulkitako jokin sanayhtymä yhdyssanaksi vai ei, kieltämättä lisävahvistusta haetaan usein nykykielestä. Uskon kuitenkin, että tällaiset toimitusperiaatteet palvelevat useimpia sanakirjan käyttäjiä paremmin kuin tiukka pitäytyminen vanhan kirjasuomen aikaisessa ortografiassa.

Sanayhtymät, joista on sekä yhteen että erilleen kirjoitettuja esiintymiä, joutuu sanakirjassa esittämään jommankumman kirjoitusasun ehdoilla. Esimerkiksi VKS:n *sielunpaimen*-artikkeliin on tulossa esimerkkejä Agricolasta alkaen, vaikka yhtymän ensimmäinen yhteen kirjoitettu esiintymä on vasta 1650-luvulta. Ilmaus on kuitenkin ollut jo ennen yhteen kirjoittamista selvästi merkitykseltään eriytynyt, mikä puoltaa sen esittämistä omassa artikkelissaan. Toinen vaihtoehto olisi esittää *paimen*-artikkelin yhteydessä erilleen kirjoitettu alihakusana *sielun*

paimen; alihakusanana esitetään varsinkin sellaisia liittosanoja tai lausekkeita, jotka merkitsevät kokonaisuutena jotakin muuta kuin osien merkityksestä voi suoraan päätellä. Jos yhteen ja erilleen kirjoitettujen esiintymien määrä saisi yksin ratkaista asian, *sielun paimen* tulisikin sanakirjaan alihakusanana, koska erilleen kirjoitettuja esiintymiä on VKS:n aineistossa moninkertainen määrä verrattuna yhteen kirjoitettuihin.

Adjektiivialkuisia yhdyssubstantiiveja koskevassa artikkelissaan Toropainen vertaa itse keräämäänsä aineistoa VKS:n hakusanoihin ja saa näin esiin sanakirjan ”varjoaineistoa”, joukon Agricolan käyttämiä adjektiivialkuisia yhdyssubstantiiveja, joita ei kuitenkaan ole esitetty sanakirjassa yhdyssanoina. Esimerkiksi Agricolan *Psalmtarissa* kertaalleen yhteen kirjoitettu *kärkäskostaja* ei ole saanut omaa artikkeliaan, mutta sanayhtymästä on Agricolalta yhteen kirjoitettu esiintymä *kercketkostaiat* esimerkkinä *kärkäs*-artikkelissa ja erilleen kirjoitettu esiintymä *kärcken Costaian kostaja*-artikkelissa. Sanakirjaa toimitettaessa *kärkäs kostaja* on siis tulkittu aivan nimellisarvostaan otettavaksi syntagmaattiseksi sanaliitoksi, joka on satunnaisesti kirjoitettu yhteen eikä vaadi edes omaa alihakusanaa.

Tanja Toropaisen laskelmien mukaan Mikael Agricolan teokset sisältävät lähes 2 500 yhdyssanalekseemiä ja yli 23 700 yhteen kirjoitettua vähintään kahdesta sanasta muodostuvaa esiintymää. Raimo Jussila (1988, 209, 213) on laskenut *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* ensimmäisen osan ilmestyttyä siitä 346 Agricolan teoksissa esiintyvää yhdyssanalekseemiä, mikä kuudella kerrottuna tuottaisi kokonaismääräksi 2 076 yhdyssanalekseemiä (olettaen, että ensimmäinen osa sisältää noin kuudesosan vanhan kirjasuomen sanastosta). Kokonaismäärän eroa selittää paitsi kertaluonteisten yhteen kirjoitettujen sanaesiintymien erilainen käsittely, myös se, että Toropainen on erottanut morfologisiin perusteisiin eri lekseemeiksi esimerkiksi nominatiivi- ja genetiivialkuiset yhdyssubstantiivit, jotka taas VKS:ssä on esitetty samassa artikkelissa.

7. Agricolan yhdyssanat ryhmäkuvassa

Mikael Agricolan teoksissa on kirjoitettu yhteen sellaisia kokonaisuuksia, joita sitoo toisiinsa ennen kaikkea merkitys, Toropainen kiteyttää. Agricolan teosten yhdyssanat vastaavat sikäli Laura Tyysterin (2015, 26) kuvaamaa yhdyssanan prototyyppiä, että ne koostuvat itsenäisistä lekseemeistä ja ovat kiteytyneet yksittäisten käsitteiden nimityksiksi. Monet Agricolan yhdyssanoista ovat morfologisestikin eheitä ja koskemattomia kokonaisuuksia. Toisaalta Agricolan sanayhtymissä on myös höllien yhtymien piirteitä: yhdyssanoissa on suhteellisen tavallista, että määriteosan adjektiivi kongruoi edusosan kanssa ja että omistusliite sijoittuukin sanayhtymän alku- eikä loppuosaan, ja nykykielen yhdyssanaa vastaa usein liittomuotoinen yhtymä tai lauseke (esim. *sielun paimen*).

Yksi selvitystä kaipaava jatkotutkimusaihe niin Agricolan sanastossa kuin vanhassa kirjasuomessa laajemminkin ovat erilleen kirjoitetut liittosanat ja keskeisenä ryhmänä niiden joukossa genetiivialkuiset substantiiviyhtymät. Liittosanojen tutkimukseen Toropainen peräänkuuluttaa tehokasta semanttista metodologiaa, jonka avulla ”lekseemin kaltaiset merkityskokonaisuudet olisi helppo erottaa syntagmaattisista sanaliitoista eikä aineiston keräämisestä tulisi loputon urakka”. Tähän toivomukseen on helppo yhtyä.

Vaikka Agricolan teokset edustavat vain lyhyttä jaksoa kirjasuomen kehityksessä, niissä esiintyvien yhdyssanarakenteiden kuvaus tarjoaa eittämättä hyvän pohjan ja vertauskohdan myöhemmässä kirjallisuudessa esiintyvien yhdyssanojen tutkimukseen. Toropainen on tehnyt vankkaa perustutkimusta myös nuorempien kielimuotojen tutkimuksessa hyödynnettäväksi, ja

hän on dokumentoinut tutkimusasetelmansa niin tarkkaan, että myöhempien tutkijoiden on mahdollista rakentaa vastaavanlainen asetelma omiin, toisista aineistoista tehtyihin tutkimuksiinsa.

Tanja Toropaisen teksti on kaiken kaikkiaan luontevasti etenevää, helppolukuista ja huoliteltua. Väitöskirjan kaikki osatutkimukset on julkaistu suomeksi; toivottavasti tekijä vielä josain vaiheessa kirjoittaa aiheesta myös kansainväliselle tiedeyhteisölle.

Sinänsä pieni mutta yhdyssanoja koskevassa tutkimuksessa harmillinen yksityiskohta on suurten lukujen kirjoittaminen yhteen ilman tuhaterotinta (esim. 23700 pro 23 700) – tulkoon se nyt mainituksi, koska numero- ja merkkistandardin sekä kielenhuollon suosituksen vastainen kirjoitusasu toistuu systemaattisesti. Sivulla 50 puhutaan ”*kaikkein*-superlatiivimuodolla alkavista muodosteista”, kun tarkoitetaan *kaikkein*-adverbilla alkavia superlatiivimuodosteita, ja sivulla 70 konjunktio *kuin* ja siitä yhdistetyt liittokonjunktiot ovat lipsahtaneet adverbien luokkaan. Myös Agricolan syntymäpäitäjän nimen taivutus olisi ollut helppo varmistaa: *Pernajassa*, ei *Pernajalla*. Relevantti lisä lähteisiin olisi voinut olla Taru Kolehmainen (2015) tutkimus suomen kielen ohjailun historiasta, jossa myös yhdyssanoja koskevilla ratkaisuilla on tärkeä osansa.

Tanja Toropainen osoittaa, että vaikka vanhan kirjasuomen yhdyssanoja on työlästä tutkia, se on kuitenkin mahdollista. Väitöskirjaan sisältyy monia pienempiä ja suurempia kiinnostavia havaintoja, mutta kokonaisuuden keskeisimpinä anteina pidän yhtäältä yhdyssanan käsitteen arvioimista Agricola-aineiston perusteella, toisaalta eri tavoin koostettujen aineistojen käytön pohdintaa. Toropainen tekee lukijansa tietoiseksi siitä, miten oleellinen osa tutkimusprosessia on tutkimusaineiston kokoaminen ja rajaaminen ja mihin kaikkeen se voi vaikuttaa. Samalla lukija pääsee ravistelemaan yhdyssanoja koskevia ajatusluutumiaan: ehkäpä 1900-luvun kieliooppaat ja äidinkielen tunneilla opitut oikeinkirjoituksen nyrkkisäännöt eivät kerrokaan koko totuutta yhdyssanojen olemuksesta.

ELINA HEIKKILÄ

elina.heikkila@kotus.fi
Kotimaisten kielten keskus
Hakaniemenranta 6
00530 Helsinki

Lähteet

- INABA, NOBUFUMI 2007: Mikael Agricolan teokset tietokannan muodossa. KAISA HÄKKINEN ja TANJA VAITTINEN (toim.): *Agricolan aika*, 147–161. BTJ Kustannus, Helsinki.
- IA = ESKO KOIVUSALO (päätoim.), IRENE HELLEMAA, ANJA LEHTIMÄKI ja RIITTA SUHONEN (toim.) 1980: *Index Agricolaensis I (A–P) – II (Q–Ö, Käänteiseluettelo)*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- JUSSILA, RAIMO 1988: Agricolan sanasto ja nykysuomi. ESKO KOIVUSALO (toim.): *Mikael Agricolan kieli*, 203–228. Tietolipas 112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOIVISTO, VESA 2013: *Suomen sanojen rakenne*. Suomi 202. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOLEHMAINEN, TARU 2015: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 41. Saatavilla: http://scripta.kotus.fi/WWW/verkojulkaisut/julk41/Kielenhuollon_juurilla.pdf>. Viittauspäivä: 20.6.2018.
- MAT = *Mikael Agricolan teokset 1–4*. Uudistettu näköispainos. 1987. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki–Juva.

- RAPOLA, MARTTI 1933: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 197. Helsinki.
- Ohje Artikkeliväitöskirja humanistisessa tiedekunnassa 2017–2018. Turun yliopisto. Saatavilla: <http://www.utu.fi/fi/yksikot/hum/tutkimus/jatko-opiskelu/jatkotutkinto-opas/Documents/hum-artikkelivaitoskirja-2017-2018.pdf>. Viittauspäivä: 20.6.2018.
- TYYSSTERI, LAURA 2015: *Aamiaiskahvilasta ötökkätarjontaan. Suomen kirjoitetun yleiskielen morfosyntaktisten yhdyssanarakenteiden produktiivisuus*. Annales Universitatis Turkuensis C 408. Turku. Saatavilla: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6184-9>. Viittauspäivä: 20.6.2018.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja* 1–2. Ensimmäinen (A–I) ja toinen (J–K) osa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. 1985, 1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- VKS [verkkosanakirja] = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Saatavilla: <http://kaino.kotus.fi/vks>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu, viimeksi päivitetty 17.11.2017 [a-osviitu]. Viittauspäivä: 20.6.2018.

Mitä Agricolan pitikään tarkoittaman?

DUHA ELSAYED: *Agricolan pitää – nesessiiverbi kielikontaktin ytimessä*. Turun yliopiston julkaisu C488. Turun yliopisto, Turku 2018. 225 sivua ja 4 liitesivua.

Filosofian maisteri Duha Elsayedin väitöskirja tarkastelee *pitää*-verbin käyttöä Mikael Agricolan teoksissa. Tavoitteena on selvittää sitä, miten *pitää*-verbi on valikoitunut niihin toisistaan melko paljonkin poikkeaviin tehtäviin, joissa se Agricolan kielessä esiintyy. Päähuomio kohdistuu kielikontaktien, erityisesti ruotsin kielen *skulla*-verbin, vaikutukseen.

Tutkimuksen aihe on fennistisesti merkittävä ja haastava: se liittyy useisiin aiempiin tutkimuksiin ja tarkastelee sinänsä melko paljon tutkittua ilmiötä ja aineistoa. Aiheen valintaa voikin luonnehtia rohkeaksi siinä mielessä, että *pitää*-verbiä ovat aiemmin tutkineet väitöskirjoissaan ja muissa kirjoituksissaan esimerkiksi sellaiset suomen kielen tutkimuksen suuret nimet kuin Osmo Ikola (esim. 1949; 1950; 1974) ja Lea Laitinen (1992). Vielä enemmän on kirjoitettu Agricolan kielestä, ja nimenomaisesti Agricolan *pitää*-verbin käyttökin on ollut aiemman huolellisen tutkimuksen kohteena. Elsayed onnistuu kuitenkin rakentamaan aiheeseen tuoreen näkökulman, joka tuottaa kiinnostavaa uutta tietoa niin *pitää*-verbin historiasta kuin Agricolan kielestä ja Agricolasta itsestään kääntäjänä ja kielenkäyttäjänä.

Tyvestä latvan kautta puuhun

Kirjan rakenne noudattaa pääosin tekstilajinsa konventioita. Luvussa 1 tekijä esittelee työnsä lähtökohdat, tutkimuskohteen ja tutkimusongelman. Luvussa 2 hän käy läpi ”kielitieteen ilmiöt, joita tämä tutkimus koskettaa”, kuten luvun nimi kuuluu. Samalla hän esittelee tutkimuksensa melko monenlaisia taustateorioita. Varsinainen analyysiosuus sijoittuu lukuihin 3–5. Niiden

osalta asioiden esittämisjärjestys kenties poikkeaa hiukan totutusta. Useinhan on tapana, että analyysi lähtee liikkeelle yleisemmistä havainnoista ja syvenee edetessään kohti yksityiskohtaisempia kysymyksiä ja havaintoja.

Elsayedin etenemissuunta on kuitenkin päinvastainen. Luvussa 3 hän tarkastelee Agricolan *pitää*-verbin erilaisia futuurisia ja futuurisen kaltaisia käyttöjä nimenomaan Agricolan kääntämien evankeliumitekstien valossa. Tarkastelu on yksityiskohtaista, ja siinä tekijä paneutuu paitsi yksittäisten aineistoesimerkkien semanttisiin tulkintoihin myös käännösten lähtötekstien merkitykseen käännösprosessin ja sen lopputuloksen kannalta. Luvussa 4 tarkastelu on laaja-alaisempaa: se kohdistuu Agricolan tuotantoon evankeliumeja laajemmin ja *pitää*-verbin käyttöön yleisemmin. Näin ollen analyysi ei edetessään juurikaan syvene vaan pikemminkin päätty taustoittamaan luvun 3 havaintoja.

Luvussa 5 tekijä palaa perinteiseen esittämisjärjestykseen ja tarkastelee aineiston analyysissa esiin tulleiden havaintojen päälinjoja ja niistä nousevia johtopäätöksiä. Tarkastelu on kiinnostavalla tavalla monipuolista: Yhtäältä se hakeutuu näkemään kääntäjä-Agricolan elävänä ihmisenä ja selittämään käännösratkaisuja ja niiden vaikutuksia *pitää*-verbin käyttöön tästä näkökulmasta. Toisaalta siinä ollaan suurten teoreettisten kysymysten äärellä ja pohditaan mm. kielikontaktien tutkimuksen käsitteistön ja konstruktioikieliopin teoreettisten välineiden yhteensovittamista. Pääosassa on kuitenkin koko ajan Agricolan *pitää*-verbin käyttö. Tämä pieneltä ja viattomalta vaikuttava verbi osoittautuu työssä ”kokoaan suuremmaksi”, kuten lyhyen loppuluvun otsikko asian ilmaisee. Sen kautta avautuu näköaloja muun muassa modaalisuuden, tempusjärjestelmän, moniäänisyyden, kääntämisen, kielikontaktien ja morfosyntaksin suuntiin. Ei siis ihme, että se taipuu osaavissa käsissä ansiokkaiden fennististen väitöskirjojen aiheeksi sukupolvesta toiseen.

Teoriatausta, aineisto ja menetelmät

Kaikkiaan teos on rakenteeltaan toimiva ja johdonmukainen. Kokonaisuuden kannalta siinä tosin on melko runsaasti taustoittavaa osuutta, eikä tekijä käy aivan suoraan kiinni varsinaiseen analyysiinsä: lukija kohtaa ensimmäisen numeroidun aineistoesimerkin vasta ensimmäiset sata sivua luettuaan. Erityisesti ruotsin *skola*- ja suomen *pitää*-verbin eroja ja yhtäläisyyksiä käsittelevä osuus tästä pohjustuksesta on kuitenkin ansiokas. Sisällöllisesti tarkastellen konstruktioikielioppiin ja konstruktioiden luonteeseen ja toisaalta myös kielikontaktitutkimukseen paneutuva osuus taustoituksesta jää aiheeseen nähden valitettavan vähäiseksi; toisaalta kirja ei ole suppea tällaisenaakaan, ja tekijän valitsemat painotukset ovat ymmärrettäviä.

Menetelmiltään ja taustateorioiltaan työ on monipuolinen. Siinä yhdistyvät perinteisen filologisen tutkimuksen lähtökohtien lisäksi modernin kielikontaktien tutkimuksen ja kieliopillistumisteorian ainekset sekä konstruktioikieliopin nimellä tunnettu kielenkuvausmalli. Nämä ainekset ovat keskenään melko erilaisia mutta, kuten Elsayed työssään osoittaa, sillä tavoin yhteensopivia, että niiden keskenään osin erilaisten tavoitteiden ja vahvuuksien yhdistäminen samassa tutkimuksessa tuottaa sellaisia havaintoja, mihin mikään näistä lähestymistavoista yksin ei yltäisi.

Työ osoittaa tekijänsä huomattavaa perehtymistä relevanttiin tutkimuskirjallisuuteen. Eriyisesti tämä näkyy luvussa 2, jossa tekijä esittelee työn keskeiset teoreettiset vaikuttimet. Oman alalukunsa ovat saaneet kieliopillistumisteoria, konstruktioikielioppi ja kielikontaktien tutkimus.

Aineksia on runsaasti yhteen tutkimukseen, ja luku osoittaaakin kirjoittajan laajaa lukeneisuutta ja perehtymistä erilaisiin tutkimussuuntauksiin. Luku 2 jättää kuitenkin lukijalleen hiukan epätasaisen ja jäsentymättömän vaikutelman: monin paikoin se tuntuu kokoelmalta kirjallisuudesta poimittuja yksityiskohtia, joita tekijä luettelee lähdeteos ja tekstikappale kerrallaan. Toisiinsa usein kovin väljästi liittyviä sitaatteja ja referoituja jaksoja on niin tiheässä, että tekijän oma ääni tuntuu paikoin hukkuvan niiden alle. Teksti tuntuu myös jonkin verran toisteiselta, mikä johtuu osin jäsennyksen puutteista. Tällaiset ongelmat ovat toki ymmärrettäviä silloin, kun teoriakirjallisuutta käydään läpi niin monipuolisesti kuin tässä on tehty.

Sivulla 90 käy ilmi, että ”tutkimuksen aineistona on koko Agricolan tuotanto” ja että ”kaikki nesessiivisen *pitää*-verbin esiintymät lauseyhteydessään on kerätty manuaalisesti, lukemalla kootut teokset”. Menetelmä vaikuttaa kunnioitusta herättävässä perusteellisuudessaan työläältä; lukija jää pohtimaan, eikö olisi ollut huomattavasti helpompaa ja kenties luotettavampaakin hakea esiintymät sähköisestä korpuksesta automaattisesti. Toki tekijä on hyödyntänyt myös sähköisiä korpuksia, ja manuaalinen aineistonkeruu on ilmeisesti ollut yhtäältä kattavuuden varmistamista ja toisaalta aineiston läpikäyntiä ja analysointia.

Toisaalta tekijä ei käytä likikään koko keräämäänsä aineistoa kaikkeen analyysiin vaan rajaa merkittävän osan tarkastelua Luukkaan evankeliumiin. Agricolan tuotanto on kuitenkin sisäisesti sängen heterogeeninen, kuten työssä toistuvasti todetaankin, ja tiedetään, että evankeliumit poikkeavat kieleltään jonkin verran Agricolan muusta tuotannosta. Monien ilmiöiden esiintymämäärät varsinkin pelkässä Luukkaan evankeliumissa ovat sitä paitsi niin pieniä, että aineiston koko uhkaa nostaa sattuman merkittäväksi tekijäksi siinä, mitä tutkijan haaviin lopulta osuu.

Havainnot tutkimuksessa ja tutkimuksesta

Elsayedin väitöskirja on pitkäaikaisen tutkimustyön tulos. Työn pituus ja perusteellisuus näkyy niin hyvässä kuin pahassa: aineksia ja aihepiirejä kirjassa on useammankin tutkimuksen tarpeisiin, mutta toisaalta lukija toivoisi kirjoittajan valottavan tietämystään vielä laajemmin. Tällaisenaakin työ tarjoaa silti monia antoisia näkökulmia nesessiivisen tai futuurisen *pitää*-verbin ympärille rakentuneisiin ilmauksiin Mikael Agricolan teoksissa. Se valottaa *pitää*-verbin käytön ja historian ohella Agricolan itsensä kääntäjänominaisuuksia, kieltenvälisten kontaktilanteiden seurauksia ja monia muitakin teemoja.

Aineistoesimerkkien vertailu eri lähtöteksteihin on työn kannalta tavattoman antoisaa. Valitettavasti se ei ole aivan niin systemaattista kuin soisi ja jää lopulta pienempään rooliin kuin lukija kenties toivoisi. Vertailu on toki tavattoman työlästä ja vaativaa, joten on huomattavan ansiokasta, että tekijä on siihen näinkin laajasti paneutunut. Samoin on selvää, ettei olisi ollut mielekäästä pyrkiä selvittämään järjestelmällisesti kaikkien esimerkkiensä todennäköisiä ja mahdollisia lähtötekstejä, eikä se kaikkien tarkasteltavien asioiden kannalta olisi tarpeenkaan. Monin paikoin lukijaa kuitenkin hämmentää se, miten voimakkaasti tekijä painottaa juuri ruotsinkielisten lähtötekstien asemaa Agricolan käännöksissä.

Vaikka saatavilla olevaa laajaa aineistoa ei ole hyödynnetty likikään täysimääräisesti, esiin nousee kiinnostavia ilmiöitä ja joitakin arvokkaita oivalluksia. Erityisen kiinnostavana näyttäytyy luvussa 2.2.5 ikään kuin ohimennen esitetty ajatus *pitää*-verbille esitetyn ’tekemiseen tarttumisen’ merkityksen rinnastumisesta sellaisiin lähinnä dynaamista modaalisuutta ilmaiseviin

verbeihin kuin *pystyä*, *mahtaa*, *ylittää* ja *rohjeta*. Tästä avautuu sangen kunnianhimoinen hypoteesi *pitää*-verbin käytön ja merkityksen kehittymisen selittämiseksi. Valitettavasti tekijä ei kehittele tätä ajatusta loppuun saakka. Hän toteaa (s. 56): ”Ajatus 3. infinitiivillä täydentyväs-
tä *pitää*-verbistä mahdollisuuden ja riittävyuden verbinä saattaa aluksi oudoksuttaa, koska on puhe suomen kielessä niin keskeisestä välttämättömyyden verbistä.” Tämä on totta; lisäksi ongelmana on, ettei *pitää*-verbin käytöstä tässä esitetyllä tavalla dynaamista mahdollisuutta ilmaisevana verbinä taida juuri olla osoitettavissa jäänteitä missään. Haasteistaan huolimatta ajatus vaikuttaa niin oivaltavalta ja selitysovoimaiselta, että sille kaipaisi huolellista jatkokehittelyä ja argumentointia.

Samoin ongelmalliselta vaikuttaa datiiigenetiivin asema uudelleenanalyysissa. Sivulla 55 tekijä viittaa Nobufumi Inaban (2015) tutkimukseen suomen datiiigenetiivistä. Hän sanoo Inabaan nojautuen, että datiiigenetiivi ”on paljon myöhäisempää perua kuin aikaisemmin on yleisesti ajateltu, eikä se missään tapauksessa ole sellaisenaan voinut olla nesessiivisen konstruktion rakennusaineena”. Kuitenkin tekijä on juuri tätä ennen esittänyt *pitää*-verbin modaalistumiseen johtaneesta uudelleenanalyysistä pitkän ja monipolvisen selityksen, joka kauttaaltaan nojaa juuri datiiigenetiiviin. Tämä ristiriita ei ole helposti sovittavissa: Inaban tutkimus asettaa merkittävän haasteen koko suomen infinitiivirakenteiden tutkimukselle, eikä datiiigenetiivin ongelmaa olisi käsillä olevan työn puitteissa voinutkaan kohtuudella selvittää.

Työn lopulla, kohdassa 5.5, tekijä esittää melko rohkean ajatuksen siitä, että Agricolan *pitää*-verbi oikeastaan kongruoi subjektinsa kanssa paljon useammin kuin on totuttu ajattelemaan. Kongruenssia ei vain yleensä huomaa, koska verbi on niin usein yksikön 3. persoonassa. Tämä on, kuten tekijä (s. 207) toteaaakin, mieluummin ajatusleikki kuin todennettu asia, mutta kiinnostava se on – erityisesti, koska nominatiivisubjekti on Agricolalla yleisemmässä käytössä kuin nykykielessä. Tähän ajatusleikkiin voisi vielä lisätä yhden havainnon, jota tekijä ei ole huomannut: sattumaa tai ei, Agricolan kotipitäjä Pernaja sijoittuu juuri sille melko suppealle kaakkoishämäläiselle murrealueelle, jossa kongruoivaa nesessiivistä *pitää*-verbiä ylipäättään tavataan.

Yksi työn ansioista on se, että tekijä on pyrkinyt esittämään eräitä keskeisiä havaintojaan ja tulkintojaan konstruktiokieliopin kuvausformalismin avulla täsmällisessä muodossa. Tämä havainnollistaa formalismin tuntevalle eri rakenteiden – tai rakenteen eri tulkintavaihtoehtojen – ominaisuuksia selkeässä ja yksiselitteisessä muodossa. Valitettavasti formalisoinneissa on jonkin verran ongelmia, ja ne kielivät siitä, ettei tekijä ole sisäistänyt konstruktiokieliopin piirrekuvausta aivan kaikilta osin.

Sivulla 205 tekijä sanoo konstruktiokieliopin mukaisen kuvauksen tarjoamista hyödyistä mm. näin: ”On tiedossa, että vanhan kirjasuomen koetusta muukalaisuudesta suuri osa on ruotsin vaikutusta. Silti kontaktikieliopillistumiseen kuuluva kopiointi toteutetaan määritelmän mukaisesti kohdekielen omia, olemassa olevia konstruktioita hyödyntämällä. Konstruktioteorian mukainen lähestymistapa tekee tämän näkyväksi.” On tietysti totta, että tämä kohdekielen omien rakenteiden hyödyntäminen tulee eksplisiittisesti näkyväksi. Toisaalta kontaktitilanteen kuvauksessa pitäisi kuitenkin tuoda näkyviin myös se vieraan kielen vaikutus, joka toimii muutoksen mallina. Tähän konstruktiokielioppi ei nykyisellään tunnu taipuvan. Haasteeksi jää sellaisen kuvausmallin tai formalismin kehittäminen, joka toisi esille myös kontaktitilanteissa yhteen sovitettavien rakenteiden kahtalaisuuden.

Työn loppupuolella, sivulla 207, tekijä lausuu ääneen ongelman, joka on vaivannut lukijaa pitkin matkaa: ”Agricolan *pitää*-konstruktioiden subjektin sijasta olen tässä tutkimuksessa

onnistunut sanomaan vain sen, että sanaluokka vaikuttaa sijanvalintaan.” Tämä on valitettavaa, koska subjektin sijanmerkintä on keskeinen rakenteen hahmottamisen indikaattori, ja yllättävää ottaen huomioon sen, miten paljon nesessiivirakenteen subjektin sijanmerkinnästä on aiemmin kirjoitettu. Kohtalonkysymys se ei käsillä olevan työn kannalta sentään ole, koska päähuomio on rakenteen laajemmissa semanttisissa tulkinnoissa ja niiden taustoissa.

Lopuksi

Duha Elsayedin väitöskirja osoittaa tekijänsä laaja-alaista perehtymistä aihepiiriä käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen ja erilaisiin tutkimussuuntauksiin. Samoin työ osoittaa tekijänsä syvälistä aineistonsa ja tutkimuskohteensa tuntemusta. Mikael Agricola, hänen tuotantoaan ja sen erikielisiä lähtötekstejä esittelevät osuudet tekstistä välittävät vaikutelman, että kirjoittaja liikkuu itselleen tutulla alueella ja kirjoittaa siitä asiantuntevasti eikä vain lähdeoteoksia siteeraten ja ulkokohtaisesti. Työ myös onnistuu tuomaan aidosti uusia ajatuksia monilta osiltaan jo aiemmin huolellisesti tutkittuun aihepiiriin.

Kokonaisuudessaan teos on leimallisesti erilaisia suuntauksia yhdistävä ja sijoittuu useiden tutkimustraditioiden risteyskohtaan. Tästä syystä sen anti ei kenties ole jokaisen tradition näkökulmasta erikseen tarkasteltuna erityisen syvällistä – esimerkiksi konstruktiokieliopin, kielikontaktitutkimuksen tai edes vanhan kirjasuomen, johon se kyllä tuo kiistattomasti uutta. Työn suurimmat ansiot ovatkin näkökulman ja kokonaisuuden omaperäisyydessä: se, ettei tekijä pureudu niin syväälle mihinkään yksittäiseen traditioon kuin voisi, johtuu ennen kaikkea siitä, ettei hän sitoudu minkään tradition näkökulmiin ja tarkastelutapoihin sellaisenaan vaan kyseenalaistaa ja uudistaa niitä. Samalla se avaa – tai jättää avoimeksi – useita uusia tutkimusaiheita, joihin tekijän soisi myöhemmin urallaan tarttuvan samalla innolla ja asiantuntemuksella, jolla hän on väitöstutkimuksensa laatinut.

JAAKKO LEINO

jaakko.leino@helsinki.fi

Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto

PL 3, 00014 Helsingin yliopisto

Lähteet

- IKOLA, OSMO 1954: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomenkielisessä raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen. 1, Johdanto: Indikatiivin presensin ja futuristen liittomuotojen temporaalinen käyttö*. Turun yliopiston julkaisuja B32. Turun yliopisto, Turku.
- 1950: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomenkielisessä raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen. 2, Indikatiivin presensin ja futuristen liittomuotojen temporaalinen käyttö*. Turun yliopiston julkaisuja B34. Turun yliopisto, Turku.
- INABA, NOBUFUMI 2015: *Suomen datiivigenetiivin juuret vertailevan menetelmän valossa*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 272. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKS, Helsinki.

Kielisukulaistemme henkilönimet

AINIALA, TERHI ja SAARIKIVI, JANNE (toim.): *Personal name systems in Finnic and beyond*. Uralica Helsingiensia 12. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 2017.

Suomalaisen nimistöntutkimuksen ilonaiheisiin on viime vuosina kuulunut Helsingin yliopiston tutkimushanke *Suomalais-ugrilaiset henkilönimisysteemit: esihistoriallisen nimenannon rekonstruktiointi*¹, jolle myönnettiin Suomen Akatemian rahoitus vuosiksi 2015–2019. Hankkeen tähänastisista tuloksista merkittävimpiä on joulukuussa 2017 julkaistu artikkelikokoelma *Personal name systems in Finnic and beyond*. Teoksen ovat toimittaneet hankkeen johtaja, dosentti Terhi Ainiala sekä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen tuore vs. professori Janne Saarikivi.

Kokoelman sisältöä pohjustavassa johdantoartikkelissa toimittajat toteavat, että suomalais-ugrilaisia henkilönimijärjestelmiä on tutkittu verrattain vähän. Viime vuosikymmeninä nimistöntutkijoiden mielenkiinto on kohdistunut etupäässä paikannimiin, kun taas etenkin historiallinen henkilönimitutkimus on pysähtynyt paikoilleen. Tämä on ollut valitettavaa, sillä uudet aineistot ja tutkimustulokset muun muassa folkloristiikan alalla mahdollistavat kielikuntamme henkilönimistön juurten kuvaamisen yhä luotettavammin. Artikkelikokoelman tavoitteena onkin paikata näitä aukkoja.

Johdantoartikkelin lisäksi teos sisältää kymmenen tutkimusartikkelia. Näiden kirjoittajina on viisi hankkeen tutkijaa sekä viisi muuta alan asiantuntijaa Suomesta, Virosta ja Unkarista. Itämerensuomalaisista kielistä kokoelmassa ovat edustettuina suomi, karjala, vepsä sekä viro, ja kaukaisemmista sukukielistä saamen kielet, mari ja unkari. Kokoelman rakenne etenee siten, että ensin tarkastellaan suomea ja sen lähisukukieliä ja loppua kohden edetään kaukaisempiin kielisukulaisiin. Osa artikkeleista käsittelee koko tietyn kielen henkilönimijärjestelmää, kun taas osassa tarkasteltavana on jokin henkilönimistön osa, kuten sukunimet tai tietyn aikakauden nimet.

1. Henkilönimistä paikannimien avulla

Kolmessa ensimmäisessä tutkimusartikkelissa itämerensuomalaisia henkilönimisysteemejä käsitellään paikannimistön avulla. Janne Saarikivi (*The spread of Finnic pre-Christian anthroponyms in toponyms*) tarkastelee itämerensuomalaisten esikristillisten henkilönimityyppien esiintymistä paikannimissä, Jaakko Raunamaa (*Finnish medieval village names based on anthroponyms in the Castle Province of Raseborg*) Raaseporin alueen kylännimiä ja Timo Rantakaulio (*Personal name-based place names by Lake Lennus in Savitaipale*) eteläkarjalaisen Lennusjärven lähistön paikannimistöä.

Saarikiven tavoitteena on hahmotella aluetta, jolla itämerensuomalaisia kieliä puhuttiin kristillistymisen kynnyksellä. Tavoitteen saavuttamiseksi hän tarkastelee itämerensuomessa yleisiksi tiedettyjen henkilönimityyppien *Iha-, *Ikä-, *Kaipa-, *Leina-, *Lempi-, *Moni(kka)-, Uska- ja Vihti- levikkejä. Vertailukohtana esitetään Hiite-alkuisten nimien levikki.

1 Hankkeen kotisivut: <http://blogs.helsinki.fi/personal-name-systems/> (viitattu 11.6.2018).

Johtopäätöksinä Saarikivi esittää, että itämerensuomalaisten kielten puhuja-alue kristillistymisen kynnyksellä eroaa huomattavasti nykyisestä ja että itämerensuomi tuli Suomeen kahta reittiä, Laatokan Karjalasta itään ja Suomenlahden yli Varsinais-Suomeen.

Artikkeli on hyvin rajattu, tiivis ja selkeä. Pientä kritiikin aihetta kuitenkin antaa huolimattomuus lähteisiin viittaamisessa. Ainakin neljä tekstissä mainittua lähdeoteesta puuttuu lähdeluettelosta kokonaan, minkä lisäksi niin leipätekstissä kuin lähdeluettelossa esiintyy useita vääriä vuosilukuja (esim. Mikkonen–Paikkala 2002 kolmesti). Näin internetaikana virheet eivät toki estä lukijaa löytämästä kyseisten teosten äärelle mutta häiritsevät silti lukukokemusta hieman.

Jaakko Raunamaa selvittää artikkelissaan, mistä keskiaikaisen Raaseporin linnaläänin kylännimissä esiintyvät henkilönnimet ovat saapuneet alueelle. Lisäksi hän arvioi kylien perustamisajankohtaa käytetyn nimistön perusteella. Raunamaan mukaan henkilönnimiin pohjaavat kylännimet ovat lähinnä keskiajan loppupuolelta ja vastineita niille löytyy etupäässä Lounais-Suomesta mutta myös Pohjois-Virolta. Yleisimmät nimenantoryhmät Raaseporin linnaläänissä ovat tutkimuksen perusteella suomalais- ja kristillisperäiset henkilönnimet.

Pääosan artikkelista muodostavat yksityiskohtaiset, kattavasti lähteisiin viittaavat nimiartikkelit. Kuten Raunamaa huomauttaa, keskiajan henkilönnimistöä on Suomessa tutkittu hyvin vähän, lähinnä lähdeaineistojen rajallisuuden vuoksi. Tästä huolimatta Raunamaa onnistuu esittämään päätelmänsä vakuuttavasti ja ymmärrettävästi.

Siinä missä Raunamaa esittelee tutkimusalueensa nimistön kenties turhankin tiiviisti, on Timo Rantakaulion artikkeli kolmen Savitaipaleen kylän alueen paikannimistä löytyvistä henkilönnimistä hajanaisempi. Seudun vanhakantaisen, itäisten itämerensuomalaisten kielten piirteistä muistuttavan murteen ominaispiirteitä käsitellään tarkasti, mutta yksityiskohdat avautuvat englanninkielisestä tekstistä parhaiten alaa jo valmiiksi hyvin tuntevalle.

Rantakaulio on löytänyt paikannimistöstä runsaasti erityyppisiä henkilönnimiä, kuten liikanimiä, ortodoksisia ristimänimiä ja Ruotsin vallan aikaisia miesten nimiä. Havaintoja esittelevät runsaslukuiset nimiartikkelit eivät kuitenkaan ole yhtä selkeästi perusteltuja kuin Raunamaan artikkelissa. Kokonaiskuva tarkastellun alueen nimistöstä sekä se, mitä tutkimuksen tulokset kertovat henkilönnimistöstä laajemmin, jäävät valitettavasti erilaisten nimien listauksen varjoon.

2. Itämerensuomalaisista henkilönnimistä

Artikkelikokoelman seuraavat neljä artikkelia käsittelevät itämerensuomalaisia henkilönnimisysteemejä. Denis Kuzmin (*Adaptation of Orthodox personal names in the Karelian language*) ja Olga Karlova (*Karjalaisten venäjännetyistä käännessukunimistä*) tarkastelevat karjalaisia hypokorismeja, Irma Mullonen (*The heritage of the Veps non-Christian onomasticon in southern Svir settlement names*) esittelee vepsäläisiä asutusnimiin pohjaavia henkilönnimiä, ja Evar Saar (*Forenames in 16th and 17th century southeastern Estonia*) tutkii vanhaa etelävirolaista henkilönnimistöä.

Denis Kuzmin tarkastelee artikkelissaan ortodoksisten etunimien adaptaatiota karjalan kielessä. Kuzminin mukaan karjalaiset ovat vuosisatojen ajan kysyneet erinomaisesti omaksumaan kansainvälisiä kulttuurivaikutteita, mikä näkyy myös nimistössä. Ortodoksinen uskonto alkoi levitä Karjalaan 1200-luvun alkuvuosikymmeninä, ja karjalaiset ryhtyivät siitä lähtien

ottamaan käyttöön kristillisiä etunimiä. Niiden pohjalta alettiin muodostaa karjalan fonologiaan ja morfologiaan mukautettuja hypokorismeja. Kuzminin artikkeli valottaa niitä vokaalien ja konsonanttien muutoksia, joita nimet ovat käyneet läpi.

Artikkelissa kerrotaan ehkä hieman turhankin perusteellisesti siitä, miten karjalaiset omaksuivat ortodoksisen uskon. Varsinainen analyysi koostuu eri kantanimien pohjalta muodostettujen hypokorismien listaamisesta sen mukaan, millaisia fonologisia muutoksia niissä on tapahtunut. Listat ovat laajoja, mikä lisää analyysin uskottavuutta. Nimimuotoja myös verrataan venäjän pohjoisten murteiden sekä karjalan eri varianttien nimimuotoihin.

Kuzminin artikkelissa osa kyrillisin aakkosin kirjoitetuista nimistä on jäänyt translitteroimatta latinalaisille aakkosille, mikä voi haitata kyrillisiä aakkosia taitamatonta lukijaa. Sama ongelma on myös Irma Mullosen vepsäläisiä henkilönnimiä käsittelevässä artikkelissa, jossa kyrillisiä aakkosia ei ole translitteroitu lainkaan. Siksi Mullosen analyysistä hyötyvätkin venäläisten nimien osalta oikeastaan vain ne, jotka tuntevat kyrilliset aakkoset.

Koska muinaisia vepsäläisiä henkilönnimiä ei ole kirjallisissa lähteissä, Mullenen on käyttänyt aineistonaan *-l* (< *-*la*) -loppuisia asutusnimiä ja niiden venäjänkielisiä vastineita. Niiden avulla hän on rekonstruoinut noin 30 vepsäläistä henkilönnimeä. Vaikka suomen *-la*-asutusnimien kanta on usein appellatiivi, vepsässä vastaavat ovat Mullosen mukaan henkilönnimikantaisia, minkä vuoksi ne sopivat tämän tyyppisen tutkimuksen aineistoksi. Suurin osa Mullosen rekonstruoimista nimistä on ei-kristillisiä, ja osa niistä on itämerensuomalaisia. Mukana on myös tyyppillisesti pejoratiivisia lisänimen kaltaisia ilmauksia. Mullosen analyysi osoittaa, että vanha vepsäläinen henkilönnimisysteemi on suurelta osin samankaltainen kuin muiden itämerensuomalaisten kielten ja siten sitä voi pitää kiinteänä osana itämerensuomalaista nimijärjestelmää.

Olga Karlova käsittelee artikkelissaan Venäjän karjalaisten sukunimiä, jotka on käännetty karjalasta venäjäksi. Nämä nimet perustuvat karjalankielisiin epävirallisiin lisänimiin. Karlova jakaa nimet antoperusteiltaan kahteen pääluokkaan, eläinaiheisiin ja muihin. Eläinaiheet ovat näistä selvästi yleisempiä, ja varsinkin eri lintulajien nimet esiintyvät aineistossa taajaan.

Etenkin eläinaiheet käännessukunimet sopivat hyvin venäläiseen nimisysteemiin, sillä ne ovat tavallisia myös venäjänkielisellä väestöllä. Toisaalta tästä syystä nimen mahdollinen karjalainen alkuperä voidaan saada selville vain nimenkantajia haastatteleamalla. Tällainen tutkimusmenetelmä on varsin työläs, minkä vuoksi Karlovan kenttäretkillään keräämä aineisto on pie-nehkö (35 nimeä). Kuten hän itsekkin toteaa, havaintojen vahvistaminen vaatisi lisätutkimusta.

Evar Saar tutkii artikkelissaan 1500- ja 1600-lukujen Etelä-Viron etunimistöä. Tutkimuksen kohteena oleva alue on historian aikana vaihtanut omistajaa useita kertoja, mikä on jättänyt jälkensä nimistöön mutta tekee toisaalta aineistojen hajanaisuuden myötä tutkimuksesta työlästä. Saarin esitys pohjaa puolalaisiin ja ruotsalaisiin lähteisiin sekä kirkonkirjoihin, ja joukossa on sekä aiemmin tutkittua että uutta aineistoa.

Yleisimpiä nimiä Saarin aineistossa ovat kristillisten nimien alaksalaiset muodot, mutta myös muiden itämerensuomalaisten kielten kanssa vertailukelpoisia esikristillisiä nimiä esiintyy runsaasti. Yllättävän yleisiä ovat kirjoittajan mukaan ortodoksisen lähetystyön mukanaan tuomat venäläiset nimet. Aineistosta löytyy myös nimiä, joissa itämerensuomalaiset sekä kirjurien käyttämien kielten ainekset sekoittuvat. Saar käsittelee artikkelissa sekä vakiintuneita että uusia selityksiä nimimuodoille.

Saar esittelee nimimateriaalia taulukoiden avulla, mikä havainnollistaa erikielisten nimimuotojen kirjavuutta. Vaikka kokonaiskuvan muodostaminen laajasta historiallisesta

aineistosta on hankalaa, Saar onnistuu tuomaan selkeästi ja moninaisiin lähteisiin pohjaten esille keskeiset päätelmänsä tarkasteltavan historiallisen nimistön kehityksestä.

3. *Kaukaisempien sukukielten nimet*

Teoksen kolmessa viimeisessä artikkelissa siirrytään itämerensuomalaisista kielistä muihin suomalais-ugrilaisiin kieliin. Taarna Valtonen (*Anthroponyms in the Saami languages*) luo yleiskuvan saamelaisen ja Alexander Pustjakov (*Mari personal names: history and current developments*) marilaisen henkilönnimistön kehityksestä ja yleispiirteistä. Valéria Tóth (*The history of the Hungarian personal name system in the context of cognitive-pragmatic description*) taas tarkastelee unkarilaisten henkilönnimien historiaa.

Taarna Valtosen artikkelin tavoitteena on luoda yleiskuva saamelaisten henkilönnimistöä ja sen tutkimusperinteestä. Tämä on monella tapaa haastava ja siksi arvokas tehtävä. Vaikka monet tutkijat jo 1600-luvulta lähtien ovat tehneet havaintoja aiheesta, tiedot ovat pitkälti fragmentaarisia, muita aiheita käsittelevien tutkimusten sivujuonteita. Kaikki tutkijat eivät myöskään ole tunteneet saamelaiskulttuuria erityisen hyvin, joten lähteisiin on suhtauduttava kriittisesti. Lisäksi maantieteellisesti laajan, kymmenen eri kieltä sisältävän saamelaisalueen henkilönnimistössä on runsaasti variaatiota. Valtonen keskittyykin etupäässä kolmeen Suomessa puhuttavaan saamen kieleen, pohjois-, koltan- ja inarinsaameen.

Valtonen aloittaa esittelemällä saamelaisten henkilönnimisysteemin yleispiirteitä nostoen esiin muun muassa patronyymit ja matronyymit, lempinimet, deminutiivimuotojen käytön sekä sukulaisuuteen perustuvan samannimisyyden. Tämän jälkeen hän käy läpi sukunimien historiaa ja etymologiaa. Paljolti keskusteltuun kysymykseen siitä, kuinka kauan saamelaisilla on ollut sukunimiä, Valtonen ei pyri löytämään selvää vastausta – vanhoista asiakirjoista sukunimet puuttuvat luultavasti siksi, että viranomaiset eivät ole vaivautuneet kirjaamaan omasta näkökulmastaan ”outoja” nimiä. Lopuksi Valtonen käsittelee lyhyesti saamelaisnimistön nykytilaa ja tulevaisuutta. 1900-luvulla vanhat nimeämisperinteet alkoivat väistyä ympäröivistä kulttuureista tulleiden vaikutteiden tieltä, mutta 2000-luvulla kiinnostus perinteisiä saamelaisnimiä kohtaan on alkanut jälleen kasvaa.

Alexander Pustjakovin artikkeli kuvaa marien henkilönnimijärjestelmän muotoutumista, kehitystä ja nykytilaa. Aiheesta on tehty joitakin aiempia tutkimuksia, mutta Pustjakov osoittaa niissä puutteita, joilla hän perustee käsillä olevan tutkimuksen tarpeellisuuden.

Marien perinteessä uskotaan, että nimellä voi olla suuri vaikutus lapsen tulevaisuuteen. Niinpä monet lapset on nimetty jotakin toivottua ominaisuutta, kuten vahvuutta, rikkautta tai ystävällisyyttä ilmaisevilla sanoilla. Tältä osin marien nimeämiskulttuuri muistuttaa enemmän Kaukoidän kuin länsimaiden kulttuureita. Nimen tärkeyttä kuvastavat myös perinteikkäät nimenantoon tai -vaihtoon liittyvät juhlalliset rituaalit, jotka ovat paikoitellen säilyneet pitkään 1900-luvulle saakka.

Pustjakov ryhmittelee marien omaperäiset henkilönnimet sekä rakenteen että nimenantoperusteiden mukaan. Nimenantoperusteista tyypillisimpiä ovat eläinten ja kasvien nimitykset, sanat ’poika’, ’tyttö’ tai ’lapsi’, lapsen tulevaisuutta ennustavat nimet, lapsen ominaisuutta kuvaavat nimet sekä syntymäajankohtaa tai -olosuhteita kuvaavat nimet. Nimiperinteeseen kuuluu vahvasti myös sukuyhteyden ilmaiseminen – jotkin nimielementit ovat säilyneet useiden sukupolvien ajan.

Marien henkilönnimistön kehitykseen ovat vaikuttaneet kontaktit etenkin tataarien ja tsvassien kanssa. Kontaktit ovat myös tuottaneet eroja eri alueilla asuvien marien nimien välille. Nykyistä nimitystä hallitsevat venäläisperäiset nimet. Havaittavissa on kuitenkin myös halua palauttaa marien perinteistä nimitystä käyttöön.

Valéria Tóthin artikkeli käsittelee unkarilaisten henkilönnimien historiaa kognitiivis-pragmaattisessa viitekehityksessä. Tóth aloittaa jakamalla nimet ylipäänsä yhtäältä pragmaattisesta ja toisaalta kognitiivisesta näkökulmasta eri kategorioihin, joiden lisäksi hän erottaa vielä sekundaarisen kategorian affektiiviset nimet. Tóthin teoreettinen ja metodologinen viitekehitys tarkoittaa käytännössä unkarilaisten nimien luokittelua näihin kategorioihin.

Tóthin mukaan tarkoitetaan kuvaavat deskriptiiviset nimet muodostavat unkarilaisen henkilönnimistön selkärangan: niitä on ollut käytössä kaikkina aikoina, joilta kirjallisia lähteitä on olemassa, eli ainakin 900–1000-luvulta lähtien. Referentiaaliset nimet, joiden tarkoituksena on vain viitata tiettyyn henkilöön eikä kuvailla tätä, taas ovat lainanimiä. Vanhimmat näistä ovat turkkilaisperäisiä, mutta unkarilaisten asetuttua nykyisille asuinalueilleen unkariin tuli myös slaavilaista ja germaanista henkilönnimistöä. Sekä vanhat unkarilaiset deskriptiiviset nimet että lainanimet väistyivät kristillisten nimien tieltä unkarilaisten kääntyessä kristinuskoon 900–1000-luvuilla. Kristillisten nimien yleistyessä ihmiset saivat kuitenkin deskriptiivisiä lisänimiä, jotka muistuttivat monin tavoin sukunimiä. Sukunimien käyttö taas levisi Unkarissa 1200–1600-luvuilla ja tuli pakolliseksi 1700-luvun puolivälissä.

Affektiiviset nimet jäävät artikkelissa hieman irrallisiksi. Toisaalta kirjoittaja itsekin huomauttaa, että historiallisten affektiivisten nimien tutkiminen on lähes mahdotonta, koska ei voida varmasti tietää, onko nimellä affektiivista funktiota. Tóth antaa kuitenkin muutaman esimerkin mahdollisista affektiivisistä nimityksistä. Ilmeisesti affektiiviset nimet on otettu mukaan artikkeliin siksi, että ne täydentävät pragmaattis-kognitiivisen mallin, jonka esittely nousee artikkelin toiseksi pääartikluksiksi unkarilaisen henkilönnimijärjestelmän esittelyn lisäksi. Tóthin artikkeli etenee johdonmukaisesti, joskin rakennetta olisi selkeyttänyt artikkelin jakaminen alalukuihin.

4. Lopuksi

Artikkelikokoelma tarjoaa runsaan ja monipuolisen kattauksen ajantasaista perustutkimusta suomalais-ugrilaisista henkilönnimisysteemeistä. Pääpaino on itämerensuomalaisissa kielissä, mutta myös kaukaisempia sukukieliämme on huomioitu. Vaikka teos ei muodostakaan selvää kokonaiskuvaa suomalais-ugrilaisien kielten historiallisesta nimenannosta yleisesti, johdannossa mainittu tavoite korjata eräänlaista aukkoa ja pysähtyneisyyden tilaa alalla täyttyy erinomaisesti.

Tutkimuksissa on käytetty runsaasti erilaisia menetelmiä, aineistoja ja näkökulmia. Myös artikkelien laajuudet vaihtelevat 18 sivusta 54 sivuun. Artikkelien taso on kauttaaltaan korkea, joskin tarkkaavaista lukijaa saattavat jäädä vaivaamaan joidenkin artikkelien huolimattomuusvirheet. Kokonaisuutena teos on kuitenkin laadukas, monipuolinen ja myös varsin tasapainoinen.

Kokoelman englanninkielisyys avaa artikkelikokoelman kansainväliselle lukijakunnalle ja on siksi toimiva valinta. Sen vuoksi tuntuu hieman erikoiselta, että joukossa on yksi suomenkielinen artikkeli (Karlovan). Ilahduttavaa sen sijaan on se, että abstraktit on kirjoitettu englannin

lisäksi suomeksi tai muulla artikkelin aiheen kannalta relevantilla kielellä, kuten karjalaksi, saameksi tai unkariksi. Kaikkiaan *Personal name systems in Finnic and beyond* on erittäin tervetullut lisä suomalais-ugrilaisen nimistöntutkimuksen alalle.

MARIA SARHEMAA, LASSE HÄMÄLÄINEN JA VÄINÖ SYRJÄLÄ

Maria Sarhema maria.sarhema@helsinki.fi Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék Pf. 400 4002 Debrecen, Unkari	Lasse Hämäläinen lasse.j.hamalainen@helsinki.fi Viulutie 7 B 23 00420 Helsinki	Väinö Syrjä vaino.syrjala@helsinki.fi Nordica PL 24 00014 Helsingin yliopisto
--	---	---

Liikettä rajalla

TUULIKKI KURKI: *Rajan kirjailijat. Venäjän Karjalan suomenkieliset kirjailijat tilan ja identiteetin kirjoittajina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2018. 436 s.

Tuulikki Kurki tarkastelee tutkimuksessaan *Rajan kirjailijat* suomenkielistä kirjallisuutta Venäjän Karjalassa. Keskeisiä käsitteitä ovat rajaseutu ja sen ei-venäjänkielinen tila. Jälkimmäisen Kurki määrittelee alueelliseksi, ajalliseksi sekä sosiaaliseksi ja kulttuuriseksi olemassaoloksi. Tutkimus käsittelee aikaa toisen maailmansodan päättymisestä 2010-luvun alkuun, ja keskeisenä aineistona on noin sata kaunokirjallista teosta. Näistä tarkempaan analyysiin on valittu seitsemäntoista teosta neljältä kirjailijalta, jotka ovat Nikolai Jaakkola, Antti Timonen, Taisto Huuskonen ja Arvi Perttu. Tarkasteltava kirjallisuus on lajityypiltään kirjoittajien omaa aikaa kuvaavaa proosaa.

Kurki esittelee myös aikaisempaa Venäjän Karjalan suomenkieliseen kirjallisuuteen kohdistunutta tutkimusta, jota ei ole kovin paljon. Tutkimuksissa ko. kirjallisuutta on tarkasteltu toisaalta neuvostoajan poliittista elämää vasten, toisaalta etnokansallisia piirteitä vahvistavana ja ylläpitävänä. Lisäksi kolmesta tunnetusta vienankarjalaisesta kirjailijasta (Ortjo Stepanov, Jaakko Rugojev ja Antti Timonen) on julkaistu elämää ja tuotantoa käsittelevät tutkimukset 2010-luvulla. Tämä tutkimus sijoittuu siis varsin vähän tarkastellulle alueelle ja täydentää siinä mielessä sekä suomenkielistä kirjallisuutta että Venäjän Karjalaa koskevia tutkimuksia uudella näkökulmalla.

1. Syrjäkylästä neuvostokansalaiseksi ja takaisin

Tutkimuksen kohteena oleva ajanjakso 1940-luvulta 2010-luvulle on jaettu neljään tarkastelujaksoon, jotka muodostavat myös kirjan pääluvut. Kurki kuvaa jokaisessa luvussa poliittista tilannetta ja sen aiheuttamaa muutosta kirjallisuusinstituutioon ja Karjalan kirjalliseen

elämään. Tämän jälkeen hän analysoi aineistokirjallisuuden kuvaamaa ei-venäjänkielistä tilaa ja identiteettiä ajalle ominaisten vaateiden ja rajoitusten valossa.

Suomenkielinen kirjallisuus käynnistyi Neuvostoliitossa vallankumoushenkisten lehtien ympärillä 1920-luvulla. Proosakirjallisuutta ja lyriikkaa julkaistiin aluksi pääosin lehdissä ja vasta vähitellen kirjoissa. Neuvostoliiton alkuaikoina ei-venäjänkielisen kirjallisuuden kohdalla noudatettiin ns. juurrutuspolitiikkaa, joka suorastaan suosi etnokansallista kirjallisuutta. Vuonna 1932 perustetun Neuvostokirjailijoiden liiton tavoitteena oli yksi, monikansallinen neuvostokirjallisuus. Eri kieliä ja kansallisuuksia edustavat kirjailijat nähtiin työssä yhteisen ideologian, kulttuurin, neuvostoidentiteetin ja yhteisteisten arvojen rakentamisessa.

Stalinin hallinnon loppuvuosina 1947–1953 kirjallisuudessa kuvattu ei-venäjänkielinen tila rakentui voimakkaimmin suhteessa poliittiseen ja hallinnolliseen keskukseen Moskovaan ja sen edustamaan ideologiaan. Ei-venäjänkielististä päähenkilöistä kasvoi neuvostokansalaisia, joiden katse kääntyi paikallisesta pimeydestä kohti Moskovaa ja sieltä loistavaa valoa. Etnokansalliset piirteet kirjallisuudessa edustivat vanhaa taantumuksellisuutta, teollistuminen ja erityisesti sähkö symboloivat uutta, parempaa aikaa.

Hruštšovin aika 1954–1966 toi mukanaan kritiikin Stalinin ajan sääntöjä kohtaan. Kirjailijoiden ei ohjeiden nopeasti muuttuessa kuitenkin aina ollut helppo tietää, minkä verran arvostelua milloinkin sallittiin. Ei-venäjänkielinen tila laajeni, kun etnokansallista paikallisväriä jälleen sallittiin ja suorastaan vaadittiin. Esille nostettiin uudelleen vanha ajatus siitä, että neuvostokirjallisuus muodostuu Neuvostoliiton eri ryhmien kirjallisuudesta. Toisaalta paikallisvärin käyttö myös kaavamaisesti, tiettyjä asioita odotettiin. Kerronta liikkui keskusten ja periferian välillä.

Brešnevin ajalla 1967–1982 venäläistämistendenssi jatkui ja voimistui, venäjistä oli tarkoitus tehdä kaikkien toinen äidinkieli. Toisaalta kuitenkin kansallisten kirjallisuuksien vuorovaihdus nähtiin neuvostokirjallisuuden rikastuttajana. Ei-venäjänkielisen tilan kuvaamiseen tuli uusia mahdollisuuksia, kun hyväksytyiksi tekstimuodoiksi nousi kyläproosa, jossa kuvattiin arvostavasti maalais- ja talonpoikaiselämää. Toinen uusi ilmiö oli dokumenttiproosa, jossa dokumentaarinen aines oli punottu yhteen fiktiivisen kerronnan kanssa. Myös maaginen realismi saapui Neuvostoliittoon 1970-luvulla ja oli huipussaan 1980-luvulla. Vaikka liikkumavaraa oli enemmän, oikea aatteellinen suuntautuminen oli tärkeää, ja kaikenlainen Neuvostoliiton mustamaalaamiseksi tulkittava kirjoittaminen tuotti rangaistuksen.

Perestroika merkitsi laajoja rakenteellisia uudistuksia politiikan ja talouden alalla ja oli alkuna uudelle avoimuuden ajalle (glasnost). Monikansallisuus nousi tärkeäksi kysymykseksi, kansallisuuskysymyksiä koskeva sensuuri löyhtyi ja kielipoliittiset liikkeet voimistuivat. Karjalan ongelmana oli suomenkielisten kirjailijoiden väheneminen 1990-luvulla, kun vanha sukupolvi poistui kirjallisuuselämästä. Kun Neuvostoliiton hajotessa sosialistinen realismi menetti asemansa virallisena metodina, kirjallisuuden henkilöahmot murtautuivat ulos ideaaleista. Päähenkilö saattoi olla identiteetiltään postmodernin pirstoutunut ja liikkuva, myös suoranaisten antisankari, ja traumaattiset kokemukset ja vaietut kysymykset pääsivät esille. Toisaalta kirjallisuus oli hämmennyksen tilassa, kun ideologisten vaatimusten poistuessa ei tullut mitään tilalle, ja kirjalliset instituutiot olivat kaaoksessa. Markkinatalouteen siirtyminen vaikutti julkaisumahdollisuuksiin ja myös kirjailijoiden toimeentuloon.

Olen tässä arvioissa tiivistänyt ja nostanut valikoiden esille joitakin yleisiä asioita, joita Kurki on tarkastellut huolellisessa analyysissään. Kurki käsittelee em. kausia laajasti ja monipuolisesti sekä kaunokirjallisuusaineistojen että muiden aineistojensa avulla.

2. Kysymys kielestä

Kieli on eräs keskeinen identiteetin osa-alue. Neuvosto-Karjalan kirjailijat ovat kirjoittaneet suomeksi, vaikka se ei ole ollut heidän kaikkien äidinkieli. Kurki kuljettaa kielikysymystä mukana koko tutkimuksessa, mutta aihetta olisi mielestäni voinut pohtia vielä enemmänkin.

Neuvostoliiton alkuaikoina ei-venäjänkielisiä ryhmiä kannustettiin käyttämään etnokansallisia kieliä venäjän rinnalla. Myös hallinnollisten virkojen täytössä edellytettiin paikallisen kielen osaamista. Tarkoituksena oli sitoa eri etnokansalliset ryhmät käytännöllisin ja symbolisin sitein rakentuvaan neuvostovaltioon. Neuvosto-Karjalan etnokansallisia ryhmiä olivat karjalaiset, inkerinsuomalaiset, vepsäläiset ja suomalaiset.

Neuvosto-Karjalan paikalliseksi etnokansalliseksi kieleksi määriteltiin suomi, vaikka Neuvostoliiton perustamisvaiheissa suomen kieltä puhuvia oli vain yksi prosentti Neuvosto-Karjalan väestöstä. Kurki toteaa yhtenä syynä olleen Neuvosto-Karjalan paikallishallinnon suomalaispainotteisuuden. Poliittiset emigrantit toimivat aktiivisesti myös Neuvosto-Karjalan kirjallisuus- ja kulttuurielämässä. Alueella vaikutti 1920- ja 1930-luvuilla noin neljäkymmentä Suomesta emigroitunutta kirjailijaa, joista osalla oli ollut vakiintunut asema kirjailijoina jo Suomessa. Toinen syy oli, että koska karjalan murteet poikkesivat suuresti toisistaan, yhden karjalan kielen luominen olisi ollut hyvin hankalaa. Suomen kieli oli vakiintunut kieli, jolla oli jo olemassa kirjallisuutta, ja erityisesti vienankarjalaiset ymmärsivät suomea varsin hyvin.

Suomen kielestä tuli pakollinen oppiaine kouluissa, ja vuoteen 1932 mennessä opetus oli muutettu suomenkieliseksi. Suomea käytettiin opetuskielenä ainakin jonkin verran myös ammatillisissa oppilaitoksissa ja yliopistossa. Karjalan kielestä ei kehitetty standardoitua kieltä, vaan se pysyi puhekielenä. Suomen kieli oli virallisessa asemassa venäjän rinnalla vuodesta 1923 vuoteen 1937.

Vuonna 1934 Stalin lopetti etnokansallisia ryhmiä suosineen juurrutuspolitiikan. Pyrittiin myös etnokansallisten kielten latinalaispohjaisten kirjoitusjärjestelmien muuttamiseen kyrilliseksi. Vuonna 1937 suomen kielen käyttö kiellettiin ja seuraavana vuonna venäjän kieli tuli kouluissa pakolliseksi aineeksi. Kun suomen kieli oli taantumuksellisenä kielletty 1937–1939, karjalan kieli sai hetkeksi virallisen aseman. Tavoitteeksi asetettiin yhden karjalan kirjakielen luominen. Tämä onnistui heikosti: kyrillisin kirjaimin kirjoitettu karjala oli suullisten karjalan murteiden, venäjän ja suomen sekoitus.

Talvisodan jälkeen suomen kieli otettiin taas käyttöön Neuvosto-Karjalassa. Yhtenä syynä tähän oli, että Neuvostoliitto suunnitteli Suomen miehittämistä, joten kielellä olisi tulevaisuudessa käyttöä. Suomen kielen virallisen aseman palauttaminen merkitsi karjalan yhteisen kirjakielen kehittämisen loppumista. Vaikka suomi menetti virallisen asemansa vuonna 1956, se säilyi kuitenkin Neuvosto-Karjalan hallinnon ja kulttuurin kielenä, koska karjalaa ei ollut kehitetty kirjoitetuksi kieleksi. Suomen kielen taito ei kuitenkaan kaikilla riittänyt kirjallisuuden lukemiseen, saati kirjoittamiseen. Venäjän kielen valta-asema aiheutti suomen ja karjalan käytön vähenemisen puhekielenäkin, kun vanhemmat näkivät venäjän kielen tienä lastensa menestykseen.

Kielikysymyksessä on siis ollut vallalla kaksi hyvin erilaista mielipidettä: toisaalla on pidetty järkevänä käyttää kirjakielenä suomea, joka on kirjoitettuna kielenä jo vakiintunut, joskus haluttiin jopa kehittää puhuttua karjalaa kirjasuomen suuntaan. Toisaalla taas on painotettu karjalan kielen asemaa omana kielenä ja sen kehittämisen ja tutkimuksen tarpeellisuutta.

3. Maailman rajoilla

Tuulikki Kurjen tutkimuksen kohteena on Neuvosto-Karjalan ja Venäjän Karjalan suomenkielisen kirjallisuuden kuvaama ei-venäjänkielinen tila ja identiteetti. Tutkimuksen keskeisinä kiintopisteinä toimivat Venäjän Moskova-johtoinen kirjallisuusinstituutio, Neuvostoliiton/Venäjän ja Suomen valtiolliset ja symboliset rajat sekä Neuvostoliiton hajoamisen synnyttämä katkos alueen suomenkielisen kirjallisuuden kentässä. Kirjallisuuden yksittäistapausten välityksellä tutkijalla on pääsy yleismaailmallisiin identiteetin kokemuksiin. Kurki sijoittaaakin Venäjän Karjalan suomenkielisen kirjallisuuden maailman rajakirjallisuuden keskiöön, sillä sen kuvaamat identiteetit ja tilat heijastavat samoja kokemuksia, joita rajaseutujen ihmisillä on ympäri maailmaa.

Kurki tarkastelee analyysissään rajaseutua liikkeessä olevana tilana, joka toimii identiteettien rakentamisen perustana. Suomenkielistä kirjallisuutta rakennettiin osana neuvostokirjallisuutta 1920-luvulta lähtien. Neuvostoaikana kirjallisuudessa tavoiteltiin yksinäisyyttä, ideologista ja alueellistakin yhtenäisyyttä. Perestroikan aikaan ja Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Venäjän Karjalan suomenkielisessä kirjallisuudessa nousi esiin uusia narratiiveja, kuten selvitymisen, siirtymisen ja liikkeessä olemisen narratiivit.

Kiinnostava sivujuonne on myös kysymys kielestä. Kun Neuvosto-Karjalan omaksi kieleksi valittiin suomi, se merkitsi omanlaisensa ulkosuomalaisen suomenkielisen kirjallisuuden syntymistä. Samalla se teki melko tarpeettomaksi karjalan kirjoittamisen ja karjalan kirjakielen kehittämisen. Suomeksi kirjoittaminen oli yksi Neuvosto-Karjalan ei-venäjänkielistä tilaa ja identiteettiä rajaava tekijä. Kurki ei nosta kielikysymystä erikseen esille, vaan kuljettaa sitä tulkinnoissa mukana pitkin matkaa.

Rajan kirjailijat on kiinnostava ja monin tavoin silmiä avaava lukukokemus. Rungsa yksityiskohtien määrä tekee kirjasta paikoin raskaslukuisen, mutta samalla vakuuttaa lukijan. Kirjan rikkaaseen sisältöön voi palata myöhemminkin, tässä on apuna kirjan lopun teos- ja asiahakemisto.

MERJA LEPPÄLAHTI

meleppa@utu.fi

Folkloristiikka

20014 Turun yliopisto

AVAIN

**KIRJALLISUUDENTUTKIMUKSEN
AIKAKAUSLEHTI**

AVAIMIA KIRJALLISUUDEN MAAILMAAN

Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain on tapa päästä sisään kirjallisuudentutkimuksen maailmaan. Se tarjoaa tieteellisten artikkelien ja tutkimus- ja kirja-arviointien lisäksi erilaisia puheenvuoroja kotimaisesta ja ulkomaisesta kirjallisuudesta ja sen tutkimuksesta. Lisäksi se pyrkii herättämään keskustelua kirjallisuudentutkimukseen liittyvistä ajankohtaisista aiheista.

Neljästi vuodessa ilmestyvä Avain on Kirjallisuudentutkijain Seuran lehti, jonka saa seuran jäsenenä maksamalla jäsenmaksun 45 € (opiskelijat, työttömät, eläkeläiset ja apurahatutkijat 25 €) Seuran tilille 800012-1473445. Muista merkitä nimesi ja postiosoitteesi viestikenttään. Päästäksesi mukaan Seuran sähköpostilistalle lähetä pyyntö Seuran sihteerille osoitteeseen sihteeriksi.kts@gmail.com, johon voit osoittaa myös muut tiedustelut. Avaimen irtonumeroita voi ostaa sihteeriltä 10 € kappalehintaan. Lisätietoja seurasta: <http://pro.tsv.fi/skts>

VIRITTÄJÄ

KOTIKIELEN SEURAN AIKAKAUSLEHTI

122. VUOSIKERTA 2018

Virittäjä on suomen kielen ja sen opetuksen tutkimusta esittelevä tieteellinen aikakauslehti, joka julkaisee artikkelien lisäksi myös alaa koskevia katsauksia, havaintoja ja kirja-arvosteluja sekä keskustelupuheenvuoroja.

Virittäjä on perustettu vuonna 1897, ja se ilmestyy neljästi vuodessa.

Vuosikerrassa on sivuja noin 630.

<https://journal.fi/virittaja>

- VANHIN JA SUURIN suomenkielinen kielitieteellinen lehti
- AJANKOHTAISIA JA MONIPUOLISIA kirjoituksia suomen kielen ja sen sukukielten tutkimuksesta
- VERKKOLEHDESSÄ aikaisempia vuosikertoja ja tuoreita lehtiä
- BLOGISSA yleistajuisia näkökulmia lehden artikkeleihin ja muihin kirjoituksiin

Virittäjässä viime aikoina:

KIRSI-MARIA NUMMILA & MINNA SEPPÄNEN J. G. Geitlinin *Suomalais-latinainen sanakirja* (1883) leksikografian traditiossa (1/2018)

ELINA VITIKKA Hyperlinkkien funktiot ja kirjoittaja- ja lukijapositiot (2/2018)

PETRI LAUERMA Martti Rapolan 1800-luvun sanakokoelma, sen tausta ja vaikutus (2/2018)

KARITA SUOMALAINEN *Sinä*, konteksti ja monitulkintaisuus. Yksikön 2. persoonan viittaukset arkikeskustelussa (3/2018)

Tilaukset

Taloudenhoitaja Irina Herneaho virittaja-tilaukset@kotikielenseura.fi
Ks. tilaushinnat <http://ojs.tsv.fi/index.php/virittaja/about/subscriptions>

Päätoimittaja Hanna Lappalainen hanna.lappalainen@helsinki.fi
Toimitussihteeri Henna Leskelä virittaja@kotikielenseura.fi

Tulevan osan teemoja: *Eteläsaame ja saamelais-suomalais-unkarilainen *-mpV-suffiksi. Karjalaisten naisten nimet. Eteläsaamelaiset varhaisella rautakaudella. Balttilaisia lainoja mordvassa. Marin kielen tilanne maaseudulla. Vähemmistökielipolitiikkaa Venäjältä.*

FINNISCH-UGRISCHE FORSCHUNGEN

Finnisch-Ugrische Forschungen on aikakauskirja, joka on jo vuodesta 1901 edustanut suomalaisen ja kansainvälisen fennougristiikan kärkeä. *FUF* julkaisee saksan- ja englanninkielisiä artikkeleita (englanninkielisin tiivistelmin) ja katsauksia suomalais-ugrilaisen kielen- ja perinteentutkimuksen alalta, ja sen kirjallisuusosastossa arvioidaan alan uudet julkaisut. Seuraava, 64. nide ilmestyy loppuvuonna 2018.

Päätoimittaja: Sirkka Saarinen (Turku)

Yhteystiedot ja sisällysluettelot: www.sgr.fi/fuf

Toimitus: journal.fi/fuf

Tilaukset: Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki
p. (09) 635 177 • www.tiedekirja.fi • sähköp. tiedekirja@tsv.fi